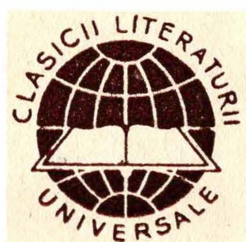
ZOLA

PRĂPĂDUL

EDITURA DE STAT PENTRU LITERATURĂ ŞI ARTĂ

CLASICII LITERATURII
UNIVERSALE

Emile Zola

CLASICII LITERATURII UNIVERSALE

EMILE
ZOLA

PRĂPĂDUL

În romînește de
AUREL TITA

EDITURA DE STAT PENTRU LITERATURĂ ȘI ARTĂ

PREFAŢĂ

Mai toate marile războaie şi-au găsit ecoul în literatură. Invazia lui Napoleon în Rusia, din 1812, a fost descrisă de Tolstoi în *Război şi pace* şi tot marele Tolstoi a fost cronicarul războiului Crimeei cu ale sale *Povestiri din Sevastopol*. Răscolitoarea carte a lui Henri Barbusse *Focul* a rămas cel mai puternic document al primului război mondial, în timp ce Louis Aragon în *Comuniştii* a descris în cele mai mici amănunte înfrîngerea militară a Franţei din 1940. Cea mai însemnată carte asupra războiului franco-german din 1870—1871 este romanul lui Émile Zola *Prăpădul.*

Prin luna martie 1891 presa franceză publica ştirea că celebrul scriitor Émile Zola, autor a optsprezece romane din ciclul *Rougon-Macquart* şi a altor opere, întreprinde o călătorie în regiunea Sedan, pe locurile unde s-au dus luptele din războiul franco-german din anul 1870. În adevăr, romancierul, intenţionînd să scrie un roman asupra acestui război, începuse, conform obiceiului pe care-l avea, prin a se documenta la faţa locului. Se ştie de pildă că pentru a scrie *Germinal* Zola a trăit cîtăva vreme printre mineri, coborînd chiar în mină ; pentru a compune *Pîntecele Parisului* a zăbovit în hale, observînd toate amănuntele demne de reţinut, iar în vederea romanului *Banii* s-a documentat serios asupra operaţiilor de bursă.

Călătoria în regiunea Sedan era primul pas pe calea documentării în vederea romanului *Prăpădul*. Zola reface de pildă exact drumul parcurs de corpul 7 de armată de la Reims la Sedan, notează relieful regiunii, încreţiturile de teren, crîngurile, pădurile, vizitează casele pe care le descrie în roman, stă de vorbă cu martorii oculari ai luptelor. Rezultatul călătoriei s-a concretizat în cele 110 file păstrate la Biblioteca Naţională din Paris sub titlul *Călătoria mea la Sedan*, în care Zola dovedeşte veritabile calităţi de reporter modern. Călătoria scriitorului a fost urmărită cu mult interes în special de foştii combatanţi, dintre care mulţi îi oferă carnetele lor de însemnări sau amintiri. Documentarea pentru romanul *Prăpădul* nu s-a mărginit însă numai la atît. Timp de cincisprezece luni Zola a citit zeci de volume de istorie, de tactică şi strategie, a cerut din Germania informaţii asupra armamentului şi echipamentului prusienilor etc.

În 1892 apare *Prăpădul*, al nouăsprezecelea şi penultimul roman din seria *Rougon-Macquart*. Se ştie că acest ciclu este o vastă frescă a societăţii franceze din vremea celui de al doilea imperiu şi constituie totodată o condamnare fără drept de apel a acestui regim reacţionar, caracterizat de Engels drept „exploatarea Franţei de către o clică de aventurieri politici şi cavaleri de industrie“ [1]. Prin realismul său puternic, ciclul *Rougon-Macquart* reprezintă pentru imperiul al doilea ceea ce reprezintă *Comedia umană* a lui Balzac pentru perioada monarhiei din iulie (1830—1848). După ce zugrăvise diverse aspecte ale societăţii franceze cum ar fi viaţa politică *(Excelenţa-sa Eugène Rougon)*, finanţele şi bursa *(Banii)*, biserica *(Cucerirea oraşului Plassans, Greşeala abatelui Mouret)*, comerţul *(Pîntecele Parisului, Magazinul „La fericirea doamnelor“)*, arta *(Opera de artă)*, viaţa muncitorimii *(Germinal, Cîrciuma)*, viaţa ţărănimii *(Pămîntul)* şi altele, Zola a socotit necesar să pregătească încheierea ciclului prezentînd şi ultimul act, deznodămîntul sinistru al acestui regim, care, după cuvintele lui Engels, „se prăbuşi ca un castel de cărţi de joc“ [2]. În felul acesta Zola îşi completa fresca, pătrunzînd şi în domeniul vieţii militare.

---

[1] K. Marx — Războiul civil în Franţa. Ed. P.M.R. 1948. p. 16.
[2] K. Marx — Războiul civil în Franţa. Ed. P.M.R. 1948. p.17.

Un scurt episod al războiului din 1870—1871 mai fusese relatat de Zola în nuvela *Atacul morii*, publicată în volumul colectiv al unui grup de şase scriitori intitulat *Serile de la Médan* (1880). Se pare de asemenea că înainte de moartea sa, stupidă şi bruscă, Zola proiectase să scrie o dramă avînd drept temă militarismul.

Războiul din 1870 măturase în cîteva săptămîni regimul de carton al lui Napoleon al III-lea. Atacul fusese pornit de împăratul Franţei şi războiul a avut la început un caracter de cotropire din partea armatelor franceze. Cauzele războiului au fost limpede expuse de Engels: „al doilea imperiu era un apel la şovinismul francez, era revendicarea graniţelor primului imperiu francez, pierdute în 1814, sau cel puţin ale primei republici. Un imperiu francez în fruntariile vechii monarhii, ba chiar în acelea şi mai restrînse din 1815, nu putea dăinui. De aci decurgea necesitatea unor războaie şi unor extinderi teritoriale periodice. Dar nici o extindere teritorială nu înfierbînta imaginaţia şoviniştilor francezi ca aceea pe care o reprezenta malul stîng german al Rinului. O milă păstrată pe Rin reprezenta pentru ei mai mult decît zece mile în Alpi sau altundeva" [1].

Dar aşa cum precizează a doua adresă a Consiliului general cu privire la războiul franco-german, redactată de Karl Marx, războiul de apărare din partea germanilor a degenerat într-un război prădalnic împotriva poporului francez [2]. Dezastrul armatei franceze a fost în primul rînd consecinţa incapacităţii şi lipsei de popularitate a conducătorilor celui de al doilea imperiu, regim putred pînă în măduva oaselor. Emile Zola, născut în 1840, îşi petrecuse toată adolescenţa şi tinereţea sub al doilea imperiu şi se lovise mereu de inimiciţia acestui regim. Fiu al unui inginer de origine italiană, rămas de mic copil orfan de tată, Zola şi-a putut termina studiile numai cu mari dificultăţi din cauza lipsurilor materiale. Duce o viaţă grea în tinereţe, mereu în căutare de slujbe. După ce intră cîtva timp ca funcţionar la Docuri, este concediat şi şomează aproape un an, hrănindu-se adesea cu o bucată de pîine şi puţină brînză, făcînd coadă la Muntele de pietate sau rămînînd uneori culcat în pat din lipsă de haine. În 1862 este angajat la librăria Hachette

[1] K. Marx: Războiul civil în Franţa, ed. P.M.R., 1948, p. 17
[2] Ibid. p. 41.

pentru a bate lăzi în cuie și a face colete. Avansează apoi la secția de publicitate a aceleiași librării. Cînd Hachette îi cere o nuvelă, cea pe care o prezintă Zola este refuzată fiind socotită prea revoluționară. După ce reușește totuși să publice în 1864 un volum de nuvele, în 1865 apare primul său roman, *Confesiunea lui Claude*. Critica oficială se scandalizează în fața unor scene mai crude. Se știe că al doilea imperiu își ascundea corupția și destrăbălarea sub un văl de pudicitate, pozînd în campion al moralei. Flaubert și fusese dat în judecată în 1857 pentru pretinsa imoralitate a celebrului său roman *Doamna Bovary*. De data aceasta, procurorul imperial însărcinat cu ancheta asupra romanului lui Zola preferă să nu dea urmare afacerii, socotind probabil că publicitatea ar atrage prea mult atenția publicului. Nu trece însă mult timp și în biroul lui Zola de la Hachette se face o percheziție oficială, scriitorul fiind bănuit de republicanism. Direcția librăriei, speriată, îl concediază pe Zola. În 1868 Parchetul se interesează din nou de Zola cu ocazia apariției romanului *Madeleine Férat* a cărui publicare în foileton a fost suspendată. În 1870, atacînd în presă guvernul, Zola este inculpat sub acuzația de instigare la nesupunere în fața legilor. Căderea imperiului îl salvează însă de închisoare. Douăzeci și cinci de ani mai tîrziu Zola se va găsi însă în boxa acuzaților ca urmare a răsunătoarei sale intervenții în afacerea Dreyfus cu faimosul său *Acuz*.

Aceste amănunte din viața lui Zola sînt suficiente pentru a demonstra că scriitorul nu putea fi decît un adversar al celui de al doilea imperiu, pe care-l stigmatizează în întreaga sa operă. În prefața primului roman din ciclul *Rougon-Macquart*, *Izbînda familiei Rougon*, el numește această perioadă din istoria Franței, „o epocă stranie de nebunie și rușine", arătînd că însăși dezvoltarea lui artistică era condiționată de căderea imperiului.

Într-un articol publicat în 1891 în ziarul *Figaro*, Zola anunță romanul său *Prăpădul*, subliniind că „nu mai e vremea de a ne ascunde nici de a ne scuza înfrîngerile. Trebuie să le explicăm și să acceptăm lecția lor teribilă".

Prăpădul descrie în adevăr fără menajamente această înfrîngere, ceea ce nu era lipsit de îndrăzneală într-o epocă în care militarismul era în recrudescență. Cu cîțiva ani înainte, în 1889, existența republicii fusese amenințată de mișcarea revanșardă a generalului Boulanger. În 1891 se reînnoise Tripla-Alianță. Franța semnase un acord cu Rusia. În Europa se auzea din nou zăngănit de arme și temerile de război erau reale.

Fără a se ridica pînă la înțelegerea caracterului nejust al războiului dus de Napoleon al III-lea, Zola dezvăluie cu pătrundere multe din cauzele înfrîngerii din 1870. Prima cauză înfățișată de roman este incapacitatea conducătorilor militari și a statului-major, care era atît de sigur de victorie încît distribuise ofițerilor numai harta Germaniei, neputînd să-și închipuie că războiul s-ar putea duce pe teritoriul Franței. Așa se face că generalii bîjbîie, ignorînd cu totul situația geografică a locurilor unde se dau luptele.

Prăpădul dezvăluie cît de prost înarmată și echipată era armata franceză. Obuzele explodează în aer, puștile sînt inutilizabile, deoarece în ultimul moment se constată că lipsesc 30.000 de piese de schimb absolut necesare. Serviciul aprovizionării își îndreaptă adeseori furgoanele în direcția contrară celei unde se află trupa ; aceasta rămîne cîteodată 36 de ore fără mîncare. Comandamentul își pierde capul, n-are nici un plan de luptă, soldații nu știu încotro merg, abandonează de bunăvoie o poziție pe care trebuie să o recucerească a doua zi, ofițerii uită să distrugă un pod peste care dușmanul trece nestingherit. Zăpăceala se mărește cînd în trei ore se schimbă trei comandanți. Trupa își pierde încrederea în șefii săi, îi acuză de trădare și discută cam cîte milioane a primit fiecare general din partea inamicului. Propaganda oficială însă încearcă să întrețină o atmosferă de calm și liniște. Încă de la începutul ostilităților, li se băgase soldaților în cap că războiul va fi o simplă plimbare de la Strasbourg la Berlin. Se răspîndise legenda ostașului francez cucerind lumea în pas voios, cu cîntece și veselie. Presa era plină de știri false anunțînd victorii imaginare sau adevărate absurdități, ca de pildă că prusienii ar fi în zdrențe, că Bismarck ar suferi de diaree sau că ar fi fost chiar făcut prizonier. Nu este de mirare că după primele înfrîngeri, armata, cuprinsă de stupoare, intră în panică, devine nedisciplinată, nu mai dă ascultare superiori-

lor. Amăgirea cu rezervele care trebuie să sosească sau cu faimosul ajutor al lui Bazaine nu mai poate împiedica trupa să intre în debandadă. Armata germană, temeinic pregătită şi bine condusă, încercuieşte grosul trupelor franceze la Sedan, silindu-le să capituleze şi însuşi Napoleon al III-lea este făcut prizonier.

Eroul principal al romanului lui Zola este poporul, marea masă exploatată de regim, care trebuia să îndure acum mizeria cumplită a războiului şi să-şi dea viaţa fără a şti pentru ce. „Dacă Badinguet (porecla lui Napoleon — n.n.) şi Bismarck — declară unul din soldaţi — au vreo neînţelegere, să se răfuiască singuri cu pumnul, fără să pună pe drumuri sute de mii de oameni care nici măcar nu se cunosc şi care n-au poftă să se bată“ [1]. Entuziasmul era cu atît mai scăzut cu cît în armata franceză se practica sistemul tragerii la sorţi. Nu toţi tinerii erau obligaţi să presteze serviciul militar ci numai acei care ieşeau la tragerea la sorţi. Iar aceştia puteau să-şi cumpere un om în loc, ceea ce făceau în general toţi burghezii cu stare. „Ce-are a face ! O mie cinci sute de biştari pentru meseria asta, e pungăşie curată !... exclamă un ostaş. Ce-o mai fi trăgînd din lulea, la gura sobei, bogătaşul pentru care mă duc eu s-o mierlesc“ [2].

Prăpădul descrie toate grozăviile şi mizeriile războiului : marşurile nesfîrşite pe ploi torenţiale, murdăria şi oboseala, foamea şi boala, rănile şi moartea. Unele amănunte date de Zola sînt foarte sugestive. Cea mai mare dorinţă a căpitanului Beaudoin este de a-şi putea schimba cămaşa, în timp ce caporalul Jean Macquart constată că n-a dormit într-un pat de şase săptămîni. Visul momentan al lui Maurice Levasseur este de a mînca pe o faţă de masă. Foamea îi chinuieşte adesea pe soldaţi. Nemîncat de 36 de ore, Jean Macquart exclamă : „mi-e foame de aş mînca ţărînă“ [3]. Un soldat bavarez a fost surprins mîncînd săpun. De multe ori soldaţii cad din picioare, de somn. Dar mai presus de toate stăpîneşte moartea semănată de gloanţe şi obuze, care seceră atît vieţile soldaţilor cît şi pe cele ale populaţiei civile, ca de pildă pe sărmana femeie din Bazeilles ucisă lîngă copilul ei. La infirmerie amputările se ţin lanţ, iar pentru a se putea îngropa morţii trebuiesc mobilizate echipe speciale de gropari.

---

[1] É. Zola, *La débâcle,* Paris, Charpentier, 1903, p. 46.
[2] Ibid. p. 32.
[3] Ibid. p. 156.

Zola este neîntrecut în zugrăvirea scenelor de masă şi a tabolurilor largi, de ansamblu, care redau în modul cel mai veridic realitatea crudă a războiului. Cităm astfel descrierea trupei în marş, descrierea coloanei de prizonieri sau impresionanta evocare a lagărului de prizonieri din peninsula Iges, unde soldaţii înfometaţi ajung să fure gazul din lampă pentru a-l bea, să mănînce făină crudă, ba chiar să se ucidă unul pe altul pentru o bucată de pîine, asemenea cailor dimprejur care se sfîşie între ei. Magistrală este şi descrierea sumbră a oraşului Sedan în ajunul capitulării, sau a Parisului asediat şi înfometat unde cîinii şi şobolanii ajunseseră la preţ. De neuitat este tabloul amplu al cîmpului de luptă acoperit de morţi şi de hoituri de cai şi unde din cînd în cînd un rănit geme cerînd ajutor. Deosebit de sugestiv este tabloul infirmeriei improvizate într-o locuinţă devenită repede neîncăpătoare, avînd în centrul său pe medicul extenuat care amputează fără încetare mîini şi picioare. Emoţionantă este înfăţişarea şarjei de cavalerie a diviziei generalului Margueritte, act eroic, aproape nebunesc, fără nici un rezultat precis. Scenele de masă şi tablourile de ansamblu zugrăvite cu o mare putere de evocare constituiesc, fără discuţie, realizarea artistică cea mai valoroasă a romanului.

Dacă eroul principal al *Prăpădului* este fără îndoială masa de soldaţi privită în general, nu este mai puţin adevărat că în faţa cititorului defilează o serie de personaje bine individualizate, fără ca vreunul din ele să domine însă romanul. Două sînt totuşi personajele mai importante care apar pe primul plan : ţăranul Jean Macquart — caporal în armată — şi avocatul Maurice Levasseur — angajat voluntar — deveniţi prieteni nedespărţiţi, amîndoi reprezentînd, după Zola, partea sănătoasă a poporului francez. În jurul acestora evoluează felurite personaje aparţinînd diferitelor clase şi pături sociale. Iată pe de o parte reprezentanţii claselor exploatatoare : Delaherche, industriaşul grijuliu pentru fabrica lui, calculînd imediat că a pierdut o sută de mii de franci în urma bombardării ei ; Gilberte, soţia lui, care-şi continuă viaţa destrăbălată în Sedan-ul încercuit şi apoi ocupat ; Fouchard, chiaburul viclean, care se îmbogăţeşte prin comerţ clandestin, convins că îndeplineşte o acţiune patriotică livrînd carne alterată prusienilor ; spilcuitul căpitan Beaudoin, preocupat, între două lupte, de aventuri galante ş.a.

Dintre personajele pozitive, în afară de Jean şi Maurice, remarcăm pe clarvăzătorul Weiss care-şi dă seama de la început că francezii vor pierde războiul şi care moare eroic fiind executat de prusieni ca franc-tiror; pe energica sa soţie Henriette; pe doctorul Bouroche, care sub masca sa dură duce o muncă titanică de salvare a vieţilor omeneşti, ajutat de armata anonimă a infirmierilor şi de eroicii brancardieri ce culeg răniţii de pe cîmpul de luptă sub ploaia de gloanţe şi obuze. Simbolică este figura ţăranului anonim care-şi ară liniştit ogorul în timp ce în jurul lui se duc lupte crîncene.

Dacă simpatia lui Zola pentru popor este evidentă, trebuie să semnalăm totuşi faptul că în *Prăpădul* clasa muncitoare este absentă. Singurul muncitor din roman, numit de Zola revoluluţionar, este Chouteau, care însă, aşa cum reiese din toate acţiunile şi afirmaţiile sale, este un anarhist periculos. El nu poate fi în nici un caz socotit reprezentant al clasei muncitoare. De altfel în timpul Comunei, Chouteau se comportă ca agent provocator, incendiind edificiile Parisului.

În legătură cu aceasta este necesar să aducem unele precizări în ceea ce priveşte felul în care se reflectă Comuna din Paris în *Prăpădul.* Zola n-a înţeles în general semnificaţia Comunei. Spre deosebire însă de alţi intelectuali burghezi, el n-a luat poziţie împotriva ei, ba se poate chiar afirma că o priveşte cu simpatie, aşa cum reiese chiar din *Prăpădul.* În ultima parte a romanului asistăm la o evoluţie interesantă a lui Maurice Levasseur, personaj care de fapt este purtătorul de cuvînt al lui Zola în *Prăpădul.* El devine comunard, e înflăcărat de idealurile Comunei şi luptă pe baricade, fiind ucis de Jean Macquart, fratele său de cruce, aflat de cealaltă parte a baricadei. Este în primul rînd meritul lui Zola de a fi introdus Comuna în roman de-a lungul a aproximativ 80 de pagini, ştiut fiind că puţini sînt scriitorii care au vorbit despre acest eveniment, de obicei împroşcat cu noroi de scribii burgheziei. Deşi scriitorul nu judecă întotdeauna just unele aspecte ale Comunei, în general el descrie multe episoade cu o simpatie adeseori surprinzătoare. Subliniem astfel exaltarea lui Maurice la izbucnirea revoluţiei, descrierea morţii lui Delescluze şi mai ales tabloul sălbaticei represiuni a guvernului de la Versailles faţă de comunarzi, represiune pe care Zola o condamnă cu o deosebită

vigoare. Thiers este numit în roman „monstru", iar după baia de sînge din săptămîna sîngeroasă Zola scrie negru pe alb: „Thiers avea să rămînă legendarul asasin al Parisului... în timp ce Mac-Mahon, învinsul de la Froeschwiller... nu mai era decît învingătorul de la Père-Lachaise"[1] (cimitirul din Paris — n.n.). În general, acest aspect progresist al operei lui Zola n-a fost pus în lumină şi chiar Jean Fréville în studiul său intitulat *Zola semănător de furtuni* (1952) trece superficial peste această problemă.

Amintim că Zola, într-o nuvelă din 1884, *Jacques Damour*, povestise istoria unui comunard deportat în Noua Caledonie. Scriind romanul *Germinal*, scriitorul se gîndea ca eroul principal din acest roman, Etienne Lautier, să figureze şi în alt roman inspirat de Comuna din Paris, pe care însă nu l-a scris niciodată. Este probabil că o parte din intenţiile sale au fost realizate în *Prăpădul*. *Prăpădul* apare mai veridic şi datorită procedeului folosit de autor de a introduce şi personaje reale, ca împăratul Napoleon al III-lea, — o adevărată umbră de împărat, lipsit de voinţă şi de autoritate, inutil şi încurcînd lumea — mareşalul Mac-Mahon, generalii Douay, Ducrot şi Wimpffen, regele Prusiei şi alţii. Acest procedeu de a amesteca ficţiunea cu realitatea adăugat la alte fapte reale, relatate în roman, a făcut pe unii să declare că *Prăpădul* este istorie şi nu literatură. Un anume Charles Leser a publicat chiar o „cheie" a romanului, imediat după apariţia lui, în care dovedeşte că nici un amănunt nu este inexact în cartea lui Zola.

Dar cum adevărul e uneori greu de acceptat, s-au găsit şi mulţi detractori ai lui Zola. Un colonel scrie romancierului, acuzîndu-l de a fi insultat armata şi demoralizat naţiunea. Mai mulţi generali nu vor să admită că armata a fost prost comandată şi echipată. O întreagă discuţie s-a iscat în jurul afirmaţiei lui Zola că Napoleon al III-lea s-a fardat la Sedan. Chiar şi în Germania *Prăpădul* a provocat duşmănii. O Franţă prea uşor bătută scădea din strălucirea victoriei Prusiei. Un căpitan bavarez publică în acest sens o scrisoare în *Figaro*. Mulţi i-au căutat lui Zola nod în papură demonstrînd că greşeşte în aprecierea tirului artileriei sau în privinţa calibrului tunurilor.

---

[1] Ibid. p. 632.

Dar cel mai important mijloc de a-l denigra pe Zola este acela de a-l trata în general drept scriitor naturalist, aşa cum fac mai toate manualele şi istoriile literare burgheze ba chiar din păcate şi unele cărţi progresiste. Dacă este adevărat că Zola a fost, ca teoretician, şeful şcolii naturaliste, critica ştiinţifică a demostrat astăzi că Zola n-a aplicat în practică decît în mică măsură teoriile sale neştiinţifice. El s-a îndepărtat de principiile pe care le-a preconizat, a depăşit naturalismul şi cele mai bune romane ale sale sînt fără doar şi poate romane net realiste, Zola fiind unul din marii maeştri ai realismului critic. Faptul a fost remarcat cu o deosebită pătrundere încă din 1891 de poetul Traian Demetrescu care, într-un articol despre Émile Zola, afirma: „Cît despre teoriile sale (Zola) este cel dintîi care nu le-a urmat“ [1].

Prăpădul este tocmai unul din romanele lui Zola în care principiile naturalismului au fost aproape cu totul abandonate. Faimoasa teorie a eredităţii, care l-a dus pe Zola la multe confuzii ideologice, nu joacă nici un rol în acest roman. Singura greşeală mai importantă de semnalat este părerea lui Zola după care războiul apare ca o necesitate.

Romanul *Prăpădul* ocupă un loc de frunte în opera lui Zola şi rămîne, aşa cum afirmă şi Jean Fréville, „cea mai mare carte asupra lui 1870“ [2]. *Prăpădul* rămîne cea mai aspră condamnare a unui regim putred, al cărui sfîrşit îl descrie, rămîne unul din rarele romane care evocă Comuna din Paris, rămîne mai ales un mare roman antirăzboinic. Căci mai presus de orice *Prăpădul* trezeşte oroarea faţă de războiul semănător de moarte, ruină şi mizerie. Se poate afirma că întreaga literatură antirăzboinică a secolului nostru îşi are punctul de plecare în *Prăpădul* lui Zola. Barbusse în *Focul* şi Aragon în *Comuniştii,* unde este descris un nou „prăpăd“ consumat aproape în aceleaşi locuri geografice, sînt influenţaţi direct de romanul lui Zola. Amintim că Barbusse, care-l admira foarte mult pe Zola, a scris şi o carte despre acesta.

Zola a fost şi este urît şi hulit de cei care apără o orînduire învechită, de cei pentru care războiul este o afacere bună, un prilej de îmbogăţire, de cei care nu pot ierta pe curajosul apă-

---

[1] Traian Demetrescu, *Opere alese,* E.S.P.L.A. 1951, p. 165.
[2] J. Fréville, *Zola semeur d'orages.* Ed. sociales, Paris 1952, p. 150.

rător al dreptății din afacerea Dreyfus și pe primul scriitor care a introdus în literatură pe mineri. În timpul ultimului război, ocupanții hitleriști au dat jos de pe soclu statuia lui Zola. Încă în 1948, cînd Marcel Cachin a omagiat în Adunarea națională franceză celebrul *Acuz*, pe băncile partidelor de dreapta au apărut anumite rînjete. *Prăpădul* rămîne pînă astăzi, așa cum se exprimă criticul sovietic V. Nikolaev, „cartea despre care oamenii prăbușirilor vorbesc întotdeauna cu o virtuoasă indignare“ [1]. Căci *Prăpădul* este cartea care dovedește cum burghezia a dus Franța la un pas de prăpastie.

Pentru multe generații de aci înainte, *Prăpădul* lui Émile Zola va rămîne o carte care înfierează războiul și grozăviile lui, un aliat solid în lupta din ce în ce mai puternică a popoarelor pentru pace.

I. BRAESCU

1 V. Nikolaev, *Émile Zola,* Littérature soviétique, nr. 10, 1952, p. 175.

PARTEA ÎNTÎI

I

Tabăra se aşezase în preajma Rinului, în mijlocul ţarinei mănoase, la doi kilometri de Mulhouse. Profilate pe cerul posomorît, străbătut de nori grei, corturile de campanie se aliniau în lumina istovită a serii aceleia de august şi grămezile de arme luceau, înşirîndu-se uniform, din loc în loc, în dispozitivul armatei, în timp ce sentinelele, neclintite, le străjuiau cu puştile-ncărcate şi cu privirile pierdute, hăt departe, în pîcla liliachie a orizontului îndepărtat, care se înălţa dinspre marele fluviu.

Sosiseră de la Belfort cam pe la cinci. Se făcuse opt şi unităţile abia primiseră merindele. Dar lemnele se rătăciseră, pesemne, întrucît distribuirea nu avusese loc. Era cu neputinţă să se aprindă focul şi să se fiarbă ciorba ! Fuseseră siliţi să mestece, aşa reci cum erau, nişte pesmeţi cazoni, stropiţi din belşug cu rachiu, care le muia de tot picioarele, şi aşa destul de istovite de oboseală. Cu toate acestea, în apropiere de cantină, dincolo de grămezile de arme, doi ostaşi se înverşunau să aprindă o grămadă de lemne verzi, tăiate cu baionetele din nişte tulpini de puieţi, şi care refuzau cu în-

dîrjire să ia foc. Un fuior gros de fum, negru şi leneş, urca în văzduhul serii, de o tristeţe neţărmurită.

Aici nu se aflau decît douăsprezece mii de oameni, tot ce avea cu el generalul Félix Douay din corpul al şaptelea de armată. Divizia întîi, chemată în ajun, plecase la Froeschwiller, a treia se mai afla încă la Lyon. Se hotărîseră să părăsească Belfortul, înaintînd, astfel, cu divizia a doua, cu artileria de rezervă şi cu o divizie de cavalerie descompletată. La Lorrach se zăriseră nişte focuri. O telegramă a subprefectului din Schelestadt anunţa că prusacii urmau să treacă Rinul pe la Markolsheim. Simţindu-se prea stingher la extrema dreaptă a celorlalte corpuri, fără legătură cu ele, generalul grăbise cu atît mai mult deplasarea spre graniţă, cu cît în ajun sosise ştirea dezastrului produs de surprinderea de la Wissenburg. Chiar dacă nu era cazul să respingă el pe inamic, se putea aştepta să fie chemat dintr-un moment în altul în sprijinul Corpului întîi. Sîmbătă, 6 august, în ziua aceea prevestitoare de furtună, trebuie să fi avut loc vreo bătălie pe undeva, în direcţia Froeschwiller ; parcă plutea ceva în văzduhul neliniştit şi apăsător, străbătut de înfiorări ori de răbufniri neaşteptate de vînt. Şi, de două zile, divizia credea că merge la luptă. La capătul acestui marş forţat, de la Belfort la Mulhouse, ostaşii se aşteptau să dea de prusaci.

Se însera. Larma retragerii[1] pornise dintr-un ungher îndepărtat al taberei, cu răpăit de tobe şi sunete de trompete, încă slabe, aduse de undele văzduhului. Şi Jean Macquart, care trebăluia la întărirea cortului, bătînd ţăruşii mai adînc, se ridică în picioare.

La primele zvonuri despre război, părăsise localitatea Rognes cu inima sfîşiată de nenorocirea în care o pierduse pe Françoise, soţia lui, şi pămîntul pe care i-l adusese ea ca zestre. Se reangajase la vîrsta de treizeci

[1] Fr. *la retraite.* Este vorba de solemnitatea retragerii gărzii drapelului, în sunetele muzicii militare, înainte de apelul de seară, semn al întoarcerii în cazarmă sau în tabără a ostaşilor învoiţi (n.t.).

și nouă de ani, tot cu gradul de caporal, și fusese încorporat imediat în regimentul 106 de linie, care-și întregea cadrele. Tot se mai mira, uneori, văzîndu-se iar îmbrăcat cu mantaua militară el, care, după Solferino [1], fusese atît de bucuros să părăsească armata și să nu mai fie un zornăie pinteni, un ucigaș de oameni. Dar ce poți să faci, cînd n-ai o meserie, cînd nu mai ai soție și nici un rost pe lume, cînd simți cum ți se opresc nodurile în gît de mîhnire și de mînie? Tot e mai bine să cășunezi pe vrăjmași, dacă te sîcîie. Și își aducea aminte cum strigase atunci: „Mă neamule, întrucît nu mai ai curajul să muncești bătrîna țarină a Franței, va trebui s-o aperi!“

Ridicîndu-se de jos, Jean aruncă o privire peste tabăra tulburată de o ultimă frămîntare, prin solemnitatea retragerii. Cîțiva inși porniseră în fugă. Alții, ațipiți, se ridicau și se întindeau cu o mutră îmbufnată de oameni istoviți. Răbdător, el aștepta apelul, cu firea lui liniștită și cu acea dreaptă cumpătare a unui om chibzuit, care făceau dintr-însul un ostaș minunat. Tovarășii lui de arme spuneau că învățătura l-ar fi dus departe. Știind doar să citească și să scrie, nu jinduia nici măcar galoanele de sergent. Cînd te-ai născut țăran, țăran rămîi!

Dînd, însă, cu ochii de focul de lemne verzi, ce mai fumegau încă, fu atras și el și strigă la cei doi ostași care se îndîrjiseră să-l aprindă, Loubet și Lapoulle, amîndoi din grupa lui.

— Mai lăsați-l încolo de foc, că ne orbiți!

Loubet, slăbuț, dar vioi, cu mutră poznașă, rînjea:

— S-aprinde, dom' căprar, zău că s-aprinde... Ia suflă, mă, și tu!

Și-l împingea pe Lapoulle, o matahală de om, care se opintea de parcă ar fi vrut să dezlănțuie o furtună, cu obrajii umflați ca niște burdufe, cu fața aprinsă, cu ochii roșii și plini de lacrimi.

---

[1] Oraș italian unde francezii au repurtat o victorie asupra austriecilor, la 24 iunie 1859 (n.t)

Chouteau şi Pache, alţi doi ostaşi din grupă, primul tolănit pe spate, ca un trîntor căruia îi place tihna, celălalt chincit, intens preocupat să-şi coasă cu grijă o ruptură la pantaloni, — izbucniră amîndoi în hohote, înveseliţi de schimonoseala groaznică a ţopîrlanului de Lapoulle.

— Întoarce-te, mă, şi suflă din spate! O să meargă mai bine! strigă Chouteau.

Jean îi lăsă să rîdă nestingheriţi. Poate că n-aveau să se mai întîlnească atît de des cu un asemenea prilej. Şi el, cu toată mutra lui de flăcău serios, cu chipul plinuţ şi cu trăsături regulate, nefiind, totuşi, o fire posacă, închidea cu dragă inimă ochii ori de cîte ori oamenii lui făceau haz.

Atenţia îi fu atrasă, însă, de alt grup, alcătuit dintr-un ostaş din grupa lui, Maurice Levasseur, şi dintr-un civil, cu care primul stătea de vorbă de aproape un ceas, — un domn roşcovan, de vreo treizeci şi şase de ani, cu o figură de om cumsecade, luminată de doi ochi mari, albaştri, holbaţi, — nişte ochi de miop, mulţumită cărora fusese reformat. Un rezervist, sergent de artilerie, cu o ţinută de om mîndru şi hotărît, sigur de sine, cu ţăcălie şi mustaţa negricioasă, venise şi el. Şi tustrei sporovăiau, acolo, ca-n sînul familiei.

Îndatoritor, ca să-i ferească de vreo neplăcere, Jean crezu de cuviinţă să intervină.

— N-ar fi rău să plecaţi, domnule. E ora retragerii. Dacă v-ar vedea domnul locotenent...

Maurice nu-l lăsă să-şi termine vorba:

— Mai stai, Weiss!

Apoi spuse, rece, caporalului:

— Domnul e cumnatul meu. A obţinut învoirea domnului colonel, pe care-l cunoaşte.

De ce se băga oare ţăranul ăsta, căruia îi mai duhneau mîinile a bălegar? El, Maurice, care fusese primit în barou toamna trecută şi care se angajase voluntar, fiind încorporat, graţie protecţiei colonelului, de-a dreptul în regimentul 106, fără să mai treacă pe la partea sedentară, — admitea să-şi poarte raniţa fără

cîrtire. Dar chiar din primele ceasuri nu-l putuse suferi pe analfabetul ăsta, pe țărănoiul ăsta care-l comanda, şi-i purtase în suflet o ură mocnită.

— Treaba voastră, răspunse Jean, cu glasul lui liniştit. N-au decît să vă înhaţe. Puţin îmi pasă mie...

Apoi plecă, dîndu-şi seama că Maurice nu minţise, deoarece colonelul, domnul de Vineuil, care tocmai trecea pe acolo, cu aerul lui de nobleţe şi cu chipul gălbui, pe care se profilau nişte mustăţi albe, stufoase, îi salutase pe Weiss şi pe cumnatul său cu un surîs. Colonelul se ducea întins spre un conac care se zărea în dreapta, printre pruni, la vreo două sau trei sute de paşi. Acolo se instalase statul-major, pentru noaptea-n curs. Nu se ştia dacă se găsea în conac şi comandantul corpului al 7-lea, după groaznica nenorocire care-l îndoliase prin moartea fratelui său, ucis la Wissenburg. Dar generalul de brigadă Bourgain-Desfeuilles, care avea sub comanda lui regimentul 106, se afla cu siguranţă acolo, foarte gălăgios, ca de obicei, urnindu-şi trupul rotofei pe picioarele lui scurte, şi cu chipul rumen de chefliu, pe care mintea lui mărginită nu-l stingherea de loc. Forfota sporea în jurul conacului. Ştafetele veneau şi plecau în fiecare clipă. Creştea aşteptarea înfrigurată a telegramelor, prea încete, cu privire la bătălia aceea mare, pe care, din cursul dimineţii fiecare o simţea inevitabilă şi apropiată. Unde se dăduse oare şi care-i erau rezultatele, la ora aceea ? Pe măsură ce se înnopta, se părea că peste livadă, peste căpiţele împrăştiate în jurul staulelor, domnea, întinzîndu-se ca un lac de negură, îngrijorarea. Unii spuneau că de curînd fusese arestat un spion german, care dădea tîrcoale taberei şi că fusese adus la conac, ca să-l descoasă generalul. Colonelul de Vineuil primise, poate, vreo telegramă, de alerga aşa.

În vremea aceasta Maurice îşi reluase taifasul cu cumnatul său, Weiss, şi cu vărul său, Honoré Fouchard, sergent de artilerie. Alaiul retragerii drapelului, pornit de departe şi sporit treptat, trecu pe lîngă ei, cu tot tam-tamul, în liniştea tristă a înserării. Dar ei păreau

că n-aud nimic. Nepot al unui erou din marea armată napoleoneană, tînărul se născuse la Chêne-Populeux, dintr-un tată care părăsise cariera militară şi ajunsese într-un neînsemnat post de perceptor. Mama lui, o ţărancă, murise aducîndu-i pe lume pe el şi pe sora lui geamănă, Henriette, care, de mică, îi purtase de grijă. Dacă se găsea aici, angajat ca voluntar, era tocmai din pricina unor greşeli mari. Ca un om care se înflăcăra uşor, dar era slab din fire, îşi prăpădise banii, fie la cărţi, fie cu femeile şi cu năzbîtiile acelui Paris al perdiţiei, din vremea cînd cu jertfele familiei, care îşi lua bucătura de la gură, ţinînd să facă din el un domn, se dusese să-şi termine studiile de drept. Tatăl lui murise de supărare, iar soră-sa, după ce sacrificase totul pentru el, avusese norocul să dea peste un soţ de treabă, ca Weiss, un alsacian din Mulhouse, multă vreme contabil la Rafinăria generală din Chêne-Populeux, astăzi contramaistru la domnul Delaherche, unul dintre principalii fabricanţi de stofe din Sedan. Şi Maurice se credea lecuit, după cîte avusese de suferit din pricina firii lui, gata să se lase înflăcărat de o nădejde sau descurajat de-o veste proastă, mărinimos, entuziast, dar nestatornic, după cum bătea vîntul. Bălai, mărunt, cu o frunte mare, cu nasul mic, cu bărbia mică, cu chipul fin — avea nişte ochi cenuşii şi alintători, cu privirile puţin cam rătăcite, uneori.

Weiss venise în grabă la Mulhouse în ajunul începerii ostilităţilor, hotărît deocamdată să încheie o socoteală de ordin familial. Şi dacă se folosise de bunăvoinţa colonelului de Vineuil, ca să poată stînge mîna cumnatului său, asta se datora faptului că de Vineuil se întîmplase să fie unchiul tinerei doamne Delaherche, o văduvă drăguţă, căsătorită, un an mai înainte, cu fabricantul de stofe. Maurice şi Henriette o cunoscuseră de cînd era copilă, datorită unei vecinătăţi întîmplătoare. De altfel, în afară de colonel, Maurice regăsise în comandantul companiei sale — căpitanul Beaudoin — o cunoştinţă a Gilbertei, tînăra doamnă Delaherche, şi anume un prieten al ei, intim, după cîte se spunea, din

vremea cînd era la Mézières doamna Maginot, soția domnului Maginot, inspector silvic.

— Sărut-o pe Heneriette din partea mea, îi tot spunea lui Weiss flăcăul, care-și iubea sora ca ochii din cap. Spune-i că va fi mulțumită. În sfîrșit, am s-o fac să se simtă mîndră de mine.

Cînd își amintea de năzdrăvăniile lui, i se umpleau ochii de lacrimi. Cumnatu-său, mișcat și el, curmă această stare de lucruri, adresîndu-se artileristului Honoré Fouchard :

— Cum am să trec pe la Remilly, am să dau și pe la unchipul Fouchard și am să-i spun că te-am văzut și că ești bine, sănătos.

Unchiul Fouchard, un țăran cu ceva pămînt și care avea meseria de măcelar ambulant, era frate cu mama Henriettei și a lui Maurice. Locuia la Remilly, sus, pe deal, la șase kilometri de Sedan.

— Bine ! răspunse liniștit Honoré. Nu prea se sinchisește, el, tata, — dar du-te, totuși, dacă-ți face plăcere.

În clipa aceea se produse o învălmășeală dinspre conac, de unde îl văzură ieșind, liber, condus de un singur ofițer, pe hoinarul acuzat de spionaj. Fără îndoială își arătase actele, povestise o întreagă tărășenie, căci totul se isprăvise prin simpla lui izgonire din tabără. De atît de departe, prin negura serii, nu i se puteau vedea lămurit trăsăturile și apărea ca un uriaș spătos, cu o căpățînă roșcovană.

Totuși, Maurice scoase un strigăt :

— Ia privește, Honoré... Știi ceva ? Să juri că e prusacul ăla, Goliath !

La auzul numelui acestuia, artileristul sări în sus. Îl ținti cu ochii lui înflăcărați. Goliath Steinberg, argatul, omul care-l făcuse să se certe cu tatăl său, care i-o luase pe Silvine, — toată povestea aceea, toată ticăloșia aceea de pe urma căreia mai suferea și acum. Ar fi dat fuga să-l sugrume... Dar, dincolo de piramide, omul se depărta și se mistuia în noapte.

— Oh, Goliath ! murmură el. Cu neputinţă ! E acolo, cu ceilalţi... N-oi mai da eu odată ochii cu el ?

Cu un gest ameninţător, arătase zarea năpădită de bezne, tot Răsăritul acela liliachiu, care înfăţişa, pentru el, Prusia. Urmă o tăcere. Din nou se auzi larma retragerii, dar foarte îndepărtată, pierzîndu-se la celălalt capăt al taberei, ca o molcomă agonie, undeva, printre lucruri ale căror contururi nu se mai puteau desluşi.

— Drace, reluă Honoré, au să mă-nhaţe ăia, dacă n-ajung la apel... Noapte bună şi salutări la toţi !

Şi, după ce mai strînse pentru ultima oară mîinile lui Weiss, o luă iute la fugă, către înălţimea destinată artileriei de rezervă, fără să mai fi vorbit ceva despre tatăl său, fără să fi trimis o singură vorbă Silvinei, al cărei nume îi ardea buzele.

Mai trecură cîteva minute. Din stînga, dinspre brigada a doua, un gornist sună apelul. Îi răspunse altul, mai de aproape. Apoi un al treilea, de foarte departe. Din loc în loc, toţi sunau deodată, cînd Gaude, gornistul companiei, se hotărî şi el să zvîrle, din toate puterile, cîteva note sonore. Era un băieţandru slab şi abătut, fără tulee în barbă şi pururi tăcut, care suna din goarnă cu foale de furtună.

Sergentul Sapin, un omuleţ uscăţiv, cu nişte ochi mari şi cu privirile pierdute, începu, atunci, apelul. Glasul lui slab rostea numele, în vreme ce soldaţii, care se apropiaseră, răspundeau pe toate tonurile, de la violoncel pînă la flaut. Dar se poticni deodată.

— Lapoulle ! repetă foarte tare sergentul.

Nu răspunse însă nimeni. A trebuit ca Jean să se repeadă către grămada de lemne verzi, pe care puşcaşul Lapoulle, îndîrjit de tovarăşii lui, se încăpăţîna s-o aprindă. Întins pe pîntece, cu faţa dogorită, alunga acum, la suprafaţa pămîntului, fumul lemnelor care se înnegreau.

— Dar ce naiba ? Mai dă-l încolo de foc şi răspunde la apel !

Lapoulle, năucit, se ridică, păru că pricepe şi urlă un „Prezent !“ cu o voce de sălbatic atît de năprasnică,

încît Loubet izbucni în rîs, atît îl găsea de poznaş. Pache, care terminase ce avea de cusut, răspunse cu o îngăimare ca de rugăciune, că abia se desluşea ce spune. Cu dispreţ, chiar fără să se mai scoale de jos, Chouteau răspunse şi el... „...zent !“ şi se întinse şi mai bine.

În vremea aceasta, locotenentul de serviciu, Rochas, aştepta, neclintit, la cîţiva paşi. Cînd sergentul Sapin veni, după terminarea apelului, să-i raporteze că nu lipsea nimeni. Rochas mormăi în mustaţă, arătîndu-l cu bărbia pe Weiss, care tot mai stătea de vorbă cu Maurice :

— Ba chiar e unul mai mult. Ce se tot învîrte pe-aici civilul ăla ?

— Dom'locotenent, e învoit de domnul colonel, se crezu dator să-l lămurească Jean, care auzise discuţia.

Rochas ridică furios din umeri şi, fără să scoată o vorbă, porni de-a lungul corturilor, în aşteptarea stingerii, în vreme ce Jean, cu picioarele rupte de oboseală din pricina marşului de peste zi, se aşeză la cîţiva paşi de Maurice, ale cărui cuvinte ajungeau pînă la el, la început ca o sporovăială, pe care n-o lua în seamă, fiind şi el năpădit de gînduri haotice, abia formulate în adîncul minţii lui greoaie şi încete.

Maurice era un partizan al războiului, pe care-l socotea de neînlăturat, ba chiar necesar pentru existenţa popoarelor. Lucrul acesta prinsese rădăcini şi în mintea lui de cînd se îndeletnicea cu ideile evoluţioniste, cu toată acea teorie a evoluţiei, după care se dădea în vînt, pe atunci, tineretul cultivat. Oare viaţa nu este şi ea un război de fiecare clipă ? Oare însuşi rostul firii nu e lupta neîncetată, izbînda celui mai vrednic, forţa susţinută şi reînnoită de acţiune, viaţa care renaşte, — pururi tînără — din moarte ? Şi îşi amintea de marele avînt care-l înălţase, cînd, pentru răscumpărarea greşelilor, îi încolţise-n minte gîndul de a se face ostaş, ca să se lupte la graniţă. Poate că Franţa plebiscitului, deşi se dăduse pe mîna împăratului, nu dorea, totuşi, războiul. Pînă şi el, cu opt zile mai înainte, socotise

războiul ca o ticăloşie şi o tîmpenie. Toată lumea vorbea despre candidatura unui prinţ german la tronul Spaniei. În zăpăceala care se produsese, toţi păreau că sînt vinovaţi, aşa încît nu se mai ştia din ce parte pornise provocarea. Mai rămînea în picioare, singură, inevitabilă, legea fatală care, la sorocul statornicit, azvîrle un popor împotriva altuia. Dar un mare fior străbătuse Parisul. Parcă vedea şi acum seara aceea plină de înflăcărare, bulevardele ticsite de lume, cetele care fluturau torţe, strigînd : „La Berlin ! La Berlin !" În faţa primăriei, parcă mai auzea şi acum pe femeia aceea voinică şi frumoasă, cu profilul de regină, care se urcase pe capra unei trăsuri înfăşurată în faldurile unui drapel şi cînta *Marsilieza*. Să se fi înşelat oare ? Nu simţise zvîcnind inima Parisului ? Şi apoi, cum i se întîmpla mereu, după această exaltare nervoasă, urmaseră ceasuri de îndoială cumplită şi de scîrbă : sosirea lui la cazarmă, plutonierul care-l primise, sergentul care-l echipase, dormitorul împuţit şi de-o murdărie înspăimîntătoare, familiaritatea grosolană cu noii săi tovarăşi de arme, exerciţiile acelea repetate maşinal care-i zdrobeau picioarele şi care-i învăluiau mintea ca într-o pîclă. Totuşi în mai puţin de o săptămînă se obişnuise şi acum nu mai simţea nici o silă. Entuziasmul îl înflăcărase iar, cînd văzuse că regimentul pleca, în sfîrşit, la Belfort.

Încă din primele zile Maurice avusese siguranţa desăvîrşită a victoriei. După el, planul împăratului era limpede : să arunce patru sute de mii de oameni pe Rin, să treacă fluviul, mai înainte ca prusacii să fie gata, despărţind Germania de Nord de Germania de Sud, printr-o pană straşnică, şi, datorită vreunei izbînzi strălucitoare, să silească imediat Austria şi Italia să treacă de partea Franţei. Ba umblase zvonul, o clipă, că un corp de armată, corpul al 7-lea, din care făcea parte şi regimentul lui, trebuie să plece pe mare, de la Brest, ca să debarce în Danemarca, efectuînd o diversiune care ar obliga Prusia să-şi imobilizeze o armată. Prusia avea să fie luată prin surprindere, covîrşită din

toate părţile, zdrobită în cîteva săptămîni. O simplă plimbare militară, de la Strasburg la Berlin! Dar, de cînd aştepta la Belfort, îl chinuiau îngrijorările. Corpul al 7-lea, însărcinat să supravegheze spărtura din Pădurea-Neagră, ajunsese la destinaţie într-o dezordine de nedescris, descompletat, neavînd de nici unele. Divizia a treia era aşteptată să sosească din Italia; brigada a doua de cavalerie rămînea la Lyon, de teama vreunei răzmeriţe populare, şi trei baterii se rătăciseră, nu se ştia unde. Apoi simţeau grozav lipsa celor necesare: depozitele militare din Belfort, care trebuiau să le furnizeze de toate, erau goale: n-aveau nici corturi, nici marmite, nici centuri de pînză, nici truse medicale, nici scule de potcovit, nici piedici de cai. Nici un infirmier, nici un furier. În ultimul moment băgaseră de seamă că le lipseau treizeci de mii de piese de schimb, de neapărată trebuinţă pentru armurărie. Au trebuit să trimită la Paris un ofiţer, care a adus cinci mii, smulse cu greutate. Îl mai neliniştea, pe de altă parte, faptul că nu făceau nimic. Se găseau aici de două săptămîni. De ce nu porneau mai departe? Îşi dădea bine seama că orice zi de întîrziere era o greşeală care nu mai putea fi reparată, un prilej de victorie pierdut. Dar, în faţa planului visat, se ridica realitatea înfăptuirii, cum urma să afle mai tîrziu, lucru despre care nu avea, atunci, decît o idee nelămurită şi plină de temeri: cele şapte corpuri de armată eşalonate, împrăştiate de-a lungul graniţei, de la Metz la Bitche şi de la Bitche la Belfort; efectivele peste tot incomplete, cei patru sute treizeci de mii de oameni reducîndu-se la două sute treizeci de mii, cel mult; generalii invidioşi unii pe alţii, fiecare fiind ferm hotărît să-şi cîştige bastonul de mareşal, fără să vină în ajutorul vecinului; o îngrozitoare lipsă de prevedere, mobilizarea şi concentrarea făcute dintr-o dată, ca să se cîştige timp, lucru care dusese la o încurcătură de neînchipuit; în sfîrşit, paralizia lentă, pornită de sus, de la împăratul bolnav, incapabil de o hotărîre promptă, o paralizie care avea să năpădească întreaga armată, dezorganizînd-o, nimicind-o, aruncînd-o

în cele mai cutremurătoare dezastre, fără vreo putinţă de apărare. Şi, totuşi, mai presus de chinul aşteptării, în presimţirea instinctivă a celor ce aveau să vină, siguranţa victoriei rămînea în picioare.

Deodată, la 3 august, se răspîndise vestea victoriei de la Sarrebruck, repurtată în ajun. Victorie mare ? Nu se ştia ! Dar ziarele fremătau de entuziasm. Asta însemna că Germania fusese cotropită, primul pas al marşului glorios. Şi prinţul imperial, care ridicase cu răceală un glonţ de pe cîmpul de luptă, începea să-şi aibă legenda lui. Apoi, la două zile după aceea, cînd se aflase despre surprinderea şi măcelul de la Wissenburg, un strigăt de mînie ieşise din toate piepturile. Cinci mii de oameni, prinşi într-o capcană, rezistaseră timp de zece ore, în faţa celor treizeci şi cinci de mii de prusaci. Măcelul acesta mîrşav cerea, pur şi simplu, răzbunare ! Fără îndoială, comandanţii erau vinovaţi că nu se păziseră cum trebuia şi că nu prevăzuseră nimic. Dar toate astea aveau să fie reparate : Mac-Mahon chemase prima divizie din corpul al 7-lea. Corpul I urma să fie susţinut de al 5-lea. La ora aceasta prusacii trecuseră Rinul îndărăt, pesemne mînaţi din spate de baionetele infanteriştilor noştri. Şi gîndul că în ziua aceea se dăduseră lupte crîncene, aşteptarea tot mai înfrigurată a ştirilor şi toată neliniştea aceea molipsitoare se întindeau tot mai mult, clipă de clipă, sub cerul palid.

Toate acestea, Maurice i le repeta mereu lui Weiss.

— Oh, cu siguranţă că astăzi trebuie să-i fi scărmănat straşnic !

Fără să răspundă, Weiss dădu din cap cu o înfăţişare de om îngrijorat. Privea şi el spre Rin, spre răsăritul acela pierdut de-a binelea, în noapte, ca un zid negru, întunecat, de taină. De la ultimele sunete ale apelului, o mare tăcere se aşternuse peste tabăra amorţită, tulburată doar de paşii şi de glasurile cîtorva ostaşi întîrziaţi. Tocmai se aprinsese o lumină, cu pîlpîire de stea, în sala conacului, unde veghea statul-major, aşteptînd telegramele care soseau din ceas în ceas, tot confuze.

Şi focul de lemne verzi, părăsit, în cele din urmă, mai fumega şi acum, scoţînd un buşneag jalnic de fum, pe care o adiere uşoară îl mîna peste conacul acela plin de îngrijorare, mînjind pe cer licărul primelor stele.

— O scărmăneală, spuse în cele din urmă şi Weiss. Să te-audă dumnezeu !...

Jean, care încă mai şedea jos, la cîţiva paşi, ciuli urechea, în timp ce locotenentul Rochas, surprinzînd urarea aceasta cutremurată de îndoială, se opri brusc, ca s-asculte.

— Cum ? reluă Maurice, dumneata n-ai deplină încredere ? Crezi că este cu putinţă o înfrîngere !

Cumnatu-său îl opri, schiţînd un gest cu mîinile-i tremurătoare. Chipul său blajin se tulbură deodată şi păli.

— Să ne ferească Dumnezeu de o înfrîngere !... Tu ştii că eu sînt din partea locului. Bunicul şi bunica mea au fost asasinaţi de cazaci, în 1814. Şi cînd mă gîndesc la cotropire, simt cum mi se încleştează pumnii. Aş trage cu puşca, aşa civil cum mă găsesc, mai abitir ca un ostaş !... O înfrîngere ? Nu ! Nu ! Nu vreau s-o cred cu putinţă !

Se potoli. Făcu din umeri un gest care arăta cît era de copleşit.

— Atîta doar — ce vrei ? — că nu sînt liniştit... Îmi cunosc bine Alsacia ; am străbătut-o din nou, acum, pentru nişte treburi şi am văzut şi noi ce le sărea în ochi generalilor, lucru pe care, însă, dînşii n-au vrut să-l vadă... Ah, doream războiul cu Prusia. De mult amar de vreme aşteptam, liniştiţi, să lămurim odată această veche răfuială. Dar asta nu stingherea legăturile noastre de bună vecinătate cu Baden şi cu Bavaria. Mai toţi avem neamuri sau prieteni dincolo de Rin. Socoteam că visau şi ei ca noi, să doboare trufia nesuferită a prusacilor... Şi uite că şi noi, atît de liniştiţi şi de hotărîţi, de cincisprezece zile şi mai bine sîntem cuprinşi de nerăbdare şi nelinişte, cînd vedem că toate merg din rău în mai rău. De la declararea războiului iscoadele duşmane călări au fost lăsate să terorizeze

satele, să facă recunoaşteri de teren, să taie firele telegrafice. Baden şi Bavaria se ridică. În Palatinat se desfăşoară uriaşe mişcări de trupe. Informaţiile sosite de pretutindeni, din pieţe, de la tîrguri, de la bîlciuri, arată că graniţa e ameninţată. Şi cînd locuitorii şi primarii comunelor, în sfîrşit, înspăimîntaţi, dau fuga să le spună toate astea ofiţerilor în trecere prin apropiere, aceştia înalţă din umeri : Năluciri de fricoşi ! Inamicul e departe... Cum ? Cînd n-ar fi trebuit pierdut un ceas, — trec zile după zile ! Ce mai aşteptăm ? să ne pomenim cu întreaga Germanie pe cap ?

Vorbea în şoaptă, abătut, ca şi cum şi-ar fi repetat numai lui lucrurile astea, după ce le cugetase îndelung.

— Oh, cunosc eu bine şi Germania. Dar grozăvia e că voi, tineretul, parcă n-aţi avea habar de ea, ca de China... Dumneata îţi mai aduci aminte, Maurice, de vărul meu Gunther, flăcăul acela care a venit astă-primăvară să-mi strîngă mîna la Sedan ? Mi-e văr din partea mamei : mamă-sa, soră cu mama, s-a căsătorit la Berlin. Şi el e acolo şi urăşte Franţa. Astăzi este căpitan în garda prusacă... În seara cînd l-am condus la gară, parcă-l aud şi acum cum îmi spunea, cu glasul lui tăios : „Dacă Franţa ne declară război, va mînca bătaie !"

Deodată, locotenentul Rochas, care se stăpînise pînă atunci, se apropie furios. Era un vlăjgan slab, în vîrstă de aproape cincizeci de ani. Avea o figură lunguiaţă şi scofîlcită, cu pielea tăbăcită, de parcă fusese ţinută la afumat... Un nas uriaş, coroiat, cădea peste o gură largă, năprasnică şi bună totodată, peste care se zbîrleau nişte mustăţi ţepoase, încărunţite. Şi cînd se înfuria avea un glas de tunet.

— Ia ascultă, ce tot meliţi dumneata pe aici, ca să bagi frica în oameni ?...

Fără să se amestece în ceartă, Jean găsea, în fond, că avea dreptate. Cu toate că începuse să fie nedumerit de întîrzierile astea lungi şi de dezordinea în care se aflau, nici el nu se îndoise niciodată de snopeala ne-

maipomenită pe care aveau să le-o tragă prusacilor. Era sigur, întrucît doar pentru asta veniseră...

— Eu, domnule locotenent, răspunse Weiss încurcat, nu vreau să descurajez pe nimeni... Dimpotrivă, aş vrea ca toată lumea să ştie ce ştiu eu, pentru că mai bine e să ştii, ca să prevezi şi să poţi... Şi, poftim, Germania asta...

Continuă. Cu firea lui de om cu judecată, îşi lămuri temerile care-l frămîntau. Prusia mărită după victoria de la Sadova ; mişcarea naţională care o aşeza în fruntea celorlalte state germane ; toată această mare împărăţie în curs de înjghebare, reîntinerită, cu entuziasmul şi cu avîntul nestăvilit al unităţii pe care năzuia s-o cucerească ; sistemul serviciului militar obligatoriu, care punea pe picior de luptă tot poporul, instruit, disciplinat, dotat cu material puternic, călit în războaie mari, încă acoperit de gloria biruinţei lui fulgerătoare asupra Austriei ; inteligenţa, forţa morală a armatei acesteia, comandată de căpetenii aproape toate tinere ascultînd de un comandant suprem care părea că avea să reînnoiască arta militară, om de o prudenţă şi de o prevedere desăvîrşită, de o limpezime de vedere minunată. Şi, în faţa acestei Germanii, îndrăzni apoi să înfăţişeze Franţa : Imperiul îmbătrînit, primit cu urale la plebiscit, dar putred la temelie, întrucît slăbise ideea de patrie prin nimicirea libertăţii ; adoptînd din nou, prea tîrziu şi pentru ruinarea lui ideile liberale ; gata să se năruie de îndată ce n-ar mai fi îndestulat poftele stîrnite de desfătările dezlănţuite de el. Apoi armata, desigur, cu admirabila ei vitejie moştenită din strămoşi, încărcată şi acum cu laurii din Crimeea şi din Italia, prejudiciată doar prin dreptul celor înstăriţi de a-şi trimite înlocuitor plătit ; ruginită în rutina ei din şcoala africană, prea sigură de victorie, ca să încerce marele efort al ştiinţei noi. În sfîrşit, generalii, mai toţi mediocri, roşi de rivalităţi, unii de-o neştiinţă uluitoare şi, în fruntea lor, împăratul bolnav şi şovăielnic, înşelat de alţii şi de sine, în cutremurătoarea aventură care începea, în care toţi se aruncau orbeşte, fără o pregătire temeinică, în mijlo-

cul unei tulburări, al unei învălmăşeli de turmă mînată la tăiere.

Cu gura căscată, cu ochii holbaţi, Rochas îl asculta. Nasul lui fioros se încreţise. Apoi, deodată, se hotărî să rîdă, izbucnind într-un hohot năprasnic, care-i despica fălcile.

— Ce ne tot băsneşti aci dumneata ?... Ce-nseamnă toate prostiile astea ?... Dar n-au nici un sens ! E prea stupid, ca să-ţi mai baţi capul să pricepi. Bazaconiile astea du-te şi povesteşte-le răcanilor, nu mie ! Nu unuia ca mine, care sînt militar de douăzeci şi şapte de ani !

Şi se bătea cu pumnul în piept.

Fiu de muncitor zidar din Limousin, născut la Paris, nevăzînd cu ochi buni situaţia tatălui său, intrase în armată de la vîrsta de optsprezece ani. Ostaş ridicat prin propriile sale merite, dusese raniţa în spate ; caporal în Africa, sergent la Sevastopol, locotenent după Solferino, îi trebuiseră cincisprezece ani de viaţă grea şi de vitejie eroică pentru cucerirea gradului pe care-l avea, dar era atît de lipsit de învăţătură, încît n-avea să ajungă niciodată căpitan.

— Dar, domnule, dumneata care ştii toate, nu ştii asta... Da, la Mazagran, abia împlinisem nouăsprezece ani şi eram o sută douăzeci şi trei de oameni, nici unul mai mult, — şi am ţinut piept timp de patru zile unui puhoi de douăsprezece mii de arabi... O, da, ani şi ani în şir, departe, în Africa, la Mascara, la Biscra, la Dellys, apoi în marea Kabylie, mai tîrziu la Laghouat, — de-ai fi fost cu noi, domnule, i-ai fi văzut pe toţi nespălaţii ăia de arabi fugind ca nişte iepuri, cum dădeau cu ochii de noi... Şi la Sevastopol, ehei, domnişorule, nu s-ar putea spune că a fost aşa, floare la ureche ! Nişte vijelii să-ţi smulgă părul din rădăcină, un ger de crăpau pietrele, alarme peste alarme şi apoi sălbaticii aceia care, pînă la urmă, au aruncat totul în aer ! Asta nu ne-a împiedicat să-i aruncăm şi noi pe dînşii în aer, o, în ritmul muzicii şi în tigaia mare de prăjit !... Şi la Solferino nici nu era pomeneală de dumneata, domnule. Atunci de ce vorbeşti de el ? Da, la Solferino, pe un

zăduf cumplit, cu toate că în ziua aceea căzuse atîta potop de apă cît poate n-ai văzut dumneata în toată viaţa ! — la Solferino i-am ţesălat straşnic pe austrieci. Să te fi dat de o parte şi să-i fi văzut cum fugeau, rupînd pămîntul, din faţa baionetelor noastre, dîndu-se peste cap, de zoriţi ce erau, de parcă le luase turul foc !

Strălucea de mulţumire ! Toată vechea voioşie ostăşească franceză răsuna în rîsul lui de biruinţă. Era legenda soldatului francez, care cutreieră lumea, între mîndra lui şi o sticluţă de vin bun şi cucereşte pămîntul în cîntece de chef. Doar un caporal şi patru ostaşi, — şi armate uriaşe muşcau pămîntul...

Deodată, glasul lui bubui :

— Bătută, Franţa bătută !... Porcii ăia de prusaci să ne bată pe noi ?...

Se apropie şi-l apucă, brutal, pe Weiss de reverul scurtei. Trupul său lung de cavaler rătăcitor arăta un dispreţ absolut faţă de duşman, oricare ar fi fost el, într-o totală nepăsare de epoca şi de meleagurile despre care era vorba.

— Ascultă-mă pe mine, domnule... Dacă prusacii au îndrăzneala să vină, îi vom pofti la dînşii acasă cu picioare în dos... Mă auzi, cu picioare în dos, pînă la Berlin !

Şi schiţă un gest falnic, cu seninătatea unui copil şi convingerea limpede a unui om neprihănit, care nedîndu-şi seama, nu se teme de nimic.

— Ce naiba, aşa e, pentru că aşa e !

Weiss, năucit, aproape convins, se grăbi să declare că nici el nu dorea altceva. Maurice, care tăcea, necutezînd să se amestece în vorbă în faţa superiorului, izbucni şi el în hohote de rîs cu dînsul. Îi mergea la inimă împeliţatul ăsta, pe care, de altfel, îl socotea un nătîng. La fel şi Jean : aprobase vorbă cu vorbă, printr-o clătinare din cap, tot ce spusese locotenentul. Şi el fusese la Solferino, unde plouase atît de grozav. Aşa mai zic şi eu să vorbească cineva ! Dacă toţi comandanţii ar fi vorbit aşa, nu s-ar mai fi sinchisit oamenii de lipsa marmitelor şi a centurilor de pînză !

Se înnoptase pe deplin de multă vreme şi Rochas tot îşi mai frămînta prin bezna mădularele lui uriaşe. În viaţa lui nu silabisise decît o carte despre isprăvile lui Napoleon, pripăşită pe fundul raniţei sale din lădiţa unui vînzător ambulant. Şi, cum nu se putea potoli, toată ştiinţa lui se năpusti într-un strigăt năvalnic :

— Austria bătută la Castiglione, la Marengo, la Austerlitz, la Wagram ! Prusia bătută la Eylau, la Iena, la Lutzen ! Rusia la Friedland, la Smolensc, la Moscova ! Spania şi Anglia pretutindeni ! Pămîntul întreg bătut în sus şi în jos, în lung şi-n lat ! Şi astăzi să fim noi bătuţi ! ? De ce, mă rog ? Şi cum ? Să se fi întors, oare, lumea pe dos ?

Se lungi şi mai mult ridicîndu-şi braţul ca o prăjină de drapel.

— Poftim, astăzi s-au bătut acolo şi aşteptăm veşti. Ei bine, veştile pot să vi le dau eu !... Prusacii au fost bătuţi, bătuţi de s-a ales praful şi pulberea de ei, bătuţi de-o să le adunăm fărîmele cu măturoiul !

Prin văzduhul întunecat trecu în clipa aceea un ţipăt sfîşietor. Poate jelania vreunei păsări de noapte ? Poate un glas al tainei, venit de departe, plin de lacrimi ! Toată tabăra, pierdută în negură, se înfioră şi neliniştea stîrnită de aşteptarea telegramelor atît de zăbavnice fu răscolită şi înteţită şi mai mult. Departe, în conac, luminînd privegherea îngrijorată a statului-major, opaiţul ardea mai puternic, cu o flacără dreaptă şi neclintită de făclie.

Dar se făcuse ora nouă. Gaude se ivi din pămîntul întunecat în care dispăruse şi sună, cel dintîi, stingerea. Celelalte goarne răspunseră şi se stinseră rînd pe rînd, într-un freamăt agonic, copleşit, parcă, de somn. Şi Weiss, care se uitase acolo, atît de tîrziu, îl îmbrăţişă cu dragoste pe Maurice, urîndu-i nădejde şi curaj şi spunîndu-i c-o va săruta pe Henriette ca din partea fratelui ei şi că se va duce pe la unchiul Fouchard, să-i spună multe şi de toate. În momentul în care Weiss pleca, în sfîrşit, se răspîndi un zvon, urmat de o mare fierbere. Mareşalul Mac-Mahon repurtase o mare bi-

ruință ; principele moștenitor al Prusiei fusese luat prizonier cu douăzeci și cinci de mii de oameni ; armata dușmană respinsă, zdrobită, lăsase în mîinile noastre tunuri și materiale.

— Păi, te cred ! spuse, simplu, Rochas, cu glasul său de tunet.

Apoi strigă după Weiss, care se grăbea, fericit, să se întoarcă la Mulhouse :

— Cu șuturi în spate, domnule ! Cu șuturi în spate pînă la Berlin !

După un sfert de oră, o altă telegramă anunță că armata trebuise să părăsească Woerthul și bătea în retragere. Ah, ce noapte ! Rochas, răpus de somn, se învăluise în manta și dormea pe pămînt, fără să se fi sinchisit de un adăpost, cum i se întîmpla de atîtea ori. Maurice și Jean se strecuraseră în cort, unde Loubet, Chouteau, Pache și Lapoulle se și îngrămădiseră, cu capul pe ranițe. Încăpeau șase, cu condiția să-și strîngă picioarele. Loubet le amăgise foamea tuturor, făcîndu-l pe Lapoulle să creadă că a doua zi de dimineață, la ora mesei, vor avea pui. Obosiți din cale afară, sforăiau toți de rupeau pămîntul. Puteau să tot vină prusacii ! O clipă, Jean rămase nemișcat, strîns lîngă Maurice. În ciuda marii oboseli, nu putea să adoarmă. Tot ce spusese domnul acela i se învîrtea în cap : Germania, căpcăună, — puhoi de oameni înarmați. Își dădea bine seama că nici tovarășul lui nu dormea, cu gîndul la aceleași lucruri. Îl văzu schițînd un gest de enervare și se trase puțin îndărăt. Înțelese că-l incomoda cu ceva. Între țăran și cărturar vrăjmășia înnăscută, antipatia de clasă și de creștere era ca o durere fizică. Primul, totuși, se simțea rușinat, mîhnit în fond și se ghemui cît putut mai mult, căutînd să scape de disprețul dușmănos pe care bănuia că celălalt i-l poartă. Dacă afară, în noapte, se făcuse răcoare, în cort se sufocau așa de rău, în ticseala aceea de trupuri, încît Maurice, scos din sărite de zăpușeală, ieși, dintr-o săritură neașteptată și se duse să se trîntească cîțiva pași mai încolo. Jean, necăjit, se zbătea într-un coșmar, un fel de somn greu,

în care se amesteca părerea de rău că nu e iubit cu temerea vagă a unei nenorociri uriaşe, al cărei ropot i se părea că-l aude undeva, departe, în bezna necunoscutului.

Trebuie să fi trecut ore întregi. Toată tabăra întunecată, neclintită, părea că se mistuie sub apăsarea acelei întinse nopţi rele, în care se simţea greutatea a ceva îngrozitor, încă fără nume. Veneau înfiorări din bolta aceea de întuneric. Un horcăit neaşteptat răsună dintr-un cort nevăzut. Apoi se auziră zgomote nedesluşite, sforăitul unui cal, un zăngănit de sabie, fuga vreunei haimanale întîrziate, toate zvonurile obişnuite care căpătau răsunete de ameninţare. Dar, deodată, izbucni o lumină puternică în preajma cantinei. Dispozitivul armatei fu puternic luminat. Se zăriră piramidele aliniate, ţevile puştilor simetrice şi lucioase, pe care se împleteau reflexe roşii, aidoma văpăii sîngelui proaspăt. Santinelele, întunecate şi ţepene, răsăriră în pălălaia aceasta neaşteptată. Să fi fost, oare, duşmanul pe care comandanţii îl anunţau de două zile şi pentru care veniseră de la Belfort la Mulhouse, ca să dea de el ? Apoi, în cenuşa unui roi de scîntei, vîlvătaia se stinse. Nu fusese altceva decît grămada aceea de lemne verzi, atîta vreme zgîndărită de Lapoulle. După ce mocnise ceasuri întregi, arsese, de data aceasta, ca un foc de paie.

Jean, înspăimîntat de lumina aceea puternică, ieşi şi el grabnic din cort. Era cît pe-aci să dea peste Maurice, care privea, ridicat într-un cot. Negura se lăsase iar şi mai vîrtoasă. Rămaseră amîndoi întinşi pe pămîntul gol, la cîţiva paşi unul de altul. În faţa lor, în adîncul negurilor dese, nu se zărea decît fereastra conacului necontenit luminată de opaiţul acela îndepărtat, care părea că veghează la căpătîiul unui mort. Cît să fi fost ceasul ? Poate că două, dacă nu trei. Statul-major nu se culcase, desigur. Se auzea vocea ţipătoare a generalului Bourgain-Desfeuilles, turbat de noaptea asta de veghe, în care nu se putuse ţine pe picioare decît cu duşca şi cu fumatul. Noi telegrame continuau să sosească. Lucrurile aveau să se cam încurce. Umbrele ştafetelor

alergau înnebunite și nedeslușite. Se auzi un hîrșîit de picioare, cîteva înjurături și ca un țipăt sugrumat de moarte, urmat de o tăcere îngrozitoare. Să fi fost, oare, sfîrșitul ? O adiere înghețată cutreierase tabăra prăpădită de somn și spaimă.

În momentul acela, Jean și Maurice îl recunoscură pe colonelul de Vineuil într-o umbră slabă și înaltă, care trecea iute. Trebuie să fi fost cu doctorul Bouroche, un rotofei cu cap de leu. Amîndoi schimbau vorbe fără șir, niște frînturi de vorbe, rostite în șoaptă, așa cum se întîmplă să auzim în cîte un vis rău.

— Vine de la Bâle... Divizia întîia distrusă... După douăsprezece ore de luptă, toată armata în retragere...

Umbra colonelului se opri, chemă altă umbră, care se zărea grăbindu-se, ușoară, gingașă, corectă.

— Dumneata ești, Beaudouin ?

— Da, domnule colonel.

— Ah prietene, Mac-Mahon a fost învins la Froeschwiller, Frossard învins la Spickeren, de Failly blocat fără folos, între ei... La Froeschwiller, un singur corp împotriva unei armate întregi ! Minuni de vitejie. Și tot dispozitivul dat peste cap. Fugă în dezordine. Panică, drumul spre Franța deschis...

Îl podidiră lacrimile. Alte cuvinte se pierdură. Cele trei mogîldețe dispărură, înecate, mistuite de beznă.

Cutremurat în toată făptura lui, Maurice sărise în picioare.

— Doamne, Dumnezeule ! îngăimă el.

Și nu găsea ce să mai spună, în vreme ce Jean, cu inima înghețată, mormăia :

— Oh, afurisită soartă !... Domnul acela, ruda dumitale, avea dreptate cînd spunea că sînt mai tari ca noi.

Scos din fire, Maurice l-ar fi sugrumat. Cum, prusacii mai tari decît francezii ? Asta îi rănea adînc semeția. Dar țăranul adăuga, potolit și îndărătnic :

— Ei, nu-i nimic. Doar n-o să trebuiască să ne predăm, așa, dintr-un bobîrnac. Va trebui totuși să dăm piept cu ei.

Dar, în fața lor, se înălțase unul cît o prăjină. Îl recunoscură pe Rochas, încă înfășurat în manta. Zgomotele rătăcitoare și vestea înfrîngerii, poate, îl treziseră din somnul lui adînc. Îi descusu, voind să știe tot.

După ce pricepu, cu mare greutate, — în ochii lui naivi, de copil, se putu citi o uluire nețărmuită.

De mai bine de zece ori repetă :

— Bătuți ! Cum bătuți ? Și de ce bătuți ?

Acum se lumina de ziuă, spre răsărit. O lumină tulbure, de o tristețe nemărginită, se prelingea peste corturile adormite. Într-unul din ele începeau să se deslușească fețele pămîntii ale ostașilor, — Loubet, Chouteau și Pache, care mai sforăiau și acum, cu gura deschisă. Zorii îndoliați se revărsau peste cețurile de culoarea funinginei, care se ridicaseră, sus, din fluviul îndepărtat.

II

Către ora opt, soarele împrăştiase norii grei şi o dogorîtoare şi curată duminică de august străluci peste Mulhouse, în zariştea, întinsei cîmpii mănoase. Din tabăra, acum trezită, fremătînd de viaţă, se auzeau dangătele clopotelor din toate parohiile, răsunînd care mai de care, în văzduhul limpede. Acea frumoasă duminică a îngrozitorului prăpăd avea voioşia ei, cerul ei strălucitor din zilele de sărbătoare.

Pe neaşteptate, Gaude dădu semnalul distribuţiei, spre mirarea lui Loubet. Cum ? Ce se întîmplase ? N-or fi cumva puii pe care-i făgăduise în ajun lui Lapoulle ?

Născut în inima Halelor, pe strada La Cassonnerie, copil de suflet al unei precupeţe cu legăturica, angajat „pentru gologani“, cum spunea el, după ce trecuse prin toate meseriile, ajunsese un chiulangiu cu nasu-n vînt după bunătăţi. Dădu fuga să vadă ce se împarte, în vreme ce Chouteau, artistul, zugravul din Montmartre, bărbat chipeş şi răzvrătit, furios că fusese rechemat după ce-şi isprăvise stagiul, îl făcea pe Pache cum îi venea la gură, pentru că-l surprinsese făcîndu-şi rugăciunea în genunchi, în spatele cortului. Ce mironosiţă ! Oare nu putea să-i ceară lui Dumnezeu, drăguţul, o pensioară de

o sută de miişoare de livre ?... Dar Pache, venit dintr-un sat pierdut al Picardiei, slăbuţ şi cu capul ţuguiat, îndura batjocura tăcut şi blajin, ca un mucenic. El era calul de bătaie al grupei, alături de nămetenia de Lapoulle, găgăuţ crescut în mlaştinile Solognei, atît de mărginit în toate, încît în ziua sosirii la regiment a cerut voie să-l vadă şi el pe împărat. Şi cu toate că vestea dezastrului de la Froeschwiller circula din zorii zilei, cei patru ostaşi rîdeau, făcîndu-şi treburile obişnuite cu o nepăsare maşinală.

Se auziră deodată chihoteli şi murmure de surpriză. Caporalul Jean, însoţit de Maurice, se întorcea de la magazie cu lemne de foc. În sfîrşit se dăduseră lemnele pe care trupa le aşteptase zadarnic, în ajun, pentru fiertul ciorbei. Doar o întîrziere de douăsprezece ore...

— Halal intendenţă ! strigă Chouteau.

— Nu-i nimic. Bine că sînt şi acum ! spuse Loubet. Ce mai ciorbă straşnică am să vă pregătesc !

De obicei îşi lua singur, de bună voie, sarcina bucătăriei. Şi toţi îi mulţumeau, căci gătea de minune. Dar îl copleşea, atunci, pe Lapoulle cu corvezi grozave.

— Du-te după şampanie ! Fugi după trufe !...

Apoi în dimineaţa aceea îi trecu prin cap o idee năstruşnică de ştrengar parizian, care îşi bate joc de un sărac cu duhul.

— Mişcă-te mai iute şi adu-mi puiul !

— De unde să ţi-l aduc ?

— Uite-l colo, pe pămînt... Puiul pe care ţi l-am făgăduit, puiul pe care l-a adus dom' căprar !

Şi-i arătă un pietroi alb, care se afla la picioarele lor. Lapoulle, încurcat, îl luă de jos, pînă la urmă, şi-l răsuci pe toate părţile.

— Tunetul şi parascovenia !... N-ai de gînd să speli odată puiul ?... Ce mai aştepţi ?... Spală-i bine ghearele, spală-i gîtul... Cu apă multă, trîntore !

Şi aşa, din bun senin, ca să facă haz, fiindcă gîndul la ciorbă îl făcea vesel şi poznaş, trînti şi pietroiul odată cu carnea în marmita plină de apă.

— Să vezi ce gust o să-i dea ciorbei! Tu nu ştiai de asta? Habar n-ai de nimic, mocofane!... Ţie o să-ţi dau tîrtiţa. Ai să vezi ce fragedă e!

Grupa se tăvălea de rîs, văzînd mutra lui Lapoulle, care, convins de data asta, se lingea pe buze. Nu era chip să te plictiseşti cu dihania de Loubet! Şi cînd focul începu să duduie în bătaia soarelui, cînd marmita începu să susure, toţi, căzuţi în adoraţie, orînduiţi în jur, se desfătau văzînd cum dănţuie ciosvîrţile, adulmecînd mireasma care se răspîndea. Erau flămînzi din ajun, ca nişte lupi lihniţi. Gîndul mîncării îi făcea să uite toate preocupările. Erau bătuţi, dar asta nu-i oprea să se îmbuibe. De la un capăt la altul al taberei focurile bucătăriilor de campanie ardeau, marmitele fierbeau. Şi freamătul unei bucurii lacome creştea în dangătele limpezi care veneau de la toate parohiile din Mulhouse.

Dar către ora nouă se răspîndi o fierbere neaşteptată. Ofiţerii alergau încolo şi încoace. Locotenentul Rochas, care primise un ordin de la căpitanul Beaudouin, trecu prin faţa tuturor corturilor secţiunii şi spuse:

— Hai, strîngeţi şi împachetaţi totul! Plecăm!

— Dar ciorba?

— Ciorba altă dată! Plecăm numaidecît!

Trompeta lui Gaude suna poruncitoare. Fu o adevărată consternare, o mînie mocnită. Cum? Să plece nemîncaţi? Ce era dacă mai aşteptau un ceas, pînă se făcea ciorba? Grupa ţinu, totuşi, să-şi soarbă ciorba. Dar nu era încă decît nişte apă caldă, iar carnea, nefiartă, rezista ca o curea în dinţi. Chouteau mormăia mînios. Jean trebui să intervină, ca să grăbească pregătirile ostaşilor. Ce grabă mare era de trebuia s-o ia din loc în felul ăsta, să zorească oamenii, fără să le dea răgazul să se mai întremeze? Şi cînd unul spuse, în faţa lui Maurice, că porneau în calea prusacilor, să-şi ia revanşa, — el ridică din umeri, cu neîncredere.

În mai puţin de un sfert de oră tabăra fu ridicată, corturile împăturite, legate pe raniţe, piramidele desfăcute. Nu mai rămaseră, pe pămîntul gol, decît focurile bucătăriilor de campanie, care se stingeau treptat.

Generalul Douay avusese temeiuri serioase cînd se hotărîse la o retragere imediată. Telegrama subprefectului din Schelestadt, de acum trei zile, era confirmată : se anunța telegrafic că iar se zăriseră focurile prusacilor, care amenințau Markolsheim. Și, pe de altă parte, o telegramă anunța că un corp de armată inamic trecea Rinul la Huningue. Soseau mereu cu duiumul amănunte precise : cavaleria și artileria zărite ; marșuri de trupe care se îndreptau din toate părțile către punctul de întîlnire. Dacă mai zăboveau un ceas, linia de retragere spre Belfort ar fi fost, desigur, tăiată. Ca o repercusiune a înfrîngerii, după Wissenburg și Froeschwiller, generalului, izolat, pierdut în avangardă, nu-i mai rămăsese decît să se retragă în grabă, cu atît mai mult cu cît știrile primite în cursul dimineții le agravau și mai mult pe cele din cursul nopții.

Pornise întîi statul-major, în goana mare, bătînd caii cu pintenii, de teamă să nu le-o ia prusacii înainte și să dea de ei la Altkirch. Generalul Bourgain-Desfeuilles, care se aștepta la o etapă grea, avusese prevederea să treacă prin Mulhouse și să se ospăteze din belșug, tunînd și fulgerînd împotriva învălmășelii. Și orașul Mulhouse, în calea ofițerilor, se arăta deznădăjduit. La vestea retragerii locuitorii ieșeau pe străzi, se văicăreau de plecarea neașteptată a trupelor, a căror venire o ceruseră cu atîta stăruință. Așadar îi părăseau. Bogățiile incalculabile îngrămădite în gară aveau să fie oare lăsate plocon inamicului ? Și chiar orașul lor urma să nu mai fie, pînă seara, decît un oraș cucerit. Apoi, de-a lungul drumurilor, peste țarini, locuitorii satelor și cei din case izolate se proțăpiseră și ei în ușă, mirați, speriați. Cum adică, regimentele acelea pe care le văzuseră trecînd în ajun, ducîndu-se la luptă, se retrăgeau, fugeau fără să fi luptat ?... Comandanții erau întunecați, își grăbeau caii, nevoind să răspundă la întrebări, ca și cum ar fi simțit în spate nenorocirea gonind pe urma lor. Care va să zică era adevărat că prusacii zdrobiseră armata, că se revărsau în Franța din toate părțile, ca puhoaiele unui fluviu care și-a ieșit din matcă ? Și, în văzduhul

mut, populația, cuprinsă de o panică din ce în ce mai mare, credea că aude huruitul îndepărtat al cotropirii răsunînd tot mai puternic, din minut în minut. De pe acum, căruțele se și umpleau cu mobile ; locuințele se goleau, familiile fugeau unele după altele, pe drumurile bîntuite de ropotul spaimei.

În vălmășagul retragerii, de-a lungul canalului de la Ron la Rin, lîngă pod, regimentul 106 trebui să se oprească la primul kilometru al etapei. Ordinele de marș, date prost și executate și mai prost, îngrămădiseră acolo toată divizia a doua și trecerea era atît de îngustă, — o trecere de abia de cinci metri, — încît marșul nu se mai isprăvea.

Trecuseră două ceasuri și regimentul 106 tot mai aștepta, neclintit, în fața valului nesfîrșit care se scurgea prin fața lui. Ostașii, în picioare, în arșița soarelui, cu ranița în spate, cu arma la picior, începuseră să-și piardă răbdarea.

— Parc-am fi din ariergardă ! se auzi glasul glumeț al lui Loubet.

Dar Chouteau își ieși din sărite :

— Ne coc așa ca să-și bată joc de noi. Eram primii aici, — primii trebuia s-o luăm din loc !

Și cum de partea cealaltă a canalului, prin nesfîrșita cîmpie mănoasă, pe drumurile oable, printre culturile de hamei și lanurile coapte de grîu, oamenii își dădeau bine seama, acum, de mișcarea de retragere a trupelor, care străbăteau în sens invers drumul făcut în ajun, începură să-și facă loc cîrtirile și să se audă cuvinte furioase de batjocură.

— Va să zică, dă-i bătaie, nene ! reluă Chouteau. Ei bine, știi că e nostim marșul lor la inamic, cu care ne tot asurzesc de alaltăieri dimineață ?... Nu, zău, e prea de tot ! Doar sosești și șterge-o, pîrleo ! Nici n-am avut răgazul să ne sorbim ciorba !

Hohotele de rîs, tot mai năprasnice, se întețiră și Maurice, care se afla lîngă Chouteau, îi dădea dreptate. Întrucît stăteau aici, ca niște pari, așteptînd de două ceasuri, de ce nu i-au lăsat să-și fiarbă ciorba în liniște

şi s-o mănînce? Foamea îşi arăta iarăşi colţii. Nu le ieşea din minte marmita răsturnată prea devreme, şi nu putuseră pricepe rostul acestei pripeli, care li se părea prostească şi nedemnă. Iepuri de nouă hotare, oricît ar zice ei!

Dar locotenentul Rochas îl muştrului pe sergentul Sapin, pe care-l învinuia de ţinuta dezmăţată a ostaşilor. Atras de larmă, căpitanul Beaudoin se apropiase.

— Linişte în front!

Jean, mut, ca vechi ostaşi din Italia, deprins cu disciplina, se uita la Maurice, pe care gluma nesărată şi mînioasă a lui Chouteau părea că-l distrează! Se mira cum un domn, un băiat care primise atîta învăţătură, putea să aprobe nişte lucruri poate adevărate, la urma urmelor, dar care nu se cădeau a fi spuse? Dacă fiecare ostaş s-ar apuca să-şi critice comandanţii şi să-şi spună părerea lui, cu siguranţă că n-am ajunge departe.

În sfîrşit, după încă un ceas de aşteptare, regimentul 106 infanterie primi ordinul de plecare. Numai că podul era, şi acum, atît de aglomerat de coada diviziei, încît se produse dezordinea cea mai cumplită. Mai multe regimente se amestecaseră. Unele companii porniră, totuşi, împinse de val, în timp ce altele, azvîrlite pe marginea drumului, fură nevoite să bată pasul pe loc. Şi ca să pună vîrf îmbulzelii, un escadron de cavalerie se încăpăţînă să treacă, împingîndu-i peste ţarinile învecinate pe codaşii pe care începuse de pe acum să-i semene infanteria. După o oră de marş, un şir întreg de oameni din diferite unităţi îşi tîrşeau picioarele, zăbovind parcă într-adins.

Jean se pomeni, astfel, la urmă, în făgaşul unui drum adînc, rătăcit cu grupa lui pe care nu voise s-o părăsească. Regimentul 106 infanterie dispăruse. Nu se mai vedea nici un soldat, nici un ofiţer din companie. Nu mai erau decît ostaşi răzleţi, un talmeş-balmeş de necunoscuţi, zdrobiţi de oboseală de la începutul marşului. Mergea fiecare în pas de voie, încotro se nimerea să-l ducă poteca. Soarele era copleşitor. Era grozav de

cald. Raniţa, şi mai grea din pricina foii de cort şi a materialului complicat cu care era ticsită, apăsa groaznic pe umeri. Mulţi dintre ei nu erau deprinşi s-o poarte şi se simţeau stînjeniţi în mantaua groasă de campanie, care semăna cu un antereu de plumb.

Deodată un ostaş pipernicit şi palid, cu ochii în lacrimi, se opri din mers, îşi aruncă raniţa în şanţ, cu un suspin de uşurare, — suspinul omului în agonie, care se agaţă iarăşi de viaţă.

— Iată unul care e pe calea cea adevărată ! murmură Chouteau.

Totuşi, îşi văzu mai departe de drum, cu spatele gîrbovit sub povară. Dar cum încă doi ostaşi se descotorosiseră, la rîndul lor, de raniţe, nu mai putu răbda.

— Păi, dacă-i aşa ! zise el.

Şi cu o smucitură din umăr, îşi zvîrli raniţa pe dîmbul şanţului.

— Ia să mă cam ierte ! Douăzeci şi cinci de kilograme în spinare ! Îi era lehamite. Doar nu erau vite de povară, ca să care în spate toate alea...

Aproape imediat, Loubet îi urmă şi el pilda şi-l sili şi pe Lapoulle să facă la fel. Pache, care se închina la toate crucile întîlnite în cale, îşi desfăcu şi el curelele de la raniţă şi o aşeză cu grijă lîngă un zid scund, ca şi cum ar fi urmat să se întoarcă să şi-o ia iar. Numai Maurice rămăsese cu raniţa în spate, cînd Jean, întorcîndu-se îndărăt, îşi văzu oamenii fără nimic pe umeri.

— Luaţi-vă raniţele, că mă băgaţi pe mine la apă !

Dar oamenii, fără să se revolte deocamdată, tăcuţi şi posomorîţi, îşi văzură mai departe de drum, împingîndu-l pe drumul îngust pe caporalul din faţa lor.

— Înţelegeţi să vă luaţi odată raniţele, sau vă scot la raport ?

Cuvintele acestea parcă-l plesniră pe Maurice ca un bici peste faţă.

La raport ! Bruta asta de ţăran avea să-i scoată la raport pentru că nişte pîrliţi de ostaşi cu muşchii rupţi de oboseală se mai uşuraseră şi ei puţin ! Şi, într-o pornire oarbă de mînie, îşi desfăcu şi el curelele, dînd

drumul raniţei în marginea drumului şi pironindu-l pe Jean cu priviri de sfidare.

— Bine ! spuse Jean, cu o căutătură de om înţelept, care nu se încumetă să înceapă lupta. Lămurim noi astă seară toate astea...

Pe Maurice îl dureau grozav picioarele. Bocancii lui mari şi scorojiţi, cu care nu se deprinsese, îi făcuseră picioarele tot o carne vie. Avea o sănătate cam şubredă. Tot mai simţea ca o rană deschisă la şira spinării rosătura de nesuportat a raniţei, deşi scăpase de ea. Şi greutatea puştii, pe care nu ştia de care umăr s-o mai agaţe, îi era de ajuns ca să-i taie răsuflarea. Dar era chinuit şi mai rău de un zbucium moral, fiind în prada uneia din acele crize de desperare care-l năpădeau din cînd în cînd. Deodată asistă, fără putinţă de împotrivire, la destrămarea voinţei lui, rămînînd la cheremul pornirilor rele, într-o părăsire de sine care-l făcea mai tîrziu să plîngă de ruşine. Greşelile lui din vremea petrecută la Paris nu fuseseră decît nebuniile „celuilalt", cum spunea el, greşelile băiatului slab, aşa cum era el, în orele de deprimare, în stare de cele mai mari mîrşăvii. Şi, de cînd îşi tîra picioarele prin arşiţa nimicitoare, în retragerea asta care părea o fugă în dezordine, numai era decît o vită din cireada aceea întîrziată, semănată pe toate drumurile. Asta era urmarea înfrîngerii, a trăsnetului care căzuse foarte departe, la o depărtare de atîtea leghe, şi al cărui ecou pierdut îi ajunsese din urmă pe oamenii aceştia, care, cuprinşi de panică, fugeau fără să fi văzut inamicul. Ce nădejde îi mai rămînea în clipa de faţă ? Oare nu se isprăvise cu toate ? Fuseseră înfrînţi. Nu le mai rămînea decît să se culce şi să doarmă.

— Nu-i nimic ! strigă din răsputeri Loubet, hohotind ca un golan din Hale. Că doar nu mergem la Berlin !

La Berlin ! La Berlin !

Maurice auzise strigătul acesta urlat de mulţimea forfotitoare de pe bulevarde, în noaptea aceea de entuziasm nebun, care-l hotărîse să se angajeze. Dar vîntul se schimbase în furtună. Schimbare îngrozitoare ! Şi

toată firea francezului se vădea în încrederea aceea înflăcărată care, de la prima neizbîndă, se transforma brusc într-o desperare al cărei iureş făcea ravagii printre ostaşii rătăcitori, învinşi, şi împrăştiaţi fără să fi luptat.

— Oh, cum îmi mai retează labele durda asta ! spuse iar Loubet, schimbîndu-şi iar puşca de pe umăr. Păi să te tot plimbi cu tilinca asta !

Şi, făcînd aluzie la suma pe care o încasase ca înlocuitor în armată, zise :

— Ce-are-a face ! O mie cinci sute de biştari pentru meseria asta, e pungăşie curată !... Ce-o mai fi trăgînd din lulea, la gura sobei, bogătaşul pentru care mă duc eu s-o mierlesc !

— Eu — mormăi Chouteau — îmi terminasem stagiul şi urma s-o iau din loc... Ce să spun, mare pocinog să cazi într-o porcărie ca asta !

Îşi legăna puşca în mînă, furios. Apoi o azvîrli, brutal, peste un gard de mărăciniş.

— Du-te învîrtindu-te, sculă ticăloasă !

Puşca se rostogoli de două ori, căzu într-o brazdă şi rămase acolo, lungă şi neclintită ca un mort. Altele zburară pe sus şi căzură lîngă ea. În curînd cîmpul fu plin de arme părăsite, de o tristeţe înmărmurită, în arşiţa soarelui. Era o nebunie molipsitoare, din pricina foamei care le sfîşia stomacurile, a încălţămintei care le rănea picioarele, a marşului aceluia care-i chinuia, din pricina înfrîngerii neprevăzute, a cărei ameninţare se auzea din urmă. Nu te mai puteai aştepta la ceva bun. Comandanţii fugeau, intendenţa nici nu-i mai hrănea. Plini de mînie, sîcîiţi, ardeau de dorinţa de a curma cu toate, imediat, mai înainte să fi început. Atunci, sigur că şi puşca putea s-o ia pe urmele raniţei. Şi, într-o mînie nătîngă, în mijlocul rîsetelor unor nebuni care fac haz, puştile zburau, de-a lungul cozii fără sfîrşit a celor rămaşi în urmă, răspîndiţi departe, pe cîmp.

Mai înainte de a se descotorosi de puşcă Loubet o învîrti de-a morişca în mînă, ca pe un baston de plutonier de la muzica militară. Lapoulle, văzînd că toţi camarazii lui îşi aruncă puştile, socoti că aşa era prevăzut

şi făcu şi el la fel. Dar Pache, în conştiinţa nedesluşită a datoriei, pe care o datora educaţiei sale religioase, refuză să-i imite, fiind copleşit de ocări de Chouteau, care nu-l scotea din ţîrcovnic popesc.

— Al dracului făţarnic!... Pentru că ţăranca aia bătrînă de mă-sa i l-a dat pe milostivul Dumnezeu cu linguriţa, în fiecare duminică! Du-te, mă, şi slujeşte liturghia! E o ticăloşie să nu fii solidar cu camarazii tăi!

Foarte întunecat, Maurice mergea în tăcere, cu capul plecat, sub cerul de foc. Înainta doar ca într-un coşmar de oboseală crîncenă, urmărit de năluciri, ca şi cum s-ar fi îndreptat către o prăpastie, căscată undeva înaintea lui. Era o năruire a întregii lui culturi de om instruit, o înjosire care-l tîra spre ticăloşia nenorociţilor de care era înconjurat.

— Uite — spuse el, brusc, lui Chouteau — aveţi dreptate!

Şi Maurice îşi şi pusese puşca pe o grămadă de pietre, cînd Jean, care încerca zadarnic să-i oprească pe cei care-şi părăseau armele în mod atît de mîrşav, îl zări şi se repezi spre el.

— Ia-ţi puşca numaidecît, numaidecît, înţelegi?

Un val de mînie năprasnică cuprinsese faţa lui Jean. El, atît de calm de obicei, totdeauna înclinat spre împăciuire, scotea flăcări pe ochi şi avea un glas tunător de om autoritar. Ostaşii lui, care nu-l mai văzuseră niciodată aşa, se opriră, surprinşi.

— Ia-ţi puşca numaidecît sau vei avea de-a face cu mine!

Maurice, tremurînd de mînie, rosti doar un cuvînt, cu gîndul să-l jignească:

— Ţoapă!

— Da, aşa este. Eu sînt o ţoapă de ţăran, în timp ce dumneata eşti un domn!... Tocmai de aceea eşti un porc, da, un porc murdar. Ţi-o spun eu de la obraz.

Începură să se audă huiduieli, dar caporalul continua cu o tărie extraordinară.

— Cînd eşti om cu cultură, o arăţi... Dacă noi sîntem ţărani şi brute, dumneata ar trebui să fii o pildă pentru

noi toţi, pentru că ştii mai multe decît noi... Ia-ţi puşca sau, să fiu al dracului dacă nu te pun la zid la primul popas !

Domolit, Maurice îşi ridică puşca de pe jos. Lacrimi de mînie îi împăinjeneau ochii. Îşi continuă marşul, împleticindu-se ca un om beat, în mijlocul camarazilor care îi rînjeau în nas, acum, că cedase. Ah, Jean ăsta ! Îl ura cu o ură nestinsă, lovit în inimă de lecţia aceasta atît de aspră, pe care o simţea dreaptă. Şi cînd Chouteau mormăi, lîngă el, că pentru căprarii de soiul ăstuia n-aştepţi decît o zi de luptă, ca să le tragi un glonţ în cap, el văzu roşu, căci se şi închipuia, lămurit, spărgîndu-i scăfîrlia lui Jean, undeva, după un zid.

Dar o întîmplare le abătu atenţia în altă parte. Loubet băgă de seamă că Pache, în timpul certei, îşi părăsise şi el puşca, în sfîrşit, încetişor, aşezînd-o la poalele unui dîmb. De ce ? Nu încercă să dea nici o explicaţie, rîzînd pe sub mustaţă, satisfăcut şi ruşinat ca un flăcău cuminte pe care l-ai dojeni pentru primul său păcat. Foarte voios şi înseninat, umblă bălăbănindu-şi braţele. Şi pe drumurile lungi şi însorite, între grînele coapte şi lanurile de hamei, care se înşirau mereu aidoma, debandada continua. Fără raniţe şi fără puşti, codaşii nu mai erau decît o gloată rătăcită, care bătea pasul pe loc, un amestec de derbedei şi de cerşetori, la apropierea cărora se ferecau porţile ogrăzilor din satele înspăimîntate.

În momentul acela o întîmplare reuşi să-l scoată din sărite pe Maurice. Un huruit înăbuşit venea de departe. Era artileria de rezervă, pornită cea din urmă. Vîrful coloanei se ivi, deodată, la un cot al drumului. Codaşii, care veneau în dezordine, abia avură vreme să sară în lături, în ogoarele vecine. Mergea în coloană, defila într-un galop superb, într-o ordine desăvîrşită, un regiment întreg, de şase baterii, cu colonelul pe margine, în mijlocul coloanei, şi cu ofiţerii la locurile lor. Tunurile treceau, zgomotoase, la răstimpuri egale, respectate cu stricteţe, fiecare însoţit de chesonul, de caii şi de servanţii lui. În bateria a cincea, Maurice recunoscu perfect tunul vărului său, Honoré. Sergentul artilerist era pre-

zent, călărind ţanţoş pe calul lui, la stînga conductorului din faţă, un bărbat frumos, blond, Adolphe, călare pe un bidiviu vînjos, un roib minunat împerecheat cu un mărginaş, care galopa lîngă el ; în vreme ce, printre cei şase servanţi, aşezaţi cîte doi pe lăzile tunului şi ale chesonului, se găsea la locul lui, Louis, ochitorul, un oacheş mărunţel. Era tovarăşul lui Adolphe, perechea lui, cum se spunea, după regula îndătinată de a împerechea un călăreţ cu un pedestraş. Lui Maurice, care-i cunoscuse în tabără, îi apărură mai mari ca de obicei. Şi tunul, tras de patru cai, urmat de chesonul lui, tras de alţi şase cai, i se păruse strălucitor ca un soare, îngrijit, frecat, iubit de toţi ai lui, oameni şi animale, strînse în jur, cu o disciplină şi cu o dragoste de familie vitează. Şi, mai ales, îl duru groaznic privirea dispreţuitoare pe care vărul Honoré o aruncă gloatei de codaşi, uluit deodată că-l zăreşte şi pe el în mijlocul acestei turme de oameni dezarmaţi. Defilarea se încheie cu materialele bateriilor, cu căruţele de artilerie, cu furajele, cu atelierele de fierărie. Apoi, într-un ultim nor de praf, trecură oamenii şi caii de schimb, al căror galop se pierdu la alt cot al drumului, în mijlocul larmei din ce în ce mai slabe stîrnite de copite şi de roţi.

— Zău că nu e mare scofală să faci pe ţanţoşul, cînd nu mergi pe jos ! declară Loubet.

Statul-major găsise Altkirchul liber. Încă nu veniseră prusacii. Şi tot de teama de a nu fi ajunşi din urmă, fiindcă se putea trezi cu ei dintr-o clipă în alta, generalul Douay ţinuse să înainteze pînă la Dannemarie, în care vîrful coloanei nu intrase decît pe la orele cinci după-amiază. Se făcuse opt şi se înnopta, cînd abia se întindeau corturile, în vălmăşagul regimentelor reduse la jumătate. Oamenii, istoviţi, cădeau de foame şi de oboseală. Pînă la ora zece au tot sosit, căutîndu-şi şi negăsindu-şi companiile, ostaşi stingheri sau grupuri mici, toată acea jalnică şi nesfîrşită coadă de şontorogi şi de răzvrătiţi, semănaţi de-a lungul drumurilor.

Cum izbuti să dea de regiment, Jean porni în căutarea locotenentului Rochas, ca să-i dea raportul. Îl găsi

şi pe el, ca şi pe căpitanul Beaudoin, la o consfătuire cu colonelul, toţi trei în uşa unui mic han, foarte îngrijoraţi de apel, nerăbdători să ştie unde le erau oamenii. De la primele cuvinte ale caporalului către locotenent, colonelul de Vineuil, care-l auzise, îl chemă mai aproape şi-l sili să spună tot. Pe chipul său lunguieţ şi galben, în care ochii rămăseseră foarte negri, în contrast cu chica deasă albă ca zăpada, ca şi mustăţile lăsate în jos, se putea citi o mîhnire mută :

— Domnule colonel, — spuse căpitanul Beaudoin, fără să mai aştepte părerea comandantului — trebuie să împuşcăm vreo cinci-şase dintre tîlharii ăştia.

Şi locotenentul Rochas încuviinţă din cap. Dar colonelul schiţă un gest de neputinţă.

— Sînt prea mulţi... Ce vreţi ? Aproape vreo şapte sute ! Pe care să-l iei mai întîi ?... Şi-apoi, dacă aţi şti ! Nu vrea generalul ! E ca un părinte. Spune că în Africa n-a pedepsit pe nimeni, niciodată... Nu, nu ! N-am nici o putere. E groaznic.

Căpitanul îndrăzni să repete :

— E groaznic... S-a isprăvit cu toate.

Jean tocmai pleca de acolo cînd îl auzi pe doctorul Bouroche — pe care nu-l văzuse, în picioare, în pragul hanului — mormăind printre dinţi : — Cînd nu mai e disciplină, cînd nu mai sînt pedepse, s-a isprăvit cu armata ! Nici nu va trece o săptămînă şi comandanţii se vor alege cu cîte-un picior în spate. Dacă ar fi fost puşi la punct imediat cîţiva dintre vlăjganii ăştia, poate că ceilalţi şi-ar fi băgat minţile în cap.

Nimeni n-a fost pedepsit. Nişte ofiţeri din ariergardă, care escortau căruţele convoiului, avuseseră fericita precauţiune să strîngă raniţele şi puştile de pe marginile drumurilor. N-au lipsit decît cîteva. Ostaşii fură înarmaţi iarăşi, în zorii zilei, pe furiş, ca să se înăbuşe scandalul. Era ordin să se ridice tabăra la ora cinci, dar ostaşii fură treziţi de la patru şi se forţă retragerea spre Belfort, în certitudinea că prusacii nu mai erau decît la două sau trei leghe. Trebuiseră să se mulţumească iarăşi cu pesmeţi. Trupele erau tot istovite, din cauza

nopţii aceleia atît de scurte şi de înfrigurate, fără nimic cald în stomac. Din nou, în dimineaţa aceea, buna desfăşurare a marşului fu compromisă din pricina plecării pripite.

Fu o zi şi mai rea, de o tristeţe neţărmurită. Înfăţişarea terenului se schimbase. Intraseră într-un ţinut muntos. Drumurile urcau sau coborau pe costişele plantate cu brazi. Şi văile înguste, împînzite cu hăţişuri de grozamă, erau smălţuite cu flori galbene. Dar, în ajun, peste cîmpul acesta strălucitor, prin arşiţa lui august, viforul panicii bătea tot mai turbat, din ceas în ceas. O telegramă, care sfătuia pe primari să le spună locuitorilor că n-ar fi rău să-şi pună la adăpost tot ce aveau mai de preţ, sporise spaima la culme. Va să zică duşmanul era acolo ? Vor mai avea măcar timp să fugă ? Şi tuturor li se părea că aud cum creşte zarva cotropirii, vuietul acela îndepărtat de fluviu revărsat, care, acum, se înteţea din sat în sat cu o spaimă nouă, în mijlocul strigătelor şi al văicărelilor.

Maurice mergea ca un somnambul, cu picioarele sîngerînde, cu umerii zdrobiţi de raniţă şi de puşcă. Nu mai gîndea nimic, înainta prin coşmarul priveliştii din jur. Şi, în preajma lui, ropotul camarazilor parcă se spulberase. Nu-l mai simţea decît pe Jean în stînga lui, frînt de aceeaşi oboseală şi de aceeaşi durere. Satele prin care treceau erau jalnice, — ţi se strîngea inima de milă şi de îngrijorare. Cum apăreau trupele în retragere — puhoiul acela de ostaşi zdrobiţi de oboseală, care abia îşi mai tîrau picioarele — locuitorii se speriau şi îşi înteţeau fuga. Ei, care cu două săptămîni mai înainte fuseseră atît de liniştiţi, toată Alsacia aceasta care aştepta războiul cu surîsul pe buze, convinsă că lupta se va da în Germania ! Şi iată că Franţa este cotropită şi furtuna se dezlănţuie peste capetele lor, peste căminele lor, ca unul din acele groaznice uragane cu grindină şi cu trăsnete, care nimicea o provincie întreagă în curs de două ore ! În faţa uşilor, cuprinşi de o grabă desperată, oamenii încărcau căruţele, îngrămădind mobilele, cu riscul de a strivi totul. De sus, femeile aruncau pe fe-

reastră o ultimă saltea sau scoteau leagănul pe care erau să-l uite. Pruncul era legat fedeleş în leagăn şi leagănul agăţat în vîrf, printre picioarele scaunelor şi ale meselor răsturnate. În altă căruţă, în urmă, era legat de un dulap bătrînul bunic infirm, cărat ca un obiect. Apoi cei care nu aveau căruţă îşi vrăfuiau gospodăria într-o roabă. Iar alţii se îndepărtau cu cîte o legătură de boarfe în braţe. Unii nu se gîndiseră să-şi salveze decît pendula, pe care o strîngeau la piept ca pe-o odraslă. Nu se puteau lua toate. Mobile părăsite, boccele cu rufărie, prea grele, rămîneau în şanţ. Înainte de plecare, unii zăvorau totul ; casele păreau moarte, cu uşile şi cu ferestrele ferecate. Alţii însă, cei mai mulţi, în graba lor şi cu convingerea desperată că totul va fi distrus, lăsau vechile locuinţe deschise, cu uşile şi cu ferestrele de perete, cu odăile pustii. Şi casele acestea erau cele mai mohorîte, cuprinse de o tristeţe groaznică, de oraş cucerit, pustiit de frică, sărmanele case deschise în bătaia vîntului, din care fugiseră şi pisicile, de teama prăpădului care avea să vie. În fiecare sat, priveliştea aceasta jalnică era tot mai mohorîtă, numărul celor care-şi părăseau locuinţele şi numărul fugarilor creştea mereu, o dată cu înghesuiala tot mai mare, cu pumnii ridicaţi, cu înjurăturile şi cu lacrimile.

Dar Maurice, mai ales, simţea cum îl înăbuşă spaima de-a lungul şoselei, în plin cîmp. Acolo, pe măsură ce se apropiau de Belfort, coada fugarilor se strîngea, ajungînd un convoi nesfîrşit. Ah, vai de bieţii oameni care credeau că vor găsi un adăpost sub zidurile fortăreţei ! Bărbatul bătea calul ; nevasta venea după el, tîrîndu-şi copiii. Familii întregi se grăbeau, zdrobite de poveri, de-a valma, cu copii care nu mai puteau să-i urmeze, prin strălucirea orbitoare a drumului încins de dogoarea soarelui. Mulţi îşi scoseseră pantofii şi umblau desculţi, ca să poată alerga mai repede. Mamele, îmbrăcate în grabă, doar cu ce nimeriseră, lungeau neîncetat pasul şi îşi alăptau pruncii, care plîngeau. Chipuri speriate se întorceau îndărăt, mîini rătăcite făceau gesturi mari, de parc-ar fi vrut să închidă orizontul, în

vijelia panicii care zbîrlea capetele şi biciuia hainele prinse în grabă. Alţii, chiaburii cu toţi argaţii lor, porneau peste cîmp, mînînd în faţa lor vitele slobode, oile, vacile, boii şi caii, scoase cu ciomagul din staule şi din grajduri. Aştia plecau spre strîmtori, spre podişurile înalte, spre codrii pustii, stîrnind praful marilor migraţii, ca pe vremuri, cînd popoarele cotropite fugeau din calea barbarilor năvălitori. Aveau să trăiască în corturi, în cine ştie ce găvan de stînci sălbatice, atît de departe de orice drum, că nici un ostaş duşman n-ar fi cutezat să se aventureze pînă acolo. Şi norii de praf care-i învăluiau se pierdeau printre pîlcurile de brazi, o dată cu larma tot mai stinsă a mugetelor şi a copitelor, în vreme ce, pe drum, valul de căruţe şi de pietoni se scurgea mereu, stingherind marşul trupelor, atît de compact în apropiere de Belfort, cu o forţă atît de nestăvilită de puhoi revărsat, încît a fost nevoie de popasuri, în mai multe rînduri.

Într-una din aceste scurte halte Maurice asistă la o scenă care i-a rămas în minte ca amintirea unei palme primită peste obraz.

În marginea drumului se găsea o casă singuratică, locuinţa vreunui ţăran sărac, a cărui brumă de avere se întindea în spatele casei. Ţăranul acesta nu voise să-şi părăsească ţarina, fiind legat de glie cu rădăcini prea adînci. Şi rămăsese locului, neputînd să se depărteze fără să i se rupă inima de durere. Îl zăreai într-o sală scundă, zdrobit, pe o laviţă, privind cu ochii pustii defilarea soldaţilor acelora, a căror retragere avea să dea lanul lui de grîu copt pe mîna inamicului. În picioare, lîngă el, nevastă-sa, încă tînără, ţinea un copil în braţe, în timp ce altul i se agăţa de fustă. Şi toţi trei se tînguiau. Dar, deodată, în pervazul uşii deschise violent, apăru bunica, o femeie tare bătrînă, înaltă, slabă, cu braţele goale, aidoma unor funii noduroase, pe care le frămînta mereu. Părul ei cărunt, ieşit de sub maramă, flutura în jurul capului uscăţiv. Era atît de furioasă, încît vorbele pe care le striga i se sugrumau în gîtlej, nedesluşite.

La început, ostaşii începuseră să rîdă. Avea o mutră, bătrîna aia smintită, să te tot prăpădeşti de rîs! Apoi, cuvintele ajunseră pînă la ei. Bătrîna le striga:

— Canaliilor! Tîlharilor! Ticăloşilor! Ticăloşilor!

Cu un glas din ce în ce mai pătrunzător le azvîrlea jignirea de ticăloşi cît o ţinea gura. Şi rîsetele încetară. Un fior puternic străbătu rîndurile. Oamenii îşi plecau frunţile sau priveau în altă parte.

— Ticăloşilor! Ticăloşilor! Ticăloşilor!...

Deodată, păru că se face şi mai mare. Se înălţă numai piele şi os, în zdreanţa ei de rochie, plimbîndu-şi braţul lung de la apus spre răsărit, cu un gest uriaş, care părea că umple cerul.

— Ticăloşilor, nu într-acolo e Rinul... Rinul e dincolo, ticăloşilor, ticăloşilor!

În sfîrşit, porneau iarăşi la drum şi Maurice, a cărui privire întîlni, în clipa aceea, chipul lui Jean, văzu că-i erau ochii plini de lacrimi mari. Fu străbătut de un fior şi nenorocirea care-l apăsa i se păru şi mai mare, la gîndul că şi mocofanii simţiseră ocara, pe care n-o meritau, dar pe care trebuiau s-o îndure. Totul se năruia în bietul lui cap îndurerat. Nu şi-a mai putut aminti niciodată cum se terminase etapa aceea.

Corpul al şaptelea avusese nevoie de o zi întreagă ca să străbată cei douăzeci şi trei de kilometri care despart Dannemarie de Belfort. Şi iarăşi se înnopta şi se făcuse tîrziu, cînd trupele putură să-şi întindă corturile sub zidurile fortăreţei, chiar în locul de unde plecaseră, cu patru zile mai înainte, ca să se îndrepte spre inamic. În ciuda orei tîrzii şi a oboselii nespus de mari, ostaşii ţinură morţiş să aprindă focurile de bucătărie, ca să-şi pregătească ciorba. De cînd plecaseră, era, în sfîrşit, pentru prima oară cînd sorbeau ceva cald. Şi, în jurul focurilor, în răcoarea nopţii, nasurile se afundau în străchini şi începeau să se audă murmure de mulţumire, cînd un zvon, care se răspîndise, înmărmuri tabăra. Două telegrame noi sosiseră una după alta: prusacii nu trecuseră Rinul la Markolsheim şi la Huningue nu se mai afla nici picior de prusac. Trecerea Rinului la Mar-

kolsheim, podul de vase înjghebat la lumina reflectoarelor electrice, toate relatările acelea alarmante erau pur şi simplu un coşmar, o nălucire inexplicabilă a subprefectului din Schelestadt. Şi, în ce priveşte corpul de armată care ameninţa Huningue, faimosul corp de armată din Pădurea Neagră, în faţa căruia tremura Alsacia, nu era alcătuit decît dintr-un neînsemnat detaşament de würtenberghezi, din două batalioane şi dintr-un escadron, a cărui tactică isteaţă, ale cărui marşuri şi contra-marşuri repetate, ale cărui apariţii bruşte şi neprevăzute făcuseră să se creadă în prezenţa a treizeci pînă la patruzeci de mii de oameni. Şi cînd te gîndeşti că în cursul dimineţii chiar fusese cît pe aci să se arunce în aer podul de la Dannemarie ! Un bogat ţinut cu o întindere de douăzeci de leghe, pustiit, fără nici un temei, de cea mai nătîngă dintre panici ! Şi, amintindu-şi de ce văzuseră în acea zi jalnică, — locuitorii fugind înnebuniţi, şi mînîndu-şi vitele spre munte, puhoiul de căruţe încărcate cu mobile şi scurgîndu-se spre oraş, prin gloata de copii şi de femei, — soldaţii nemulţumiţi protestau, cu rînjete exasperate.

— Oh, nu, că prea e de tot ! îngăimă Loubet, cu gura plină, gesticulînd cu lingura. Cum, ăsta este inamicul cu care am fost trimişi să ne luptăm ?... Nu era nimeni... Douăsprezece leghe înainte, douăsprezece leghe îndărăt şi nici ţipenie de om în faţa noastră ! Toate astea aşa, de florile mărului, ca să ne fie frică de ceva !

Chouteau, care-şi ştergea zgomotos blidul, izbucni contra generalilor fără să-i numească.

— Porcii dracului ! Tîmpiţi mai sînt, neiculiţă ! Cu ce iepuri ne-au pricopsit ! Dacă au şters-o ei aşa, cînd nu era nimeni, nu ? dar ce şi-ar mai fi luat picioarele la spinare dacă s-ar fi văzut în faţa unei armate adevărate !

Mai aruncaseră un nou braţ de lemne în foc, pentru bucuria copilărească de-a vedea pălălaia mare care se înălţa şi Lapoulle, care-şi încălzea prosteşte picioarele, izbucni într-un rîs de idiot, fără să priceapă nimic, cînd Jean, care se făcuse că nu aude, îşi îngădui să spună, părinteşte :

— Mai tăceţi odată ! Dacă v-ar auzi cineva, cine ştie ce-aţi putea să păţiţi.

Pînă şi el, ca un om cu bun simţ ce se afla, era indignat de dobitocia comandanţilor. Trebuia, totuşi, să le păstreze respectul cuvenit şi cum Chouteau mai mormăia încă, i-o tăie, scurt :

— Taci, mă, din gură !... Iată-l pe domnul locotenent. Adresează-i-te dînsului, dacă ai vreo nemulţumire.

Maurice stătea tăcut deoparte şi-şi lăsase capul în jos. Ah, se isprăvise cu toate ! Abia începuseră şi se şi isprăvise. Indisciplina şi răzvrătirea oamenilor la primul insucces făcea de pe acum din armată o adunătură de oameni fără nici o legătură, demoralizată, coaptă pentru toate catastrofele. Acolo, lîngă Belfort, nu văzuseră nici un prusac şi se simţeau învinşi.

Zilele care urmară fură, în monotonia lor, înfiorate de aşteptare şi nelinişte. Ca să dea de lucru trupelor, generalul Douay le puse să muncească la lucrările de apărare ale fortăreţei, care mai aveau multe lipsuri. Pămîntul era răscolit cu înfrigurare. Ciopleau în stei. Şi nici o veste ! Unde se mai găsea armata lui Mac-Mahon ? Ce făceau lîngă Metz ? Se răspîndeau zvonurile cele mai smintite. Cîteva ziare pariziene, cu veştile lor care se băteau cap în cap, abia sporeau şi mai mult negurile îngrijorării în care se zbăteau. Generalul scrisese în două rînduri, cerînd ordine, fără să fi primit măcar răspuns. Totuşi, la 12 august, în sfîrşit, corpul al 7-lea se completă prin sosirea diviziei a treia, adusă din Italia. Dar aici tot nu erau decît două divizii, căci prima, învinsă la Froeschwiller, fusese tîrîtă de puhoiul retragerii, fără să se ştie încă, pînă la ora aceea, unde o azvîrlise şuvoiul. Apoi, după o săptămînă de la părăsirea aceasta, de la despărţirea totală de restul Franţei, o telegramă aduse ordinul de plecare. Mare bucurie ! Preferau orice, în locul vieţii acesteia întemniţate pe care o duceau. Şi, în timpul pregătirilor, începură iarăşi presupunerile : nimeni nu ştia unde se duceau. Unii spuneau că vor merge să apere Strasbourgul, în timp ce alţii vorbeau chiar despre

o străpungere îndrăzneaţă prin Pădurea Neagră, ca să le taie prusacilor calea de retragere.

A doua zi, de dimineaţă, regimentul 106 plecă printre cele dintîi, îngrămădit în vagoanele de vite. Vagonul în care se găsea grupa lui Jean era grozav de ticsit, în aşa măsură încît Loubet pretindea că n-avea loc nici să strănute. Aprovizionarea se făcuse, şi de data aceasta, în cea mai cumplită dezordine. Ostaşii, primindu-şi în rachiu drepturile de hrană, erau mai toţi beţi turtă, o beţie arţăgoasă şi zgomotoasă, care se revărsa în cîntece deochiate. Trenul gonea mereu. În vagon nu era chip să se mai vadă om cu om, din cauza fumului de lulele, care-i învăluise ca o ceaţă. Domnea o zăpuşeală cumplită, datorită transpiraţiei acelor trupuri îngrămădite, în vreme ce din hudubaia neagră care gonea ieşeau strigăte ce acopereau huruitul roţilor, mergînd să se stingă departe, în cîmpiile mohorîte. Numai la Langres înţeleseră trupele că erau readuse spre Paris.

— Ah, dumnezeul mă-si ! — repeta Chouteau, care de acum se lăfăia în colţul lui, ca stăpîn absolut prin atotputernicia lui de bun vorbitor, — sigur c-au să ne înşiruie la Charentonneau, ca să nu-l lăsăm pe Bismarck să se culce la Tuileries.

Ceilalţi se prăpădeau de rîs, găsind că e ceva tare hazliu, fără să ştie de ce. De altfel cele mai neînsemnate incidente ale călătoriei stîrneau huiduieli, ţipete şi hohote de rîs asurzitoare : ţăranii înşiraţi pe marginea traseului, pîlcurile de oameni îngrijoraţi, care aşteptau trecerea trenurilor, în staţiile mici, cu nădejdea că vor căpăta veşti, toată Franţa aceea speriată şi zbuciumată în faţa cotropirii. Şi toate mulţimile astea venite în fugă nu primeau, astfel, în obraz, o dată cu pleazna locomotivei şi imaginea fugară a trenului, învăluită în aburi şi în larmă, decît urletul acelei cărni de tun, cărată cu mare viteză. Totuşi, într-o gară, unde se opri trenul, trei doamne bine îmbrăcate, nişte bogătaşe din oraş, care împărţiră ostaşilor nişte ceşti de ciorbă, avură un mare succes. Oamenii plîngeau, mulţumindu-le şi sărutîndu-le mîinile.

Dar, mai departe, cîntecele acelea groaznice şi urletele sălbatice începură iar. Puţin mai încolo de Chaumont se întîmplă ca trenul lor să se încrucişeze cu altul, încărcat cu artilerişti care trebuiau duşi la Metz. Viteza se micşorase şi ostaşii din cele două trenuri se întîmpinară cu o larmă asurzitoare. De altfel întrecerea o cîştigaseră artileriştii, fără îndoială mai beţi. În picioare, cu pumnii scoşi pe fereastră, strigau cu o violenţă atît de cumplită, încît acopereau toată larma :

— La abator ! La abator ! La abator !

Părea că trece un vînt rece, de criptă. Se produse o tăcere bruscă prin care se auzi glasul batjocoritor al lui Loubet :

— Nu prea au haz fîrtaţii !

— Dar au dreptate, reluă Chouteau cu glasul lui de orator de cîrciumă. E dezgustător să trimiţi o grămadă de băieţi de treabă să-şi dea viaţa pentru nişte afurisite de încurcături de care habar n-au.

Şi-i dădu înainte. Vorbea corupătorul, lucrătorul de mîntuială din Montmartre, zugravul hoinar şi chefliu care nu mistuise cum trebuie crîmpeiele de discursuri auzite la întrunirile publice, şi care amesteca măgării revoltătoare cu marile principii de egalitate şi de libertate. El ştia tot, le vîra camarazilor bazaconii în cap, mai ales lui Lapoulle, din care făgăduise să facă un om hotărît.

— Nu, bătrîne ? E foarte simplu ! Dacă Badinguet şi Bismarck au vreo neînţelegere, să se răfuiască singuri, cu pumnul, fără să pună pe drumuri sute de mii de oameni, care nici măcar nu se cunosc şi care n-au poftă să se bată.

Tot vagonul rîdea, distrat, cucerit, şi Lapoulle, fără să ştie cine era Badinguet, nefiind măcar în stare să spună dacă se luptă pentru un împărat sau pentru un rege, repeta, cu mutra lui de găligan rămas în mintea copiilor :

— Sigur că da, cu pumnul ! Şi pe urmă îi trag un chef !

Dar Chouteau întorsese capul spre Pache, pe care îl lua la vale la rîndul lui :

— Ca tine care crezi în Dumnezeul cel milostiv... Bine dar Dumnezeul cel milostiv a interzis războiul. Păi atunci, neghiobule, ce cauţi aici ?

— Doamne ! — răspunse Pache, încurcat — n-am venit de drag... Numai că jandarmii...

— Jandarmii ! Ei, da ! Îi dai dracului de jandarmi !... Ştiţi voi ce-ar trebui să facem dacă am fi oameni de ispravă ? Acum, cînd ne-om da jos, am şterge-o, da ! am şterge-o frumuşel, lăsîndu-l pe acel porc bătrîn de Badinguet şi toată clica lui de generali de trei parale să se spele pe cap cum s-or pricepe cu ticăloşii lor de prusaci !

Izbucniră strigăte de „bravo“, zîzania prindea rădăcini şi Chouteau triumfă, atunci, turnîndu-şi teoriile, în care bălăcea, într-o apă murdară, Republica, drepturile omului, putreziciunea Imperiului care trebuia răsturnat, trădarea tuturor căpeteniilor care-i comandau, vînduţi fiecare pe cîte un milion, aşa cum se dovedise. El se proclama revoluţionar. Ceilalţi nu ştiau nici cel puţin că sînt republicani, nici în ce chip poate să fie cineva republican, cu excepţia lui Loubet, chiulangiul, care-şi avea opiniile lui, nefiind niciodată decît pentru crăpelniţă, dar toţi, lăsîndu-se duşi, cîrteau care mai de care împotriva împăratului, a ofiţerilor şi a afurisitei ăsteia de dugheni pe care o vor părăsi — şi iute ! — la prima neplăcere. Şi, aţîţîndu-le beţia crescîndă, Chouteau îl urmărea cu coada ochiului pe Maurice, domnişorul pe care-l distra, de care era mîndru că-l are de partea lui, aşa încît, ca să-l înflăcăreze şi pe dînsul, îi veni în minte să căşune pe Jean, neclintit şi parcă adormit pînă atunci în mijlocul vacarmului, cu ochii pe jumătate închişi. De la lecţia straşnică pe care i-o dăduse caporalul angajatului voluntar, silindu-l să-şi ia iarăşi puşca, dacă acesta îi mai păstra cît de cît pică şefului său, acum era prilejul să-i încaiere.

— Ştiu eu pe unii care s-au lăudat că ne pun la zid, reluă Chouteau ameninţător. Nişte nemernici care se

poartă cu noi mai rău decît cu vitele, care nu pricep că dacă ajungi să-ţi fie lehamite de raniţă şi de puşcă — aoleo ! — le semeni naibii pe cîmp, să vezi dacă mai cresc altele din ele ! Ei, fraţilor, ce-ar zice dumnealor dacă în momentul acesta, cînd i-am încolţit într-un ungher, i-am azvîrli şi pe ei sub roţile trenului ?... Nu-i aşa, nu ? Ne trebuie un exemplu, ca să nu ne mai sîcîie alţii cu ticălosul ăsta de război ! Moarte ploşniţelor lui Badinguet ! Moarte nemernicilor care vor să ne luptăm !

Jean se făcu roşu ca focul, sub valul de sînge pe care i-l aducea uneori mînia în obraz, în rarele momente cînd îşi ieşea din fire. Cu toate că era strîns de vecini ca într-o menghină vie, se ridică de jos cu pumnii întinşi şi cu faţa înflăcărată, cu o înfăţişare atît de înfricoşătoare, încît Chouteau păli.

— Dumnezeii mă-ti astăzi şi mîine ! N-ai să mai taci odată, porcule ?... De ore întregi nu zic nimic, pentru că nu mai e nici un superior cu noi şi nici nu pot măcar să te pun la zid. Da, cu siguranţă că aş fi făcut un mare serviciu regimentului scăpîndu-l de un destrăbălat mîrşav de teapa ta. Dar, ascultă-mă : de vreme ce pedepsele au ajuns o glumă, ai să ai de a face cu mine. Aici nu mai e vorba de caporal, ci de un om de treabă, pe care tu îl sîcîi şi care are să-ţi închidă pliscul... A, ticălos afurisit ce eşti, nu vrei tu să te lupţi şi cauţi să nu-i laşi pe ceilalţi să se lupte ! Ia mai spune o dată — că te plesnesc !

Tot vagonul, întors, înflăcărat de minunata dîrzenie a lui Jean, îl părăsea pe Chouteau, care se bîlbîia, dîndu-se îndărăt, în faţa pumnilor zdraveni ai adversarului.

— Puţin îmi pasă de Badinguet, ca şi de tine, înţelegi ?... Eu, unul, nu m-am sinchisit niciodată de politică, fie că e vorba de Republică, fie că e vorba de Imperiu. Şi astăzi, ca şi altădată, cînd îmi aram pămîntul, niciodată n-am dorit decît un singur lucru : fericirea tuturor, ordinea, bunul mers al treburilor... Desigur, toţi sîntem necăjiţi că trebuie să ne luptăm. Dar asta nu e un motiv să nu pui la zid javrele care vin să te descu-

rajeze, cînd şi aşa îţi vine atît de greu să te porţi cumsecade. Ce dracu, măi, fraţilor, vouă nu vi se urcă sîngele la cap cînd auziţi că prusacii au intrat în ţară şi că trebuie să-i zvîrlim afară ?

Atunci, cu acea uşurinţă cu care mulţimile îşi schimbă înflăcărarea, ostaşii îl aclamară pe caporal, care se jura iar că-l va face praf pe cel dintîi din grupa lui care va mai spune că nu se luptă. Bravo, dom'caporal ! Ne-om răfui noi îndată cu Bismarck !

Şi, în mijlocul uralelor, Jean, potolit, îi spuse politicos lui Maurice, ca şi cînd nu s-ar fi adresat unuia dintre subalternii lui :

— Domnule, dumneata nu poţi să fii de partea fricoşilor... Că doar încă nu sîntem învinşi. Pînă la urmă tot noi o să-i snopim, într-o bună zi, pe prusaci !

În clipa aceea Maurice simţi ca o rază caldă de soare care-i pătrunsese pînă la inimă. Era tulburat, umilit. Cum ? Omul ăsta nu era, prin urmare, un bădăran ? Şi îşi amintea de ura cumplită care-l frigea cînd a trebuit să-şi ridice puşca de jos, după ce o aruncase într-un moment de nechibzuinţă. Dar îşi mai amintea, de asemenea, de emoţia puternică şi neaşteptată, la vederea lacrimilor caporalului, cînd bătrîna aceea, cu părul cărunt vîlvoi, îi ocăra, arătîndu-le Rinul în depărtare, dincolo de linia orizontului. Aceeaşi oboseală şi aceleaşi suferinţe îndurate frăţeşte îi spulberaseră oare pica pe care i-o păstra ? El, odrasla unei familii bonapartiste, nu visase Republica decît teoretic ; mai curînd simţea că-i e drag împăratul, că era pentru război, pe care-l socotea că este însăşi viaţa popoarelor. Deodată, speră iar, printr-unul din acele salturi ale imaginaţiei cu care era atît de obişnuit ; entuziasmul care-l împinsese într-o seară să se angajeze voluntar pulsa din nou în el, umflîndu-i pieptul cu speranţa victoriei.

— Dar e lucru sigur, domnule caporal, răspunse el voios. O să-i snopim !

Vagonul gonea, gonea mereu, ducîndu-şi încărcătura lui de oameni, în fumul gros al pipelor şi în zăpuşeala

înăbuşitoare a trupurilor îngrămădite, azvîrlind gărilor îngrijorate prin care trecea, ţăranilor holbaţi, înfipţi de-a lungul gardurilor vii, cîntecele acelea deşucheate, într-un vacarm de beţie. La 20 august se aflau la Paris, în gara Pantin şi chiar în seara aceea plecau iar, debarcau a doua zi la Reims, în drum spre tabăra din Châlons.

III

Spre marea lui surprindere, Maurice văzu că regimentul 106 debarca la Reims, unde primise ordin să poposească. Prin urmare nu se ducea la Châlons, să găsească armata ? După două ore, cînd regimentul său îşi făcuse piramidele de arme la o leghe de oraş, înspre Courcelles, în larga cîmpie care se întindea de-a lungul canalului de la Aisne la Marne, mirarea lui spori şi mai mult, aflînd că întreaga armată din Châlons se retrăgea din zorii zilei şi poposise aici. Într-adevăr, cît vedeai cu ochii, în zare, pînă la Saint-Thierry şi la Neuvillette, chiar pînă dincolo de drumul care ducea spre Laon, numai corturi cu nemiluita. Focurile celor patru corpuri de armată aici aveau să înalţe flăcările în cursul serii. Planul care, vădit, biruise era cel care prevedea să se ocupe poziţii lîngă Paris, ca acolo să fie aşteptaţi prusacii. Se simţi nespus de fericit. Nu era ăsta lucrul cel mai chibzuit ?

Maurice petrecu după-amiaza zilei de 21 hoinărind prin tabără, după veşti. Domnea o mare libertate. Disciplina părea că slăbise şi mai mult. Ostaşii o luau razna şi se reîntorceau cînd le venea lor poftă. Tot umblînd, liniştit, Maurice se întoarse pînă la urmă la Reims, unde voia să încaseze un mandat de o sută de franci, pe ca-

re-l primise de la sora lui, Henriette. Într-o cafenea auzi pe un sergent vorbind despre moralul scăzut al celor optsprezece batalioane din garda mobilă a Senei, de curînd trimisă îndărăt, la Paris. Mai ales batalionul al șaselea fusese cît p-aci să-și ucidă comandanții. Acolo, în tabără, generalii erau jigniți în fiecare zi și ostașii nu-l mai salutau nici pe mareșalul Mac-Mahon, de cînd cu pocinogul de la Froeschwiller. Cafeneaua se umplea de larmă. O discuție aprinsă izbucni între doi burghezi pașnici, în legătură cu efectivele pe care mareșalul urma să le aibă sub comanda lui. Unul vorbea de trei sute de mii. Curat nebun! Altul, mai cu judecată, înșira cele patru corpuri: corpul al 12-lea, atît de greu întregit, în tabără, cu ajutorul regimentelor de marș și al unei divizii de infanterie marină; corpul 1-i, ale cărui rămășițe soseau în dezordine încă de la 14 ale lunii și căruia, de bine-de rău, i se înjghebau iarăși cadrele; în sfîrșit, corpul al 5-lea, înfrînt fără să fi luptat, tîrît și destrămat în timpul fugii în dezordine, și corpul al 7-lea, care debarca, demoralizat și el, ciuntit de prima lui divizie, pe care abia o regăsise la Reims, făcută praf; cel mult o sută douăzeci de mii de oameni, punînd la socoteală cavaleria de rezervă și diviziile Bonnemain și Margueritte. Dar cum sergentul se amestecase și el în ceartă, vorbind cu un dispreț plin de mînie despre armata aceasta, o adunătură de oameni dezbinați, o turmă de nevinovați, mînați din urmă, la măcel, de niște nătîngi, — cei doi cetățeni, îngrijorați, temîndu-se să nu intre la apă, își luară tălpășița.

Cînd se văzu afară Maurice căută să-și facă rost de ziare. Își ticsi buzunarele cu toate exemplarele pe care putu să le cumpere și le citea mergînd pe sub copacii semeți ai parcurilor de la marginea orașului. Unde se găseau oare armatele germane? Parcă intraseră în pămînt! Fără îndoială două dintre ele se aflau în direcția Metz: prima, comandată de generalul Steinmetz, supraveghea fortăreața; cea de-a doua, a principelui Frederic Karl, încerca să urce de-a lungul malului drept al Mosellei, ca să-i taie lui Bazaine drumul spre Paris. Armata a treia,

armata principelui moștenitor al Prusiei, care repurtase victoriile de la Wissenburg și Froeschwiller și care urmărea corpul 1-i și corpul al 5-lea, unde se afla oare cu adevărat, în vălmășagul acela de știri care se băteau cap în cap ? Se mai găsea încă în tabără la Nancy ? Sosea oare în fața Châlonsului, de vreme ce tabăra fusese părăsită cu atîta grabă, dîndu-se foc depozitelor, efectelor, furajelor și proviziilor de tot felul ? Și zăpăceala presupunerilor cele mai contradictorii pornea iarăși, în legătură cu planurile puse pe seama generalilor. Abia atunci, de parcă nu fusese pe lumea asta, află Maurice de evenimentele petrecute la Paris : trăsnetul înfrîngerii căzut pe capul unui întreg popor sigur de izbîndă ; impresia grozavă produsă în mulțimea de pe străzi ; convocarea parlamentului ; căderea cabinetului liberal care făcuse plebiscitul ; împăratul decăzut din titlul lui de general comandant, silit să lase mareșalului Bazaine comanda supremă. De la 16 împăratul era cu tabăra la Châlons și toate ziarele vorbeau despre un mare consiliu, ținut în ziua de 17, la care asistase principele Napoleon și generalii ; dar nu se înțelegeau unii cu alții asupra hotărîrilor luate, în afara faptelor care rezultau : generalul Trochu numit guvernator al Parisului și mareșalul Mac-Mahon pus în fruntea armatei de la Châlons, ceea ce însemna totala umbrire a împăratului. Se bănuia că groaza și lipsa de hotărîre erau cumplite, iar planurile potrivnice se ciocneau și își luau locul unele altora, din ceas în ceas. Și mereu aceeași întrebare : Dar unde să fie armatele germane ? Cine avea dreptate : cei care pretindeau că Bazaine e liber, în retragere prin orașele fortificate ale Nordului, sau cei care spuneau că e de pe acum blocat la Metz ? Umbla stăruitor zvonul despre bătăliile uriașe, despre luptele eroice susținute de la 14 la 20, timp de o săptămînă încheiată, fără să se fi auzit altceva decît un năprasnic bubuit, îndepărtat și stins.

Maurice, cu picioarele rupte de oboseală, se așeză, atunci, pe bancă. În jurul lui orașul părea că-și trăiește viața lui zilnică ; bonele supravegheau copiii la umbra copacilor minunați, micii rentieri își făceau, agale, plim-

barea obişnuită. Luase iar ziarele, cînd dădu peste un articol care-i scăpase, articolul unei fiţuici incendiare a opoziţiei republicane. Deodată, toate i se lămuriră. Ziarul afirma că la consfătuirea de la 17, ţinută în tabăra de la Châlons, se hotărîse retragerea armatei înspre Paris şi că numirea generalului Trochu nu se făcuse decît ca o pregătire a retragerii împăratului. Dar ziarul adăuga că hotărîrile acestea se sfărîmaseră în faţa atitudinii împărătesei-regente şi a noului cabinet ministerial. Împărăteasa vedea ca sigură izbucnirea unei revoluţii, în cazul cînd împăratul şi-ar face iarăşi apariţia. Ei i se atribuiau cuvintele „N-ar mai ajunge viu la Tuileries". De aceea ţinea morţiş, cu toată încăpăţînarea, să se pornească înaintarea ca să se facă, totuşi, legătura cu armata de la Metz, idee susţinută, de altfel, şi de generalul de Palikao, noul ministru de război, care avea un plan de marş fulgerător şi victorios, ca să poată da mîna cu Bazaine. Şi, cu ziarul alunecat pe genunchi şi privirile pierdute, Maurice credea acum că a priceput totul : cele două planuri, care se băteau cap în cap, şovăielile mareşalului MacMahon de a se angaja în marşul acesta de flanc, atît de primejdios cu nişte trupe şubrede, ordinele nervoase, din ce în ce mai aprinse, care-i soseau de la Paris, îndemnîndu-l la cutezanţa smintită a aventurii acesteia. Apoi, în toiul acestei lupte tragice, parcă vedea deodată limpede dinaintea ochilor icoana împăratului decăzut din autoritatea lui împărătească, pe care o lăsase în mîinile împărătesei-regente, despuiat acum de comanda lui de general suprem, cu care îl învestise de curînd pe generalul Bazaine, nemaifiind absolut nimic, o umbră de împărat, ştearsă şi nedesluşită, ceva de prisos şi fără nume, care-i încurca şi cu care nu ştiau ce să facă. Parisul îl respingea şi nu mai avea loc în armată de cînd se angajase să nu mai dea nici măcar ordine.

Totuşi, a doua zi de dimineaţă, după o noapte furtunoasă, pe care o petrecuse afară din cort, învelit în pătură, Maurice se simţi uşurat aflînd că, hotărît lucru, triumfase planul retragerii înspre Paris. Se vorbea despre o nouă consfătuire, ţinută în ajun, spre seară, la

care asistase fostul vice-împărat, domnul Rouher, trimis de împărăteasă să grăbească marşul asupra Verdunului, dar pe care mareşalul părea să-l fi convins de primejdia unei astfel de mişcări. Să se fi primit ştiri proaste de la Bazaine ? Nimeni nu cuteza să spună aşa ceva. Dar chiar şi lipsa de ştiri îşi avea tîlcul ei. Toţi ofiţerii cu oarecare judecată se declarau partizanii aşteptării în preajma Parisului, putînd să-i servească astfel Parisului ca armată de ajutor. Şi, convins că se vor retrage chiar de a doua zi, deoarece se spunea că se şi trimiseseră ordine în sensul acesta, Maurice, fericit, voi să-şi înfăptuiască o plăcere de copil, care-l chinuia : aceea de a mai scăpa o dată de gamelă prînzind undeva, pe o faţă de masă, cu o sticlă dinainte, cu un pahar, cu o farfurie, cu tot dichisul acela de care i se părea că duce lipsă de luni de zile. Avea bani. Cu inima bătînd, o luă din loc, ca pentru o năzbîtie ştrengărească, pornind în căutarea unui han.

Găsi ospăţul visat tocmai dincolo de canal, la intrarea în satul Courcelles. În ajun i se spusese că împăratul poposise într-o casă înstărită din satul acela. Maurice venise să dea şi el o raită din curiozitate. Îşi amintea că văzuse, la răscrucea celor două drumuri, cîrciumioara aceea cu boltă de razachie, din care spînzurau ciorchinii, de pe acum aurii şi copţi. Sub bolta viţei agăţătoare se aflau mese vopsite verde, în timp ce, în bucătăria încăpătoare, prin uşa larg deschisă, se zărea pendula, afişele ilustrate, lipite peste plăcile de faianţă, şi hangiţa cît o nămetanie, mînuind frigarea. În spate se găsea un joc de popice. Avea ceva ştrengăresc, vesel şi plăcut, care-ţi aducea aminte de cîrciumioarele franţuzeşti de altădată.

O mîndreţe de fată, cu pieptul vînjos, îl întrebă, arătîndu-şi dinţii albi :

— Domnul ia masa ?

— Cum să nu, iau masa !... Daţi-mi nişte ochiuri, un cotlet, ceva brînză... Şi vin alb !

O chemă îndărăt.

— Ia spune, nu-i aşa că într-una din casele astea a tras împăratul ?

— Uite, domnule, în aia care se află în faţa noastră. Dumneata nu vezi casa, dar e dincolo de zidul ăla înalt pe deasupra căruia se văd copacii.

Se aşeză, atunci, sub boltă, îşi desfăcu centura, ca să se simtă mai în voie şi îşi alese o masă pe care soarele, strecurîndu-se printre frunzele de viţă, azvîrlea galbeni de aur. Şi se tot întorcea mereu spre zidul acela înalt şi gălbui care-l adăpostea pe împărat. Era într-adevăr o casă ascunsă, tainică, de nu i se vedeau nici ţiglele din afară. Intrarea dădea pe cealaltă parte, în drumul satului, un drum îngust, fără nici o prăvălie şi fără nici o fereastră şi care se strecura printre zidurile posace. În spate, părculeţul acela era ca un ostrov de verdeaţă deasă, printre cele cîteva clădiri vecine. Şi acolo observă el, în marginea cealaltă a drumului, o curte largă, împrejmuită de şoproane şi de grajduri, ticsită de căruţe şi de care mari într-un necontenit du-te-vino de oameni şi de cai.

— Pentru împărat or fi toate astea ? o întrebă el, socotind că glumeşte, pe servitoare, care tocmai întindea o faţă de masă foarte albă.

— Chiar că numai pentru dînsul ! răspunse ea cu firea ei voioasă, fericită că are prilejul să-şi arate dinţii frumoşi.

Şi informată fără îndoială de grăjdari, care din ajun veniseră să tragă cîte o duşcă, ea îi înşiră tot ce ştia : statul-major alcătuit din douăzeci şi cinci de ofiţeri, cei o sută şaizeci de paznici şi plutonul de călăuze din serviciul de însoţire, cei şase jandarmi din comandamentul jandarmeriei militare ; apoi casa, cuprinzînd şaptezeci şi trei de persoane, şambelani, valeţi de cameră şi sufragii, bucătari, rîndaşi de bucătărie ; apoi patru cai de călărie şi două trăsuri pentru împărat, zece cai pentru scutieri, opt pentru dresorii de cai şi lachei, fără să mai punem la socoteală cei patruzeci şi şapte de cai de poştă ; apoi o trăsură cu bănci, douăsprezece furgoane de bagaje, dintre care două rezervate pentru bu-

cătari, — îi stîrniseră admirație prin numărul mare de ustensile de bucătărie, de farfurii și de sticle, care se zăreau frumos orînduite.

— O, domnule, habar n-ai dumneata ce tigăi au! Lucesc ca niște sori... Și tot felul de farfurii mari, de vase și de mașinării care nici nu știu la ce servesc!... Și o cramă întreagă... Da! Cu Bordeaux, cu Bourgogne, cu șampanie, — să faci un chef de pomină!

Bucuros de fața de masă foarte albă, încîntat de vinul alb care scînteia în pahar, Maurice mîncă două ouă moi cu o lăcomie de care nu se știa în stare. Cînd întorcea capul spre stînga, vedea, printr-unul din luminișurile bolții, priveliștea cîmpiei întinse, acoperite de corturi, un întreg oraș clocotitor, care se ivise din miriști, între canal și Reims. Doar cîteva pîlcuri firave de copaci pătau cu verde întinderea cenușie. Trei mori de vînt își ridicau spre cer brațele slăbănoage. Dar peste acoperișurile nedeslușite din Reims, înecate de cununile castanilor, imensa navă a catedralei se profila pe cerul albastru, uriașă în ciuda depărtării, alături de casele pitice. Și amintirile din vremea școlii, lecțiile învățate, îngăimate, îi reveneau în minte: încoronarea regilor, sfîntul potir [1], Clovis, Ioana d'Arc, — toată Franța glorioasă de altădată.

Apoi cum Maurice, dus iarăși cu gîndul la împăratul adăpostit în acea modestă casă de oameni înstăriți, închis atît de discret, își tot arunca privirile spre zidul înalt și gălbui, fu surprins cînd citi pe el, scris cu cărbune, în litere uriașe, urarea: TRĂIASCĂ NAPOLEON! alături de obscenități stîngace, scrise cu litere exagerat de mari. Ploaia spălăcise literele. Scrisul, firește, data de multă vreme. Ce lucru ciudat, pe zidul acesta, strigătul vechiului entuziasm războinic, care se adresa, fără îndoială, unchiului, cuceritorul, nu nepotului! Toată copilăria îi revenea în minte, îi cînta în amintiri. Parcă se vedea acolo, la Chêne-Populeux, cum asculta, din

[1] Vas păstrat pe vremuri la abația Sfîntului Rémy din Reims cu untdelemnul care servea la ungerea regilor Franței, la solemnitatea încoronării (n.t.).

leagăn, povestirile bunicului său, unul dintre ostaşii Marii Armate. Îi murise mama şi taică-său se văzuse nevoit să primească o slujbă de perceptor, în acel faliment al gloriei militare, care-i oropsise pe fiii eroilor, după căderea imperiului. Şi bunicul trăia acolo, dintr-o pensioară neînsemnată, în mediocritatea acelui interior de birocrat, negăsind altă mîngîiere decît în evocarea campaniilor, pe care le povestea nepoţeilor, doi gemeni, un băiat şi o fată, bălăiori amîndoi, cărora le ţinea loc de mamă. O aşeza pe Henriette pe genunchiul stîng şi pe Maurice pe genunchiul drept şi ore întregi le depăna povestiri homerice despre lupte.

Datele se cam amestecau. Toate păreau că se petrec în afara istoriei, într-o ciocnire înspăimîntătoare a tuturor popoarelor. Englezii, austriecii, prusacii, ruşii, defilau rînd pe rînd sau împreună, după capriciile alianţelor, fără să fi fost totdeauna cu putinţă să se ştie de ce erau învinşi unii mai devreme decît ceilalţi. Dar, la urma urmelor, toţi erau învinşi, negreşit învinşi de mai înainte, într-un iureş de eroism şi de iscusinţă, care mătura armatele ca pleava.

Iată bătălia de la Marengo, bătălia din cîmpie, cu liniile ei mari, iscusit trasate, cu o retragere desăvîrşită, pe unităţi alternante, pe batalioane, tăcute şi nepăsătoare sub foc, legendara bătălie pierdută la ora trei şi cîştigată la şase, în care cei opt sute de grenadieri din garda consulară au zdrobit avîntul întregii cavalerii austriece, în care Desaix a sosit ca să-şi dea viaţa, schimbînd un început de înfrîngere într-o victorie nemuritoare.

Iată bătălia de la Austerlitz, cu frumosu-i soare de glorie în pîcla iernii, bătălia de la Austerlitz, care a început prin cucerirea platoului de la Pratzen şi s-a terminat cu înfricoşătoarea spargere a gheţii eleşteelor, în care un întreg corp de armată rusească s-a scufundat, cu oameni şi animale, într-un vacarm îngrozitor, în vreme ce Napoleon, ca un zeu, care — fireşte — prevăzuse totul, grăbea prăpădul cu obuze.

Iată Iena, mormîntul puterii prusace. Mai întîi, focurile puşcaşilor prin ceaţa lui octombrie, nerăbdarea lui

Ney, care era cît pe aci să zădărnicească totul, apoi intervenția lui Augereau, care-l ajută să se despresoare, marele atac a cărui violență nimicește centrul dispozitivului inamic, în sfîrșit panica, fuga dezordonată a unei cavalerii atît de lăudate, pe care husarii noștri o cosesc cu săbiile ca pe un lan de ovăz copt, semănînd cu oameni și cu cai toată valea aceea frumoasă.

Iată bătălia de la Eylau, groaznicul Eylau, cel mai sîngeros, cu un măcel care a lăsat mormane de trupuri hidos desfigurate, Eylau, roșu de sînge, sub vifornița de zăpadă, cu cimitirul lui posomorît și eroic, Eylau în care parcă mai răsună și acum ecoul șarjei fulgerătoare a celor optzeci de escadroane ale lui Murat, care au străbătut de la un capăt la altul armata rusească, troenind pămîntul cu un strat de cadavre atît de gros încît pînă și Napoleon a plîns de milă.

Iată bătălia de la Friedland, acea uriașă, îngrozitoare capcană, în care rușii iar au căzut, ca un stol de vrăbii năucite, capodopera strategiei împăratului, care știa orice, putea orice, — cu aripa stîngă a dispozitivului neclintită, dîrză, în vreme ce Ney, după ce cucerise orașul stradă cu stradă, distrugea podurile. Apoi stînga noastră se năpustea peste dreapta inamică, împingînd-o în rîu, zdrobind-o în fundătura aceea, cu atîta sete de măcel, încît omorul încă mai era în toi pe la orele zece noaptea.

Iată bătălia de la Wagram, unde austriecii voiau să ne depărteze de Dunăre, întărindu-și mereu aripa dreaptă, ca să-l învingă pe Masséna, care, rănit, comanda dintr-o caleașcă deschisă. Napoleon, șiret și titanic, i-a lăsat în pace, dar deodată o sută de tunuri le-au nimicit cu focul lor năprasnic centrul rămas fără apărare, azvîrlindu-l la mai bine de o leghe, în timp ce dreapta, înspăimîntată de izolarea ei, fugind în fața lui Masséna, iarăși victorios, a tîrît restul armatei într-un puhoi nimicitor de dig rupt.

Iată, în sfîrșit, Moscova, unde strălucitorul soare de la Austerlitz s-a mai arătat pentru ultima oară, — un cutremurător vălmășag de oameni, un amestec de gloanțe

şi de curaj îndîrjit, movile cucerite sub focul necontenit al puştilor, redute luate cu asalt, la baionetă, neîncetate reîntoarceri ofensive pentru fiecare palmă de pămînt. Vitejia gărzii ruseşti era atît de înverşunată, încît a fost nevoie, pentru victorie, de şarjele vijelioase ale lui Murat, de tunetul celor trei sute de tunuri, care trăgeau împreună, şi de valoarea lui Ney, victoriosul prinţ din ziua aceea. Şi oricum ar fi fost lupta, drapelele fluturau cu acelaşi fior glorios în văzduhul serii, aceleaşi strigăte de „Trăiască Napoleon!" răsunau la ceasul cînd focurile taberei se aprindeau pe poziţiile cucerite. Pretutindeni Franţa era ca la ea acasă, ca o cuceritoare care-şi purta stindardele neînvinse de la un capăt la altul al Europei. N-avea decît să pună piciorul în regate ca să vîre în pămînt popoarele supuse.

Maurice îşi termină costiţa, îmbătat nu atît de vinul alb, care mai spumega pe fundul paharului, cît de atîta glorie evocată, care-i cînta în cap, — cînd privirea lui căzu peste doi ostaşi în zdrenţe, plini de noroi, aidoma unor tîlhari cărora li se urîse să tot bată drumurile. Îi auzi cum îi cereau servitoarei lămuriri despre poziţia exactă a regimentelor aşezate de-a lungul canalului.

Atunci îi strigă :

— Măi, camarazilor, ia veniţi încoa'!... Păi voi sînteţi din corpul al 7-lea!

— Sigur, din divizia întîi!... Ei, drace, cred şi eu că sînt. Dovadă că mă aflam la Froeschwiller, unde n-a fost chip de ars gazul, ascultă-mă pe mine... Şi, uite, camaradul e din corpul întîi şi a fost la Wissenburg, alt loc afurisit!

Îşi spuseră povestea, cum au fost tîrîţi de panică şi de puhoi, cum au rămas, aproape morţi de oboseală, în fundul unui şanţ, răniţi uşor chiar, şi unul şi altul ; cum şi-au tîrît, de-atunci încolo, picioarele, în coada coloanei, siliţi de crize istovitoare de febră să se oprească prin oraşe ; cum, în sfîrşit, au întîrziat atît de mult, încît abia acum sosiseră, ceva mai întremaţi, pe urmele unităţii lor.

Cu inima strînsă, Maurice, care tocmai voia să înceapă o bucată de brînză, le văzu privirile lacome, ațintite în farfuria lui.

— Ei, duduie! Mai adu-ne nişte brînză, pîine, vin... Nu-i aşa, băieţi, că mîncaţi şi voi? Fac eu cinste. În sănătatea voastră!

Cei doi ostaşi luară loc la masă, încîntaţi. Iar el, cuprins de înfiorare, îi privea; erau fără arme, într-o stare de plîns, îmbrăcaţi cu pantaloni roşii şi cu mantale atît de zdrenţuite şi de cîrpite în fel şi chip, încît semănau cu nişte tîlhari, cu nişte ţigani care purtau boarfele adunate de pe cine ştie ce cîmp de luptă.

— Păi să vezi, drăcie! reluă cel mai voinic, cu gura plină. Nu prea ne ardea de petrecere pe acolo... Doar să te fi dat de-o parte şi să fi văzut... Ia povesteşte tu, Coutard!

Şi cel mai scund povesti, gesticulînd, cu pîinea în mînă.

— Eu îmi spălam cămaşa, în timp ce ciorba fierbea pe foc. Închipuiţi-vă o văgăună nenorocită, o adevărată pîlnie, cu păduri de jur-împrejur, care îngăduise porcilor ălora de prusaci să se apropie de-a buşilea, fără să prindă de veste vreunul măcar... Atunci, la ora şapte ne-am pomenit că încep să ne pice obuzele în marmite. Ce să vă spun, n-a trecut mult şi ne-am repezit la puşti şi pînă la ora unsprezece, zău! am crezut că o să-i scărmănăm clasa-ntîi... Dar trebuie să ştiţi că noi nu eram nici cinci mii şi că porcii ăia soseau mereu, cu nemiluita. Eu, unul, eram pe un tăpşan, pitit după un tufiş, şi vedeam cum se revărsau din faţă, din dreapta, din stînga, oh... adevărate furnicare, şiruri de furnici negre, aşa încît cînd ziceai că nu mai sînt, tot mai erau. Şi nu doar aşa, ca să ne aflăm în vorbă, dar toţi gîndeam că şefii noştri erau nişte cogeamite neghiobi, că ne vîrîseră într-un astfel de viespar, departe de camarazi, şi că ne lăsau să ne turtească fără să ne vină în ajutor... În situaţia asta iată-l pe generalul nostru, bietul nostru general Douay, — ăsta, nu era nici prost, nici fricos — că se învîrteşte de un proiectil şi cade pe spate. Curăţat şi

nimeni care să-i ia locul! Nu-i nimic, rezistăm, totuşi. Dar erau prea mulţi. Trebuia s-o luăm din loc. Ne luptam într-o ogradă, apăram gara, într-un tărăboi aşa de grozav că aveai de ce să rămîi surd... Pe urmă, nu mai ştiu. Oraşul fusese cucerit, pe semne. Ne-am pomenit pe un munte, pe Geissberg, cum îi zic ei, mi se pare. Şi acolo, întăriţi într-un fel de castel, ce mai prăpăd am făcut printre porcii ăia! Mai mare dragul să-i fi văzut cum săreau în aer şi cum cădeau în nas... Şi apoi — ce vreţi? — tot soseau, soseau mereu, zece contra unuia şi tunuri cîte pofteai. În situaţii de-astea curajul nu-ţi foloseşte la altceva decît ca să fii ucis pe loc... Ce mai încoa' şi-n colo, era aşa prăpăd, c-a trebuit să spălăm putina... Vorba e că, în ce priveşte neghiobia, ofiţerii noştri s-au dovedit nişte neghiobi de pomină. Nu-i aşa, Picot?

Urmă o clipă de tăcere. Picot, cel mai voinic, sorbi un pahar de vin alb şi răspunse, ştergîndu-se cu dosul palmei:

— Desigur... Ca şi la Froeschwiller. Trebuie să fii un dobitoc bun de legat la iesle, ca să te lupţi în asemenea condiţii. Aşa spunea şi şmecherul meu de căpitan... Adevărul e că n-avea de unde să ştie. O întreagă armată de ticăloşi de ăştia ne-a căzut în spate, cînd noi abia dacă eram patruzeci de mii. Şi nici nu ne gîndeam la luptă în ziua aceea. Bătălia s-a încins treptat, fără voia şefilor, pe cît se pare... În fine, eu n-am văzut tot, fireşte. Dar ce ştiu bine e că hora a ţinut cît a fost ziulica de mare şi cînd ziceam doamne ajută că s-a isprăvit, taraful pornea iar, şi mai cu foc... Întîi şi-ntîi la Woerth, un sat drăguţ, cu o clopotniţă caraghioasă, care semăna cu o sobă de teracotă, din pricina plăcilor de faianţă cu care era acoperită. Nu ştiu de ce praznicul mă-si ne spuseseră s-o părăsim de dimineaţă, căci ne-am tocit dinţii şi unghiile ca s-o ocupăm iar, fără să reuşim. Oh, feţii mei, ce ne-am mai bătut acolo! Cîte burţi spintecate, cîţi creieri zburaţi, e de necrezut!... Pe urmă ne-am încăierat în jurul altui sat, Elsasshaussen, un nume bun de scris pe uşă, ca sperietoare. Ne pisau o grămadă

de tunuri, care trăgeau nestingherite din vîrful unei blestemate de coline pe care o părăsisem tot în cursul dimineţii. Şi atunci am văzut, da, eu, care vă vorbesc !, am văzut şarja cuirasierilor. Ce s-au mai omorît bieţii oameni ! Mai mare mila să azvîrli caii şi oamenii pe un teren ca ăla, — o pantă acoperită cu mărăciniş, şi brăzdată de ogaşe ! Cu atît mai mult, dumnezeii mă-si astăzi şi mîine, că toate astea n-au folosit la nimic. N-are a face ! Era straşnic şi-ţi mergea la inimă... Apoi —, nu-i aşa ? — se părea că lucrul cel mai bun era s-o luăm din loc şi să mai răsuflăm puţin mai încolo. Satul ardea ca un chibrit. Trupele din Baden, din Wurtemberg şi prusacii — toată clica, o sută douăzeci de mii şi mai bine de nespălaţi, după cum s-a socotit mai tîrziu — izbutiseră să ne încercuiască. Şi noi nu ne lăsăm ! Tontoroiul începe iar şi mai straşnic, în jurul localităţii Froeschwiller. Căci, ce e drept e drept, o fi el MacMahon un nătîng, dar de viteaz e viteaz. Să-l fi văzut pe calul lui voinic, în ploaia de obuze ! Altul ar fi şters-o de la început, socotind că nu e ruşine să renunţi la trîntă cînd nu eşti destul de tare. El, pentru că se prinsese în horă, a vrut să joace pînă la sfîrşit... Şi — joc sau foc ? — a jucat... În Froeschwiller — ştiţi ? — nu mai erau oameni, ci fiare care se sfîşiau. Timp de două ceasuri rîurile au curs înroşite de sînge... Pe urmă, pe urmă, — la naiba ! — tot a trebuit să ne luăm tălpăşiţa. Unde mai pui că la stînga, după cît mi s-a spus, îi dăduse peste cap pe bavarezi ! Fir'ar să fie, de-am fi fost şi noi o sută douăzeci de mii şi de-am fi avut destule tunuri şi nişte comandanţi mai puţin neghiobi, — le-am fi arătat noi lor !

Şi, violenţi, scoşi din sărite şi acum, în uniformele lor ferfeniţă, albe de praf, Coutard şi Picot îşi tăiau pîine, înghiţeau bucăţi mari de brînză, povestind sub bolta aceea frumoasă, cu ciorchini copţi, străpunşi de săgeţile de aur ale soarelui, coşmarul pe care-l trăiseră. Acum ajunseră la înspăimîntătorul vălmăşag care urmase : regimentele în dezordine, demoralizate, înfometate, fugind peste cîmpuri, drumurile largi pe care se scurgeau

talmeş-balmeş oameni, cai, căruţe, tunuri, toată prăbuşirea unei armate distruse, biciuită de vijelia năprasnică a panicii. Dacă nu ştiuseră să se retragă cu chibzuinţă şi să apere strîmtorile din Vosgi, în care zece mii de oameni ar fi oprit o sută de mii, ar fi trebuit măcar să arunce podurile în aer şi să astupe tunelurile. Dar generalii galopau, cuprinşi de spaimă, şi viforul năucirii bătea atît de puternic, încît îi tîra deopotrivă şi pe învinşi şi pe învingători. O clipă cele două armate se pierduseră în urmărirea aceasta pe dibuite, în toiul zilei, — Mac-Mahon ştergînd-o spre Luneville, în vreme ce principele regal al Prusiei îl căuta înspre Vosgi. În ziua de 7 rămăşiţele corpului I străbăteau Saverna, ca un fluviu nămolos, revărsat, care căra epave. În ziua de 8, la Sarreburg, corpul 5 s-a năpustit peste corpul I, ca un şuvoi revărsat în altul, fugar şi el, înfrînt fără să fi luptat, tîrîndu-şi comandantul, generalul de Failly, pierdut, înnebunit la gîndul că răspunderea înfrîngerii era aruncată pe seama lipsei lui de acţiune. La 9 şi la 10, goana continua, o fugă turbată, în care nimeni nu se mai uita îndărăt. La 11, pe o ploaie cu găleata, coborau spre Bayon, ca să ocolească Nancy, în urma unui zvon neîntemeiat după care oraşul ar fi fost în stăpînirea inamicului. La 12, poposeau la Haroué, la 13, la Vicherey şi la 14 se aflau la Neufchateau, unde calea ferată, în sfîrşit, a strîns tot puhoiul acesta de oameni, pe care i-a încărcat, buluc, în trenuri, timp de trei zile în şir, ca să-i aducă la Châlons. La 24 de ore după plecarea ultimului tren, prusacii soseau şi ei.

— Ah, blestemată soartă ! încheie Picot. Ce le-au mai scăpărat călcîiele !... Şi noi, părăsiţi la spital !

Coutard golise sticla în paharul lui şi al camaradului său.

— Da, ne-am luat şi noi tălpăşiţa şi mai fugim şi acum... Hei, oricît, tot e mai bine aşa, că putem să bem un pahar în sănătatea celor teferi.

Maurice înţelese atunci cum stau lucrurile. După prosteasca surprindere de la Wissemburg, înfrîngerea de la Froeschwiller cădea ca un trăsnet a cărui lumină sinistră

arătase limpede înfricoşătorul adevăr. Eram prost pregătiţi, cu o artilerie mediocră, cu efective false şi cu generali incapabili. Iar inamicul cel atît de dispreţuit apărea puternic şi închegat, numeros, cu o disciplină şi cu o tactică desăvîrşită. Slaba reţea a celor şapte corpuri ale noastre înşirate de la Metz la Strasbourg, fusese străpunsă de cele trei armate germane ca de nişte pene puternice. Dintr-o dată, rămîneam singuri : nici Austria, nici Italia nu ne veneau în ajutor. Planul împăratului se năruise din pricina încetinelii operaţiilor şi a incapacităţii căpeteniilor. Parcă şi soarta era împotriva noastră, îngrămădind ghinioane peste ghinioane şi pocinoage peste pocinoage şi împlinind planul secret al prusacilor, care era să taie în două armatele noastre, zvîrlind o parte mai jos de Metz, ca s-o izoleze de Franţa, în vreme ce ei s-ar îndrepta spre Paris, după nimicirea restului armatelor. De pe acum totul apărea matematic : trebuie să fim învinşi pentru toate aceste cauze al căror rezultat inevitabil sărea în ochi : era ciocnirea vitejiei nătînge cu numărul covîrşitor şi metoda rece. Zadarnic aveau să se ciorovăiască mai tîrziu, că înfrîngerea, cu toate acestea, era fatală, ca legea forţelor care cîrmuiesc lumea.

Deodată Maurice, cu privirile visătoare şi pierdute, reciti acolo, în faţa lui, urarea „Trăiască Napoleon !", scrisă cu cărbune pe zidul acela înalt şi gălbui şi avu o senzaţie de durere cu neputinţă de îndurat, ca un junghi a cărui arsură îi străpungea inima. Aşadar era adevărat că Franţa aceasta, cu victorii legendare, care se plimbase prin Europa în răpăit de tobe, fusese doborîtă dintr-o lovitură de către un mic popor dispreţuit ? Fuseseră de ajuns pentru asta cincizeci de ani. Lumea se schimbase. Înfrîngerea se abătea, năprasnică, peste eternii învingători. Şi îşi amintea de tot ce spusese cumnatu-său, Weiss, în noaptea aceea de spaimă, lîngă Mulhouse. Da, numai el vedea limpede atunci, ghicind cauzele încete şi ascunse ale slăbirii noastre şi simţind adierea nouă de tinereţe şi de forţă care venea din Germania. Oare nu se isprăvea un ev războinic şi începea un altul ? Vai de cel care se opreşte pe loc în

strădania necontenită a popoarelor! Victoria e a celor care merg în frunte, a celor mai învăţaţi, a celor mai sănătoşi, a celor mai puternici!

În clipa aceea se auziră rîsete şi chicotiri de fată care răspunde în glumă la stăruinţele cuiva. În vechea bucătărie afumată, împodobită cu poze colorate, locotenentul Rochas, înveselit, o strîngea în braţe pe servitoarea aceea drăguţă, ca un pifan cuceritor ce era. Veni şi el sub boltă, unde i se servi o cafea. Şi cum auzise ultimele cuvinte ale lui Picot, se amestecă şi el cu voioşie:

— Eh, copii, asta nu e nimic! E doar începutul jocului. O să vedeţi cum ne scoatem pîrleala, începînd chiar din ceasul ăsta!... Zău că pînă acum au fost cinci contra unuia. Dar are să se schimbe, pot să v-o dau în scris... Sîntem trei sute de mii aici. Toate mişcările acestea pe care le facem şi pe care nu le pricepem au rostul să-i atragă pe prusaci după noi, în vreme ce Bazaine, care nu-i slăbeşte din ochi, are să le cadă în spate... Şi atunci, pac! îi strivim ca pe musca asta!

Pocnindu-şi palmele cu zgomot strivise o muscă din zbor. Şi se înveseli şi mai tare, crezînd cu toată naivitatea lui în planul acela simplu, căpătînd, dîrz, un curaj de neînvins. Îndatoritor, arătă celor doi ostaşi locul exact unde se afla regimentul lor, apoi, fericit, cu trabucul între dinţi, se instală în faţa ceştii.

— N-aveţi pentru ce, băieţi! răspunse Maurice lui Coutard şi lui Picot, care plecau, mulţumindu-i pentru brînză şi pentru sticla de vin.

Ceruse şi el o ceaşcă de cafea şi se uita la locotenent, cuprins de voioşia lui, dar oarecum surprins de cei trei sute de mii de oameni, cînd nu erau mai mult de o sută de mii, şi de ciudata uşurinţă cu care-i zdrobea pe prusaci între armata din Châlons şi armata din Metz. Dar avea şi el atîta nevoie să-şi facă iluzii! De ce n-ar mai spera, cînd trecutul glorios îi cînta atît de puternic în minte? Vechea cîrciumioară era atît de veselă, cu bolta ei, din care atîrnau luminoşi strugurii francezi

auriţi de soare! Din nou avu o oră de încredere, peste marea tristeţe mocnită îngrămădită în el pe îndelete.

Maurice urmărise o clipă cu privirile pe un ofiţer din corpul vînătorilor africani, însoţit de ordonanţa lui, cu care dispăruse, val-vîrtej, după colţul casei tăcute, ocupată de împărat. Apoi cum ordonanţa se ivi singură şi se opri cu cei doi cai la uşa cîrciumii, scăpă un strigăt de surprindere.

— Prosper!... Şi eu care te credeam la Metz!

Era un om din Remilly, un simplu argat pe care-l cunoscuse în copilărie, cînd îşi petrecea vacanţa la unchiul Fouchard. Tras la sorţ, se găsea în Africa de trei ani de zile, cînd a izbucnit războiul. Arăta bine în haina lui albastră cum e cerul şi pantalonii roşii, cu vipuşti albastre şi cu centură de lînă roşie, cu chipul său lunguieţ şi uscăţiv, cu mădularele mlădioase şi puternice, de-o agerime neobişnuită.

— Uite ce întîlnire!... Domnul Maurice!

Dar nu se grăbea. Îşi duse la grajd caii din care ieşeau aburi, învăluindu-l mai ales pe al său într-o privire părintească. Dragostea de cai, căpătată fără îndoială din copilărie, cînd mîna vitele la arat, îl făcuse să aleagă cavaleria.

— Venim de la Monthois, cale de zece leghe şi mai bine, făcută într-un suflet, spuse el cînd se întoarse de la grajd. Şi Zefir are să înfulece bucuros ceva.

Zefir era calul lui. Prosper nu vru să mănînce, dar primi o cafea. Îşi aştepta ofiţerul, care-l aştepta pe împărat. Aşteptarea putea să ţie cinci minute, cum putea să ţie şi două ceasuri. Atunci ofiţerul îi spusese să tragă caii la umbră. Şi cum Maurice, în care se trezise curiozitatea, căuta să-l descoase, Prosper schiţă un gest nelămurit.

— Nu ştiu... O misiune, de bună seamă... Nişte documente de înmînat.

Dar Rochas, cu duioşie în ochi, îl privea pe vînător, a cărui uniformă îi răscolise amintirile din Africa.

— Ia spune, flăcăule, pe unde ai fost acolo?

— La Médéah, dom' locotenent.

Médéah ! Şi se aşternură la taifas, apropiaţi, în ciuda deosebirii de grad. Prosper se deprinsese cu viaţa asta de necontenită alarmă, mereu călare, pornind la luptă cum ai pleca la vînătoare, la vreo mare hăituire de arabi. Aveau o singură gamelă la şase inşi, pe trib. Şi fiecare trib era ca o familie : unul se ocupa de bucătărie, altul de spălatul rufelor, ceilalţi făceau cortul, îngrijeau de cai, curăţau armele. Călăreau dimineaţa şi după-amiaza, încărcaţi cu poveri enorme, prin dogoarea unui soare de plumb. Seara aprindeau focuri mari, ca să alunge ţînţarii, şi în jurul lor cîntau cîntece din patrie. Adesea, în nopţile senine, spuzite de stele, trebuiau să se scoale şi să-şi astîmpere caii, care, biciuiţi de vîntul călduţ, se muşcau deodată şi îşi smulgeau ţăruşii, nechezînd furioşi. Apoi luau cafeaua, cafeaua aceea delicioasă, lucru mare, pe care o pisau pe fundul gamelei şi o cerneau prin împletitura unei centuri roşii, de ordonanţă. Dar aveau parte şi de zile negre, cînd se găseau departe de orice aşezare omenească, în faţa duşmanului. Atunci se mîntuia cu focurile, cu cîntecele şi cu petrecerile. Uneori sufereau groaznic de nesomn, de sete şi de foame. Ei, şi ? Tot le era dragă viaţa plină de neprevăzut şi de păţanii, războiul de hărţuială, atît de prielnic pentru vitejia personală, distractiv cum ar fi cucerirea unei insule sălbatice, înveselit de incursiuni, de furturi în stil mare şi de şterpeleli, de găinăriile pungaşilor. Poznele lor de pomină stîrneau pînă şi hazul generalilor.

— Ah, spuse Prosper, posomorîndu-se. Aici nu mai e ca acolo. Aici se luptă altfel.

Şi, la o nouă întrebare a lui Maurice, povesti cum a debarcat la Toulon şi cît de lungă şi de anevoioasă a fost călătoria pînă la Lunéville. Acolo aflaseră despre cele petrecute la Wissembourg şi la Froeschwiller. Apoi, nu mai ştia, amesteca oraşele : de la Nancy la Saint-Michel, de la Saint-Michel la Metz. La 14 trebuie să fi fost o bătălie mare. Orizontul era în flăcări. Dar el nu văzuse decît patru ulani, după un gard viu. Şi la 16 se bătuseră. Tunul făcea prăpăd de la şase dimi-

neața. I se spusese că, la 18, începuse iar tontoroiul și mai îngrozitor. Numai că vînătorii n-au mai fost de față, întrucît în ziua de 16, la Gravelotte, cînd se așteptau să intre în formație de luptă, de-a lungul unui drum, împăratul, care trecea într-o trăsură, îi luase, în trecere, ca să-l însoțească spre Verdun. O frumoasă bucată de drum, — patruzeci și doi de kilometri în galop, tot timpul cu frica să nu le taie prusacii calea.

— Și Bazaine ? întrebă Rochas.

— Bazaine ? Se zice că a fost strașnic de mulțumit că împăratul l-a lăsat în pace.

Dar locotenentul voia să știe dacă venea Bazaine. Și Prosper schiță un gest vag : Cine ar putea să spună ? Ei, de la 16, petrecuseră zile întregi în marșuri și în contra-marșuri prin ploaie, în recunoașteri, în avanposturi, fără să vadă picior de dușman. Acum făcea parte din armata de la Châlons. Regimentul lui, alte două regimente de vînători teritoriali și unul de husari, alcătuiau una dintre diviziile cavaleriei de rezervă, divizia întîi, comandată de generalul Margueritte, despre care vorbea cu o dragoste înflăcărată.

— Ei, ăsta om zic și eu, nu glumă ! Dar ce folos dacă cei mari n-au știut altceva decît să ne care de colo-colo, prin toate noroaiele !

Urmă o clipă de tăcere. Apoi Maurice aduse vorba despre Remilly, despre unchiul Fouchard. Lui Prosper îi păru rău că nu se putea repezi să strîngă mîna lui Honoré, sergentul de artilerie, a cărui baterie se găsea, pesemne, la vreo leghe și ceva mai încolo, de partea cealaltă a drumului care duce la Laon. Dar un sforăit de cal îi atrase atenția. Se ridică și dispăru, ca să vadă dacă Zefir ducea lipsă de ceva. Încetul cu încetul, ostași din toate armele și de toate gradele ticsiră cîrciuma, la ora ceșcuțelor de cafea. Nu mai rămăsese nici o masă liberă. Era un alai strălucitor de uniforme în cadrul bolții verzi de viță, străpunsă ici și colo de razele soarelui. Doctorul Bouroche tocmai se așezase lîngă Rochas, cînd se prezentă Jean, care aducea un ordin.

— Domnule locotenent, vă așteaptă don' căpitan la ora trei, în interes de serviciu.

Printr-un semn din cap Rochas îi răspunse că va fi punctual. Jean nu plecă imediat. Îi surîse lui Maurice, care aprindea o țigară. După scena din vagon se încheiase între ei un fel de armistițiu tacit, în care se iscodeau unul pe altul, cu tot mai multă bunăvoință.

Prosper se întorsese, cuprins de nerăbdare.

— Eu, unul, am să mănînc, dacă șeful meu nu mai iese o dată din harughia aia... Stau prost. Împăratul e în stare să nu se întoarcă pînă diseară.

— Ia spune — întrebă Maurice, din nou curios să știe — poate că aduceți vești de la Bazaine ?

— Se prea poate ! Auzeam vorbindu-se despre asta acolo, la Monthois.

Dar se produse un freamăt neașteptat. Și Jean, care rămăsese la una din intrările bolții, se întoarse spunînd :

— Împăratul !

Îndată fură toți în picioare. Printre plopi, pe șoseaua albă, se ivi un pluton din batalionul de gardă, cu uniforme de un lux corect și strălucitor încă, în văpaia soarelui auriu al platoșelor. Apoi, împăratul călare, la o oarecare distanță, însoțit de statul său major, care era urmat de alt pluton din batalionul de gardă.

Capetele se descoperiseră. Răsunară cîteva urale. Și împăratul, în trecere, își înălță capul, foarte palid, de pe acum tras la față, cu ochii nehotărîți, parcă tulburi și plini de lacrimi. Păru că se trezește dintr-o somnolență, schiță un ușor surîs la vederea cîrciumii însorite și salută.

Atunci Jean și Maurice îl auziră lămurit pe Bouroche mormăind în spatele lor, după ce-l examinase pe împărat cu privirea lui de om călit de experiență :

— Hotărît că are vreo afurisită de piatră în burdihan.

Apoi îi stabili, scurt, diagnosticul :

— Curățat !

Jean, cu bunul lui simț mărginit, clătinase din cap : Afurisit ghinion pentru o armată să aibă asemenea co-

mandant ! Şi, cu vreo zece minute mai tîrziu, după ce-i strînsese mîna lui Prosper, cînd Maurice, fericit de prînzul lui ales, plecă să mai fumeze, hoinărind, îi reveni în minte imaginea împăratului, atît de palid şi de şters, trecînd în trapul calului. Parcă era un conspirator, un visător lipsit de energie în momentul acţiunii. Unii spuneau că e foarte bun, în stare de o înaltă şi nobilă gîndire şi foarte dîrz, de altfel, în voinţa lui de om tăcut. Şi mai era, de asemenea, foarte viteaz, dispreţuind primejdia ca un fatalist pururea gata să-şi îndure soarta. Dar în momentele de grea cumpănă părea năuc, ca paralizat în faţa faptelor care se împlineau, neputincios din clipa aceea să-şi înfrunte destinul, dacă-i era potrivnic. Şi Maurice se întreba dacă nu era vorba de o stare fiziologică deosebită, agravată de suferinţă, dacă boala de care în chip vădit suferea împăratul nu era, cumva, cauza acelei nehotărîri, a acelei incapacităţi crescînde de care dăduse dovadă de la începutul campaniei. Asta ar fi explicat totul. O pietricică în carnea unui om şi împărăţiile se năruie.

Seara, după apel, se produse în tabără o frămîntare neaşteptată. Ofiţerii alergau încolo şi încoace transmiţînd ordine care hotărau plecarea pentru a doua zi de dimineaţă, la orele cinci. Maurice tresări de mirare şi de îngrijorare cînd înţelese că încă o dată se schimbase totul : nu se mai retrăgeau spre Paris ci aveau să pornească spre Verdun, ca să-l întîmpine pe Bazaine. Umbla zvonul despre o telegramă a lui Bazaine, sosită în cursul zilei, prin care se anunţa că începuse retragerea. Şi tînărul îşi aminti de Prosper şi de ofiţerul de la vînători, veniţi din Monthois, ca să aducă, poate, o copie a acestei telegrame. Prin urmare, mulţumită necontenitei nesiguranţe a mareşalului Mac-Mahon, împărăteasa-regentă şi consiliul de miniştri biruiseră, în spaima lor de a-l vedea pe împărat întorcîndu-se la Paris, în voinţa lor încăpăţînată de a împinge armata înainte cu orice preţ, pentru o ultimă încercare de salvare a dinastiei. Şi împăratul acesta nefericit, sărmanul care nu-şi mai găsea loc în imperiul lui, avea să fie dus ca un pachet

fără rost, stingheritor, printre bagajele trupelor sale, osîndit să tîrască după el ironia curții imperiale, garda, trăsurile, caii, bucătarii, camioanele cu cratiți de argint și cu șampanie, toată pompa mantiei sale de curte, brodată cu albine, cu ale cărei pulpane mătura sîngele și mocirla de pe drumurile înfrîngerii.

Se făcuse miezul nopții și Maurice tot nu dormea. Se zvîrcolea sub cort, din cauza unei insomnii chinuitoare, iar cînd ațipea era muncit de vise rele. Pînă la urmă ieși din cort, ușurat că poate să stea în picioare și să respire aerul rece, biciuit de vînt. Cerul se acoperise cu nori grei. Noaptea era foarte întunecoasă, — o nețărmurire posomorîtă de neguri, pe care ultimele pîlpîiri agonice ale dispozitivului le luminau cu rare clipiri. Și, în tihna aceasta neagră, parcă zdrobită de tăcere, simțeai respirația domoală a celor o sută de mii de oameni care dormeau acolo. Neliniștea lui Maurice se potoli atunci. În dragostea lui îngăduitoare se simțea înfrățit cu toate ființele acelea adormite, dintre care atîtea mii aveau să doarmă, în curînd, somnul de veci. Oameni de treabă, orice s-ar zice! Nu prea erau ei disciplinați, furau, se îmbătau. Dar cît sufereau, de pe acum, și cîte scuze aveau, în năruirea nației întregi! Veteranii glorioși de la Sevastopol și de la Solferino rămăseseră în număr mic, încadrați în rîndurile unor trupe tinere, care nu erau în stare de o rezistență îndelungată. Cele patru corpuri, alcătuite și reconstituite în grabă, fără legături trainice între ele, formau armata deznădejdii, turma ispășirii, trimisă la jertfă, ca o încercare de a îndupleca mînia soartei. Avea să-și urce calvarul pînă la capăt, plătind greșelile tuturor cu valul roșu al sîngelui ei, și mai măreață prin însăși grozăvia dezastrului.

Și acolo, în bezna nopții înfiorătoare, Maurice avu, în clipa aceea, conștiința unei mari datorii. Nu se mai lăsa pradă speranței fanfaroane a cîștigării unor victorii de pomină. Marșul acesta spre Verdun însemna un marș spre moarte. Și el îl primea cu o resemnare senină și dîrză, de vreme ce trebuia să moară.

IV

În ziua de 23 august, într-o marți, la ora șase dimineața tabăra fu ridicată. Cei o sută de mii de oameni, cîți erau în armata de la Châlons, porniră la drum, revărsîndu-se curînd într-o învolburare uriașă, ca un fluviu de oameni, care, după ce se întinsese o clipă ca un lac, își relua cursul. Și în ciuda zvonurilor care umblaseră în ajun, fu o mare surpriză pentru mulți cînd văzură că, în loc să-și continue retragerea, întorceau spatele Parisului, pornind spre răsărit, departe, spre necunoscut.

La ora cinci dimineața corpul 7 n-avea încă muniții. De două zile artileriștii se istoveau debarcînd cai și materiale, în gara ticsită cu lăzile aprovizionării, care se scurgeau de la Metz. Numai în ultima clipă fură descoperite vagoanele încărcate cu cartușe, în păienjenișul acela încîlcit de trenuri, și o companie de corvoadă, din care făcea parte și Jean, izbuti să aducă două sute patruzeci de mii de cartușe cu niște căruțe rechiziționate în grabă. Jean dădu cele o sută de cartușe reglementare fiecăruia dintre ostașii din grupa lui chiar în momentul cînd Gaude, gornistul companiei, suna semnalul plecării.

Regimentul 106 infanterie nu trebuia să treacă prin Reims ; ordinul de marş cerea să înconjoare oraşul, ca să ajungă la şoseaua care ducea spre Châlons. Dar şi de data aceasta se neglijase întocmirea orariului de eşalonare, astfel încît cele patru corpuri de armată plecînd împreună, se produse o mare învălmăşeală la intrarea pe primele porţiuni de drumuri comune. Mai în orice clipă artileria şi cavaleria tăiau şi operau pe loc coloanele infanteriştilor. Brigăzi întregi trebuiră să aştepte cîte un ceas cu arma la picior. Dar, colac peste pupăză, se dezlănţui o furtună înspăimîntătoare, doar la zece minute după plecare. O ploaie torenţială udă oamenii pînă la piele, îngreunîndu-le pe umeri raniţa şi mantaua. Totuşi, regimentul 106 putea să pornească în marş îndată după încetarea ploii, în vreme ce, pe o tarla din apropiere, nişte zuavi [1] nevoiţi să mai aştepte încă, se apucaseră, ca să le mai treacă vremea, să se bată cu bulgări de pămînt, adevărate grămezi de noroi, care se împroşcau pe uniforme, stîrnind tunete de rîs.

Aproape numaidecît se arătă iarăşi soarele, un soare triumfător, în dimineaţa aceea călduroasă de august. Voioşia se întoarse iar. Ieşeau aburii din oameni ca din nişte rufe scoase din albie şi întinse afară la uscat. În curînd se zvîntară şi ei ca nişte cîini plini de noroi, scoşi dintr-o băltoacă, făcînd haz de zurgălăii de nămol uscat, lipiţi de pantalonii lor roşii. La toate răspîntiile trebuiau mereu să se oprească. La marginea unei suburbii a oraşului Reims mai avu loc o ultimă haltă, în faţa unei cîrciumi care nu se mai golea.

. Maurice se gîndi, atunci, să facă cinste grupei cu o urare de noroc pentru toţi.

— Domnule caporal, dacă-mi daţi voie...

După o scurtă şovăire Jean primi un păhărel. Mai erau acolo Loubet şi Chouteau, un prefăcut care se arăta plin de respect de cînd îl pusese caporalul la punct. Şi mai erau, de asemenea, Pache şi Lapoulle, doi băieţi de treabă, cînd nu le sucea nimeni capul.

---

[1] Zuavi : infanterişti algerieni (n.t.).

— În sănătatea dumitale, dom' caporal! spuse Chouteau cu un glas de apostol.

— În sănătatea dumneavoastră! Vedeți, aveți grijă să vă întoarceți cu capul și cu picioarele tefere! răspunse Jean, politicos, în hohotele lor de aprobare.

Dar coloana pornea. Căpitanul Beaudoin se apropiase cu o mutră încruntată, în timp ce locotenentul Rochas se făcea că se uită în altă parte, îngăduitor cu setea oamenilor. Coloana înainta pe drumul Châlonsului — o panglică nesfîrșită, tivită cu copaci, — tăind de-a dreptul prin cîmpia nețărmurită, miriștile acelea care nu se mai isprăveau. Din ele se ridicau, ici și colo, ca niște cocoașe, căpițele înalte și morile de lemn, care-și roteau aripile. Mai spre nord firele stîlpilor de telegraf arătau alte drumuri, pe care se deslușeau liniile întunecate ale altor regimente în marș. Multe chiar o croiau peste cîmp, împînzindu-l pe un front larg. În față, spre stînga, galopa o brigadă de cavalerie, în lumina orbitoare a soarelui. Și toată zariștea pustie, de o pustietate mohorîtă și fără sfîrșit, se însuflețea, populîndu-se astfel cu puhoaiele de oameni care se revărsau de pretutindeni, ca șuvoaiele nesecate ale unui furnicar uriaș.

Cam pe la ora nouă regimentul 106 infanterie părăsi drumul Châlonsului ca s-o apuce la stînga, pe drumul care duce la Suippe, o altă panglică dreaptă, nesfîrșită. Mergeau pe două coloane separate, lăsînd liber mijlocul drumului. Ofițerii înaintau în voie, singuri. Maurice le observase aerul îngrijorat, care contrasta cu buna dispoziție și cu mulțumirea ștrengărească a ostașilor, fericiți ca niște copii care porniseră, în sfîrșit, la drum. Cum grupa lui se găsea aproape în fruntea coloanei îl zărea de departe pe colonel, domnul de Vineuil, care îi atrăgea atenția prin aerul lui întunecat și prin talia lui înaltă și țeapănă, legănată de pasul calului. Muzica fusese lăsată la urmă, cu popotele regimentului. Apoi, o dată cu divizia, veneau ambulanțele și trenul de luptă care urmau convoiul întregului corp de armată, un convoi uriaș, alcătuit din căruțele

cu fîn, din dubele închise, pentru provizii, din căruțele de bagaje și dintr-un șirag de vehicule de toate felurile, lung de mai bine de cinci kilometri, a cărui coadă nesfîrșită se zărea la rarele cotituri ale drumului. În sfîrșit, la urmă de tot, încheiau coloana cirezile, un buluc de boi voinici care stîrneau în copite un nor de praf, — provizia de carne încă vie mînată cu biciul dindărăt, a unui trib războinic pe drumurile bejeniei...

În acest timp Lapoulle își mai ridica din cînd în cînd ranița în spate, printr-o smucire din umeri. Sub pretextul că el era cel mai viguros dintre toți, îl încărcau cu lucrurile de folos obștesc pentru toată grupa : marmita cea mare și bidonul pentru provizia de apă. De data aceasta îi încredințaseră chiar și lopata companiei, convingîndu-l că i se face o mare cinste. El nu se plîngea. Rîdea, ascultînd un cîntec cu care Loubet, tenorul grupei, îi făcea să mai uite de lungimea drumului.

Loubet avea o raniță vestită în care găseai de toate : rufărie, încălțăminte de schimb, mosorele de ață, perii, șocolată, un tacîm și un păhăruț de metal, fără să mai socotim merindele reglementare, — pesmeții și cafeaua. Și cu toate că se aflau în ea și cartușele, foaia de cort și țărușii ei, toate astea păreau ușoare, atît de bine știa el să-și facă „geamantanul", după expresia lui.

— Urîte locuri, orice s-ar zice ! repeta din cînd în cînd Chouteau, aruncînd cîte o privire plină de dispreț peste cîmpiile posomorîte ale acelei păduchioase Champagne.

Largile întinderi de pămînt văros continuau, înșirîndu-se fără sfîrșit. Nici o gospodărie, nici o țipenie de om, nimic altceva decît cîrdurile de ciori care însăilau cu negru netărmurirea cenușie. La stînga, foarte departe, niște codri de pin, de un verde întunecat, încununau molcomele văluriri care tiveau cerul, în vreme ce, la dreapta, bănuiai cursul Veslei, după un șir neîntrerupt de copaci. Și dincolo de dealuri începuse să se vadă, cam de la o leghe, cum se înalță un bușneag de fum

ale cărui trîmbe îngrămădite ajungeau să zăgăzuiască orizontul cu un cutremurător nor de pîrjol.

— Oare ce-o fi arzînd acolo ? întrebau toți, din toate părțile.

Explicația străbătu coloana de la un capăt la altul. Tabăra de la Châlons ardea de două zile, incendiată din porunca împăratului, ca să nu cadă în mîinile prusacilor bogățiile îngrămădite acolo. Cavaleria din ariergardă primise, zice-se, sarcina să dea foc unei mari barăci de scînduri, numită „magazia galbenă", ticsită cu foi de cort, cu țăruși și cu rogojini, — și magaziei noi, un imens hangar închis, în care se vrăfuiau gamele, bocanci, pături, cu care să tot fi echipat o altă sută de mii de oameni. Stogurile de nutreț, aprinse și ele, fumegau ca niște torțe uriașe. Și, la acest spectacol, în fața vîrtejurilor vinete care porneau din dealurile îndepărtate îndoliind văzduhul cu o tristețe fără tămăduire, armata în marș prin acea cîmpie mohorîtă fusese cuprinsă de o grea tăcere. Prin arșița soarelui, nu se mai auzea decît cadența pașilor, în vreme ce capetele se întorceau mereu fără voie către vălătucii tot mai mari de fum, al căror nor de prăpăd păru că urmărește coloana cale de încă o leghe.

Își regăsiră voioșia la halta mare, într-o miriște, unde ostașii putură să stea pe ranițe ca să mai îmbuce cîte ceva. Pesmeții mari, pătrați, îi înmuiau în ciorbă ; dar cei mici, rotunzi, ușori și buni de ronțăit, erau ca o prăjitură ; n-aveau decît un cusur — că provocau o sete îngrozitoare. Îndemnat de ceilalți cîntă și Pache, la rîndul lui, un cîntec religios, repetat în cor de toată grupa. Jean, băiat de treabă, zîmbea, lăsîndu-i în pace, în vreme ce Maurice își recăpătă încrederea văzînd veselia tuturor, ordinea și buna dispoziție a primei zile de marș. Restul etapei fu străbătut în același ritm vioi. Cu toate acestea ultimii opt kilometri li se părură grei. Lăsaseră în dreapta satul Prosnes — părăsiseră șoseaua ca s-o taie prin niște paragini, lande nisipoase acoperite cu pădurici de molifți. Și divizia întreagă, urmată de convoiul nesfîrșit, se învîrtea prin mijlocul pădurii, prin

nisipurile acelea în care te afundai pînă la glezne. Pustietatea se lărgise şi mai mult. Nu mai întîlniră decît o mică turmă de oi, păzită de un dulău negru.

În sfîrşit, pe la ora patru, regimentul 106 infanterie se opri la Dontrien, un sat aşezat pe malul rîului Suippe. Rîuleţul curge printre pîlcuri de copaci. Biserica veche se înalţă din mijlocul cimitirului, pe care un castan uriaş îl acoperă în întregime cu umbra lui. Regimentul îşi aşeză corturile pe malul stîng, într-o livadă în pantă. Ofiţerii spuneau că cele patru corpuri de armată aveau să se instaleze în seara aceea pe linia rîului Suippe, de la Auberive la Heutrégiville, trecînd prin Dontrien, Béthiniville şi Pont-Faverger, — un dispozitiv de aproape cinci leghe.

Gaude, gornistul, dădu îndată semnalul aprovizionării. Jean trebui să dea fuga, căci caporalul era marele furnizor al grupei, mereu îngrijorat. Îl luase cu el şi pe Lapoulle. Cam după o jumătate de oră se întoarseră încărcaţi cu o ciosvîrtă sîngerîndă de vacă şi cu o crosnă de lemne. Tăiaseră şi împărţiseră, sub un stejar, trei vite din cireada care venea în urma coloanei. Lapoulle trebui să se mai ducă o dată după pîine, care se cocea chiar la Dontrien, de la amiază, în cuptoarele satului. Şi, în această primă zi, avură de toate, din belşug, înafară de vin şi de tutun, care, de altfel, n-aveau să li se mai distribuie niciodată.

Cînd Jean se întoarse, îl găsi pe Chouteau, ajutat de Pache, trebăluind la instalarea cortului. Îl privi o clipă, ca un vechi ostaş cu experienţă, care n-ar fi dat nici două parale pe lucrul lor.

— Noroc c-o să fie frumos la noapte, le spuse el în cele din urmă. Că altfel, dacă ar fi să bată vîntul, ne-am pomeni în gîrlă... Va trebui să vă arăt eu, odată, cum se face un cort...

Şi vru să-l trimită pe Maurice cu bidonul mare după raţia de apă. Dar el se descălţase şi se aşezase în iarbă ca să-şi examineze piciorul drept.

— Hei, dar ce-ai păţit ?

— M-a ros bocancul la călcîi... Mi se rupseseră bocancii și am făcut prostia să-i cumpăr de la Reims pe ăștia, care-mi veneau bine. Ar fi trebuit să aleg unii mai largi.

Jean îngenunchiase și-i luase piciorul, pe care îl întorcea cu grijă, ca pe un picior de copil, clătinînd din cap.

— Știi că nu-mi prea place cum arată... Bagă de seamă ! Un ostaș care nu mai are picioare tefere e bun de dat pe gîrlă. Cînd eram în Italia căpitanul meu spunea mereu că bătăliile se cîștigă cu picioarele.

De aceea îi ordonă lui Pache să plece după apă. De altfel rîul curgea la vreo cincizeci de metri. Și cum Loubet, între timp, aprinsese focul într-o groapă pe care o săpase în pămînt, putu să pună îndată la foc marmita plină cu apă, în care azvîrli carnea artistic tăiată în bucăți. Din clipa aceea fu o încîntare să vezi cum fierbe ciorba ! Întreaga grupă, scăpată de corvezi, se tolănise în iarbă, în jurul focului, ca în familie, plină de înduioșătoare atenție pentru carnea care fierbea, în vreme ce Loubet, solemn, lua spuma cu lingura.

Ca și copiii și sălbaticii, — în goana asta spre necunoscut, fără nici o perspectivă, nu simțeau decît necesitatea de a se mișca și a dormi.

Dar Maurice, scotocind prin raniță, dăduse peste un ziar cumpărat la Reims și Chouteau îl întrebă :

— Ce se mai aude cu prusacii ? Citește-ne și nouă !

Trăiau în bună înțelegere, sub autoritatea din ce în ce mai mare a lui Jean. Maurice, îndatoritor, citi știrile mai interesante, în timp ce Pache, croitoreasa grupei, îi cîrpea mantaua și Lapoulle îi curăța pușca. Aflară, mai întîi, despre o victorie a lui Bazaine, care dăduse peste cap un întreg corp de armată prusac, în carierele de piatră de la Jaumont. Și relatarea închipuită era însoțită de episoade dramatice ; călăreții și caii se zdrobiseră printre stînci ; o nimicire totală în care nu mai găseai cadavre întregi, ca să le poți înmormînta. Apoi urmau amănunte din belșug despre halul de plîns în care ajunseseră armatele germane de cînd se aflau în

Franța : soldații, prost hrăniți și prost echipați, căzuți într-o mizerie cumplită, mureau cu duiumul de-a lungul drumurilor, bîntuiți de molime îngrozitoare. Un alt articol spunea că regele Prusiei avea diaree și că Bismarck își rupsese un picior, sărind pe fereastra unui han, unde era cît pe-aci să-l înhațe zuavii. Toate astea-s bune ! Lapoulle rîdea să-și rupă fălcile, în vreme ce Chouteau și ceilalți, fără o umbră de îndoială măcar, se făleau la gîndul că aveau să-i adune în curînd pe prusaci ca pe niște vrăbii de pe cîmp, după grindină. Și, mai ales, făceau mare haz de săritura lui Bismarck de-a berbeleacul. O, zuavii și tiraliorii erau niște viteji ! Umblau tot felul de scorniri : Germania tremura și se supăra, spunînd că era nedemn pentru o națiune civilizată să pună niște sălbatici să o apere. Deși decimați încă de la Froeschwiller, prusacii păreau tot neatinși și de neînvins.

În turnul de la Dontrien bătea ora șase cînd Loubet strigă :

— La masă !

Cu evlavie, grupa se așeză roată în jurul mîncării. În ultima clipă Loubet descoperise niște zarzavaturi la un țăran din apropiere. Ospăț întreg, — o ciorbă cu mireasmă de morcov și de praz, ceva plăcut în stomac ca o mîngîiere catifelată. Lingurile răpăiau cu putere în micile gamele. Apoi, Jean, care împărțea porțiile, trebui să împartă și carnea, în ziua aceea, în duhul celei mai riguroase dreptăți, căci toți ochii erau aprinși și s-ar fi auzit murmure, dacă o bucată li s-ar fi părut ceva mai mare decît alta. Au lins tot, mînjindu-se pînă la urechi.

— Hei, ce Dumnezeu — declară Chouteau, tolănindu-se pe spate, după ce isprăvise — oricît, tot e mai bine decît un bocanc în spate !

Și Maurice era sătul și atît de fericit că nici nu se mai gîndea la rosătura de la picior a cărei usturime se mai potolise. Acum se împăca și el cu această tovărășie cam din topor, coborînd la o egalitate desăvîrșită, în fața nevoilor fizice ale vieții în comun.

Noaptea, de asemenea, dormi şi el adînc, ca şi cei cinci tovarăşi de cort, cu toţii grămadă, mulţumiţi că le e cald, sub roua care cădea din belşug. Trebuie să spunem că, mînat de Loubet, Lapoulle adusese dintr-o şură din apropiere cîteva braţe de paie, în care cei şase flăcăi sforăiau de parcă ar fi dormit în puf. Şi, în noaptea senină, de la Auberive la Heutrégiville, de-a lungul malurilor plăcute ale Suippei, care curgea domoală printre sălcii, focurile celor o sută de mii de oameni adormiţi luminau cele cinci leghe ale cîmpiei, ca o pîlpîire de stele.

La răsăritul soarelui prepararăcafeaua, pisînd boabele cu patul puştii într-o gamelă şi azvîrlindu-le în apa clocotită. Făcură să se lase apoi zaţul la fund, turnînd o picătură de apă rece. În dimineaţa aceea soarele înconjurat de slavă răsărise printre norii mari de purpură şi aur. Dar nici Maurice nu mai vedea priveliştile acelor zarişti şi ale slăvii, şi numai Jean, ca ţăran chibzuit, privea cu îngrijorare zorii sîngerii, prevestitori de ploaie. De aceea, înainte de plecare, cum tocmai se împărţise pîinea coaptă în ajun şi cum grupa primise trei pîini lungi, îi mustră straşnic pe Loubet şi pe Pache că şi le legaseră deasupra raniţei. Dar foile de cort erau împăturite, raniţele legate cu şnur şi nu-l mai asculta nimeni. Bătea ora şase în toate clopotniţele din sate, cînd întreaga armată porni, reluîndu-şi cu voioşie marşul în speranţa întremătoare a unei zile noi.

Ca să ajungă la Vouziers, pe şoseaua dinspre Reims, regimentul 106 infanterie o apucă aproape de îndată pe drumuri drepte, mergînd printre mirişti timp de o oră şi mai bine. În vale, spre miază-noapte, se zărea printre copaci Béthivilleul unde se zicea că dormise împăratul. Şi cînd ajunseră pe drumul Vouziersului cîmpiile din ajun se iviră iar, aceeaşi Champagne păduchioasă îşi desfăşură ogoarele sărace, de o monotonie care te scotea din sărite. Acum ajunseseră la Arne, un rîu mic, care curgea către stînga, în vreme ce ţarinile negre se întindeau spre dreapta, la infinit, prelungind orizontul liniilor lor plate. Trecură prin cîteva sate —

Saint-Clément, a cărui singură cale şerpuieşte cînd în dreapta cînd în stînga şoselei ; Saint-Pierre, un tîrg mărişor de bogătaşi, care-şi ferecaseră uşile şi ferestrele. Halta mare avu loc către ora zece, în preajma altui sat, Saint-Étienne, în care ostaşii avură bucuria să mai găsească ceva tutun. Corpul 7 se împărţise în mai multe coloane. Regimentul 106 infanterie mărşăluia singur, neavînd în urma lui decît un batalion de vînători şi artileria de rezervă. Zadarnic mai întorcea capul Maurice la cotiturile drumului ca să mai vadă uriaşul convoi care-l atrăsese în ajun : cirezile dispăruseră. Nu se mai vedeau decît tunurile în mers, pe care cîmpiile acelea netede ca palma le făceau să pară şi mai mari, ca nişte lăcuste întunecate, crăcănate pe picioroange.

Dar după ce trecură de Saint-Étienne drumul ajunse groaznic, un drum care suia cu văluriri domoale prin mijlocul unor largi cîmpuri sterpe, pe care nu creşteau decît aceleaşi nesfîrşite pîlcuri de molifţi, de un verde întunecat, atît de trist în largul tarlalelor albe. Nu mai trecuseră pînă atunci printr-o asemenea pustietate. Prost pietruit şi desfundat de ultimele ploi, drumul era o adevărată albie cu noroi, un fel de argilă cenuşie muiată, în care se împotmoleau picioarele ca în smoală. Era grozav de obositor. Oamenii, istoviţi, nu mai înaintau. Şi, culmea necazului, începu să toarne iarăşi cu găleata, o ploaie de o violenţă cumplită. Artileria, împotmolită, era cît pe aci să rămînă în drum.

Chouteau, care ducea, gîfîind, orezul grupei, înfuriat de povara sub care era strivit, azvîrli pachetul, crezînd că nu-l vede nimeni. Dar îl zărise Loubet.

— Nu e bine ! Nu trebuie să faci una ca asta, pentru că, pe urmă, au să rabde şi ceilalţi de foame.

— Hei, nu-i nimic ! răspunse Chouteau. Cum au de toate, au să ne dea altul la popas...

Loubet, care ducea slănina, convins de argumentul acesta, se descotorosi şi el de ea, la rîndul lui.

Maurice suferea din ce în ce mai crîncen din pricina piciorului, al cărui călcîi se umflase iar, pesemne,

Își tîra piciorul cu atîta chin încît Jean se arătă și mai grijuliu.

— Hm, prost, nu-i așa ? Începe iar ?

Apoi cum se făcea un scurt popas, ca să mai răsufle oamenii, îi dădu o bună povață.

— Descalță-te și umblă desculț. Nămolul rece va potoli usturimea.

Într-adevăr, în felul acesta Maurice putu să-și continue drumul, fără prea multă greutate. Și simțea cum îl cuprinde un sentiment adînc de recunoștință. Mare noroc, pentru o grupă, să aibă un caporal ca Jean, călit în armată și priceput în tainele meseriei ! Un țăran cam necioplit, firește, dar, cu toate acestea, un om cumsecade.

N-ajunseră decît tîrziu la Contreuve, unde urmau să rămînă peste noapte, după ce străbătuseră drumul de la Châlons la Vouziers și coborîseră, pe o coastă abruptă, în viroaga de la Semide. Înfățișarea terenului se schimba. Ajunseseră în Ardeni. Și de pe întinsele dealuri golașe care dominau satul, alese pentru cantonarea corpului 7, se zărea în depărtare valea rîului Aisne, pierdută în pîcla cenușie a ploii.

La ora șase Gaude încă nu dăduse semnalul distribuirii alimentelor. Atunci Jean, ca să-și facă de lucru, îngrijorat, de altfel, din pricina vîntului puternic care se stîrnise, ținu să instaleze chiar el cortul. Le arătă subalternilor săi cum trebuie să alegi un teren puțin înclinat, cum să bată țărușii pieziș și cum să sape un șănțuleț în jurul cortului, pentru scurgerea apei. Din pricina piciorului Maurice era scutit de orice corvoadă și se uita la ei, surprins de dibăcia și chibzuința acestui flăcău vînjos, atît de greoi la înfățișare. Era și el zdrobit de oboseală, dar speranța care se întorsese în inimile tuturor îi mai dădea puteri. De la Reims merseseră zdravăn, șaizeci de kilometri, în două etape. Dacă aveau să mai continue tot în ritmul acesta, ținînd-o mereu drept înainte, nu mai rămînea nici o îndoială că aveau să dea peste cap armata a doua germană, ca să facă legătura cu Bazaine, mai înainte ca armata a treia, comandată de

prințul regal al Prusiei, despre care se spunea că e la Vitry-le-Français, să fi avut răgazul de-a ajunge la Verdun.

— Ei, dar ce, au să ne lase să murim de foame ? întrebă Chouteau văzînd, la ora șapte, că nu se distribuise încă nimic.

Jean ordonase, pentru orice eventualitate, lui Loubet să aprindă focul și să pună pe foc marmita cu apă și cum nu aveau lemne, trebuise să închidă ochii cînd acesta, ca să facă rost de ele, se mulțumise să scoată din pămînt aracii de la o vie din apropiere. Dar cînd veni vorba să se gătească slănină cu orez, nu mai avură încotro și trebuiră să-i spună că orezul și slănina rămăseseră în mocirla drumului de la Saint-Etienne. Chouteau mințea cu nerușinare, jurîndu-se că pachetul se desfăcuse, pesemne, din raniță, fără ca el să prindă de veste.

— Sînteți niște porci ! le strigă Jean furios. Ia auzi dumneata, să arunci mîncarea, cînd atîtor nenorociți le chiorăie mațele de foame !

Tot cam așa se întîmplase și cu cele trei pîini, legate pe ranițe : soldații nu voiseră să-l asculte și ploaia le udase așa de rău încît se topiseră, ajungînd un fel de terci cu neputință de mîncat.

— Bine-am ajuns ! spunea el întruna. Noi, care aveam de toate, am ajuns fără o coajă de pîine... Ah, porcii dracului !

Gornistul îi chema tocmai pe sergenți pentru un serviciu de ordine, și sergentul Sapin, cu căutătura lui galeșă, veni să le pună în vedere oamenilor din secția lui că, neputîndu-se distribui nimic, n-aveau decît să recurgă la merindele de campanie. Aprovizionarea, zice-se, rămăsese pe drum, din cauza vremii rele. Iar cireada se rătăcise, probabil în urma ordinelor care se băteau cap în cap. Mai tîrziu s-a aflat că, într-adevăr, corpurile 5 și 12 porniseră în ziua aceea în direcția Rethel, unde avea să se instaleze cartierul general. Toate proviziile de prin sate se revărsaseră spre orășelul acela, ca și populația înnebunită de dorința de a-l vedea pe împărat, astfel încît ținutul rămăsese pustiit în fața corpului 7.;

nici tu carne, nici tu pîine, nici tu țipenie de om. Și, culmea mizeriei, dintr-o încurcătură aprovizionările intendenței fuseseră îndreptate spre le Chêne-Populeux. În tot timpul campaniei bieții oameni de la intendență erau într-una disperați. Toți ostașii tunau și fulgerau împotriva lor, iar vina lor, de cele mai multe ori, consta doar în faptul că ajungeau la ora exactă la locurile de întîlnire fixate, la care însă nu soseau trupele.

— Porci nesimțiți — repeta Jean, care-și pierduse cumpătul — s-a isprăvit cu voi ! Nici nu meritați strădania mea de a vă face rost de ceva, din pămînt, din iarbă verde, pentru că, oricît, am datoria să nu vă las să plesniți pe drum !

Porni în cercetare, așa cum trebuia să facă orice caporal de treabă, luîndu-l cu el pe Pache, pe care l iubea pentru blîndețea lui, cu toate că-l socotea prea vîrît pînă în gît în cele popești.

Dar cu o clipă înainte Loubet ochise, la vreo douătrei sute de metri, o mică gospodărie, una dintre ultimele locuințe din Coutreuve, unde i se păruse că deslușește o întreagă forfoteală. Îi chemă pe Chouteau și pe Lapoulle, spunîndu-le :

— Hai s-o ștergem și noi în altă parte. Uite, colo mi se pare că e rost de cumpărat ceva. Și Maurice fu lăsat de pază lîngă marmita cu apă care clocotea, cu ordinul să mai pună lemne în foc. Se așezase pe pătură, cu piciorul gol, ca să i se usuce rana. Îl atrăgea priveliștea taberei, cu toate grupele împrăștiate de cînd nu mai așteptau distribuirea alimentelor. În cugetul său își făcea loc convingerea că unii duceau într-una lipsă de toate în timp ce alții huzureau într-un belșug necontenit, potrivit cu prevederea și iscusința caporalului și a oamenilor. În mijlocul forfotei enorme care-l înconjura, printre piramide și corturi, băgase de seamă că unii nu putuseră nici măcar să-și aprindă focul ; alții se și resemnaseră și se culcaseră ca pentru noapte ; alții, dimpotrivă, tocmai înfulecau cu poftă nu se știe ce, niscaiva bunătăți. Și ce-l mai izbea, pe de altă parte, era ordinea desăvîrșită a artileriei de rezervă, instalată mai sus, pe deal.

Asfințind, soarele se mai arătă o dată între doi nori, nimbînd tunurile pe care artileriștii le și curățaseră de noroiul drumurilor.

Între timp în mica gospodărie la care jinduia Loubet cu camarazii lui, generalul Bourgain-Desfeuilles, comandantul brigăzii, se instalase boierește. Își găsise un pat pe plac. Ședea la masă, în fața unei omlete și a unui pui fript, ceea ce-i dădea o voioșie fermecătoare. Și cum colonelul de Vineuil se nimerise acolo, în interes de serviciu, îl poftise la cină. Așadar mîncau amîndoi, serviți de un vlăjgan blond, care intrase în serviciul gospodarului numai de trei zile și care spunea că e alsacian, tîrît în bejenie de prăpădul de la Froeschwiller. Generalul vorbea deschis în fața acestui om, comenta marșul armatei, apoi îl întreba despre drum și despre distanțe, uitînd că insul nu era din Ardeni. Ignoranța desăvîrșită pe care o dădeau în vileag întrebările lui ajunse să-l îngrijoreze pe colonel. Cum locuise la Mézières, el îi dădu generalului cîteva lămuriri precise, care-l făcură să exclame :

— Oricum, e o tîmpenie ! Cum vrei să luptăm într-o regiune pe care n-o cunoaștem !

Colonelul schiță un gest vag de desperare. Știa că, imediat după declararea războiului, li se împărțiseră tuturor ofițerilor hărțile Germaniei, în timp ce nici unul, cu siguranță, nu avea o hartă a Franței. De o lună de zile se simțea distrus de ce-i era dat să vadă și să audă. Nu-i mai rămînea decît curajul, pe lîngă autoritatea lui de comandant cam slab și mărginit, care-l făcea mai curînd iubit decît temut de regiment.

— Nici mîncarea n-o să ne mai tihnească ! strigă deodată generalul. Ce-or fi avînd de urlă așa ?... Ia du-te tu, măi, alsacianule, să vezi !

Dar apăru gospodarul desperat, gesticulînd, susținînd că îl jefuiseră ! Vînătorii și zuavii îi prădau casa ! La început avusese slăbiciunea să deschidă prăvălie, fiind singurul din sat care avea ouă, cartofi și iepuri de casă. Vindea fără să speculeze prea mult, băga banii în buzu-

nar şi preda marfa. Dar iată că muşterii, tot mai numeroşi, năpustindu-se peste el şi buimăcindu-l, ajunseseră să-l îmbrîncească şi să-i ia totul, fără să-i mai dea un ban. Dacă atîţia ţărani au ascuns tot, în timpul campaniei, refuzînd să dea măcar un pahar cu apă, a fost tocmai de teama presiunii încete, dar nestăvilite a puhoiului de oameni, care-i zvîrleau afară din casă şi le luau totul.

— Hei, şefule, nu mă mai bate la cap ! răspunse generalul supărat. Ar trebui să împuşcăm zilnic cu zecile pungaşi de ăştia. Dar putem ?...

Şi dădu ordin să închidă uşa, ca să nu mai fie nevoit să ia măsuri împotriva devastatorilor în timp ce colonelul îl lămurea că nu li se mai distribuise nimic şi că oamenilor le era foame.

Afară Loubet zărise un loc cu cartofi şi se năpustise spre el, cu Lapoulle. Răscoleau cu amîndouă mîinile, scoteau cartofii şi-şi îndesau buzunarele. Dar Chouteau, care privea peste un zid scund, îi chemă printr-un fluierat, făcîndu-i să vină în fugă şi să se minuneze : un pîlc de gîşte de toată frumuseţea se plimbau ţanţoşe printr-o curte strîmtă. Se sfătuiră numaidecît şi-l îndemnară cu succes pe Lapoulle să sară peste zid. Lupta fu îngrozitoare. Gîsca pe care o prinsese era cît pe aci să-i reteze nasul în cumplita foarfecă a ciocului ei. Atunci el o apucă de gît, căutînd s-o sugrume, în timp ce gîsca îi sfîşia braţele şi pîntecele cu ghiarele labelor ei puternice. Trebui să-i zdrobească ţeasta cu pumnul, dar gîsca tot se mai zbătea. Lapoulle se grăbi s-o ia din loc, urmărit de restul pîlcului, care-i sfîşia picioarele.

Cînd se întoarseră toţi trei cu orătania şi cartofii ascunşi într-o raniţă, îi găsiră pe Jean şi pe Pache, care se înapoiau şi ei, norocoşi, din expediţie, încărcaţi cu patru pîini proaspete şi cu un bolovan de brînză, cumpărate de la o bătrînă de treabă.

— Apa e în clocot, spuse caporalul. O să facem cafea. Avem brînză şi pîine, — ospăţ în lege !

Dar deodată zări gîsca întinsă la picioarele lui și nu se putu stăpîni să nu rîdă. O pipăi ca un cunoscător ce era și fu cuprins de admirație.

— Nu, zău, frumoasă orătanie! Să tot aibă vreo douăzeci de livre![1]

— Ne-am întîlnit cu pasărea asta și dumneaei a ținut să ne cunoască, îl lămuri Loubet cu glasul lui de poznaș.

Printr-un gest Jean le arătă că nu voia să știe mai mult. Ce vrei, trebuiau să trăiască! Și apoi, doamne sfinte, de ce să n-aibă parte de un ospăț și pîrliții ăștia care nici nu mai știau ce gust are carnea de pasăre?

Loubet și aprinsese un foc mare, Pache și Lapoulle jumuleau fără milă gîsca. Chouteau, care plecase fuga să caute o bucată de sfoară pe la artileriști, se întoarse să spînzure gîsca între două baionete, în fața pălălăii, iar Maurice fu însărcinat s-o întoarcă din cînd în cînd cu cîte un bobîrnac. Grăsimea picura dedesubt, în gamela grupei. Fu un adevărat triumf al frigerii cu sfoara. Tot regimentul, atras de mirosul fripturii, făcea roată în jur. Și ce ospăț! Gîscă friptă, cartofi fierți, pîine și brînză! După ce Jean împărți gîsca, grupa se năclăi cu ea pînă la urechi. Porțiile se isprăviseră. Toți se ghiftuiră de nu se mai puteau întoarce. Ba dădură o bucată și artileristului care le procurase sfoara!

Dar, în seara aceea, ofițerii regimentului posteau. Îndreptată greșit, căruța popotei se rătăcise, fără îndoială, pe urmele convoiului celui mare. Dacă ostașii aveau de suferit cînd nu se puteau distribui alimentele, tot făceau ei rost de ceva de mîncare; pînă la urmă se ajutau unii pe alții, oamenii din grupă punîndu-și rezervele la bătaie. Dar ofițerul, rămas pe cont propriu, izolat, murea de foame, fiindu-i cu neputință să se descurce cumva, de îndată ce lipsea popota.

De aceea Chouteau, care-l auzise pe căpitanul Beaudoin făcîndu-se foc din pricina dispariției căruței

[1] Aproximativ zece kilograme (n.t.).

cu alimente, rînji, luptîndu-se cu coşul gîştei, cînd îl văzu că trece, cu mutra lui ţeapănă şi ţanţoşă şi-l arătă cu coada ochiului.

— Ia uitaţi-vă la el cum adulmecă din nări!... Ar da cinci franci, ca popa, pe tîrtiţă...

Toţi făceau haz de foamea căpitanului, care, prea tînăr şi prea aspru, un maţe fripte cum îl numeau ei, nu ştiuse să-şi atragă dragostea ostaşilor. O clipă el păru gata să ia grupa la rost din pricina tărăboiului pe care-l stîrnea cu orătania ei. Dar fiindu-i frică, desigur, să nu-şi dea foamea de gol, se depărtă, cu nasul în vînt, ca şi cum n-ar fi văzut nimic.

Iar locotenentul Rochas, mînat şi el de o foame cumplită, dădea tîrcoale preafericitei grupe cu un rîs de om cumsecade. Pe dînsul îl adorau ostaşii, mai întîi pentru că nu putea să-l sufere pe căpitan, un fîrţîngău ieşit de la Saint-Cyr [1], şi apoi pentru că dusese şi el raniţa în spate, ca ei toţi. Cu toate acestea le mai dădea uneori de furcă, prin grosolănia lui care te ispitea, cîteodată, să-l iei la palme.

Jean, care, dintr-o privire, se înţelese cu oamenii lui, se ridică şi-i făcu semn locotenentului să-l urmeze după cort.

— Nu, zău, don' locotenent, n-aş vrea să vă jignesc, dar, dacă v-ar face plăcere...

Şi-i înmînă un codru de pîine şi o gamelă în care se afla un copan de gîscă peste şase cartofi barosani.

Peste noapte iarăşi n-avură nevoie de legănat ca să doarmă buştean. Mistuiră orătania cu pumnii strînşi. Şi trebuiră să aducă mulţumiri caporalului pentru străşnicia cu care fixase cortul în ţăruşi, căci nici nu ştiură de vijelia năprasnică de pe la ora două, însoţită de o pleaznă de ploaie: multe corturi fură smulse, oamenii treziţi pe neaşteptate şi udaţi leoarcă, nevoiţi să alerge prin beznă, — în timp ce cortul lor rezistase, adăpostindu-i bine, fără o picătură de apă, datorită şănţuleţelor în care gîlgîia potopul.

---

[1] Comună din apropiere de Versailles, vestită printr-o şcoală militară întemeiată la începutul secolului al XIX-lea (n.t.).

Cînd se lumină de ziuă Maurice se trezi şi, cum nu urmau să plece la drum decît la ora opt, se gîndi să se urce pe un deal, pînă la cantonamentul artileriei de rezervă, ca să dea mîna cu vărul său, Honoré. Piciorul, odihnit după o noapte bună de somn, îl durea mai puţin. Toate alcătuiau şi acum pentru el o minunăţie : depozitul bine întocmit, cele şase tunuri ale unei baterii perfect aliniate, urmate de chesoane, de avantrenuri, de căruţele cu nutreţ şi de atelierele de fierărie. Mai încolo, caii, la conovăţ, nechezau cu nările îndreptate spre răsăritul soarelui. Găsi numaidecît cortul lui Honoré, mulţumită ordinei desăvîrşite care repartizează tutuor oamenilor de la aceeaşi piesă un şir de corturi, aşa încît chiar şi simpla înfăţişare a taberei arăta numărul tunurilor.

Cînd ajunse Maurice, artileriştii, în picioare la ora aceea, îşi luau cafeaua. Se iscase o ceartă între conductorul din faţă, Adolphe, şi perechea lui, ochitorul Louis. De trei ani de zile de cînd fuseseră însoţiţi, după datina care împerechea un conductor cu un servant, trăiau în bună căsnicie, afară doar de ora mesei. Louis, cu mai multă carte, foarte deştept, accepta supunerea la care orice călăreţ îl obligă pe un pedestraş, instala cortul, se ducea la corvoadă, pregătea ciorba, în timp ce Adolphe se îngrijea de cei doi cai ai lui cu o mutră de superioritate absolută. Numai că primul, slab şi oacheş, chinuit de o năsprasnică poftă de mîncare, se revolta cînd celălalt, un vlăjgan cu nişte mustăţi blonde, stufoase, căuta să-şi facă partea leului. În dimineaţa aceea cearta pornise de la faptul că Louis, care pregătise cafeaua, îl învinuia pe Adolphe că bea tot. Au trebuit să-i împace.

În fiecare dimineaţă, cînd se trezea, Honoré se ducea să-şi vadă tunul, punea să-l şteargă sub ochii lui, de roua căzută peste noapte, cum ar fi şters un animal iubit, de teamă să nu capete cumva vreun guturai. Tocmai şedea acolo, părinteşte, şi îl privea cum luceşte în răcoarea zorilor, cînd îl recunoscu pe Maurice.

— Ia te uită ! Ştiam eu că 106 e prin apropiere ! Am

primit ieri o scrisoare de la Remilly şi voiam să viu de vale... Ia hai să bem un păhărel de vin alb!

Ca să fie singuri amîndoi, porni cu el către mica gospodărie pe care o jefuiseră soldaţii în ajun şi în care ţăranul, care nu se învăţase minte, lacom de cîştig, orice ar fi fost să fie, aranjase un fel de cîrciumă, dînd cep unui butoi cu vin alb. Pe o scîndură, în faţa uşii, îşi desfăcea marfa cu douăzeci de bani paharul, ajutat de argatul pe care-l angajase de trei zile — vlăjganul acela blond, alsacianul.

Honoré ciocnea cu Maurice, cînd dădu cu ochii de insul acela. Îl măsură o clipă, încremenit. Apoi scăpă o înjurătură groaznică.

— ...dumnezeii mă-si astăzi şi mîine! Ăsta e Goliath! Şi se repezi la el să-l ia de gît. Dar ţăranul, închipuindu-şi că au iar de gînd să-i prade casa, sări îndărat şi se baricadă. Urmă un moment de învălmăşeală. Toţi ostaşii care erau de faţă se năpusteau şi ei, în vreme ce sergentul de la artilierie, furios, striga cît îl ţinea gura :

— Deschide, deschide o dată, vită încălţată!... E un spion! Ascultă-mă pe mine că e un spion!

Acum Maurice nu se mai îndoia. Îl recunoscuse perfect pe individul căruia îi dăduseră drumul din tabăra de la Mulhouse, din lipsă de dovezi. Şi individul acela era Goliath, un fost argat cu simbrie la moş Fouchard, la Remilly. Cînd ţăranul se îndură, în cele din urmă, să deschidă uşa, degeaba îl mai căutară peste tot că alsacianul dispăruse, nămetenia aceea bălaie, cu chip de mironosiţă, pe care generalul Bourgain-Desfeuilles îl descususe zadarnic în ajun şi în faţa căruia se spovedise chiar el, la masă, fără nici o grijă. De bună seamă pungaşul sărise pe o fereastră din dos, pe care o găsiră deschisă. Zadarnic răscoliră împrejurimile căci găliganul, cît era de voinic, se spulberase ca un rotocol de fum.

Maurice trebui să-l tragă la o parte pe Honoré de teamă că în deznădejdea lui avea să îndruge vrute şi

nevrute în fața camarazilor, care n-aveau rost să se vîre în acele dureroase buclucuri de familie.

— Dumnezeii mamii lui astăzi şi mîine! Cu ce poftă l-aş fi gîtuit!... Tocmai că scrisoarea asta pe care am primit-o mă înfuriase grozav împotriva lui!

Şi cum se aşezaseră amîndoi lîngă o căpiță, la cîțiva paşi de casă, îi înmînă vărului său scrisoarea.

Dragostea aceasta amărîtă a lui Honoré Fouchard şi a Silvinei Morange era o tărăşenie întreagă, ca atîtea altele. Ea, o fetişcană oacheşă, cu nişte ochi frumoşi în care se citea supunere, îşi pierduse de mică mama, o muncitoare sedusă, care lucra într-o uzină din Raucourt, şi doctorul Dalichamp, naşul ei de ocazie, un om tare cumsecade, pururi gata să ia de suflet odraslele nenorocitelor pe care le ajuta să nască, se gîndise s-o bage slugă la moş Fouchard. Desigur, bătrînul țăran care se făcuse măcelar din dorința de cîştig şi îşi plimba carnea prin vreo douăzeci de comune din împrejurimi, era de o zgîrcenie crîncenă şi de o asprime neînduplecată. Dar supraveghea fetița, care avea să aibă şi ea în curînd un rost al ei, dacă avea să-i fie dragă munca. În orice caz avea să fie ferită de destrăbălarea din uzină. Şi se întîmplă, fireşte, şi la moş Fouchard că băiatul lui şi micuța slujnică se îndrăgostiră unul de altul. Honoré avea şaisprezece ani cînd Silvine împlinea doisprezece, iar cînd avu ea şaisprezece, el împlini douăzeci şi trase la sorți la recrutare. Încîntat că ieşise bine, se hotărî să se însoare cu ea. Cu firea lui potolită şi chibzuită, băiatul dăduse dovadă de o cinste rară, şi între ei nu se petrecuse nimic altceva, înafară de îmbrățişările aprinse din şopron. Dar cînd îi vorbi tatălui despre însurătoare, bătrînul, îndîrjit la culme şi încăpățînat îi spuse că mai întîi ar trebui să treacă peste cadavrul lui. Dar a ținut-o pe fată, liniştit, nădăjduind că se vor împăca bine împreună şi că asta o să treacă. Timp de încă un an şi jumătate tinerii s-au adorat şi s-au dorit, fără să se atingă... Apoi, în urma unei scene groaznice între tată şi fiu, băiatul, nemaiputînd să rămînă, se încorporă şi fu trimis în

Africa, în vreme ce bătrînul se încăpățîna să-și țină mai departe servitoarea, de care era mulțumit. Atunci s-a petrecut toată grozăvia aceea. Silvine, care se jurase că-l va aștepta, se pomeni într-o seară, după vreo cincisprezece zile, în brațele unui argat, angajat de cîteva luni, Goliath Steinberg, „Prusacul", cum i se spunea, un băetan voinic, cu părul blond, tuns scurt, cu chipul rumen și veșnic zîmbitor, de o seamă cu Honoré, care-i destăinuise tot ce avea pe suflet. Oare moș Fouchard, în viclenia lui, să-i fi îmbrîncit la dănănaia asta ? Silvine se dăruise într-o clipă de nechibzuință ori fusese siluită, bolnavă cum era de mîhnire și slăbită și mai mult de lacrimile despărțirii ? Nici ea nu mai știa. Totul se petrecuse cu iuțeala fulgerului. Rămînînd însărcinată, se vedea nevoită acum să se mărite cu Goliath. El, de altfel, pururi cu zîmbetul pe buze, nu zicea nu, dar amîna, pur și simplu, formalitățile pînă la nașterea copilului. Apoi, deodată, în ajunul nașterii, dispăru fără urmă. S-a spus mai tîrziu că plecase să slugărească la altă fermă, pe undeva înspre Beaumont. Trecuseră trei ani de atunci și nimeni, în momentul de față, nu se mai îndoia că Goliath, băiatul acela blajin, care cu atîta drag lăsa fetele oamenilor însărcinate, era unul dintre spionii cu care Germania împresurase ținuturile noastre din răsărit. Cînd Honoré aflase, în Africa, toată povestea asta, zăcuse trei luni de zile în spital, ca și cum l-ar fi doborît soarele arzător de acolo, ibzindu-l cu un buștean aprins în cap. Și niciodată nu voise să se bucure de vreun concediu, ca să se întoarcă acasă, de teamă să nu dea ochii cu Silvine și cu odrasla ei.

În vreme ce Maurice citea scrisoarea, mîinile artileristului tremurau. Era o scrisoare de la Silvine, prima și singura pe care i-o scrisese vreodată. Ce simțămînt a îmbrîncit-o pe supusa, pe tăcuta aceea ai cărei frumoși ochi negri căpătau, uneori, dîrzenia unei hotărîri extraordinare, în necontenita ei robie ? Îi spunea cu simplitate că-l știa la război și că, dacă nu trebuie să-l mai vadă, prea o durea totuși sufletul la gîndul că el

ar putea să moară, crezînd că ea nu-l mai iubea. Ea îl iubea mereu. Niciodată nu-l iubise decît pe el. Şi îi repeta lucrurile astea pe patru pagini, în fraze care revenau aidoma, fără să caute scuze, fără ca măcar să încerce să-i explice ce se întîmplase. Nici un cuvînt despre copil. Doar un bun rămas de o tristeţe neţărmurită.

Scrisoarea aceasta îl mişcă adînc pe Maurice, căruia vărul său îi destăinuia, odinioară, tot ce avea pe suflet. Îşi ridică privirile şi, văzîndu-l cu ochii înlăcrimaţi, îl sărută frăţeşte.

— Bietul meu Honoré !

Dar sergentul de artilerie îşi biruise jalea. Îşi puse iar cu grijă scrisoarea la piept şi îşi încheie vestonul.

— Da, sînt lucruri care te răscolesc... Ah ! tîlharul, de-aş fi putut să-l sugrum !... În sfîrşit, o să mai vedem noi.

Trompetele sunau echiparea. Trebuia să plece în fugă, ca să se întoarcă fiecare la cortul lui. De altfel pregătirile plecării se tărăgănară, trupele, cu raniţa în spate, aşteptară pînă către ora nouă. Comandanţii fuseseră cuprinşi parcă de nesiguranţă. Nu mai citeai în ochii lor frumoasa hotărîre din primele două zile, din răstimpul celor şaizeci de kilometri pe care corpul 7 îl străbătuse în două etape. Şi o veste ciudată, îngrijorătoare, circula de dimineaţă : marşul spre nord al celorlalte trei corpuri de armată, al corpului I Juniville şi al corpurilor 5 şi 12 spre Rethel, marş fără nici o noimă, explicat de unii din nevoi de aprovizionare. Aşadar, nu se mai îndreptau spre Verdun ? Ce rost avea ziua aceea pierdută ? Mai rău era faptul că prusacii, pesemne, nu se aflau departe acum, căci ofiţerii le puseseră în vedere oamenilor să nu întîrzie, orice ostaş rămas în urmă putînd fi ridicat de elementele de recunoaştere ale cavaleriei duşmane.

Era în ziua de 25 august şi, mai tîrziu, Maurice, reamintindu-şi de dispariţia lui Goliath, fu convins că individul acela era unul dintre cei care informaseră Marele stat-major german despre itinerarul exact al

armatei din Châlons, hotărînd schimbarea de front a armatei a treia. A doua zi, prinţul regal al Prusiei părăsea Ravigny. Manevra începea : atacul de flanc, învăluirea aceea uriaşă, cu marşuri forţate, într-o ordine desăvîrşită, prin ţinuturile Champagne şi Ardennes. În vreme ce francezii aveau să şovăie şi să se frămînte pe loc, ca loviţi de o paralizie neaşteptată, prusacii străbăteau pînă la patruzeci de kilometri pe zi, în cercul lor imens de gonaci, împingînd turma de oameni, pe care o hăituiau, către pădurile graniţei.

Porniră, în sfîrşit. Şi, în ziua aceea, într-adevăr, armata se învîrti spre stînga, corpul 7 neparcurgînd decît cele două leghe care despart Contreuve de Vouziers, în timp ce corpurile 5 şi 12 rămăseseră nemişcate la Rethel, iar corpul 1 se opri la Attigny. De la Contreuve la valea rîului Aisne începea iar cîmpia stearpă. În apropiere de Vouziers drumul şerpuia printre ogoare cenuşii, printre movile golaşe ; nici un copac, nici o casă, totul învăluit într-o tristeţe de pustiu. Şi etapa atît de scurtă fu parcursă cu un pas istovit şi plictisit, care o făcea să pară îngrozitor de lungă. La prînz făcură o haltă pe malul stîng al rîului Aisne, în mijlocul terenurilor pustii, ale căror ultime metereze dominau valea, străjuind de acolo drumul de la Monthois, care merge de-a lungul rîului şi pe care aşteptau inamicul.

Maurice rămase cu adevărat uluit cînd văzu că pe drumul de la Monthois soseşte şi divizia Margueritte, toată cavaleria de rezervă care avea misiunea să susţină corpul 7 şi să călăuzească flancul stîng al armatei. Se răspîndi zvonul că se ducea spre le Chêne-Populeux. De ce-şi descoperea astfel singura aripă care era ameninţată ? De ce tîrîseră la mijloc, unde nu aveau absolut nici un rost, aceşti două mii de călăreţi, care ar fi trebuit trimişi în cercetare, la mare depărtare, înainte ? Mai rău era că nimerind în momentul cînd deplasarea corpului 7 era în toi, fu cît pe aci să le taie coloanele, într-un vălmăşag groaznic de oameni, de tunuri şi de cai. Vînătorii africani trebuiră să aştepte aproape două ceasuri la intrarea în Vouziers.

Maurice îl recunoscu din întîmplare pe Prosper, care venise călare pînă la marginea unei bălți și putură să stea puțin de vorbă. Vînătorul părea zăpăcit și năuc, neștiind nimic, nevăzînd nimic de la Reims încoace. Ba da, văzuse, totuși, doi ulani, niște indivizi care apăreau și dispăreau, fără să se știe de unde ieșeau și unde intrau. Și o dată s-a făcut din țînțar armăsar. Patru ulani intrînd în galop într-un oraș, cu revolverul în mînă, îl străbătuseră și-l cuceriseră, la o depărtare de douăzeci de kilometri de corpul lor de armată. Erau pretutindeni. Precedau coloanele cu un zumzet de albine, ca o adevărată cortină mișcătoare la adăpostul căreia infanteria își ascundea mișcările, deplasîndu-se în deplină siguranță, ca în timp de pace. Și Maurice simți o puternică strîngere de inimă văzînd drumul ticsit cu vînători și cu husari, atît de prost folosiți.

— Hei, la revedere, spuse el strîngînd mîna lui Prosper. Poate că, totuși, or fi avînd nevoie de dumneata acolo.

Dar vînătorul părea înfuriat de meseria la care era pus. Mîngîindu-l pe Zefir cu o mînă de om mîhnit, Prosper răspunse :

— Da, da, omoară caii și cu oamenii nu fac nimic... E dezgustător.

Seara, cînd Maurice vru să-și scoată bocancul, ca să-și vadă călcîiul înfierbîntat, care zvîcnea puternic, i se jupui pielea de pe el și sîngele țîșni. Maurice scoase un țipăt de durere. Și cum Jean era și el de față, păru cuprins de milă și de îngrijorare.

— Uite ce e, se agravează, ai să stai întins pe o parte... Rana trebuie îngrijită. Ia lasă-mă pe mine.

Îngenunchind, Jean îi spălă chiar el rosătura și o legă cu un pansament curat, pe care-l scoase din raniță. În gesturile lui era ceva matern, o gingășie de om trecut prin multe încercări, ale cărui degete butucănoase știu să fie delicate, la nevoie.

Maurice se simțea năpădit de o emoție nestăvilită. Ochii i se împăienjeniră. Din adîncul inimii, prima tutuire i se urcă pe buze, dintr-o nevoie nețărmurită de

dragoste, ca şi cum şi-ar fi regăsit un frate în ţăranul acesta, altădată nesuferit şi dispreţuit, încă în ajun.

— Eşti un băiat de treabă... Îţi mulţumesc, prietene.

Şi Jean, nespus de fericit, îl tutui şi el, cu zîmbetul pe buze.

— Acum, puiule, mai am ceva tutun. Vrei şi tu o ţigară ?

V

A doua zi, la 26 august, Maurice se sculă istovit, cu umerii zdrobiţi, în urma nopţii petrecute sub cort. Încă nu se obişnuise cu pămîntul tare. Şi cum în ajun nu li se dăduse voie ostatşilor să-şi scoată bocancii şi sergenţii trecuseră în control, pipăindu-i pe întuneric, ca să fie siguri că sînt încălţaţi cu bocancii şi cu jambierele puse, rana lui de la picior nu mergea spre vindecare : îl durea şi-i dădea febră. Unde mai pui că, pesemne, răcise la picioare, făcînd imprudenţa să le scoată de sub cort ca să le mai destindă.

Jean îi spuse numaidecît :

— Băiete, dacă trebuie să pornim azi la drum, tu ai face bine să te duci la doctor şi să rămîi la vreo căruţă.

Dar nu se ştia nimic. Umblau zvonurile cele mai contradictorii. O clipă crezură că vor pleca : se desfăcură corturile, întregul corp de armată porni la drum şi străbătu Vouziersul, nelăsînd pe malul stîng al rîului Aisne decît o brigadă din divizia a doua, ca să supravegheze mai departe drumul dinspre Monthois. Apoi, deodată, se opriră pe malul drept al rîului, de cealaltă parte a oraşului, făcură piramide de arme pe cîmpurile şi în livezile care se întindeau de o parte şi de alta a dru-

mului dinspre Grand-Pré. Şi, în momentul acela, plecarea escadronului 4 de husari, care se îndrepta în galop pe drum, dădu loc la tot felul de presupuneri.

— Dacă aşteptăm aici, nu mă mai duc, declară Maurice, căruia nu-i surîdea planul cu doctorul şi cu căruţa ambulanţei.

Îndată aflară, într-adevăr, că vor poposi acolo, pînă cînd generalul Douay îşi va procura informaţii sigure în legătură cu deplasarea inamicului. Din ajun, din momentul cînd văzuse divizia Margueritte îndreptîndu-se spre Le Chêne, generalul se afla într-o stare de îngrijorare crescîndă, ştiind că nu mai e acoperit, că nici ţipenie de om nu mai păzea trecătorile Argonnei, aşa încît putea fi atacat în orice clipă. Şi tocmai trimisese în recunoaştere escadronul 4 de husari pînă la defileurile de la Grand-Pré şi de la Croix-aux-Bois, cu misiunea de a-i aduce ştiri cu orice preţ.

În ajun, datorită activităţii primarului din Vouziers, se putuse distribui pîine, carne şi nutreţ ; în dimineaţa aceea, pe la orele zece, li se îngăduise oamenilor să-şi fiarbă ciorba, de teamă că n-or avea timp mai tîrziu, cînd plecarea brigăzii Bordas pe urma husarilor preocupă din nou toate minţile. Cum aşa ? Plecau ? Nu-i lăsau să le tihnească mîncarea, acum, cînd marmitele fierbeau pe foc ? Dar ofiţerii îi lămuriră că brigada Bordas avea misiunea să ocupe Buzancy, la cîţiva kilometri de acolo. Alţii, într-adevăr, spuneau că husarii se izbiseră de un mare număr de escadroane inamice şi că li se trimitea brigada ca să le vină în ajutor.

Maurice se bucură de cîteva ore plăcute de odihnă. Se tolănise pe cîmp, la jumătatea coastei, unde îşi instalase regimentul corturile şi, sleit de oboseală, privea valea verde a rîului Aisne, pajiştile acelea presărate de pîlcuri de copaci, printre care curgea leneşă apa. Închizînd valea înaintea lui, se înălţa în amfiteatru Vouziersul, înşirîndu-şi la înălţimi diferite acoperişurile, pe care biserica le domina cu vîrful ascuţit al clopotniţei şi cu cupola-i boltită. Jos, lîngă pod, fumegau coşurile înalte ale tăbăcăriilor, în vreme ce, la capătul celălalt,

se arătau clădirile unei mori mari, ninse de făină, prin verdeața pîlcurilor de pe malul apei. Și zariștea acelui oraș pierdut printre bălării i se părea lui Maurice plină de un dulce farmec, de parcă și-ar fi regăsit privirile de visător sensibil. Își aducea aminte de anii tinereții, de călătoriile făcute altădată la Vouziers, cînd locuia la Le Chêne, tîrgul lui natal. Timp de un ceas uită de toate.

Oamenii terminaseră masa de multă vreme și așteptau mereu, cînd, pe la ora două și jumătate, o frămîntare mocnită, care creștea treptat, cuprinse întreaga tabără. Se răspîndiră ordine, oamenii părăsiră livezile, toate trupele plecară și se așezară pe dealuri, între două sate, Chestres și Falaise, așezate la o depărtare de patru pînă la cinci kilometri. Geniștii se și apucaseră să sape tranșee și să pregătească metereze, în vreme ce, în stînga, artileria de rezervă lua poziție de tragere în vîrful unei movile. Se răspîndi zvonul că generalul Bordas trimisese o ștafetă ca să spună că, întîlnind la Grad-Pré forțe superioare, era nevoit să se retragă la Buzancy, ceea ce stîrnea temerea că i s-ar putea tăia în curînd linia de retragere. De aceea comandantul corpului 7, temîndu-se de un atac imediat, ordonase oamenilor din unitatea lui să ocupe poziții de luptă ca să facă față primului atac, în așteptarea restului armatei, care să le vină în ajutor. Și unul dintre aghiotanții lui plecase la mareșal cu o scrisoare în care îi arăta situația și îi cerea ajutor. În sfîrșit, cum se temea de harababura nesfîrșitului convoi de aprovizionare, care ajunsese corpul de armată în timpul nopții, și pe care iar îl tîra după el, îl porni la drum imediat, îndreptîndu-l la voia întîmplării, către Chagny. Asta însemna că începe lupta.

— Atunci, dom' locotenent, e lucru serios, de data asta ? își îngădui Maurice să-l întrebe pe Rochas.

— Așa e, cum dracu să nu fie ! răspunse locotenentul bălăbănindu-și brațele lungi. Stai să se-ncingă hora și ai să vezi îndată !

Toți ostașii erau încîntați. De cînd se înjgheba linia de luptă, de la Chestres la Falaise, freamătul taberei

sporise şi mai mult şi oamenii erau cuprinşi de frigurile nerăbdării. Aveau să dea ochii, în sfîrşit, cu prusacii aceia, despre care ziarele scriau că sînt atît de zdrobiţi de marşuri, atît de sleiţi de molime, flămînzi şi îmbrăcaţi în zdrenţe! Şi speranţa că-i vor da peste cap de la prima ciocnire le insufla tuturor curaj.

— Nu e rău că dăm de ei, declară Jean. De-atîta vreme ne tot jucăm de-a v-aţi ascunselea, de cînd ne-am pierdut unii de alţii la graniţă, după luptă. Vorba e, ăştia or fi ăia care l-au învins pe Mac-Mahon?

Maurice, şovăielnic, nu putu să-i răspundă. După cele citite la Reims i se părea greu ca armata a treia, comandată de prinţul regal al Prusiei, să fi ajuns la Vouziers, cînd, cu două zile mai înainte, poposise probabil în direcţia Vitry-le-François. Se vorbise şi despre o a patra armată, pusă sub comanda principelui de Saxa, care avea să atace pe Meusa: asta trebuia să fie, fără îndoială, deşi din pricina distanţelor îl uimea ocuparea atît de rapidă a localităţii Grand-Pré. Dar ceea ce-i răvăşi şi mai rău gîndurile fu înmărmurirea lui cînd îl auzi pe generalul Bourgain-Desfeuilles întrebînd un ţăran din Falaise, ca să afle dacă Meusa nu trecea pe la Buzancy şi dacă, la Buzancy, nu se aflau poduri solide. De altfel, în seninătatea neghiobiei lui, generalul declara că aveau să fie atacaţi de o coloană de o sută de mii de oameni, venită dinspre Grand-Pré, în timp ce alta de şaizeci de mii venea prin Sainte-Menehould.

— Şi piciorul tău ce face? îl întrebă Jean pe Maurice.

— Nu-l mai simt, răspunse el rîzînd. De-o fi să luptăm, o să meargă strună.

Într-adevăr erau cuprinşi de-o înflăcărare care îi făcea parcă să plutească deasupra pămîntului. Cînd te gîndeşti că în toată campania asta nu trăsese un glonţ! Se dusese la graniţă, petrecuse lîngă Mulhouse acea îngrozitoare noapte de încordare fără să fi văzut un prusac, fără să fi descărcat un foc de armă şi trebuise să bată în retragere spre Belfort, pînă la Reims. Şi de

cinci zile iar mergea spre inamic, cu flinta virgină, de prisos. Simţea o nevoie crescîndă, o mînie mocnită să ia arma la ochi şi să tragă, măcar aşa, ca să-şi descarce nervii. De aproape şase săptămîni de cînd se angajase, într-o criză de entuziasm, visînd că a doua zi se va şi lupta, nu făcuse altceva decît să-şi prăpădească bietele lui picioare de om gingaş, alergînd sau bătînd pasul pe loc, departe de cîmpul de luptă. De aceea, în aşteptarea încordată a tuturor, el era unul din cei care iscodeau cu mai multă nerăbdare drumul dinspre Grand-Pré, ce ducea drept înainte, la infinit, printre pomii aceia frumoşi. La picioarele lui se întindea valea, Rîul Aisne se desfăşura, ca o panglică de argint, printre sălcii şi plopi. Şi privirile i se întorceau iar, irezistibil. spre drum, departe.

Pe la ora patru se dădu o alarmă. Escadronul 4 de husari se întorcea, după un mare ocol. Şi veştile unor lupte cu ulanii se răspîndiră, împopoţonate din gură în gură, ceea ce le-a întărit tuturor convingerea într-un atac ce urma să se dezlănţuie dintr-o clipă într-alta. După două ore sosi o nouă ştafetă, speriată, care spuse că generalul Bordas nu mai îndrăznea să plece din Grand-Pré fiind convins că drumul dinspre Vouziers era tăiat. Nici vorbă nu era încă de aşa ceva de vreme ce ştafeta trecuse nestingherită. Dar, dintr-o clipă în alta, drumul putea fi tăiat. Şi generalul Dumont, comandantul diviziei, porni numaidecît, cu brigada care-i mai rămînea, ca să scoată din impresurare cealaltă brigadă, aflată în grea cumpănă. Soarele asfinţea în spatele Vouziersului, ale cărui acoperişuri se profilau ca o linie neagră pe un mare nor roşu. Multă vreme putură să urmărească brigada printre cele două şiruri de copaci, pînă se pierdu în negurile nopţii.

Colonelul de Vineuil veni să vadă dacă poziţia regimentului său era bună pentru noapte. Se miră că nu-l găsi la postul lui pe căpitanul Beaudoin. Şi cum acesta se întorcea de la Vouziers chiar în momentul acela, scuzîndu-se că s-a dus să ia masa la baroana de Ladicourt, primi o straşnică muştruluială, pe care de altfel

o ascultă în tăcere, în ținuta lui corectă de ofițer chipeș.

— Copii — repetă colonelul, trecînd printre oameni — vom fi atacați, fără îndoială, în noaptea aceasta, sau în orice caz mîine dimineață, în zorii zilei... Fiți gata și aduceți-vă aminte că regimentul 106 infanterie n-a dat niciodată îndărăt.

Toți îl întîmpinau cu urale, toți preferau să înceapă hora, ca să se isprăvească odată cu ea, poate pentru că oboseala și descurajarea îi părăsise de la plecare. Se inspectară armele, se schimbară percutoarele. Cum își mîncaseră ciorba, dimineața se mulțumiră cu cafea și cu pesmeți. Se dăduse ordin să nu se culce nimeni. Fură trimiși oameni în avanposturi la un kilometru și jumătate: se instalară străji pînă pe malul rîului Aisne. Toți ofițerii rămaseră de veghe în jurul focurilor taberei. Și, pe cîte un zid scund, se deslușeau în lumina pălălăilor jucăușe ale vreunui foc uniformele înzorzonate ale generalului comandant și ale statului său major, ale căror umbre se frămîntau, neliniștite, alergînd spre drum, așteptînd să audă tropotul cailor, în neliniștea de moarte în care se aflau, cu gîndul la soarta diviziei a treia.

Către ora unu după miezul nopții Maurice fu pus într-un post izolat de sentinelă, la marginea livezii de pruni între drum și rîu. Era beznă. Cum se văzu singur, în zdrobitoarea tăcere a cîmpiei adormite, se simți năpădit de frică, o frică groaznică, cum nu-i mai fusese, pe care nu putea s-o învingă, cuprins fiind de un tremur de mînie și de rușine. Se întoarse, ca să se mai liniștească, să vadă focurile taberei. Dar i le ascundea o dumbravă. În spatele lui era o mare de întuneric. Singure, foarte departe, încă mai ardeau cîteva lumini la Vouziers, ai cărui locuitori, înștiințați, de bună seamă tremurînd de frica bătăliei, nu se mai culcau. Luînd pușca la ochi și constatînd că nu-i mai zărea nici măcar cătarea, înghețā și mai rău de frică. Atunci începu așteptarea cea mai crudă. Toate forțele făpturii lui se încordară numai în auz. Urechile, străduindu-se să pă-

trundă zgomotele cele mai imperceptibile, ajungeau să se umple ca de o larmă de tunete. Un susur îndepărtat de apă, un foşnet uşor de frunze, o săritură de gîză, îi răsunau în urechi ca un zgomot asurzitor. Nu era oare un ropot de cai, un huruit nesfîrşit de artilerie care veneau de acolo drept spre el ? Oare spre stînga n-auzise un şopăit tainic, nişte glasuri înăbuşite, o avangardă duşmană, care se tîra prin beznă, ca să-l ia prin surprindere ? În trei rînduri fu cît pe-aci să descarce un foc de armă ca să dea alarma. Teama că i s-o năzări şi că se va face de rîs îi sporea chinul. Îngenunchease şi stătea rezemat de un copac. I se părea că stă aşa de ceasuri întregi, că-l uitaseră acolo, că armata trebuie să fi plecat fără el. Şi, deodată, nu-i mai fu frică. Pe drumul pe care-l ştia la două sute de metri, desluşi clar pasul cadenţat al unor ostaşi în marş. Imediat fu convins că sînt trupele care fuseseră în primejdie şi aşteptate cu atîta nerăbdare : era generalul Daumont, care aducea cu el brigada Bordas. În momentul acela veneau să-l schimbe. Schimbul lui abia ţinuse ora reglementară.

Era într-adevăr divizia a treia, care se întorcea în tabără. Mare le-a fost uşurarea ! Dar se înteţeau măsurile de prevedere, căci informaţiile aduse confirmau tot ce credeau că ştiu despre apropierea inamicului. Cîţiva prizonieri aduşi, nişte ulani posomorîţi, înfăşuraţi în mantiile lor lungi, refuzară să vorbească. Şi zorii zilei, zorii palizi ai unei dimineţi ploioase, se revărsară peste aşteptarea lor necontenită, enervată de nerăbdare. De aproape şaisprezece ore ostaşii nu mai îndrăzneau să închidă ochii. Către ora şapte locotenentul Rochas povesti că Mac-Mahon sosea cu toată armata. În realitate generalul Douay primise, ca răspuns la scrisoarea lui din ajun, prin care îl înştiinţa că lupta urma să se dea neapărat mai jos de Vouziers, o scrisoare de la mareşal care-i spunea să reziste pînă cînd va putea să-l ajute : înaintarea era oprită, corpul 1 pleca la Terron, corpul 5 la Buzancy, în timp ce corpul 12 rămînea la Le Chêne, în linia a doua. În situaţia aceasta

așteptarea crescu și mai mult. Nu urma să se dea o simplă luptă, ci o mare bătălie în care avea să intre toată armata aceasta căreia i se schimbase direcția de marș de la Meusa spre sud, în valea rîului Aisne. Și nu îndrăzniră nici de data aceasta să pregătească mîncare caldă, trebuiră să se mulțumească iar cu cafea și cu pesmeți, căci „hora cea mare" urma să se încingă la prînz, cum spuneau toți, fără să știe de ce. Trimiseră un aghiotant la mareșal ca să urgenteze sosirea ajutoarelor, fiindcă apropierea celor două armate inamice devenea din ce în ce mai sigură. După trei ore un al doilea ofițer plecă în galop la Le Chêne, unde se găsea marele cartier general, de la care trebuia să aducă ordine neîntîrziate, atît de mult crescuse îngrijorarea în urma știrilor date de un primar de țară, care pretindea că ar fi văzut o sută de mii de oameni la Grand-Pré în timp ce alți o sută de mii veneau prin Buzancy.

La amiază iarăși nici urmă de prusac. La ora unu, la ora două, tot nimic. Îi ajunsese oboseala și o dată cu ea și îndoiala. Gurile rele începură să-și bată joc de generali. Poate că se speriaseră de propria lor umbră. N-ar fi rău să le aprobăm un credit pentru ochelari. Mari poznași și ăștia, din moment ce nu se arată nimeni, să pună lumea pe drumuri așa de florile mărului. Un glumeț strigă :

— N-o fi și aici tot ca dincolo, la Mulhouse ?

La auzul acestor cuvinte inima lui Maurice se strînse de durerea amintirii. Își aduse aminte de fuga aceea dobitocească, de panica smintită care tîrîse corpul 7 la zece leghe de acolo, fără să se fi arătat un singur neamț. Și pățania începea iar ; își dădea acum seama limpede, era sigur. Pentru ca inamicul să nu-l fi atacat, după douăzeci și patru de ore de la hărțuiala din Grand-Pré, trebuia ca escadronul 4 de husari să se fi izbit pur și simplu de vreo patrulă de recunoaștere a cavaleriei dușmane. Coloanele trebuiau să fie încă departe, poate la două zile de marș. Deodată ideea aceasta îl înspăimîntă, cînd se gîndi la timpul pe care îl pierduseră. În trei zile, nu făcuseră nici două leghe,

de la Contreuve la Vouziers. La 25 şi la 26, celelalte corpuri de armată urcaseră spre nord, sub pretext că se aprovizionează ; iar acum, la 27, coborau spre sud ca să primească o luptă pe care nimeni nu le-o oferea. Pe urmele escadronului 4 de husari, înspre trecătorile părăsite ale Argonnei, brigada Bordas se crezuse pierdută, tîrînd în ajutorul ei toată divizia, apoi corpul 7, apoi armata întreagă, fără nici un rost. Şi Maurice se gîndea la valoarea nepreţuită a fiecărui ceas, în planul acela nebun de a stabili legătura cu Bazaine, un plan pe care numai un general genial l-ar fi putut înfăptui, cu ostaşi de nădejde, cu condiţia să fi mers ca o furtună, drept înainte, peste obstacole.

— Ne-am dus pe copcă ! îi spuse el lui Jean, cuprins de deznădejde, într-o fulgerătoare licărire de luciditate. Apoi cum Jean îl privea cu ochii mari, nepuţîndu-l înţelege, Maurice continuă în şoaptă, pentru el, vorbind de comandanţi :

— Sînt mai mult proşti decît răi, e lucru sigur. Şi nici un pic de noroc ! Nimic nu ştiu ! Nimic nu prevăd ! N-au nici plan, nici idei, nici parte de întîmplări fericite... Vezi, toate sînt împotriva noastră. Ne-am dus pe copcă !

Şi descurajarea aceasta, pe care Maurice o drămuia ca un băiat deştept şi învăţat ce era, creştea mereu şi apăsa, încetul cu încetul, toate trupele, imobilizate fără nici un temei şi măcinate de aşteptare. Neştiute, îndoiala şi presimţirea adevăratei situaţii rodeau minţile acestea mărginite. Şi nu era un om, oricît de mărginit, care să nu fie chinuit de gîndul că e prost condus, întîrziat fără rost, mînat la voia întîmplării, în cea mai dezastruoasă dintre aventuri. Ce-or mai fi păzind acolo, Doamne Dumnezeule, de vreme ce prusacii nu se arătau ? Ori să se lupte numaidecît, ori să plece undeva, ca să doarmă liniştiţi. Se săturaseră pînă în gît. De cînd ultimul aghiotant plecase după ordine îngrijorarea creştea mereu, din clipă în clipă. Se şi strînseseră grupuri-grupuri care vorbeau tare şi discutau. Ofiţerii, prinşi de frămîntarea asta, nu ştiau ce să le răspundă

ostaşilor care îndrăzneau să-i întrebe. De aceea, la ora cinci, cînd se răspîndi zvonul că aghiotantul se întorsese şi că urmau să se retragă, toţi simţiră că li se lua o piatră de moară de pe inimă şi scoaseră un suspin de adîncă bucurie.

În sfîrşit, iată, deci, că biruia înţelepciunea! Împăratul şi mareşalul, care nu fuseseră niciodată pentru marşul acesta asupra Verdunului, îngrijoraţi la vestea că erau iarăşi depăşiţi în viteză şi că aveau să dea piept cu armata principelui regal de Saxa şi cu a principelui regal de Prusia, renunţau la joncţiunea puţin probabilă cu Bazaine, ca să bată în retragere pe linia oraşelor fortificate în nord, astfel încît să se poată retrage apoi spre Paris. Corpul 7 primea ordinul să pornească spre Chagny, trecînd prin Le Chêne, în timp ce corpul 5 trebuia să se îndrepte spre Poix, iar corpurile 1 şi 12 spre Vendresse. Atunci, dacă e vorba s-o ia îndărăt, de ce mai înaintaseră pînă la Aisne, de ce atîtea zile pierdute şi atîta oboseală cînd, de la Reims, era atît de uşor şi atît de logic să pornească şi să ocupe imediat poziţii puternice în valea Marnei? Nu exista deci nici conducere, nici talent militar, nici măcar bun simţ.

Dar lumea nu mai stătea de întrebări, ea ierta, în bucuria acestei hotărîri atît de cuminţi, singura în stare să o scoată din viesparul în care intrase. De la generali pînă la cel din urmă soldat, toţi aveau credinţa că vor fi iarăşi tari, că sub zidurile Parisului vor fi de neînvins şi că acolo şi numai acolo prusacii vor fi bătuţi. Vouziersul trebuia însă evacuat chiar din zorii zilei, aşa încît oamenii se porniră în marş spre Le Chêne mai înainte de a fi fost atacaţi. O nemaipomenită însufleţire cuprinse îndată tabăra: trîmbiţaşii sunau de zor, ordinele plecau în toate părţile, în timp ce bagajele şi eşalonul de administraţie o şi luaseră înainte, pentru a nu îngreuia ariergarda.

Maurice era încîntat. Dar, în vreme ce încerca să-i explice lui Jean mişcarea de retragere pe care aveau s-o execute, scoase un ţipăt de durere. Avîntul i se spul-

berase, își simțea iar talpa grea ca de plumb, la capătul piciorului.

— Cum ? Iar începe ? întrebă caporalul, mîhnit.

Și tot lui, practic cum era, îi veni o idee.

— Ascultă, măi băiete, mi-ai spus ieri că ai cunoștințe în oraș. Ar trebui să obții învoirea doctorului și să pleci cu trăsura la Le Chêne, unde ai putea petrece o noapte bună într-un pat ca lumea. Mîine, dacă ți-o fi mai bine, o să te luăm din nou cu noi, cînd o să trecem pe acolo... Ei, ce zici ?

Chiar în Falaise, satul lîngă care poposiseră, Maurice dăduse de un vechi prieten al lui taică-său, un mic arendaș, care tocmai își ducea fata de la Le Chêne la o mătușă, și al cărui cal, înhămat la o cabrioletă ușoară, era gata de plecare.

Dar cu doctorul Bouroche lucrurile aveau să se încurce chiar de la primele vorbe.

— Am o rosătură la un picior, domnule doctor...

La moment Bouroche, scuturîndu-și capul impunător cu bot de leu, răcni :

— Nici un „domnule doctor" ! Cine mi-a trimis pe cap o podoabă ca tine ?

Și în vreme ce Maurice, înspăimîntat, îngăima o scuză, doctorul spuse din nou :

— Eu sînt medicul maior, mocofane ! Înțelegi ?

Apoi, dîndu-și seama cu cine are de-a face, se simți rușinat și se înfurie și mai rău.

— Piciorul dumitale, mare scofală !... Da, da, îți dau voie. Urcă-te-n trăsură, în balon. Avem destui codași și învîrtiți !

Cînd Jean îi ajută lui Maurice să se urce în cabrioletă, acesta se întoarse ca să-i mulțumească și amîndoi bărbații căzură unul în brațele celuilalt, ca și cum n-aveau să se mai vadă niciodată. În zăpăceala retragerii te puteai aștepta la orice cu prusacii ăștia care erau la doi pași. Maurice rămase surprins de dragostea care-l lega de băiatul ăsta. Și se mai întoarse de două ori, făcîndu-i semn de bun rămas cu mîna și părăsi tabăra unde ostașii se pregăteau să aprindă focuri mari, care

să înşele pe duşman, în timp ce ei aveau să plece, în mare taină, înainte de revărsatul zorilor.

Pe drum arendaşul se tîngui într-una despre grozăvia vremurilor. Nu avusese tăria să rămînă la Falaise, iar acum îi părea rău că plecase, văicărindu-se c-o să ajungă la sapă de lemn dacă duşmanul îi pîrjoleşte casa. Fata lui, o arătare lungă şi slabă, plîngea. Dar, ameţit de oboseală, Maurice nici nu auzea : dormea stînd în capul oaselor, legănat de trapul vioi al căluţului, care, în mai puţin de un ceas şi jumătate, străbătu cele patru leghe de la Vouziers la Le Chêne. Nici nu se înserase bine cînd tînărul, uimit şi înfrigurat, coborî la podul de peste canal, în piaţă, înaintea casei înguste şi galbene în care se născuse şi în care îşi petrecuse douăzeci de ani de viaţă. Acolo se ducea acum, în neştire, cu toate că de un an şi jumătate casa fusese vîndută unui veterinar. Răspunse arendaşului, care-l iscodea, că ştie foarte bine unde merge şi îi mulţumi călduros pentru bunăvoinţa lui.

Cu toate acestea, în mijlocul micii pieţe triunghiulare, lîngă fîntînă, rămase locului, neclintit, năuc, cu mintea pustie. Unde se ducea oare ? Deodată îşi aduse aminte că se ducea la notar, a cărui casă era lipită de casa în care crescuse el. Mama notarului, doamna Desroches, atît de bătrînă şi de bună, îl răsfăţa, ca vecină, cînd era copil. Dar de-abia mai putea recunoaşte Le Chêne, în mijlocul frămîntării neobişnuite pricinuite în acest tîrg, adormit de obicei, de prezenţa unui corp de armată, instalat la bariere. Străzile erau ticsite cu ofiţeri, cu ştafete, cu ordonanţe, cu puşlamale şi tîrîturi de tot soiul. El regăsi acelaşi canal care străbătea oraşul de la un capăt la altul, tăind piaţa centrală, al cărei îngust pod de piatră lega cele două triunghiuri. Şi tot la locul lor erau, dincolo, pe celălalt mal, hala cu acoperişul ei înverzit, strada Bérond, care se înfunda la stînga, şi drumul Sedanului, care o lua la dreapta. Numai că, din locul unde se găsea acum, trebuia să-şi ridice privirea, să recunoască clopotniţa acoperită cu plăci de ardezie, care se vedea peste casa notarului,

pentru a fi sigur că aici se afla ungherul pustiu unde jucase șotronul, atît de mare era valul de lume care vuia pe strada Vouziers, din fața lui pînă la primărie. În piață i se păru că lumea e alungată, că niște oameni îi îndepărtează pe curioși. Și dincolo de fîntînă, pe o mare întindere, zări cu uimire șiruri întregi de trăsuri, de furgoane și de căruțe, o grămadă de bagaje pe care le mai văzuse, cu siguranță, pe undeva.

Abia scăpătase soarele în apa lină și însîngerată a canalului și Maurice își luase inima în dinți, cînd o femeie, care-l măsura de cîteva clipe, strigă lîngă dînsul :

— Doamne Dumnezeule, să fie cu putință ? Nu ești dumneata băiatul lui Levasseur ?

Atunci o recunoscu și el pe doamna Combette, nevasta farmacistului, care avea prăvălia în piață. Și în timp ce el îi spunea că tocmai voia să ceară găzduire pentru o noapte doamnei Desroches, ea îl tîrî după dînsa, turburată.

— Nu, nu, haide pînă la noi. Am să-ți spun... Apoi, în farmacie îi spuse, după ce închise ușa cu grijă :

— Așadar, nu știai, dragă băiete, că împăratul a tras la alde Desroches... Au rechiziționat casa pentru dînsul, iar ei, ascultă-mă pe mine, nu sînt de loc mulțumiți de marea cinste ce li se face. Cînd te gîndești că au silit-o pe biata bunică, o femeie trecută de șaptezeci de ani, să-și dea camera și să se culce la cucurigu, într-un pat de servitoare !... Uite, toate alea cîte le vezi colea, în piață, sînt ale împăratului, mă rog, sînt catrafusele dumnealui, pricepi !

Într-adevăr, Maurice își aduse aminte atunci de trăsurile și furgoanele astea, de tot acest trufaș alai al casei imperiale, pe care-l văzuse la Reims.

— Ei, băiete dragă, dacă-i ști ce-au putut scoate din ele, cîte tacîmuri de argint și cîte sticle cu vin, cîte coșuri de provizii și ce rufărie frumoasă ! Și ce n-au scos ! Timp de două ceasuri n-au mai contenit tot cărînd. Cum casa nu e mare, mă întreb unde-or fi băgat

atîtea lucruri... Uite, uite, în bucătărie! Asta da, mai zic şi eu foc, nu glumă!

Privea căsuţa albă, cu două caturi, aşezată la întretăierea străzii Vouziers cu piaţa, o casă liniştită, cu înfăţişare burgheză, al cărei interior, a cărei alee centrală şi cele patru odăi de la fiecare etaj şi le amintea ca şi cum ar fi trecut prin ele în ajun. Sus, în colţ, la fereastra de la primul etaj, care da spre piaţă, se şi vedea lumină. Nevasta farmacistului îl informase că asta este camera împăratului. Dar, după spusele ei, nimic nu strălucea ca bucătăria de la parter, a cărei fereastră dădea în strada Vouziers. Nicicînd locuitorilor din Le Chêne nu le fusese dat să vadă un spectacol asemănător. Un puhoi de curioşi, mereu împrospătat, se înghesuia pe stradă, căscînd gura dinaintea cuptorului la care se pregătea cina unui împărat. Ca să aibă un pic de aer, bucătarii deschiseseră geamurile de perete. Erau trei, în haine albe de-ţi luau ochii, într-un necontenit du-te-vino prin faţa puilor înşiraţi pe o frigare cît toate zilele ori amestecînd la sosuri pe fundul unor tingiri uriaşe, a căror aramă sclipea ca aurul. Iar bătrînii nu-şi aduceau aminte să mai fi văzut cîndva, la „Leul de Argint", nici chiar la nunţile cele mai mari, arzînd atîta foc şi pregătindu-se atîta mîncare deodată.

Combette, farmacistul, un omuleţ uscăţiv, iute şi fără astîmpăr, se întoarse acasă, foarte aprins de toate cele văzute şi auzite. Părea să ştie multe din tainele lucrurilor, pentru că era ajutor de primar. Către ora trei şi jumătate, Mac-Mahon îi telegrafiase lui Bazaine că sosirea prinţului regal al Prusiei la Châlons îl sileşte să se retragă spre garnizoanele din Nord. O altă depeşă urma să plece către Ministerul de Război, înştiinţîndu-l de asemenea despre retragere, arătîndu-i primejdia grozavă în care se găsea armata de a fi tăiată şi zdrobită.

Telegrama către Bazaine putea s-o ia pe jos, dacă avea picioare zdravene, pentru că toate comunicaţiile cu Metz păreau întrerupte de mai multe zile. Dar cu cealaltă depeşă lucrurile stăteau şi mai rău şi, vorbind

în şoaptă, farmacistul povesti că auzise un ofiţer superior spunînd : „Dacă află ăia de la Paris, am dat-o dracului !" Toată lumea ştia cu cîtă îndîrjire ţineau la ofensivă împărăteasa regentă şi consiliul de miniştri. De altfel zăpăceala creştea mereu, din ceas în ceas. Soseau tot felul de informaţii, care mai de care mai năstruşnice, în legătură cu apropierea armatelor germane. Prinţul regal al Prusiei la Châlons, — cum era cu putinţă una ca asta ? Dar atunci cu ce trupe se ciocnise corpul 7 de armată, în defileurile Argonnei ?

— La statul-major nimeni nu ştie nimic, continuă farmacistul, dînd cu desperare din mîini. Vai de mine ! Ce harababură !... În sfîrşit, tot e bine dacă armata începe mîine să se retragă.

Apoi spuse. ca om de treabă ce era :

— Ia ascultă, tinere, am să te pansez eu la picior, ai să iei masa cu noi şi ai să dormi sus, în cămăruţa elevului meu, care a şters-o.

Dar, chinuit de nevoia de a vedea şi de a şti, Maurice vru, mai presus de orice, să-şi realizeze numaidecît primul lui gînd, ducîndu-se peste drum s-o vadă pe bătrîna doamnă Desroches. Fu nedumerit că nu-l opreşte nimeni la uşă, care, în învălmăşeala din piaţă, rămăsese deschisă, fără nici o pază. Lumea intra şi ieşea fără încetare, — ofiţeri, oameni de serviciu. Şi parcă forfota aceea din bucătăria scînteietoare punea în mişcare toată casa. Totuşi, nefiind nici o lumină pe scară, trebui să urce pe dibuite. La primul etaj se opri cîteva clipe, cu inima zvîcnind, în faţa uşii de la odaia în care ştia că se află împăratul. Dar în odaia aceea nu se auzea nici un zgomot : domnea o tăcere de moarte. Şi sus, în pragul camerei de serviciu, unde fusese silită să se retragă, bătrîna doamnă Desroches se sperie mai întîi de el. Pe urmă, după ce îl recunoscu, spuse :

— Oh, măi copile, în ce clipe îngrozitoare ne-a fost dat să ne revedem !... I-aş fi lăsat bucuroasă împăratului casa, dar are, pe lîngă dînsul, oameni prea prost crescuţi ! Dacă ai şti cum au pus stăpînire pe toate !

Au să ardă tot, cu atîta foc cît fac !... El, sărăcuţul, parc-ar fi scos din groapă. Are o înfăţişare atît de tristă...

Pe urmă, cînd tînărul plecă încercînd s-o liniştească, ea îl însoţi, se aplecă peste balustradă şi-i spuse în şoaptă :

— Uite, poţi să-l vezi de aici... Vai, sîntem pierduţi cu toţii ! Cu bine, băiatul mamei !

Şi Maurice rămase ţintuit pe o treaptă, în bezna de pe scară. Întinzînd gîtul el zări, printr-o ferestruică, un spectacol a cărui amintire avea să-i rămînă neştearsă.

Împăratul se afla acolo, în fundul odăii burgheze, atît de reci, stînd în faţa unei măsuţe, luminată la fiecare capăt de un sfeşnic. I se adusese mîncarea. În fund, doi aghiotanţi stăteau tăcuţi. Un servitor, în picioare lîngă masă, aştepta. Şi paharul nu fusese clintit din loc, pîinea nici nu fusese atinsă, iar pieptul de pui se răcea în mijlocul farfuriei. Împăratul, nemişcat, privea faţa de masă, cu privirea aceea nesigură, tulbure şi umedă pe care o avea şi la Reims. Dar acum părea şi mai istovit şi, după ce, cu chipul unui om care face uriaşe sforţări, se hotărî să îmbuce de două ori, dădu la o parte cu mîna toate celelalte. Cinase. O expresie de suferinţă, îndurată în taină, îi învineţi încă şi mai mult faţa palidă.

Jos, în clipa cînd Maurice trecea prin faţa sufrageriei, uşa acesteia se deschise pe neaşteptate şi el zări, prin fumul luminărilor şi aburul bucatelor, un zaiafet de scutieri, aghiotanţi, şambelani, care goleau de zor sticlele din furgoane, înfulecau păsările şi zvîntau sosurile, în mijlocul unui tămbălău grozav. Siguranţa retragerii îi încînta pe toţi oamenii ăştia, după plecarea depeşei mareşalului. Peste opt zile, la Paris, au să aibă, în sfîşit, paturi curate.

Atunci Maurice simţi dintr-odată oboseala grozavă care-l copleşea : era neîndoielnic, toată armata se retrăgea, şi nu-i mai rămînea altceva de făcut decît să doarmă, în aşteptarea trecerii corpului 7. Străbătu din nou piaţa şi ajunse iar la farmacistul Combette, unde,

ca într-un vis, luă masa. Pe urmă i se păru că cineva îi pansează piciorul şi-l urcă într-o cameră. Şi se scufundă în noaptea neagră, în uitare. Dormea, zdrobit, fără suflare. Dar, după un timp oarecare, ceasuri sau veacuri, o înfiorare îi tulbură somnul, îl făcu să se ridice din pat, în beznă. Unde se află oare ? Ce însemna bubuitul ăsta continuu de tunet care-l trezise ? Îşi aduse aminte îndată şi alergă la fereastră, ca să vadă. Jos, în negură, prin piaţa aceasta cu nopţi atît de liniştite de obicei, trecea artileria, un ropot nesfîrşit de oameni, de cai, de tunuri, din pricina cărora căsuţele adormite se cutremurau. O spaimă fără temei îl cuprinse în faţa acestei plecări neaşteptate. Ce oră să fi fost ? La primărie bătu ceasul patru. Şi el se silea să-şi recapete liniştea spunîndu-şi că toate astea erau numai începutul executării ordinelor de retragere date în ajun, cînd, în timp ce întorcea capul, o privelişte îl înspăimîntă cu totul : fereastra din colţ, de la casa notarului, era tot luminată şi umbra împăratului, la răstimpuri egale, se desena limpede pe ea, într-un profil întunecat. Repede, Maurice îşi trase pantalonii, ca să coboare. Dar se ivi Combette gesticulînd, cu un opaiţ în mînă.

— Te-am zărit de jos, pe cînd mă întorceam de la primărie şi m-am urcat să-ţi spun... Închipuie-ţi că nu m-au lăsat să dorm. De două ore, eu şi primarul ne batem capul cu noile rechiziţii... Da, toate s-au schimbat, iarăşi. Hei, avea dreptate afurisitul ăla de ofiţer care nu voia să se trimită depeşa la Paris !

Şi depănă aşa, multă vreme, fraze întretăiate, fără şir, iar tînărul înţelese în cele din urmă, mut, cu inima strînsă. Către miezul nopţii sosise o telegramă a ministrului de război către împărat, ca răspuns la aceea a mareşalului. Nu se ştia textul ei exact, dar un aghiotant spusese în gura mare, la primărie, că împărăteasa şi consiliul de miniştri se temeau de o revoluţie la Paris, dacă, părăsindu-l pe Bazaine, împăratul s-ar fi întors. Telegrama, cuprinzînd date greşite asupra adevăratelor poziţii ale germanilor şi lăsînd impresia că ar crede într-o înaintare a armatei din Châlons, care nu mai co-

respundea cu realitatea, cerea ofensiva cu orice preț, cu o înflăcărare pătimașă fără seamăn.

— Împăratul l-a chemat pe mareșal, adăugă farmacistul, și au rămas închiși împreună timp de aproape un ceas. Firește, nu știu ce și-or fi spus, dar ceea ce mi-au spus toți ofițerii e că nu mai batem în retragere și că marșul spre Meusa a început iar... Am rechiziționat toate cuptoarele din oraș pentru corpul 1, care va înlocui aici, mîine dimineață, corpul 12, a cărui artilerie, după cum vezi, pleacă în momentul de față în direcția Besace. De data asta s-a terminat, pornim spre bătălie !

Se opri. Privea și el fereastra luminată din casa notarului. Apoi spuse în șoaptă, cu înfățișarea unui curios care-și face griji :

— Hm ! ce și-or fi spus oare ?... E caraghios, cu toate astea, să te retragi la șase seara, în fața amenințării unei primejdii, și să dai buzna orbește, peste ea, în miezul nopții, cînd situația rămîne absolut aceeași !

Maurice asculta mereu duduitul tunurilor, jos, în orășelul întunecat, tropotul neîntrerupt, valul de oameni care se scurgea către Meusa, spre groaznicul necunoscut al zilei de mîine. Și, pe îngustele perdele burgheze ale ferestrei, el vedea într-una trecînd, la răstimpuri egale, umbra împăratului, vedea necontenitul du-te-vino al acestui bolnav pe care insomnia îl ținea treaz, stăpînit de nevoia de a se mișca, în ciuda suferinței lui, și cu urechile împuiate de zarva cailor și ostașilor pe care îi lăsa să fie trimiși la moarte. Așadar cîteva ceasuri fuseseră de ajuns. Acum dezastrul era hotărît, consimțit. Într-adevăr, ce și-or fi putut spune împăratul și mareșalul, amîndoi siguri de nenorocirea spre care mergea armata, convinși cu o seară înainte de înfrîngere, cunoscînd condițiile înspăimîntătoare în care armata avea să se găsească, și neputînd să-și schimbe părerea dimineața, cînd primejdia se mărea cu fiecare ceas ? Planul generalului de Palikao, marșul fulgerător asupra localității Montmédy, și așa îndrăzneț în ziua de 23, poate încă realizabil la 25, cu soldați încercați și cu un conducător genial, devenea, la 27, un

act de curată nebunie, din pricina șovăielilor continue ale comandamentului și a demoralizării crescînde a trupelor. Dacă amîndoi știau acest lucru, de ce se supuneau oare glasurilor nemiloase care le biciuiau nehotărîrea ? Poate că mareșalul nu avea decît o minte mărginită și supusă de ostaș, mare prin renunțarea sa. Iar împăratul, care nu mai avea comanda, se lăsa în voia soartei. Li se cerea viața lor și viața armatei : și ei le dădeau. Noaptea aceea a fost noaptea crimei, noaptea îngrozitoare a asasinării unei națiuni. Căci chiar din acel moment armata se găsea în panică. O sută de mii de oameni erau trimiși la măcel.

Gîndindu-se la lucrurile acestea, deznădăjduit și cutremurat, Maurice urmărea, pe pînza fină a perdelelor bunei doamne Desroches, umbra neliniștită, fără astîmpăr, care părea mînată din urmă de vocea nemiloasă, venită de la Paris. Oare, în noaptea aceea, împărăteasa nu dorise moartea tatălui, ca fiul să se urce pe tron ? Mergi, mergi, fără să privești înapoi, prin ploaie, prin noroi, la exterminare, pentru ca suprema partidă a imperiului în agonie să fie jucată pînă la ultima carte. Înainte ! Înainte ! Mori ca un erou pe mormanele de cadavre ale poporului tău, smulge admirația cutremurată a lumii întregi, dacă vrei ca ea să-i ierte pe urmașii tăi !

Și, fără îndoială, împăratul mergea spre moarte. Jos, focul din bucătărie se stinsese, scutierii, aghiotanții, șambelanii dormeau. Toată casa era în întuneric. În vremea aceasta, singură, umbra împăratului se ducea și se întorcea fără încetare, împăcat cu fatalitatea jertfei, în mijlocul zgomotului asurzitor al corpului 12, care continua să treacă în noapte.

Deodată Maurice se gîndi că, dacă înaintarea ar reîncepe, corpul 7 n-ar mai trece prin Le Chêne și se și vedea înapoia frontului, despărțit de regimentul său, ca un om care-și părăsise postul. Nu-și mai simțea arsura piciorului : un pansament bine făcut și cîteva ceasuri de odihnă desăvîrșită îi potoliseră febra. După ce Combette îi dădu niște pantofi de-ai lui, niște pantofi

largi, în care se simţea tare bine, el vru să plece chiar în clipa aceea, nădăjduind să mai poată găsi regimentul 106 infanterie pe drumul de la Le Chêne la Vouziers. În zadar încercă farmacistul să-l oprească. Ba vru să-l ducă chiar el, în cabrioleta lui, bătînd drumurile la întîmplare, cînd elevul său, Fernand, se întoarse, explicînd că fusese să-şi ia rămas bun de la vară-sa. Vlăjganul acela palid, cu înfăţişare fricoasă, înhămă calul şi îl conduse pe Maurice. Înainte de ceasurile patru un adevărat potop porni să se reverse din cerul întunecat. Felinarele cabrioletei păleau, abia izbutind să lumineze drumul, în mijlocul întinsei cîmpii cotropite de apă, plină de zvoniri depărtate, care, la fiecare kilometru, îi făceau să se oprească, încredinţaţi că trece vreo armată.

În timpul ăsta, acolo, lîngă Vouziers, Jean nu dormise de loc. De cînd îi explicase Maurice că retragerea avea să salveze totul, el stătea de veghe, oprindu-şi oamenii să se împrăştie, în aşteptarea ordinului de plecare, pe care ofiţerii puteau să-l dea dintr-un moment într-altul. Către ceasurile două, în întunericul adînc pe care focurile îl spuzeau cu roşu, un ropot grozav de cai trecu peste cîmp: era cavaleria care pleca în avangardă, către Ballay şi Quatre-Champs, pentru a supraveghia drumurile de la Boult-aux-Bois şi de la Croix-aux-Bois. Peste o oră infanteria şi artileria porniră şi ele, la rîndul lor, părăsind în sfîrşit poziţiile de la Falaise şi de la Chestres, pe care de două zile nesfîrşit de lungi se încăpăţînau să le apere împotriva unui duşman ce nu-şi mai făcea apariţia. Cerul se înnorase, noaptea rămînea adîncă şi fiecare regiment se îndepărta în cea mai mare tăcere, ca o defilare de umbre care se furişau în adîncul negurii. Dar toate inimile băteau de bucurie, de parcă-ar fi scăpat dintr-o capcană. Se şi vedeau lîngă zidurile Parisului, în ajunul revanşei.

Jean privea în beznă. Drumul era mărginit de pomi şi lui i se părea că străbate cîmpii întinse. Pe urmă veniră urcuşuri şi coborîşuri. Ajunseseră într-un sat, care trebuie să fi fost Ballay, cînd norul greu, care în-

tunecase cerul, se revărsă într-o ploaie cumplită. Oamenii erau atît de îmbibaţi de apă, că nici măcar nu se mai supărau, ci înălţau din umeri. Dar trecuseră de Ballay şi, pe măsură ce se apropiau de Quatre-Champs, vîntul pornea în rafale tot mai furioase. Dincolo, după ce urcară pe podişul întins ale cărui pămînturi golaşe ţin pînă la Noirval, uraganul suflă cu turbare şi fură biciuiţi de un potop înspăimîntător. Şi în mijlocul acestor cîmpii, un ordin opri, rînd pe rînd, toate regimentele. Tot corpul al 7-lea, treizeci şi ceva de mii de oameni, se găseau adunaţi acolo, în zorii zilei, o zi noroioasă, sub şiroirea apei cenuşii. Ce se întîmplase ? Ce însemna oprirea asta ? O nelinişte îşi făcuse drum printre rînduri. Unii spuneau că ordinele de marş fuseseră schimbate. Li se dăduse ordinul să lase arma la picior, dar li se interzisese să rupă rîndurile ori să stea jos. Cîteodată vîntul mătura podişul înalt cu o asemenea furie, încît trebuiau să se strîngă unii în alţii ca să nu fie tîrîţi. Ploaia îi orbea, le pătrundea la piele, o ploaie îngheţată li se prelingea pe sub haine. Şi două ceasuri se scurseră aşa, într-o chinuitoare aşteptare, fără să ştie careva de ce, în mijlocul spaimei care, iarăşi, înfiora toate inimile.

Cu cît se lumina mai bine de ziuă Jean încerca să se dumirească. Îi arătaseră, la nord-vest, de cealaltă parte a satului Quatre-Champs, drumul spre Le Chêne, care mergea pe o colină. Atuncea, de ce o luaseră la dreapta, în loc s-o ia la stînga ? Apoi, ceea ce-l interesa, era Statul-major instalat la Converserie, o fermă rătăcită la marginea podişului. Cei de-acolo păreau tare îngroziţi : ofiţerii alergau, discutau cu gesturi mari. Şi nimic nu se întîmplă. Ce-or fi aşteptat ? Podişul era, cît vedeai cu ochii, un fel de amfiteatru, cu mirişti peste care se zăreau, la nord şi la est, culmi împădurite. Spre sud se întindeau păduri dese, în timp ce printr-o deschizătură, spre apus, se zărea valea Aisnei, cu căsuţele albe din Vouziers. Mai la vale de Converserie se ridica vîrful ascuţit al clopotniţei din Quatre-Champs, acoperită cu plăci de ardezie, pierdută în potopul acela

turbat sub care păreau că se dizolvă cele cîteva acoperişuri sărăcăcioase din sat, nepădite de muşchi. Şi, în timp ce Jean se uita în lungul drumului care urca, văzu foarte lămurit o cabrioletă sosind în trap întins pe şoseaua plină de pietriş, transformată în şuvoi.

Era Maurice care, în cele din urmă, de pe colina din faţă, la un cot al drumului, zărise corpul 7. De două ceasuri bătea drumurile, înşelat de informaţiile unui sătean, rătăcit din pricina ticăloşiei însoţitorului său, care tremura de frica prusacilor. Cum ajunse la fermă, sări din cabrioletă şi îşi găsi îndată regimentul.

Jean, înmărmurit, îl strigă :

— Cum aşa, tu eşti ? Păi de ce ? Doar treceam noi să te luăm !

În două vorbe Maurice îi rezumă toată mînia şi necazul lui.

— Ei, da... Nu mai mergem pe drumul din sus. O luăm pe dincolo, în jos, ca să crăpăm cu toţii !

— Bine ! spuse celălalt, alb ca varul, după un timp. Cel puţin o să crăpăm împreună.

Şi aşa cum se despărţiseră, cei doi bărbaţi se îmbrăţişară iar cînd se întîlniră. Sub ploaia care continua să-i biciuiască, soldatul intră în rînd, în timp ce caporalul dădea exemplu, ud pînă la piele, fără să se plîngă.

Dar acum vestea umbla singură. Nu se mai retrăgeau spre Paris : se îndreptau iar către Meusa. Un aghiotant al mareşalului adusese corpului 7 ordinul de instalare la Nouart, în timp ce corpul 5, care se îndrepta spre Beauclair, urma să ocupe flancul drept al armatei, iar corpul 1 avea să înlocuiască, la Le Chêne, corpul 12, în marş către Besace, la aripa stîngă. Şi dacă, de trei ceasuri, treizeci şi ceva de mii de oameni stăteau pe loc, cu arma la picior, în aşteptare, în bătaia ploii cumplite, asta se datora faptului că generalul Douay, în mijlocul regretabilei zăpăceli a acestei noi schimbări de front, era profund îngrijorat de soarta detaşamentului, trimis înainte, în ajun, către Chagny. Trebuia mai întîi ca detaşamentul să revină la unitate. Coloana acestui detaşament, după cît se spunea, fusese tăiată de coloana

corpului 12, la Le Chêne. Apoi o parte din materiale, toate atelierele artileriei, luîndu-o pe un drum greşit, se întorceau de la Terron pe drumul Vouziersului, unde urmau să cadă fără doar şi poate în mîinile nemţilor. Nici nu se pomenise dezordine mai mare şi nelinişte mai chinuitoare.

O cumplită deznădejde îşi făcu loc, atunci, printre soldaţi. Mulţi vroiau să se aşeze pe raniţe, în noroiul podişului ăstuia pătruns de apă şi să-şi aştepte moartea, în ploaie. Rînjeau zeflemitori, îşi insultau comandanţii : Oho ! halal de aşa căpetenii fără cap, care stricau seara ce înfiripaseră dimineaţa, care se plimbau cînd duşmanul nu era aproape şi fugeau de îndată ce se arăta ! O ultimă demoralizare făcuse din această armată o turmă fără credinţă, fără disciplină, care era trimisă la căsăpire fără noimă, în voia drumurilor. Colo, spre Vouziers, răsunaseră nişte împuşcături, schimbate între ariergarda corpului 7 şi avangarda trupelor germane şi, de cîteva clipe, toate privirile se îndreptau către valea Aisnei, unde, într-o înseninare trecătoare, urcau spre cer învolburări de fum gros şi negru : aflară că ardea satul Falaise, incendiat de ulani. Toţi fură cuprinşi de mînie. Cum asta ? Va să zică prusacii erau acolo acum ! Îi aşteptaseră două zile, ca să le dea răgaz să ajungă. Apoi fugeau din faţa lor. Nelămurit, pînă şi în minţile cele mai mărginite creştea mînia faţă de ireparabila greşeală înfăptuită, de aşteptarea aceea dobitocească, de capcana aceea în care căzuseră : cercetaşii armatei a IV-a ţinînd pe loc brigada Bordas, opriseră, împietriseră pe loc unul cîte unul corpurile armatei din Châlons, pentru a îngădui prinţului regal al Prusiei să ajungă în fugă cu armata a III-a. Şi, în momentul de faţă, datorită neştiinţei mareşalului, care încă nu bănuia ce trupe are în faţa lui, se desăvîrşea joncţiunea, corpul 7 şi corpul 5 urmînd să fie hărţuite, sub necontenita ameninţare a unui dezastru.

Maurice privea în zare cum ardea Falaise. Dar respirară uşuraţi : coloana pe care o credeau pierdută îşi făcu apariţia pe drumul de la Le Chêne. Imediat, în

timp ce divizia întîia rămînea la Quatre-Champs, în așteptare, pentru protecția nesfîrșitului convoi de bagaje, divizia a doua își reîncepea înaintarea, ajungînd în Boult-aux-Bois prin pădure, în timp ce divizia a treia se instala, la stînga, pe dealurile de la Belleville, ca să asigure comunicațiile. Și, cînd, în cele din urmă, tocmai în clipa în care ploaia devenea și mai năprasnică, regimentul 106 infanterie părăsea podișul, reluîndu-și marșul criminal către Meusa, spre necunoscut, lui Maurice îi veni în minte umbra împăratului, plimbîndu-se încolo și încoace, cu pași monotoni, pe perdeluțele bătrînei doamne Desroches. Vai de această armată a disperării, armata aceasta gata de sacrificiu, care era trimisă la o pieire sigură, pentru salvarea unei dinastii ! Mergi, mergi, înainte, fără să te uiți îndărăt, prin ploaie, prin noroi, către nimicire !

VI

— Sfinte Dumnezeule ! — spuse a doua zi dimineaţă Chouteau, trezindu-se frînt de oboseală şi îngheţat sub cort — ce-aş mai mînca o ciorbă fierbinte cu nişte hălci de carne în ea !

La Boult-aux-Bois, unde se opriseră, nu li se dăduse, seara, decît o porţie mică de cartofi, intendenţa fiind din ce în ce mai buimăcită şi mai dezorganizată din cauza marşurilor fără ţel care nu mai conteneau şi o făceau să nu întîlnească niciodată trupele la locurile stabilite dinainte. Nimeni nu mai ştia, din cauza dezordinei care domnea pe drumuri, cum să găsească turmele acestea rătăcitoare şi, în curînd, aveau să îndure foametea.

Loubet, întinzîndu-se, rînji disperat.

— Ehe, băiete, aşa-i ! S-a zis cu gîştele fripte pe sfoară !

Grupa era posomorîtă şi moroncănoasă. Cînd nu mîncau, totul mergea prost. Unde mai pui, colac peste pupăză, şi ploaia care nu mai contenea şi noroiul în care dormiseră.

Văzîndu-l pe Pache că-şi face cruce, după ce-şi spusese în gînd rugăciunea de dimineaţă, Chouteau continuă furios :

— Ia cere-i, bă, lui Dumnezeu ăla al tău, drăguţul, să ne trimită nişte cîrnaţi şi cîte-o halbă la fiecare !

— Aoleu, de-am avea măcar o pită, barem să ne săturăm de pîine ! spuse suspinînd Lapoulle, care suferea de foame mai mult decît ceilalţi, chinuit de pofta lui grozavă de mîncare.

Dar locotenentul Rochas le luă piuitul. Ce ruşine să stea cu gîndul numai la crăpelniţă ! El unul îşi strîngea cureaua la pantaloni. De cînd într-adevăr lucrurile mergeau prost, iar uneori se auzeau împuşcături în depărtare, el îşi regăsise toată încrederea lui îndîrjită. Pentru că prusacii se aflau acum aproape, ei bine, era foarte simplu : avea să-i bată ! Şi dădea din umeri, în spatele căpitanului Beaudoin, tinerelul ăsta, cum îi spunea el, care-şi pierduse fără urmă bagajele şi, mîhnit peste măsură, cu buzele strînse şi cu faţa palidă, tuna şi fulgera necontenit. Să nu mănînci de loc — mai treacă-meargă! Dar faptul că nu putea să se primenească îl scotea din sărite.

Maurice se deşteptase, copleşit şi înfrigurat. Piciorul lui, mulţumită încălţămintei largi, nu se mai umflase. Dar potopul din ajun, din cauza căruia mantaua lui mai era şi acum leoarcă, îi înţepenise tot trupul. Şi, trimis în corvoadă după apă pentru cafea, privea cîmpia, la capătul căreia este aşezat Boult-aux-Bois : pădurile urcă spre vest şi spre nord, o costişă se ridică pînă la satul Belleville ; în timp ce, către Buzancy, la răsărit, se întind mari cîmpii netede, cu ondulaţii uşoare, în care se ascund nişte cătune. Oare dinspre partea asta aşteptau duşmanul ? Pe cînd se întorcea de la pîrîu, cu bidonul plin, o familie de ţărani cu lacrimi în glas, îl chemă în pragul unei căsuţe, îl întrebară dacă soldaţii aveau să se oprească o dată locului, ca să-i apere. Căci în acel urdiniş de ordine care se băteau cap în cap, corpul al 5-lea străbătuse ţinutul de trei ori pînă acum. În ajun se auzise tunul dinspre Bar. Hotărît lucru, prusacii nu

mai erau nici la două leghe. Şi, cînd Maurice le răspunse că şi corpul al 7-lea avea să plece, fără doar şi poate, bieţii oameni începură să se tînguiască. Aşadar îi părăseau. Ostaşii nu veneau să se bată. De aceea îi vedeau ei apărînd şi dispărînd mereu, mereu fugari.

— Cei care doresc zahăr — zise Loubet turnînd cafeaua — n-au decît să-şi moaie degetul în ea şi să aştepte să se topească.

Nimeni nu rîse. Îi supăra, totuşi, cafeaua asta fără zahăr. Măcar de-ar fi avut ceva pesmeţi ! În ajun, pe podişul de lîngă Quatre-Champs, ca să le mai treacă de urît, îşi terminaseră mai toţi proviziile din raniţe, ronţăind pînă şi fărîmiturile. Dar, spre norocul lor, grupa lor făcu rost de vreo zece-doisprezece cartofi, pe care şi-i împărţiră.

Maurice, cu maţele ghiorăind, se tînguia :

— Dacă ştiam una ca asta, aş fi cumpărat de la Le Chêne nişte pîine !

Jean asculta dus pe gînduri. La deşteptare avusese o discuţie cu Chouteau, pe care voise să-l trimită la o corvoadă de lemne şi care refuzase cu neobrăzare, spunînd că nu e rîndul lui. De cînd totul mergea din rău în mai rău indisciplina creştea, comandanţii nu mai îndrăzneau, pînă la urmă, să mai facă nici o observaţie. Şi Jean, cu calmul lui minunat, înţelesese că nu trebuia să mai facă uz de autoritatea lui de caporal dacă nu voia să-i împingă la acte de indisciplină făţişă. Se făcuse pîinea lui Dumnezeu. Părea că nu mai e decît un fîrtat al lor, cărora experienţa lui continua să le aducă servicii importante. Dacă grupa lui nu mai era chiar aşa de bine hrănită ca înainte, tot nu răbda de foame pînă acum, ca atîtea altele. Dar mai ales suferinţa lui Maurice îl înduioşa. Îl vedea cum slăbeşte, îl privea îngrijorat, întrebîndu-se cum o să poată băiatul ăsta firav s-o ducă pînă la capăt.

Cînd Jean îl auzi pe Maurice plîngîndu-se că nu are pîine, se sculă, se făcu o clipă nevăzut şi se întoarse, după ce scotocise prin raniţă. Şi strecurîndu-i un pesmet, îi spuse :

— Na ! Ascunde-l, că n-am pentru toată lumea.
— Şi tu ? întrebă tînărul, foarte mişcat.
— Eu ? Nu-mi duce tu grija... Mai am doi.

Era adevărat, păstrase cu sfinţenie trei pesmeţi, în eventualitatea unei lupte, ştiind că pe cîmpul de bătaie te cuprinde foamea. Şi apoi mîncase un cartof. Asta-i era de ajuns. Mai tîrziu avea să vadă el.

Către ceasurile zece corpul al 7-lea porni iar. La început mareşalul avusese de gînd, pesemne, să-l trimită prin Buzancy, la Stenay, pe unde ar fi trecut Meusa. Dar prusacii, luînd-o înaintea armatei din Châlons, probabil că şi ajunseseră la Stenay şi unii spuneau chiar că ar fi la Buzancy. De aceea, împins în felul ăsta către nord, corpul al 7-lea primise ordinul să se îndrepte spre Besace, la vreo douăzeci şi ceva de kilometri de Boult-aux-Bois, pentru ca de acolo, a doua zi să treacă Meusa la Mouzon. Porneau încruntaţi. Oameni lihniţi de foame, neodihniţi, istoviţi de oboseală şi de aşteptările din zilele trecute, murmurau. Iar ofiţerii, cătrăniţi, lăsîndu-se pradă neliniştii pricinuite de catastrofa spre care mergeau, se plîngeau de inactivitatea asta, se supărau că nu se duseseră să sprijine, lîngă Buzancy, corpul al 5-lea, ale cărui tunuri le auziseră bubuind. Corpul ăsta, la rîndul lui, trebuia să bată în retragere şi să se îndrepte din nou spre Nouart, în vreme ce corpul al 12-lea pleca de la Besace cu destinaţia Mouzon, iar corpul întîi lua direcţia Raucorut. Era un ropot de turmă grăbită, hărţuită de cîini, care se înghesuia spre Meusa asta atît de jinduită, după întîrzieri şi rătăciri fără sfîrşit.

Cînd regimentul 106 părăsi Boult-aux-Bois, pe urmele cavaleriei şi artilieriei, în scurgerea vastă a celor trei divizii care tărcau cîmpia cu oameni în marş, cerul se acoperi din nou cu nori vineţii şi grei, a căror negreală îi întristă de-a binelea pe ostaşi. Regimentul o luă pe drumul mare dinspre Buzancy, străjuit de plopi înalţi. La Germond, sat cu grămezi de bălegar fumegînd în faţa porţilor înşirate de amîndouă părţile drumului, femeile plîngeau în hohote, îşi luau copiii şi-i întindeau

spre trupele care treceau, în semn că ar fi trebuit să-i ia şi pe ei. Nu se mai găsea acolo nici o îmbucătură de pîine şi nici măcar un cartof. Pe urmă, în loc să meargă mai departe, către Buzancy, regimentul 106 o luă la stînga, îndreptîndu-se spre Authe. Şi oamenii, văzînd iar de cealaltă parte a cîmpiei, pe deal, satul Belleville, prin care trecuseră cu o zi înainte, îşi dădură seama că se întorseseră îndărăt.

— Sfinte Dumnezeule ! tună Chouteau. Ăştia ne cred nişte titirezuri.

Şi Loubet adăugă :

— Ăştia generali, nu glumă ! O iau cînd hăis, cînd cea ! Se vede treaba că nici nu se sinchisesc de picioarele noastre.

Toţi se mîniau. Nu se cade să istoveşti oamenii în felul ăsta, aşa, de dragul de a-i plimba de colo-colo. Şi, pe cîmpurile golaşe, prin viroage, ei mergeau în coloană, pe două rînduri, cîte unul de fiecare parte şi printre ei circulau ofiţerii. Dar nu mai era, ca a doua zi după Reims, în Champagne, un marş înveselit de glume şi de cîntece, cu raniţa purtată ştrengăreşte, cu umerii uşuraţi de nădejdea că-i vor întrece pe prusaci şi că-i vor învinge. Acum, muţi, supăraţi, îşi tîrşeau picioarele, urîndu-şi puştile care le răneau umerii şi raniţele care parcă-i striveau. Pierzîndu-şi încrederea în comandanţi şi lăsîndu-se năpădiţi de o atît de completă deznădejde, nu mai înaintau decît ca o cireadă de vite sub urgia biciului. Armata asta vrednică de plîns îşi începea drumul suferinţelor. De cîteva clipe Maurice, totuşi, era foarte atent. Spre stînga vîlcelele se înşirau una după alta şi el tocmai văzuse un călăreţ ieşind dintr-o pădurice îndepărtată. Aproape imediat apăru altul şi pe urmă încă unul. Cîteşitrei stăteau nemişcaţi, mari cît pumnul, cu conturul precis şi fin al unor jucării. Se gîndea că trebuie să fie vreun post înaintat de husari, vreo patrulă de recunoaştere care se întoarce, cînd nişte puncte lucitoare, pe umeri, fără îndoială strălucirea unor epoleţi de alamă, îl puseră pe gînduri.

— Ia uită-te colo ! spuse el dîndu-i cu cotul lui Jean, care era lîngă dînsul. Ulanii !

Caporalul căscă ochii mari.

— Ce vorbeşti ?

Erau, într-adevăr, nişte ulani, cei dintîi prusaci pe care-i zărea regimentul 106. De vreo şase săptămîni încoace de cînd se aflau în război, nu numai că nu trăseseră un cartuş, dar nici nu văzuseră picior de inamic. Vestea zbură din om în om. Toţi ochii se întoarseră, cuprinşi de o curiozitate tot mai mare. Păreau foarte prezentabili ulanii ăştia.

— Unul din ei pare dolofan de tot, spuse Loubet.

Dar la stînga pădurii, pe un platou, se ivi un escadron întreg. Şi în faţa acestei apariţii ameninţătoare coloana se opri. Sosiră ordine. Regimentul 106 luă poziţie de luptă după nişte pomi, pe malul unui pîrîu. Nişte unităţi de artilierie se şi întorceau în galop şi se instalară pe o ridicătură. Pe urmă, timp de aproape două ceasuri, rămaseră pe loc, în linie de bătaie, pînă tîrziu, fără să se mai întîmple ceva nou. La orizont, masa de călăreţi inamici rămînea nemişcată. Şi, înţelegînd în cele din urmă că se pierdea un timp preţios, porniră din nou la drum.

— Ei, şopti Jean cu părere de rău, nici de data asta n-are să fie nimic.

Şi lui Maurice îi ardeau palmele să tragă măcar un glonţ. Şi iar se gîndea la greşeala făcută în ajun, cînd nu se duseseră să sprijine corpul 5. Dacă prusacii nu atacau, asta însemna că nu aveau încă destulă infanterie la îndemînă, astfel că demonstraţiile lor de cavalerie, de la distanţă, nu puteau să aibă alt ţel decît să întîrzie corpurile în marş. Căzuseră iarăşi în cursă. Şi, în adevăr, începînd din acel moment, regimentul 106 îi văzu mereu pe ulani, la stînga, la orice cută de teren. Îl urmăreau, îl supravegheau, dispăreau după o fermă, ca să se arate din nou la un colţ de pădure.

Încetul cu încetul ostaşii se enervau văzîndu-se astfel învăluiţi de la distanţă, ca în ochiurile unei plase invizibile.

— Ei, ăştia ne scot din sărite ! repetau pînă şi Pache şi Lapoulle. Cu cîtă plăcere le-am trimite cîteva gloanţe !

Dar mergeau, mergeau mereu, cu mare greutate, într-un pas greoi care obosea repede. În neliniştea acestei etape simţeai duşmanul cum se apropie din toate părţile, aşa cum simţi că se apropie furtuna înainte ca ea să se ivească în zare. Se dăduseră ordine severe pentru buna purtare a ariergărzii şi codaşii dispăruseră, fiecare avînd siguranţa că, în urma corpului, prusacii adunau totul. Infanteria lor sosea într-un marş fulgerător, în timp ce regimentele franceze, istovite de oboseală, paralizate, se învîrteau pe loc.

La Authe cerul se însenină şi Maurice, care se conducea după soare, observă că în loc să meargă mai departe, spre Le Chêne, la trei leghe bune de acolo, o luau în marş drept spre est. Era ceasul două. Sufereau din pricina căldurii copleşitoare, după ce dîrdîiseră în ploaie timp de două zile. Drumul cu ocoluri lungi trecea prin cîmpii deşerte. Nici o casă, nici o ţipenie de om. Ici-colo cîte o pădurice tristă, în mijlocul întristării pămînturilor golaşe. Şi tăcerea apăsătoare a singurătăţii îi cuprinsese pe soldaţi, care, cu capul plecat, asudaţi, îşi tîrau picioarele. În sfîrşit apăru Saint-Pierremont, — cîteva case goale pe un deluşor. Nu trecură prin sat. Maurice constată că ocoleau imediat la stînga, îndreptîndu-se iar spre nord, către Besace. De data asta înţelese că drumul fusese ales pentru ca ei să se străduiască să ajungă la Mouzon înaintea prusacilor. Dar oare aveau sorţi de izbîndă cu nişte trupe atît de obosite, atît de demoralizate ? La Saint-Pierrmont, cei trei ulani se arătaseră iarăşi, în depărtare, la cotul unui drum care venea de la Buzancy. Şi, în timp ce ariergarda părăsea satul, o baterie fu descoperită, cîteva obuze căzură fără să facă vreo pagubă. Nu răspunseră. Marşul continua din ce în ce mai greu.

De la Saint-Pierremont la Besace sînt trei leghe bune şi Jean, căruia Maurice îi spunea asta, făcu un gest deznădăjduit : oamenii n-au să mai poată face doisprezece kilometri. Vedea el după semne sigure, după gîfî-

iala lor, după chipurile lor rătăcite. Drumul suia mereu printre două dealuri care se strîngeau tot mai mult. Fură siliţi să facă o haltă. Dar odihna asta le amorţi şi mai mult picioarele. Iar cînd trebuiră să plece din nou la drum fu şi mai greu: regimentele nu mai înaintau, oamenii cădeau din picioare. Jean, văzîndu-l pe Maurice că se face alb ca varul şi că-i gata să leşine de oboseală, pălăvrăgea aşa cum nu-i era de fapt obiceiul, încerca să-i împuieze capul cu un potop de vorbe, ca să-l ţină treaz, în mişcarea automată a marşului, devenită inconştientă.

— Va să zică soră-ta locuieşte la Sedan. Poate c-o să trecem şi noi pe-acolo.

— Pe la Sedan nici gînd! Nu-i ăsta drumul nostru. Ar fi o nebunie.

— Şi soră-ta e tînără?

— Păi, e de vîrsta mea. Ţi-am spus că sîntem gemeni.

— Seamănă cu tine?

— Da, tot blondă. A, dar cu un păr ondulat, aşa de moale!... E micuţă, cu o figură gingaşă... Şi-i atît de liniştită!... Draga mea Henriette!

— Vă iubiţi mult?

— Da, da.

Tăcură şi Jean, privindu-l pe Maurice, observă că ochii i se închideau şi că era gata să cadă.

— Hei, puişorule... Ţine-te bine, ce Dumnezeu! Dă să-ţi duc eu puşcoacea asta un moment, ca să te mai odihneşti puţin... O să lăsăm pe drum jumătate din oameni: nici gînd să putem merge mai departe pe ziua de azi!

Tocmai zărise în faţă satul Oches, cu cele cîteva coioabe ale lui căţărate pe o costişă. Biserica, de un galben intens, cocoţată sus de tot, printre pomi, domina priveliştea.

— Acolo o să dormim, sînt sigur.

Ghicise. Generalul Douay, care vedea grozava sfîrşeală a trupelor, nu mai spera să ajungă în Besace în ziua aceea. Dar ceea ce-l făcu mai ales să ia hotărîrea

asta fu sosirea convoiului, a acelui convoi buclucaş, pe care-l tîra după el de la Reims şi ale cărui vehicule şi animale, înşirate pe o distanţă de trei leghe, îi îngreuiau atît de groaznic marşul. De la Quatre-Champs el dăduse ordinul să fie îndreptat direct către Saint-Pierremont. Şi de-abia la Oches coloanele se alăturau corpului, într-o asemenea stare de istovire, încît caii nu mai voiau să se clintească din loc. Se şi făcuse ceasul cinci. Generalul, temîndu-se să intre în cheile Stonnei, socoti că-i mai nimerit să renunţe la parcurgerea întregii etape hotărîte de mareşal. Se opriră şi întinseră corturile. Coloanele rămaseră jos, în păşuni, păzite de o divizie, în timp ce artilieria se instala în spate, pe dealuri, iar brigada care urma să treacă în ariergardă, a doua zi, rămînea pe o ridicătură în faţa satului Saint-Pierremont.

O altă divizie, din care făcea parte brigada Bourgain-Desfeuilles, îşi instală corturile îndărătul bisericii, pe un podiş larg, mărginit de o pădure de stejari.

Se lăsa noaptea cînd regimentul 106 putu să se instaleze, în cele din urmă, la marginea acelei păduri, aşa de mare fusese zăpăceala în alegerea şi indicarea amplasamentelor.

— Uf ! — spuse Chouteau înfuriat — eu nu mai mănînc, mă culc !

Aşa strigau toţi. Mulţi nici n-aveau puterea să-şi instaleze corturile, adormeau pe unde cădeau, ca nişte buşteni. De altfel, ca să poată mînca, ar fi trebuit ca intendenţa să distribuie hrană ; dar intendenţa, care aştepta corpul al 7-lea la Besace, nu era la Oches. În uitarea şi debandada generală gornistul nici nu mai sună adunarea caporalilor pentru aprovizionare. Se aproviziona cine putea. Din acel moment nu se mai distribuiră alimente. Ostaşii trebuiau să trăiască din proviziile pe care se presupunea că le aveau în raniţă. Iar raniţele erau goale. Puţini mai găsiseră vreo coajă pe fundul lor, fărîmiţele huzurului în care trăiseră la Vouziers. Mai aveau cafea. Cei care se mai puteau ţine pe picioare băură cafea fără zahăr.

Cînd Jean vru să-şi împartă hrana, adică să mănînce unul din pesmeţi şi să-l ofere pe celălalt lui Maurice, îşi dădu seama că acesta dormea adînc. O clipă se gîndi să-l trezească ; pe urmă, cu stoicism, puse pesmeţii la locul lor, pe fundul raniţei, cu nesfîrşită grijă, ca şi cum ar fi ascuns o comoară şi se mulţumi şi el cu cafea, ca şi ceilalţi. Le ceruse să instaleze cortul. Cînd se întoarse Loubet din expediţie, aducînd nişte morcovi dintr-o grădină apropiată, îi găsi pe toţi tolăniţi sub cort. Neavînd cum să-i gătească, îi ronţăiră cruzi. Dar mai rău îşi întărîtară foamea cu ei şi Pache se îmbolnăvi.

— Nu, nu, lasă-l să doarmă, spuse Jean lui Chouteau, care-l scutura pe Maurice ca să-i dea şi lui partea cuvenită.

— Ah, zise Lapoulle, mîine, cînd vom ajunge în Angoulème, o să avem pîine... Am avut un văr militar, la Angoulême. Faină garnizoană.

Toţi se mirau. Chouteau strigă :

— Cum, la Angoulême ? Ia te uită un neghiob care se crede la Angoulême !

Şi nu fu chip să scoată o lămurire de la Lapoulle. Credea omul că mergeau la Angoulême. Tot el susţinuse, dimineaţa, la vederea ulanilor, că erau nişte soldaţi de-ai lui Bazaine.

Tabăra se scufundă în beznă, într-o tăcerea de moarte. Cu toată răcoarea nopţii nu era voie să se aprindă focuri. Se ştia că prusacii sînt la cîţiva kilometri. Chiar şi zgomotele se înăbuşeau, de teamă să nu le atragă atenţia. Ofiţerii îşi şi înştiinţaseră oamenii că vor pleca pe la patru dimineaţa, ca să mai cîştige din timpul pierdut, şi toţi, pe apucatelea, dormeau pe rupte, frînţi. Din corturile împrăştiate, respiraţia acestor mulţumi adormite se ridica în noapte de-ai fi zis că auzi însăşi răsuflarea pămîntului.

Deodată o împuşcătură deşteptă detaşamentul. Era încă noapte adîncă. Să tot fi fost cam pe la ceasurile trei. Toţi săriră ca arşi. Alarma se întinse de la unul la altul. Credeau că atacă inamicul. Cînd colo, cine credeţi că era ? Loubet, care, neputînd să doarmă, se gîndise să dea

o raită prin pădurea de stejari, în care cu siguranţă că erau iepuri. Ce mai ospăţ dacă, în zori, le-ar aduce plocon camarazilor vreo doi iepuri! Dar, în timp ce-şi căuta un loc bun de pîndă, auzise nişte oameni venind spre el, vorbind şi sfărîmînd vreascurile în picioare, şi speriindu-se, trăsese, crezînd că are de-a face cu nişte prusaci.

Maurice, Jean şi alţii se şi apropiau, cînd auziră o voce răguşită:

— Nu trageţi, pentru Dumnezeu!

Era, la marginea pădurii, un vlăjgan slab, a cărui barbă deasă şi încurcată de-abia se desluşea. Purta o haină cenuşie, strînsă pe mijloc cu un centiron roşu, şi avea o puşcă în bandulieră. Imediat le spuse că e francez, partizan cu gradul de sergent şi că vine cu doi oameni de-ai lui tocmai din pădurile de la Dieulet, ca să dea unele informaţii generalului.

— Hei, Cabasse! Ducat! strigă el întorcîndu-se, hei, mă, gură-cascā, veniţi o dată!

Fără îndoială, cei doi oameni se speriaseră. Se apropiară, totuşi, — Ducat, mic şi gros, pămîntiu la faţă, mai mult chel, Cabasse, lung şi uscat, cu faţa oacheşă, cu un nas lung şi subţire ca o lamă de cuţit.

În vremea asta Maurice, care-l cerceta atent cu privirea pe sergent, mirat, îl întrebă în cele din urmă:

— Ia ascultă, dumneata nu eşti cumva Guillaume Sambuc, din Remilly?

Si, fiindcă acesta, după un moment de şovăială, cu înfăţişarea unui om îngrijorat, spuse da, tînărul se trase puţin înapoi, căci Sambuc ăsta era cunoscut ca o mare secătură, demn urmaş al unei familii de pădurari care o luase razna: tatăl, un beţivan găsit într-o seară cu beregata tăiată, la marginea pădurii, mama şi fata cerşetoare şi hoaţe, încăpute în cine ştie ce bordel. El, Guillaume, era braconier şi făcea contrabandă. Un singur pui din haita asta de lupi crescuse cinstit: Prosper, vînător într-un regiment din Africa. Înainte de a fi avut norocul să fie soldat el se făcuse rîndaş într-o fermă, din pricină că nu putea să sufere pădurea.

— L-am văzut pe fratele dumitale la Reims şi la Vouziers, spuse iar Maurice. E bine sănătos.

Sambuc nu-i răspunse. Apoi, ca să i-o reteze scurt, spuse :

— Duceţi-mă la general. Spuneţi-i că partizanii din pădurile de la Dieulet au să-i comunice un lucru important.

Atunci, în timp ce se întorceau spre tabără, Maurice se gîndi la unităţile de partizani în care-şi puseseră atîtea nădejdi şi care, din toate părţile, provocau numai nemulţumiri. Ele trebuiau să-l atragă în cursă, să-l aştepte pe duşman îndărătul tufişurilor, să-l hărţuiască, să-i omoare sentinelele, să controleze pădurile ca nici un prusac să nu mai iasă. Dar în realitate ele ajunseseră spaima ţăranilor, pe care-i apărau prost şi cărora le pustiau ogoarele. Urînd serviciul militar obişnuit, toate lepădăturile se îmbulzeau să se înroleze în ele, fericiţi că scapă de disciplină şi pot să cutreiere tufişurile ca nişte bandiţi, afumaţi de băutură, dormind şi ospătîndu-se la voia întîmplării. În unele din aceste unităţi recrutarea fusese cu adevărat vrednică de plîns.

— Hei, Cabasse, hei, Ducat — spunea într-una Sambuc, întrorcîndu-se la fiecare pas — veniţi încoace, trîntorilor !

Şi pe ceilalţi doi îi bănuia Maurice că sînt de o teapă cu el. Cabasse, vlăjganul acela uscăţiv, de fel din Toulon, fost chelner într-o cafenea la Marsilia, avusese niţel de-a face cu poliţia corecţională, o întreagă dandana cu un furt rămas nelămurit. Ducat, bondocul dolofan, fost portărel la Blainville, silit să-şi părăsească funcţia din pricina unei încurcături cu nişte fetiţe, fusese cît pe aci să ajungă în faţa curţii cu juraţi, pentru aceleaşi ticăloşii, la Raucourt, unde era contabil la o fabrică. Ultimul cita principii de drept în latineşte, pe cînd celălalt de-abia ştia să citească ; dar amîndoi se potriveau de minune, ca o pereche primejdioasă de mutre deochiate.

La ora asta oamenii din corturi începeau să se trezească. Jean şi Maurice îi duseră pe partizani la căpita-

nul Beaudoin, care îi luă cu el la colonelul de Vineuil. Colonelul le puse diferite întrebări, dar Sambuc, conştient de importanţa lui, vroia să vorbească numai cu generalul. Şi fiindcă generalul Bourgain-Desfeuilles, care dormise la preotul din Oches, tocmai se ivise pe uşă, îmbufnat din cauza sculatului ăsta în inima nopţii, pentru o altă zi de foamete şi de osteneli, îi privi furios pe oamenii aduşi în faţa lui.

— De unde vin ? Ce vor ?... Aha ! voi sînteţi partizani ! Alţi tîrîie-brîu, aşa-i ?

— Domnule general — explică Sambuc, fără să-şi piardă cumpătul — noi ocupăm cu camarazii noştri pădurile de la Dieulet.

— Dar pe unde mai vin şi pădurile alea de la Dieulet?

— Între Stenay şi Mouzon, domnule general.

— Stenay, Mouzon, habar n-am ! Cum vreţi s-o mai scot la capăt cu toate numele astea noi ?

Încurcat, colonelul de Vineuil interveni, discret, pentru a-i aduce aminte că Stenay şi Mouzon erau pe Meusa şi că, deoarece germanii ocupaseră primul din cele două oraşe amintite, trupele franceze aveau să încerce să treacă fluviul, mai în sus, pe podul din cel de-al doilea oraş.

— În sfîrşit, domnule general — continuă Sambuc — am venit să vă înştiinţăm că pădurile de la Dieulet, la ora actuală, sînt pline de prusaci... Ieri, în timp ce corpul al 5-lea pleca din Bois-les-Dames, a avut loc o ciocnire, înspre Nouart...

— Cum, au fost lupte ieri ?

— Sigur, domnule general, corpul al 5-lea s-a luptat bătînd în retragere şi în noaptea asta trebuie să fi ajuns la Beaumont. Atunci, în timp ce alţi camarazi s-au dus să-l informeze despre mişcările inamicului, noi ne-am gîndit să venim să vă arătăm situaţia, ca să-i săriţi în ajutor, deoarece cu siguranţă mîine dimineaţa se va găsi în faţa a şaizeci de mii de oameni.

La auzul acestei cifre generalul Bourgain-Desfeuilles dădu din umeri.

— Şaizeci de mii de oameni ? Ce tot spui ? De ce nu o sută de mii ?... Ai năzăreli, băiete. Din cauza fricii ai văzut dublu. Nu se poate să fie atît de aproape de noi şaizeci de mii de oameni fără să ştim.

Şi rămase cu încăpăţînare la părerea lui. Degeaba aduse Sambuc în sprijinul său mărturiile lui Ducat şi Cabasse.

— Am văzut tunurile, afirmă provenţalul. Şi ticăloşii ăştia trebuie să fie turbaţi dacă au cutezat să le vîre pe drumurile din pădure, unde se înfundă pînă la glezne, din cauza ploilor din ultima vreme.

— Îi călăuzeşte careva, sigur, declară fostul portărel.

Dar generalul, de la Vouziers încoace, nu mai credea în concentrarea celor două armate germane, cu care-i împuiaseră urechile, cum spunea el. Şi nici măcar nu socoti cu cale să-i trimită pe partizani la comandantul corpului al 7-lea, cu care de altfel aceştia credeau că vorbiseră în persoană. Dacă ar fi dat ascultare tuturor ţăranilor şi tuturor haimanalelor care veneau cu pretinse informaţii, n-ar mai fi făcut un pas fără să se pomenească cînd la dreapta, cînd la stînga, în cine ştie ce încurcături afurisite. Totuşi dădu ordin celor trei oameni să rămînă şi să însoţească coloana, întrucît cunoşteau ţinutul

— Oricum — spuse Jean lui Maurice, în timp ce se întorceau să strîngă cortul — sînt trei bărbaţi de ispravă dacă-au venit patru leghe peste cîmpuri ca să ne dea de veste.

Tînărul fu de aceeaşi părere şi le dădea dreptate, cunoscînd şi el regiunea ; era chinuit de o nelinişte de moarte la gîndul că prusacii se găsesc în pădurile de la Dieulet, în marş către Sommauthe şi Beaumont. El se aşezase, frînt de pe acum, mai înainte de a o fi pornit la drum, lihnit de foame, cu inima strînsă de spaimă, în zorii acestei zile pe care o presimţea îngrozitoare.

Nemaiştiind ce să facă, văzîndu-l atît de fără vlagă, caporalul îl întrebă părinteşte :

— Ei, tot nu merge ? Iar te supără piciorul ?

Maurice făcu semn cu capul că nu. Piciorul mergea strună în încălţămintea lui largă.

— Atuncea ţi-i foame ?

Şi Jean, văzîndu-l că tace, scoase pe ascuns, din raniţă, unul din cei doi pesmeţi, apoi minţind fără dibăcie, îi spuse :

— Uite, ţi-am păstrat porţia... Eu am mîncat-o pe a mea adineauri.

Se lumină de ziuă cînd corpul al 7-lea plecă din Oches, în marş către Mouzon, prin Besace, unde ar fi trebuit să înnopteze. Mai întîi plecase convoiul acela grozav, însoţit de divizia întîia. Ce-i drept, căruţele trenului de luptă, trase de cai buni, mergeau într-un ritm vioi ; dar celelalte, căruţele de rechiziţie, mai toate goale şi nefolositoare, întîrziau fără rost prin rîpile cheilor Stonnei. Drumul suie, mai ales după ce trece de cătunul La Berlière, printre dealurile împădurite care-l străjuiesc. Către ceasurile opt, în clipa în care şi celelalte două divizii se urneau în sfîrşit din loc, apăru mareşalul Mac-Mahon, înfuriat că mai găseşte acolo nişte trupe pe care el le credea plecate din Besace dimineaţa, fiindcă nu erau decît cîţiva kilometri pînă la Mouzon. De aceea avu o discuţie aprinsă cu generalul Douay. Se hotărî ca divizia întîi şi convoiul să fie lăsate să-şi urmeze drumul spre Mouzon ; dar celelalte două divizii, pentru a nu mai fi ţinute pe loc de avangarda asta greoaie, atît de înceată, urmau să se îndrepte spre Raucourt şi d'Autrecourt, ca să treacă Meusa pe la Villers. Asta însemna s-o ia iar spre nord, din cauza grabei mareşalului de a şti că fluviul se află între armata lui şi duşmani. Cu orice preţ trebuiau să fie seara pe malul drept : şi ariergarda se mai găsea încă în Oches, cînd o baterie prusacă, de pe-o înălţime îndepărtată, dinspre Saint-Pierremont, deschise focul, repetînd iar figura din ajun. Francezii făcură mai întîi greşeala să răspundă ; pe urmă ultimele trupe se retraseră.

Pînă către ceasurile unsprezece regimentul 106 urmă agale drumul care şerpuieşte pe fundul cheilor Stonnei, între dealuri înalte. De partea stîngă crestele se înalţă

golaşe, prăpăstioase, în timp ce spre dreapta pădurile coboară pe cline mai line. Soarele se ivise din nou. Era tare cald în valea asta strîmtă în care domnea o singurătate apăsătoare. După La Berlière, dominat de o movilă mare şi tristă, cu o cruce în vîrf, nu se mai zări nici o fermă, nici ţipenie de om, nici o vită la păşune, în livezi. Şi oamenii, atît de istoviţi şi flămînzi din ajun, după ce abia aţipiseră, şi hămesiţi de foame, începuseră să-şi tîrască picioarele fără nici o rîvnă, pradă unei mînii mocnite.

Apoi, deodată, în timpul unei scurte opriri la marginea drumului, se auzi bubuitul tunului, spre dreapta. Bubuiturile erau aşa de limpezi, aşa de puternice, că lupta trebuie să fi fost pe undeva cale de două leghe, nu mai departe. Asupra acestor oameni sătui de-atîtea retrageri, scoşi din fire de aşteptare, efectul fu extraordinar. Toţi, în picioare, fremătau, uitîndu-şi oboseala. De ce nu continuau marşul ? Preferau să lupte, să-şi frîngă gîtul, decît să tot fugă aşa, în debandadă, fără să ştie nici unde, nici pentru ce.

Generalul Bourgain-Desfeuilles tocmai se urcase pe o movilă, în dreapta, însoţit de colonelul de Vineuil, pentru a face recunoaşterea ţinutului. Stăteau acolo, între două boschete, scrutînd zarea cu binoclurile şi îndată trimiseră un aghiotant, care era cu ei, ca să-i aducă pe partizani, dacă mai erau acolo. Cîţiva oameni, Jean, Maurice şi alţii, veniră împreună cu ei ca să dea o mînă de ajutor, la nevoie.

Cum îl zări pe Sambuc, generalul strigă :

— Afurisită regiune, cu dealurile şi pădurile astea nesfîrşite !... Auzi ? Pe unde-or fi ? Unde se dau luptele?

Sambuc, de care Ducat şi Cabasse se ţineau scai, ascultă, cercetă o clipă zarea fără să spună nimic. Şi Maurice, alături, privea şi el, pătruns de nesfîrşita desfăşurare a văilor şi pădurilor. Ai fi zis că-i o mare neţărmurită, cu valuri uriaşe şi domoale. Pădurile pătau cu un verde închis ogoarele galbene în timp ce dealurile îndepărtate, sub arşiţa soarelui, erau înecate într-un abur roşiatic. Şi, fără să se zărească ceva, nici măcar o dîră

de fum cît de subţire în slava cerului senin, tunul bubuia mereu, cu mugetul neîntrerupt al unei furtuni îndepărtate, care se apropie.

— Uite Sommauthe la dreapta, spuse în sfîrşit Sambuc arătînd un pisc înalt, încununat cu verdeaţă. Yoncq este dincolo, la stînga... la Beaumont se dă lupta, domnule general.

— Da, la Varniforêt sau la Beaumont, întări Ducat.

Generalul mormăi vorbe nedesluşite.

— Ce tot îi dai zor cu Beaumont ? Parcă poţi să ştii vreodată în regiunea asta afurisită...

Pe urmă spuse tare :

— Şi cît mai este pînă la Beaumont ?

— Cam vreo zece kilometri, dacă o iei pe drumul de la Le Chêne la Stenay, care trece pe colo.

Tunul nu se mai oprea. Părea că înaintează de la apus spre răsărit, într-un huruit necontenit de tunet. Şi Sambuc adăugă :

— Aoleu, se-nteţeşte !... Mă aşteptam la una ca asta. Vă atrăsesem atenţia azi dimineaţă, domnule general : sînt cu siguranţă bateriile pe care le-am văzut în pădurile de la Dieulet. La ora asta corpul al 5-lea trebuie să fie încleştat în lupte cu întreaga armată care venea prin Buzancy şi prin Beauclair.

Tăcură, în timp ce zarva bătăliei sporea în depărtare. Iar Maurice scrîşnea din dinţi, apucat de o poftă nebună să ţipe. De ce nu mergeau spre tunurile astea, imediat, fără multă vorbă ? Niciodată nu fusese mai îndîrjit. Fiecare bubuitură răsuna în inima lui, îl aţîţa, îl îndemna să ajungă mai repede acolo, să lupte şi el, să termine o dată cu toate astea. Oare şi acum aveau să treacă pe lîngă bătălie, să o atingă doar cu coatele, fără să tragă un singur cartuş ? Asta era curată bătaie de joc, să-i tot ducă aşa, de colo-colo, de la începutul războiului, fugind mereu ! La Vouziers nu auziseră decît împuşcăturile ariergărzii. La Oches inamicul îi bombardase numai o clipă, din spate. Şi ei o iau la fugă, în loc să meargă de data asta în pas alergător să-i sprijine pe camarazi ! Maurice se uită la Jean care, ca şi el, era alb

ca varul, cu ochii aprinşi. Toate inimile săltau în piepturi la chemarea aceasta năprasnică a tunului.

Dar o nouă întîrziere se produse. Un ofiţer din statul-major urca pe cărarea îngustă a movilei. Era generalul Douay, care venea în fugă, cu faţa îngrijorată. Şi, după ce-i întrebă el, personal, pe partizani, fu cuprins de deznădejde. Chiar de-ar fi ştiut de dimineaţă, ce-ar fi putut să facă ? Voinţa mareşalului era categorică : trebuia să treacă Meusa cu orice preţ pînă la căderea nopţii. Ei, şi-acum, în ce chip să strîngă trupele înşiruite în marş spre Raucourt ca să le îndrepte cu cea mai mare iuţeală spre Beaumont ? Aşa e că au să sosească, desigur, prea tîrziu ? Corpul al 5-lea se şi afla, probabil, în retragere înspre Mouzon ; tunul o arăta limpede, bubuind tot mai spre răsărit, aidoma unui uragan de grindină pustiitoare, care trece şi se îndepărtează. Generalul Douay ridică braţele peste nesfîrşita întindere de văi şi de dealuri, de ogoare şi de păduri, cu un gest de neputinţă furioasă. Se dădu ordin să se continue marşul spre Raucourt.

Ah, marşul ăsta prin fundul cheilor Stonnei, printre crestele înalte, în timp ce spre drepata, dincolo de păduri, tunul bubuia mai departe ! În fruntea regimentului 106 colonelul de Vineuil stătea ţeapăn în şa, cu faţa lividă şi neclintită, clipind din ochi de parcă ar fi vrut să-şi zăgăzuiască lacrimile. Fără glas, căpitanul Beaudoin îşi muşca mustaţa, în vreme ce locotenentul Rochas se mai răcorea, rostind printre dinţi nişte sudălmi grozave, ocări la adresa tuturora şi a lui. Pînă şi printre soldaţii care n-aveau cîtuşi de puţin chef să lupte, chiar printre cei mai fricoşi, îşi făcea loc dorinţa arzătoare de a urla şi de a izbi, creştea mînia de pe urma înfrîngerii continue şi furia că tot mergeau aşa, cu paşi tîrşiţi, în timp ce afurisiţii de prusaci le prăpădeau acolo camarazii.

La poalele Stonnei, al cărei drum în serpentină coboară prin mici înălţimi, calea se lărgise, trupele străbăteau cîmpuri întinse, tăiate ici şi colo de dumbrăvi. În fiecare clipă, după plecarea din Oches, regimentul

106, care se găsea acum în ariergardă, se aştepta la un atac ; căci inamicul urmărea coloana pas cu pas, supraveghind-o, pîndind fără îndoială momentul prielnic pentru a o da peste cap. Unităţi de cavalerie, folosind cele mai mici cute de teren, încercau să înainteze pe flancuri. Se văzură mai multe escadroane din garda prusacă ieşind de după o pădure. Dar ele se opriră în faţa acţiunii unui regiment de husari, care înaintă, măturînd drumul. Şi, datorită acestui răgaz, retragerea continuă într-o ordine mulţumitoare, cînd o privelişte veni să le mărească neliniştea, demoralizîndu-i de tot pe soldaţi. Deodată, pe un drumeag de ţară, zăriră o gloată de oameni venind în fugă, ofiţeri răniţi, soldaţi rătăciţi de unităţile lor şi fără arme, căruţe de la trenul de luptă în galopul cailor, oameni şi cai fugind înnebuniţi, mînaţi de viforul dezastrului. Erau rămăşiţele unei brigăzi din divizia întîi, care escorta convoiul plecat dimineaţa către Mouzon, prin Besace. Greşind drumul, brigada aceasta şi o parte din convoi, printr-o întîmplare nenorocită, dăduseră la Varniforêt, lîngă Beaumont, peste corpul al 5-lea în plină derută. Luaţi pe neaşteptate, atacaţi din flanc, copleşiţi de numărul inamicului, ei o luaseră la fugă şi panica îi aducea înapoi, plini de sînge, pierduţi, înnebuniţi aproape, tulburîndu-şi camarazii cu spaima lor. Povestirile lor semănau groaza, de parcă i-ar fi adus tunetul năprasnic al bubuitului ce se auzea fără încetare, de la amiază încoace.

Atunci, în timp ce treceau prin Raucourt, neliniştea îi cuprinse şi începu o învălmăşeală de nedescris. Era oare bine s-o ia la dreapta, către Autrecourt, pentru a trece Meusa la Villers, aşa cum se stabilise ? Neliniştit, şovăind, generalul Douay se temu să nu găsească podul de-acolo înţesat de coloane, poate chiar ocupat de prusaci şi preferă să meargă mai departe, drept înainte prin cheile de la Haraucourt, ca să ajungă la Remilly înainte de căderea nopţii. După Mouzon, Villers, şi după Villers, Remilly : urcau mereu, cu ulanii în galop pe urma lor. Nu mai rămăseseră decît şase kilometri de străbă-

tut dar se şi făcuse ora cinci şi erau atît de prăpădiţi de oboseală ! Erau sculaţi din zori. Le trebuiseră douăsprezece ceasuri ca să străbată de-abia trei leghe, mişcîndu-se de colo-colo fără rost, istovindu-se în aşteptări fără sfîrşit, măcinaţi de emoţii şi temeri din cele mai puternice. În ultimele două nopţi oamenii de-abia închiseseră ochii, iar cît despre hrană nu mai mîncaseră pe săturate de la Vouziers. Cădeau jos de lihniţi ce erau. În Raucourt spectacolul fu jalnic.

Orăşelul e înstărit, cu multe fabrici, cu case mari, răsărite, de amîndouă părţile străzii principale, cu biserică şi cu primărie arătoase. Numai că noaptea pe care o petrecuseră acolo împăratul şi mareşalul Mac-Mahon, cu mulţimea imensă a celor de la statul-major şi din suita împăratului, cum şi trecerea întregului corp întîi, care toată dimineaţa se scursese ca un rîu pe drum, secătuiseră toate rezervele orăşelului, golind brutăriile şi băcăniile, măturînd pînă şi fărîmiturile din casele înstărite. Nu se mai găsea nici pîine, nici vin, nici zahăr, nimic de mîncat, nici de băut. Femeile, în faţa porţilor, împărţiră pahare de vin şi ceşti de supă caldă pînă la ultima picătură de pe fundul butoaielor şi oalelor. Şi se terminase cu toate astea, iar cînd primele regimente ale corpului al 7-lea începură să se scurgă, cam pe la ora trei, lumea fu cuprinsă de deznădejde. Cum adică ? Iar începea puhoiul, nu se mai termina ! Şi iar, drumul căra mereu oameni istoviţi de oboseală, prăfuiţi, morţi de foame, cărora nu puteau să le mai dea măcar o îmbucătură. Mulţi se opreau în loc, ciocăneau la uşi, întindeau mîinile spre ferestre, cerşind o coajă de pîine. Şi femeile plîngeau în hohote, făcîndu-le semn că nu pot să le dea, că nu le mai rămăsese nimic.

În colţul străzii Dix-Potiers, Maurice, cuprins de ameţeală, se clătină pe picioare. Şi, în timp ce Jean căuta să-l susţină, îi spuse :

— Nu, lasă-mă. S-a zis cu mine... Prefer să crăp aici.

Se prăbuşi pe o piatră din marginea drumului. Caporalul luă tonul aspru al unui comandant nemulţumit.

— Ei, drăcia dracului! Cine m-a procopsit cu un asemenea ostaş? Ce, vrei să te umfle prusacii? Hai, drepţi!

Pe urmă, văzînd că tînărul pămîntiu, cu ochii închişi, aproape fără cunoştinţă, nu mai spune nimic, mai trase o înjurătură, dar pe un ton de milă nesfîrşită.

— Ei, drăcia dracului! Ei, drăcia dracului!

Şi, dînd fuga la o fîntînă din apropiere, îşi umplu gamela cu apă şi se întoarse să-i ude faţa. Apoi, fără să se mai ascundă de data asta, scoţîndu-şi din raniţă ultimul pesmet, păstrat cu atîta sfinţenie, începu să-l sfarme în bucăţele, pe care i le vîra printre dinţi. Flămîndul deschise ochii şi le înghiţi, lacom.

— Dar tu — întrebă el deodată, aducîndu-şi aminte — nu l-ai mîncat?

— A, eu, spuse Jean, sînt mai rezistent, pot să aştept... O duşcă zdravănă de sirop de broască şi sînt iar pe picioare!

Îşi umplu iar gamela şi o goli pe nerăsuflate, plescăind din limbă. Şi faţa lui era atît de pămîntie, atît de chinuită de nemîncare, că-i tremurau mîinile.

— Şi acum, la drum, băiete, că trebuie să-i ajungem pe ceilalţi din urmă.

Maurice se sprijini de braţul lui, se lăsă dus ca un copil. Nici o mîngîiere de femeie nu-i încălzise vreodată mai mult inima. În prăbuşirea asta generală, în mijlocul unei mizerii fără seamăn, cu moartea în faţă, era pentru el ca un tonic nespus de plăcut să-şi dea seama că e iubit şi ocrotit cu atîta grijă de o făptură omenească. Şi poate gîndul că inima asta care-i era atît de devotată bătea în pieptul unui om de rînd, al unui ţăran rămas aproape de pămînt şi de care îi fusese silă la început, dădea recunoştinţei lui o duioşie neţărmurită. Nu semăna oare cu frăţia de la începuturile lumii, cu prietenia dinaintea oricărei culturi şi a despărţirii în clase, prietenia aceasta a doi oameni strîns uniţi şi contopiţi în nevoia lor comună de sprijin, în faţa ameninţării naturii vrăjmaşe? Îşi auzea propria lui omenie zvîcnind în pieptul lui Jean şi era mîndru că-l simte mai

puternic şi-i vine în ajutor şi i se devotează ; iar Jean, fără a căuta să-şi desluşească simţirea, era bucuros că poate să apere în prietenul său toată sensibilitatea şi deşteptăciunea lui, rămase în el nedezvoltate. De la moartea năprasnică a nevestei lui, care pierise într-o dramă îngrozitoare, se credea cu inima împietrită, făcuse legămînt să nu mai aibă ochi pentru fiinţele acestea care te fac să suferi atît de îngrozitor chiar şi cînd nu ai un suflet rău. Şi prietenia îi făcea să-şi depăşească din ce în ce propriile lor personalităţi. Chiar dacă nu se îmbrăţişau, se simţeau atît de aproape unul de altul, trăiau atît de intens unul în altul, cu toate deosebirile dintre ei, cum mergeau aşa, sprijinindu-se, pe drumul acesta înspăimîntător al Remillyului, de parcă s-ar fi contopit într-o singură fiinţă plină de suferinţă şi de compasiune.

În timp ce ariergarda ieşea din Raucourt, nemţii pătrundeau în oraş prin partea cealaltă şi două baterii de-ale lor, instalate în grabă la stînga, pe înălţimi, deschiseră focul. În acest moment regimentul 106, care mărşăluia pe drumul ce coboară de-a lungul Emmanei, se găsea în linia tirului. Un obuz reteză un plop de pe malul rîului, altul se înfipse într-o pajişte, lîngă căpitanul Beaudoin, fără să explodeze. Dar defileul pînă la Haraucourt se îngusta mereu şi te înfundai în el, într-o trecere strîmtă, străjuită de amîndouă părţile de creste împădurite ; dacă o mînă de prusaci s-ar fi ascuns acolo ar fi fost prăpăd mare. Bombardate din spate, sub ameninţarea unui eventual atac din dreapta şi din stînga, trupele înaintau cu frica în sîn, grăbindu-se să iasă cît mai repede din această trecătoare primejdioasă. De aceea şi cei mai osteniţi se zoreau într-o ultimă pîlpîire de energie. Soldaţii, care mai adineauri se tîrau cerşind în Raucourt din uşă în uşă, întindeau acum pasul voiniceşte, prinzînd vlagă sub pintenul aspru al primejdiei. Parcă şi caii, săracii, ar fi simţit că o clipă pierdută putea fi plătită cu preţul vieţii. Şi capul coloanei era, pe semne, la Remilly cînd, deodată, se opriră pe loc.

— Ei drăcie ! spuse Chouteau. Nu cumva au de gînd să ne lase aici ?

Regimentul 106 nu ajunsese încă în Haraucourt şi obuzele plouau cu nemiluita.

Şi în timp ce regimentul bătea pasul pe loc, aşteptînd să pornească, mai explodă de partea dreaptă un obuz care, din fericire, nu răni pe nimeni. Trecură aşa cinci minute, nesfîrşite, înspăimîntătoare. Şi tot nu se urneau din loc. Era undeva vreo piedică ce încurca drumul, un zid care crescuse ca din pămînt în calea lor. Iar colonelul, ridicîndu-se drept în scări, privea nerăbdător, simţind înapoia lui cum creşte panica oamenilor.

— Toată lumea ştie că ne-au vîndut, continuă cu tărie Chouteau.

Atunci izbucniră murmure, un vuiet mocnit de mînie, care creştea sub biciuirea spaimei.

Da, era limpede ! Îi aduseseră pînă aici ca să-i vîndă, să-i dea pe mîna prusacilor. Din pricina nenorocului care-i urmărea ca o umbră şi a noianului de greşeli săvîrşite, numai gîndul trădării putea să explice, în străfundul acestor minţi mărginite, şirul atîtor dezastre.

— Ne-au vîndut ! repetau glasurile înnebunite.

Lui Loubet îi trecu alta prin cap :

— Să ştii că porcul ăla de împărat şi-a pus calabalîcul de-a curmezişul drumului ca să ne oprească.

Imediat vestea se răspîndi peste tot. Se spunea că zăpăceala era pricinuită de trecerea alaiului împărătesc, care tăia coloana. Şi ţine-te blesteme, vorbe urîte, toată ura pe care o lăsau în urma lor neobrăzaţii slujitori ai împăratului cînd puneau stăpînire pe oraşele unde poposeau, desfăcîndu-şi lăzile cu merinde, coşurile cu vin, tacîmurile de argint, înaintea soldaţilor care n-aveau de nici unele şi îmbuibîndu-se cu toate bunătăţile, în timp ce bieţii flăcăi strîngeau mereu cureaua.

Vai de nenorocitul ăsta de împărat, acum fără tron şi fără comandă, asemenea unui copil rătăcit în imperiul său, dus ca o boccea fără rost printre bagajele trupelor, osîndit să tîrască după el batjocura fastului imperial,

garda lui personală, trăsurile, caii, bucătarii, furgoanele, toată strălucirea mantiei lui de paradă, presărată cu albine, care mătura cu pulpanele sîngele şi noroiul de pe marile drumuri ale înfrîngerii!

Unul după altul căzură alte două obuze. O schijă zbură chipiul locotenentului Rochas. Rîndurile se strînseră. Se produse o înghesuială, un val neaşteptat a cărei unduire se prelungi pînă departe. Se auzeau glasuri înecate de mînie. Lapoulle ţipa furios către alţii să meargă înainte. O clipă numai şi poate o îngrozitoare catastrofă avea să se producă, o fugă nebună, care ar fi strivit oamenii în adîncul acestei trecători înguste, într-o învălmăşeală zmintită.

Colonelul se întoarse palid de tot.

— Băieţi, băieţi, aveţi răbdare. Am trimis pe cineva să vadă... Plecăm...

Dar nu se urneau şi secundele păreau veacuri. Jean îl şi apucase de mînă pe Maurice şi, cu mult calm, îi explica la ureche că, dacă tovarăşii lor i-ar împinge din spate, ei doi vor sări spre stînga pentru a se căţăra apoi prin păduri, înspre malul celălalt al rîului. Dintr-o ochire îi căută pe partizani, cu gîndul că ei or fi cunoscînd drumurile, — dar află că dispăruseră cînd treceau prin Raucourt. Şi deodată marşul reîncepu, ocoliră un cot al drumului, ieşind astfel din tirul bateriilor germane. Mai tîrziu se află că în învălmăşeala acestei zile nenorocite divizia Bonnemain, formată din patru regimente de călăreţi, fusese cea care tăiase şi oprise în loc corpul al 7-lea.

Se lăsa noaptea cînd regimentul 106 trecu prin Angecourt. Culmile continuau spre dreapta ; dar trecătoarea se lărgea de partea stîngă şi o vale albăstrie se zărea în depărtare. În cele din urmă de pe înălţimile de la Remilly se zări, în ceţurile înserării, o panglică ştearsă de argint, printre nesfîrşitele întinderi de păşuni şi ogoare. Era Meusa, Meusa asta atît de mult dorită, unde se părea că-i aşteaptă victoria.

Şi Maurice, cu braţul întins către luminiţele ce se aprindeau jucăuşe printre pomi, în fundul acestei văi roditoare, plină de un dulce farmec în tihna înserării, îi spuse lui Jean, cu sentimentul de veselă uşurare al unui om care vede din nou plaiurile iubite :

— Uite ! Priveşte în zare... Acolo e Sedanul !

VII

În Remilly, o învălmăşeală groaznică de oameni, de cai şi de căruţe încurca drumul în pantă care coboară în serpentină înspre Meusa. În faţa bisericii, la jumătatea dealului, nişte tunuri, cu roatele încurcate unele într-altele, nu mai puteau înainta, cu toată ploaia de înjurături şi de bice. Jos, lîngă fabrica de bumbac, unde Emmana cade într-o cascadă zgomotoasă, era un şir lung de furgoane împotmolite de-a curmezişul drumului, în timp ce un puhoi tot mai mare de soldaţi se îmbulzeau la hanul „Crucea din Malta“, fără să poată căpăta un păhărel de vin.

Şi valurile acestea mînioase se spărgeau mai departe, în capătul de miazăzi al satului, despărţit de rîu printr-o perdea de pomi. Pionerii făcuseră aici, de dimineaţă, un pod de vase. La dreapta era un bac, iar casa cîrmaciului răsărea albă şi singuratică dintre buruienile înalte. Pe cele două maluri se aprinseseră focuri mari, ale căror vîlvătăi, învolburîndu-se din timp în timp, aprindeau noaptea, luminînd apa şi malurile cu o lumină ca ziua. Atunci se putea vedea îngrămădirea uriaşă de trupe care aşteptau în vreme ce pe podeţul îngust nu puteau trece decît doi oameni deodată, iar pe

podul cel mare, lat cam de trei metri, cavaleria, artileria, bagajele se scurgeau la pas, încet, ca după mort. Se spunea că s-ar mai afla acolo încă o brigadă din corpul întîi, un convoi de muniţii, fără să mai socotim cele patru regimente de călăreţi din divizia Bonnemain. Şi, în spate, venea tot corpul al 7-lea, treizeci şi ceva de mii de oameni, încredinţaţi că inamicul e pe urmele lor, grăbindu-se nerăbdători să se simtă la adăpost, pe celălalt mal.

O clipă fură cuprinşi de deznădejde. Cum, adică mărşăluiau de dimineaţă, nemîncaţi, scăpaseră cu fuga din trecătoarea grozavă de la Haraucourt şi toate astea pentru a se izbi, în debandada aceea, în spaima lor grozavă, de un zid de netrecut ! Or să mai treacă multe ceasuri, poate, pînă să le vină rîndul şi celor din urmă. Şi fiecare îşi dădea seama că, dacă prusacii nu îndrăzneau să-i urmărească mai departe în timpul nopţii, ei aveau să fie la faţa locului o dată cu zorile. Cu toate astea se ordonă alcătuirea piramidelor. Îşi întinseră corturile pe colinele largi şi golaşe ale căror coaste, străjuite în lung de drumul spre Mouzon, coboară pînă în fîneţele Meusei. Înapoi, de jur-împrejurul unui podiş, artileria de rezervă se aşeză în poziţie de tragere, îşi îndreptă piesele spre trecătoare, ca să-i bombardeze ieşirea în caz de nevoie. Şi aşteptarea începu iar, plină de revoltă şi de spaimă. În timpul ăsta regimentul 106 se stabilise mai sus de drum, într-o mirişte, de unde se vedea tot şesul întins. Cu părere de rău îşi lăsaseră oamenii puştile şi tot timpul îşi aruncau privirile înapoi, obsedaţi de teama unui atac. Toţi, cu faţa împietrită şi închisă, tăceau. Numai arareori murmurau cuvinte aspre de mînie. Era aproape ora nouă. Se găseau acolo de două ore, dar mulţi, cu toate că erau frînţi de oboseală, nu puteau adormi, lungiţi pe jos, tresărind mereu, ciulind urechea la cele mai mici zgomote din depărtare. Nu mai luptau cu foamea care-i chinuia : aveau să mănînce dincolo, pe malul celălalt al apei, aveau să mănînce şi iarbă dacă nu găseau altceva. Dar zăpăceala creştea mereu după cîte se vedea, ofiţerii postaţi lîngă

pod de generalul Douay se întorceau din douăzeci în douăzeci de minute cu aceeaşi veste supărătoare că vor trebui să mai treacă multe ceasuri. În cele din urmă generalul se hotărîse să-şi deschidă chiar el drum pînă la pod. Îl puteai vedea în valurile de oameni dînd din mîini, înviorînd marşul.

Maurice, stînd cu spatele rezemat de un mal, mai schiţă o dată, spre miază noapte, gestul de mai înainte.

— Acolo, departe, e Sedanul... Şi, uite, dincolo e Bazeilles şi pe urmă Douzy, şi pe urmă Carignan, pe mîna dreaptă... La Carignan o să ne concentrăm, sînt sigur... Ah, de-ar fi lumină, ai vedea, — avem loc cu toţii !

Şi gestul lui îmbrăţişa valea nesfîrşită, plină de întuneric. Cerul nu era aşa de întunecos ca să nu se deosebească, prin întinderea neagră a fîneţelor, apele palide ale rîului. Perdelele de pomi alcătuiau pete mai întunecate, mai cu seamă un şir de plopi, de partea stîngă, care stăvileau zarea cu un zăgaz fantastic. Apoi, în fund de tot, dincolo de Sedan, în care luminiţe vii se înfigeau ca nişte gămălii de ace, era o îngrămădire de umbre, ca şi cum toate pădurile din Ardeni şi-ar fi aruncat de partea aceea perdeaua stejarilor lor seculari.

Jean îşi coborî din nou privirea spre podul de vase care se întindea jos, la picioarele lor.

— Ia te uită !... Totul are să se ducă dracului. N-o să mai trecem cît lumea...

Pe cele două maluri focurile îşi înălţau vîlvătăile mai sus şi, în clipa aceea, lumina lor era atît de puternică încît scena, în toată grozăvia ei, ţi se întipărea în minte cu o mare precizie. Sub greutatea cavaleriei şi a artileriei, care se scurgeau încă de dimineaţă, bacurile pe care se sprijineau grinzile se scufundaseră, în cele din urmă, astfel că podişca se găsea la cîţiva centimetri sub apă. Acum treceau călăreţii, doi cîte doi, într-un şir neîntrerupt, ieşind din bezna unuia din maluri, ca să intre în bezna celuilalt. Podul nu se mai vedea. Păreau că merg pe apa puternic luminată în care jucau pălălăile unui pîrjol. Caii, nechezînd, cu coama în vînt, cu

picioarele înţepenite, înaintau înspăimîntaţi de pămîntul acesta mişcător, pe care-l simţeau cum le fuge de sub copite. Ridicaţi în scări, strîngînd în pumni frînele, călăreţii treceau, treceau necontenit, înfăşuraţi în largile lor mantii albe, din care le ieşeau numai căştile, pe care jucau licăriri de foc. I-ai fi luat drept nişte călăreţi din basme, cu plete de flăcări, porniţi la război împotriva întunericului.

Un geamăt adînc ieşi din gîtlejul uscat al lui Jean.

— Of, mi-e foame !

Totuşi, împrejurul lor, oamenii adormiseră, deşi erau lihniţi de foame. Oboseala, prea cumplită, era mai tare decît frica : îi dobora pe toţi cu faţa în sus, cu gura căscată, seceraţi sub cerul fără lună. Aşteptarea, de la un capăt pînă la celălalt al dealurilor golaşe, se schimbase într-o linişte de mormînt.

— Of, mi-e foame, mi-e aşa de foame că aş mînca şi pămînt !

Era ţipătul pe care Jean, atît de îndurător şi de tăcut, nu-l mai putea stăpîni, pe care-l scotea fără voie, în nălucirea foamei, fiindcă nu pusese nimic în gură de aproape treizeci şi şase de ore. Atuncea Maurice, dîndu-şi seama că regimentul lor n-are să treacă Meusa poate nici pînă în două sau trei ceasuri, luă o hotărîre.

— Ascultă, am un unchi prin părţile astea, ştii, pe moş Fouchard, de care ţi-am vorbit... E colo, cam la cinci-şase sute de metri, şi mai stăteam la gînduri, dar dacă ţi-e aşa de foame... Unchiul o să ne dea el ceva pîine, ce naiba !

Şi îl tîrî după el pe prietenul său, care se lăsa dus. Căsuţa lui moş Fouchard se găsea la ieşirea din strîmtoarea Haraucourt, lîngă podişul pe care artileria de rezervă se instalase în poziţie de luptă. Era o casă joasă, cu acareturi destul de mari, un hambar, un staul şi un grajd, iar de partea cealaltă a drumului, într-un fel de hangar, ţăranul îşi instalase sculele pentru negoţul lui de măcelar ambulant, abatorul unde tăia singur vitele, pe care le încărca şi le purta apoi de colo-colo, prin sate, în căruciorul lui.

Maurice, apropiindu-se, fu nedumerit că nu zărește nici o lumină.

— Aoleu, să știi că zgripțoroiul ăsta bătrîn s-a blindat înăuntru și n-are să deschidă !

Dar o priveliște neașteptată îl opri locului în drum. În fața fermei se înghesuiau vreo doisprezece soldați, niște pungași hămesiți, care fără îndoială încercau să facă rost de cîte ceva. Mai întîi strigaseră, apoi bătuseră în poartă și acum, văzînd casa întunecată și tăcută, băteau în ușă cu patul puștii, ca să-i distrugă broasca. Voci răgușite tunau de mînie.

— Fir-ar să fie ! Dă, mă ! dărîmă porcăria asta, pentru că nu-i nimeni !

Deodată oblonul unei ferestruici de la pod se deschise și un moșneag înalt, îmbrăcat într-o bluză, cu capul gol, se ivi cu o lumînare într-o mînă și cu pușca în cealaltă. Sub părul lui aspru și alb arăta o față pătrată, brăzdată adînc, cu nas puternic, cu ochi mari și șterși, cu bărbia dîrză.

— Mă, sînteți borfași de vreți să spargeți toate ? strigă el cu glas aspru. Ce mai vreți ?

Soldații, zăpăciți oarecum, dădeau înapoi.

— Murim de foame. Vrem ceva de mîncare.

— N-am nimic, nici o coajă... Ei, da' ce, credeți c-avem, așa, să hrănim sute de mii de oameni ?... Azi dimineață au trecut alții pe-aici. Da, da ! Oamenii generalului Ducrot. Și mi-au luat tot, tot.

Unul cîte unul soldații veneau mai aproape.

— Nu-i nimic, deschide. O să ne odihnim. O să găsești dumneata ceva și pentru noi...

Și iar începură să bată, cînd bătrînul, punînd sfeșnicul pe pervaz, duse arma la umăr.

— Așa cum vedeți lumînarea asta aici, să știți că-l omor pe cel dintîi care se mai atinge de poartă.

Atuncea încăierarea fu cît pe-aci să înceapă. Se auziră înjurături. Un glas strigă că trebuie trimis pe lumea cealaltă porcul ăsta de țăran care, ca toți ceilalți, mai curînd și-ar arunca pîinea-n baltă decît să dea o îmbucătură unui ostaș. Și țevile puștilor se ridicară gata

să i se descarce în faţă, de aproape, dar el nici nu se mişcă măcar, înfuriat şi îndîrjit, desluşindu-se limpede în lumina lumînării.

— Nimic! Nici o coajă!... Mi-au luat tot!

Îngrozit, Maurice se repezi, urmat de Jean.

— Măi, fraţilor, camarazi!...

Aplecă spre pămînt puştile soldaţilor şi, ridicînd capul, spuse rugător:

— Hai, fii chibzuit... Nu mă recunoşti? Eu sînt.

— Care tu?

— Maurice Levasseur, nepotul dumitale.

Moş Fouchard apucă din nou sfeşnicul. Sigur, îl recunoscu. Dar se încăpăţînă mai departe, hotărît să nu dea nici măcar un pahar de apă.

— Nepot sau nu, dracu' vă mai ştie pe bezna asta prielnică golanilor!... Ştergeţi-o de aici sau trag!

Şi, printre atîtea urlete, ameninţări cu împuşcarea şi cu pîrjolul şandramalei, nu se putu scoate de la el decît acest strigăt, scos de douăzeci de ori în şir:

— Ştergeţi-o de aici sau trag!

— Chiar şi în mine, tată? întrebă deodată un glas puternic, care acoperi tot zgomotul.

Pe cînd ceilalţi se dădeau la o parte, în lumina nesigură a lumînării apăru un sergent din artilerie. Era Honoré, a cărui baterie se găsea la mai puţin de două sute de metri şi care, de două ceasuri, se lupta cu dorinţa grozavă de a veni să bată în uşa asta. Se jurase să nu-i mai calce pragul, nu mai schimbase un rînd de patru ani de cînd era în serviciu cu părintele ăsta pe care-l striga, pe un ton atît de tăios. Soldaţii borfaşi discutau cu aprindere între ei, se sfătuiau. Feciorul bătrînului şi încă un gradat! Nimic de făcut, lucrurile se încurcau. Mai bine să caute mai încolo! Şi o şterseră, se topiră în bezna nopţii.

Cînd Fouchard înţelese că scăpase de jefuire, spuse simplu, fără pic de emoţie, ca şi cum l-ar fi văzut pe fiu-său în ajun:

— Tu eşti... Bine! Vin jos.

Coborîtul dură cam mult. Se auzi, înăuntru, cum se închid şi se deschid broaşte, măsuri de chibzuinţă ale unui om care vrea să ştie că nimic nu e aruncat la voia întîmplării. Apoi, într-un tîrziu, uşa se întredeschise doar puţin, ţinută de un pumn zdravăn.

— Intră tu ! Şi nimeni altul !

Totuşi nu putu să nu dea un adăpost nepotului său, cu toată sila lui vădită.

— Hai vino şi tu !

Şi împingea fără milă uşa în faţa lui Jean. Trebui ca Maurice să-l roage în genunchi. Dar era încăpăţînat : nu şi nu ! N-avea nevoie la el în casă de necunoscuţi, de pungaşi, care să-i strice lucrurile ! În cele din urmă Honoré, cu umărul, îi făcu vînt înăuntru camaradului şi bătrînul fu nevoit să-l primească, bombănind ameninţări ca pentru sine. Nu lăsase puşca din mînă. Pe urmă, după ce îi duse în odaia cea mare şi-şi rezimă puşca de un dulap, iar lumînarea o puse pe masă, căzu într-o tăcere ursuză.

— Ascultă, tată, murim de foame. O să ne dai şi nouă nişte pîine cu brînză !

Nu răspunse. Părea că nici nu aude. Se ducea mereu la fereastră să asculte dacă nu mai vine vreo altă ceată să-i asedieze casa.

— Haide, unchiule, Jean e ca şi un frate. Şi-a smuls pentru mine ultima bucăţică de la gură. Şi am suferit atît de mult împreună !

Moşul se învîrtea prin cameră, căuta să vadă dacă nu lipseşte ceva, nici nu-i privea măcar. Şi, în cele din urmă, se hotărî, tot aşa, fără vorbă. Deodată apucă lumînarea, îi lăsă pe întuneric, avînd grijă să închidă uşa cu cheia după el, ca nu cumva să se ia cineva după dînsul. Îl auziră cum coboară scara de la pivniţă. Şi asta ţinu mult de tot. Şi cînd se întoarse, baricadînd iar toate uşile, aşeză în mijlocul mesei o pîine mare şi o bucată de brînză, fără să spună o vorbă, tăcere care, după ce-i trecuse mînia, nu mai era decît o tactică a lui, căci nu poţi şti niciodată unde te poate duce vorba. De altfel cei trei oameni se năpustiră asupra mîncării,

înghiţind-o cu lăcomie. Şi nu se mai auzi decît zgomotul furios al fălcilor lor.

Honoré se sculă în picioare şi se îndreptă spre dulap, să caute un ulcior cu apă.

— Tată, puteai să ne dai un pic de vin.

Atuncea, liniştit şi sigur pe sine, Fouchard îşi regăsi graiul :

— Vin ! Nu mai am nici un strop !... Ăilalţi, oamenii lui Ducrot, mi-au băut tot, mi-au mîncat tot, m-au jefuit de toate !

Minţea, şi, cu toată silinţa lui, asta se vedea din sclipirea ochilor bulbucaţi şi şterşi. De două zile îşi dosise vitele, cele cîteva vite de lucru, cît şi cele păstrate pentru tăiat, ducîndu-le noaptea să le ascundă dracu' ştie unde, în inima pădurii, sau în vreo carieră părăsită. Îşi petrecuse ceasuri întregi ca să-şi ascundă tot ce mai avea acasă, vin, pîine, cele mai neînsemnate provizii, pînă şi făina şi sarea, aşa încît, cu adevărat, degeaba ai fi scotocit prin dulapuri. Nu mai era nimic în casă. Refuzase să dea ceva pe bani celor dintîi soldaţi care se înfăţişaseră. Parcă poţi să ştii, s-or ivi alte ocazii mai bune ! Şi gînduri nelămurite de negoţ încolţeau sub ţeasta lui de zgîrcit încăpăţînat şi viclean.

Maurice, care îşi potolise foamea, vorbi primul :

— Şi pe soră-mea, Henriette, de mult n-ai văzut-o ?

Bătrînul umbla într-una de colo-colo, uitîndu-se din cînd în cînd la Jean, care înfuleca colcovane uriaşe de pîine. Şi fără grabă, ca după o îndelungată chibzuinţă, spuse :

— Pe Henriette, da, luna trecută, la Sedan... Dar l-am zărit pe Weiss, bărbatu-său, azi dimineaţă. Era cu stăpînu-său, domnul Delaherche, care-l luase cu dînsul în trăsură ca să meargă împreună să vadă cum trece armata la Mouzon, numai aşa, ca să caşte gura.

Un zîmbet de ironie amară trecu pe chipul ferecat al ţăranului.

— Cu toate astea poate că li s-o fi făcut lehamite cît au tot văzut armata asta şi nu cred că s-or fi distrat aşa grozav căci, chiar de pe la ceasurile trei, nu mai era

chip să umbli pe drumuri, aşa cum erau de înţesate cu soldaţi care o luaseră la sănătoasa.

Cu acelaşi glas liniştit şi parcă nepăsător dădu cîteva amănunte despre înfrîngerea corpului al 5-lea, luat pe neaşteptate la Beaumont în timp ce-şi pregătea mîncarea, silit să se retragă, dat peste cap de bavarezi pînă la Mouzon. Soldaţi răzleţiţi de unităţile lor, înnebuniţi de panică, în trecere prin Remilly îi spuseseră în gura mare că de Failly îi vînduse şi de data asta lui Bismark. Iar Maurice se gîndea la marşurile acelea nebuneşti din ultimele două zile, la ordinele mareşalului de Mac-Mahon, care grăbea retragerea, vrînd să treacă Meusa cu orice preţ, după ce se pierduseră atîtea zile preţioase cu şovăieli de neînţeles. Acum era prea tîrziu. Fără îndoială că mareşalul, care se supărase foc găsind la Oches corpul al 7-lea, pe care-l credea în Besace, trebuie să fi fost convins că corpul al 5-lea se şi instalase la Mouzon, în vreme ce acesta, întîrziind la Beaumont, fusese zdrobit. Dar ce poţi să ceri de la nişte trupe lipsite de comandanţi ca lumea, demoralizate de aşteptare, de fugă, moarte de foame şi de oboseală ?

Pînă la urmă Fouchard rămase proţăpit în spatele lui Jean, văzînd uimit cum dispar bucăturile. Şi cu o batjocură rece în glas :

— Ce zici, aşa mai merge, nu ?

Caporalul, ridicîndu-şi capul, răspunse cu toată străşnicia lui de ţăran spătos :

— Mulţumesc, parcă începe să mai meargă.

De cînd se găsea acolo, cu toată foamea lui de lup, Honoré se oprea uneori şi întorcea capul la un zgomot pe care i se părea că-l aude. Dacă, după o grea luptă cu sine, îşi călcase jurămîntul pe care-l făcuse că n-o să mai pună piciorul în casa tatălui său, asta se datora dorinţei de neînvins de-a o mai vedea o dată pe Silvine. Păstra sub cămaşă, lipită de-a dreptul pe piele, scrisoarea pe care o primise de la ea la Reims, scrisoarea aceea atît de caldă, în care-i spunea că-i e tot aşa de drag, că n-are să-l iubească decît pe el toată viaţa, în ciuda trecutului dureros, în ciuda lui Goliath şi a micu-

tului Charlot, pe care-l făcuse cu acela. Şi nu se mai gîndea decît la ea şi era neliniştit că n-o văzuse încă, deşi se ţinea dîrz, ca să nu-i surprindă taică-său turburarea. Dar patima fu mai tare. Întrebă, cu un glas pe care se silea să-l facă firesc :

— Dar Silvine ? Nu mai e aici ?

Fouchard îi aruncă lui fiu-său o privire piezişă în care mijea licărul unui hohot lăuntric.

— Ba da, ba da.

Pe urmă tăcu şi scuipă cît colo. Artileristul trebui să înceapă din nou, după o tăcere.

— Atunci, s-a culcat ?

— Da de unde !

Pînă la urmă bătrînul catadicsi să-i explice că fusese, totuşi, azi dimineaţă la tîrgul din Raucourt, cu căruciorul lui, şi că-şi luase şi servitoarea. Păi ce dacă treceau soldaţii ? Însemna să nu mai mănînce lumea carne şi să nu mai umble după treburi ? De aceea dusese cu el, ca în fiecare marţi, un berbec şi o halcă de bou şi tocmai termina de vîndut, cînd s-a pomenit prins o dată cu sosirea corpului al 7-lea, în vîrtejul unei învălmăşeli înspăimîntătoare. Toţi alergau, se îmbrînceau. Atunci, temîndu-se să nu-i ia careva căruţa şi calul, plecase, lăsînd-o acolo pe Silvine, care în momentul acela umbla după cumpărături prin oraş.

— O, are să se întoarcă, conchise el cu glasul lui liniştit. O fi căutat adăpost la doctorul Dalichamp, naşu-său... E totuşi o fată curajoasă, cu tot felul ei supus... Hotărît, are multe calităţi.

Îşi bătea joc oare ? Sau voia să explice de ce o mai ţinea în serviciu pe fata asta care-l făcuse să se certe cu fiu-său şi în ciuda copilului pe care-l avea de la un prusac, copil de care nu voia să se despartă ? Din nou privi piezis spre fiu-său, cu mutra unui om care-şi stăpîneşte rîsul.

— Charlot doarme colo, în camera lui, şi sigur că ea n-o să întîrzie mult.

În vreme ce buzele îi erau cuprinse de un tremur nervos, Honoré îl ţinti atît de năprasnic pe taică-său cu

privirea, încît acesta începu iar să umble prin cameră. Şi tăcerea se aşternu din nou, parcă neţărmurită, în vreme ce, absent, Honoré îşi tot tăia la pîine şi mînca în neştire. Jean mînca şi el mereu, fără să simtă nevoia să scoată o vorbă. Sătul, cu coatele pe masă, Maurice cerceta mobilele, dulapul cel vechi, ceasul cel vechi, visînd la zilele de vacanţă petrecute altădată la Remilly, cu soră-sa Henriette. Timpul trecea. Ceasul bătu unsprezece.

— Ce naiba ! şopti el. Nu trebuie să-i lăsăm pe ceilalţi să plece.

Şi, fără ca Fouchard să se împotrivească, Maurice se duse la fereastră s-o deschidă. Tot hăul văii întunecate se deschise în faţa lui, rostogolindu-şi puhoaiele de bezne. Totuşi, după ce ţi se mai obişnuiau ochii, puteai desluşi foarte limpede podul luminat de focurile de pe cele două maluri. Treceau mereu călăreţi, în marile lor mantii albe, aidoma unor cavaleri din altă lume, ai căror cai, biciuiţi de viforul spaimei, porneau pe apă. Şi asta la nesfîrşit, necontenit, mereu în aceeaşi domoală desfăşurare. Către dreapta, colinele golaşe, pe care dormea armata, zăceau într-o neclintire şi într-o tăcere de moarte.

— Sigur, spuse din nou Maurice, cu un gest deznădăjduit, rămîne pe mîine !

Lăsase fereastra larg deschisă şi moş Fouchard, înşfăcîndu-şi puşca, puse un picior peste pervaz şi sări afară, sprinten ca un flăcău. Îl auziră mergînd mai întîi cu pasul regulat al unui soldat în post ; apoi nu se mai auzi, din depărtare, decît zvonul larmei de pe podul ticsit de lume. Se vede treaba că se aşezase în marginea drumului, simţindu-se mai liniştit că de acolo putea să vadă la timp primejdia care s-ar fi apropiat, gata să se întoarcă dintr-o săritură ca să-şi apere casa.

Acum Honoré privea la ceas, din minut în minut, din ce în ce mai neliniştit. De la Raucourt la Remilly erau doar şase kilometri. O femeie tînără şi voinică, aşa cum era Silvine, nu putea să facă mai mult de un ceas pe drum. De ce nu venise pînă acum de atîtea ceasuri de

cînd se rătăcise de bătrîn, în învălmăşeala aceea a unui întreg corp de armată care se revărsase peste tot ţinutul, zăgăzuind drumurile ? Hotărît lucru, se întîmplase ceva grav de tot. Şi o şi vedea într-o mare nenorocire, alergînd nebună peste cîmpuri sau strivită de copitele cailor.

Dar, deodată, cîteşitrei săriră în picioare. Cineva cobora drumul în goana mare şi-l auziră pe bătrîn cum îşi încarcă puşca.

— Care-i acolo ? strigă el aspru. Tu eşti, Silvine ?

Nici un răspuns. Bătrînul ameninţa că trage, repetînd întrebarea. Atunci glasul înăbuşit al unei fiinţe cu sufletul la gură reuşi să îngaime :

— Da, da ! Eu sînt, moş Fouchard.

Apoi îl întrebă numaidecît :

— Ce face Charlot ?

— E în pat, doarme.

— A, bine, mulţumesc !

Şi deodată, uitînd de orice grabă, oftă adînc, un oftat care dădea în vileag toată neliniştea şi oboseala ei.

— Intră pe geam, continuă Fouchard. E lume înăuntru.

Şi, cum sărise înăuntru, rămase stană de piatră în faţa celor trei bărbaţi. La lumina tremurătoare a lumînării se arăta tare oacheşă, cu părul ei bogat şi negru, cu ochii mari şi frumoşi, care-i dădeau tot farmecul, cu chipul prelung, cu o linişte puternică în supunerea ei. Dar, în clipa aceea, vederea neaşteptată a lui Honoré îi îmbujoră obrajii. Şi, cu toate acestea, nu se mira că-l găseşte acolo. Se gîndise la el tot timpul în goana ei de la Raucourt.

El, ca sugrumat, pierdut, voia să pară cît se poate de liniştit.

— Bună seara, Silvine.

— Bună seara, Honoré.

Şi, ca să nu plîngă cu hohote, ea îşi întoarse capul, zîmbindu-i lui Maurice, pe care-l recunoscuse. Se simţea stingherită de prezenţa lui Jean. Parcă se înăbuşea. Îşi scoase fularul pe care-l avea la gît.

Honoré continuă, fără s-o mai tutuiască, însă, ca altădată :

— Eram îngrijoraţi de dumneata, Silvine, din pricina prusacilor ăstora care vin încoace.

Ea se făcu dintr-odată albă ca varul, faţa i se răvăşi şi privind fără să vrea spre odaia în care dormea Charlot dădu din mînă, ca şi cum ar fi vrut să alunge o vedenie îngrozitoare şi murmură :

— Prusacii ! Ah, da, da, i-am văzut.

Sleită de oboseală, căzută pe un scaun, le povesti că în momentul în care corpul al 7-lea năvălise în Raucourt ea căutase un adăpost la naşul ei, doctorul Dalichamp, în nădejdea că lui moş Fouchard o să-i dea în gînd să treacă pe acolo s-o ia şi pe ea, înainte de plecare. Strada-Mare era atît de înţesată că nici un cîine n-ar fi îndrăznit să treacă pe ea. Şi pînă la ceasurile patru tot aşteptase, destul de liniştită, făcînd pansamente cu doamnele, căci doctorul, cu gîndul că i se vor trimite poate răniţi de la Metz şi Verdun, în cazul cînd s-ar fi dat lupte pe acolo, se ocupa de cincisprezece zile cu instalarea unei ambulanţe în sala mare a primăriei. Venea lume care spunea că ambulanţa asta ar putea să intre în funcţie imediat. Şi, într-adevăr, chiar de la amiază se auzise tunul înspre Beaumont. Dar toate astea se petreceau pe undeva încă departe şi nimănui nu-i era teamă cînd, deodată, în timp ce ultimii soldaţi francezi plecau din Raucourt, un obuz distruse, cu un zgomot îngrozitor, acoperişul unei case vecine. Alte două urmară. Veneau de la o baterie germană care bombarda ariergarda corpului al 7-lea. La primărie se şi găseau răniţi din Beaumont şi erau temeri ca nu cumva vreun obuz să-i omoare pe paiele unde aşteptau să vină doctorul să-i opereze. Înnebuniţi de groază, răniţii se ridicau, voiau să coboare în pivniţe, în ciuda mădularelor lor zdrobite, care-i făceau să urle de durere.

— Şi atunci — urmă Silvine — nu ştiu cum s-a întîmplat, s-a făcut o tăcere neaşteptată... Mă urcasem la o fereastră de la care puteai privi pe stradă şi spre cîmp. Nu mai vedeam pe nimeni, nici picior de ostaş

francez, cînd am auzit nişte paşi rari şi grei. Şi o voce a strigat ceva şi toate paturile puştilor au căzut în acelaşi timp la pămînt... Erau, jos, în stradă nişte oameni negri, bondoci, murdari, cu nişte căpăţîni urîcioase, pe care purtau nişte căşti, leite cu ale pompierilor noştri. Am auzit că ar fi bavarezi. Pe urmă cînd m-am uitat mai încolo, ce mi-a fost dat să văd ? Am văzut mii şi mii care veneau pe drumuri, peste cîmpuri, prin păduri, în coloane strînse, nesfîrşite. Îndată au înnegrit meleagurile. Un puhoi întunecat de lăcuste negre care veneau mereu, cu nemiluita, aşa că într-o clipită nu s-a mai văzut pămîntul.

Silvine se cutremură, făcînd iar gestul dinainte, alungînd cu mîna amintirea aceea înspăimîntătoare.

— Ce să spun, nici nu vă puteţi închipui ce s-a întîmplat... După spusele unora, oamenii ăştia mărşăluiau de trei zile şi se bătuseră la Beaumont ca nişte turbaţi. De aceea erau morţi de foame, aveau ochii holbaţi şi erau aproape nebuni... Ofiţerii nici n-au încercat măcar să-i oprească. Toţi s-au năpustit prin casele oamenilor şi prin prăvălii, sfărîmînd uşi şi ferestre, spărgînd mobila, după cîte ceva de mîncat şi de băut, înfulecînd orice, tot ce le cădea în mînă... La domnul Simonnot, băcanul, am zărit pe unul scoţînd cu casca melasă de pe fundul unui butoi. Unii muşcau din bucăţi de slănină crudă. Alţii mestecau făină. Şi lumea spunea că n-a mai rămas nimic de două zile şi două nopţi de cînd treceau soldaţii. Dar ei tot mai găseau, cu toate astea, provizii ascunse. De aceea se încăpăţînau să distrugă totul, crezînd că locuitorii nu vroiau să le dea de mîncare. În mai puţin de un ceas, la băcănii, brutării, măcelării şi pînă şi la casele particulare s-au spart vitrinele, au fost jefuite dulapurile, iar pivniţele năpădite şi pustiite. La doctor — nici nu ţi-ar trece prin minte una ca asta — am dat peste un burtos care a mîncat tot săpunul. Dar mai ales în pivniţă au făcut prăpăd. Îi auzeam de sus cum urlă ca nişte fiare, cum sparg sticlele, cum deschid cepurile butoaielor, din care vinul curgea ca un şipot. Se întorceau din pivniţă cu mîinile roşii de

atîta bălăceală prin tot vinul risipit... Şi să vedeţi ce se-ntîmplă cînd oamenii se întorc aşa la sălbăticie. Degeaba a căutat Dalichamp să împiedice pe un soldat care voia să bea un litru de sirop de opiu, peste care dăduse. Cu siguranţă că nenorocitul o fi şi murit pînă acum, atît de groaznic suferea cînd am plecat eu.

Apucată de un tremur prelung ea îşi acoperi ochii cu amîndouă mîinile ca să nu vadă.

— Nu, nu ! Prea am văzut multe. Mă-năbuş !

Moş Fouchard, tot în drum, se apropiase şi aştepta în picioare în faţa ferestrei, ca să asculte şi el. Şi povestirea acestui jaf îl umplea de griji : auzise că prusacii plătesc tot. Nu cumva or fi început-o şi ei acum cu hoţiile ? Maurice şi Jean, erau, şi ei, numai urechi la amănuntele astea despre un inamic pe care fata asta îl văzuse şi pe care ei nu-l putuseră întîlni de o lună de cînd se aflau în război. Dar pe Honoré, îngîndurat, cu gura crispată, nu-l interesa decît Silvine şi nu se gîndea decît la vecehea nenorocire care-i despărţise.

Dar, în clipa aceea, uşa odăii vecine se deschise şi micuţul Charlot se ivi în prag. Poate că auzise gura maică-si şi venea fuga în cămăşuţă, s-o sărute. Trandafiriu, bălai şi voinic, avea o claie de păr blond creţ şi ochi mari, albaştri.

Silvine se cutremură, văzîndu-l aşa, dintr-o dată, parc-ar fi fost surprinsă de imaginea pe care i-o aducea. Nu-l mai cunoştea oare pe copilul acesta atît de iubit, de-l privea aşa, îngrozită, ca pe o icoană a dramei ei ? Pe urmă izbucni în plîns.

— Puişorul mamei !

Şi îl strînse ca o nebună la piept, lipindu-l de gîtul ei, în timp ce Honoré, pămîntiu, îşi dădu seama de asemănarea grozavă dintre Charlot şi Goliath : acelaşi cap pătrat şi bălai, toată seminţia germanică întruchipată într-un copil sănătos, rumen şi surîzător. Fiul prusacului, Prusacul, cum îi spuneau poznaşii din Remilly ! Şi mama asta franceză stătea în faţa lor strîngîndu-l la pieptul ei, atît de tulburată încă şi cu inima sîngerînd de priveliştea cotropirii.

— Puişorul mamei, fii cuminte, hai să te culci la loc !... Fă nani, puişor scump !

Îl duse dincolo. Pe urmă, cînd se întoarse din odaia vecină, nu mai plîngea, avea iar faţa liniştită a unei fiinţe ascultătoare şi curajoase.

Tot Honoré vorbi întîi, cu un tremur în glas.

— Ei, şi prusacii ?...

— Ah, da, prusacii... Ce să fie ? Spărseseră tot, jefuiseră tot, mîncaseră şi băuseră tot. Furau şi rufăria, prosoapele, cearşafurile, şi pînă şi perdelele, pe care le rupeau în fîşii lungi, ca să-şi înfăşure picioarele. Am văzut pe unii cu picioarele numai o rană vie de-atîta mers. În faţa casei doctorului, pe marginea rigolei, era o ceată întreagă care se descălţaseră şi-şi înfofoleau călcîile cu cămăşi de femeie împodobite cu dantelă, furate fără îndoială de la frumoasa doamnă Lefèvre, nevasta fabricantului... Jaful a ţinut pînă la căderea nopţii. Casele nu mai aveau uşi, stăteau căscate spre stradă cu toate deschizăturile de la parter, prin care se zăreau sfărîmăturile de mobilă ; un masacru în lege care scotea din sărite şi pe oamenii cei mai potoliţi... Eu eram ca nebună, nu mai puteam rămîne. Degeaba au încercat să mă oprească spunîndu-mi că drumurile nu erau libere, c-au să mă omoare cu siguranţă, eu tot am plecat, pornind numaidecît peste cîmpuri, spre dreapta, la ieşirea din Raucourt. Căruţe de francezi şi prusaci, de-a valma, veneau din Beaumont. Două au trecut pe lîngă mine, prin întuneric, cu ţipete, gemete, şi vai, ce-am mai fugit peste ogoare, prin păduri, nici nu mai ştiu pe unde, făcînd un ocol mare înspre Villers... În trei rînduri m-am ascuns, părîndu-mi-se că aud nişte soldaţi. Dar am întîlnit numai o altă femeie fugară, care scăpase din Beaumont şi care mi-a spus lucruri să ţi se facă părul măciucă în cap... În sfîrşit, am ajuns aici, tare nenorocită, oh ! atît de nenorocită !

Lacrimile o înecară din nou. Acelaşi gînd o aducea mereu la lucrurile astea. Repetă ceea ce-i povestise femeia din Beaumont. Femeia, care locuia lîngă drumul mare, văzuse trecînd pe acolo artileria germană, de la

lăsarea nopţii. De cele două părţi ale drumului cîte un şir de soldaţi duceau în mînă torţe de răşină, care luminau şoseaua cu o lumină roşie de pîrjol. Şi, prin mijloc, se scurgea puhoiul de cai, de tunuri, de chesoane, într-un vîrtej infernal, într-un galop furios. Era graba turbată a victoriei, urmărirea îndrăcită a trupelor franceze care trebuiau distruse, zdrobite, acolo, în cine ştie ce văgăună. Nu mai respectau nimic, sfărîmau totul în cale şi treceau mai departe cu orice preţ. Caii care cădeau şi cărora li se tăiau imediat ştreangurile, erau rostogoliţi, zdrobiţi, aruncaţi la o parte ca nişte epave însîngerate. Oamenii, care voiau să treacă drumul, erau răsturnaţi şi ei şi hăcuiţi de roţi. În uraganul acesta, cei care ţineau hăţurile, deşi morţi de foame, nici nu se opreau măcar, prindeau din zbor pîinile ce li se aruncau, în timp ce soldaţii cu făcliile, cu vîrful baionetelor, le întindeau hălci întregi de carne. Pe urmă, tot cu ele, împungeau caii, care azvîrleau din copite, înnebuniţi, galopînd mai tare. Se înnoptase de-a binelea, artileria trecea necontenit în iureşul acela sporit de furtună, în mijlocul unor urale înflăcărate.

Cu toate că urmărise cu atenţie povestirea, Maurice, doborît de oboseală, după ce mîncase cu atîta lăcomie, îşi lăsase capul pe masă, între braţe. Jean mai luptă o clipă, dar fu învins şi el şi adormi la celălalt capăt al mesei. Moş Fouchard coborîse în drum. Honoré rămase singur cu Silvine, acum neclintită în faţa geamului tot larg deschis.

Atunci sergentul artilerist se sculă şi se apropie de fereastră. Noaptea era tot neţărmurită şi neagră, plină de răsuflarea grea a trupelor. Dar se auzeau zgomote mai răsunătoare, lovituri şi trosnituri. Acolo, jos, trecea acum artileria, pe podul pe jumătate scufundat. Caii se ridicau în două picioare de groaza apei mişcătoare. Chesoanele care alunecau într-o parte trebuiau aruncate de tot în rîu. Şi, la vederea acestei retrageri pe ţărmul celălalt, atît de greoaie, atît de înceată, care ţinea din ajun şi care cu siguranţă n-avea să se termine pînă-n zori, tînărul se gîndea la cealaltă artilerie, al cărui şu-

voi sălbatic se năpustea prin Beaumont, răsturnînd totul în cale, strivind vite şi oameni, ca să meargă mai repede.

Honoré se apropie de Silvine şi-i spuse încet de tot, în faţa întunericului de afară, prin care treceau înfiorări sălbatice :

— Eşti amărîtă ?

— O, da, tare amărîtă !

Presimţea că o să-i vorbească despre lucrul acela, despre lucrul acela îngrozitor şi îşi lăsă capul în jos.

— Ia spune-mi, cum s-a întîmplat ?... Aş vrea să ştiu...

Dar ea nu putea să răspundă.

— Te-a silit el ?... A fost de bună-voia dumitale ?

Ea îngăimă atunci, cu vocea sugrumată :

— Doamne, nu ştiu ! Îţi jur că nu ştiu nici eu... Dar, vezi dumneata, ar fi aşa de urît să te mint ! Şi nu pot să mă dezvinovăţesc, nu ! Nu pot să spun că m-ar fi bătut... Dumneata plecaseşi. Eram înnebunită şi asta s-a întîmplat, dar nu ştiu, nu ştiu cum !

Hohote de plîns o înecară şi el, palid, în prada unei emoţii tot atît de mari, aşteptă un minut. Gîndul că ea nu voia să-l mintă îl liniştea, cu toate astea. O întrebă mai departe, cu mintea chinuită de tot ce nu putuse încă înţelege.

— Tata te-a ţinut aici, va să zică ?

Ea nici nu ridică ochii măcar, recăpătîndu-şi liniştea şi luîndu-şi din nou înfăţişarea de resemnare plină de curaj.

— Îi fac toată treaba. N-am fost niciodată pretenţioasă la mîncare. Cum mai am o gură de ţinut, a folosit prilejul ca să-mi scadă leafa... Acum, se înţelege, sînt nevoită să fac tot ce-mi porunceşte.

— Dar, dumneata, de ce-ai rămas ?

La una ca asta ea rămase atît de uluită, că-l privi în faţă.

— Eu ? Dar unde ai vrea dumneata să mă duc ? Cel puţin aici, eu şi micuţul meu, avem ce să mîncăm şi sîntem liniştiţi.

Tăcerea se aşternu din nou ; amîndoi se priveau acum ochi în ochi. Şi, în depărtare, din valea întunecată, freamătul mulţimii se ridica mai intens, în timp ce bubuitul tunurilor, pe podul de vase, se prelungea la nesfîrşit. Se auzi un ţipăt prelung, ţipăt desperat de om sau de vită, care străbătu întunericul cu o sfîşiere fără margini.

— Ascultă, Silvine — continuă rar Honoré — mi-ai trimis o scrisoare care mi-a adus o mare bucurie... Nu m-aş mai fi întors niciodată. Dar scrisoarea asta, pe care am mai citit-o şi astă seară, spune unele lucruri cum nu se poate mai bine.

Întîi pălise auzindu-l că vorbeşte de asta. Poate că era supărat pentru că îndrăznise să-i scrie, ca o femeie fără ruşine. Apoi, pe măsură ce i se destăinuia, ea se înroşea ca para focului.

— Ştiu sigur că nu vrei să minţi şi de asta cred ce e scris pe hîrtie... Da, acum o cred pe deplin... Ai avut dreptate să crezi că, de-aş fi murit în război, fără să te mai văd, aş fi suferit tare mult, plecînd din lumea asta aşa, spunîndu-mi în inima mea că nu m-ai iubit... Şi atunci, dacă tu tot ţii la mine, dacă nu m-ai iubit decît pe mine...

Limba i se împleticea. Nu-şi mai găsea cuvintele, zguduit de o emoţie neobişnuită.

— Ascultă, Silvine, dacă porcii ăştia de prusaci nu-mi fac de petrecanie, tot pe tine te vreau. Da, o să ne căsătorim cum termin cu milităria.

Ea sări drept în picioare şi, dînd un ţipăt, căzu în braţele tînărului. Nu putea vorbi. Tot sîngele din vine i se urcase în faţă. El se aşeză pe scaun şi o luă pe genunchi.

— M-am gîndit îndelung şi asta aveam să-ţi spun cînd am venit aici... Dacă tata nu vrea să ne dea consimţămîntul, o să plecăm de aici. Lumea e mare... Iar micuţul, nu putem să-l strîngem de gît, ce Dumnezeu ! O să mai avem şi alţii şi, pînă la urmă, nici n-am să mai ştiu care-i din grămadă.

O ierta. Nu-i venea să creadă că-i cu putință o fericire atît de mare. În cele din urmă ea șopti :

— Nu, nu e cu putință ! E prea mult. Poate că într-o zi ai să te căiești... Dar cît ești de bun, Honoré, și cît de drag îmi ești !

Cu o sărutare pe buze o reduse la tăcere. Și ea nici nu mai avea puterea să se împotrivească fericirii care-o cuprindea, vieții fericite pe care o credea spulberată pentru totdeauna. Cu o pornire mai tare decît voința ei și pe care nu și-o putu stăpîni, ea îl cuprinse zdravăn în brațe, îl strînse sărutîndu-l cu toată puterea ei de femeie, ca pe un bun redobîndit, numai al ei, pe care nimeni de-aici înainte nu i-l va mai putea răpi. El era iarăși al ei, el, pe care-l pierduse, și mai degrabă ar fi murit decît să lase să i-l mai ia cineva.

Dar în clipa aceea porni ca un freamăt larma deșteptării ce umplu noaptea întunecată. Se auzeau ordine răstite, goarnele sunau și o întreagă frămîntare de umbre se ridica de pe ogoarele golașe, o mare nedeslușită și zbuciumată, ale cărei talazuri și ajunseseră în drum. Jos, focurile de pe cele două maluri de-abia mai pîlpîiau. Nu se mai vedeau decît niște mogîldețe nelămurite care fugeau de colo-colo, fără ca cineva să-și poată da seama măcar dacă se mai continua cu trecerea fluviului. O asemenea spaimă, o astfel de nebunie a groazei, nu mai străbătuse niciodată întunericul.

Moș Fouchard se apropiase din nou de fereastră strigîndu-le că ceilalți pleacă. Treziți din somn, înfrigurați și amorțiți, Jean și Maurice săriră în picioare. Honoré strînse tare amîndouă mîinile Silvinei într-ale lui.

— Ne-am jurat... Să mă aștepți !

Ea nu găsi nici un cuvînt, îl privi cu toată ființa ei, cu o ultimă și prelungă privire, în timp ce Honoré sărea pe fereastră, ca să ajungă, în pas alergător, la baterie.

— Cu bine, tată !

— Cu bine, băiatule !

Atîta tot. Țăranul și ostașul se despărțeau iar, așa cum se văzuseră, fără o îmbrățișare, ca un tată și un fecior care n-aveau nevoie să se vadă ca să poată trăi.

Cînd ieşiră şi ei din ogradă, Maurice şi Jean o luară la goană pe costişele repezi. Jos, nu mai găsiră regimentul 106. Toate regimentele se şi puseseră în mişcare. Fură nevoiţi să alerge mai departe, trimişi cînd în colo, cînd încoace. În cele din urmă, buimăciţi, în învălmăşeala aceea înspăimîntătoare, îşi găsiră pe neaşteptate compania, pe care o comanda locotenentul Rochas. Dar căpitanul Beaudoin şi regimentul erau cu siguranţă în altă parte. Iar Maurice rămase cu gura căscată văzînd că puhoiul ăsta de oameni, de vite şi de tunuri ieşea din Remilly şi se îndrepta spre Sedan, pe drumul de pe malul stîng. Ce mai era şi asta ? Ce se petrecea ? Nu mai treceau Meusa, băteau în retragere spre nord !

Un ofiţer de vînători, care se găsea cu ei nu se ştie prin ce împrejurare, spuse tare, să se audă :

— Fir-ar să fie de necaz ! Îi ziua de 28 trebuia s-o ştergem, cînd eram la Le Chêne !

Alte glasuri lămureau mişcarea. Soseau veşti. Către ceasurile două de dimineaţă un aghiotant al mareşalului Mac-Mahon venise să spună generalului Douay că toată armata are ordinul să se retragă spre Sedan, fără să piardă o clipă. Zdrobit la Beaumont, corpul al 5-lea le tîra şi pe celelalte trei în dezastrul lui. În momentul acela generalul, care supraveghea trecerea lîngă podul de vase, turba de necaz văzînd că numai divizia a treia, a lui, trecuse dincolo. În curînd avea să se lumineze de ziuă şi se puteau aştepta la un atac dintr-o clipă într-alta. De aceea înştiinţă pe toţi comandanţii din subordinea lui să ajungă la Sedan, cum o putea fiecare, pe drumurile cele mai scurte. Şi el însuşi, părăsind podul şi dînd ordin să fie distrus, porni în grabă de-a lungul malului stîng, cu divizia întîi şi cu artileria de rezervă, în timp ce divizia a treia urmă ţărmul drept, iar divizia întîi, descompletată la Beaumont, cu unităţile răvăşite, era fugară pe cine ştie unde. Din corpul al 7-lea, care încă nu intrase în foc, nu mai rămăseseră decît frînturi împrăştiate, pierdute pe drum, care alergau nebuneşte prin beznă.

Nu erau încă ceasurile trei și era tot noapte adîncă. Maurice, care cunoștea totuși regiunea, nu mai știa pe unde merge, nu mai era în stare să se dumerească, în șuvoiul acela care dăduse peste maluri, în turma aceea înnebunită care curgea cît era drumul de mare. Mulți oameni, scăpați din măcelul de la Beaumont, ostași din toate armele, sfîrtecați, plini de sînge și de praf, se amestecau cu regimentele, semănînd groaza în jur. Din toată valea, dincolo de rîu, părea că se ridică o larmă asemănătoare, alte tropote de turmă, alte puhoaie în goană, corpul întîi care părăsise Carignan și Douzy, corpul al 12-lea, plecat din Mouzon cu resturile dintr-al 5-lea, toate puse în mișcare, tîrîte de aceeași forță logică și de neînvins care, de la 28 încoace, împingea armata spre nord, o înghesuia în fundătura în care avea să piară.

În vremea asta se crăpa de ziuă, tocmai cînd compania Beaudoin trecea prin Pont-Maugis, și Maurice recunoscu locurile, colinele din Liry spre stînga, Meusa la dreapta, curgînd de-a lungul drumului. Dar zorile cenușii luminau cu o tristețe fără margini Bazeilles și Balan, pierdute în zariștea livezilor, în vreme ce Sedanul, livid, un Sedan ca dintr-un vis de groază, de doliu, se ghicea în zare, pe nesfîrșita perdea întunecată a pădurilor. Și dincolo de Wadelincourt, după ce ajunseseră în sfîrșit la bariera Torcyului, fură siliți să stea la tocmeală, să se roage îndelung și să se supere și mai-mai să asedieze cetatea, pentru ca comandantul să lase jos podul. Erau ceasurile cinci. Corpul al 7-lea intră în Sedan, amețit de oboseală, de foame și de frig.

VIII

În învălmăşeala aceea, la capătul şoselii din Wadelincourt, în piaţa Torcy, Jean fu despărţit de Maurice. Şi alergă peste tot, se rătăci prin mulţimea care tropăia încoace şi-ncolo, neputînd să-l găsească. N-avea noroc şi pace ! Căci tocmai primise propunerea tînărului său prieten, care voia să-l ia şi pe el la soră-sa, ca să se odihnească la dînsa şi să mai doarmă şi ei într-un pat ca lumea. Zăpăceala era atît de cumplită şi toate regimentele atît de amestecate, fără ordine de marş şi fără comandanţi, încît oamenii puteau oarecum să facă ce-i tăia capul. Dacă trăgeai un somn bun aveai, totuşi, timpul să te dezmeticeşti şi să-ţi ajungi camarazii din urmă.

Jean, îngrozit, se văzu deodată pe viaductul din Torcy, deasupra păşunilor întinse, inundate de apele fluviului, din ordinul comandantului. Pe urmă, după ce ieşi printr-o altă poartă, trecu podul Meusei. Cu toate că se lumina tot mai mult de ziuă i se păru că se înnopta iar în oraşul acesta strîmt, gîtuit între meterezele lui, cu străzi umede, străjuite de case înalte. Şi nici măcar nu-şi aducea aminte de numele cumnatului lui Maurice. Ştia doar că pe soră-sa o chema Henriette. Unde

să se ducă ? Pe cine să întrebe ? Mergea în neştire, ca un automat. Simţea că s-ar prăbuşi dacă s-ar opri. Asemenea celui care se îneacă, nu auzea decît vîjîitul surd, nu desluşea decît scurgerea necontenită a valului de oameni şi dobitoace care-l purta şi pe el. După ce mîncase la Remilly, acum suferea mai ales de nesomn. Şi împrejurul lui oboseala era mai puternică decît foamea. Turma de umbre se poticnea pe străzile acelea necunoscute. La tot pasul, altul se prăvălea pe marginea drumului, se răsturna sub vreo poartă şi rămînea acolo ca mort, adormit.

Ridicînd privirea Jean citi pe o tăbliţă : Calea Subprefecturii. La capăt era un monument, într-o grădină. Şi, la colţul străzii, zări un călăreţ, din vînătorii africani, pe care i se păru că-l mai văzuse. N-o fi Prosper, flăcăul din Remilly, pe care-l văzuse la Vouziers cu Maurice ? Descălecase şi calul, cu privirea pierdută, tremurînd tot, era atît de flămînd că-şi întinsese gîtul să roadă scîndurile dintr-un camion oprit lîngă trotuar. De două zile caii nu-şi mai primiseră tainul, mureau pe picioare de sfîrşeală. Dinţii lui mari făceau zgomot ca de raşper, rozînd lemnul, în timp ce vînătorul plîngea.

Dar cînd Jean, care se îndepărtase, se întoarse cu gîndul că băiatul acesta trebuie să ştie adresa rudelor lui Maurice, nu-l mai găsi. Fu cuprins atunci de deznădejde, rătăci de colo-colo pe străzi, se pomeni iar la Subprefectură, ajunse pînă la piaţa Turenne. Acolo, pentru o clipă, se crezu salvat, zărind în faţa primăriei. chiar lîngă statuie, pe locotenentul Rochas cu cîţiva oameni din companie. Dacă nu putea să-şi întîlnească prietenul, cel puţin o să-şi găsească regimentul şi are să doarmă în cort. Deoarece căpitanul Beaudoin nu se mai arătase, tîrît şi el pe undeva, rătăcit pe cine ştie unde, locotenentul Rochas încerca să-şi adune oamenii, informîndu-se, întrebînd zadarnic unde se fixase locul de oprire al diviziei. Dar, cu cît se apropiau mai mult de centrul oraşului, compania, în loc să crească, se împuţina. Un soldat, cu gesturi de smintit, intră într-un han şi nu se mai întoarse. Alţi trei se opriră dinaintea

uşii unui băcan uitîndu-se la nişte zuavi care desfundaseră un butoiaş de rachiu. Mulţi zăceau întinşi în şanţ, alţii voiau să plece, cădeau din nou, zdrobiţi şi îndobitociţi. Chouteau şi Loubet, dîndu-şi coate, dispăruseră în fundul unei alei întunecate, pe urmele unei femei mătăhăloase care ducea în mînă o pîine. Nu mai rămăseseră cu locotenentul decît Pache şi Lapoulle, şi ca la vreo zece camarazi.

Lîngă statuia lui Turenne Rochas făcea sforţări grozave să se ţină pe picioare, cu ochii deschişi. Cînd îl recunoscu pe Jean îi şopti :

— Ah, tu eşti, caporale ! Şi oamenii tăi ?

Jean făcu un gest nedesluşit, ca să arate că nu ştie. Dar Pache, arătîndu-l pe Lapoulle, răspunse, nemaiputîndu-şi stăpîni plînsul :

— Sîntem aici. Numai noi doi am mai rămas. De s-ar îndura de noi milostivul Dumnezeu, că tare mai sîntem nenorociţi !

Celălalt, mîncăul, se uita la mîinile lui Jean, de parc-ar fi vrut să le sfîşie, revoltat că le vede mereu goale acum. Poate că visase, în toropeala lui, că Jean se dusese să ia raţia de hrană pentru grupă.

— Afurisită soartă ! tună el. Va să zică o să strîngem iar cureaua !

Gaude, gornistul, care aştepta ordinul să sune adunarea, lipit cu spatele de gard, adormise, alunecînd cît era de lung şi întinzîndu-se cu faţa în sus. Toţi se prăbuşeau, rînd pe rînd şi sforăiau năprasnic. Şi numai sergentul Sapin rămăsese cu ochii larg deschişi, cu nasul ascuţit pe faţa lui mică şi fără culoare ca şi cum şi-ar fi văzut soarta scrisă pe zarea acestui oraş necunoscut.

În vremea asta locotenentul Rochas nu se mai putu împotrivi nevoii de a se aşeza jos, pe pămînt. Vru să dea un ordin.

— Caporale, o să fie nevoie... o să fie nevoie...

Şi nu mai găsea cuvintele ; gura îi era încleştată de oboseală. Şi, dintr-o dată, se prăvăli şi el, trăsnit de somn.

Jean, temîndu-se să nu cadă şi el pe caldarîm, plecă. Se încăpăţîna să găsească un culcuş. De cealaltă parte a pieţii, la o fereastră a hotelului Crucea de Aur, zărise pe generalul Bourgain-Desfeuilles, fără veston, gata să se strecoare între cearşafuri fine şi curate. De ce să mai fii aşa de conştiincios ? Ca să suferi şi mai mult ? Fu cuprins deodată de o bucurie neaşteptată : un nume ţîşnise din amintirea lui, acela al fabricantului de postav, la care era funcţionar cumnatul lui Maurice, domnul Delaherche. Da, ăsta era. Opri un bătrîn care trecea şi-l întrebă :

— Unde stă domnul Delaherche ?

— Pe strada Maqua, aproape colţ cu strada Untului. E o casă mare, frumoasă, cu sculpturi.

Pe urmă bătrînul îl ajunse din urmă, în fugă.

— Ascultă, dumneata eşti din regimentul 106. Dacă umbli după regiment, să ştii că a plecat prin Château, uite, încolo. Adineauri m-am întîlnit cu colonelul, domnul de Vineuil, pe care l-am cunoscut îndeaproape, cînd era la Mézières.

Dar Jean plecă mai departe, cu gestul de mînie al unui om grăbit. Nu ! Nu ! Acum, cînd era sigur că are să-l găsească pe Maurice, n-avea de gînd să doarmă pe jos, fără nici un aşternut. Şi în sinea lui îl supăra mustrarea de cuget, cînd parcă-l vedea dinaintea ochilor pe colonel, înalt cum era, şi atît de dîrz la oboseală, cu toată vîrsta lui înaintată, dormind la fel ca ostaşii lui, în cort. Îndată o luă pe Strada-Mare, se pierdu iar în forfota crescîndă a oraşului şi se adresă în cele din urmă unui băieţel, care îl duse în strada Maqua.

Acolo, o rubedenie a domnului Delaherche de azi ridicase, în veacul trecut, fabrica măreaţă care, de o sută şaizeci de ani, aparţinuse mereu familiei. La Sedan se pot vedea fabrici de postav, întemeiate în primii ani ai domniei lui Ludovic al XV-lea, fabrici mari cît Luvrul, cu faţade mărețe ca nişte palate domneşti. Cea din strada Maqua avea trei etaje, cu ferestre mari, încadrate cu sculpturi severe. Şi, în partea dinăuntru, în curtea ca de palat, mai dăinuiau încă pomii bătrîni de

la întemeierea fabricii, nişte ulmi uriaşi. Trei generaţii de Delaherche făcuseră aici averi mari de tot. Fiindcă tatăl lui Jules, proprietarul actual, moştenise fabrica de la un văr, mort fără copii, acum stăpînea ramura mai tînără a familiei. Tatăl acesta făcuse case şi mai înfloritoare, dar cum era cam muieratic nevastă-sa fusese foarte nefericită. De aceea ea, cînd a rămas văduvă, temîndu-se grozav ca fiul să n-o ia pe urmele tatălui, s-a străduit să-l ţină pînă după cincizeci de ani ca pe un băiat cuminte, după ce-l însurase cu o femeie foarte modestă şi cucernică. Numai că viaţa se răzbună uneori înspăimîntător. Murindu-i nevasta, Delaherche, a cărui tinereţe se dusese, se îndrăgosti de o văduvioară din Charleville, drăguţa doamnă Maginot, despre care se vorbeau multe şi pe care o luase pînă la urmă de nevastă în toamna trecută, cu toată supărarea maică-si. Cei din Sedan, foarte puritani, i-au judecat totdeauna cu asprime pe cei din Charleville, oraş de rîsete şi petreceri. De altfel căsătoria nu s-ar fi făcut niciodată dacă Gilberte n-ar fi fost nepoata colonelului de Vineuil, care urma să fie înaintat la gradul de general. Înrudirea asta şi gîndul că intrase într-o familie de militari îl măguleau grozav pe fabricantul de postav.

În cursul dimineţii, aflînd că armata avea să treacă prin Mouzon, Delaherche făcuse cu Weiss, contabilul său, plimbarea aceea în cabrioletă, de care îi vorbise moş Fouchard lui Maurice. Rotofei şi înalt, cu faţa îmbujorată, cu nas mare şi buze groase, era o fire veselă, avea curiozitatea vioaie a tîrgoveţului francez căruia-i plac paradele militare strălucite. Cum farmacistul din Mouzon îi spusese că împăratul se găseşte la ferma Baybel, se dusese pînă acolo, îl văzuse şi era mai-mai să stea la taifas cu el, — o întreagă tărăşenie, cu care împuia capul tuturor, la întoarcere. Dar ce întoarcere grozavă, prin panica de la Beaumont, pe drumurile înţesate de fugari! De douăzeci de ori cabrioleta fusese gata să se răstoarne în şanţuri. Cei doi oameni nu ajunseseră acasă decît noaptea, printre piedici de tot felul. Şi plimbarea aceea de plăcere, armata aceea pe

care Delaherche se dusese, cale de două leghe, ca s-o vadă cum defilează, și care-l aducea înapoi pe negîndite în fuga nebunească a retragerii ei, toată întîmplarea asta neprevăzută și tragică îl făcuse să spuie, de zece ori, pe drum :

— Și eu care-o credeam în marș, spre Verdun, și vroiam s-o văd cu orice preț !... Ei bine, am văzut-o și tare mi-e teamă că o s-o vedem, la Sedan, mai mult decît am vrea !

Dimineața, încă de la orele cinci, Delaherche, trezit de zgomotul puternic de zăgaz deschis făcut de corpul al 7-lea în trecere prin oraș, se îmbrăcase în grabă. Și, în primul ins pe care-l întîlnise în piața Turenne, recunoscuse pe căpitanul Beaudoin. Cu un an înainte, la Charleville, căpitanul fusese unul din prietenii frumoasei doamne Maginot, așa că Gilberte i-l prezentase înainte de căsătoria lor. Gurile rele spuneau, în șoaptă, pe vremuri, că Beaudoin, după ce obținuse totul, se dăduse la o parte din calea fabricantului de postav, așa, din delicatețe, nevoind s-o lipsească pe prietena lui de averea considerabilă care-i venea ca din senin.

— Cum, dumneata ești ? strigă Delaherche. Și în ce hal, sfinte Dumnezeule !

Beaudoin, atît de îngrijit, atît de spilcuit îmbrăcat de obicei, era cu adevărat într-o stare de plîns, cu uniforma murdară, cu fața și mîinile negre. Înfuriat la culme, făcuse drumul cu niște pușcași algerieni, fără să se poată dumeri cum de se rătăcise de compania lui. Ca toți ceilalți, era mort de foame și de oboseală. Dar nu de asta suferea cel mai mult, ci mai cu seamă pentru că nu-și mai schimbase rufăria de la Reims încoace.

— Închipuiți-vă — se văită el numaidecît — că mi-au rătăcit bagajele la Vouziers. Niște dobitoci, niște bandiți pe care i-aș împușca, dacă i-aș prinde !... Și să nu-mi mai rămîie nimic, nici o batistă, nici o pereche de ciorapi ! Să-nnebunești, nu alta, pe cinstea mea !

Delaherche stărui mult să-l ia cu el acasă. Dar el se împotrivea : Nu și nu ! Nu mai semăna a om, nu voia

să sperie lumea. Trebui ca fabricantul să se jure că nici maică-sa, nici nevastă-sa nu se sculaseră încă. Şi apoi avea să-i dea apă, săpun, rufărie curată, în sfîrşit, tot ce trebuie.

Era ceasul şapte cînd căpitanul Beaudoin, curăţat, periat, purtînd pe sub uniformă o cămaşă de-a lui Delaherche, se înfăţişă în sufrageria foarte înaltă, tapisată cu lemn cenuşiu. Doamna Delaherche, mama, se şi afla acolo, fiindcă se scula totdeauna în zori, în ciuda celor şaptezeci şi opt de ani ai ei. Cu părul alb coliliu, bătrîna avea un nas care se subţiase şi o gură care nu mai rîdea, într-o figură prelungă şi slabă. Ea se ridică în picioare, se arătă foarte politicoasă, poftindu-l pe căpitan să se aşeze în faţa uneia din ceştile de cafea cu lapte care se găseau pe masă.

— Poate că v-ar face mai multă plăcere, domnule, nişte carne şi vin, după atîta oboseală ?

Dar el protestă :

— Vă mulţumesc mult, doamnă, un pic de lapte şi pîine cu unt, au să-mi facă mai bine decît orice.

În momentul acela o uşă se deschise repede şi Gilberte intră cu mîna întinsă. Trebuie s-o fi înştiinţat Delaherche, căci altfel ea nu se dădea niciodată jos din pat înainte de ora zece. Era înaltă, mlădie şi puternică, cu un păr negru frumos, cu nişte ochi frumoşi negri şi cu toate astea cu un obraz trandafiriu şi cu toată faţa rîzătoare, puţin zvăpăiată, fără pic de răutate. Capodul ei bej, cu broderii de mătase roşie, era lucrat la Paris.

— Ah, căpitane — spuse ea repede, strîngînd mîna tînărului — ce drăguţ eşti că te-ai oprit în bietul nostru colţişor de provincie !

Pe urmă rîse singură de zăpăceala ei.

— Vai, că tare-s proastă ! Te-ai fi lipsit dumneata mult şi bine să vii la Sedan, în asemenea împrejurări... Dar sînt atît de fericită că te văd iar !

Şi-n adevăr, ochii ei frumoşi străluceau de plăcere. Iar doamna Delaherche, care ştia, pesemne, ce spuneau gurile rele din Charleville, îi privea ţintă pe amîndoi cu mutra ei înţepată. Căpitanul, de altfel, se arăta foarte

discret, ca un om care păstrase numai o bună amintire despre casa primitoare în care fusese invitat altădată.

Luară gustarea şi imediat Delaherche ajunse iar la plimbarea lui din ajun, nemaiputîndu-şi stăpîni mîncărimea de limbă care-l făcea să mai povestească o dată.

— Ştii că l-am văzut pe împărat la Baybel.

Îi dădu drumul şi nimic nu-l mai putu opri de-aici înainte. Începu, mai întîi, cu o descriere a fermei, — o clădire mare, pătrată, cu o curte lăuntrică, închisă de un gard de fier, totul aşezat pe o înălţime care se ridică deasupra Mouzonului, la stînga drumului dinspre Carignan. Apoi se întoarse la trupele corpului al 12-lea, prin care trecuse, aşezat printre viile de pe dealuri, trupe falnice, strălucind în soare, a căror vedere îi umpluse inima de o mare bucurie patriotică.

— Aşadar mă găseam acolo, domnule, cînd, deodată, împăratul a ieşit din ferma unde se oprise ca să se odihnească şi să mănînce. Îşi pusese un pardesiu peste uniforma de general, deşi soarele dogorea. În urma lui, un servitor ducea un scaun pliant... Nu mi s-a părut de loc în apele lui. Ah, nu! Era cocîrjat, cu mersul greoi, cu faţa galbenă, în sfîrşit, un om bolnav... Şi asta nu m-a mirat, pentru că farmacistul din Mouzon, sfătuindu-mă să merg pînă la Baybel, îmi povestise că un aghiotant alergase să-i cumpere nişte doctorii... Da, ştiţi, doctorii pentru...

De faţă cu maică-sa şi nevastă-sa nu putea să vorbească mai desluşit despre dizenteria de care împăratul suferea de la Le Chêne şi care-l silea să poposească, astfel, prin ferme, de-a lungul drumului.

— Şi, ce să vă mai spun, iată-l pe servitor că aşază pliantul, la marginea unui lan de grîu, lîngă un tufiş şi iată-l pe împărat că stă pe el... Şedea nemişcat, prăbuşit, aidoma unui mic rentier care-şi încălzeşte reumatismele la soare. Privea cu ochii lui posomorîţi zarea întinsă, Meusa curgînd jos în vale, în faţă dealurile împădurite, ale căror culmi se pierd în depărtare, vîrfurile pădurilor din Dieulet la stînga, movila înverzită de la Sommauthe în dreapta... Era înconjurat de aghiotanţi

și de ofițeri superiori și un colonel de dragoni, care-mi ceruse informații asupra regiunii, îmi făcuse tocmai semn să nu plec, cînd, deodată...

Delaherche se ridică în picioare, căci ajunsese la întîmplarea cea mai grozavă din povestire și voia să adauge și gesturile la cuvînt.

— Deodată izbucnesc detunături și se văd, drept înainte, în fața pădurilor din Dieulet, obuze brăzdînd cerul... Pe cinstea mea, am avut impresia unui foc de artificii tras în plină zi... Împrejurul împăratului, firește, mirare, neliniște. Colonelul meu de dragoni se întoarce în goană să mă întrebe dacă pot să spun exact în ce parte se dau luptele. Imediat îi răspund: „La Beaumont, fără pic de îndoială". El se întoarce lîngă împărat, pe ai cărui genunchi un aghiotant întindea o hartă. Împăratului nu-i venea să creadă că se dau lupte la Beaumont. Eu, nu-i așa? — n-aveam altceva de făcut decît să stăruiesc în ideea mea, cu atît mai tare cu cît obuzele se întețeau pe cer, concentrîndu-se de-a lungul drumului de la Mouzon... Și atunci, domnule, cum te văd pe dumneata, l-am văzut pe împărat întorcîndu-și spre mine fața pămîntie. Da, m-a privit o clipă cu ochii lui tulburi, plini de neîncredere și de tristețe. Și pe urmă și-a aplecat iar capul deasupra hărții și n-a mai mișcat.

Bonapartist aprins în vremea plebiscitului, Delaherche, după primele înfrîngeri, recunoștea că imperiul făcuse greșeli. Dar mai lua încă apărarea dinastiei și-l căina pe Napoleon al III-lea, pe care toată lumea îl înșela. Astfel, după spusele lui, adevărații vinovați de nenorocirile noastre nu erau alții decît deputații republicani din opoziție, care nu îngăduiseră să se voteze numărul de oameni și creditele trebuitoare.

— Și împăratul s-a întors la fermă? întrebă căpitanul Beaudoin.

— Zău că nu știu nimic, domnule. L-am lăsat pe scaun... Era pe la amiază. Bătălia se apropia, întoarcerea mea începea să mă îngrijoreze... Tot ce pot să adaug e că un general, căruia îi arătam Carignanul

departe, în șes, în urma noastră, păru foarte mirat auzind că granița belgiană se află acolo, la cîțiva kilometri... Ah, bietul împărat, halal de-așa slujitori!

Gilberte, veselă, fără vreo umbră de stinghereală, de parc-ar fi fost în salonul ei de văduvă, în care-l primea odinioară, era atentă cu căpitanul și-i dădea pîinea prăjită și untul. Ținea morțiș să-l facă să rămînă la ei, să se odihnească, dar el refuză, și rămaseră înțeleși că o să se odihnească numai cîteva ore pe o canapea, în biroul lui Delaherche, înainte de a porni pe urma regimentului. În clipa în care căpitanul lua zaharnița din mîinile tinerei femei, doamna Delaherche, care nu-i slăbea din ochi, îi văzu deslușit cum își strîng degetele, și nu mai avu nici o îndoială.

Dar o servitoare intră tocmai atunci:

— Domnule, jos e un soldat care întreabă de adresa domnului Weiss.

Delaherche nu era mîndru, cum se spunea și-i plăcea să stea de vorbă cu necăjiții din lumea asta, dintr-un gust de popularitate ieftină.

— Adresa lui Weiss, ia te uită! Asta-i ciudat... Cheamă-l încoace pe soldatul ăla.

Jean intră, atît de sfîrșit, că se clătina pe picioare. Zărindu-l pe căpitanul său, la masă cu două doamne, avu o tresărire ușoară de surprindere, trase înapoi mîna întinsă fără voie înainte, pentru a se sprijini de un scaun. Pe urmă răspunse scurt la întrebările fabricantului, care făcea pe omul de treabă, prieten al ostașului. În cîteva vorbe el explică prietenia lui cu Maurice și de ce-l caută.

— E un caporal din compania mea, spuse în cele din urmă căpitanul, ca s-o termine repede.

La rîndul lui, el îi puse mai multe întrebări, dornic să afle ce se întîmplase cu regimentul și, cum Jean povestea că ar fi văzut pe colonel trecînd prin oraș, în fruntea puținilor oameni care-i mai rămîneau, ducîndu-se să se stabilească mai la nord, Gilberte vorbi iarăși prea repede, pripită ca o femeie frumoasă care nu se gîndește prea mult.

— Oh, unchiul, de ce n-a venit să mănînce cu noi ? I-am fi pregătit o cameră... Ce-ar fi să trimitem după dînsul ?

Dar doamna Delaherche avu un gest de autoritate supremă. În vinele sale curgea vechiul sînge burghez al orașelor de graniță, toate virtuțile bărbătești ale unui patriotism neînduplecat. Nu ieși din schivnicia tăcerii ei decît ca să spună :

— Lăsați-l în pace pe domnul de Vineuil, care e acolo unde-i cere datoria lui.

Asta pricinui o oarecare tulburare. Delaherche îl luă pe căpitan în biroul lui, ținînd să-l instaleze chiar el pe canapea și Gilberte plecă, în ciuda lecției primite, cu aerul ei de pasăre care bate din aripi, tot veselă, și pe furtună, în timp ce slujnica, în grija căreia fusese lăsat Jean, îl conducea prin curțile fabricii, printr-un labirint de coridoare și scări.

Familia Weiss locuia pe strada Voyards, dar casa, care aparținea lui Delaherche, era legată de clădirea monumentală din strada Maqua. Strada Voyards era pe vremea aceea una din cele mai gîtuite din Sedan, o străduță strîmtă, umedă, întunecată de zidul cetății din vecinătate. Acoperișurile fațadelor înalte aproape se atingeau, străzile negre păreau niște ochiuri de pivniță, mai ales de partea unde se ridica zidul cel mare al liceului internat. Cu toate astea, Weiss, avînd locuință și încălzire în tot etajul al III-lea, era foarte mulțumit că se află în apropierea imediată a biroului, putînd să se ducă și în papuci, fără să iasă în stradă. Era un om fericit de cînd o luase de nevastă pe Henriette, pe care o dorise vreme îndelungată, din timpul cînd o cunoscuse la Le Chêne, la taică-său, perceptorul, ducînd de la vîrsta de șase ani gospodăria în locul maică-si care murise. În vreme asta el, intrat la Rafinăria generală cu o funcție cam de om de serviciu, își făcea studiile, ajungea in postul de contabil, printr-o muncă îndîrjită. Și ca Weiss să-și poată vedea visul cu ochii, mai trebui să vină și moartea tatălui Henriettei, greșelile mari ale fratelui ei, la Paris, greșelile lui Maurice,

pentru care sora lui geamănă era un fel de servitoare şi căruia ea i se devotase trup şi suflet ca să facă din el un domn. Crescută ca cenuşăreasa casei, ştiind de-abia să citească şi să scrie, ea vînduse casa, mobilele, fără să poată astupa prăpastia săpată de nebuniile tînărului, cînd acest cumsecade Weiss venise să-i pună la picioare tot ce agonisise, o dată cu puterea lui de muncă şi cu inima lui. Şi ea se hotărîse să-l ia de bărbat, mişcată pînă la lacrimi de dragostea lui, atît de cuminte şi de chibzuită, plină de respect înduioşat, dacă nu chiar de patima unui îndrăgostit. Acum norocul le surîdea. Delaherche spusese cîndva că l-ar lua pe Weiss de tovarăş în firmă. Asta ar fi însemnat fericirea deplină, dacă ar fi avut şi copii.

— Ia seama ! spuse servitoarea către Jean. Scara e foarte înclinată.

Şi, adevărat, se tot împiedica în întunericul grozav, cînd o uşă, deschisă repede, scăldă treptele într-o lumină puternică. Şi el auzi o voce blîndă spunînd :

— El e.

— Doamnă Weiss — strigă servitoarea — ostaşul ăsta întreabă de dumneavoastră.

Cineva rîse cu mulţumire şi glasul cel blînd răspunse :

— Bine ! bine ! Ştiu cine e.

Apoi, deoarece caporalul, stingherit, se oprise gîfîind în prag, cineva îi spuse :

— Intră, domnule Jean... De două ceasuri e şi Maurice aici şi de-atunci te aşteptăm. Oho ! şi cu cîtă nerăbdare !

Atunci, în lumina nesigură a odăii, el o văzu ; semăna uimitor cu Maurice, cu acea asemănare a gemenilor care e un fel de dedublare a figurilor. Totuşi ea era mai mică şi mai subţire, părînd mai firavă. Avea gura niţel cam mare şi figura micuţă, sub minunatu-i păr bălai, de un blond deschis, cum e ovăzul copt. Dar ceea ce o deosebea mai cu seamă de el erau ochii cenuşii, liniştiţi şi dîrzi, în care continua să trăiască sufletul eroic al bunicului ei, erou al Marei Armate. Ea

vorbea puţin, mergea fără zgomot, muncind cu atîta îndemînare, fiind atît de blîndă şi surîzătoare, că o simţeai ca pe o mîngîiere pe unde trecea.

— Haide, treci pe-aici, domnule Jean, mai spuse ea. Totul e gata numaidecît.

El se bîlbîia, neputînd găsi măcar o vorbă de mulţumire, mişcat de o primire atît de frăţească. De altfel ochii i se închideau. N-o mai zărea decît prin pînza somnului care-l cuprindea, un fel de pîclă în care Henriette plutea, nedesluşită, desprinsă de pămînt. Să fi fost oare numai o vedenie încîntătoare femeia asta tînără şi bună care îi zîmbea cu atîta simplitate ? I se păru că-i atinge mîna, că el i-o simte pe a ei, mică şi puternică, devotată ca aceea a unui vechi prieten.

Şi din acel moment Jean pierdu noţiunea limpede a lucrurilor. Se găsea în sufragerie, pe masă era pîine şi carne, dar n-ar fi avut tăria să ducă la gură bucăţile. Văzu acolo un bărbat care şedea pe un scaun. Pe urmă îl recunoscu pe Weiss, pe care-l văzuse la Mulhouse. Dar nu înţelegea ce spunea omul, cu un aer necăjit şi cu gesturi domoale. Într-un pat de campanie, aşezat lîngă sobă, Maurice dormea, cu faţa nemişcată, ca un mort. Şi Henriette umbla grăbită pe lîngă un divan, pe care aruncase o saltea ; ea aducea un sul, o pernă, nişte pături ; cu mişcări repezi şi sigure înfăţa divanul cu nişte cearşeafuri albe, minunate cearşafuri albe, ca zăpada de albe.

Ah, cearşafurile alea albe, cearşafurile acelea la care rîvnise atît de mult, numai pentru ele mai avea ochi Jean ! Nu se mai dezbrăcase şi nu mai dormise într-un pat de şase săptămîni. Simţea un fel de poftă lacomă, o nerăbdare de copil, o patimă neînfrînată să se strecoare în curăţenia aceea proaspătă şi să se topească în ea. Cum rămase singur se şi descălţă, îşi scoase hainele şi se culcă, întinzîndu-se cu un mîrîit de animal mulţumit. Lumina palidă a dimineţii intra pe fereastra înaltă, şi, în timp ce se scufunda în somn adînc, deschizînd din cînd în cînd ochii pe jumătate, o mai văzu încă o dată pe Henriette, o Henriette şi mai nesigură,

ca o nălucire, intrînd în vîrful picioarelor, pentru a așeza lîngă dînsul, pe masă, o sticlă și un pahar pe care le uitase. I se păru că stă acolo cîteva clipe să-i privească pe amîndoi, pe fratele ei și pe dînsul, cu zîmbetul ei liniștit, de o nețărmurită bunătate. Pe urmă se topi. Și el dormea dus în cearșafuri albe. Ceasuri, ani întregi trecură. Jean și Maurice nu mai existau, n-aveau vise, n-aveau conștiința pulsației ușoare din vinele lor. Că erau zece ani ori numai zece minute, timpul încetase să mai însemne ceva pentru ei. Era ca un fel de răzbunare a trupului prea obosit, îmbătat de somnul de moarte al întregii lor ființe. Deodată, zguduiți de aceeași tresărire, amîndoi se treziră. Ce mai era și asta ? Ce se întîmplase, de cînd dormeau ei ? Aceeași lumină palidă cădea de la fereastra înaltă. Erau zdrobiți, aveau încheieturile înțepenite, picioarele mai obosite, gura mai amară decît la culcare. Noroc că nu dormiseră, poate, decît un ceas. Și nu se mirară de loc zărindu-l pe Weiss pe același scaun, părînd că așteaptă, în aceeași stare de copleșire, să-i vadă treziți.

— Aoleu ! îngăimă Jean. Trebuie, totuși, să ne sculăm și să ajungem la regiment pînă la amiază.

Sări pe podea cu un scîncet de durere și se îmbrăcă.

— Pînă la amiază ! repetă Weiss. Știți că e ora șapte seara și că dormiți cam de douăsprezece ceasuri ?

— Ora șapte ? Sfinte Dumnezeule ! Erau îngroziți. Jean, care se și îmbrăcase, voia s-o șteargă, în timp ce Maurice, tot culcat, se văita că nu-și mai poate mișca picioarele. Cum au să-i găsească pe tovarășii lor ? Să nu fi plecat oare armata ? Și amîndoi erau supărați. N-ar fi trebuit să-i lase să doarmă atît. Dar Weiss făcu un gest de deznădejde.

— Dacă-i vorba de isprăvile armatei, ei, doamne ! ați făcut un lucru bun că v-ați odihnit.

El, de dimineață, colinda prin Sedan și împrejurimi. Tocmai atunci se întorsese, mîhnit de lipsa de inițiativă a trupelor, în ziua aceea de 31, atît de prețioasă, pierdută într-o așteptare fără rost. O singură explicație rămînea în picioare : sfîrșeala oamenilor, nevoia lor

absolută de odihnă. Şi tot nu înţelegea de ce nu se continuă retragerea, după cele cîteva ore necesare de somn.

— Eu — continuă el — n-am pretenţia că mă pricep la lucrurile astea, dar simt, adevărat ! simt că armata s-a oprit foarte prost la Sedan. Corpul al 12-lea se găseşte la Bazeilles, unde s-au dat cîteva lupte fără importanţă, azi-dimineaţă ; corpul întîi e înşiruit de-a lungul Givonnei, din satul La Moncelle pînă la pădurea Garenne ; în vreme ce al 7-lea a întins corturile pe podişul din Floing, iar al 5-lea, pe jumătate nimicit, se înghesuie sub parapete, înspre Château... Şi tocmai de asta mi-e teamă, că-i ştiu pe toţi aşezaţi aşa, împrejurul oraşului, în aşteptarea prusacilor. Eu, oho, aş fi întins-o imediat în direcţia Mézières. Cunosc regiunea. Nu există o altă linie de retragere. Altfel vom fi daţi peste cap şi asvîrliţi în Belgia... Şi pe urmă, uite ! veniţi să vedeţi ceva...

Îl apucă de mînă pe Jean, ducîndu-l în faţa ferestrei :

— Priveşte colo, pe culmea dealurilor.

Pe deasupra zidurilor, peste clădirile din apropiere, fereastra dădea, la sud de Sedan, spre valea Meusei. Se vedea fluviul curgînd prin fîneţele întinse, se vedea Remilly la stînga, Pont-Maugis şi Wadelincourt în faţă şi Frénois la dreapta. Dealurile îşi întindeau coastele lor verzi, mai întîi Liry, pe urmă Marfée şi Croix-Pieu, cu pădurile lor mari. În lumina apusului, zarea nețărmurită era liniştită şi de-o limpezime de cristal.

— Nu vezi, colo, de-a lungul piscurilor, liniile alea negre în mers, furnicile negre care se mişcă ?

Jean căsca ochii mari, în timp ce Maurice, în genunchi pe pat, lungea gîtul.

— Aha ! da, strigară amîndoi. Uite o linie, uite alta, şi alta, şi alta ! Sînt peste tot.

— Ei bine ! — continuă Weiss — sînt prusacii... De azi dimineaţă îi privesc. Şi trec, trec de nu se mai termină ! Ah, vă spun eu că, dacă soldaţii noştri îi aşteaptă, ei n-au să întîrzie să vină !... Şi toţi locuitorii oraşului i-au văzut ca şi mine, numai generalii parcă sînt legaţi

la ochi. Am stat de vorbă adineauri cu un general. A dat din umeri spunîndu-mi că mareşalul Mac-Mahon e absolut sigur că nu are nici şaptezeci de mii de germani în faţa lui. Să dea Domnul să fie bine informat!... Dar, uitaţi-vă numai! Pămîntul e negru de ei. Şi vin, tot vin mereu, furnicile negre!

În clipa asta Maurice se trînti iar pe pat şi începu să plîngă cu hohote. Henriette, cu chipul ei zîmbitor la fel ca în ajun, tocmai intra. Se apropie repede, speriată.

— Ce-i, ce s-a întîmplat?

Dar el o împinse la o parte cu mîna.

— Nu, nu! Lasă-mă, nu mă mai îngriji, nu ţi-am făcut decît necazuri. Cînd mă gîndesc că ţie nu-ţi dădea mîna să-ţi faci o rochie, iar pe mine mă ţineai prin şcoli. Oh! da, învăţătura de care am ştiut al dracului să mă folosesc! Şi pe urmă, puţin a lipsit să nu fac numele familiei de ocară. Nu ştiu ce m-aş fi făcut acum dacă tu nu ţi-ai fi luat şi ultima bucătură de la gură, ca să-mi acoperi prostiile.

Ea începu să zîmbească iar.

— Săracu' de tine, se vede că te-ai sculat cam pe dos... Dar din moment ce toate astea sînt şterse, uitate! Nu-ţi faci acum datoria de bun francez? De cînd te-ai înrolat, sînt foarte mîndră de tine, crede-mă.

Ca şi cum ar fi vrut să-l roage să-i vină în ajutor, ea se întoarse spre Jean. Acesta se uita la dînsa, surprins oarecum că nu i se mai părea astăzi aşa de frumoasă ca mai înainte: mai subţirică, mai palidă, acum cînd n-o mai vedea prin nălucirile oboselii. Ceea ce rămînea izbitor era asemănarea cu frate-său şi, cu toate acestea, deosebirea adîncă dintre firile lor se desluşea limpede în această clipă: el, de-o nervozitate femeiască, stăpînit de boala vremii lui, simţind adînc în el criza istorică şi socială a rasei, în stare să treacă dintr-o clipă în alta de la avînturile cele mai nobile la cea mai grozavă descurajare; ea, atît de slăbuţă, în modestia-i de cenuşereasă, cu înfăţişarea resemnată de mică gospodină, cu fruntea largă, cu ochii hotărîţi, parcă zămislită din plămada sfîntă din care se făuresc martirii.

— Mîndră de mine ! strigă Maurice. N-ai de ce, zău că nu ! De o lună de zile fugim ca niște lași ce sîntem.

— Păi de ! spuse Jean, cu bunul său simț. Nu sîntem de capul nostru. Jucăm și noi cum ni se cîntă.

Dar criza tînărului izbucni, mai îndîrjită.

— Ei, tocmai asta-i, nu mai pot !... Cum să nu ți se rupă inima de înfrîngerile astea veșnice, de dobitocii ăștia de comandanți, de soldații ăștia trimiși prostește la abator ca niște vite ?... Și acum nu ne mai rămîne nici o ieșire. Vedeți și voi că prusacii se apropie din toate părțile și o să fim nimiciți, armata-i pierdută... Nu, nu ! rămîn aici, mai bine să mă împuște ca dezertor... Jean, tu poți să pleci fără mine. Nu, nu mă mai întorc la regiment, rămîn aici !

O nouă criză de plîns îl doborî pe pernă. Era o destindere nervoasă de neînfrînt, care mătura totul, una din acele prăbușiri neașteptate în ghearele deznădejdii, ale disprețului față de lumea întreagă și față de sine, în care cădea atît de des. Sora lui, care-l cunoștea bine, stătea liniștită.

— Ar fi tare rău, Maurice dragă, dacă ți-ai părăsi postul în momentul primejdiei.

Dintr-o zvîcnitură fu în capul oaselor :

— Ei bine ! dă-mi pușca, o să-mi zbor creierii. În felul ăsta o să termin mai repede.

Apoi, cu mîna întinsă, arătînd spre Weiss, care stătea nemișcat și tăcut :

— Uitați-vă ! Numai el e un om cu scaun la cap. Da, numai el a văzut limpede... Îți mai aduci aminte, Jean, ce-mi spunea acum o lună, lîngă Mulhouse ?

— E adevărat — întări caporalul. — dumnealui a spus că o să mîncăm bătaie.

Și scena le venea în minte, noaptea aceea plină de spaime, așteptarea chinuitoare, tot dezastrul de la Froeschwiller, care împurpurase cerul întunecat, în timp ce Weiss își depăna temerile : Germania gata de război, cu comandanți mai buni, mai bine înarmată, mînată de un mare avînt patriotic. Franța îngrozită, pradă dezordinii, întîrziată și nepregătită sufletește, neavînd

nici comandanții, nici trupele, nici armele trebuitoare. Și prevestirea îngrozitoare se împlinea aidoma.

Weiss își ridică mîinile, care-i tremurau. Pe fața lui de om bun și cinstit se putea citi o mare durere.

— Oh ! nu sînt de loc mîndru că am avut dreptate, șopti el. Eu sînt un prost, dar era așa de limpede, cînd știam cu toții cum stau lucrurile !... Numai că, dacă sîntem învinși, măcar să omorîm și noi la prusaci de ăștia afurisiți. Asta-i singura noastră mîngîiere. Eu socotesc că aici or să ne rămînă oasele, dar aș vrea să le rămînă tot aici și prusacilor, la mormane de prusaci, știi colea : să acoperim tot pămîntul cu ele.

Se ridicase în picioare și arăta cu mîna valea Meusei. O flacără mare ardea în ochii lui bulbucați de miop, din cauza cărora nu se putuse înrola.

— Fir-ar al dracului să fie ! Da, ce m-aș mai lupta și eu, dacă mi s-ar da voie... Nu știu dac-aș face asta pentru că ne ocupă ca niște stăpîni țara, Alsacia asta în care cazacii au făcut atîta rău, dar nu mă pot gîndi la nemți, nu pot să mi-i închipui aici, în casele noastre, fără să nu mă simt cuprins de dorința sălbatică de a căsăpi cîțiva... Oh ! de nu m-ar fi reformat, de-aș fi și eu soldat !

Apoi, după o scurtă tăcere :

— Și la urma urmei, de ce nu ?

Asta vădea, chiar și din partea celor mai descurajați, nădejdea, nevoia credinței într-o victorie posibilă. Iar Maurice, rușinîndu-se de plînsul lui, îl asculta, se agăța de visul acesta. Ba, în ajun, umblase zvonul că Bazaine ar fi la Verdun. Soarta putea să facă o minune cu Franța, pe care atîta vreme o purtase pe drumul gloriei. Henriette, fără o vorbă, dispăru și, cînd se întoarse, nu se minună de loc găsindu-l pe frate-său îmbrăcat, în picioare, gata de plecare. Ea ținu numaidecît să le dea de mîncare, și lui Jean și lui. Trebuiră să se așeze la masă, dar îmbucăturile li se opreau în gît, le era greață și erau încă năuci din cauza somnului de plumb. Ca un om chibzuit ce era, Jean tăie o pîine în două, puse o jumătate în ranița lui Maurice și pe cealaltă

într-a lui. Se întuneca. Trebuiau să plece. Iar Henriette — care se oprise la fereastră, privind departe, pe dealul Marfée, trupele prusace, furnicile acelea negre care treceau mereu, pierzîndu-se încetul cu încetul în negura nopții tot mai adînci, — oftă fără să vrea.

— Of, războiul, războiul ăsta îngrozitor !

Auzind-o, Maurice începu să rîdă de ea, ca să se răzbune.

— Ei, cum așa, surioară ? Tu ne trimiți la luptă și tot tu ocărăști războiul !

Ea se întoarse, îi răspunse, privindu-l drept în ochi, cu curajul ei obișnuit :

— Așa-i, mi-e groază de el, îl socotesc nedrept și înfiorător... Poate, numai pentru că sînt femeie. Măcelurile astea mă scot din sărite. De ce oare oamenii n-or fi stînd de vorbă și nu s-or fi înțelegînd ?

Jean, băiat de treabă, o aproba, dînd din cap. Și lui, om fără carte, nimic nu i se părea mai ușor decît să cadă cu toții la o înțelegere, dacă și-ar arăta fiecare îndreptățirile lui. Dar Maurice, cu știința lui, se gîndea la războiul necesar, la războiul care e viața însăși, legea fundamentală a lumii. Numai omul neajutorat a scornit ideea de dreptate și de pace, în timp ce natura nepăsătoare e un veșnic cîmp de măcel.

— Să ne înțelegem ! strigă el. Da, peste cine știe cîte veacuri ! Dacă toate popoarele n-ar mai alcătui decît unul singur, ai putea, la nevoie, să te gîndești la venirea acestei epoci de aur în lume ; dar atunci sfîrșitul războaielor n-ar însemna oare și sfîrșitul omenirii ?... Am fost un dobitoc adineauri. Să mergem la război, pentru că asta e legea lumii.

Zîmbea și el, repetînd vorbele lui Weiss.

— Și, la urma urmei, de ce nu ?

Și iarăși cădea pradă unei năluciri puternice, unei nevoi totale de înșelare, în exagerarea bolnăvicioasă a sensibilității lui nervoase.

— Da' ia spune — continuă el vesel — ce face vărul Gunther ?

— Vărul Gunther ? răspunse Henriette. Păi, el face parte din garda prusacă... Garda o fi prin părţile astea, oare ?

Weiss făcu un gest de neştiinţă, pe care soldaţii îl imitară, neputînd răspunde, pentru că nici generalii, cît erau ei de generali, nu ştiau ce duşmani au în faţa lor.

— Haideţi, am să vă conduc eu, spuse el. Am aflat adineauri unde se află regimentul 106.

Îi spuse atunci neveste-si că n-are să se întoarcă în seara aceea, că o să doarmă la Bazeilles. Cumpărase acolo o căsuţă pe care sfîrşise aproape s-o aranjeze, ca să stea în ea pînă la venirea frigului, şi care se învecina cu o boiangerie a domnului Delaherche. Şi era îngrijorat de proviziile pe care le şi pusese în pivniţă, un butoiaş de vin şi doi saci de cartofi, fiind sigur, după cum spunea el, că borfaşii au să-i jefuiască toată casa, dacă ar lăsa-o goală, în timp ce el o mai putea apăra fără îndoială, mînînd în ea peste noapte. În vreme ce vorbea, soţia lui îl privea stăruitor.

— Fii liniştită — adăugă el zîmbind — n-am altă intenţie decît să păzesc mobilele pe care le avem acolo. Şi îţi făgăduiesc să mă întorc numaidecît, dacă satul va fi atacat, dacă va fi vreo primejdie cît de mică.

— Du-te, spuse ea. Dar întoarce-te, că de nu, am să vin după tine.

La uşă Henriette îl îmbrăţişă cu duioşie pe Maurice, pe urmă întinse mîna lui Jean şi o ţinu cîteva clipe pe a lui, strîngînd-o prieteneşte.

— Îţi dau încă o dată în seamă pe fratele meu. Da, ne-a povestit cît ai fost de bun cu el şi mi-eşti tare drag.

Jean fu aşa de tulburat că se mulţumi să strîngă şi el mînuţa asta delicată şi totuşi puternică. Şi avu din nou impresia de la sosire despre această Henriette cu părul de culoarea ovăzului copt, atît de diafană, atît de surîzătoare în modestia ei, încît parcă umplea aerul din jurul ei cu o mîngîiere.

Jos, găsiră tot Sedanul întunecat. Înserarea îneca străzile strîmte, caldarîmul nu se mai vedea din cauza forfotei. Mai toate prăvăliile trăseseră obloanele ; casele

păreau moarte, în timp ce pe străzi nu mai aveai unde pune un ac. Cu toate acestea ajunseră la primărie fără prea multă trudă, cînd le ieşi în cale Delaherche, care căsca gura prin oraş. Imediat el se minună în gura mare, se arătă încîntat recunoscîndu-l pe Maurice, povesti că-l condusese chiar acum pe căpitanul Beaudoin în spre Floing, unde se găsea regimentul, şi obişnuita lui mulţumire fu şi mai mare cînd află că Weiss se duce să doarmă la Bazeilles. Căci şi el, cum îi spunea mai adineauri căpitanului, se hotărîse să-şi petreacă noaptea la boiangerie, ca să vadă cum merg lucrurile.

— Weiss, o să plecăm împreună... Dar pînă atunci hai să dăm o raită pînă la subprefectură, poate l-om zări pe împărat.

De cînd fusese cît pe-aci să stea de vorbă cu el, la ferma din Baybel, nu se mai gîndea decît la Napoleon al III-lea. Pînă la urmă îi tîrî cu el chiar şi pe cei doi soldaţi. Doar cîteva grupuri mai stăteau ici şi colo în piaţa subprefecturii vorbind în şoaptă, în timp ce, din cînd în cînd, cîte un ofiţer se năpustea îngrozit înăuntru. O umbră tristă cuprindea pomii, se auzea zgomotul puternic al Meusei, care curgea în dreapta, pe lîngă zidurile caselor. Şi prin mulţime se spunea că împăratul, care se hotărîse cu greu să plece în ajun din Carignan, pe la ceasurile unsprezece din noapte, refuzase cu încăpăţînare să meargă mai departe, pînă la Mézières, ca să rămînă în mijlocul primejdiei, să nu scadă moralul trupelor. Alţii spuneau că nu mai e acolo, că fugise, lăsînd ca pe un manechin, pe un ofiţer îmbrăcat cu uniforma lui şi care, printr-o asemănare izbitoare cu împăratul, înşela armata. Alţii jurau pe cinstea lor că văzuseră, pe cînd intrau în grădina subprefecturii, căruţele încărcate cu tezaurul împărătesc, o sută de milioane aur, în monede de douăzeci de franci noi nouţe. În realitate nu fusese altceva decît convoiul casei împăratului, poştalionul, cele două caleşti, cele douăsprezece furgoane, a căror trecere ridicase în picioare satele Courcelles, Chêne, Raucourt ; ele sporiseră neîncetat în închipuirea oamenilor, transformîndu-se într-un lung

şir ce oprise armata în loc, şi poposiră în cele din urmă acolo, hulite şi acoperite de ruşine, ascunse de priviri după liliecii subprefectului.

Lîngă Delaherche, care se ridica în vîrful picioarelor ca să privească prin geamurile de la parter, o babă, — vreo femeie cu ziua de prin vecini, cu trupul strîmb, cu mîinile răsucite, roase de muncă — mormăia printre dinţi :

— Un împărat... vreau să văd şi eu unul... Da, numai aşa, să-l văd...

Deodată Delaherche strigă, apucîndu-l de braţ pe Maurice :

— Uite ! el e... Priveşte colo, la fereastra din stînga... Oh, nu mă înşel ! L-am văzut ieri de-aproape de tot şi îl cunosc bine... A ridicat perdeaua. Da, chipul ăla palid de la geam.

Baba, care auzise, stătea cu gura căscată. Şi în adevăr, lipit de geam, se arătase un chip ca de mort, cu ochii stinşi, cu faţa răvăşită, cu mustăţile pleoştite, în această supremă nelinişte. Iar bătrîna, mirată peste măsură, întoarse spatele, plecînd cu un gest de nemărginită silă.

— Ăsta împărat ? O arătare ca asta ?

Era acolo şi un zuav, unul din soldaţii aceia rătăciţi de unitatea lor, care nu se prea grăbea s-o găsească. Îşi ridică flinta în aer, înjurînd şi ameninţînd, şi-i spuse unui ostaş :

— Stai aşa, să-i găuresc niţeluş scăfîrlia !

Delaherche se amestecă, furios. Dar împăratul se şi retrăsese. Vuietul Meusei continua. Un vaiet de tristeţe nesfîrşită părea că trece prin negurile tot mai dese. Alte zgomote tunau din toate părţile, în depărtare. Să fi fost tot acel : „Du-te ! Du-te !" ordinul grozav strigat de la Paris, care-l mînase pe omul ăsta din loc în loc, tîrînd pe drumurile înfrîngerii ironia escortei lui împărăteşti, adus acum la dezastrul înspăimîntător pe care-l prevedea şi după care venise ? Cîţi oameni necăjiţi aveau să moară din cauza lui şi ce tulburare a întregii lui fiinţe se petrecuse cu bolnavul acesta, cu acest visător sentimental, mut în aşteptarea întunecată a destinului !

Weiss şi Delaherche însoţiră pe cei doi ostaşi pînă la podişul din Floing.

— Adio ! spuse Maurice îmbrăţişîndu-şi cumnatul. Nu ştiu dacă ne-om mai vedea...

— Nu, nu ! Zi la revedere, ce naiba ! strigă vesel fabricantul.

Jean, cu simţul lui de orientare, găsi numaidecît regimentul 106, ale cărui corturi erau înşirate pe coasta podişului, după cimitir. Aproape se înnoptase ; dar se mai desluşea încă, asemenea unor pete mari, grămada întunecată a acoperişurilor din oraş, pe urmă, mai departe, Balan şi Bazeilles, în fîneţele ce se aşterneau pînă la linia dealurilor, de la Remilly la Frénois, în timp ce, de partea stîngă, se întindea pata neagră a pădurii La Garenne, iar spre dreapta, jos, licărea panglica lată şi albă a Meusei. O clipă Maurice privi cum se topeşte în întuneric zarea aceasta nesfîrşită.

— Aha, uite-l pe căprar ! spuse Chouteau. Să ştiţi că se întoarce cu raţiile noastre !

Se stîrni o larmă grozavă. Toată ziulica oamenii veniseră la unitate, unii singuri, alţii în grupe mici, într-o asemenea învălmăşeală încît comandanţii nici nu-i mai întrebau de unde vin. Închideau ochii, mulţumiţi să-i primească pe cei care-şi mai dădeau osteneala să se întoarcă.

De altfel căpitanul Beaudoin de-abia sosise şi locotenentul Rochas nu adusese decît spre orele două compania cu efectivul descompletat, redusă la o treime. Acum era aproape întreagă. Cîţiva soldaţi erau beţi, alţii nemîncaţi, fiindcă nu putuseră să-şi facă rost nici măcar de o coajă de pîine. Şi raţiile iar nu se dădeau. Cu toate acestea Loubet se căznise să fiarbă nişte varză, zmulsă dintr-o grădină din apropiere ; dar fiindcă n-avea nici sare, nici untură burţile chiorăiau mai departe de foame.

— Haide, don' caporal, dumneata care eşti atît de şmecher ! spuse Chouteau batjocoritor. A, nu-i vorba de mine, eu am mîncat foarte bine cu Loubet, la o doamnă.

Feţe chinuite de aşteptare se întoarseră către Jean. Grupa îl aşteptase, dar mai cu seamă Lapoulle şi Pache,

care avuseră nenorocul să nu găsească nimic și își puneau nădejdea în el, fiindcă după spusele lor, ar fi scos făină și din piatră seacă. Și Jean, înduioșat, mustrat de conștiință că-și părăsise oamenii, le împărți jumătatea de pîine pe care o avea în raniță.

— Doamne, doamne ! spunea întruna Lapoulle, înfulecînd, nemaiputînd găsi alt cuvînt, în mîrîitul lui de mulțumire, în vreme ce Pache mormăia încet „Tatăl nostru" și „Bucură-te", pentru a fi sigur că, a doua zi, cerul o să-i trimită iar pîinea lui cea de toate zilele.

Gornistul Gaude sunase apelul din toți bojocii. Dar toți se întorseseră în tabără și tabăra căzu într-o tăcere adîncă. Numai după ce constată că secția lui e întreagă, sergentul Sapin, cu figura lui subțiratică de om bolnav și cu nasul ascuțit, spuse încet :

— Mîine seară au să lipsească unii de la apel.

Pe urmă, fiindcă Jean îl privea întrebător, adăugă cu o siguranță plină de liniște, cu ochii undeva, departe, în întuneric :

— Oh, mîine, eu o să fiu ucis !

Era ceasul nouă. Noaptea se anunța rece de tot, căci cețurile se ridicaseră de pe Meusa, ascunzînd stelele. Și Maurice, întins alături de Jean, lîngă un tufiș, se înfioră, spunînd că ar face bine să se lungească în cort. Dar, frînți de oboseală și cu dureri și mai mari în șale, după somnul pe care-l trăseseră ziua, nici unul din ei nu putea adormi. Îl invidiau pe locotenentul Rochas care, lungit nu departe de ei, disprețuind orice adăpost și învelit numai cu o pătură sforăia cumplit pe pămîntul jilav. După aceea fură atrași o bucată de vreme de licărul unei lumînări care ardea într-un cort mare, unde stăteau treji colonelul și cîțiva ofițeri. Toată seara domnul de Vineuil păruse foarte liniștit că nu primește nici un ordin pentru a doua zi dimineața. Își simțea regimentul în aer, împins prea înainte, deși apucase să se retragă, părăsind postul înaintat, ocupat în cursul dimineții. Generalul Bourgain-Desfeuilles nu se mai arătase, fiind bolnav, după cum se spunea, și internat în hotelul Crucea de Aur, și colonelul trebui să ia hotărîrea de a trimite

la dînsul un ofiţer, pentru a-l înştiinţa că noua poziţie părea primejdioasă, din cauza fărîmiţării corpului al 7-lea, silit să apere un front prea larg, de la cotul Meusei pînă la pădurea La Garenne. În mod sigur bătălia se va da cum se va lumina de ziuă. Nu mai aveau înaintea lor decît şapte sau opt ceasuri din liniştea asta mare şi întunecată. Maurice se minună grozav, în timp ce licărul se stingea în cortul colonelului, văzîndu-l pe căpitanul Beaudoin cum trece pe lîngă el, de-a lungul stufişului, hoteşte, şi se topeşte către Sedan.

Noaptea se făcea tot mai neagră, aburii grei, ridicaţi de pe fluviu, o împînzeau în întregime cu o pîclă tristă şi întunecată.

— Ai adormit, Jean ?

Jean dormea şi Maurice rămase singur. Gîndul de a se duce lîngă Lapoulle şi ceilalţi, în cort, îi pricinuia un fel de oboseală. Le asculta sforăiturile, care se întreceau cu ale lui Rochas, şi-i era ciudă pe ei. Poate că, dacă comandanţii cei mari dorm zdravăn în preajma unei bătălii, o fac numai pentru că-s obosiţi. Din tabăra imensă, înecată în neguri, nu auzea ridicîndu-se decît acest freamăt greoi al somnului, un freamăt neţărmurit şi molcom. Parcă nu mai era nimic. Ştia numai că corpul al 5-lea trebuie să fie pe undeva prin apropiere, lîngă ziduri, că întîiul se întindea de la pădurea La Garenne pînă la satul La Moncelle, în timp ce corpul al 12-lea, de cealaltă parte a oraşului, ocupa Bazeilles. Toate erau cufundate într-un somn adînc. Şi freamătul uşor al respiraţiilor venea de la primele şi pînă la cele din urmă corturi, din adîncul nedesluşit al întunericului, cale de o leghe şi mai bine. Pe urmă, dincolo, era un alt necunoscut, ale cărui zgomote îi ajungeau iarăşi în răstimpuri aşa de îndepărtate, atît de uşoare, că păreau numai un ţiuit al urechilor lui : galop îndepărtat de cavalerie, duduit slab de tunuri şi mai cu seamă marş greoi de oameni, trecerea pe culmi a furnicarului negru de oameni, năvala, împresurarea asta pe care nici noaptea n-o putuse opri. Şi, colo, departe, parcă se stingeau

pe neaşteptate focuri, glasuri stinghere ţipau, o spaimă mare creştea necontenit, umplînd noaptea asta din urmă, în aşteptarea îngrozită a zilei.

Bîjbîind cu mîna prin întuneric Maurice îl prinse de mînă pe Jean. Numai atunci, liniştit, adormi. Şi nu se mai auziră, în depărtare, decît bătăile unui ceas, la răstimpuri, dintr-o clopotniţă din Sedan.

PARTEA A DOUA

I

La Bazeilles, în camera mică şi întunecoasă, o zguduitură puternică îl făcu pe Weiss să sară din pat. Ascultă. Se auzea bubuitul tunului. Dibuind cu mîna, trebui să aprindă lumînarea, ca să vadă cît era ceasul. Era patru. Abia se lumina de ziuă. Îşi luă repede binoclul şi cuprinse dintr-o privire calea principală, drumul dinspre Douzy, care trece prin sat ; dar nu se desluşea nimic, toate fiind învăluite ca într-un nor gros de praf. Trecu atunci în cealaltă cameră, a cărei fereastră dădea spre livezi, către Meusa. Acolo îşi dădu seama că pîcla dimineţii se ridica de pe fluviu, înecînd orizontul. Dincolo de vălul acesta, în depărtare, de cealaltă parte a apei, tunul bubuia tot mai tare. Deodată o baterie franceză răspunse de atît de aproape şi cu detunături atît de puternice, încît pereţii căsuţei se zguduiră.

Casa familiei Weiss se găsea cam în mijlocul satului Bazeilles, în dreapta, nu departe de piaţa bisericii. Faţa casei, puţin mai retrasă, avea spre drum un singur etaj cu trei ferestre şi un pod ţuguiat. În schimb, în dos era o grădină destul de mare, care cobora devale, spre livezi. Din ea puteai să cuprinzi cu ochii imensa panoramă a dealurilor, de la Remilly pînă la Frénois. Şi Weiss, în

zelul său de proaspăt proprietar, nu se culcase decît pe la ceasurile două după miezul nopţii, după ce-şi îngropase în pivniţă toate proviziile şi luase toate măsurile ca să-şi pună, pe cît era cu putinţă, mobila la adăpost de gloanţe, astupînd ferestrele cu saltele. Simţea cum îl cuprinde mînia la gîndul că prusacii ar putea să-i prade casa asta atît de mult dorită, dobîndită cu atîtea greutăţi şi de care nu apucase să se bucure prea mult.

Dar cineva îl strigă din drum.

— Ia spune, Weiss, dumneata auzi ?

Jos, îl găsi pe Delaherche, care ţinuse şi el să rămînă peste noapte la boiangeria lui, o clădire mare de cărămidă, lipită de casa lui Weiss. De altfel toţi lucrătorii fugiseră prin pădure şi trecuseră în Belgia. Nu mai rămăsese de pază decît portăreasa, văduva unui zidar, pe nume Françoise Quittard. Tremurînd toată, îngrozită, ar fi fugit şi ea cu ceilalţi, dacă n-ar fi avut pe fiul ei, micuţul August, un băieţel de vreo zece ani, atît de bolnav de febră tifoidă, încît era cu neputinţă de transportat.

— Ia spune — repetă Delaherche — dumneata auzi ? Se încinge hora... Ar fi chibzuit să ne întoarcem cît mai repede la Sedan.

Weiss îi făgăduise solemn soţiei sale să plece din Bazeilles la ivirea primei primejdii mai serioase şi, în clipa aceea, fusese foarte hotărît să se ţină de cuvînt. Dar nu era vorba decît de un duel de artilerie cu tragere lungă şi puţin cam la voia întîmplării, prin pîcla dimineţii.

— Să mai aşteptăm puţin, ce naiba, răspunse dînsul. Nu ne zoreşte nimic.

De altfel curiozitatea lui Delaherche era atît de vie, încît acesta nu-şi mai găsea astîmpărul şi parcă prinsese curaj. El unul nu închisese ochii toată noaptea, fiind grozav de preocupat de pregătirile apărării. Prevenit că va fi atacat în zori, generalul Lebrun, care comanda corpul 12 de armată, se folosise de noapte ca să se întărească în Bazeilles, pe care avea ordin să-l apere cu orice preţ. Baricadele barau drumul principal şi uliţele.

Garnizoane alcătuite din cîţiva oameni ocupau toate casele. Toate ulicioarele, toate grădinile fuseseră transformate în fortăreţe. Şi începînd de la ora 3, prin beznă, trupele, deşteptate fără zgomot, se găseau pe poziţiile de luptă, cu puştile unse proaspăt şi cu cartuşierele ticsite cu cele nouăzeci de cartuşe reglementare. De aceea primul proiectil de tun al duşmanului nu surprinsese pe nimeni şi bateriile franceze, aşezate mai în urmă între Balan şi Bazeilles, începuseră să răspundă numaidecît, doar ca să facă act de prezenţă, fiindcă trăgeau la întîmplare, prin ceaţă.

— Ştii — reulă Delaherche — că boiangeria va fi apărată straşnic. Am un pluton întreg. Vino să vezi.

În adevăr, se instalaseră acolo patruzeci şi ceva de ostaşi din infanteria de coastă, în fruntea cărora se afla un locotenent, un băiat înalt, blond, foarte tînăr, cu o înfăţişare energică şi dîrză. Oamenii lui luaseră în stăpînire clădirea. Unii îşi făceau ferestruici de tragere în obloanele de la primul etaj, spre drum ; alţii îşi croiau creneluri în zidul scund al curţii din dos, care domina livezile.

Delaherche şi Weiss îl găsiră pe locotenent chiar în mijlocul acestei curţi, străduindu-se să vadă în depărtare, prin pîcla dimineţii.

— Afurisită ceaţă ! bombănea el. N-o să ne putem lupta pe dibuite !

Apoi, după o tăcere, schimbă vorba, fără o legătură vădită :

— Oare ce zi e astăzi ?

— Joi, răspunse Weiss.

— Joi, adevărat... Să fiu al dracului ! Am ajuns să nu mai ştim nici şirul zilelor, de parcă n-am mai fi pe lume !

Dar în clipa aceea, odată cu bubuitul tunului, care nu mai contenea, izbucni o răpăială de împuşcături, chiar în marginea livezilor, la vreo cinci-şase sute de metri depărtare. Deodată, ca şi cînd s-ar fi ridicat o cortină, soarele se ivi în zare, aburii Meusei se destrămară ca nişte fîşii de pînză subţire, cerul, descătuşat, apăru

albastru, de o limpezime fără pată. Era splendida dimineață a unei minunate zile de vară.

— Ah — strigă Delaherche — trec peste podul drumului de fier ! Îi vezi cum încearcă să înainteze de-a lungul liniei ?... Ce prostie că nu s-a aruncat podul în aer !

Locotenentul schiță un gest de mînie stăpînită.

— Minele erau gata încărcate — spuse el — numai că ieri, după ce s-au luptat patru ceasuri ca să cucerească din nou podul, au uitat să le dea foc. Norocul nostru, spuse el cu vocea lui tăioasă.

Weiss se uita și el, încercînd să-și dea seama cum stau lucrurile. Francezii ocupau în Bazeilles o poziție foarte bună. Satul, așezat de ambele părți ale drumului dinspre Douzy, domina cîmpia. Ca să ajungi aici nu aveai decît drumul acesta, care cotea spre stînga, trecînd prin fața castelului, în timp ce altul, la dreapta, care ducea la podul drumului de fier, se bifurca în piața bisericii. Germanii trebuiau, prin urmare, să treacă prin livezi, peste ogoarele întinse, descoperite, care se întindeau de-a lungul Meusei și de-a lungul liniei ferate. Prudența lor obișnuită fiind bine cunoscută, părea puțin probabil ca adevăratul atac să pornească din partea aceasta. Totuși, mase compacte de oameni treceau mereu peste pod, cu tot prăpădul pe care mitralierele, instalate la intrarea în Bazeilles, îl făceau în rîndurile lor. Cei care apucaseră să treacă, se aruncau îndată la pămînt, răspîndiți în trăgători, printre cele cîteva sălcii ; coloanele se formau iar și înaintau. De aici se auzeau împușcăturile, care se întețeau necontenit.

— Uite — observă Weiss — sînt bavarezi. Se disting perfect căștile cu baretă.

Dar i se păru că alte coloane, pe jumătate ascunse în dosul liniei ferate, se strecurau spre dreapta lor, încercînd să ajungă la un șir de pomi îndepărtați, în așa fel încît să se năpustească după aceea asupra satului Bazeilles printr-un atac de flanc. Dacă reușeau, astfel, să se adăpostească în parcul din Montivilliers, satul putea

fi cucerit. O clipă i se păru că-l și vede pierdut. Apoi, cum atacul frontal se întețea, vedenia aceasta se topi.

Se întorsese deodată către înălțimile de la Floing, care se zăreau spre nord, dincolo de orașul Sedan. O baterie tocmai deschisese focul din partea aceea ; trîmbe de fum se ridicau în lumina soarelui, în timp ce detunăturile se auzeau clar. Să tot fi fost ora cinci.

— Hait — șopti el — că se îngroașă gluma !

Locotenentul de la infanteria marinei, care privea și el, spuse cu un gest de siguranță desăvîrșită :

— O, satul Bazeilles este punctul important. Aici se va pecetlui soarta bătăliei.

— Credeți ? strigă Weiss.

— Nici nu încape îndoială. Ăsta e cu siguranță planul mareșalului, care a venit astă-noapte să ne spună că mai degrabă murim pînă la unul decît să-i lăsăm să ne ocupe satul.

Dînd din cap și învăluind întreaga zare într-o privire, Weiss spuse apoi, cu glas șovăielnic, ca și cînd ar fi vorbit cu sine :

— Ei bine, nu, ei bine, nu, nu asta... Da, mi-e teamă de altceva. Nici nu-ndrăznesc să spun, la drept vorbind...

Apoi tăcu. Deschisese doar brațele foarte larg, ca fălcile unui clește și, întors spre nord, își împreună mîinile, ca și cum gura cleștelui s-ar fi închis dintr-o dată.

Încă din ajun i se strecurase în suflet teama aceasta. Cunoștea ținutul și își dăduse seama de mersul celor două armate. Chiar și acum, cînd imensa cîmpie se întindea în lumina strălucitoare, privirile lui se îndreptau spre dealurile de pe malul stîng, pe care toată ziua și toată noaptea se scurseseră furnicarele negre ale trupelor germane. De pe înălțimea Remilly trăgea o baterie. Alta, ale cărei obuze începeau să cadă ici și colo, se fixase la Pont-Maugis, pe malul fluviului. Își dublă binoclul potrivind o lentilă peste cealaltă, ca să cerceteze mai bine povîrnișurile împădurite, dar nu văzu decît fumurile mici și șterse ale tunurilor, care încununau, clipă de clipă, înălțimile. Unde se îngrămădea acum puhoiul de oameni care se scursese într-acolo ? În cele din

urmă, desluşi, mai sus de Noyers şi de Frénois, pe Marfée, la colţul unei păduri de pini, un grup de uniforme şi de cai, fără îndoială ofiţerii vreunui stat-major. Iar cotul Meusei era mai departe, ca un zăgaz către apus, şi în partea aceasta nu era altă cale de retragere spre Mézières decît un drum îngust, care mergea prin defileul Saint-Albert, între fluviu şi pădurea Ardenilor. De aceea cutezase, în ajun, să vorbească despre această unică linie de retragere cu un general pe care îl întîlnise din întîmplare pe un drum cu maluri înalte, de pe valea Givonnei. Aflase, după aceea, că era generalul Ducrot, comandantul corpului 1 de armată. Dacă armata nu se va retrage de îndată pe drumul acesta, dacă va aştepta să vină prusacii să-i taie drumul, după ce vor fi trecut Meusa la Donchery, ea avea să fie cu siguranţă pironită acolo şi înghesuită la graniţă. Chiar şi aseară ar fi fost prea tîrziu. Se spunea că ulanii ocupaseră podul, alt pod pe care francezii nu-l azvîrliseră în aer, din cauză că de data aceasta nu se gîndiseră să aducă explozibil. Şi, desperat, Weiss îşi spunea că puhoiul de oameni, furnicarul acela negru, trebuia să fie pe cîmpia de la Donchery, în drum către defileul Saint-Albert, cu elementele de avangardă trimise spre Saint-Menges şi spre Floing, unde îi condusese în ajun pe Jean şi pe Maurice. În lumina strălucitoare a soarelui, clopotniţa din Floing i se părea foarte depărtată, ca un ac subţire, alb.

Apoi, spre est se afla cealaltă falcă a cleştelui. Dacă spre nord, de la platoul Illy pînă la cel de la Floing zărea dispozitivul corpului 7, prost susţinut de corpul 5, pe care îl lăsaseră în rezervă la adăpostul întăriturilor, îi era cu neputinţă să înţeleagă ce se petrecea la est, de-a lungul văii Givonnei, unde se găsea corpul 1, înşirat de la pădurea Garennei pînă la satul Daigny. Dar tunul se auzea şi din partea aceasta. Lupta începuse pesemne în pădurea Chevalier, în faţa satului. Îngrijorarea lui se bizuia mai ales pe faptul că nişte ţărani semnalaseră încă din ajun sosirea prusacilor la Francheval, aşa încît mişcarea care se producea la vest, prin Donchery, avea loc deopotrivă şi la est, prin Francheval, şi fălcile cleşte-

lui aveau să se închidă, tocmai colo, spre nord, pe culmea de la Illy, dacă dubla mişcare de încercuire n-ar fi fost oprită la timp. El habar n-avea de ştiinţa militară, dar era un om cu judecată şi acum tremura văzînd acest triunghi imens, cu o latură pe Meusa iar cu celelalte două formate, spre nord, de corpul 7, şi la est de corpul 1, în timp ce corpul 12, spre sud, la Bazeilles, se găsea în ultimul unghi. Şi cele trei armate erau aşezate spate în spate, ca să aştepte, fără să ştie pentru ce şi nici cum, un duşman care urma să sosească din toate părţile. În mijloc, ca în fundul unei gropi, era oraşul Sedan, cu tunurile scoase din funcţiune, fără muniţii şi fără hrană.

— Înţelegeţi prin urmare, spunea Weiss, schiţînd din nou acelaşi gest, deschizînd larg braţele şi împreunînd apoi mîinile. Aşa are să fie dacă generalii dumneavoastră nu iau seama. Ce se petrece la Bazeilles e o simplă diversiune...

Dar el se exprima greoi şi confuz şi locotenentul, care nu cunoştea regiunea, nu putea să-l înţeleagă. De aceea ridică din umeri, nerăbdător, plin de dispreţ faţă de acest tîrgoveţ în palton şi cu ochelari, care voia să arate că e mai priceput decît mareşalul. Enervat să-l audă spunînd din nou că atacul de la Bazeilles n-avea, poate, alt scop decît să constituie o diversiune, menită să ascundă adevăratul plan, locotenentul îi spuse în cele din urmă :

— Ia lasă-ne în pace !... Îi vom azvîrli noi în Meusa pe bavarezii dumitale şi au să vadă ei că nu ne trag pe sfoară.

De cîteva clipe trăgătorii duşmani păreau să se fi apropiat. Gloanţele izbeau cu zgomot surd în cărămizile boiangeriei, iar soldaţii, adăpostiţi în dosul zidului scund al curţii, le răspundeau. În fiecare clipă s-auzea o detunătură de armă, scurtă şi limpede.

— Ce bine ar fi să-i azvîrlim în Meusa ! Da, desigur ! — şopti Weiss — şi să trecem peste ei, ca să ne reluăm drumul spre Carignan !

Apoi spuse către Delaherche, care se ascunsese în dosul pompei, de frica gloanţelor :

— N-are importanţă, adevăratul plan ar fi fost să fi pornit aseară spre Mézières. Eu, în locul lor, aş fi preferat să fiu acum acolo... Ce mai una-alta, trebuie să dăm piept cu ei, de vreme ce, de acum încolo, retragerea este cu neputinţă.

— Hai, vii odată ? îl întrebă Delaherche care, cu toate că ardea de curiozitate, începuse să se îngălbenească. Dacă mai întîrziem mult nu ne mai putem întoarce la Sedan.

— Da. O clipă şi viu şi eu.

Cu tot pericolul, se înălţă în vîrful picioarelor, încăpăţînîndu-se să vadă cu orice preţ, ca să-şi dea seama ce se petrece. La dreapta, păşunile care fuseseră inundate din ordinul comandamentului şi alcătuiau un lac imens, ce se întindea de la Torcy la Balan, apărau oraşul ca o pînză neclintită de apă de un albastru delicat în lumina soarelui dimineţii. Dar apa nu mai ajungea pînă la intrarea în Bazeilles şi bavarezii înaintaseră într-adevăr prin bălării, folosind cele mai neînsemnate şanţuri sau pîlcuri de pomi. Să tot fi fost la cinci sute de metri.

Pe Weiss îl surprindea mai ales încetineala cu care se mişcau, răbdarea cu care înaintau, expunîndu-se cît mai puţin cu putinţă. De altfel erau sprijiniţi de un tir susţinut de artilerie. Văzduhul proaspăt şi curat răsuna de şuierăturile obuzelor. Ridică ochii şi văzu că bateria de la Pont-Maugis nu era singura care trăgea asupra Bazeillesului : altele două, instalate la jumătatea drumului dinspre Liry, deschiseseră focul, bătînd satul şi răscolind chiar şi paraginile pustii de la Moncelle, unde se găseau rezervele corpului 12 şi pînă la povîrnişurile împădurite de la Daigny, ocupate de o divizie a corpului 1. De altfel toate culmile de pe malul stîng erau în flăcări. Tunurile păreau să crească din pămînt. Era ca un brîu prelungit fără încetare : o baterie la Noyers, care trăgea asupra Balanului, o baterie la Wadelincourt, care trăgea asupra Sedanului, o baterie la Frénois, mai jos

de Marfée, o baterie formidabilă, ale cărei obuze treceau pe deasupra orașului și explodau printre trupele corpului 7, pe platoul de la Floing. Weiss nu mai privea acum dealurile acelea care îi erau atît de dragi, șirul acela de movile, pe care le socotise totdeauna c-au fost orînduite acolo pentru desfătarea privirilor și care închideau în depărtare valea cu verdele ei surîzător, nu le mai privea decît cu o spaimă îngrozitoare, căci se schimbaseră dintr-o dată în cutremurătoare și uriașe fortărețe, pe cale să nimicească inutilele fortificații de la Sedan.

Un pic de tencuială împroșcată îl făcu să ridice capul. Un glonte îi scrijelise casa, a cărei fațadă o zărea pe deasupra zidului despărțitor. Fu foarte necăjit și strigă :

— Vor să mi-o distrugă, tîlharii ăștia !

Dar, în spatele lui, un alt zgomot înfundat îl surprinse. Cînd se întoarse văzu un soldat lovit drept în inimă, căzînd pe spate. Picioarele îi mai zvîcniră o dată, scurt, și chipul îi rămase tînăr și liniștit, de parcă ar fi fost trăsnit. Era primul mort. Weiss fu tulburat mai ales de zgomotul puștii care căzuse pe caldarîmul curții.

— Ei nu, eu unul o șterg, bîigui Delaherche. Dacă dumneata nu vii, plec singur.

Locotenentul, pe care îl enervau, se amestecă și el :

— Chiar așa, domnilor, ați face mai bine să plecați... Se poate să fim atacați dintr-un moment în altul.

Atunci, după ce mai aruncă o privire spre livezi, unde bavarezii cîștigau teren, Weiss se hotărî să-l urmeze pe Delaherche. Dar, ajuns dincolo, în drum, se gîndi să-și încuie casa, răsucind cheia în broască de două ori. În sfîrșit, își ajunse prietenul din urmă, cînd un nou spectacol îi împietri pe amîndoi.

La capătul străzii, cam la vreo 300 de metri, piața bisericii era atacată în acel moment de o puternică coloană bavareză, care se scurgea de pe drumul dinspre Douzy. Regimentul de infanterie de coastă însărcinat cu apărarea pieții păru un moment că slăbește focul, ca și cînd ar fi lăsat-o să înainteze. Apoi, dintr-o dată, cînd coloana inamică ajunse compactă în față, francezii re-

curseră la o manevră extraordinară şi neaşteptată : soldaţii se năpustiră spre cele două margini ale drumului, mulţi se culcară la pămînt şi în spaţiul care se deschise astfel, fulgerător, mitralierele, puse în acţiune la capătul celălalt, vărsară o ploaie de gloanţe. Coloana germană fu parcă spulberată. Soldaţii se ridicaseră dintr-o săritură şi alergau cu baioneta după bavarezii împrăştiaţi, încolţindu-i şi dîndu-i peste cap. Manevra fu repetată în două rînduri, cu acelaşi succes. La colţul unei uliţe, într-o căsuţă, rămăseseră trei femei şi rîdeau, liniştite, la una din ferestre ; aplaudau, bine dispuse, ca la teatru.

— Hei, drăcie — spuse deodată Weiss — am uitat să încui uşa de la pivniţă şi să iau cheia... Aşteaptă-mă, într-un minut sînt îndărăt.

Acest prim atac părea respins şi Delaherche, din nou dornic să vadă ce se petrece, nu se mai grăbea. Şedea în picioare în faţa boiangeriei şi vorbea cu portăreasa, ivită o clipă în pragul camerei pe care o ocupa la parter.

— Sărmană Françoise ! Ar trebui să vii cu noi. Pentru o femeie singură, e ceva îngrozitor, în mijlocul grozăviilor acestora !

Ea îşi ridică braţele tremurătoare.

— Ah, domnule, desigur că aş fi fugit şi eu, dacă micuţul meu August n-ar fi fost bolnav. Poftiţi înăuntru, domnule, să-l vedeţi.

Nu intră în casă, dar îşi întinse gîtul şi clătină din cap cînd îl văzu pe băiat într-un pat nespus de curat, cu faţa îmbujorată de febră, privindu-şi ţintă mama, cu ochii lui ca o văpaie.

— Ei bine — reluă el — dar de ce nu-l iei ? Vă fac eu rost de locuinţă la Sedan... Înveleşte-l bine într-o pătură călduroasă şi hai cu noi !

— Vai, nu, domnule, nu e cu putinţă. Doctorul mi-a spus că l-aş ucide... Măcar de-ar mai fi trăit taică-său ! Dar n-am mai rămas decît noi amîndoi şi trebuie să ne cruţăm, ca să ne putem sprijini unul pe altul... Poate că prusacii ăştia nu vor face rău unei femei singure şi unui copil bolnav.

În momentul acela sosi şi Weiss, mulţumit că baricadase toate uşile.

— Ca să poată intra în casă ar trebui să spargă toate astea... Acum, la drum ! N-are să fie prea uşor. Să ne strecurăm pe lîngă case, dacă nu vrem să ne alegem cu vreun glonţ.

În adevăr duşmanul pregătea, probabil, un nou atac, căci împuşcăturile se înteţeau şi şuierăturile obuzelor nu mai încetau. Două obuze căzuseră în drum, la vreo sută de metri ; altul se înfundase în pămîntul moale dintr-o grădină din apropiere, fără să explodeze.

— Ascultă, Françoise — spuse el — vreau să-l sărut pe micuţul dumitale August... Nu-i mai e atît de rău şi după cîteva zile va fi în afară de orice pericol... Fii fără frică ! Intră repede înăuntru şi vezi să nu cumva să mai scoţi capul afară.

În sfîrşit, cei doi bărbaţi plecară.

— La revedere, Françoise.

— La revedere, domnilor.

Şi chiar în clipa aceea se auzi un zgomot înfiorător. Un obuz, după ce dărîmase un coş de pe casa lui Weiss, căzu pe trotuar unde explodă cu o detunătură atît de puternică, încît toate geamurile din împrejurimi se făcură ţăndări. Un buşneag de praf şi de fum gros acoperi totul. Apoi faţada casei apăru spintecată. În prag, Françoise, azvîrlită de-a curmezişul, zăcea moartă, cu şalele zdrobite, cu capul sfărîmat, — un morman roşu şi înspăimîntător de carne.

Weiss, furios, alergă într-acolo. Se bîlbîia şi nu-i mai veneau pe buze decît înjurături.

— Dumnezeii voştri, astăzi şi mîine !

Da, femeia murise. Se aplecă, îi pipăi mîinile. Şi, ridicîndu-se, zări chipul înbujorat al micuţului August, care îşi săltase capul s-o privească pe maică-sa. Nu spunea nimic. Nu plîngea. Rămăsese numai cu ochii lui de văpaie, holbaţi peste măsură, în faţa acelui trup îngrozitor pe care nu-l mai recunoştea.

— Dumnezeul mamei lor de tîlhari! putu în fine să strige Weiss. Uite c-au început să ucidă acum şi femeile!

Se ridicase în picioare şi-i ameninţa cu pumnul pe bavarezi, ale căror căşti începuseră să se ivească iar dinspre biserică. Şi la vederea acoperişului casei sale, pe jumătate spart de căderea coşului, Weiss fu cuprins de o indignare turbată.

— Ticăloşilor, omorîţi femeile şi-mi dărîmaţi casa!... Nu, nu e cu neputinţă! Nu pot să plec aşa... Rămîn!

Se năpusti înainte şi dintr-o săritură fu înapoi cu puşca şi cu cartuşele soldatului mort. În împrejurări deosebite, cînd voia să vadă foarte bine, avea totdeauna la el o pereche de ochelari, pe care de obicei nu-i purta, dintr-un simţămînt de cochetărie înduioşătoare faţă de tînăra sa soţie. Cu o mînă sigură, îşi scoase lorgnionul de la ochi şi-l înlocui cu ochelarii. Acest tîrgoveţ voinic, îmbrăcat în palton, cu o faţă rotundă şi blîndă, pe care mînia o transfigurase, aproape caraghios şi totuşi măreţ în eroismul lui, deschise focul, trăgînd în grămada de bavarezi din capătul drumului. Purta ura asta în sînge, cum spunea el, şi ardea de nerăbdare să cureţe cîţiva, de cînd cu povestirile războinice de la 1814, care îi legănaseră copilăria, acolo, pe meleagurile natale, în Alsacia.

— Ah, ticăloşii, ticăloşii!

Şi trăgea mereu, atît de repede, încît ţeava puştii începuse să-i ardă degetele.

Atacul se anunţa îngrozitor. Dinspre livezi încetaseră împuşcăturile. Stăpîni pe un pîrău îngust, mărginit de plopi şi de sălcii, bavarezii se pregăteau să ia cu asalt casele care apărau piaţa bisericii. Trăgătorii lor se retrăseseră, prudenţi. Numai soarele dormea în pînza lui de aur peste întinderea nesfîrşită de ierburi pătate de cîteva mormane negre, corpurile soldaţilor ucişi. De aceea, locotenentul părăsise curtea boiangeriei, unde lăsase doar o santinelă, înţelegînd că de acum încolo pericolul trebuia să vie dinspre calea principală. Îşi rîndui în grabă oamenii de-a lungul caldarîmului, dîn-

du-le ordin ca, în cazul cînd duşmanul ar cuceri piaţa, ei să se baricadeze la primul etaj al clădirii şi să se apere de acolo pînă la cel din urmă cartuş. Culcaţi la pămînt, feriţi în dosul stîlpilor, folosind cele mai mici ieşituri, oamenii trăgeau de zor. Şi de-a lungul acestei căi largi, însorite şi pustii, porni un uragan de gloanţe, cu trîmbe de fum, ca o răpăială de grindină vînzolită de un vînt puternic. O fată trecu şoseaua într-o fugă nebună, fără să fie atinsă. Apoi un bătrîn, un ţăran îmbrăcat cu o bluză, care se încăpăţîna să-şi vîre calul în grajd, fu izbit drept în frunte de un glonte cu aşa putere, încît fu azvîrlit pînă în mijlocul drumului. Acoperişul bisericii tocmai fusese spart de un obuz. Alte două obuze aprinseseră nişte case, care ardeau în lumina vie a soarelui, cu grinzile trosnind. Priveliştea nenorocitei de Françoise, zdrobită lîngă copilul ei bolnav, şi a ţăranului aceluia cu creierii zburaţi, dărîmăturile şi pîrjolurile îi scoteau din fire pe locuitorii satului, care ţinuseră mai curînd să moară acolo, decît să fugă în Belgia. Tîrgoveţi, lucrători, bărbaţi îmbrăcaţi cu paltoane sau în bluze trăgeau, îndîrjiţi, de la ferestre.

— Ah, banditii ! striga Weiss. Ne-au împresurat... Îi vedeam perfect cum veneau de-a lungul liniei ferate... Uite, îi auziţi, acolo, la stînga ?

În adevăr, izbucniră împuşcături în dosul parcului Montivilliers, ai cărui copaci mărgineau drumul. Dacă duşmanul reuşea să pună stăpînire pe parc, satul Bazeilles era pierdut. Dar comandantul corpului 12 prevăzuse mişcarea, — dovadă violenţa focului puternic — şi parcul era apărat.

— Bagă de seamă, nepriceputule, strigă locotenentul, silindu-l pe Weiss să se lipească de zid. Ai să te faci praf !

Omul acesta voinic, atît de curajos, cu ochelarii lui, izbutise să-i atragă atenţia, în cele din urmă, cu toate că-l făcea să zîmbească ; şi cum tocmai auzea venind un obuz, îl feri ca pe un frate. Proiectilul căzu la vreo zece paşi, explodă acoperindu-i pe amîndoi cu pămînt

şi schije. Civilul rămase în picioare, neatins, în timp ce locotenentul se alesese cu picioarele zdrobite.

— Asta e bună — şopti el — uite că tocmai eu am păţit-o !

Trîntit pe trotuar, fu tras în dosul uşii, lîngă femeia care zăcea peste prag. Şi chipul său tînăr îşi păstră mai departe aerul energic şi dîrz.

— Nu-i nimic, băieţi, ascultaţi-mă pe mine... Foc de voie, pe îndelete. Nu vă grăbiţi. Am să vă spun eu cînd va trebui să vă aruncaţi asupra lor cu baioneta.

Şi continuă să dea comenzi, cu capul sus, neslăbind din ochi duşmanul. O altă casă, casa din faţă, luase foc. Răpăiala împuşcăturilor şi exploziile obuzelor sfîşiau văzduhul, care se umplea de praf şi de fum. Soldaţii care cădeau pe la capetele uliţelor, unii stingheri, alţii buluc, se vedeau ca nişte pete întunecate, stropite de roşu. Iar deasupra satului creştea larma înfiorătoare, ameninţătoare, a mii de oameni care se năpustesc asupra cîtorva sute de viteji, hotărîţi să lupte pînă la ultima picătură de sînge.

Atunci Delaherche, care îl chemase mereu pe Weiss, îl întrebă pentru ultima dată :

— Nu vii ? Treaba dumitale ! Eu te părăsesc. Cu bine !

Era aproape şapte. Prea întîrziase mult. Cît putut să meargă pe lîngă pereţii caselor, se folosi de porţi, de colţurile zidurilor, lipindu-se la orice împuşcătură pînă şi de cele mai mici ieşituri. Nu s-ar fi crezut niciodată atît de tînăr, nici atît de sprinten, aşa de bine se strecura cu mlădieri de şopîrlă. Dar, la capătul satului, cînd trebui să meargă aproape trei sute de metri pe drumul postiu şi gol, bătut de tirul bateriilor de la Liry, se trezi dîrdîind, cu toate că era ud leoarcă de sudoare. Încă un moment mai înaintă aşa, încovoiat, pînă într-un şanţ. Apoi îşi reluă fuga nebuneşte, alergă drept înainte, cu urechile împuiate de detunături năprasnice ca nişte trăsnete. Ochii îi ardeau. I se părea că merge printre vîlvătăi. Parcă a ţinut o veşnicie ! Deodată, zări o căsuţă la stînga. Se năpusti înăuntru şi se adăposti, uşurat, de

parcă i s-ar fi luat de pe piept o greutate enormă. Era înconjurat de lume, de bărbaţi, de cai. La început nu recunoscu pe nimeni. Apoi se minună de ce văzu.

Nu era oare chiar împăratul, cu tot statul lui major ? Delaherche şovăi, deşi se fălea că-l cunoaşte de cînd fusese cît pe aci să stea de vorbă cu dînsul, la Baybel. Apoi rămase cu gura căscată. Era chiar Napoleon III, care, călare, i se părea mai înalt ; avea mustăţile atît de tare unse, obrajii atît de vopsiţi, încît arăta chiar întinerit, aşa fardat ca un actor cum era. Cu siguranţă se boise aşa ca să nu-şi arate printre soldaţi chipul de o paloare înspăimîntătoare, descompus de suferinţă, cu nasul subţiat, cu ochii tulburi. Anunţat chiar de la ora cinci că se dau lupte la Bazeilles, venise tăcut şi posac ca o fantomă, cu obrajii înviorați cu carmin.

Acolo se afla o cărămidărie în care se puteau adăposti. Din partea opusă, o ploaie de gloanţe ciuruia pereţii, iar obuzele cădeau pe drum, clipă de clipă. Întreaga escortă se oprise.

— Sire — şopti o voce — e într-adevăr pericol...

Dar împăratul se întoarse, comandă, printr-un gest, statului său major să se alinieze pe uliţa îngustă care mergea de-a lungul cărămidăriei. De acolo oamenii şi şi caii nu se mai vedeau.

— Cu adevărat, sire, e o nebunie curată... Sire, vă implorăm...

El repetă doar gestul, ca şi cînd ar fi voit să spună că apariţia unui grup de uniforme pe drumul acesta descoperit ar fi atras cu siguranţă atenţia bateriilor de pe malul stîng. Şi, singur, porni înainte, prin grindina de gloanţe şi obuze, fără să se grăbească, cu acelaşi aer posomorît şi nepăsător, ducîndu-se să-şi împlinească destinul. Fără îndoială auzea în urma lui glasul neîndurat care-l mîna înainte, glasul care-i striga de la Paris : „Înainte, înainte ! Mori ca un erou peste mormanele de cadavre ale poporului tău ! Stîrneşte admiraţia lumii întregi, uimite, ca să asiguri domnia fiului tău !" Pornise şi îndemna calul să meargă cu paşi mărunţi. Mai înaintă vreo sută de metri. Apoi se opri,

așteptîndu-și sfîrșitul pentru care venise. Gloanțele șuierau ca vijelia. Un obuz explodă acoperindu-l de pămînt. El așteptă mai departe. Coama calului se zbîrlea, pielea îi tremura, într-o înfiorare instinctivă, în fața morții, care, clipă de clipă trecea pe aproape, fără să se atingă nici de cal, nici de călăreț. Apoi, după această așteptare care nu se mai sfîrșea, împăratul, cu fatalismul său resemnat, înțelegînd că destinul lui nu era acolo, se întoarse liniștit, ca și cînd nu dorise altceva decît să recunoască exact poziția bateriilor germane.

— Sire, ce curaj !... Vă rugăm, nu vă mai expuneți...

Dar iarăși, cu un gest, făcu semn statului său major să-l urmeze, fără să-l mai cruțe de data aceasta, după cum nici el nu se mai cruța. Urcă spre Moncelle, apucînd-o peste cîmpuri, prin terenurile descoperite de la Rapaille. Ue căpitan fu omorît, doi cai se prăbușiră. Regimentele corpului 12 de armată, prin fața cărora trecea, îl văzură cum vine și dispare ca o fantomă, fără să-l salute, fără să-l aclame.

Delaherche asistase la toate lucrurile astea. Și tremura, mai ales cînd se gîndea că după ce va părăsi cărămidăria și el se va găsi descoperit sub ploaia de gloanțe. Nu-i venea să plece. Asculta acum discuția unor ofițeri care descălecaseră și rămăseseră acolo :

— Vă spun c-a fost ucis pe loc, sfîrtecat în două de un obuz.

— Da' de unde ! Am văzut eu cînd l-au luat... O simplă rană, o schijă în fesă...

— Pe la ce oră ?

— Pe la șase și jumătate, acum o oră... Tocmai acolo, lîngă Moncelle, pe un drum de care.

— Și s-a întors la Sedan ?

— E la Sedan, cu siguranță.

Despre cine vorbeau oare ? Deodată, Delaherche înțelese că vorbeau despre mareșalul Mac-Mahon, care fusese rănit pe cînd inspecta avanposturile. Mareșalul rănit ! Norocul nostru, cum spusese locotenentul de infanterie de coastă. Și pe cînd se gîndea la urmările acci-

dentului, o ştafetă trecu în goana mare, strigînd unui camarad pe care îl recunoscuse :

— Generalul Ducrot e comandant suprem !... Toată armata se va concentra la Illy, ca să se retragă spre Mézières !

Ştafeta ajunsese departe, în goana calului, şi pătrundea în Bazeilles, sub ploaia înteţită de gloanţe, în timp ce Delaherche, înspăimîntat de veştile grozave pe care le aflase rînd pe rînd, ameninţat să fie prins de retragerea trupelor, se hotărî şi el şi o ţinu tot într-o fugă pînă la Balan, de unde putu să ajungă, în sfîrşit, la Sedan fără multă greutate.

În Bazeilles ştafeta umbla tot în galop, căutîndu-i pe comandanţi să le comunice ordine. Şi veştile se răspîndiră repede : mareşalul Mac-Mahon rănit, generalul Ducrot numit comandant suprem, armata în retragere spre Illy.

— Ce ? Ce spune ? strigă Weiss, negru tot de pulbere. Să se retragă spre Mézières, la ora asta ? Dar e o nebunie ! Niciodată nu vor ajunge !

Era disperat, cuprins de remuşcare că-l sfătuise în ajun în sensul acesta pe generalul Ducrot, ajuns acum comandant suprem. Sigur, da, ieri, nu era alt plan mai bun de urmat decît retragerea, retragerea imediată prin defileul Saint-Albert. Dar acum drumul va fi fost probabil tăiat. Tot furnicarul acela negru de prusaci se îngrămădise acolo, în cîmpia de Donchery. Şi, din două lucruri nesăbuite, trebuia aleasă o soluţie, una deznădăjduită şi eroică, aceea de a-i arunca pe bavarezi în Meusa, de a trece peste ei, ca armata să poată relua drumul Carignan.

Weiss, săltîndu-şi cu un gest scurt ochelarii în fiece clipă, îi explica situaţia locotenentului, care şedea tot dincolo de uşă, cu amîndouă picioarele tăiate, foarte palid şi tot mai sălbit din cauza sîngelui pe care îl pierdea.

— Domnule locotenent, vă asigur că am dreptate... Spuneţi-le oamenilor dumneavoastră să nu părăsească

poziţia! Vedeţi bine că noi sîntem victorioşi. Încă un efort şi-i azvîrlim în Meusa!

Într-adevăr, cel de-al doilea atac al bavarezilor fusese respins. Mitralierele măturaseră din nou piaţa bisericii şi mormane de cadavre se vedeau în lumina soarelui, zăgăzuind caldarîmul. Şi, din toate uliţele, duşmanii erau izgoniţi cu baioneta spre livezi, într-o adevărată debandadă, o fugă spre fluviu, care s-ar fi schimbat cu siguranţă în derută, dacă alte trupe proaspete ar fi venit să-i susţină pe marinarii istoviţi şi decimaţi. Pe de altă parte în parcul Montivilliers împuşcăturile nu se mai înteţeau, ceea ce arăta că şi de partea aceasta trupele de întărire ar fi curăţat pădurea.

— Spuneţi oamenilor dumneavoastră, domnule locotenent... La baionetă! La baionetă!

Alb ca ceara, cu vocea sfîrşită, locotenentul mai avu puterea să şoptească:

— Auziţi, copii, la baionetă!

Fură ultimele lui cuvinte. Îşi dădu sufletul cu faţa neclintită şi dîrză, cu ochii deschişi, privind necontenit bătălia.

Muştele şi începuseră să dea tîrcoale şi se aşezau pe capul strivit al Françoisei, în timp ce micuţul August, din patul lui, striga cuprins de delirul febrei, cerînd apă cu o voce slabă şi rugătoare.

— Mamă, trezeşte-te, scoală-te... Mi-e sete, mi-e tare sete...

Dar ordinele erau stricte. Ofiţerii trebuiră să comande retragerea, mîhniţi că nu putuseră să tragă folos de pe urma succeselor pe care le avuseseră. De bună seamă generalul Ducrot, obsedat de teama unei mişcări de încercuire din partea duşmanului, sacrifica totul în încercarea desperată de a scăpa din încleştare. Faţa bisericii fu evacuată, trupele se retraseră din uliţă în uliţă şi drumul se goli îndată. Se auzeau strigăte şi suspine de femei, bărbaţii înjurau, ameninţau cu pumnii, furioşi că se vedeau astfel părăsiţi. Mulţi se închideau în casă, hotărîţi să se apere de acolo pînă la moarte.

— Ei bine, eu unul nu părăsesc cîmpul de luptă! striga Weiss ca un nebun. Nu. Mai degrabă îmi las pielea aici... Să poftească, aşadar, să-mi strice mobila şi să-mi bea vinul!

Nu se mai gîndea la nimic în mînia lui. Îl cuprindea o sete nepotolită de luptă la gîndul că un străin ar putea să intre în casa lui, să se aşeze pe scaunul lui, să bea din paharul lui. Gîndul acesta îi răscolea întreaga făptură, făcîndu-l să uite de tihna vieţii lui obişnuite, de soţie, de rosturile, de cumpătarea sa de mic-burghez chibzuit. Se închise în casă, se baricadă şi începu să se învîrtă ca o fiară în cuşcă, trecînd dintr-o cameră în alta, ca să se convingă că toate intrările erau bine astupate. Îşi numără cartuşele: mai avea vreo patruzeci. Apoi, ducîndu-se să mai arunce o privire spre Meusa, ca să se asigure că nu avea să se teamă de nici un atac dinspre livezi, dealurile de pe malul stîng îi atraseră din nou atenţia. Trîmbe de fum arătau precis poziţiile bateriilor prusace. Şi, mai sus de formidabila baterie de la Frénois, la marginea unei pădurici de pe Marfée, el regăsi grupul de uniforme, mai numeros şi atît de strălucitor în lumina soarelui, încît punînd lorgnionul peste ochelari, desluşi fireturile epoleţilor şi ale căştilor.

— Ticăloşii, ticăloşii! repetă el, cu pumnul ridicat.

Acolo sus, pe culmea Marfée, se afla regele Wilhelm şi statul său major. Încă de la orele şapte venise de la Vendresse, unde dormise, şi se găsea acolo, la adăpost de orice pericol, avînd în faţă valea Meusei, întinderea fără sfîrşit a cîmpului de luptă. Priveliştea neţărmurită, în relief, ţinea de la un capăt la altul al cerului, în timp ce regele, în picioare, pe colină, privea ca de pe un tron rezervat din această uriaşă lojă de gală.

În mijloc, pe fondul întunecat al pădurii Ardenilor, vălurită în zare ca o perdea de un verde întunecat, se desprindea Sedanul, cu liniile geometrice ale fortificaţiilor sale pierdute în păşunile inundate şi în apele fluviului. În Bazeilles începuseră să şi ardă casele. Praful stîrnit de luptă învăluia satul ca într-o ceaţă. Apoi, la

est, de la Moncelle la Givonne, nu se vedeau, aidoma unor şiruri de insecte, cutreierînd miriştile, decît cîteva regimente ale corpului 12 şi 1 de armată, care dispăreau cîtva timp în vîlceaua îngustă, unde şedeau pitite cătunele. Şi, în faţă, se vedea celălalt versant, cîmpurile în culori stinse, peste care pădurea Chevalier apărea ca o pată verde. Dar mai ales la nord se vedea mai bine corpul 7 ocupînd, ca nişte puncte negre, mişcătoare, platoul de la Floing, o fîşie largă de pămînt roşcat, care cobora de la păduricea Garennei pînă în bălăriile de pe malul apei. Mai încolo se mai vedeau Floing, Saint-Menges, Fleigneux, Illy, sate pierdute în valurile de pămînt, în această regiune frămîntată, brăzdată de hîrtoape. Iar la stînga, cotul Meuzei cu apele ei domoale, strălucitoare ca argintul în lumina soarelui, înconjurînd peninsula Iges în larga şi leneşa ei cotitură, tăind orice drum spre Mézières, nelăsînd între malul depărtat şi pădurile nepătrunse decît o singură ieşire — defileul de la Saint-Albert.

Cei o sută de mii de oameni şi cele cinci sute de tunuri ale armatei franceze erau acolo, îngrămădite şi hărţuite în acest triunghi. Şi cînd regele Prusiei se întorcea spre vest, zărea o altă cîmpie, aceea de la Donchery, nişte pîrloage deschise care se întindeau spre Briancourt, Marancourt şi Vrignes-aux-Bois, un şir întreg de terenuri cenuşii, din care se ridica praful sub cerul albastru. Şi cînd se întorcea spre est, zărea de asemenea, în faţa liniilor franceze, atît de sugrumate, o nesfîrşită întindere liberă, cu o puzderie de sate : mai întîi Douzy şi Carignan, apoi, mai în sus Rubécourt, Pourru-aux-Bois, Francheval, Villers-Cernay, pînă la Chapelle, lîngă frontieră. De jur-împrejur, toată întinderea aceasta de pămînt era a lui, îşi trimitea încotro ar fi voit cei două sute cincizeci de mii de oameni şi cele opt sute de tunuri ale armatelor sale, putînd să cuprindă dintr-o singură privire înaintarea lor cotropitoare. Şi iată că dintr-o parte corpul XI începuse să înainteze spre Saint-Menges, în timp ce corpul V se afla la Vrignes-aux-Bois, iar divizia würtembergheză

aştepta lîngă Donchery. Iar dacă, de cealaltă parte, arborii şi dealurile îl împiedicau să vadă, el ghicea, totuşi, mişcările, văzuse cum corpul al XIII-lea tocmai pătrunsese în pădurea Chevalier şi ştia că garda trebuia să fi ajuns la Villers-Cernay. Erau cele două fălci ale cleştelui (armata prinţului regal al Prusiei la stînga şi armata prinţului regal de Saxa la dreapta), care se deschiseseră şi care căutau să se închidă cu o mişcare nezăgăzuită, în timp ce cele două corpuri bavareze se năpustiseră asupra Bazeillesului.

La picioarele regelui Wilhelm, de la Remilly la Frénois, bateriile, aproape una lîngă alta, băteau fără întrerupere, acoperind cu o ploaie de obuze Moncelle şi Daigny, trecînd pe deasupra oraşului Sedan ca să măture podişurile de la nord. Şi nu era mai mult de ora opt, iar el aştepta rezultatul neîndoielnic al luptei, cu ochii pe cîmpul uriaş de şah, preocupat să conducă acea puzderie de oameni, înverşunarea acestor cîteva puncte negre, pierdute în sînul naturii veşnice şi senine.

II

În zorii zilei, pe platoul de la Floing, prin ceața deasă, trompetistul Gaude sună din toate puterile deșteptarea. Dar văzduhul era atît de umed încît sunetele vesele erau înăbușite. Iar oamenii companiei, care nu avuseseră măcar curajul să-și întindă corturile, nu se trezeau. Înfășurați în pături, trîntiți în noroi, păreau încă de pe acum aidoma unor cadavre cu chipurile lor veștejite, trase de oboseală și de nesomn. A trebuit să-i scuture unul cîte unul ca să-i scoată din amorțeală și ei se ridicau, ca niște înviați din morți, palizi, înspăimîntați că tot mai sînt în viață.

Jean îl deșteptase pe Maurice.

— Ce este ? Unde sîntem ?

Se uita speriat și nu vedea decît marea aceea cenușie în care pluteau umbrele camarazilor săi. Nu mai deslușea nimic la douăzeci de metri înaintea ochilor. Nu-și putea da seama unde se găsește. N-ar fi fost în stare să spună în ce parte vine Sedanul. Dar, în clipa aceea, bubuitul tunului, pornit de undeva, de foarte departe, îi ajunse la ureche.

— A, da, a sosit ceasul : ne batem... Cu atît mai bine ! Se va termina o dată !

Alte voci în jurul lui spuneau la fel. Era ca o mulțumire amarnică, pornită din nevoia de a scăpa de coșmarul acesta, din dorința de a-i vedea odată la chip pe prusaci, după care veniseră și din fața cărora fugeau de atîtea ceasuri chinuitoare! Aveau să tragă în ei cu gloanțe, să se mai ușureze de cartușele acestea pe care le purtaseră atîta drum fără să fi slobozit măcar unul. De data aceasta își dădeau seama cu toții că lupta era inevitabilă.

Tunul din Bazeilles bubuia tot mai turbat și Jean, în picioare, asculta.

— Unde-o fi trăgînd?

— Parcă-ar fi dinspre Meusa, răspunse Maurice. Numai că, să fiu al naibii dacă știu unde mă aflu.

— Ascultă, puiule — spuse atunci caporalul — să nu te dezlipești de mine, pentru că, vezi tu, trebuie să știi, — dacă nu vrei să dai de vr'un bucluc... Eu, unul, am mai văzut de-al d-astea și voi fi cu ochii în patru și pentru tine și pentru mine.

În timpul acesta grupa începuse să bombănească, necăjită că nu avea ceva cald de mîncare. Nu era cu putință să aprinzi focul fără lemne uscate și pe un timp atît de păcătos. Tocmai acum, cînd începea lupta, problema mîncării revenea poruncitoare, hotărîtoare. Eroi? Poate. Dar mai întîi burta plină! Mîncarea era singura preocupare. Cu cîtă dragoste luau spuma de la oale în zilele în care aveau o ciorbă bună! Și ce mînie de copii și de sălbatici pe capul lor cînd n-aveau pîine!

— Nemîncați, nu luptăm! spuse răspicat Chouteau. Să mă trăznească Dumnezeu dacă îmi pun eu astăzi pielea la bătaie!

Ieșea din nou la iveală revoluționarul din acest găligan de zugrav, clănțău de Montmartre, teoretician de tarabă, care împotmolea ideile frumoase, prinse de ici de colo, în cel mai groaznic amestec de neghiobie și de minciună.

— De altfel — continuă el — oare ăștia nu ne-or fi prostit spunîndu-ne că prusacii crapă de foame și sînt răpuși de molimi, că n-au nici cămăși pe ei și că-i întîl-

nești, pe drumuri, murdari și zdrențăroși ca niște cerșetori ?

Loubet izbucni în rîs cu mutra lui de ștrengar parizian, care vînturase toate meseriile mărunte din hale.

— Ei, lasă ! Că noi sîntem ăia care plesnim de mizerie și cărora ne-ar întinde oamenii un ban de pomană, cînd ne-ar vedea trecînd cu bocancii ferfeniță și în gioarsele astea prăpădite... Păi unde mai sînt marile lor victorii ? Ce panglicari și ăia cînd ne băsneau că l-au făcut prizonier pe Bismarck și că prăvăliseră o armată întreagă în gropile unei cariere de piatră ! Ehei, în ce hal și-au bătut joc de noi !

Pache și Lapoulle, care ascultau, strîngeau pumnii și clătinau furios din cap. Alții erau de asemenea necăjiți, fiindcă necontenitele minciuni din ziare se terminaseră cu rezultate dezastruoase. Se spulberase orice încredere. Nu mai credeau în nimic. Închipuirea acestor copii mari, la început atît de plină de speranțe nesăbuite, ajunsese acum cuprinsă de coșmare de nebunie.

— Ce dracu, nu e greu de priceput ! reluă Chouteau. E limpede, de vreme ce sîntem vînduți... Doar o știți cu toții.

Sufletul cinstit de țăran al lui Lapoulle se revolta de cîte ori auzea cuvîntul acesta.

— Vai, vînduți ! Cît de ticăloșiți trebuie să fie oamenii !

— Vînduți cum a vîndut Iuda pe Cristos, îngăimă Pache, obsedat de reminiscențe biblice.

Chouteau triumfa.

— Ei, Doamne, e foarte simplu. Cifrele vorbesc. MacMahon a primit trei milioane și ceilalți generali fiecare cîte un milion, ca să ne aducă aici... Tîrgul s-a încheiat în primăvara trecută la Paris și astă-noapte au tras o rachetă numai așa, ca să spună că erau gata și că puteau să vină să ne ia.

Maurice fu revoltat de tîmpenia acestei născociri. Altădată Chouteau îi plăcuse, aproape îl cucerise cu hazul lui de mahalagiu. Dar acum nu mai putea să-l rabde pe

acest pehlivan, pe acest muncitor improvizat, care scuipa pe toate lucrurile ca să-i dezguste pe ceilalţi.

— Ce tot îndrugi dumneata verzi şi uscate ? strigă el. Doar ştii prea bine că nu-i adevărat.

— Cum, nu-i adevărat ? Adică acum nu-i adevărat că sîntem vînduţi ? A, aşa va să zică, şi tu, boierule, eşti din banda scîrnavilor ălora de trădători ?

Şi înainta, ameninţător.

— Ştii, ar trebui să ne-o spui, domnule burjui, că pînă vine prietenul tău, Bismarck, îţi facem noi de petrecanie.

Ceilalţi începură şi ei să murmure şi Jean socoti că trebuie să intervină.

— Linişte ! Îl scot la raport pe cel care mai suflă o vorbă.

Dar Chouteau, rînjind, îl huidui. Puţin îi păsa lui că o să-l scoată la raport ! Fie că trebuia să se bată, fie că nu trebuia să se bată, după capul lui, ştia una şi bună : că nu trebuia să-l sîcîie nimeni, pentru că el nu avea cartuşe numai pentru prusaci. Acum, cînd lupta începuse, se destrăma şi puţina disciplină menţinută prin frică. Ce puteau să-i facă ? Cum i s-o face lehamite, o s-o ia din loc. Şi fu bădăran, asmuţindu-i pe ceilalţi împotriva caporalului, care îi lăsa să moară de foame. Era vina lui că grupa nu mîncase nimic de trei zile, pe cînd ceilalţi camarazi avuseseră ciorbă cu carne. Dar domnişorul se dusese să petreacă cu boierul, la dame. Fuseseră văzuţi în Sedan.

— Ai păpat banii grupei. Ai îndrăzneala să spui că nu e aşa, şnapan ticălos ?

Dintr-o dată se îngroşă gluma. Lapoulle strîngea pumnii şi Pache, cu toată blîndeţa lui, înnebunit de foame, aştepta o lămurire. Tot Loubet fu cel mai chibzuit ; începînd să rîdă, cu mutra lui de om priceput, spuse că era o prostie să se mănînce între ei francezii, cînd prusacii erau la doi paşi. Lui nu-i plăceau gîlcevile încheiate cu pumnii sau cu puşca şi, făcînd aluzie la cele cîteva sute de franci pe care pusese mîna, primind să fie înrolat ca ostaş, în locul altuia, adăugă :

— Adevărat! Cum or fi crezînd ei că pielea mea nu face mai mult? Am să le dau eu lor pentru gologanii ăştia!

Maurice şi Jean, enervaţi de această provocare prostească, răspundeau răstit, desvinovăţindu-se, cînd o voce puternică izbucni din ceaţă.

— Ce este? Ce este? Care sînt caraghioşii ăia care se ceartă?

Şi apăru locotenentul Rochas, cu chipiul lui decolorat de ploi, cu mantaua lui cu nasturii rupţi, cu trupul lui slab şi deşirat, într-o stare de neglijenţă şi de mizerie de-ţi făcea milă. Totuşi, nu era mai puţin ţanţoş ca un erou, cu ochii strălucitori, cu mustăţile zburlite.

— Domnule locotenent — răspunse Jean, ieşindu-şi din fire — uite, oamenii ăştia strigă aşa, în gura mare, că sîntem vînduţi... Da, că generalii noştri ne-ar fi vîndut...

În scăfîrlia îngustă a lui Rochas ideea unei trădări nu părea nefirească, căci numai aşa îşi explica înfrîngerile acelea pe care nu le putea admite.

— Ei şi? Ce le pasă lor dacă sînt vînduţi? Nu-i treaba lor! Fapt e că prusacii sînt aici şi noi o să le tragem o chelfăneală de-or să ne pomenească.

În depărtare, dincolo de perdeaua deasă de ceaţă, tunul de la Bazeilles nu mai contenea. Şi, cu un gest larg, întinse braţele.

— Hei, de data asta, s-a zis! Îi vom snopi pînă acasă la ei, cu patul puştii!

De cînd auzise bubuitul tunului, toate se şterseseră pentru el: încetineala, nesiguranţa marşului, demoralizarea trupelor, dezastrul de la Beaumont, agonia ultimei retrageri forţate spre Sedan. Oare victoria nu era sigură de vreme ce începuse lupta? Nu învăţase nimic, nu uitase nimic; rămăsese cu acelaşi dispreţ fanfaron faţă de inamic şi habar n-avea de noile condiţii ale războiului, dîrz în credinţa lui nestrămutată că un ostaş călit în luptele din Africa, din Crimeea şi din Italia nu putea să fie învins. Ar fi fost în adevăr prea caraghios să-l mai înveţe cineva meseria la vîrsta lui!

Un rîs brusc îi descleştă fălcile. Avea iar înfăţişarea aceea de om de treabă, care îl făcea iubit de ostaşii săi, în ciuda ghionţilor cu care-i burduşea cîteodată.

— Ascultaţi, copii, în loc să vă certaţi, mai bine aţi bea ceva. Da, am să vă plătesc eu cîte-o duşcă, să beţi în sănătatea mea.

Şi scoase o sticlă de ţuică dintr-un buzunar adînc al mantalei, adăugînd, cu mutra lui triumfătoare, că a primit-o în dar de la o femeie. E adevărat că în ajun fusese văzut la o masă, în fundul unei cîrciumi din Floing, foarte îndrăzneţ faţă de femeia care-l servea şi pe care o ţinea pe genunchi. Acum soldaţii rîdeau bucuroşi, îşi întindeau gamelele, în care chiar el le turna cu voie bună.

— Copii, trebuie să beţi în sănătatea prietenelor voastre, dacă aveţi, şi trebuie să beţi pentru gloria Franţei... Eu alta nu cunosc. Trăiască veselia !

— Aşa e, don' locotenent, în sănătatea dumneavoastră şi în sănătatea tuturor !

Băură cu toţii, se împăcară, se încălziră. Straşnică a mai fost duşca asta, dimineaţa, pe răcoare, în momentul pornirii la atac. Şi Maurice simţi cum îi coboară în vine, redîndu-i căldura şi dulcea beţie a iluziei. Adică de ce nu i-ar învinge pe prusaci ? Oare bătăliile nu aveau şi ele surprizele lor, întorsături neaşteptate în faţa cărora istoria rămînea uimită ? Împieliţatul ăsta mai spunea că Bazaine era pe drum, că îl aşteptau spre seară. Da, era o ştire sigură, pe care o aflase de la aghiotantul unui general. Şi, cu toate că el arăta spre Belgia, pentru a indica drumul pe unde trebuia să sosească Bazaine, Maurice se lăsă cuprins de înflăcărarea unei mari speranţe, fără de care nu putea să trăiască. Poate, în sfîrşit, se întorcea roata.

— Ce aşteptăm, don' locotenent ? îşi permise el să întrebe. Nu pornim odată ?

Rochas făcu un gest, ca şi cînd ar fi vrut să spună că n-avea ordin. Apoi întrebă, după o tăcere :

— L-a văzut careva pe căpitan ?

Nimeni nu răspunse. Jean își aminti că-l văzuse peste noapte, îndreptîndu-se spre Sedan, dar un ostaș chibzuit nu trebuie niciodată să-și vadă șeful în afară de serviciu. Tăcu, dar, cînd, întorcîndu-se, zări o umbră care trecea pe lîngă un gard de mărăcini.

— Iată-l, spuse el.

Era, în adevăr, căpitanul Beaudoin. Toți fură surprinși de ținuta lui corectă, de uniforma periată, de ghetele lustruite, care contrastau atît de puternic cu starea jalnică a locotenentului. Și pe deasupra părea și cochet, de-ai fi zis că se ocupă cu grijă deosebită de mîinile sale albe, de mustățile răsucite. Un parfum ușor de liliac de Persia amintea de buduarul elegant al unei femei frumoase.

— Uite — spuse Loubet rînjind — căpitanul și-a găsit bagajele !

Dar nimeni nu zîmbi, fiindcă-l știau că-i sanchiu. El era urît de oameni, fiindcă-i ținea la distanță. Un mațe-fripte, cum spunea Rochas. De la primele înfrîngeri luase o înfățișare tare încruntată. Dezastrul pe care toți îl prevedeau lui i se părea mai degrabă o insultă. Bonapartist convins, cu perspectiva celei mai frumoase cariere, susținut de mai multe saloane, el simțea că i se împotmolește norocul în noroi. Se spunea că avea o foarte frumoasă voce de tenor, căreia îi și datora mult. Afară de asta nu era prost, cu toate că habar n-avea de meseria lui, dornic doar să placă și foarte viteaz, cînd trebuia, fără să facă exces de zel.

— Ce ceață ! spuse el, simplu, ușurat că-și găsise compania pe care o căuta de vreo jumătate de oră, cu teama că se rătăcise.

În sfîrșit, sosi deodată un ordin și batalionul o porni înainte. Noi valuri de ceață se ridicaseră, pesemne, de pe Meusa, deoarece mergeau aproape pe dibuite, printr-un fel de pîclă albicioasă, care cădea ca o ploaie măruntă. Și Maurice văzu atunci o scenă care i se întipări în minte : colonelul de Vineuil îi apăru, o clipă, nemișcat pe calul său, la întretăierea celor două drumuri, foarte înalt, foarte palid, ca o statuie de mar-

moră a desperării, cu calul tremurînd de răcoarea dimineții, cu nările deschise îndreptate în direcția de unde se auzea bubuitul tunului. Dar, mai ales, la zece pași în urmă, fîlfîia drapelul regimentului, scos atunci de sub învelitoare și ținut de sublocotenentul de serviciu; în nimbul pufos și fluid al aburilor se profila într-o slavă de vis, ca o nălucă a gloriei, gata să se destrame. Vulturul aurit era ud de apă, iar mătasea celor trei culori, pe care erau brodate numele victoriilor, se decolorase, se murdărise, ciuruită de vechile răni. Numai crucea de onoare, prinsă de cravată, aducea în toată această ștearsă înfățișare strălucirea vie a brațelor sale de email.

Drapelul și colonelul dispărură, înecați de un val nou și batalionul înainta mereu, fără să știe încotro, ca într-o vată umedă. Coborîră panta și urcau acum pe un drum îngust. Apoi se auzi răspicat ordinul de oprire. Și rămaseră acolo, cu arma la picior, cu umerii zdrobiți de raniță, avînd ordin să nu se miște din loc. Se găseau, probabil, pe un platou, dar le era cu neputință să vadă la douăzeci de pași. Nu se distingea absolut nimic. Era ora șapte, tunul părea că trage mai de aproape. Alte baterii trăgeau dinspre cealaltă parte a Sedanului, din ce în ce mai de aproape.

— Ah — spuse deodată sergentul Sapin către Jean și Maurice — eu am să mor astăzi.

Nu deschisese gura de cînd se sculaseră. Părea cufundat într-o visare, cu chipu-i prelung, cu ochii lui frumoși și mari, cu nasul mic și subțire.

— Asta e bună! sări Jean. Parcă știe omul ce-o să pățească? Păi moartea ne pîndește pe toți, dar nu știm pe cine va alege.

Dar sergentul clătină din cap, cu un gest de siguranță absolută.

— Oh, soarta mea e ca și pecetluită... Am să mor astăzi.

Cîteva capete se întoarseră spre el. Unii îl întrebară dacă i s-a arătat ceva în vis. Nu, nu visase nimic. Numai că presimțea el, așa, c-o să moară în curînd.

— Şi de-asta mi-e, oricît, necaz, pentru că urma să mă însor după lăsarea mea la vatră.

Începu iar să clipească. Îşi revedea în minte toată viaţa. Vlăstar al unor mici băcani din Lyon, fusese răsfăţat de mamă-sa, pe care o pierduse, dar neînţelegîndu-se cu taică-său, rămăsese la regiment, dezgustat de tot, neadmiţînd să facă altul, cu plată, milităria în locul lui. Apoi, în timpul unui concediu, se înţelesese cu una dintre verişoarele sale, se trezise în el dorul de viaţă şi legănase în sufletele lor planul fericit al închegării unei mici negustorii, cu cei cîţiva bani pe care urma să-i aducă ea. Avea ceva carte, scria frumos, corect, şi ştia să socotească. De un an nu mai trăia decît pentru bucuria acestui viitor.

Înfiorat, se scutură, ca să alunge ideea care-l obseda şi spuse iar calm :

— Da, mare necaz : astăzi se isprăveşte cu mine !

Nimeni nu mai vorbea. Toţi aşteptau mai departe. Nu ştiau nici măcar dacă şedeau cu spatele sau cu faţa la inamic. Zgomote vagi veneau din timp în timp din necunoscut, din ceaţă : uruit de roţi, tropăit de oameni, tropote îndepărtate de cai. Astea erau mişcările de trupe făcute la adăpostul negurii ; se deplasa corpul 7, care îşi ocupa poziţiile de luptă. Dar, de o clipă, se părea că pîcla se mai subţiază. Se ridicau fîşii ca nişte pînze fine, descoperind crîmpeie de cer, încă tulburi, de un albastru închis ca o apă adîncă. Într-una din acele clipe de înseninare se văzură trecînd, asemenea unei cavalcade de fantome, regimentele de vînători din Africa, din divizia Margueritte. Ţepeni în şa, îmbrăcaţi cu vestoanele lor de uniformă, încinşi cu centurile lor largi şi roşii, îşi îndemnau caii, nişte cai mărunţi, pe jumătate pierduţi sub vraful de efecte militare. După un escadron venea alt escadron. Şi toţi, ieşiţi din necunoscut, intrau în necunoscut, părînd că se topesc în ploaia aceea măruntă. Stingherau, desigur, pe cei din jur, de aceea erau duşi mai departe, neavînd la ce fi utilizaţi, aşa cum se întîmplase de la începutul campaniei. Abia erau folosiţi în recunoaş-

teri şi, îndată ce începea lupta, erau plimbaţi din vîlcea în vîlcea, ca nişte unităţi preţioase şi, totuşi, fără rost.

Maurice îi privea, cu gîndul la Prosper, şi spuse în şoaptă :

— Ştii, poate că ăla de colo e el.

— Cine ? întrebă Jean.

— Băiatul acela din Remilly, îl ştii şi tu, cu al cărui frate ne-am întîlnit la Oches.

Dar vînătorii trecuseră şi se auzi după ei un galop neaşteptat. Era un stat-major care cobora pe drumul de costişă.

De data aceasta Jean îl recunoscu pe generalul lor de brigadă, Bourgain-Desfeuilles, mişcîndu-şi braţul cu un gest violent. Se îndurase, în sfîrşit, să părăsească hotelul „La crucea de Aur", iar toanele lui arătau cît era de supărat că trebuise să se scoale atît de devreme, în condiţii vitrege de cantonare şi de hrană.

Vocea lui de tunet se auzi limpede :

— Ei, fir-ar să fie, ce apă o fi aia, Mosella sau Meusa ?

Totuşi, ceaţa se ridica. Şi, deodată, ca la Bazeilles, în urma cortinei mişcătoare care se ridica agale dinspre reţele se desfăşură întreaga privelişte. Un şuvoi limpede de lumină cădea din bolta albastră. Şi îndată Maurice recunoscu locul unde aşteptau.

— O — spuse el lui Jean — ne găsim pe platoul Algeriei... Vezi, de cealaltă parte a văii, în faţa noastră, satul de colo e Floing. Dincolo e satul Saint-Menges, iar ceva mai departe Fleigneux... Apoi, în fund de tot, în pădurea Ardenilor, şirul acela de arbori subţiri profilaţi în zare merge de-a lungul graniţei.

Continuă, cu mîna întinsă. Podişul Algeriei, o fîşie de pămînt roşcat, lungă de trei kilometri, cobora lin din pădurea Garennei pînă la Meusa, de care o despărţeau doar păşunile. Aici, generalul Douay, desperat că nu avea oameni destui ca să apere un front atît de întins, îşi stabilise corpul 7, efectuînd o strînsă legătură cu corpul 1, care ocupa, aşezat perpendicular faţă de el, valea Givonnei, de la pădurea Garenne pînă la Daigny.

— Front, nu glumă, nu-i așa ?

Și Maurice, întorcîndu-se, schiță cu mîna cercul orizontului. De pe platoul Algeriei se desfășura, în fața lor, imens, întregul cîmp de luptă, către sud și către vest : mai întîi Sedanul, a cărui cetățuie domina acoperișurile ; apoi localitățile Balan și Bazeilles într-un bușneag de fum care nu se mai împrăștia și, în fund, dealurile de pe malul stîng : Liry, Marfée și la Croix-Piau. Dar priveliștea se distingea mai limpede spre vest, spre Donchery. Cotul Meusei înfășura peninsula Iges ca o panglică de culoare ștearsă. Și acolo se putea distinge foarte bine drumul îngust de la Saint-Albert, care se strecura printre malul apei și un deal cu rîpe, acoperit puțin mai departe de păduricea de la Seugnon, o prelungire a pădurilor de la Falizette. Deasupra coastei, la răscrucea de la Maison-Rouge, se ivea drumul dintre Vrignes-aux-Bois și Donchery.

— Vezi, pe acolo am putea să ne retragem spre Mézières.

Dar chiar în clipa aceea se auzi de la Saint-Menges prima bubuitură de tun. În depărtări se mai tîrau încă fîșiile de neguri și nu se putea zări nimic distinct, doar o mulțime nedeslușită, în marș prin defileul Saint-Albert.

— Ah, iată-i, continuă Maurice, coborînd instinctiv vocea, fără să le spună prusacilor pe nume. Ne-au tăiat drumul, sîntem pierduți !

Nu era încă ora 8. Bubuitul tunului, care se întețise dinspre Bazeilles, începuse să se audă și dinspre est, din valea Givonnei, care nu se putea vedea : tocmai în acel moment armata prințului regal de Saxa, la ieșirea din pădurea Chevalier, începea lupta cu corpul 1, în fața satului Daigny. Și, acum cînd corpul al XI-lea prusac, în marș către Floing, deschidea focul asupra trupelor generalului Douay, lupta se încingea din toate părțile, de la sud la nord, pe un front imens de mai multe mile.

Maurice își dădea seama de greșeala ireparabilă pe care o făcuseră că nu se retrăseseră spre Mézières în timpul nopții. Dar nu-și dădea încă seama cu limpezime ce ar fi putut să urmeze de aici. Numai dintr-o presim-

ţire a pericolului privea cu îngrijorare spre dealurile din vecinătate, care dominau platoul Algeriei. Dacă nu avuseseră timp să se retragă, de ce nu se hotărîseră să ocupe ei înălţimile acelea, cu spatele spre graniţă, de unde puteau să treacă în Belgia, în cazul cînd ar fi fost daţi peste cap ? Două puncte păreau în deosebi mai ameninţătoare : la stînga, măgura Hattoy, care domina satul Floing, la dreapta înălţimea Illy, cu o cruce de piatră între doi tei. În ajun, generalul Douay ocupase măgura Hattoy cu un regiment care, încă din zorii zilei, se retrăsese, fiind prea expus. Iar înălţimea Illy trebuia să fie apărată de aripa stîngă a corpului 1. Cîmpia se întindea între Sedan şi pădurea Ardenilor, nesfîrşită şi pustie, adînc vălurită. Cheia acestei poziţii — era clar — se găsea la piciorul crucii şi la rădăcinile celor doi tei, de unde putea fi ras tot ţinutul de jur-împrejur.

Se auziră alte trei bubuituri de tun. Apoi, o salvă întreagă. De data asta, se văzuse ridicîndu-se fumul de pe un deal mic, din stînga localităţii Saint-Menges.

— Acum — spuse Jean — e rîndul nostru.

Cu toate acestea nu se întîmplă nimic. Oamenii, tot neliniştiţi, cu arma la picior, îşi mai treceau timpul urmărind frumosul dispozitiv al diviziei a 2-a, rînduită în faţa platoului Floing. Aripa stîngă, aşezată în unghi drept, era întoarsă spre Meusa, de parcă ar fi vrut să facă faţă unui atac care ar fi venit din partea aceea. Spre est se desfăşura divizia a 3-a pînă la pădurea Garennei, mai jos de Illy, în timp ce divizia întîi, foarte strînsă la Beaumont, se găsea în linia a doua.

În timpul nopţii geniştii făcuseră lucrări de apărare. Chiar şi sub primele focuri ale prusacilor, tot mai săpau încă tranşee-adăposturi şi ridicau parapete cu lăcaşuri de tragere.

Dar o salvă de împuşcături izbucni mai jos de Floing şi încetă, de altfel, numaidecît. Compania căpitanului Beaudoin primi ordin să se retragă cu trei sute de metri mai înapoi. Ajunseră pe un cîmp întins, cultivat cu varză, cînd căpitanul strigă, cu vocea lui tăioasă :

— Adăpostiţi !

Trebuiră să se culce la pămînt. Verzele erau ude leoarcă de rouă. Frunzele lor dese, de smarald, păstrau picăturile ca nişte briliante mari, limpezi şi strălucitoare.

— Înălţător, patru sute de metri ! strigă din nou căpitanul.

Maurice sprijini atunci ţeava puştii de o varză pe care o avea în faţă. Dar, lungit aşa, la nivelul pămîntului, nu mai vedea nimic, decît nişte întinderi golaşe, întretăiate de pete de verdeaţă. Şi el atinse cotul lui Jean, care şedea lungit la dreapta sa, întrebîndu-l ce se petrece acolo. Jean, ca ostaş călit, îi arătă pe o movilă din apropiere o baterie în curs de instalare. De bună seamă îi aşezaseră aici ca să sprijine bateria asta. Curios, Maurice se ridică de jos, dornic să vadă dacă nu cumva Honoré era şi el acolo cu tunul lui. Dar artileria de rezervă se găsea în urmă, la adăpostul unei perdele de pomi.

— Măi, ăla de colo, culcă-te dracului la pămînt ! strigă Rochas.

Şi Maurice nici n-apucă să se întindă iar bine, că un obuz trecu şuierînd. Din momentul acela nu mai conteniră. Reglarea tirului se făcu, însă, cu încetineală. Primele obuze căzură la mare depărtare de baterie, care începu şi ea să tragă. Unde mai pui că multe proiectile nu explodau, rămînînd îngropate în pămîntul moale. Se făceau o mulţime de glume pe seama stîngăciei acestor papă-lapte sadea.

— O, ce bine ! spuse Loubet. Au dat chics cu focul lor de artificii !

— Cu siguranţă că s-or fi pişat pe ele ! adăugă Chouteau, rînjind.

Locotenentul Rochas se amestecă şi el :

— Cînd vă spuneam eu că nişte terchea-berchea ca ăştia nu sînt în stare nici să regleze tirul unui tun !

Dar un obuz explodă la zece metri împroşcînd compania cu ţărînă. Şi cu toate că Loubet făcu o glumă, strigîndu-le camarazilor lor să-şi scoată periile din raniţe, Chouteau, alb ca varul, tăcea chitic. El nu primise pînă atunci botezul focului, nici Pache, nici Lapoulle, de altfel nici unul din companie, afară de Jean. Pleoapele

clipeau des peste ochii destul de tulburi, glasurile se piţigăiaseră de parcă ar fi ieşit sugrumate din gîtlej. Destul de sigur pe sine, Maurice se silea să se observe : nu-i era încă teamă, fiindcă nu se credea în pericol ; avea numai o senzaţie neplăcută în coşul pieptului şi parcă i se golise capul, încît îi era cu neputinţă să lege două idei laolaltă. Cu toate acestea simţea mai degrabă cum îi creşte speranţa, ca o beţie, de cînd văzuse cu admiraţie ordinea desăvîrşită a trupelor. Ajunsese să nu se mai îndoiască de victorie, acum cînd se gîndea c-ar putea să se lupte cu duşmanul la baionetă.

— Auzi — şopti el — ce mai muscăraie !

În trei rînduri auzise ca un zbor de albine.

— Da' de unde — spuse Jean — sînt gloanţe.

Mai trecură şi alte fîlfîiri uşoare de aripi. Toată grupa întorcea capul ca să vadă. Era ceva irezistibil, oamenii se suceau în dreapta şi în stînga, nu mai aveau astîmpăr.

— Ascultă — îl povăţui Loubet pe Lapoulle, rîzînd de prostia lui — cînd vezi că vine un glonţ, n-ai decît să pui aşa, un deget în faţa nasului — că, spintecă aerul şi glonţul o ia ori la dreapta ori la stînga.

— Dar nu le văd, spuse Lapoulle.

Un hohot năprasnic de rîs izbucni în jurul lui.

— A, nu le vede, şmecherul !... Holbează-ţi cepele căscatule ! Poftim, uite unul ! Poftim, uite altul !... Nici pe ăsta nu l-ai văzut ? Era verde...

Şi Lapoulle holba ochii, punea un deget în faţa nasului, în timp ce Pache, pipăind marama sfinţită pe care o purta la el, ar fi vrut s-o întindă ca pe o cuirasă peste tot pieptul.

Rochas, care rămăsese în picioare, strigă cu glasul lui zeflemitor :

— Copii, nu vă ţine nimeni de rău dacă salutaţi obuzele. Dar gloanţele, e de prisos, că sînt prea multe.

În acel moment explozia unui obuz sfărîmă capul unui soldat din rîndul întîi. Nu se auzi nici un ţipăt : doar o ţîşnitură de sînge şi de creieri şi atîta tot.

— Sărmanul ! spuse simplu sergentul Sapin, foarte liniştit şi foarte palid. Altul la rînd !

Dar nu se mai auzeau unii pe alţii. Maurice suferea mai ales din cauza huietului înspăimîntător. Bateria vecină trăgea fără încetare, cu un bubuit necontenit care cutremura pămîntul ; iar mitralierele, şi mai rău, sfîşiau văzduhul fără cruţare. Aveau să mai stea oare mult timp aşa, culcaţi printre verze ? Nu vedeau nimic nici acum, nu ştiau nimic. Le era cu neputinţă să-şi facă o cît de slabă idee despre luptă : era o luptă adevărată, o mare bătălie ? Peste întinderea oablă a cîmpului Maurice nu recunoştea decît vîrful rotunjit şi împădurit al măgurii Hattoy, foarte îndepărtată şi încă pustie. De altfel în zare nu se arăta nici un prusac. Se ridicau doar fumurile exploziilor, care pluteau o clipă în soare. Şi cum tocmai întoarse capul, fu foarte surprins cînd zări, în fundul unei vîlcele stinghere, ocrotită doar de malurile abrupte, un ţăran care ara fără grabă, apăsînd pe coarnele unui plug tras de un cal mare alb. De ce era să piardă o zi ? N-avea nici o noimă să curme semănatul grîului şi lumea să nu mai fie lume, de focul războiului.

Mistuit de nerăbdare, Maurice se ridică în picioare. Dintr-o privire revăzu bateriile de la Saint-Menges, care trăgeau asupra lor, încununate ca de o pîclă roşiatică, şi revăzu, mai ales, drumul care venea dinspre Saint-Albert, negru de prusaci, care mişunau ca o hoardă cotropitoare. Jean îl şi apucă de picioare şi-l trase cu putere în jos.

— Eşti nebun ? Vrei să-ţi rămînă ciolanele pe-aici ?

Şi, la rîndul său, Rochas înjura şi el.

— Staţi dracului culcaţi ! Cine m-a procopsit cu nişte netoţi ca ăştia, care caută să-şi facă de petrecanie, fără să fi primit ordin ?

— Domnule locotenent — spuse Maurice — dar nici dumneavoastră nu staţi culcat !

— Păi cu mine se schimbă povestea. Eu trebuie să ştiu tot ce se petrece.

Căpitanul Beaudoin stătea şi el, curajos, tot în picioare. Dar nu scotea o vorbă, n-avea nici o legătură cu oamenii, şi parcă nu-şi găsea locul, umblînd încolo şi încoace, peste cîmp.

Aşteptau necontenit, dar nu se întîmpla nimic. Maurice se sufoca sub greutatea raniţei, care îi zdrobea spatele şi pieptul în poziţia aceea, culcată, atît de incomodă. Li se spusese oamenilor să nu-şi arunce raniţa decît în caz de mare nevoie.

— Ia spune-mi, aşa o să stăm toată ziulica ? îl întrebă el în cele din urmă pe Jean.

— S-ar putea... La Solferino eram într-o grădină cu morcovi şi am stat în ea cinci ore încheiate, cu nasul în pămînt.

Apoi adăugă, ca un băiat care ştie să se descurce :

— De ce te plîngi ? Aici nu e rău. Vom avea noi vreme, n-ai nici o grijă, să ne punem pielea mai mult la bătaie. Fiecare la rîndul lui. Dacă am muri cu toţii de la început, cine o să mai moară la sfîrşit ?

— Vai — îl întrerupse deodată Maurice — vezi fumul acela care se ridică de pe Hattoy ? Au cucerit măgura şi acum ţine-te, Pîrleo, că intrăm noi în horă !

Şi, un moment, curiozitatea lui plină de îngrijorare, în care se simţea fiorul fricii, pentru prima dată încercată, fu răsplătită. Nu slăbea din ochi vîrful rotunjit al măgurii, singura ridicătură de pămînt pe care o zărea şi care domina întinderea cîmpului nesfîrşit, pierzîndu-se în zare la înălţimea ochilor lui. Înălţimea Hattoy era mult prea departe ca să poată desluşi servanţii bateriilor instalate de prusaci pe ea. De altfel, la fiecare salvă, nu vedea decît fumul, deasupra unui desiş în care erau ascunse tunurile. Cucerirea de către duşman a acestei poziţii, la a cărei apărare generalul Douay trebuise să renunţe, era un lucru grav, după cum bănuia el. Ea domina poziţiile platourilor înconjurătoare. Bateriile, care deschiseseră focul asupra diviziei a doua a corpului 7, o decimară repede. Acum se reglase tirul şi bateria franceză, lîngă care era culcată la pămînt compania Beaudoin, pierdu repede, unul după altul, doi servanţi. O explozie răni un soldat din compania lor, un furier căruia îi sfîşiase călcîiul stîng şi care începu să scoată urlete de durere, de parcă ar fi înnebunit pe neaşteptate.

— Taci o dată, dobitocule, spunea mereu Rochas. Ce rost are să urli aşa, pentru o zgîrietură la picior?

Omul, liniştit deodată, tăcu chitic, şi rămase înmărmurit, ca un năuc, ţinîndu-şi piciorul cu mîna.

Şi groaznicul duel al artileriilor continuă, se înteţi pe deasupra regimentelor culcate pe cîmpul încins şi mohorît, de unde nu se ivea nici o ţipenie de om, prin arşiţa soarelui. Nu se mai auzea decît un tunet, un uragan nimicitor care bîntuia singurătatea. Aveau să treacă multe ore aşa. Bombardamentul nu mai înceta. Superioritatea artileriei germane începea să se arate. Obuzele cu capsă explodau aproape toate la distanţe enorme, în timp ce obuzele franceze cu dispozitiv de explozie automată şi cu traiectorie mult mai scurtă, explodau de cele mai multe ori în aer, înainte să ajungă la ţintă. Şi nu era o altă scăpare decît să te lipeşti cît puteai mai bine de brazda în care te îngropai! N-aveai nici măcar uşurarea, mulţumirea pe care ai fi simţit-o trăgînd cu puşca! Fiindcă n-aveai în cine să tragi, căci nu se zărea nimeni în zariştea pustie...

— O să tragem şi noi o dată? întreba mereu Maurice, care îşi ieşise din sărite. Aş da un franc ca să văd un neamţ. Îţi vine să-ţi iei cîmpii, cînd te vezi mitraliat aşa, fără să poţi răspunde...

— Aşteaptă, că poate are să vie şi vremea asta, răspunse Jean, calm.

Dar un galop de cal, care se auzi la stînga lor, îi făcu să se uite într-acolo. Îl recunoscură pe generalul Douay, care, urmat de statul său major, venise în fugă, sub focul cumplit de pe Hattoy, ca să-şi dea seama de tăria trupelor sale. Părea mulţumit şi tocmai dădea unele ordine cînd apăru şi generalul Bourgain-Desfeuilles, pe făgaşul unui drum cu margini înalte. Generalul Bourgain-Desfeuilles, ostaş de curte, venea în trap, nepăsător, prin ploaia de proiectile, încăpăţînat în rutina pe care o căpătase în Africa, unde nu învăţase, însă, mare lucru. Striga şi dădea din mîini ca Rochas.

— Îi aştept, îi aştept să ne măsurăm cu ei cît mai curînd, la trîntă dreaptă!

Apoi, zărindu-l pe generalul Douay, se apropie de el :

— Domnule general, e adevărat ce se spune cu privire la rănirea mareşalului ?

— Da, din nenorocire... Am primit mai adineauri de la generalul Ducrot un bilet prin care mă anunţa că mareşalul îl însărcinase să preia comanda armatei.

— A, generalul Ducrot !... Şi ce ordine avem ?

Generalul schiţă un gest desperat. Încă din ajun îşi dăduse seama că armata era pierdută şi stăruise în zadar pentru ocuparea poziţiilor de la Saint-Menges şi de la Illy, care să le asigure retragerea spre Mézières.

— Ducrot reia planul nostru. Toate trupele se vor concentra pe platoul de la Illy.

Şi repetă acelaşi gest, ca şi cînd ar fi vrut să spună că era prea tîrziu.

Bubuitul tunului îi acoperea cuvintele, dar înţelesul lor ajunsese limpede la urechile lui Maurice, care rămase înmărmurit. Aşa, va să zică ! Mareşalul Mac-Mahon rănit, generalul Ducrot comandant în locul său, întreaga armată în retragere la nord de Sedan ! Şi bieţii ostaşi, care erau gata să-şi dea viaţa, habar n-aveau de faptele acestea atît de grave ! Şi ce luptă îngrozitoare, lăsată în voia soartei, la bunul plac al unei noi conduceri ! Îşi dădea seama de haosul, de dezordinea în care avea să cadă pînă la urmă, armata fără conducător, fără plan, hărţuită din toate părţile, în timp ce nemţii mergeau drept la ţintă, fără ocoluri, cu o precizie de ceasornic.

De-abia se depărtase generalul Bourgain-Desfeuilles că generalul Douay, care tocmai primise un nou ordin, adus de un ostaş plin de praf, îl şi chemă repede înapoi :

— Domnule general, domnule general !

Vocea lui era atît de puternică, atît de năprasnică din cauza surprizei şi a emoţiei, încît domina larma artileriei.

— Domnule general, nu ne mai comandă Ducrot, ci Wimpffen !... Da, a sosit ieri, în toiul debandadei de la Beaumont, ca să-l înlocuiască pe de Failly, la comanda corpului 5... Îmi scrie că are un ordin al ministrului de

război, care îl numeşte în fruntea armatei, în cazul cînd postul ar rămîne vacant... Şi nu ne mai retragem. Ordinul este, acum, să recucerim şi să apărăm iar vechile noastre poziţii.

Generalul Bourgain-Desfeuilles asculta cu ochii holbaţi.

— Hei, drăcia dracului — spuse el în cele din urmă — ar fi trebuit să ştim şi noi... De altfel, din partea mea, facă ce-o vrea !

Şi porni în galop, foarte puţin îngrijorat în realitate, deoarece nu văzuse în război decît un mijloc rapid de-a ajunge general de divizie ; spera acum ca războiul acesta prostesc să se termine cît mai grabnic, de vreme ce nu aducea mai nici o mulţumire nimănui.

În momentul acela se stîrni un rîs grozav printre soldaţii din compania căpitanului Beaudoin. Maurice nu spunea nimic, dar el era de partea lui Chouteau şi a lui Loubet, care pălăvrăgeau, plini de dispreţ. Cînd hăis, cînd cea, ţine-o orbeşte înainte ! Mai zic şi eu aşa şefi, care se înţelegeau de minune şi care nu-şi trăgeau spuza pe turta lor ! N-ar fi mai bine să lăsăm totul baltă şi să ne ducem să ne culcăm cînd avem parte de astfel de şefi ? Trei comandanţi în două ore, trei găgăuţi care nu ştiau, la drept vorbind, ce aveau de făcut şi dădeau ordine care se băteau cap în cap ! Zău că asta te scotea din fire şi l-ar fi scos din răbdări chiar şi pe bunul Dumnezeu ! Şi iar răsunau acuzaţiile inevitabile de trădare. Ducrot şi Wimpffen voiau să ia şi ei de la Bismarck trei milioane, ca şi Mac-Mahon.

Generalul Douay rămăsese singur în faţa statului său major, privind în depărtare, spre poziţiile prusacilor, îngîndurat, cufundat într-o adîncă tristeţe. Multă vreme cercetă înălţimea Hattoy, de unde porneau obuzele care cădeau în preajmă-i. Apoi, după ce se întoarse către podişul de la Illy, chemă un ofiţer, ca să ducă un ordin la brigada corpului 5, pe care o ceruse în ajun generalului de Wimpffen şi care-l lega cu aripa stîngă a unităţii generalului Ducrot. Îl mai auziră spunînd răspicat :

— Dacă prusacii pun stăpînire pe înălţime, noi nu mai putem rămîne nici o oră aici. Vom fi azvîrliţi în Sedan.

Apoi plecă, dispăru cu escorta lui la cotul drumului cu margini înalte şi focul se înteţi. Prusacii îl zăriseră, fără doar şi poate. Obuzele, care pînă atunci nu veneau decît din faţă, începură să cadă ca o grindină dintr-o parte, dinspre stînga. Erau bateriile din Frénois şi încă una instalată în peninsula de la Iges, care îşi încrucişau salvele cu cele de pe Hattoy. Ele măturau tot platoul Algeriei. Din momentul acela poziţia companiei ajunse îngrozitoare. Oamenii, preocupaţi să vadă ce se petrecea în faţa lor, începură să aibă aceeaşi teamă şi pentru ceea ce venea din spate şi nu mai ştiau de ce primejdie să se ferească. Rînd pe rînd fură ucişi trei ostaşi şi doi răniţi începură să urle.

Şi aşa îşi află şi sergentul Sapin moartea pe care o aştepta. Se întorsese şi văzuse obuzul venind cînd nu se mai putea feri de el.

— Aha, ăsta-i ! spuse el simplu.

Figura lui mică, cu ochi mari, frumoşi, era doar foarte tristă, fără groază. Obuzul îi sfîşiase pîntecul. Şi el începu să se tînguiască.

— O, nu mă lăsaţi, duceţi-mă la ambulanţă, vă rog din tot sufletul... Luaţi-mă.

Rochas vru să-i închidă gura. Era gata să-i spună cu asprime că pentru asemenea rană n-ar trebui să deranjeze degeaba doi camarazi. Apoi, spuse, cuprins de milă :

— Bietul băiat ! Aşteaptă puţin să vină brancardierii să te ia...

Dar nenorocitul continua să se tînguiască şi plîngea deznădăjduit din pricina fericirii spre care năzuise şi care se irosea acum, odată cu sîngele lui.

— Luaţi-mă, luaţi-mă...

Căpitanul Beaudoin, pe care, fără îndoială, văicărelile lui îl scoseseră din răbdări, chemă doi voluntari ca să-l ducă pînă într-o dumbravă vecină, unde trebuia să fie o ambulanţă mobilă. Dintr-o săritură, ca să nu le-o ia alţii înainte, Chouteau şi Loubet se ridicară, îl apu-

cară pe sergent, unul de umeri şi celălalt de picioare şi porniră cu el în fuga mare. Dar pe drum îl simţiră cum înţepeneşte, cum îşi dă sufletul într-o ultimă zvîrcolire.

— Uite c-a murit, spuse Loubet. Hai să-l lăsăm jos.

Chouteau se încăpăţînă, furios.

— Mai bine grăbeşte-te, trîntore! Nici nu mă gîndesc să-l las aici, ca să ne cheme îndărăt!

Îşi continuară drumul cu cadavrul pînă în dumbravă. Îl azvîrliră la rădăcina unui copac şi se depărtară. Nu-i mai văzu nimeni pînă seara.

Focul se întețea. Bateria vecină fusese tocmai întărită cu încă două tunuri. Şi, în vacarmul acesta tot mai mare, Maurice fu cuprins de frică, o frică nebună. La început nu simţise nici broboanele de sudoare rece, nici sfîrşeala dureroasă în golul stomacului, nici nevoia nezăgăzuită de a se ridica şi de a o lua la fugă, urlînd. Fără îndoială, acum, toate acestea nu erau decît o urmare a gîndurilor care-l frămîntau, aşa cum se întîmplă cu firile şlefuite şi nervoase. Dar Jean, care nu-l pierdea din ochi, îl apucă cu mîna lui puternică, îl ţinu strîns lîngă el, dîndu-şi seama de criza aceasta de frică din privirea tulbure a ochilor săi. Îl ocăra în şoaptă, părinteşte, încerca să-l ruşineze cu vorbe tari, fiindcă ştia că numai zgîlţîindu-l bine poţi să redai curajul unui bărbat. Şi alţii dîrdîiau, ca Pache de pildă, care avea ochii plini de lacrimi şi se pierdea, fără să vrea, într-o tînguire molcomă, neputîndu-şi stăpîni un ţipăt ca de copil mic. Lui Lapoulle i se întîmplă un bucluc: fiind apucat de un zor grozav în pîntece, îşi dezlegă pantalonii, nemaiavînd vreme să ajungă lîngă răzorul din apropiere. Ceilalţi azvîrliră cu bulgări de pămînt în el, aşa despuiat cum era sub ploaia de gloanţe şi de obuze. Mulţi erau apucaţi la fel şi se uşurau, sub noianul de glume deochiate, care-i făcea pe toţi să le mai vie inima la loc.

— Laşul dracului — îi spunea într-una Jean lui Maurice — vrei să te apuce şi pe tine ca pe ăştia?... O să-ţi dau cîteva scatoalce să mă pomeneşti, dacă nu te porţi cum se cuvine.

Îl mai înfierbîntă puţin cu asemenea ocări, cînd, deodată, la patru sute de metri în faţa lor zăriră vreo zece oameni, îmbrăcaţi în uniforme mohorîte, ieşind dintr-o pădurice. Aştia erau, în sfîrşit, prusacii, pe care-i recunoşteau după căştile ţuguiate, primii prusaci pe care-i vedeau de la începutul campaniei, în bătaia puştilor lor. Alte grupe veniră după prima. În faţa lor se vedeau mici vîrtejuri de praf pe care le stîrneau obuzele în pămînt. Contururile erau fine şi precise, prusacii păreau scoşi ca din cutie, aidoma unor mici ostaşi de plumb rînduiţi în perfectă ordine. Apoi, cum obuzele cădeau ca o ploaie, din ce în ce mai deasă, ei se dădură îndărăt şi dispărură din nou în dosul copacilor.

Dar compania de sub comanda căpitanului Beaudoin îi văzuse şi îi vedea tot acolo. Puştile se descărcară singure. Cel dintîi trase Maurice. Jean, Pache, Lapoulle şi toţi ceilalţi făcură şi ei la fel. Nu primiseră ordin şi căpitanul vru să oprească focul, dar fu nevoit să renunţe, în urma gestului larg făcut de Rochas, care-i arătă necesitatea acestei uşurări. În fine, puteau să tragă, puteau să întrebuinţeze cartuşele pe care le plimbaseră mai mult de o lună, fără să sloboadă unul măcar ! Maurice, mai ales, îşi recăpătase prin asta buna dispoziţie şi-şi înăbuşea frica asurzit de detunături. Marginea pădurii rămînea posomorîtă, nu se mişca nici o frunză şi nu mai apăruse nici un prusac. Dar ei trăgeau mereu asupra copacilor neclintiţi.

Apoi, ridicînd capul, Maurice fu surprins să-l zărească la cîţiva paşi pe colonelul de Vineuil, călare pe calul lui voinic, cal şi călăreţ nepăsători, de parcă ar fi fost de piatră. Cu faţa spre duşman, colonelul aştepta sub ploaia de gloanţe. Tot regimentul 106 trebuia să se fi retras aici ; alte companii erau îngropate la teren pe ogoarele din apropiere. Salvele de gloanţe se apropiau din ce în ce mai mult. Şi tînărul văzu de asemenea, ceva mai în urmă, drapelul în mîinile puternice ale sublocotenentului care-l purta. Dar nu mai era fantoma de drapel înecată în pîcla dimineţii. Vulturul aurit radia sub soarele arzător, mătasea celor trei culori strălucea în

nuanţe vii, în ciuda atîtor bătălii glorioase prin care trecuse. Sub cerul albastru, în vifornița bombardamentului, flutura ca un drapel al victoriei.

De ce n-ar învinge, acum cînd se luptau cu adevărat ? Şi Maurice şi toţi ceilalţi, din ce în ce mai întărîtaţi, stricau pulberea ca să ciuruiască pădurea îndepărtată, din care cădea o ploaie mulcomă şi tăcută de rămurele.

III

Henriette n-a putut să închidă ochii toată noaptea, chinuită de gîndul că soțul ei se afla la Bazeilles, atît de aproape de liniile germane. În zadar își tot spunea că el îi făgăduise să se întoarcă la prima primejdie care s-ar fi ivit. În fiecare clipă asculta cu atenție, părîndu-i-se că-l aude. Pe la orele zece, cînd să se culce, deschise fereastra, se rezemă cu coatele de pervaz și rămase multă vreme așa.

Noaptea era foarte întunecoasă. Abia mai deslușea jos pavajul străzii Voyards, un fel de gang îngust și negru, sugrumat între casele vechi. Mai departe, spre școală, nu se mai vedeau decît pîlpîirile de stea pierdută în ceață ale unui felinar. Din partea aceea venea o duhoare de pivniță, cu un miros de silitră, se auzea miorlăitul unei pisici înfuriate și răsuna bocănitul pașilor unui ostaș rătăcit. Apoi, din tot Sedanul, care se întindea în spatele ei, se auzeau zgomote neobișnuite, ropote de cai porniți în galop pe neașteptate și bubuituri necontenite, care treceau ca niște fiori de moarte. Cu inima bătînd puternic în piept, Henriette asculta atentă, fără să recunoască, totuși, vreodată pasul soțului ei, la cotitura străzii.

Se scurseră aşa ceasuri întregi. Acum era îngrijorată de luminile depărtate zărite pe cîmp, pe deasupra fortificaţiilor. Era atît de întuneric, încît se străduia să reconstituie locurile. Jos, pe întinderea aceea alburie, trebuie să fi fost păşunile năpădite de apă. Atunci ce rost ar fi avut focul acela pe care îl văzuse scînteind şi stingîndu-se, tocmai colo, sus, cu siguranţă pe înălţimea Marfée ? Şi peste tot se mai vedeau arzînd, la Pont-Maugis, la Noyers, la Frénois, nişte focuri tainice, care pîlpîiau ca pe deasupra unei mulţimi nenumărate, mişunînd prin beznă. Dar o înfiorau mai ales nişte zgomote ciudate, ropotul unei mulţimi în marş, respiraţia unor animale, zăngănitul de arme, o adevărată cavalcadă în adîncul acelui întuneric de iad. Deodată se auzi o bubuitură de tun, una singură, puternică, înspăimîntătoare în liniştea desăvîrşită care se aşternu după aceea. Sîngele îi îngheţă în vine. Ce să fie ? Un semnal, fără îndoială, pentru izbînda unei acţiuni, ori o înştiinţare că erau gata şi că soarele putea să răsară.

Pe la două Henriette se trînti pe pat, aşa îmbrăcată cum era, uitînd chiar să închidă fereastra. Era zdrobită de oboseală şi de îngrijorare. Ce avea oare de dîrdîia aşa, ca zgîlţîită de febră, ea care era atît de calmă de obicei, ea care se strecura prin casă cu paşi atît de uşori încît nici n-o auzeai ? Aţipise cu greu, amorţită, sub apăsarea necontenită a nenorocirii abătute peste toţi din slăvile întunecate. Deodată auzi prin somnul ei zbuciumat tunul care începuse iar să bubuie înăbuşit, în depărtare. Şi nu mai contenea, bubuind cu înverşunare, la răstimpuri egale. Se ridică în sus, înfiorată. Unde se afla oare ? Nu-şi mai recunoştea camera, n-o mai vedea, de parcă fusese năpădită de un buşneag gros de fum. Apoi înţelese : ceaţa, care se ridicase de pe fluviul din apropiere, năvălise pesemne înăuntru. Afară bubuiturile se înteţeau. Sări din pat şi alergă la fereastră, ca să asculte.

Într-un turn din Sedan bătea ora patru. Zorii zilei mijeau, tulburi şi murdari prin ceaţa roşietică. Era cu neputinţă să vezi ceva. Nu putea să deosebească nici mă-

car clădirile liceului-internat, aflate la cîţiva metri. Unde-or fi trăgînd Doamne Dumnezeule ? Se duse întîi cu gîndul la fratele ei, Maurice, căci bubuiturile erau atît de asurzitoare încît i se părea că vin dinspre nord, pe deasupra oraşului. Dar îndată îşi dădu seama că, fără doar şi poate, trăgeau din faţă şi ea începu să tremure cuprinsă de grijă pentru soţul ei. Cu siguranţă, trăgeau la Bazeilles. Totuşi, se linişti pentru cîteva minute, fiindcă i se păru că detunăturile se aud uneori dinspre dreapta. Poate că se luptau la Donchery, unde ştia că podul nu putuse fi aruncat în aer. În cele din urmă fu cotropită de cea mai crîncenă îndoială, nemaiştiind dacă se dădeau luptele la Donchery sau la Bazeilles. Îi era cu neputinţă să-şi dea seama, într-atît o asurzeau bubuiturile. În curînd fu atît de zbuciumată încît îşi dădu seama că-i e cu neputinţă să mai rămînă pe loc, în aşteptare. Ardea de nerăbdare să afle imediat ce se întîmpla. Îşi aruncă un şal pe umeri şi porni după veşti.

Jos, în strada Voyards, Henriette avu o scurtă şovăire, într-atît i se păru de întunecat oraşul, în ceaţa groasă care-l îneca. Lumina zorilor nu ajunsese încă pînă la caldarîmul umed dintre casele vechi şi afumate. Pe strada Untului, în fundul unei cîrciumi întunecoase în care pîlpîia o lumînare, nu zări decît doi soldaţi algerieni, beţi turtă, cu o fată. A trebuit s-o ia pe strada Maqua, ca să mai dea cu ochii de ceva lume : cîţiva soldaţi grăbiţi, care se furişau ca nişte umbre de-a lungul trotuarelor, niscai fricoşi, probabil, care umblau după vreo ascunzătoare ; un vlăjgan de cuirasier, rătăcit, trimis pe urmele căpitanului său, bătea furios din poartă în poartă ; un buluc de orăşeni înstăriţi, care nu apucaseră să plece şi pe care îi treceau năduşelile de frică, se îngrămădeau într-o căruţă, încercînd să ajungă şi ei la Bouillon, în Belgia, unde de două zile se refugiase jumătate din Sedan. Instinctiv, Henriette se îndreptă spre subprefectură, unde era sigură că putea să capete informaţii. Se gîndi chiar s-o taie pe nişte străduţe, ca să nu întîlnească pe nimeni. Dar pe strada Cuptorului şi

pe strada Plugarilor, înţesată de artilerie, nu mai putu să treacă: un şir nesfîrşit de tunuri, de chesoane şi de căruţe pentru muniţii fuseseră adăpostite, pesemne, din ajun în ungherul acela şi parcă uitate acolo. Nici ţipenie de om nu le păzea. Îşi simţi inima străpunsă ca de un fior de gheaţă cînd văzu toată artileria aceea mohorîtă şi fără rost, lăsată să zacă în părăsire în fundul acelei străduţe pustii. Fu nevoită, atunci, să se întoarcă prin piaţa liceului-internat, spre Strada-Mare, unde nişte ordonanţe struneau caii în faţa hotelului „Europa", în aşteptarea unor ofiţeri superiori, ale căror glasuri răstite răzbăteau din sufrageria puternic luminată. În piaţa Ţărmului şi în piaţa Turenne era lume şi mai multă, — grupuri de locuitori îngrijoraţi, femei şi copii, amestecaţi printre soldaţi îngroziţi, rătăciţi de unităţile lor. Aici văzu un general care ieşi înjurînd din hotelul „La crucea de Aur" şi porni apoi într-un galop nebun, gata să strivească totul în cale. O clipă Henriette păru că vrea să intre la primărie, dar în cele din urmă o luă pe strada Podul Meusei ca să iasă la subprefectură.

Niciodată nu-i mai lăsase Sedanul impresia asta de oraş năpăstuit, văzut aşa în lumina tulbure a zorilor, înecat în ceaţă. Casele păreau moarte. Multe din ele rămăseseră de două zile părăsite şi goale, iar celelalte erau ferecate straşnic. Vedeai cît de colo că, de teamă, somnul nici nu se mai lipea de cei ascunşi în ele. Era o dimineaţă tare răcoroasă, cu străzile încă aproape pustii, pline doar de umbre speriate, de oameni care plecau în goană, printre mormanele de lucruri suspecte care zăceau acolo din ajun. Se lumina de-a binelea şi în oraşul copleşit de dezastru începea forfota. Era ora cinci şi jumătate. Bubuitul tunului abia se mai auzea, înăbuşit, între faţadele caselor înalte şi negre.

La subprefectură Henriette o cunoştea pe Rose, fata portăresei, o fetişcană blondă, gingaşă şi drăguţă la înfăţişare, şi care lucra la fabrica Delaherche. Intră imediat în cămăruţă. Mama nu era acasă, dar Rose o primi cu drăgălăşenia ei obişnuită.

— O, scumpă doamnă, nu ne mai putem ţine pe picioare. Mama tocmai s-a dus să se odihnească puţin. Gîndiţi-vă şi dumneavoastră c-a trebuit să stea în picioare toată noaptea în acest necontenit du-te-vino.

Rose nici nu mai aşteptă să fie întrebată şi începu, înflăcărată, să-i înşire cu nemiluita tot ce-i fusese dat să vadă mai neobişnuit din ajun.

— O, mareşalul a dormit straşnic. Dar bietul împărat, sărăcuţul, nici nu vă puteţi închipui cît suferă ! Să vedeţi, aseară mă urcasem să dau şi eu o mînă de ajutor la schimbarea cearşafurilor, cînd iată că, trecînd pe lîngă camera de lîngă toaletă, am auzit nişte gemete, oh, nişte gemete de om pe moarte. M-am oprit, tremurînd vargă, cu inima îngheţată, cînd am înţeles că gemea chiar împăratul. Se pare că suferă de o boală înfiorătoare, care-l face să ţipe aşa. Cînd e lume în jur, se stăpîneşte, dar îndată ce rămîne singur, e mai presus de voinţa lui : urlă şi se văicăreşte, că ţi se face părul măciucă.

— Ştii cumva unde se dă lupta de azi dimineaţă ? o întrebă Henriette, încercînd s-o întrerupă.

Cu un gest scurt Rose dădu parcă întrebarea la o parte şi continuă :

— Atunci, mă înţelegeţi, am vrut să ştiu, m-am urcat astă-noapte de vreo patru-cinci ori şi mi-am lipit urechea de perete... Se tînguia necontenit, se văicărea într-una, fără să fi putut închide ochii nici o clipă, sînt sigură. Nu-i aşa ? E îngrozitor să suferi în halul ăsta, cu tot balamucul pe care l-o fi avînd pe cap ! Ce harababură, ce învălmăşeală ! Pe cuvîntul meu, parcă-ar fi nebuni cu toţii ! Şi tot vin mereu alţii, se trîntesc uşile, unii se supără, alţii plîng, — un adevărat jaf în casa rămasă vraişte. Ofiţeri care beau cu sticla şi se culcă în pat cu cizmele în picioare ! Păi, dintre toţi, tot împăratul rămîne mai de treabă ; el ocupă mai puţin loc decît ceilalţi, în ungherul în care se ascunde, ca să se tînguiască.

Apoi, cum Henriette repeta întrebarea, îi răspunse :

— Unde se dau lupte ? De azi dimineaţă se luptă la Bazeilles !... A venit un soldat călare să-i spună mareşalului, care s-a şi dus numaidecît la împărat, ca să-l înştiinţeze... Mareşalul a plecat de zece minute şi cred că pleacă şi împăratul după el, căci s-au apucat să-l îmbrace acolo, sus... Mai adineauri am văzut că-l pieptănau, îl ferchezuiau şi-l sulemeneau cu tot felul de bazaconii.

Dar Henriette aflînd, în sfîrşit, ce voia, o şi şterse.

— Îţi mulţumesc, Rose. Eu plec, că mă cam grăbesc.

Şi fata o petrecu pînă în stradă, îndatoritoare, asigurînd-o încă o dată :

— Cu dragă inimă, doamnă Weiss. Ştiu bine că dumneavoastră pot să vă spun orice.

Henriette se întoarse repede acasă, în strada Voyards. Era convinsă că soţul ei venise între timp acasă. Ba chiar se gîndea că, negăsind-o acasă, ar putea să fie tare îngrijorat, ceea ce o făcu să grăbească pasul. Apropiindu-se de casă, îşi ridică privirile, părîndu-i-se că-l zăreşte, aplecat pe fereastră, aşteptînd s-o vadă reîntorcîndu-se. Dar fereastra larg deschisă era pustie. Şi după ce ajunse sus şi aruncă o privire prin cele trei camere, rămase împietrită, cu inima strînsă, negăsind înăuntru decît o ceaţă care o cuprindea cu valul ei rece, în timp ce bubuitul tunurilor nu mai contenea. Trăgeau mai departe, cu nemiluita. Mai stătu o clipă la fereastră. Cu toate că pîcla dimineţii rămînea ca un zid de nepătruns, acum, după ce aflase cum stau lucrurile, Henriette îşi dădea bine seama de lupta care se desfăşura la Bazeilles, de răpăiala mitralierelor, de salvele cutremurătoare ale bateriilor franceze, care răspundeau salvelor îndepărtate ale bateriilor germane. Ai fi zis că bubuiturile se apropiau, căci bătălia se înteţea din clipă în clipă.

De ce nu se întorcea Weiss ? Doar făgăduise cu tărie că are să plece acasă de la primul atac ! Neliniştea Henriettei creştea. Îşi închipuia tot felul de piedici, presupunînd că drumul fusese tăiat sau că obuzele îi pri-

mejduiau retragerea. Poate că i s-o fi întîmplat chiar vreo nenorocire. Îndepărtă, însă, gîndul acesta, pentru că speranța îi dădea puteri nebănuite de acțiune. Apoi își făcu într-o clipă planul să plece și ea într-acolo, ca să-și întîmpine soțul. Fu oprită însă de unele îndoieli : s-ar fi putut să se încrucișeze pe drum fără să se vadă. Și ce s-ar alege de ea dacă nu l-ar întîlni ? Și ce chin ar fi pe el cînd ar ajunge acasă și n-ar găsi-o ! De altfel cutezanța unei raite pînă la Bazeilles, în împrejurările acestea, i se părea ceva firesc, fără un eroism nelalocul lui, intrînd în rolul ei de femeie cu tragere de inimă, care face fără tămbălău tot ce e de trebuință pentru căminul ei. Acolo unde era soțul ei, trebuia să fie și ea, firește. Dar deodată tresări și zise tare, plecînd de la fereastră :

— Dar domnul Delaherche ?... Mă duc să-l întreb...

Își amintise că fabricantul de postav rămăsese și dînsul peste noapte la Bazeilles și, dacă ajunsese acasă, ar fi putut să afle ceva de la el. Coborî fără zăbavă. În loc să iasă prin strada Voyards trecu prin curtea îngustă a locuinței și o luă prin gangul care ducea la marile clădiri ale fabricii, a cărei fațadă monumentală dădea în strada Maqua. Cum ajunse în vechea grădină centrală, acum pavată, cu excepția unei peluze împrejmuite cu pomi falnici — niște ulmi uriași din veacul trecut — fu foarte mirată, la început, să vadă dinaintea ușii închise a unei magazii o sentinelă care stătea de strajă ; apoi își aduse aminte ce aflase din ajun : că tezaurul corpului 7 era depozitat acolo. Faptul o impresionă în chip ciudat : tot aurul acela — milioane întregi, după cum se spunea — ascuns într-o magazie, în timp ce frontul era atît de aproape !... Dar tocmai cînd începuse să urce scara de serviciu, ca să ajungă la camera Gilbertei, fu oprită în loc de altă surpriză, de o întîlnire atît de neașteptată, încît coborî imediat cele trei trepte pe care le urcase, nemaiștiind dacă va mai cuteza să bată, sus, la ușă. Un militar, un căpitan, trecuse prin fața ei ușor ca o nălucă și dispăruse imediat. Henriette avusese totuși vreme să-l recunoască, întrucît îl

mai văzuse o dată la Charleville, la Gilberte acasă, pe vremea cînd nu era încă decît doamna Maginot. Se plimbă puţin prin curte, îşi ridică privirile spre cele două ferestre mari ale dormitorului, cu jaluzelele lăsate. Apoi îşi luă inima în dinţi şi urcă, totuşi.

La etajul întîi avea de gînd să bată la uşa camerei de toaletă a Gilbertei, ca prietenă din copilărie ce-i era, obişnuită să mai vie cîteodată, să stea de vorbă cu ea dimineaţa. Dar uşa asta, prost închisă în zorul plecării, rămăsese crăpată. Doar o împinse şi se pomeni întîi în sală, apoi în cameră. Era o cameră cu tavanul foarte înalt, din care cădeau nişte perdele mari de catifea roşie, învăluind tot patul. Nu pătrundea nici un zgomot de nicăieri, doar prin tăcerea vaporoasă a unei nopţi de desfătare se auzea, abia desluşită, o respiraţie liniştită, într-o mireasmă uşoară de liliac.

— Gilberte ! o strigă încetişor Henriette.

Tînăra adormise iar. Şi în lumina aceea slabă, care pătrundea printre perdelele roşii ale ferestrelor, i se vedea capul frumos, rotund, căzut de pe pernă, culcat pe un braţ gol, în bogăţia minunatelor ei cosiţe negre, despletite.

— Gilberte !

Ea se mişcă puţin şi se întinse, fără să deschidă ochii.

— Da, adio... Oh, te rog...

Pe urmă, ridicîndu-şi capul, o recunoscu pe Henriette :

— A, tu eşti ? Dar cît o fi ceasul ?

Cînd auzi că era ora şase, nu-i veni tocmai bine. Glumi, ca să-şi ascundă încurcătura, spunînd că nu era o oră potrivită la care să scoli oamenii din somn. Apoi răspunse la prima întrebare despre bărbatul ei :

— Dar nu s-a întors şi nici nu cred că se întoarce pînă la nouă... De ce să se întoarcă atît de curînd ?

Henriette, văzînd-o zîmbind, toropită încă de un somn atît de plăcut, trebui să stăruie :

— Îţi spun că din zorii zilei se dau lupte la Bazeilles şi, cum sînt tare îngrijorată de soţul meu...

— Draga mea — spuse Gilberte — n-ai de ce să fii

îngrijorată... Bărbatu-meu e atît de fricos încît ar fi și ajuns de mult aici, dacă ar fi fost vorba de cel mai mic pericol... Hai, dragă, cît n-ai să-l vezi, poți să fii liniștită...

Povața asta o impresionă puternic pe Henriette. Într-adevăr, Delaherche nu era omul care să-și pună pielea la bătaie fără rost. Liniștindu-se de-a binelea Henriette se duse să tragă perdelele și să ridice jaluzelele. Camera fu inundată de o puternică lumină roșcată venită din acea parte a cerului de unde începuseră să străbată razele soarelui, aurind ceața. O fereastră rămăsese întredeschisă și în camera asta mare, călduță, atît de ferecată și de înăbușită mai adineauri, se auzea acum bubuitul tunului.

Gilberte, ridicată într-o rînă, cu un cot pe pernă, privea cerul cu ochii ei frumoși și senini.

— Prin urmare, se dau lupte, murmură ea.

Cămașa îi alunecase, lăsîndu-i umărul gol, un umăr cu pielea gingașă și trandafirie, printre șuvițele părului negru, răvășit. Un miros pătrunzător, ca o boare de dragoste, se desprindea din toată făptura ei, trezită din somn.

— Doamne, s-au apucat de luptă cu noaptea-n cap ! Ce caraghioși sînt, zău, că se bat !

Dar privirile Henriettei căzuseră pe o pereche de mănuși ofițerești, niște mănuși bărbătești, uitate pe o măsuță și ea nu-și putuse stăpîni o tresărire. Atunci, Gilberte se îmbujoră toată, o trase pe marginea patului, cu un gest fîstîcit și mîngîios. Apoi, ascunzîndu-și fața în umărul ei, îi spuse :

— Da, mi-am dat seama că știi, că ai văzut... Scumpa mea, nu trebuie să mă judeci cu asprime. E un prieten vechi. Pe vremuri, la Charleville, ți-am mărturisit slăbiciunea mea pentru el, cred că-ți mai amintești...

Continuă și mai în șoaptă, cu accente de înduioșare din care se deslușea parcă un șipot de rîs :

— Atît m-a rugat ieri cînd l-am revăzut... Gîndește-te și tu că în dimineața asta intră în luptă și poate că va fi omorît... Puteam oare să-l refuz ?

Era eroică și fermecătoare în veselia-i plină de duioșie, această ultimă ofrandă adusă desfătării, o noapte de fericire dăruită în ajunul unei bătălii. De aceea Gilberte zîmbea, cu ștrengăria ei de gîsculiță, în ciuda situației stingheritoare în care se afla. Niciodată n-ar fi lăsat-o inima să se ferece în casă, ca o schivnică, de vreme ce toate împrejurările îi înlesneau întîlnirea.

— Mă condamni ?

Henriette o ascultase foarte serioasă. Lucrurile acestea o surprindeau, fiindcă nu le înțelegea. Fără îndoială, ea era altfel croită. Din dimineața aceea inima ei era lîngă soțul său, lîngă fratele său, acolo, departe, sub ploaia de gloanțe. Cum puteau altele să doarmă atît de liniștite, îmbătate de voluptate, cînd ființele iubite se găseau în primejdie ?

— Dar, draga mea, cînd te gîndești la soțul tău și chiar și la tînărul acesta, nu ți se rupe inima că nu ești cu ei ?... Nu te temi că i-ai putea vedea, dintr-un minut în altul, aduși pe ușă, cu țeasta sfărîmată ?

Repede, cu brațul ei gol, încîntător, Gilberte izgoni spăimîntătoarea închipuire.

— Vai, doamne, ce-mi tot îndrugi aici ? Cum poți să fii atît de rea, să-mi strici așa dimineața ? Nu, nu, nu vreau să mă gîndesc la una ca asta, că e prea trist !

Și, fără să vrea, Henriette zîmbi și ea. Își aduse aminte de copilăria lor, de vremea cînd tatăl Gilbertei, comandantul de Vineuil — numit, după ce fusese rănit, director al Vămilor la Charleville — își trimisese fata la o fermă, lîngă Chêne-Populeux, de frică să n-o audă și pe ea tușind, obsedat cum era de pierderea soției sale, răpusă de tuberculoză în floarea vîrstei. Fetița n-avea decît nouă ani, dar era de pe atunci de-o cochetărie ostentativă. Juca teatru și îi plăcea să apară mereu în rolul de regină, împopoțonîndu-se cu toate ștergarele pe care le găsea și avînd grijă să-și păstreze toate foițele de poleială de la ciocolată, ca să-și facă din ele brățări și coroane. Rămăsese mereu aceeași, pînă cînd la douăzeci de ani se căsătorise cu Maginot, un inspector silvic. Orășelul Mézières, înghesuit între fortificații, nu-i plă-

cea de loc, şi ea a continuat să locuiască mai departe la Charleville, care o atrăgea prin viaţa lui intensă, înveselită de serbări. După moartea tatălui ea s-a bucurat de o libertate neştirbită, alături de un soţ fără pretenţii, a cărui nulitate o făcea să nu aibă remuşcări. Răutatea oamenilor din provincie îi pusese în seamă, pe atunci, mulţi amanţi, dar ea, ce e drept, nu călcase strîmb decît cu căpitanul Beaudoin, din tot noianul acela de ofiţeri printre care trăia, datorită vechilor relaţii ale tatălui său şi înrudirii cu colonelul de Vineuil. Nu cedase din cine ştie ce interese de femeie destrăbălată, ci doar aşa, de dragul plăcerii. Şi părea lucru sigur că, luîndu-şi un amant, nu făcuse altceva decît să dea frîu liber dorinţei ei mistuitoare de a fi o femeie frumoasă şi veselă.

— Foarte rău ai făcut c-ai reluat legăturile cu el, spuse în sfîrşit Henriette, cu mutra ei serioasă.

Dar Gilberte îi şi închise gura, cu unul din gesturile ei drăgălaşe de mîngîiere.

— O, draga mea, de vreme ce nu puteam face altfel şi cum se întîmpla o singură dată... Tu ştii, doar, că mai bine aş muri acum, dacît să-l înşel pe noul meu soţ...

Nici una, nici cealaltă nu mai spuseră nimic, contopite într-o îmbrăţişare plină de dragoste, cu toate că erau atît de profund deosebite. Îşi ascultau inimile bătînd şi ar fi putut să le înţeleagă graiurile deosebite, una plină de bucuria ei, gata să se dăruiască, să se împărtăşească, — cealaltă cufundată într-un devotament neştirbit, pătrunsă de marele şi de tăcutul eroism al sufletelor tari.

— Da, e adevărat că se bat ! spuse în cele din urmă Gilberte. Trebuie să mă îmbrac foarte repede.

De cînd se aşternuse tăcerea între ele, larma detunăturilor părea că se înteţise într-adevăr. Gilberte sări din pat şi o rugă pe Henriette s-o ajute la îmbrăcat, nemaivoind să cheme camerista. Se încălţă, îşi puse imediat o rochie pe ea, ca să fie gata să primească vizite şi să coboare în stradă dacă va fi nevoie. Tocmai cînd terminase, în grabă, cu pieptănatul, bătu cineva la uşă. Gil-

berte dădu fuga să deschidă, recunoscînd vocea bătrînei doamne Delaherche.

— Dar cum să nu, mamă dragă, poţi să intri...

Zăpăcită cum era, ca de obicei, o aduse înăuntru, fără să bage de seamă că mănuşile ofiţereşti se mai aflau şi acum acolo, pe măsuţă. Degeaba se repezi Henriette să le ia şi să le arunce după un fotoliu ! Doamna Delaherche le văzuse, probabil, căci rămase cîteva clipe înmărmurită, ca şi cînd i s-ar fi tăiat respiraţia. Fără să vrea, îşi plimbă privirile prin toată camera, oprindu-le asupra patului acoperit cu perdeaua roşie, care rămăsese desfăcut, în dezordine.

— Aşadar, doamna Weiss a venit sus, ca să te trezească... Ai putut să dormi, fetiţo ?...

Fireşte, nu venise ea doar ca să-i spună ce-i spunea. Ah, căsătoria asta pe care fiu-său ţinuse s-o încheie fără voia ei, în perioada de criză a vîrstei de cincizeci de ani, după o căsnicie searbădă, care ţinuse douăzeci de ani, cu o femeie urîcioasă şi slăbănoagă ! Băiatul ei, aşa de chibzuit pînă atunci, fusese tîrît acum de vîrtejul unei dorinţe tinereşti pentru văduva asta frumoasă, atît de uşuratică şi de zglobie. În zadar îşi făgăduise să fie cu ochii în patru în ceea ce privea purtarea ei de acum, căci, iată, trecutul se întorcea iar ! Trebuia oare să dea totul în vileag ? Ea nu mai trăia decît ca o dojană mută în casa asta, rămînînd tot timpul ferecată în odaia ei, stăpînită cum era de o evlavie necruţătoare. De data aceasta, însă, jignirea era atît de gravă, încît se hotărî să-i spună totul fiului ei.

Gilberte, roşind, răspunse :

— Da, oricît, am dormit bine cîteva ceasuri... Ştii că Jules nu s-a întors acasă.

Cu un gest, doamna Delaherche o opri. De cînd se auzea tunul bubuind, era îngrijorată şi aştepta să-şi vadă fiul întorcîndu-se acasă. Dar era o mamă curajoasă. Îşi aduse aminte pentru ce venise sus.

— Unchiul tău, colonelul, l-a trimis la noi pe doctorul Bouroche, cu un bilet scris cu creionul, ca să ne întrebe dacă nu putem lăsa să se instaleze aici o ambu-

lanță. Știe că avem loc destul în fabrică și eu am și pus la dispoziția acestor domni curtea și uscătoria... Numai că ar trebui să coborîți și voi.

— O, îndată, îndată, spuse Henriette, care se apropiase. Ne ducem să dăm și noi o mînă de ajutor.

Chiar și Gilberte se arătă foarte mișcată, foarte înflăcărată de noul rol de infirmieră. Întîrzie doar ca să-și lege părul cu o basma de dantelă și cele trei femei coborîră. Cînd ajunseră jos, sub bolta de la intrare, văzură prin porțile deschise de perete o grămadă mare de oameni adunați în stradă. Sosea încet o brișcă, un fel de cărucior tras de un singur cal, condus de hățuri de un locotenent de zuavi. Ele crezură că era primul rănit care li se aducea.

— Da, da, aici e, poftiți !

Dar li se spuse că se înșelau. Rănitul culcat în fundul briștei era mareșalul Mac-Mahon, cu fesa stîngă pe jumătate smulsă. Îl aduceau la subprefectură, după ce îi făcuseră un prim pansament în coliba unui grădinar. Era cu capul gol, pe jumătate dezbrăcat, cu fireturile de aur ale uniformei pline de praf și mînjite de sînge. Fără să vorbească, își ridicase capul și privea fără țintă. Apoi, zărind cele trei femei înmărmurite, cu mîinile împreunate a rugă, în fața marei nenorociri care se abătuse asupra întregei armate, al cărei comandant fusese lovit chiar de la primele obuze, el își înclină ușor capul, cu un surîs slab și părintesc. Cei cîțiva curioși din jurul lui își scoaseră pălăriile.

Alții, grăbiți, începură să răspîndească știrea că generalul Ducrot fusese numit general șef. Era ora șapte și jumătate.

— Dar împăratul ? îl întrebă Henriette pe un librar, care stătea în picioare în fața prăvăliei.

— E aproape o oră de cînd a trecut, răspunse vecinul. M-am luat după dînsul și l-am văzut ieșind pe la bariera Balan. Umblă zvonul că i-ar fi zburat capul cu o ghiulea...

Dar băcanul din față se supără foc.

— Ia mai slăbiţi-ne cu minciunile voastre gogonate! Numai vitejii pier aşa pe cîmpul de luptă!

Aproape de piaţa liceului-internat brişca în care era dus mareşalul se pierdu în mijlocul unei mari mulţimi de oameni, printre care se răspîndiseră de pe acum cele mai năstruşnice ştiri de pe cîmpul de luptă. Ceaţa se împrăştia, străzile se umpleau de soare.

Dar o voce aspră strigă din curte:

— Doamnelor, înăuntru e nevoie de dumneavoastră, nu afară!

Se întoarseră tustrele şi se pomeniră în faţa doctorului Bouroche, care îşi şi aruncase uniforma într-un colţ şi se îmbrăcase cu un şorţ mare, alb. Capul său cît baniţa, cu părul aspru, zbîrlit, şi cu o mutră de leu, ardea de grabă şi de energie, deasupra şorţului alb, neatins, încă fără o pată. Lor li se păru atît de înfricoşător, că nici nu mai crîcniră, ascultînd şi de un semn al lui şi îmbulzindu-se să-i facă repede pe plac.

— N-avem de nici unele... Daţi-mi rufărie, căutaţi să faceţi rost încă de nişte saltele, arătaţi-le oamenilor mei unde e pompa de apă!

Ele alergară într-un suflet în dreapta şi-n stînga, ca nişte slujnice ale lui şi nimic mai mult.

Nici nu se putea o alegere mai bună pentru ambulanţă, ca fabrica. Mai ales în uscătorie, o sală foarte lungă, închisă cu geamuri mari, se puteau uşor instala vreo sută de paturi. Alături se găsea un şopron sub care se puteau face de minune operaţiile: tocmai atunci se adusese o masă lungă, iar pompa de apă nu era decît la cîţiva paşi. Cei răniţi uşor ar fi putut aştepta foarte bine pe covorul de iarbă din apropiere. Şi, la urma urmelor, era într-adevăr plăcut la umbra minunată a frumoşilor ulmi seculari.

Bouroche preferase să se instaleze fără întîrziere în Sedan, prevăzînd măcelul, iureşul năprasnic care avea să azvîrle încoace trupele. Se mulţumise să lase pe lîngă corpul 7, dincolo de Floing, două ambulanţe mobile şi de prim ajutor, de unde trebuiau să-i trimită răniţii, după o pansare sumară. Toate echipele de brancardieri,

prevăzute cu tot materialul de la căruțe și furgoane. aveau misiunea să ridice, prin ploaia de gloanțe, pe ostașii care cădeau pe cîmpul de luptă. Și Bouroche, în afară de două din ajutoarele sale, rămăsese pe cîmpul de luptă, luînd cu dînsul tot personalul — doi doctori secundari și trei felceri — care fără îndoială erau de ajuns pentru operații. În afară de aceștia se mai găseau aici trei farmaciști și vreo doisprezece infirmieri.

Dar așa era el, necontenit mînios, neputînd să facă un lucru fără să pună suflet în el.

— Voi ce stați și căscați gura degeaba ? Strîngeți mai cumsecade saltelele astea ! Mai băgați paie pe la colțuri, dacă mai e nevoie.

Tunul bubuia. Bouroche știa bine că, dintr-o clipă în alta, avea să capete de lucru berechet, căruțe întregi pline de trupuri însîngerate, și se ocupa cu iuțeală de aranjarea sălii celei mari, deocamdată goală. Apoi începură sub hangar alte pregătiri : lăzile de pansamente și de farmacie fură orînduite frumos, deschise, pe o scîndură, pachete de pînză scămoșată, șuvițe de tifon, comprese, rufărie, aparate pentru fracturi ; în vreme ce, pe o altă scîndură, alături de o oală mare cu un fel de alifie antiseptică și de o sticlă de cloroform, trusele arătau privirilor oțelul strălucitor al instrumentelor, sondele, cleștele, cuțitele, foarfecile, fierăstraiele, un arsenal întreg, cu tot felul de scule de împuns și tăiat, tot ce trebuie pentru sondat, pentru crestat, pentru tăiat și pentru retezat. Duceau, însă, lipsă de lighene.

— Da' aveți, slavă Domnului, oale de pămînt, găleți, ceaune, ce mai, tot ce poftiți... Doar n-o să ne mînjim cu sînge pînă în vîrful nasului, de bună seamă !... Și bureți, căutați să-mi faceți rost de bureți !

Doamna Delaherche plecă în grabă și se întoarse îndărăt urmată de trei servitoare cu brațele pline cu toate oalele pe care putuse să le găsească. Gilberte, în picioare, în fața truselor, o chemă pe Henriette cu un semn și i le arătă, cutremurată. Se apucară amîndouă de mînă și rămaseră acolo, tăcute ; se simțea în strîngerea lor

spaima mocnită şi mila plină de îngrijorare care le răscolea.

— Vai, draga mea, şi cînd te gîndeşti c-ar putea să-ţi taie ceva !

— Bieţii oameni !

Pe masa mare Bouroche tocmai aşezase o saltea pe care o acoperea cu o pînză cerată, cînd se auzi un tropot de cai la poartă. Era primul vehicul al ambulanţei, care intră în curte. Dar înăuntru nu erau decît zece răniţi uşor, aşezaţi faţă în faţă ; cei mai mulţi aveau un braţ legat de gît, alţii erau răniţi la cap şi aveau fruntea bandajată. Coborîră singuri, susţinuţi doar, şi vizita începu.

În timp ce Henriette ajuta cu mare grijă un soldat foarte tînăr, cu umărul străpuns de un glonte, să-şi scoată mantaua, lucru care îl făcea să urle de durere, ea observă numărul regimentului.

— Dar dumneata eşti din regimentul 106. Nu cumva faci parte din compania Beaudoin ?

Nu, el era din compania Ravaud. Dar, cu toate acestea, îl cunoştea pe caporalul Jean Macquart şi spuse că, după cît ştia el, grupa caporalului nu intrase încă în luptă. Informaţia aceasta atît de vagă fu de ajuns ca să-i umple inima de bucurie : fratele ei trăia. S-ar fi simţit pe deplin uşurată dacă ar fi ajuns să-şi poată îmbrăţişa soţul, pe care continua să-l aştepte dintr-un minut în altul.

În momentul acela Henriette, ridicîndu-şi capul, rămase înmărmurită zărindu-l la cîţiva paşi de ea, în mijlocul unui grup, pe Delaherche, care povestea pericolele grozave prin care trecuse de la Bazeilles pînă la Sedan. Cum ajunsese oare acolo, de nu-l văzuse cînd a intrat ?

— Şi soţul meu nu e cu dumneavoastră ?

Dar Delaherche, pe care mama şi soţia îl descuseau, pline de rîvnă, nu se grăbea de loc.

— Aşteptaţi, numaidecît !

Apoi spuse mai departe, reluînd firul povestirii :

— De la Bazeilles la Balan era să fiu omorît de zeci de ori. O grindină, un uragan de gloanţe şi de obuze !... Şi l-am întîlnit şi pe împărat. Oh, ce om viteaz ! Apoi, de la Balan pînă aici, mi-au sfîrîit călcîiele...

Henriette îl trase de mînă.

— Dar soţul meu ?

— Cine, Weiss ? Păi Weiss a rămas acolo !

— Cum acolo ?

— Da, a luat puşca unui soldat mort şi se luptă.

— Se luptă ? Dar pentru ce ?

— Oh, parcă turbase ! N-a vrut cu nici un chip să vină după mine şi, fireşte, a trebuit să-l las acolo.

Cu ochii ficşi, holbaţi, Henriette îl privea. Urmă o tăcere. Apoi, liniştită, ea se hotărî :

— Atunci mă duc după el.

Bine, să se ducă, dar cum ? Era cu neputinţă, era o curată nebunie ! Delaherche vorbea iarăşi de gloanţele, de obuzele care măturau drumul. Gilberte o apucase iar de mîini, ca s-o oprească, în timp ce doamna Delaherche se străduia şi ea să-i dovedească îndrăzneala orbească a planului ei. Simplă şi blajină, ca de obicei, Henriette spuse din nou :

— Nu, e de prisos ! Mă duc după el...

Şi se îndîrji, nevrînd să primească decît basmaua de dantelă neagră pe care o avea Gilberte pe cap. Tot sperînd că va izbuti s-o convingă, Delaherche îi spuse, în cele din urmă, c-o va însoţi el cel puţin pînă la arcul de triumf de la bariera Balan. Dar tocmai în clipa aceea zări sentinela care, în mijlocul înghesuielii pricinuite de instalarea ambulanţei, nu încetase să se plimbe cu paşi măsuraţi prin faţa magaziei, unde se găsea încuiat tezaurul corpului 7 de armată. Şi, aducîndu-şi aminte, fu cuprins de teamă şi se apropie ca să se încredinţeze dintr-o privire că milioanele erau tot acolo. Henriette şi ajunsese sub şopronul porţii.

— Aşteaptă-mă puţin ! Şi dumneata eşti tot aşa de turbată ca şi soţul dumitale, pe cuvîntul meu !

De altfel un nou vehicul al ambulanţei intra pe poartă şi ei fură nevoiţi să-l aştepte să treacă. Acesta, mai mic, un fel de şaretă cu două roate, aducea doi răniţi grav, culcaţi pe nişte tărgi de chingi. Primul pe care-l dădură jos, cu toată grija, nu mai era decît o masă de carne însîngerată, avea o mînă sfărîmată şi şoldul sfîrtecat

adînc de explozia unui obuz. Al doilea avea piciorul drept zdrobit. Îndată, Bouroche, după ce-l așeză pe cel din urmă pe pînza ceruită care acoperea salteaua, începu prima operație, în mijlocul necontenitului du-te-vino al infirmierilor și al ajutoarelor lui. Doamna Delaherche și Gilberte, așezate pe iarbă, înfășurau fesile de bandaj.

Afară, Delaherche o ajunsese pe Henriette din urmă.

— Scumpă doamnă Weiss, n-o să faceți nebunia asta... Cum vreți să-l găsiți pe Weiss acolo ? Probabil că nici nu mai e acolo, o fi și croit-o, de bună seamă, peste cîmp, ca să se întoarcă acasă... Vă asigur că în Bazeilles nu se poate intra.

Dar ea nu-l asculta ; grăbi pasul, o apucă pe strada Ménil ca să ajungă la arcul Balan. Era aproape ora nouă și Sedanul nu mai era atît de înfiorat ca de dimineață, cînd se trezise pustiu, bîjbîind prin ceața groasă. Un soare dogoritor contura limpede umbrele caselor pe pămînt, caldarîmul era ticsit cu o mulțime cuprinsă de îngrijorare, prin care necontenit își făceau drum ștafete în galop. Lumea se adunase mai ales în jurul cîtorva soldați fără arme, care se și întorseseră în oraș, unii răniți ușor, alții cuprinși de o ațîțare nervoasă extraordinară, gesticulînd și strigînd. Și, cu toate acestea, orașul ar fi avut aproape tot înfățișarea lui obișnuită, dacă prăvăliile n-ar fi fost cu obloanele închise, dacă fațadele caselor n-ar fi rămas fără viață, cu toate jaluzelele trase. Unde mai pui, apoi, bubuitul necontenit al tunurilor, care făcea să se cutremure toate pietrele, pămîntul, zidurile, pînă și olanele de pe acoperișuri.

Delaherche era în prada unei lupte sufletești foarte neplăcute, sfîșiat între datoria lui de bărbat curajos, care îi poruncea să n-o părăsească pe Henriette, și groaza lui de a mai face o dată drumul la Bazeilles, prin grindina de obuze. Dintr-o dată, cînd ajunseseră la arcul de la bariera Balan, fură despărțiți de o coloană de ofițeri călări, care se întorcea în oraș. Aci, lîngă arcul de triumf, se strivea multă lume, în așteptarea veștilor. În zadar alergă el încoace și încolo în căutarea doamnei Weiss : ea trecuse probabil dincolo de barieră și pornise

repede la drum. Şi, fără să împingă zelul mai departe, se surprinse spunînd tare :

— Ah, cu atît mai rău ! Stupidă treabă !

Delaherche porni atunci, hai-hui, prin Sedan, ca un cetăţean curios, care voia să nu-i scape nimic din tot ce se petrece, ros totodată de-o îngrijorare crescîndă Ce-o mai fi de-acum încolo ? Iar dacă armata franceză ar fi înfrîntă, oraşul n-ar avea oare mult de suferit ? La toate întrebările pe care şi le punea nu putea să găsească răspunsuri clare, răspunsurile fiind prea strîns legate de evenimente. Şi începu să tremure şi pentru soarta fabricii, pentru casa din strada Maqua, din care de altfel cărase toate lucrurile de preţ, îngropîndu-le într-un loc sigur. Se duse la primărie, unde găsi consiliul municipal întrunit în şedinţă permanentă, zăbovi acolo mai multă vreme fără să afle nimic nou, în afară de faptul că lucrurile mergeau prost pe front. Armata nu mai ştia de cine să asculte, aci dată înapoi de generalul Ducrot, în timpul celor două ore cît fusese la comandă, aci împinsă iar înainte de generalul de Wimpffen, care îi luase locul. Şi oscilaţiile fără sens, poziţiile pe care trebuiau să le recucerească după ce le părăseau, toată lipsa de plan şi de conducere energică grăbea dezastrul.

Apoi Delaherche se duse pînă la subprefectură ca să afle dacă împăratul nu se arătase din nou. Nu putu să afle veşti decît despre mareşalul Mac-Mahon, care stătea liniştit în pat, după ce chirurgul îi pansase rana, puţin periculoasă de altfel. Dar, pe la ora unsprezece, pe cînd bătea iarăşi drumul, fu oprit o clipă în Strada-Mare, în faţa hotelului „Europa", de o coloană de călăreţi plini de praf, înaintînd încet, şi ai căror cai posomorîţi mergeau la pas. Şi în frunea lor îl recunoscu pe împărat, care se întorcea, după ce petrecuse patru ceasuri pe cîmpul de luptă. Hotărît lucru, moartea nu voia să ştie de el şi pace ! De groaza acestui marş făcut în toiul înfrîngerii sudoarea îi ştersese sulimanurile de pe obraji, mustăţile pomădate se înmuiaseră, atîrnau în jos şi faţa lui pămîntie căpătase expresia de năucire sfîşietoare a

unui om în agonie. Un ofițer, care coborîse în fața hotelului, începuse să dea lămuriri în mijlocul unui grup despre drumul străbătut de la Moncelle la Givonne, de-a lungul văii înguste, printre soldații corpului 1, pe care saxonii îi respinseseră pe malul drept al rîului. Se întorseseră pe un drum de care din Fond de Givonne, într-o asemenea dezordine, încît chiar dacă împăratul ar fi dorit să plece iar pe front, n-ar fi reușit decît cu mare greutate. De altfel, la ce bun ?

În timp ce Delaherche asculta amănuntele acestea, o bubuitură puternică zgudui împrejurimile. Un obuz sfărîmase un coș, pe strada Sainte-Barbe, aproape de Donjon. Fugiră care încotro vedea cu ochii. Se auziră țipete de femei. El se lipise de un zid, cînd o nouă bubuitură sparse geamurile unei case din preajmă-i. Se încurcau rău lucrurile dacă se apucaseră să bombardeze Sedanul ! Se întoarse în fuga mare în strada Maqua, cuprins de o curiozitate atît de vie încît nu se mai opri de loc, ci se urcă repede pe acoperiș, pe o terasă de unde putea să vadă orașul și împrejurimile.

Numaidecît se mai liniști, oarecum. Lupta se dădea pe deasupra orașului. Bateriile germane de pe Marfée și de la Frénois trăgeau pe deasupra caselor, căutînd să mături platoul Algeriei. Delaherche urmări chiar traiectoria obuzelor, după lunga dîră curbă de fum subțire pe care o lăsau deasupra Sedanului, ca niște păsări nevăzute care ar brăzda cerul, lăsînd în urma lor o dungă fină de fulgi cenușii. La început fusese sigur că cele cîteva obuze care spărseseră acoperișurile din jurul lui erau niște proiectile rătăcite. Orașul nu era încă bombardat. Dar, privind mai bine, înțelese că astea trebuiau să fie răspunsurile la proiectilele trase, cînd și cînd, de tunurile din piața orașului. Se întoarse, cercetă spre nord fortăreața, toată îngrămădirea aceea complicată și năprasnică de fortificații, cu ziduri înnegrite, cu plăcile de blindaj verzi, înclinate, un întreg furnicar geometric de bastioane, în frunte mai ales cu cele trei turnuri gigantice — al Scoțienilor, cel de la Grădina Mare și Rochette — cu metereze amenințătoare. Pe urmă se mai

vedea ca o prelungire uriaşă dinspre vest, fortul de la Nassau, urmat de fortul Palatinatului, dominînd suburbana Ménil. Rămase cu impresia tristă că erau nişte lucrări enorme şi copilăreşti, totodată. La ce mai slujeau fortificaţiile, acum, împotriva tunurilor — ale căror proiectile zburau cu atîta uşurinţă de la o margine la alta a cerului ? Oraşul, de altfel, nu era întărit, neavînd nici tunurile, nici muniţiile, nici oamenii de care ar fi avut nevoie. Abia de trei săptămîni guvernatorul organizase o gardă naţională din cetăţeni inimoşi, care trebuiau să mînuiască cele cîteva tunuri în stare de funcţionare. Aşa se explica de ce de la Palatinat trăgeau trei tunuri, cîtă vreme la bariera Parisului erau vreo şase. Numai că n-aveau decît şapte sau opt încărcături pentru fiecare tun. Făceau economie la trageri, slobozind doar un proiectil la o jumătate de oră, mai mult aşa, de obraz, fiindcă obuzele nu ajungeau la ţintă, ci cădeau în livezile din apropiere. De aceea, bateriile duşmane, pline de dispreţ, nu răspundeau decît din cînd în cînd, ca de milă...

Pe Delaherche îl interesau, acolo, tocmai bateriile astea. Iscodea cu ochii lui ageri dealurile de la Marfée, cînd îşi aduse aminte de luneta cu care se distra altădată, cercetînd împrejurimile de sus, de pe terasă. Coborî s-o caute, se urcă din nou, o aşeză şi, cum se orienta, făcînd, prin mici rotiri, să i se perinde pe dinaintea ochilor cîmpiile, pomii, casele, dădu peste marea baterie de la Frénois, peste grupul de uniforme pe care Weiss îl ghicise de la Bazeilles în unghiul unei păduri de pini. Dar el, datorită capacităţii de mărire a lunetei, ar fi putut să numere ofiţerii acelui stat-major, atît de limpede îi vedea. Unii erau trîntiţi în iarbă, alţii şedeau în picioare, în grupuri — şi înaintea lor se afla un singur om, uscăţiv şi subţire, cu uniformă simplă, în care recunoscu, totuşi, pe comandant. Era chiar regele Prusiei, cît un deget de mare, un fel de soldat de plumb din cei cu care se joacă copiii. De altfel, n-avea să fie sigur că e regele însuşi decît mai tîrziu. Nu-l mai slăbea din ochi şi revenea necontenit la mogîldeaţa aceea, a cărei faţă

cît un bob de linte nu înscria decît un punct vînăt pe întinsa boltă albastră a cerului.

Mai era încă pînă la prînz. De nouă ore regele urmărea mersul matematic, neîndurat, al armatelor sale, care înaintau, înaintau mereu, pe drumurile indicate, întregind un cerc, închizînd pas cu pas, în jurul Sedanului, zidul de oameni și de tunuri. Armata din stînga, venită pe cîmpia netedă de la Donchery, continua să se reverse prin defileul de la Saint-Albert, trecea de Saint-Menges, se apropia de Fleigneux și el vedea clar cum în spatele corpului XI, încleștat într-o luptă crîncenă cu trupele generalului Douay, se strecura corpul V, care se folosea de păduri, ca să se îndrepte spre înălțimea de la Illy. În timp ce numărul bateriilor era necontenit sporit cu altele, alcătuind o linie neîntreruptă de guri de foc, care creștea mereu, întreaga zariște era cuprinsă, treptat, de flăcări. Armata din dreapta se întindea acum pe toată valea Givonnei, corpul XII ocupase Moncelle, corpul de gardă trecuse prin Daigny în marș, și el tot spre înălțimea de la Illy, luînd-o în susul rîului, după ce-l silise pe generalul Ducrot să se retragă dincolo de pădurea Garenne. Încă o sforțare și prințul regal al Prusiei avea să dea mîna cu prințul regal de Saxa, în cîmpiile acelea pustii, chiar la marginea pădurii Ardenilor. La sud de oraș nu se mai vedea Bazeillesul, dispărut în fumul incendiilor, în norul de praf roșcat al unei lupte înverșunate.

Și regele, liniștit, privea de dimineață cîmpul de luptă, în așteptare. Un ceas, încă două ceasuri, poate trei : nu mai era decît o chestiune de timp : o rotiță împingea pe alta și mașina de tocat pornea, ducîndu-și drumul pînă la capăt. Sub nețărmurirea cerului însorit, cîmpul de luptă se îngusta, tot puhoiul năprasnic al acelor puncte negre se tălăzuia, se îngrămădea din ce în ce mai mult în jurul Sedanului. Geamurile străluceau în oraș. O casă părea că arde, în stînga, spre cartierul Cassine. Apoi, dincolo, pe cîmpiile din nou pustii, dinspre Donchery și dinspre Carignan, prin liniștea caldă și luminoasă, se vedeau apele limpezi ale Meusei, pomii

plini de sevă, întinsele ogoare roditoare, marile pajiști verzi, sub arșița puternică a nămiezii.

Cu un cuvînt, regele ceruse o lămurire. Pe planșa aceea colosală de șah el voia să știe și să țină în mîna lui toată puzderia de oameni pe care îi comanda. La dreapta lui, un stol de rîndunele, speriate de bubuitul tunului, se vîrteji o clipă, se ridică sus de tot și dispăru spre sud.

IV

Pe drumul spre Balan, Henriette merse la început cu paşi repezi. Nu era mai mult de ora nouă. Şoseaua largă, mărginită de case şi de grădini, era încă liberă, dar începea să se aglomereze din ce în ce mai mult, pe măsură ce te apropiai de oraş, din pricina locuitorilor care fugeau şi a mişcărilor de trupe. La fiecare val de oameni Henriette se lipea de ziduri, se strecura printre ceilalţi şi trecea totuşi mai departe. Şi, micuţă, ştearsă, în rochia de culoare închisă, cu părul ei frumos, blond, şi cu faţa mică, palidă, ascunsă pe jumătate în năframa de dantelă neagră, trecea neobservată şi nimic n-o făcea să-şi încetineze pasul sprinten şi tiptil.

Dar, la Balan, un regiment de infanterie de marină închidea drumul. O masă compactă de oameni aşteptau ordine, la adăpostul copacilor acelora mari care îi ascundeau. Ea se înălţă în vîrful degetelor, neizbutind să vadă pînă unde se întindeau. Cu toate acestea, ca să se strecoare, căută să se facă şi mai mică. Unii o îmbrînceau cu coatele. Simţea în dreapta şi în stînga paturile puştilor. După vreo douăzeci de paşi, începură strigătele şi protestele. Un căpitan întoarse capul şi se înfurie :

— Hei, femeie, eşti nebună ?... Unde te duci ?
— Mă duc la Bazeilles !
— Cum, la Bazeilles ?
Toţi izbucniră în hohote de rîs. Începură să şi-o arate cu degetul, rîzînd de ea. Căpitanul, înveselit şi el, o întrebă iar :
— N-ai face rău, mititico, să ne iei şi pe noi la Bazeilles !... Şi noi am fost acolo pînă mai adineauri şi sper că ne vom mai întoarce, dar află că la Bazeilles nu prea miroase a bine...
— Mă duc la Bazeilles să-mi găsesc bărbatul, răspunse Henriette cu vocea ei blîndă, în timp ce ochii ei de un albastru şters vădeau aceeaşi hotărîre neclintită.
De data asta nu mai rîse nimeni. Un sergent mai în vîrstă îi făcu loc şi o sili să se întoarcă înapoi.
— Copila mea, vezi bine că e peste putinţă să treci. Ca să mergi la Bazeilles în momentul ăsta nu-i o treabă pentru o femeie... Ai să-l găseşti mai tîrziu pe bărbatul dumitale. Hai, fii cuminte !
Fu nevoită să renunţe. Se opri, în picioare, înălţîndu-se pe vîrfuri din minut în minut, ca să privească în depărtare, hotărîtă să-şi vadă de drum. Află multe din cele ce auzea în jurul ei. Unii ofiţeri se plîngeau amarnic din pricina ordinului de retragere, care îi silise să părăsească Bazeillesul chiar de la orele opt şi un sfert, cînd generalul Ducrot, succesorul mareşalului, se hotărîse să concentreze toate trupele pe platoul de la Illy. Dar altceva era mai grav : corpul 1 de armată, retrăgîndu-se prea de vreme şi lăsînd în mîinile nemţilor valea Givonnei, corpul al 12-lea, atacat puternic din faţă, fusese dat peste cap la flancul stîng. Apoi acum, cînd generalul de Wimpffen luase locul generalului Ducrot, primul plan devenea iar foarte important : venise ordin ca Bazeillesul să fie reocupat cu orice preţ, pentru azvîrlirea bavarezilor în Meusa. Nu era oare o dobitocie că-i puseseră să părăsească o poziţie pe care acum trebuiau s-o cucerească din nou ? Ostaşii nu fugeau de moarte, dar nu voiau să moară aşa, de florile mărului !

Se produse o mare îmbulzeală de oameni şi de cai. Generalul de Wimpffen apăru, înălţîndu-se în scări, cu faţa aprinsă, cu vocea năprasnică, strigînd :

— Dragii mei, nu putem da înapoi, ar însemna să pierdem totul... Dacă va fi să ne retragem, o vom apuca spre Carignan, nu spre Mézières... Dar vom învinge. I-aţi învins azi dimineaţă şi o să-i învingeţi iarăşi !

Dădu pinteni calului şi se depărtă pe un drum care urca spre Moncelle. Umbla zvonul că avusese o discuţie violentă cu generalul Ducrot, fiecare susţinîndu-şi planul şi atacînd planul celuilalt, unul spunînd că retragerea pe la Mézières nu mai era cu putinţă încă de azi dimineaţă, celălalt prorocind că pînă seara, dacă nu se retrăgeau pe platoul Illy, armata avea să fie împresurată. Şi se acuzase unul pe altul că nu cunosc nici ţinutul, nici adevărata situaţie a trupelor. Mai rău era că amîndoi aveau dreptate.

Dar, de cîteva clipe, Henriette uitase cît era de grăbită să plece mai departe. Tocmai recunoscuse, jos, în marginea drumului, o familie întreagă din Bazeilles, nişte bieţi ţesători, soţul şi soţia cu cele trei fete, dintre care cea mai mare nu avea decît nouă ani. Erau atît de zdrobiţi, atît de istoviţi de oboseală şi de desperare, încît nu putuseră să meargă mai departe şi tăbărîseră lîngă un zid.

— Vai, scumpă doamnă — spunea mereu femeia către Henriette — am rămas pe drumuri... Ştiţi, casa noastră se afla în piaţa bisericii. Dar a căzut un obuz şi casa a luat foc. Nici nu ştiu cum am mai putut scăpa de acolo noi şi copiii...

Aducîndu-şi aminte de toate acestea, cele trei fetiţe începură să plîngă în hohote şi să se văicărească, în timp ce mama povestea amănunţit, cu gesturi de nebună, despre pacostea care căzuse pe capul lor.

— Am văzut cum ardea războiul ca o crosnă de vreascuri uscate... Patul, mobilele au ars cu vîlvătaie mai repede decît o mînă de paie... Pînă şi pendula, da, pendula, pe care n-am avut timp s-o iau în braţe.

— Hei, drăcia dracului — zise bărbatul, cu ochii plini de lacrimi — ce-o să ne facem ?

Henriette, ca să-i liniştească, le spuse simplu, cu o voce care tremura puţin :

— Sînteţi împreună, sănătoşi şi teferi amîndoi şi aveţi şi fetiţele. De ce vă mai plîngeţi ?

Apoi, le puse întrebări, voind să ştie ce se petrece la Bazeilles, dacă văzuseră pe soţul ei, cum arăta casa ei cînd au plecat dînşii de acolo. Dar, cum ei mai dîrdîiau şi acum de spaimă, răspunsurile se băteau cap în cap. Nu, nu-l văzuseră pe domnul Weiss. Totuşi, una dintre fetiţe striga că ea îl văzuse bine, întins pe trotuar cu o rană mare în mijlocul capului ; şi taică-său îi trase o palmă, ca să-i închidă gura, pentru că, spunea el, minţea cu siguranţă. Iar casa era teafără cînd au fugit ei. Chiar îşi aduceau aminte că observaseră, cînd au trecut pe acolo, cum uşa şi ferestrele erau închise cu grijă, ca şi cînd nici ţipenie de om nu s-ar fi aflat înăuntru. De altfel, în momentul acela, bavarezii ocupau doar piaţa bisericii şi trebuiau să cucerească satul uliţă cu uliţă, casă cu casă. Numai că, pesemne, or fi ajuns departe şi satul Bazeilles ardea, fără îndoială, la ora aceea. Şi bieţii oameni continuau să vorbească despre toate aceste lucruri cu gesturi de spaimă, amintindu-şi vedenia cutremurătoare, acoperişurile care ardeau, sîngele care curgea, morţii care acopereau pămîntul.

— Dar soţul meu ? repetă Henriette.

Nu-i mai răspundeau. Suspinînd, îşi ascundeau faţa în palme. Henriette rămase pradă unei îngrijorări groaznice, dîrză, în picioare. Doar buzele îi tremurau, cuprinse de o uşoară înfiorare. Ce trebuia să creadă ? În zadar îşi spunea că fetiţa se înşelase, pentru că nu mai putea să alunge din minte imaginea soţului ei întins în mijlocul drumului, cu capul străpuns de un glonţ. O mai îngrijora apoi şi casa aceea ferecată. De ce oare ? Să nu mai fi fost Weiss în ea ? Convingerea că fusese omorît îi îngheţă dintr-o dată inima. Dar poate că nu era decît rănit — şi gîndul de a ajunge şi ea la Bazeilles, la faţa locului, o cuprinse iar atît de poruncitor, încît

ar fi încercat din nou să-şi croiască drum, printre ostaşi, dacă în clipa aceea trîmbiţele n-ar fi dat semnalul de plecare.

Mulţi dintre soldaţii aceştia tineri veneau de la Toulon, de la Rochefort, sau de la Brest, instruiţi în pripă, fără să fi tras vreodată un foc de armă şi iată că încă de dimineaţă se luptau cu o vitejie şi o străşnicie de veterani căliţi. Ei, care de la Reims la Mouzon merseseră atît de anevoios, nefiind deprinşi cu marşul, se arătau în faţa duşmanului cei mai disciplinaţi, cei mai frăţeşte uniţi prin simţămîntul datoriei şi al abnegaţiei. Cum auziseră trîmbiţele, se întorceau iar în focul luptei, reluau atacul, deşi le era sufletul plin de mînie. De trei ori li se făgăduise, ca să-i susţină, o divizie care nu mai venea. Se simţeau părăsiţi, sacrificaţi. Reîntoarcerea asta la Bazeilles, după ce-l evacuaseră, însemna pieirea lor, a tuturor. O ştiau prea bine şi îşi dădeau viaţa fără cîrtire, strîngîndu-şi rîndurile şi părăsind trunchiurile copacilor care-i ocroteau, ca să se întoarcă sub obuze şi gloanţe.

Henriette scoase un suspin de adîncă uşurare. În sfîrşit, porneau, va să zică! Se luă şi ea după ei, sperînd să ajungă o dată cu ei, gata s-o ia şi ea la fugă, dacă ar fi luat-o ei. Dar iată că se opriră din nou. Acum proiectilele cădeau cu nemiluita. Pentru reocuparea satului Bazeilles trebuia cucerită iar fiecare palmă de drum, trebuiau reluate uliţele, casele şi grădinile, din dreapta şi stînga. Primele rînduri deschiseseră focul. Nu mai înaintau decît prin salturi. Cele mai mici obstacole îi făceau să piardă multă vreme. Ea n-ar mai fi ajuns niciodată, dacă ar fi rămas aşa, în urma lor, în aşteptarea victoriei. Îşi luă inima în dinţi şi sări în dreapta, între două garduri vii, pe o cărare care cobora spre livezi. Henriette îşi făcu planul să ajungă la Bazeilles prin pajiştile întinse de pe malurile Meusei. De altfel nu era ceva prea desluşit în mintea ei. Deodată rămase încremenită pe malul unei mici mări neclintite care-i tăia drumul de partea aceea. Nu se gîndise că lunca, inun-

dată, fusese schimbată într-un lac de apărare. O clipă vru să se întoarcă îndărăt ; apoi, cu riscul de a-şi pierde încălţămintea, îşi văzu de drum mai departe, ţinînd-o pe lîngă mal, prin iarba inundată, în care se afunda pînă la glezne. Cale de vreo sută de metri merse cum merse. După aceea se pomeni în faţa zidului unei grădini : terenul cobora, valurile apei adînci de doi metri, se izbeau de zid. Nu se putea trece. Pumnii ei mici se strînseră de necaz ; trebui să-şi adune toate puterile ca să nu izbucnească în lacrimi. După prima spaimă, o luă de-a lungul împrejmuirii şi găsi o uliţă care se strecura printre casele împrăştiate ici şi colo. De data aceasta se crezu salvată, căci labirintul acela îi era cunoscut, cu toate frînturile de cărări întortocheate, al căror fuior ajungea, totuşi, în sat.

Acolo însă cădeau obuze. Henriette rămase împietrită, albă ca varul, asurzită de o detunătură înspăimîntătoare, al cărei suflu o izbise. Un proiectil explodase în faţa ei, la cîţiva metri. Întoarse capul, privi cu luare-aminte înălţimile de pe malul stîng, de unde se ridica fumul bateriilor germane, înţelese şi porni iar la drum, cu ochii aţintiţi în zare, pîndind obuzele, ca să se ferească de ele. Goana ei de o cutezanţă nebunească n-ar fi fost cu putinţă fără atîta sînge rece, fără calmul eroic de care era în stare inima ei de gospodină. Voia să scape teafără, să-şi poată regăsi bărbatul, să-l ia cu ea şi să trăiască iarăşi laolaltă fericiţi. Obuzele nu mai conteneau. Ea se strecura pe lîngă ziduri, se trîntea lîngă bordură, folosea cele mai neînsemnate adăposturi.

Dar iată că-i apăru înainte un spaţiu deschis, un crîmpei de drum desfundat, acoperit de schije. Aştepta la colţul unui şopron, cînd zări în faţa ei, în marginea unui fel de groapă, mutra curioasă a unui copil, care se uita în jur. Era un băieţel de zece ani, desculţ, doar în cămaşă şi cu nişte pantaloni zdrenţuiţi, un fel de haimana, grozav de atras de spectacolul luptei. Ochii lui mici, negri, scînteiau. Chiuia de bucurie la fiecare detunătură.

— Oh, ce caraghioşi sînt!... Nu vă mişcaţi! Uite că mai vine una!... Bum! Cu asta s-a zis. Nu vă mişcaţi, nu vă mişcaţi!

Şi la fiecare proiectil se arunca în fundul gropii, apoi apărea, îşi ridica iar capul de piţigoi, ca să-l ascundă apoi din nou. Henriette observă atunci că obuzele veneau dinspre Liry, în timp ce bateriile de la Pont-Maugis şi de la Noyers nu mai trăgeau decît asupra Balanului. Vedea foarte clar fumul la fiecare salvă, apoi auzea aproape imediat şuierăturile proiectilelor, urmate de detunături. Trebuie să fi fost o scurtă pauză. Aburii uşori se împrăştiau agale.

— Cu siguranţă că trag ceva la măsea! strigă puştanul. Hai iute, iute, daţi-mi mîna, s-o luăm la picior!

O apucă de mînă şi o sili să-l urmeze. Şi amîndoi o luară la fugă, unul lîngă altul, pitindu-se, trecînd astfel de spaţiul descoperit. În momentul acela, cînd se aruncau după o căpiţă, văzură, întorcînd capul, că iar venea un obuz, care căzu drept peste şopron, în locul pe care-l ocupaseră cu puţin mai înainte. Explozia fu înspăimîntătoare şi şopronul se nărui.

În aceeaşi clipă ştrengarul începu să ţopăie, cuprins de o veselie nebună.

— Bravo, casaţie! Păi nu? Era şi timpul, oricît...

Dar, pentru a doua oară, Henriette se izbea de un obstacol de netrecut; alte ziduri de grădină şi nici un drum. Micul ei tovarăş de drum rîdea mereu, spunînd că zidurile se pot trece cînd vrea omul. El se căţără pe coama unui zid şi o ajută, apoi, să-l treacă şi ea. Dintr-o săritură se pomeniră într-o grădină de zarzavaturi, printre răzoare de fasole şi mazăre. Ziduri peste tot! Atunci, ca să poată ieşi de acolo, trebuiră să treacă prin căsuţa unui grădinar. Fluierînd, cu mîinile bălăbănind, el o luase înainte şi nu părea surprins de nimic. Deschise o uşă, pătrunse într-o cameră, trecu în alta, în care se găsea o femeie bătrînă, de bună seamă singura fiinţă rămasă acolo. Părea năucită şi stătea în picioare, în faţa unei mese. Privi cele două persoane necunoscute cum treceau aşa, prin casa ei, fără să le spună un cuvînt.

Nici ei nu intrară în vorbă cu ea. Îndată, de cealaltă parte, dădură într-o ulicioară, pe care putură să meargă scurtă vreme. Apoi se iviră alte greutăți, care se ținură lanț, cale de aproape un kilometru, ziduri peste care au trebuit să sară, garduri vii, prin care au trebuit să treacă, tăind-o pe unde era mai scurt, prin ușile magaziilor, prin ferestrele locuințelor, după capriciile drumului pe care izbuteau să și-l croiască. Niște cîini urlau cît îi ținea gura. Într-un loc era cît pe aci să fie doborîți la pămînt de o vacă, pornită într-o goană nebună. Totuși, se apropiau, probabil, căci le venea un miros de pîrjol. Vălătuci mari de fum roșcat, ca niște pînze fîlfîitoare, acopereau mereu soarele, la răstimpuri de cîteva clipe.

Deodată, puștanul se opri în fața Henriettei.

— Dar nu, zău, spuneți, doamnă, unde vă duceți ?

— După cum vezi, mă duc la Bazeilles.

El scoase un șuierat și izbucni într-unul din acele chicote ascuțite de ștrengar care a șters-o de la școală și care își face de cap.

— La Bazeilles... A, nu, n-am ce căuta acolo... Eu mă duc în altă parte. Păi atunci, bună seara !

Se răsuci pe călcîie și plecă tot cum venise, fără ca ea să poată ști de unde ieșise, ori unde intrase. Îl găsise într-o groapă, îl pierdu din ochi la colțul unui zid și n-avea să-l mai vadă niciodată.

Rămasă singură, Henriette încercă un ciudat simțămînt de teamă. Nu se simțea ocrotită lîngă băiețașul acela pirpiriu, dar, oricît, îi ținea de urît cu sporovăiala lui. Acum, ea, atît de curajoasă de obicei, tremura. Obuzele nu mai cădeau. Nemții își încetaseră tirul asupra Bazeillesului, temîndu-se, fără îndoială, să nu-i omoare pe ai lor, stăpîni pe oraș. Numai că, de cîteva minute, auzea cum șuierau gloanțele, auzea bîzîitul acela de bondari, despre care i se vorbise și pe care îl recunoștea. În depărtare se auzea o hărmălaie atît de mare de urlete, încît ea nu mai distingea zgomotul împușcăturilor, în grozăvia larmei aceleia. Cum trecu de colțul unei case, auzi lîngă urechea ei o izbitură înăbușită, o bucată de tencuială căzînd, fapt care o făcu să se

oprească pe loc: un glonte scrijilase faţada. Henriette rămase albă ca varul. Apoi, pînă să se mai întrebe dacă ar avea curajul să-şi vadă de drum, simţi în frunte o lovitură ca de ciocan şi căzu în genunchi, buimăcită. Un al doilea glonte, care ricoşase, o atinsese puţin deasupra sprincenii stîngi, lăsîndu-i o rană mare. După ce-şi duse mîinile la frunte, le văzu pline de sînge. Dar craniul era tare şi teafăr sub degete. Îşi spuse cu glas tare, ca să se încurajeze:

— Nu-i nimic, nu-i nimic... Hei, nu mi-e frică. Nu, nu mi-e frică!...

Şi, într-adevăr, se ridică şi din clipa aceea porni printre gloanţe fără teamă, ca o fiinţă desprinsă de ea însăşi, care nu mai judecă, o fiinţă care îşi dă viaţa. Nici nu mai căuta să se ferească, mergea drept, cu capul sus, negrăbindu-şi pasul decît din dorinţa de a ajunge o dată. Proiectilele se sfărîmau în jurul ei şi cu toate că de zeci de ori era să fie omorîtă, părea că nu-şi dă seama. Graba ei stăpînită, hărnicia ei de femeie tăcută păreau că-i vin în ajutor, o făcură să se strecoare atît de gingaşă, atît de mlădie printre primejdii, încît scăpă nevătămată. Ajunse, în sfîrşit, la Bazeilles. O tăie prin mijlocul unui cîmp de lucernă, ca să ajungă iar la drum, în strada principală, care străbătea satul. Cum ajunse în stradă, recunoscu în dreapta, la vreo două sute de paşi, casa lor care ardea, fără ca în lumina soarelui să i se poată vedea flăcările. Acoperişul era aproape pe jumătate prăbuşit iar ferestrele zvîrleau afară vîrtejuri de fum negru. Atunci porni în fuga mare, alergînd să-şi piardă răsuflarea.

De la orele opt Weiss rămăsese închis acolo, despărţit de trupele care se retrăgeau. Nu se mai putea întoarce la Sedan, căci bavarezii, năvălind prin parcul Montivilliers, tăiaseră linia de retragere. Era singur, cu puşca şi cartuşele ce-i mai rămăseseră, cînd zări în faţa porţii vreo zece soldaţi, rămaşi, ca şi el, în urmă, izolaţi de camarazii lor, căutînd din ochi un adăpost, ca să-şi vîndă, măcar, pielea cît mai scump. Coborî repede, ca să le deschidă şi astfel casa avu din clipa aceea o garni-

zoană, un căpitan, un caporal, opt oameni, toţi ca ieşiţi din minţi, înverşunaţi, hotărîţi să nu se predea.

— Ia te uită, şi tu eşti, Laurent? strigă Weiss, surprins, văzînd printre ei un băietan înalt şi slab, care avea în mînă o puşcă luată de lîngă vreun ostaş ucis.

Laurent, îmbrăcat cu nişte pantaloni şi cu o vestă de pînză albastră, era un muncitor de la o grădină din apropiere, în vîrstă de vreo treizeci de ani. Îşi pierduse de curînd mama şi soţia, răpuse amîndouă de friguri.

— De ce n-aş fi şi eu? răspunse el. N-am mai rămas decît cu ciolanele astea, pe care aş putea să le dau... Şi apoi, ştiţi, îmi place grozav, poate unde nu trag prost. Cred c-o să aibă haz să dau de-a berbeleacul, cu fiecare glonţ, cîte unul din ticăloşii ăştia!

Între timp căpitanul şi caporalul cercetară casa. La parter nu era nimic de făcut. Se mulţumiră doar să împingă mobilele la uşă şi la ferestre, ca să le baricadeze cît mai bine cu putinţă. Apoi organizară apărarea în cele trei încăperi mici de la primul etaj şi în pod, aprobînd, de altfel, pregătirile făcute mai dinainte de Weiss, care căptuşise jaluzelele cu saltele, avînd grijă să lase doar din loc în loc ferestruici de tragere, printre şipci. Pe cînd căpitanul încerca să se aplece în afară, ca să examineze împrejurimile, auzi văicărelile unui copil care plîngea.

— Ce să fie? întrebă el.

Weiss îl văzu atunci iarăşi, în vopsitoria vecină, pe micuţul August, bolnav, cu faţa îmbujorată de febră, în cearşafurile albe, cerînd apă şi chemîndu-şi mama, care nu-i mai putea răspunde, căci zăcea pe caldarîm cu capul sfărîmat. Văzînd scena aceasta, Weiss schiţă un gest plin de durere şi răspunse:

— E un biet copilaş a cărui mamă a fost ucisă de un obuz şi care plînge, acolo, alături.

— Trăsni-i-ar Dumnezeu să-i trăsnească! bombăni Laurent. Lasă c-o să-i facem noi să plătească scump toate astea!

În faţada casei nu ajungeau decît gloanţe rătăcite. Weiss şi căpitanul, însoţiţi de grădinar şi de doi ostaşi

se urcaseră în pod, de unde puteau să supravegheze mai bine drumul. Îl vedeau pieziş pînă la piaţa bisericii. Piaţa era acum în mîna bavarezilor, dar aceştia nu înaintau totuşi decît cu mare greutate şi cu o chibzuinţă excesivă. La colţul unei uliţe o mînă de infanterişti îi mai ţinură în loc aproape un sfert de oră, cu un foc atît de viu, încît creşteau mormanele de cadavre în faţa lor. Apoi, ca să treacă mai departe, trebuiră să pună stăpînire pe o casă din colţul celălalt. Din cînd în cînd, prin fum, se zărea o femeie cu puşca în mînă, trăgînd de la una din ferestre. Era casa unui brutar, în care rămăseseră nişte soldaţi, amestecaţi cu locatarii. După cucerirea casei, se auziră ţipete. O învălmăşeală groaznică se rostogoli, vîrtej, pînă la zidul din faţă, ca un talaz din care se zări fusta unei femei, o haină bărbătească şi o chică albă, vîlvoi. Apoi răsună focul plutonului de execuţie şi sîngele ţîşni pe zid pînă la streaşină. Nemţii erau neînduplecaţi : orice persoană găsită cu arma în mînă şi nefăcînd parte din armatele beligerante, era împuşcată pe loc, fiind socotită că a ieşit de sub ocrotirea dreptului ginţilor. În faţa furioasei rezistenţe a satului, mînia lor creştea şi pierderile îngrozitoare pe care le sufereau de aproape cinci ore îi împingeau la represalii sălbatice. Apa din şanţuri curgea înroşită de sînge. Morţii astupau drumul. La unele răspîntii erau adevărate mormane de carne, din care se ridicau horcăielile muribunzilor. În fiecare casă pe care puneau stăpînire, după lupte înverşunate, îi văzură aruncînd paie aprinse. Unii alergau cu torţe aprinse, alţii ungeau zidurile cu gaz. În curînd, uliţe întregi fură cuprinse de flăcări şi Bazeillesul începu să ardă.

În timpul acesta, în mijlocul satului nu mai rămăsese decît casa lui Weiss cu jaluzelele lăsate, care îşi păstra înfăţişarea ei ameninţătoare de cetăţuie, hotărîtă să nu se predea.

— Atenţie, uite-i ! strigă căpitanul.

O salvă pornită din pod şi de la primul etaj culcă la pămînt trei dintre bavarezii care înaintau lipiţi de ziduri. Ceilalţi se retraseră, rămînînd la pîndă în toate

colţurile drumului. Şi asediul casei începu. Faţada fu biciuită de o ploaie de gloanţe atît de cumplită, încît ai fi zis că s-a dezlănţuit un adevărat uragan de grindină. Timp de aproape zece minute nu mai conteniră împuşcăturile, care ciuruiră tencuiala, fără să facă însă pagube mari. Dar unul dintre oameni, pe care căpitanul îl luase cu el în pod, săvîrşi imprudenţa să se arate la o ferestruică şi fu omorît pe loc, cu un glonţ drept în frunte.

— Măi, fir-ar să fie, unul mai puţin ! spuse căpitanul necăjit. Băgaţi-vă minţile în cap, că doar nu sîntem atîţia, ca să murim aşa, de florile mărului !

Luase şi el o puşcă şi trăgea, adăpostit după un oblon. Dar mai ales Laurent, grădinarul, îi stîrnea admiraţia. În genunchi, cu ţeava puştii sprijinită în deschizătura îngustă a unei ferestruici de tragere, ca un pîndar, nu trăgea nici un cartuş decît cînd era sigur şi chiar anunţa dinainte rezultatul.

— Ăsta e pentru ofiţerul ăla de colo, îmbrăcat în albastru, drept în inimă... Ăstălalt, ceva mai departe, pentru vlăjganul ăla slăbănog, drept între ochi... Ăsta e pentru dolofanul ăla cu barbă roşcată, care mă sîcîie, drept în burtă...

Şi de fiecare dată omul cădea, trăsnit, lovit în locul pe care Laurent îl anunţase, iar el continua liniştit, fără grabă, avînd de lucru, spunea el, căci i-ar fi trebuit timp ca să-i omoare aşa pe toţi, unul cîte unul.

— Ah, de-aş vedea şi eu să trag, repeta cu mînie Weiss.

Tocmai îşi spărsese ochelarii şi era disperat. Îi mai rămînea lorneta, dar nu mai izbutea s-o ţină bine la ochi, din pricina sudorii care îi îmbrobona faţa ; şi adesea trăgea la voia întîmplării, înfierbîntat, cu mîinile tremurătoare. O tulburare din ce în ce mai puternică îl smulgea din calmul lui obişnuit.

— Nu vă grăbiţi, că graba nu e bună la nimic, spunea Laurent. Uite aşa, ochiţi-l cu grijă, pe ăla fără cască, din colţul băcăniei... Da, e foarte bine, i-aţi zdrobit laba. Uite-l cum se bălăceşte în sînge.

Weiss, puţin cam palid, privea. El spuse în şoaptă :
— Ia-i dumneata piuitul.
— Să stric un glonţ pe el ? O, nici nu-mi trece prin cap. Mai bine să curăţ altul cu el.
Asediatorii observaseră, pesemne, tirul acesta de temut, care pornea de la ferestrele podului. Nici unul nu putea să facă un pas înainte fără să fie doborît la pămînt. De aceea nemţii aduseră în luptă trupe noi cu ordinul să ciuruiască acoperişul cu gloanţe. Din momentul acela nu se mai putea rezista în pod : ţiglele erau străpunse cu uşurinţă ca nişte foi subţiri de hîrtie şi proiectilele pătrundeau din toate părţile, zbîrnîind ca nişte albine. În fiecare clipă, cei de acolo riscau să fie omorîţi.
— Să coborîm, spuse căpitanul. Mai putem încă rezista la primul etaj.
Dar, pe cînd se îndrepta către scară, un glonte îl nimeri în pîntece şi îl dădu peste cap.
— Prea tîrziu, fir-ar să fie de necaz !
Weiss şi Laurent, ajutaţi de soldatul care mai rămăsese, se încăpăţînară să-l ducă jos, cu toate că el le striga să nu-şi piardă timpul ocupîndu-se de el : el îşi încheiase socotelile şi putea să moară tot atît de bine sus ca şi jos. Cu toate acestea, cînd se văzu într-o cameră de la etajul întîi, întins pe un pat, ţinu să conducă mai departe apărarea.
— Trageţi în grămadă, fără altă grijă. Atîta vreme cît focul nostru nu va slăbi, ei sînt prea chibzuiţi ca să-şi rişte pielea.
Într-adevăr, asediul căsuţei continua, prelungindu-se mereu. De zeci de ori păruse că va fi spulberată de furtuna de gloanţe cu care era bătută, dar sub rafale, în mijlocul fumului, se arăta iar în picioare, ciuruită, sfîrtecată, împroşcînd totuşi gloanţe prin toate spărturile. Asediatorii, scoşi din fire de faptul că erau ţinuţi în loc atîta vreme şi că pierdeau atîţia oameni, în faţa unei cocioabe ca asta, urlau şi trăgeau de la distanţă, necutezînd să dea buzna ca să spargă uşile şi ferestrele de la parter.

— Atenţie ! strigă caporalul, cade o jaluzea !

Violenţa gloanţelor smulsese din ţîţîni canatul jaluzelelor. Dar Weiss se repezi şi împinse un dulap în dreptul ferestrei. Şi Laurent, pitit după el, putu să-şi continuie tragerea. Unul dintre soldaţi zăcea la picioarele sale, cu fălcile sfărîmate şi pierzînd mult sînge. Un altul primi un glonţ în gît şi se rostogoli lîngă zid, unde horcăia fără încetare, cu tot corpul cuprins de un tremur convulsiv. Nu mai erau decît opt, nemaipunînd la socoteală pe căpitan, care, ghemuit în fundul patului, prea slăbit ca să mai poată vorbi, tot mai dădea ordine, prin gesturi. Ca şi podul, cele trei camere de la primul etaj începeau să nu mai poată fi folosite, deoarece saltelele sfîrtecate nu mai opreau proiectilele : molozul sărea din pereţi şi din tavan, împroşcat de gloanţe, mobilele se distrugeau, pereţii dulapului se despicau de parcă ar fi fost loviţi cu securea. Dar, mai rău decît orice, muniţiile erau pe isprăvite.

— Ce păcat — mormăi Laurent — că straşnic mai merge !

Lui Weiss îi veni deodată o idee.

— Aşteptaţi !

Tocmai îşi adusese aminte de soldatul acela mort, acolo, sus, în pod. Se urcă şi-l scotoci, ca să-i ia cartuşele pe care le mai avea. O parte întreagă a acoperişului se prăbuşise şi Weiss văzu cerul albastru, o fîşie de lumină plină de voioşie, care îl minună. Ca să nu fie omorît, se tîrî în genunchi. Apoi, după ce luă cartuşele, vreo treizeci cîte mai erau, se grăbi şi coborî în fugă.

Dar jos, pe cînd împărţea cu grădinarul noua provizie, un soldat scoase un strigăt şi căzu cu faţa în jos. Nu mai erau decît şapte şi în curînd nu mai fură decît şase, caporalul fiind şi el lovit în ochiul stîng de un glonte, care îi zbură creierii.

Din acest moment Weiss nu mai ştiu de nimic. El şi ceilalţi cinci continuau să tragă ca nişte nebuni, terminînd cartuşele, fără să le treacă prin minte că ar putea să se predea. În cele trei încăperi pardoseala era aco-

perită de sfărîmăturile mobilelor. Morţii astupau uşile, un rănit, căzut într-un colţ, se văicărea necontenit, îngrozitor. Peste tot sîngele se lipea de tălpi. O şuviţă roşie se scursese şi se prelingea pe trepte. Aerul nu mai putea fi respirat, era un aer greu cu miros de praf de puşcă, amestecat cu fum şi praf înţepător, greţos în bezna aceea aproape deplină, brăzdată de flăcările împuşcăturilor.

— Hei drăcie — strigă Weiss — uite că aduc un tun !

Era adevărat. Desperaţi că nu puteau să le vină de hac turbaţilor ăstora, o mînă de oameni care îi ţineau în loc, bavarezii se pregăteau să pună în bătaie un tun în colţul pieţii bisericii. Poate că, în sfîrşit, vor reuşi să treacă mai departe, după ce vor fi dărîmat casa la pămînt cu tunul. Şi cinstea asta care li se făcea, tunul ăsta îndreptat asupra lor, îi înveseli grozav pe asediaţi, care rînjeau, plini de dispreţ. Ah, nemernicii, laşii, să puie tunul ! Tot în genunchi şi acum, Laurent îi ochea cu grijă pe artilerişti, omorîndu-l de fiecare dată pe cel ţintit, aşa încît tunul nu putea să intre în funcţie şi mai trecură cinci sau şase minute pînă la prima ghiulea. De altfel, proiectilul ţintit prea sus, smulse doar o bucată din acoperiş.

Dar sfîrşitul se apropia. În zadar mai scotociră morţii, că nu mai găsiră nici un cartuş. Istoviţi, năuci, cei şase supravieţuitori bîjbîiau în jur, căutînd ce ar mai fi putut să arunce pe ferestre ca să-l zdrobească pe duşman. Unul dintre ei care ieşi la iveală, strigînd ceva, ameninţînd cu pumnii, fu ciuruit de o ploaie de gloanţe. Şi nu mai rămaseră decît cinci. Ce era de făcut ? Să coboare, să încerce să fugă prin grădină şi prin livezi ? În acest moment o zarvă puternică izbucni jos şi un puhoi furios năvăli pe scară : erau bavarezii care reuşiseră, în sfîrşit, să-i înconjoare şi care, spărgînd uşa din spate, dădeau buzna în casă. O încăierare îngrozitoare începu în micile încăperi, printre trupuri şi mobile făcute ţăndări. Unui soldat îi străpunseră pieptul cu baioneta, ceilalţi doi fură luaţi prizonieri, — în timp ce căpitanul, care îşi dăduse sufletul, rămăsese cu gura deschisă

şi cu braţul încă ridicat ca şi cum ar fi vrut să dea un ordin.

În acest timp un ofiţer, blond şi butucănos, înarmat cu un revolver, şi ai cărui ochi injectaţi de sînge păreau că ies din orbite, zărind pe Weiss şi Laurent, unul îmbrăcat cu paltonul şi celălalt cu o bluză de pînză albastră, îi întrebă cu brutalitate în franţuzeşte :

— Cine sînteţi voi ? Ce căutaţi voi, civilii, aici ?

După aceea, văzîndu-i negri de praf de puşcă, înţelese şi căşună pe ei cu înjurături în nemţeşte, bîlbîindu-se de înfuriat ce era. Îşi şi ridicase pistolul, ca să le zboare creierul, cînd soldaţii de sub comanda lui se năpustiră, înşfăcară pe Weiss şi pe Laurent şi îi îmbrînciră pe scară. Cei doi bărbaţi erau duşi, tîrîţi, în mijlocul acestui puhoi de oameni, care îi azvîrli în drum. Se duseră de-a dura pînă la zidul din faţă, într-o larmă atît de cumplită, încît glasurile comandanţilor nu se mai auzeau. Atunci, în răstimpul a două sau trei minute, în vreme ce ofiţerul acela butucănos şi blond încerca să-i tragă la o parte, ca să-i poată executa, ei reuşiră să se ridice în picioare şi să vadă în jur.

Alte case luau foc. Satul Bazeilles nu avea să mai fie decît un rug de vîlvătăi. Prin ferestrele înalte ale bisericii începeau să iasă fuioare de flăcări. Nişte soldaţi care izgoneau din casa ei o doamnă bătrînă, o siliseră să le dea chibriturile, ca să-i pună foc la pat şi la perdele. Focurile se întindeau de la o casă la alta cu ajutorul şomoioagelor de paie aprinse şi al valurilor de petrol aruncate peste tot. Şi nu mai era decît un război de sălbatici înfuriaţi de durata luptei, care îşi răzbunau morţii, mormanele lor de morţi, peste care călcau. Cete întregi urlau prin fum şi scîntei, în înspăimîntătorul vacarm, alcătuit din atîtea zgomote, din văicărelile muribunzilor, din împuşcături şi din prăbuşiri. Abia se mai vedea om cu om. Nori mari de pulbere fumurie se ridicau în slăvi, întunecînd lumina soarelui, răspîndind în jur o duhoare de funingine şi de sînge, încărcaţi parcă de grozăviile măcelului. Uciderile şi distrugerile continuau în toate ungherele : fusese slobozită fiara, mî-

nia oarbă, nebunia furioasă a omului gata să-şi sfîşie semenii.

Şi Weiss îşi zări, în sfîrşit, drept în faţa lui, casa care ardea. Nişte soldaţi alergaseră cu torţe aprinse, iar alţii aţîţau flăcările aruncînd în ele sfărîmături de mobilă. Parterul fu repede cuprins de flăcări, fumul ieşea prin toate spărturile faţadei şi ale acoperişului. Vopsitoria vecină luase şi ea foc şi, lucru îngrozitor, se mai auzea încă glasul micului August, culcat în pat, aiurînd de febră, chemîndu-şi mama, în timp ce fustele nenorocitei, întinsă pe prag cu capul zdrobit, luau şi ele foc.

— Mămico, mi-e sete !... Mămico, dă-mi apă !...

Flăcările vuiră, glasul se stinse. Nu se mai desluşeau decît uralele asurzitoare ale învingătorilor.

Dar, mai presus de zgomote şi de vociferări, răsună un strigăt cutremurător. Era strigătul Henriettei, care ajunsese şi îşi văzuse soţul pus la zid, în faţa plutonului care îşi încărca armele.

Ea se aruncă de gîtul lui Weiss.

— Dumnezeule, ce s-a întîmplat ? N-au să te omoare !

Weiss o privea, năuc. Ea, soţia lui, dorită atît amar de vreme şi adorată cu o dragoste păgînă ! Şi un fior îl trezi din buimăceală, desperat. Ce făcuse oare ? De ce rămăsese acolo, să tragă cu puşca, în loc să se întoarcă lîngă ea, aşa cum îi jurase ? Ca într-o străfulgerare, îşi vedea fericirea spulberată pentru totdeauna, despărţirea brutală. Apoi, atenţia îi fu atrasă de sîngele de pe fruntea Henriettei şi, fără să-şi dea seama, îngăimă :

— Eşti rănită ? Ce nebunie să vii aici...

Dar ea îl întrerupse, cu un gest violent.

— Oh, eu n-am nimic, doar o zgîrietură... Dar tu ? Ce e cu tine ? De ce te păzesc ? Nu vreau să te omoare !

Ofiţerul se frămînta în mijlocul drumului ticsit, ca să facă puţin loc plutonului de execuţie. Cînd o zări pe femeia aceea de gîtul unuia dintre prizonieri, spuse cu asprime, în franţuzeşte :

— Lăsaţi prostiile astea ! De unde ai mai ieşit dumneata ? Şi ce vrei ?

— Îl vreau pe bărbatul meu !

— Omul ăsta e soțul dumitale ? A fost condamnat și pedeapsa trebuie executată.

— Lăsați-mi bărbatul în pace !

— Știi ceva, fii femeie cu judecată !... Dă-te la o parte, că n-avem poftă să-ți facem vreun rău.

— Lăsați-mi bărbatul în pace !

Renunțînd s-o mai convingă, ofițerul tocmai voia să dea ordin cuiva s-o smulgă din brațele prizonierului, cînd Laurent, care stătuse tăcut și nepăsător pînă atunci, își îngădui să se amestece și el :

— Uite ce e, domnule căpitan, eu ți-am curățat atîția oameni și e firesc să mă împuști. Cu atît mai mult cu cît eu n-am pe nimeni, nici mamă, nici soție, nici copil... Pe cîtă vreme dînsul e om însurat... Nu, zău. dați-i drumul și rămîne să vă răfuiți cu mine...

Ieșindu-și din sărite, căpitanul urlă :

— Ia mai slăbiți-mă cu basmele astea ! Ce, vă bateți joc de mine ? Să vie un voluntar care să ia pe femeia asta !

Trebui să repete ordinul în nemțește. Se apropie un soldat, un bavarez butucănos, cu un cap cît o baniță, pierdut sub hățișurile bărbii și ale unei chici cu păr roșcat, de sub care nu deslușeai decît un năsoi pătrat și niște ochi mari, albaștri. Era mînjit de sînge și înspăimîntător la înfățișare, aidoma unui urs de peșteră, o fiară din acelea păroase, înroșită de sus pînă jos cu sîngele prăzii căreia i-a zdrobit oasele cu puțin mai înainte.

Henriette repetă, cu un strigăt sfîșietor :

— Lăsați-mi bărbatul sau omorîți-mă și pe mine cu el !

Dar ofițerul se bătea cu pumnii în piept, spunînd că el nu era un călău, că dacă or fi fost unii care îi omorau pe cei nevinovați, apoi el nu se număra printre ei. Ea nu fusese condamnată și dînsul și-ar fi tăiat mîna mai degrabă decît să se atingă de un fir de păr din capul ei.

Cum bavarezul se apropia, Henriette se încleștă de trupul lui Weiss, cu toate mădularele ei, deznădăjduită.

— Oh, dragul meu, te rog din suflet, nu mă alunga, lasă-mă să mor şi eu cu tine...

Weiss plîngea cu lacrimi mari şi, fără să răspundă, se străduia să desprindă de pe umerii şi de pe trupul său degetele crispate ale nefericitei sale soţii.

— Va să zică nu mă mai iubeşti, de vreme ce vrei să mori fără mine... Lasă-mă şi pe mine lîngă tine, că pînă la urmă îşi vor ieşi din sărite şi ne vor omorî împreună.

El îi descleştase una din mîinile-i mici, o ţinea strîns pe gură şi o săruta, în timp ce se silea s-o desprindă şi pe cealaltă.

— Nu, nu, lasă-mă cu tine... Vreau să mor şi eu...

În sfîrşit, cu mare greutate, îi apucase amîndouă mîinile în mîinile lui. Mut pînă atunci, ferindu-se să scoată o vorbă, Weiss îi spuse doar atît :

— Adio, draga mea soţie.

Şi chiar el îi făcu vînt în braţele bavarezului, care porni cu ea. Henriette se zbătea, striga, în timp ce ostaşul, ca s-o liniştească, de bună seamă, o copleşea cu un puhoi de cuvinte răstite. Cu o smucitură, ea îşi desprinse capul din încleştarea lui şi văzu totul.

N-a durat nici trei secunde. Weiss, căruia îi alunecase lorneta în timpul despărţirii, şi-o pusese iar repede pe nas, ca şi cînd ar fi vrut să primească moartea în faţă. Se trase îndărăt pînă se lipi cu spatele de zid şi îşi încrucişă braţele pe piept. În haina lui zdrenţuită, băiatul ăsta voinic şi liniştit avea un chip plin de înflăcărare, de o frumuseţe pe care o dă curajul.

Alături, Laurent se mulţumise să-şi vîre mîinile în buzunare. El părea indignat de scena aceea crudă, de mîrşăvia sălbaticilor care omorau bărbaţii sub ochii soţiilor lor. El se îndreptă, îi privi drept în faţă şi le strigă cu un glas plin de dispreţ, de parcă i-ar fi scuipat :

— Porci neruşinaţi ce sînteţi !

Dar ofiţerul ridică sabia, şi cei doi bărbaţi căzură grămadă, grădinarul cu faţa în jos şi celălalt, contabilul, într-o rînă, de-a lungul zidului. Înainte de a-şi da duhul, Weiss se mai zvîrcoli o ultimă dată, pleoapele

îi clipiră şi gura i se schimonosi. Ofiţerul, care se apropie, îl împinse cu piciorul, ţinînd să se asigure că murise într-adevăr.

Henriette văzuse totul, văzuse pîlpîirea din urmă a ochilor lui, care o căutau şi tresărirea cumplită a agoniei, văzuse cizma aceea mare care-i împinsese trupul. Nici nu ţipă măcar, dar muşcă, în tăcere, furioasă, ce putu, o mînă pe care dinţii ei o găsiră la îndemînă. Bavarezul scoase un vaiet de durere groaznică. O trînti la pămînt, gata s-o omoare. Feţele lor se atinseră. Niciodată n-avea să mai uite Henriette barba şi părul acela roşu, năclăite de sînge, ochii aceia albatşri, holbaţi şi încruntaţi de furie.

Mai tîrziu, Henriette nu şi-a mai putut aduce aminte clar ce se întîmplase după aceea. Nu mai avusese decît o singură dorinţă : să se întoarcă lîngă trupul soţului ei, să-l ia şi să stea de veghe lîngă el. Dar, ca într-un coşmar, tot felul de piedici i se iviseră în cale, oprind-o la fiecare pas. Din nou izbucnise o rafală vie de împuşcături şi în rîndurile trupelor germane care ocupau satul Bazeilles se produsese o mare mişcare : sosiseră, în sfîrşit, trupele infanteriei de marină şi lupta reîncepu atît de crîncen, încît tînăra femeie fu zvîrlită spre stînga, într-o uliţă, în mijlocul unei mulţimi înnebunite de oameni.

De altfel, în privinţa rezultatului luptei nu mai rămînea nici o îndoială : era prea tîrziu ca să se recucerească poziţiile părăsite. Timp de încă o jumătate de oră infanteria se luptă cu înverşunare, jertfindu-se într-o pornire plină de măreţie. Dar duşmanii primeau necontenit întărituri, se revărsau de peste tot, din livezi, de pe drumuri, din parcul Montivilliers. De acum înainte nimic nu i-ar mai fi clintit din satul acesta, atît de scump dobîndit, unde mai multe mii dintre ai lor zăceau în sînge, mistuiţi de flăcări. Acum distrugerea îşi desăvîrşea opera, nu mai rămăsese aici decît un morman de mădulare omeneşti ciopîrţite şi de ruine fumegînde şi satul Bazeilles, sugrumat, nimicit, se prefăcea în cenuşă.

Henriette mai zări o dată, de departe, căsuţa lor, ale cărei grinzi se prăbuşeau în mijlocul unui vîrtej de flăcări. Necontenit, vedea mereu, în faţă, de-a lungul zidului, trupul soţului ei. Dar se pomeni smulsă ca de un nou talaz. Trîmbiţele sunau retragerea şi ea fu dusă, fără să ştie cum, de puhoiul trupelor care dădeau înapoi. Din momentul acela nu mai avea să fie decît un obiect, o epavă rătăcitoare, tîrîtă în ropotul cumplit al gloatei revărsate pe făgaşul drumului. Nu mai ştiu nimic. Se trezi în cele din urmă la Balan, la nişte oameni pe care nu-i cunoştea, plîngînd cu sughiţuri, într-o bucătărie, cu capul căzut pe o masă.

V

Pe podişul Algeriei, compania Beaudoin se afla, pe la orele zece, tot culcată printre verze, pe cîmpul de unde nu se clintise toată dimineaţa. Focurile încrucişate ale bateriilor de la Hattoy şi din peninsula Iges, care se înteţeau tot mai mult, le mai omorîseră doi oameni. Şi nu venea nici un ordin de înaintare. Nu cumva aveau să-şi petreacă toată ziulica aici, lăsîndu-se seceraţi, fără să lupte ?

Nu aveau nici măcar mîngîierea de a trage cu puştile. Căpitanul Beaudoin izbutise să oprească focul înverşunat şi inutil împotriva dumbrăvii din faţă, unde, după cît se vedea, nu mai rămăsese picior de prusac. Soarele devenise chinuitor, de parcă ardeau într-un cuptor, cum şedeau aşa, culcaţi la pămînt, sub cerul în flăcări.

Jean se uită înapoi şi fu îngrijorat cînd văzu că Maurice îşi lăsase capul în jos, cu obrazul lipit de pămînt şi cu ochii închişi. Faţa-i nemişcată era foarte palidă.

— Ei, ce-i cu tine ?

Dar Maurice adormise pur şi simplu. Aşteptarea şi oboseala îl doborîseră, cu toate că moartea se năpustea din toate părţile. Se trezi deodată, îşi deschise ochii mari şi liniştiţi, care se întunecaseră repede, cuprinşi de

spaima luptei. Îi era peste putinţă să-şi dea seama cît timp dormise aşa. I se părea că a ieşit dintr-un hău neţărmurit, foarte plăcut.

— Asta-i bună — şopti el — am dormit !... Ei, dar mi-a prins bine !

Într-adevăr, nu mai simţea încleştarea aceea dureroasă în tîmple şi în coaste, ghiara aceea a spaimei sub care trosnesc casele. Rîse de Lapoulle, care, de la plecarea lui Chouteau şi a lui Loubet, era îngrijat de soarta lor şi îşi făcea planul cum să plece după ei, să-i caute. Grozavă idee să te aşezi după un pom şi să tragi un fum din lulea. Pache susţinea că-i opriseră la ambulanţă, unde duceau lipsă de brancardieri. Afurisită meserie şi asta, să strîngi răniţii sub ploaia de gloanţe ! Apoi, chinuit de superstiţiile cu care venise din satul lui, mai spuse că nu e bine să te atingi de morţi, fiindcă mori şi tu.

— Mai taci dracului, mă, strigă locotenentul Rochas. Unde vezi tu că murim ?

Colonelul de Vineuil, călare pe calul lui voinic, întoarse capul. Schiţă un zîmbet, singurul lui zîmbet din dimineaţa aceea. Apoi rămase iar neclintit, aşteptînd ordinele, fără să se sinchisească de obuze.

Maurice, care se uita acum după brancardieri, le urmărea mersul prin toate cutele terenului. Pesemne că la capătul drumului dintre cele două maluri, după dîmb, era vreo ambulanţă mobilă de prim-ajutor, al cărei personal începuse să exploreze tăpşanul. Se ridică în grabă un cort, în timp ce se desfăcea din căruţă materialul necesar, cele cîteva instrumente, aparatele şi bandajele pentru pansamentele urgente, făcute înainte de trimiterea răniţilor spre Sedan, pe măsură ce puteau să facă rost de căruţe de transport, care în curînd n-aveau să se mai găsească nicăieri. Acolo erau doar nişte felceri. Dar mai ales brancardierii dădeau dovadă de un eroism dîrz şi tăcut. Îi vedeai, îmbrăcaţi în gri, cu crucea roşie la şapcă şi pe braţ, hazardîndu-se încet, liniştit, pe sub proiectile, pînă la locul unde zăceau răniţii. Se tîrau în genunchi, încercau să folosească şanţurile, tufişurile, orice

cută a terenului, fără să facă pe grozavii riscîndu-şi viaţa de pomană. Apoi, îndată ce dădeau de răniţi, începea greul muncii, căci mulţi erau leşinaţi şi trebuia să-i deosebească pe cei răniţi de cei morţi. Unii rămăseseră cu faţa în jos, cu gura într-un lac de sînge, gata să se înăbuşe ; alţii aveau gura plină de noroi, ca şi cînd muşcaseră pămîntul ; alţii zăceau zvîrliţi claie peste grămadă în mormane, cu braţele şi picioarele zgîrcite, cu pieptul pe jumătate strivit. Brancardierii îi desfăceau cu grijă, îi luau pe cei care mai respirau, le întindeau mădularele, le ridicau capul, ştergîndu-l cît puteau mai bine. Fiecare dintre ei avea un bidon cu apă proaspătă, pe care o folosea cu mare zgîrcenie. Şi deseori puteai să-i vezi stînd aşa, în genunchi, timp îndelungat, silindu-se să readucă la viaţă pe vreun rănit, aşteptîndu-l să deschidă ochii.

La vreo cincizeci de metri spre stînga Maurice observă pe unul care căuta să afle rana unui soldat mărunţel, căruia i se prelingea dintr-o mînecă, picătură cu picătură, o şuviţă de sînge. Era vorba de o hemoragie, pe care omul cu crucea roşie o descoperi pînă la urmă şi o opri, strîngînd artera. În cazurile urgente dădeau chiar dînşii primele ajutoare, cruţînd mişcările primejdioase, cînd era vorba de fracturi, legînd şi imobilizînd membrele răniţilor în aşa chip încît să-i poată transporta fără primejdie. Şi, în sfîrşit, transportul rămînea lucrul cel mai greu : îi sprijineau pe cei care mai puteau să se ţină pe picioare, pe alţii îi purtau în braţe, ca pe copiii mici, sau îi cărau în spate cu mîinile prinse în jurul gîtului, sau, alteori, se apucau de mîini cîte doi, trei, patru, după caz, şi făceau un fel de targă pe care îi duceau culcaţi, după ce-i apucau de picioare şi de umeri. În afară de brancardele reglementare, mai născoceau tot soiul de lucruri ingenioase, ca brancardele improvizate din puşti, legate cu curelele raniţelor. Şi, de peste tot, pe întinsul cîmpiei deschise, sfîrtecate de obuze, îi vedeai, singuri sau în grup, strecurîndu-se cu poverile lor, plecînd capul, pipăind pămîntul cu piciorul, cu un eroism chibzuit, vrednic de admiraţie.

Maurice, urmărind în dreapta pe unul, un băiat slab şi plăpînd, care, asemenea unei furnici harnice încărcate cu un bob de grîu prea mare, ducea un sergent greu, cu picioarele sfărîmate, atîrnat de gîtul lui, îi văzu pe amîndoi răsturnîndu-se şi dispărînd sub explozia unui obuz. După ce fumul se risipi, Maurice îl văzu pe sergent pe spate, fără rană nouă, în timp ce brancardierul zăcea la pămînt cu pîntecele sfîrtecat. Sosi altul, o altă furnică harnică, şi, după ce-l întoarse şi-l cercetă cu atenţie pe camaradul mort, îl luă pe rănit în spate şi porni cu el mai departe.

Atunci Maurice rîse de Lapoulle.

— Ei, ce zici ? Dacă îţi place mai mult meseria asta, du-te şi dă-le o mînă de ajutor !

De cîteva clipe bateriile de la Saint-Menges trăgeau de mama focului : grindina de proiectile se înteţea din ce în ce. Căpitanul Beaudoin, care se plimba necontenit prin faţa companiei sale, nervos, se apropie în cele din urmă de colonel. Ţi-era mai mare mila să vezi cum se prăpădeşte moralul oamenilor, atîtea ceasuri, fără nici un rost.

— N-am primit nici un ordin, repetă, cu stoicism, colonelul.

Îl văzură iarăşi pe generalul Douay trecînd în galop, urmat de statul său major. Se întîlnise tocmai cu generalul de Wimpffen, care venise în grabă să-l roage să reziste, dîrz, pe poziţie, lucru pe care el socotise că-l poate făgădui, dar numai cu condiţia formală ca înălţimea de la Illy, din dreapta, să fie apărată. În cazul cînd se pierdea poziţia de la Illy, el nu mai răspundea de nimic şi retragerea nu mai putea fi amînată. Generalul de Wimpffen declarase că trupele corpului 1 urmau să ocupe înălţimea şi, într-adevăr, îndată se şi văzu un regiment de algerieni stabilindu-se pe poziţie. Şi astfel, generalul Douay, liniştit, primi să trimită divizia Dumont în ajutorul corpului 12, foarte ameninţat. Dar, după un sfert de oră, după ce constatase acţiunea puternică a aripei sale stîngi, ţipă în gura mare cînd, ridicîndu-şi privirile, văzu că înălţimea fusese părăsită : nu

mai era nici picior de algerian. Platoul fusese părăsit. De altfel, din cauza focului infernal al bateriilor de la Fleigneux, nu mai putea fi apărat. Desperat, prevăzînd dezastrul, se îndreptă în grabă spre dreapta, dar nimeri în vălmăşagul diviziei Dumont, pusă pe fugă, care se retrăgea în dezordine, înnebunită, amestecată cu ce mai rămăsese din corpul 1. Acesta din urmă, după mişcarea de retragere, nu mai putuse să-şi recucerească poziţiile de dimineaţă şi lăsase satul Daigny în mîinile corpului XII saxon şi Givonne în acelea ale gărzii prusiene, fiind silit să se îndrepte spre nord, prin pădurea Garennei, bombardată necontenit de tunurile bateriilor pe care duşmanul le instalase pe toate culmile, de la un capăt la altul al văii. Cercul îngrozitor de fier şi flăcări se strîngea tot mai mult, o parte a gărzii îşi continua drumul spre Illy, de la est la vest, ocolind înălţimile. În acest timp, de la vest spre est, în spatele corpului al XI-lea, stăpîn pe Saint-Menges, corpul al V-lea mărşăluia necontenit, trecînd dincolo de Fleigneux, şi îşi ducea tunurile tot mai înainte, cu o îndrăzneală neruşinată. Erau atît de convinşi de nepriceperea şi de slăbiciunea trupelor franceze, încît nici nu mai aşteptau măcar infanteria care să-i susţină. Era pe la amiază. Zarea întreagă se aprindea, tunînd, de focurile încrucişate îndreptate asupra corpurilor 7 şi 1.

Văzînd că artileria duşmană pregătea, astfel, atacul decisiv asupra înălţimii, generalul Douay se hotărî să facă o ultimă sforţare ca s-o recucerească. Dădu ordine şi se năpusti chiar el printre fugarii din divizia Dumont, reuşind să alcătuiască din ei o coloană pe care o aruncă pe platou. Coloana rezistă cu străşnicie cîteva minute, dar gloanţele şuierau atît de cumplit iar vîrtejul de obuze, care mătura cîmpurile deschise, fără nici un pom, era atît de năprasnic, încît panica izbucni numaidecît, tîrînd oamenii în vălmăşagul ei de-a lungul coastelor, spulberîndu-i ca pe nişte paie prinse în iureşul unei furtuni. Generalul se încăpăţînă şi azvîrli în luptă alte regimente.

O ştafetă, care trecea în galop, strigă colonelului de Vineuil un ordin, în zgomotul acela îngrozitor. Colonelul se şi ridică în scări, aprins la faţă şi cu un gest larg, făcut cu sabia, arătînd spre înălţime, strigă :

— În sfîrşit, copii, ne-a venit şi nouă rîndul ! Înainte, spre creastă !

Regimentul 106 se urni din loc, plin de avînt. Compania Beaudoin se ridică printre primele în picioare, în toiul glumelor. Ostaşii spuneau că ruginiseră de atîta aşteptare şi că le intrase pămînt la încheieturi. Dar, chiar de la primii paşi, trebuiră să se azvîrle în fundul unei tranşei întîlnite în cale, atît de aprig era focul. Şi se avîntară mai departe, cu spatele încovoiat.

— Puişorule — îi tot spunea Jean lui Maurice — bagă de seamă, acu-i-acu ! Nu scoate nasul afară, că rămîi sigur fără el... Şi fă-te ghem cît poţi mai bine, dacă nu vrei să-ţi laşi ciolanele pe drum. Să ştii că e ceva de capul ălora care or mai scăpa cu viaţă şi de data asta !

Maurice de-abia îl mai auzea în larma şi strigătele oamenilor, de care-i vuia capul. Nu mai ştia dacă-i era frică. Alerga tîrît de fuga celorlalţi, fără voinţă, numai cu dorinţa să se isprăvească o dată. Ajunsese un simplu val în iureşul acestui şuvoi dezlănţuit, cînd, la o retragere neaşteptată, produsă la capătul tranşeei, se simţi cuprins de panică şi fu gata s-o ia la fugă în faţa povîrnişurilor goale pe care le mai aveau de urcat. Se dezlănţuise în el instinctul de conservare, se răzvrăteau în el toate fibrele mădularelor şi era gata s-o apuce la voia întîmplării.

Unii începură să dea înapoi, cînd colonelul se năpusti spre ei.

— Măi copii, n-o să mă faceţi tocmai voi de ruşine, purtîndu-vă ca nişte laşi ! Aduceţi-vă aminte că regimentul 106 n-a dat niciodată înapoi. Voi aţi fi cei dintîi care i-aţi terfeli drapelul !

Dădea pinteni calului, le tăia calea celor care voiau să fugă şi găsea cuvinte pentru fiecare, vorbind de Franţa, cu o voce înecată de plîns.

Locotenentul Rochas fu atît de mişcat încît o furie grozavă îl cuprinse. Ridicîndu-şi sabia, dădea cu ea în ostaşi cum ai izbi cu un ciomag.

— Ticăloşilor, vă mîn eu pînă sus cu picioare în spate ! Executarea, sau îi crăp capul primului care mai îndrăzneşte să se întoarcă din drum !

Dar silniciile acestea şi spectacolul soldaţilor mînaţi în foc cu lovituri de bocanc nu-i plăceau colonelului.

— Nu, nu, domnule locotenent, au să mă urmeze cu toţii. Nu-i aşa, copii, că n-o să-l lăsaţi voi pe bătrînul vostru colonel să se descurce singur cu prusacii ?... Înainte, spre creastă !

Şi porni. Toţi îl urmară, într-adevăr, atît de frumos le vorbise, ca un părinte de treabă, pe care nu puteai să-l părăseşti, fără să fii socotit un om de nimic. Apoi, el singur, străbătu liniştit cîmpul gol, pe calul lui voinic, în timp ce oamenii se împrăştiau, în trăgători, folosind cele mai mici adăposturi. Terenul era în pantă. Erau vreo cinci sute de metri de mirişte şi de culturi de sfeclă pînă pe culmea muntelui. În locul unui asalt clasic, aşa cum se face la manevre, în şiruri corecte, în curînd nu se mai văzu altceva decît nişte spinări rotunjite care se strecurau una cu pămîntul, soldaţi răzleţi sau în grupuri mici, căţărîndu-se, sărind dintr-o dată ca nişte lăcuste, ajungînd pe culme datorită sprintenelei şi iscusinţei. Pe semne că bateriile duşmane îi văzuseră, căci obuzele răscoleau pămîntul, atît de dese, încît detunăturile nu mai conteneau. Cinci ostaşi fură omorîţi, un locotenent fu tăiat în două.

Maurice şi Jean avuseseră norocul să dea de un gard viu, în dosul căruia putură să alerge fără să fie văzuţi. Un glonte, totuşi, zbură creierii unuia dintre camarazii lor, care li se prăbuşi la picioare. Fură nevoiţi să-l dea la o parte cu piciorul. Dar nimeni nu se mai sinchisea de morţi : erau prea mulţi. Grozăviile de pe cîmpul de luptă — un rănit pe care îl zăriră, urlînd şi ţinîndu-şi cu amîndouă mîinile măruntaiele, un cal care se mai tîra cu pulpele sfîşiate — toată acea înspăimîntătoare agonie nu-i mai mişca. Acum nu-i mai supăra decît

căldura înăbuşitoare a soarelui de amiază. care le frigea umerii.

— Ce sete mi-e ! îngînă Maurice. Parc-aş avea funingine pe gît. Tu nu simţi mirosul ăsta de pîrlit, ca de lînă arsă ?

Jean dădu din cap.

— Tot aşa mirosea şi la Solferino. Poate că ăsta o fi mirosul războiului... Stai că mai am eu nişte ţuică, să tragem o duşcă...

În dosul gardului se opriră o clipă, liniştiţi. Dar ţuica, în loc să le potolească setea, le ardea stomacul. Era nesuferit gustul acela de pîrlit pe care-l simţeau în gură. Şi erau hămeşiţi şi de foame. Tare ar mai fi dorit să muşte din jumătatea de pîine pe care Maurice o avea în raniţă. Dar nu era chip. După ei, de-a lungul gardului de mărăciniş, soseau fără încetare alţi oameni, care îi împingeau din spate. În sfîrşit, dintr-o săritură, trecură peste ultimul dîmb. Se găseau pe platou, chiar la poalele calvarului : o cruce veche, roasă de vînturi şi de ploi, între doi tei subţiri.

— Aoleu, fir-ar să fie, am ajuns ! strigă Jean. Dar să vedem dacă putem rămîne aici.

Avea dreptate. Locul nu era tocmai plăcut, după cum observă Lapoulle, cu glasul tînguios, ceea ce înveseli compania. Se lungiră din nou cu toţii într-o mirişte. Dar tot mai pierdură trei oameni. Pe creastă se dezlănţuise un adevărat uragan. Proiectilele veneau în număr atît de mare de la Saint-Menges, de la Fleigneux şi Givonne, de parc-ar fi ieşit aburi din pămînt, ca sub urgia unei ploi mari cu furtună. Era vădit că poziţia nu putea să fie mult timp păstrată, dacă artileria nu venea cît mai curînd în sprijinul trupelor zvîrlite în luptă cu atîta îndrăzneală. Se spunea că generalul Douay ar fi dat ordin de înaintare la două baterii din artileria de rezervă. Şi, în fiecare clipă, oamenii se uitau înapoi, plini de îngrijorare, aşteptînd tunurile acelea care nu mai soseau.

— E caraghios, caraghios ! repeta căpitanul Beaudoin, care îşi reluase plimbarea, cu pas sacadat. Nu trimiţi aşa, în vînt, un regiment, fără să-l sprijini numaidecît.

Apoi, zărind o scobitură de teren, la stînga, îi strigă lui Rochas :

— Ce zici, domnule locotenent, compania ar putea să se îngroape colo la teren ?

Rochas, în picioare, nemişcat, dădu din umeri.

— Ei, domnule căpitan, ori aici, ori acolo, tot un drac ! Tot mai bine ar fi să nu ne urnim de-aici.

Atunci căpitanul Beaudoin, care nu înjura niciodată, îşi pierdu cumpătul.

— Ei, fir-ar al dracului, au să ne rămînă la toţi ciolanele pe-aici ! Cum să ne lăsăm măcelăriţi în felul ăsta ?

Şi se îndîrji şi mai mult, vrînd să-şi dea seama personal de poziţia mai bună pe care o indicase. Dar n-apucă să facă zece paşi, că şi dispăru într-o explozie neaşteptată, cu piciorul drept sfîrtecat de o schijă. Se răsturnă pe spate şi scoase un ţipăt ascuţit de femeie speriată.

— Era de aşteptat, murmură Rochas. Nu e bine să te tot fîţîi aşa. Cînd e vorba s-o încasezi, o încasezi.

Cîţiva oameni din companie, văzîndu-l pe căpitan că se prăbuşeşte, se ridicară de jos şi, cum el cerea ajutor, rugîndu-i să-l ia de acolo, Jean porni în fugă pînă la el, urmat îndată de Maurice.

— Prieteni, pentru numele lui Dumnezeu, nu mă lăsaţi aici, duceţi-mă la ambulanţă !

— Doamne, domnule căpitan, nu e tocmai uşor... Dar să încercăm...

Şi pe cînd se sfătuiau cum să-l apuce mai bine, zăriră doi brancardieri, pitiţi în dosul gardului viu, pe unde veniseră. Păreau că atîta aşteaptă. Atunci le făcură semne energice şi în cele din urmă brancardierii se apropiară. Îl salvau, dacă puteau să ajungă la ambulanţă fără vreo încurcătură. Dar drumul era lung şi grindina de gloanţe se înteţea necontenit.

Şi în timp ce brancardierii, care-i legaseră strîns piciorul, ca să-l ţină locului, îl duceau pe căpitan, aşezat pe pumnii lor înnodaţi şi cu braţele trecute pe după gîturile lor, colonelul de Vineuil, înştiinţat, veni şi el, zorindu-şi calul. Îl cunoscuse pe tînărul acesta de cînd

absolvise şcoala militară de la Saint-Cyr, ţinea la el şi era vădit mişcat.

— Curaj băiete dragă... N-are să fie nimic, vei fi salvat...

Căpitanul schiţă un gest de uşurare, ca şi cînd ar fi căpătat deodată un curaj grozav.

— Nu, nu, s-a sfîrşit. E mai bine aşa. Mai cumplit e cînd aştepţi sfîrşitul de care ştii că nu poţi scăpa.

Îl luară şi brancardierii avură norocul să ajungă nestingheriţi pînă la gard, de-a lungul căruia se strecuraseră repede cu povara lor. Cînd colonelul îi văzu dispărînd după ultimul pîlc de pomi, unde se găsea ambulanţa, oftă uşurat.

— Dar, domnule colonel — strigă deodată Maurice — sînteţi şi dumneavoastră rănit!

Zărise chiar în clipa aceea cizma stîngă a comandantului său plină de sînge. Călcîiul îi fusese smuls, probabil, şi o bucată de carîmb îi intrase chiar în carne.

Domnul de Vineuil se aplecă liniştit în şa, îşi privi o clipă călcîiul, pe care îl simţise, pesemne, înfierbîntat, atîrnîndu-i greu la capătul piciorului.

— Da, da, şopti el, chiar acum m-am învîrtit şi eu de o schijă... Dar nu-i nimic, asta nu mă împiedică să stau călare.

Şi adăugă, întorcîndu-se să-şi reia locul în fruntea regimentului său :

— Cît eşti călare şi te mai poţi ţine în şa, merge.

În sfîrşit sosiră şi cele două baterii ale artileriei de rezervă. Pentru ostaşii atît de îngrijoraţi fu o adevărată uşurare, ca şi cînd tunurile acestea ar fi fost un zid de apărare, scăparea, trăsnetul care avea să închidă gura tunurilor duşmane de pe creastă. De altfel sosirea la ţanc a bateriilor în ordinea lor de bătaie, cu fiecare tun urmat de chesonul său, cu conducătorii călări pe caii lor, ţinînd frîul cailor neînhămaţi de alăturea, cu servanţii aşezaţi pe lăzile de muniţii, cu brigadierii şi sergenţii galopînd pe cai la locurile lor reglementare, era ceva impresionant. Ai fi zis că sînt la paradă, grijulii să-şi păstreze distanţele, în timp ce înaintau într-o

goană nebună, peste miriște, cu un huruit înăbușit de furtună.

Maurice, care se culcase din nou într-o brazdă, se ridică, entuziasmat, ca să-i spună lui Jean :

— Ia uită-te colo ! Aceea care se instalează în stînga este bateria lui Honoré. Recunosc oamenii.

Cu dosul palmei, Jean îl și azvîrlise din nou la pămînt.

— Culcat ! Și fă pe mortul !

Dar amîndoi, cu obrazul lipit de pămînt, nu mai pierdură din ochi bateria, urmărind manevra cu viu interes, cu inima bătînd tare, văzînd vitejia sigură și energică a oamenilor acelora de la care mai așteptau încă victoria.

Deodată, la stînga, bateria se opri pe o creastă golașă, și, într-un minut, servanții săriră de pe lăzi, desprinseră avantrenul, conducătorii lăsară tunurile în poziție, întorcînd caii la stînga-mprejur, ca să se așeze apoi la cincisprezece metri îndărăt, cu fața la dușman, nemișcați. Cele șase tunuri fură numaidecît puse în bătaie, cu distanțe largi între ele, grupate în trei secții comandate de locotenenți, toate șase sub comanda unui căpitan uscat și lung cît o prăjină, care își calcula necăjit distanțele pe platou. Apoi îl auziră pe căpitan strigînd, după ce-și făcuse repede calculul :

— Înălțătorul la o mie șase sute de metri !

Obiectivul trebuia să fie bateria prusacă aflată la Fleigneux, în stînga, în dosul tufelor, baterie al cărui foc îngrozitor făcuse să nu se poată păstra vîrful Illy.

— Vezi — începu să explice Maurice, care nu putea să tacă — tunul lui Honoré este în secția de la mijloc. Uite-l cum se apleacă odată cu țintașul... Țintașul este micul Louis : am băut o dușcă împreună la Vouziers, ți-aduci aminte ? Și colo, conducătorul din stînga, acela care stă țeapăn pe calul lui, un alezan strașnic, e Adolphe...

Tunul cu cei șase servanți și cu sergentul lui, apoi avantrenul și cei patru cai încălecați de cei doi conducători, mai încolo chesonul cu cei șase cai și cu trei conducători și mai departe carul de artilerie, furajera, atelierul, un șir întreg de oameni, de animale și de mate-

riale se întindea în linie dreaptă pe vreo sută de metri în urmă, fără să mai punem la socoteală pedestrașii, chesonul de schimb, animalele și oamenii însărcinați cu astupatul gropilor și care așteptau la dreapta ca să nu se expună de pomană în bătaia tunului.

Honoré se ocupa cu încărcarea tunului. Cei doi servanți din centru se întorceau cu focosul și cu proiectilul de la chesonul străjuit de brigadier și de artificier. Numaidecît, cei doi servanți ai piesei, după ce introduseră focosul și încărcătura de pulbere învelită în sac și împinsă cu grijă cu ajutorul unei tije, vîrîră tot așa și obuzul, ale cărui aripioare se auzeau lunecînd cu un zgomot ascuțit de-a lungul șanțurilor. Cu mișcări repezi, ochitorul ajutor, desfăcînd pulberea din sac cu o singură tăietură, îi fixă fitilul la capsă. Și Honoré, ținînd să ochiască chiar el acest prim proiectil, mînuia aproape întins pe afetul tunului, șurubul de reglaj ca să găsească distanța, arătînd direcția, cu un gest continuu al mîinii către ochitor care, mai înapoi, ținea în mînă o pîrghie, cu ajutorul căreia mișca ușor tunul mai la dreapta, sau mai la stînga.

— Cam asta trebuie să fie, spuse el ridicîndu-se.

Căpitanul, cu trupul lui lung adus de mijloc, veni să verifice înălțătorul. La fiecare tun, ajutorul de ochitor ținea în mînă sfoara, gata să tragă șrapnelul, o placă cu dinți de fierăstrău, care aprindea fulminatul. Ordinele erau strigate după număr, fără grabă :

— Tunul număru' unu, foc !... Tunul număru' doi, foc !... Cele șase proiectile porniră, tunurile se smuciră înapoi și fură aduse la locul lor, în timp ce soldații constatau că tirul lor era mult prea scurt. Atunci îl reglară iar și manevra începu din nou, mereu aceeași ; încetineala precisă, lucrul mecanic, făcut cu sînge rece, menținea moralul oamenilor. Tunul, ca o jivină iubită, strîngea în jurul lui o mică familie pe care o unea o îndeletnicire comună. El era legătura, grija lor unică, toate nu existau decît pentru el, — chesonul, căruțele, caii, oamenii. Lui i se datora strînsa legătură a bateriei întregi, o tărie și o liniște de cămin bine închegat.

Prima salvă fu primită cu aclamaţii în rîndurile regimentului 106. În sfîrşit, acum aveau să le închidă pliscul tunurilor prusace! Dar rămaseră repede dezamăgiţi, cînd îşi dădură seama că obuzele rămîneau pe drum şi cele mai multe explodau în aer, înainte de-a ajunge în tufăriş, unde se ascundea artileria duşmană.

— Honoré — continuă Maurice — spune că celelalte sînt nişte ruginituri pe lîngă al lui... O, el ar fi în stare să doarmă cu tunul în pat. Tun ca al lui n-o să se mai găsească niciodată! Uită-te la el cum îl mănîncă din ochi şi cum pune să-l curețe, ca să nu se înfierbînte prea rău!

Maurice glumea cu Jean, înviorați amîndoi de curajul şi liniştea artileriştilor. Dar, din trei lovituri, bateriile prusace îşi reglaseră tragerea care, la început prea lungă, ajunsese pe urmă atît de precisă, încît obuzele cădeau chiar pe tunurile franceze. Acestea însă, cu toate sforțările lor de a-şi lungi tragerea, nu reuşeau cu nici un chip. Unul dintre servanții lui Honoré, cel de la stînga, fu omorît. Îi împinseră trupul mai încolo şi încărcarea continuă cu aceeaşi regularitate grijulie, fără grabă. Din toate părţile proiectilele plouau şi făceau explozie. Şi, în jurul fiecărui tun, se făceau aceleaşi mişcări metodice, se introduceau focosul şi obuzul, se potrivea înălțătorul, se trăgea proiectilul, se împingeau la loc roţile. Oamenii păreau atît de prinşi de treaba asta încît nu mai puteau vedea şi auzi nimic.

Dar Maurice fu impresionat mai cu seamă de ţinuta conductorilor, înțepeniți pe cai, la cincisprezece metri în urmă, cu fața spre duşman. Adolphe era şi el acolo, cu pieptu-i larg, cu mustățile groase şi blonde pe chipul lui roşu. Fără îndoială, trebuia să ai mult curaj ca nici să nu clipeşti măcar cînd vezi obuzele venind drept spre tine, nici să nu schițezi măcar un gest, ca să mai uiţi. Servanții, care aveau de lucru, puteau să se gîndească la altceva, pe cîtă vreme conductorii, nemişcați, vedeau numai moartea în jur, avînd tot răgazul să se gîndească la ea şi s-o aştepte. Erau obligaţi să stea cu fața spre duşman, pentru că dacă s-ar fi întors cu spa-

tele, oamenii şi dobitoacele ar fi fost cuprinşi de nevoia nestăpînită de-a o lua la fugă. Cînd vezi pericolul, poţi să-l înfrunţi. Nu există eroism mai neştiut şi mai mare.

Încă unuia îi zbură capul. Doi cai de la un cheson horcăiau, cu pîntecele deschis. Şi tirul duşman continua atît de ucigător, încît întreaga baterie ar fi fost decimată, dacă se încăpăţînau să mai rămînă pe poziţie. Trebuiau să abată tirul acela îngrozitor, cu toate neajunsurile unei schimbări de poziţie. Căpitanul nu mai stătu pe gînduri şi ordonă, strigînd din toate puterile :

— Aduceţi avantrenurile !

Şi periculoasa manevră se execută cu o repeziciune fulgerătoare : conductorii făcură din nou stînga-împrejur, aducînd avantrenurile, pe care servanţii le şi legară de tunuri. Dar cu mişcarea aceasta ei se desfăşurară pe un front larg, fapt care folosi duşmanului ca să-şi dubleze focul. Mai căzură trei oameni. Bateria plecă în trap întins, descriind pe ogoare un arc de cerc, pentru a se instala apoi la vreo cincizeci de metri mai la dreapta, de partea cealaltă a regimentului 106, pe o mică ridicătură. Tunurile fură desfăcute, conductorii se întoarseră cu faţa spre inamic şi focul începu iar, fără oprire, cu atîta furie, încît pămîntul se cutremura necontenit.

De data aceasta Maurice scoase un strigăt. Din nou, din trei lovituri bateriile prusace îşi restabiliseră tirul şi al treilea obuz căzu drept peste tunul lui Honoré. Îl văzură pe acesta repezindu-se şi pipăind cu mîna tremurîndă rana proaspătă, un colţ întreg rupt din gura de bronz. Dar tunul mai putea fi încărcat şi manevra începu din nou, după ce fu scos dintre roţi cadavrul unui alt servant, al cărui sînge stropise afetul tunului.

— Nu, n-a fost micul Louis, îşi continuă gîndul, cu voce tare, Maurice. Uite-l că ocheşte ! Şi, totuşi, trebuie să fie rănit, fiindcă nu se serveşte decît de braţul stîng... Ei, bietul Louis, ce bine se înţelegea el cu Adolphe, cu condiţia ca servantul, omul fără cal, cu toată învăţătura lui, să fie umilul servitor al conductorului, omul călare...

Jean, care tăcea, îl întrerupse cu un strigăt de spaimă :

— N-au să reziste nici în ruptul capului. Am dat-o dracului !

Într-adevăr, şi această poziţie se dovedi în mai puţin de cinci minute tot atît de cu neputinţă de păstrat ca şi prima. Proiectilele plouau cu aceeaşi precizie. Un obuz distruse un tun, omorî un locotenent şi doi oameni. Nici un proiectil nu era pierdut, astfel încît, dacă se încăpăţînau să mai rămînă acolo, în curînd n-avea să mai rămînă nici un tun şi nici un tunar. Bombardamentul ăsta spulbera totul.

Strigătul căpitanului răsună, atunci, pentru a doua oară :

— Aduceţi avantrenurile !

Manevra începu din nou, conductorii porniră în galop, făcură iar la stînga-mprejur, pentru ca servanţii să poată prinde tunurile. Dar, de data aceasta, în timpul mişcării o schije îi rupse beregata şi-i smulse falca lui Louis, care se prăvăli pe afet, tocmai cînd îl ridica de jos. Şi, în timp ce Adolphe sosea şi el, în momentul în care şirul de atelaje se prezenta pe flanc, se abătu asupra lor o salvă furioasă : căzu pe spate, cu pieptul sfîrtecat, cu braţele deschise. Într-un ultim spasm, îl apucase pe celălalt şi rămaseră îmbrăţişaţi, încleştaţi sălbatic, uniţi pînă la moarte.

Şi cu toate că atîţia cai fuseseră omorîţi, cu toată dezordinea pe care ploaia de obuze pustiitoare o pricinuise în front, întreaga baterie urcă o pantă şi se instală mai în faţă, la cîţiva metri de locul unde erau culcaţi Maurice şi Jean. Tunurile fură desprinse pentru a treia oară, conductorii se găsiră din nou cu faţa spre duşman, în timp ce servanţii, degrabă, deschiseră focul, cu hotărîre şi cu un eroism de neînvins.

— E sfîrşitul pămîntului ! spuse Maurice, iar vocea lui se pierdu.

Şi, într-adevăr, parcă pămînt şi cer se făcuseră una. Pietrele se despicau, un fum gros ascundea din cînd în cînd soarele. În mijlocul vacarmului aceluia înspăimîntător se zăreau caii îngroziţi, înnebuniţi, cu capul lăsat

în jos. De peste tot, căpitanul se vedea cît de colo, cu statura lui prea mare. Fu retezat în două şi căzu frînt, ca stinghia unui drapel.

Mai ales în jurul tunului lui Honoré eforturile continuau, fără grabă, cu îndărătnicie. Honoré, cu toate galoanele lui, fu nevoit să pună şi el mîna, deoarece nu mai rămăseseră decît trei servanţi. Ochea, trăgea de pîrghia declanşatorului, în timp ce ceilalţi trei se duceau la cheson, încărcau, mînuiau ţeava şi împingătorul. Ceruseră oameni şi cai de schimb, ca să acopere golurile făcute de moarte ; dar aceştia întîrziau să se arate şi trebuiau să se descurce singuri, cum puteau. Erau desperaţi că tot nu nimereau obiectivul, că proiectilele trimise explodau aproape toate în aer, fără să facă mari stricăciuni cumplitelor baterii duşmane, care trăgeau fără greş.

Deodată, Honoré trase o înjurătură mai năprasnică decît larma tunetelor : ghinioanele se ţineau lanţ : roata din dreapta a tunului fusese sfărîmată ! Fir-ar al dracului să fie de necaz ! Cu o labă ruptă, biata jivină, căzută într-o rînă, cu nasul în pămînt, nu mai era decît o hodoroagă cocîrjată, bună de dat pe gîrlă ! Honoré plîngea cu lacrimi amare. Cuprinsese tunul cu braţele, în neştire, ca şi cînd ar fi voit să-l pună pe picioare, numai cu căldura dragostei lui. Tunul cel mai bun, singurul care mai trimisese cîteva obuze inamicului ! Apoi luă deodată o hotărîre nebună : să înlocuiască roata pe loc, sub bombardament ! Ajutat de un servant, se duse chiar el să caute o roată de schimb la căruţa de muniţii şi începură operaţia, cea mai periculoasă din cîte se pot face pe cîmpul de luptă. Din fericire, sosiră în cele din urmă oamenii şi caii de schimb şi cei doi servanţi noi dădură o mînă de ajutor.

Cu toate acestea bateria fu încă o dată demontată. Nici nu se putea împinge mai departe nebunia eroismului. Din moment în moment aşteptau ordinul retragerii definitive.

— Iute, băieţi ! repeta Honoré. Cel puţin o să-l luăm cu noi. N-o să cadă în mîinile lor !

Era chinuit de gîndul salvării tunului, de parcă ar fi fost vorba de salvarea unui drapel. Şi tot mai vorbea, cînd trăsni obuzul, smulgîndu-i braţul drept şi sfîşiindu-i coapsa stîngă. Căzuse peste tun şi rămăsese aşa, întins ca pe un pat de onoare, cu capul drept, cu faţa întreagă şi frumoasă în mînia ei, întoarsă spre duşman. Din uniforma-i sfîşiată alunecase o scrisoare, pe care o apucase cu degetele crispate şi pe care sîngele o păta, picătură cu picătură.

Singurul locotenent care mai rămăsese în viaţă dădu comanda :

— Aduceţi avantrenurile !

Un cheson sărise în aer cu un zgomot de jocuri de artificii, care ţîşnesc şi explodează. Pînă la urmă se hotărîră să ia caii de la un alt cheson, ca să salveze un tun ai cărui cai fuseseră omorîţi. Dar, de data asta, după ce conductorii făcură stînga-mprejur şi după ce remorcară cele patru tunuri care mai rămăseseră, porniră în galop şi nu se mai opriră decît la vreun kilometru, la adăpostul perdelei de pomi din pădurea Garennei.

Maurice văzuse totul. Repeta cu un uşor tremur de groază, în neştire :

— Vai, bietul băiat ! Bietul băiat !

Suferinţa asta îi mărea parcă şi mai mult durerea tot mai cumplită care-i chinuia stomacul. Animalul din el se revolta : ajunsese la capătul puterilor, murea de foame. Vedea tulbure înaintea ochilor, nici nu-şi mai dădea măcar seama de pericolul în care se afla regimentul, de cînd bateria fusese nevoită să se retragă. Dintr-un moment în altul puhoaie de oameni puteau să atace platoul.

— Ascultă, îi spuse el lui Jean, trebuie să mănînc. Mai bine să mă satur zdravăn şi după aia n-au decît să mă omoare imediat !

Îşi deschise raniţa, înşfăcă pîinea cu mîinile tremurînde şi începu să înfulece din ea cu lăcomie. Gloanţele şuierau. Două obuze explodară la cîţiva metri. Dar nu mai exista nimic altceva pe lume în afară de foamea lui, pe care trebuia s-o potolească.

— Jean, vrei şi tu ?

Acesta îl privea prostit, cu ochii holbaţi, cu stomacul sfîşiat de aceeaşi trebuinţă.

— Da, oricît, dă-mi şi mie. Sigur că vreau, că prea mă chinuieşte.

Împărţiră pîinea, o înghiţiră cu lăcomie pînă la ultimul dumicat, fără să se mai sinchisească de altceva. Şi numai după aceea îl văzură iar pe colonel pe calul lui înalt şi cu laba piciorului plină de sînge. Regimentul 106 era copleşit din toate părţile de numărul duşmanului. Unele companii începură să fugă. Atunci colonelul, silit să se lase în voia puhoiului, îşi ridică sabia şi strigă cu ochii plini de lacrimi :

— Copii, Dumnezeu să vă păzească, fiindcă n a vrut să ne cheme la dînsul !

Înconjurat de grupuri de fugari, dispăru după un dîmb de pămînt.

După aceea, fără să ştie cum, Jean şi Maurice se treziră în dosul gardului viu, împreună cu rămăşiţele companiei lor. Mai rămăseseră cel mult vreo patruzeci de oameni, sub comanda locotenentului Rochas. Aveau drapelul cu ei şi sublocotenentul care îl ducea răsucise mătasea în jurul băţului, ca să-l poată salva. Se strecurară pînă la capătul gardului viu, fugiră printre nişte copăcei, pe o costişă, de unde Rochas ordonă să se deschidă din nou focul. Oamenii, răspîndiţi în trăgători, adăpostiţi, puteau să ţină piept. Cu atît mai mult cu cît o mare manevră a cavaleriei era în curs de desfăşurarea la dreapta lor şi în dispozitiv li se aduceau regimente ca să-i sprijine.

Maurice pricepu atunci încercuirea lentă şi de neînfrînt care se desăvîrşea. De dimineaţă îi văzuse pe prusaci scurgîndu-se prin defileul Saint-Albert, ajungînd în Saint-Menges, apoi la Fleigneux ; iar acum, dincolo de pădurea Garennei auzea bătînd tunul gărzilor. Ba începu să vadă şi alte uniforme germane, care soseau de pe dealurile Givonnei. Peste cîteva clipe cercul avea să se închidă, iar garda prusacă avea să facă joncţiunea cu corpul V, închizînd armata franceză cu un zid viu,

cu un brîu de foc distrugător de artilerie. De aceea, cuprinsă de desperare, o divizie a cavaleriei de rezervă, sub comanda generalului Margueritte, făcea o ultimă sforțare, încercînd să străpungă acel zid în mers și se aduna în dosul unei ridicături de pămînt, gata să pornească la atac. Urmau să înfrunte moartea fără speranță de izbîndă, pentru onoarea Franței. Și Maurice, care se gîndea la Prosper, fu martorul groaznicului spectacol.

Din zorii zilei Prosper își tot mînase calul de colocolo, în marșuri și contramarșuri nesfîrșite pe platoul Illy. Se deșteptaseră cu noaptea în cap, om de la om, fără trîmbiți și, ca să-și fiarbă cafeaua, se străduiseră să acopere fiecare foc cu o manta, ca să nu dea de știre prusacilor. După aceea n-au mai știut nimic. Auzeau doar bubuitul tunului, vedeau fumul, zăreau mișcări depărtate de infanterie, neștiind nimic despre luptă, despre importanța ei, despre rezultate, părăsiți în absoluta inactivitate în care îi lăsaseră generalii lor. Prosper cădea de somn. Contribuiau la asta suferința cea mare, nopțile nedormite, oboseli peste oboseli, piroteala de nestăpînit, în legănarea calului. Avea vedenii, se închipuia lungit la pămînt, sforăind pe un strat de pietre sau visa că se află într-un pat bun, cu cearșafuri albe. Uneori, minute întregi, dormea cu adevărat în șa, nu mai era altceva decît un obiect în mers, dus la întîmplare, în trapul calului. Cîțiva camarazi de-ai lui căzuseră în felul acesta de pe cal. Erau atît de obosiți încît trîmbițele nu-i mai deșteptau și, ca să fie ridicați în picioare, să fie scoși din acest somn de moarte, trebuiau izbiți tare cu piciorul.

— Dar ce fac cu noi, ce fac cu noi ? repeta Prosper, ca să se scuture de toropeala aceea de neînvins.

Tunul bubuia de la orele șase. Pe cînd urcau un deal, doi ostași fură omorîți lîngă el de un obuz. Și mai încolo alți trei rămaseră lungiți, cu pielea ciuruită de gloanțe, fără să se poată ști de unde veneau. Era groaznică plimbarea aceea fără rost, atît de periculoasă, peste cîmpul de luptă. În sfîrșit, către ora unu, el își dădu

seama că se hotărîseră să-i omoare cel puţin în chip onorabil. Întreaga divizie Margueritte, alcătuită din trei regimente de vînători din Africa, unul de vînători din Franţa şi unul de husari, fusese adunată într-o scobitură de teren, ceva mai jos de poalele muntelui, la stînga drumului. Trompetele sunară : „Descălecaţi !“ Şi porunca ofiţerilor răsună :

— Strîngeţi chingile cailor, aveţi grijă de efecte !

După ce descălecă, Prosper se întinse şi-l mîngîie pe Zefir cu mîna. Bietul Zefir era la fel de prăpădit ca şi stăpînul său, zdrobit de treaba tîmpită la care era pus. Pe lîngă toate astea, ducea în spinare o sumedenie de lucruri : rufe în coburi şi mantaua făcută sul pe deasupra, tunica, pantalonii, raniţa cu cele necesare pentru pansat în dosul şeii, iar de-a curmezişul sacul cu merinde, fără să mai punem la socoteală trusa de echipament, bidonul, gamela. Inima călăreţului fu năpădită de o caldă duioşie în timp ce strîngea bine chingile, căutînd să vadă dacă or să reziste.

Era un moment greu. Prosper, care nu era mai fricos decît alţii, aprinse o ţigară, atît de tare i se uscase gura. În preajma unei şarje fiecare poate să-şi spună : „De data asta nu mai scap !“ Trecură aşa vreo cinci sau şase minute. Se spunea că generalul Margueritte se dusese înainte, în recunoaştere. Aşteptau. Cele cinci regimente luaseră formaţia pe trei coloane, fiecare coloană avînd şapte escadroane, eşalonate în adîncime, aşa ca tunurile să aibă ce toca.

Deodată trompetele sunară : Încălecaţi ! Şi aproape în aceeaşi clipă, un alt semnal izbucni : Scoateţi sabia !

Colonelul fiecărui regiment pornise în galop, luîndu-şi locul de luptă la douăzeci şi cinci de metri înaintea frontului. Căpitanii erau la posturile lor, în fruntea oamenilor şi din nou aşteptarea începu într-o linişte de moarte. Nici un zgomot, nici o suflare nu se mai auzea sub arşiţa soarelui. Doar inimile băteau. Mai trebuia un ordin, ultimul, şi mulţimea aceasta nemişcată avea să se urnească din loc şi să se năpustească, aidoma unei furtuni.

Dar, în momentul acela, pe culmea colinei apăru un ofiţer călare, rănit, pe care îl sprijineau doi oameni. La început nu-l recunoscură. Apoi se ridică un murmur, care se schimbă într-un urlet furios. Era generalul Margueritte, cu obrajii străpunşi de un glonte de pe urma căruia avea să moară. Nu putea vorbi. Mişca numai braţul, arătînd spre duşmani.

Tumultul creştea mereu.

— Generalul nostru... Să-l răzbunăm, să-l răzbunăm !

Atunci, colonelul primului regiment, ridicînd sabia, strigă cu o voce de tunet :

— Şarjaţi !

Trompetele sunau şi divizia se puse în mişcare, mai întîi la trap. Prosper se găsea în rîndul întîi, dar aproape de extremitatea aripei drepte. Pericolul cel mare este în centru, bătut de obicei cu înverşunare de tirul duşman. Cînd ajunseră pe culme şi începură să coboare de partea cealaltă, spre cîmpia nesfîrşită, Prosper zări foarte limpede, la vreun kilometru, formaţiile prusace asupra cărora erau azvîrliţi. De altfel mergeau la trap, ca într-un vis. Era uşor şi plutea ca o fiinţă adormită, avînd în cap un gol ciudat, care nu-l mai lăsa să se gîndească la nimic. Numai maşinăria din el mergea sub o impulsie de neînvins. Li se repeta mereu : „Scară lîngă scară !", ca să strîngă rîndurile cît mai mult şi să capete o rezistenţă de granit. Apoi, cu cît trapul se iuţea schimbîndu-se într-un galop furios, vînătorii din Africa, după obiceiul arab, scoteau nişte strigăte sălbatice care înnebuneau caii. Curînd nu mai fu decît o goană drăcească, un iureş de iad, un galop furios, în urletele acelea sălbatice, pe care pîrîitul gloanţelor le însoţea cu un zgomot de grindină, lovind tot ce era de metal, gamele, bidoane, alămurile uniformelor şi ale harnaşamentelor. Prin grindina aceasta trecea uraganul de vînt şi de trăsnet de care tremura pămîntul, lăsînd în arşiţa soarelui un miros de lînă arsă şi o duhoare de sălbăticiuni încinse.

După cinci sute de metri, Prosper se prăbuşi într-un vîrtej îngrozitor care tîra totul în cale. Atunci se apucă

de coama lui Zefir și putu să se ridice în șa. Centrul ciuruit, secerat de ploaia de gloanțe, se năruise, în timp ce cele două aripi învîrtejite se retrăgeau ca să-și ia din nou avîntul. Asta însemna nimicirea fatală și dinainte știută a primul escadron. Caii uciși împiedicau drumul, unii trăsniți dintr-o dată, alții zbătîndu-se într-o agonie violentă. Se vedeau călăreți doborîți din șa, alergînd din toate puterile, cu picioarele lor slabe, ca să găsească un cal. Morții zăceau semănați pe cîmp și mulți cai liberi continuau să alerge în galop, se întorceau singuri la locul lor de luptă, ca să intre din nou în foc, năpustindu-se nebunește, de parcă i-ar fi atras praful de pușcă. Șarja începu iar și escadronul al doilea înainta cu o furie tot mai mare, cu oamenii culcați pe oblînc, ținînd sabia la genunchi gata să străpungă cu ea. Mai înaintară încă două sute de metri, în vuietul unei larme asurzitoare de furtună. Dar, din nou, sub ploaia de gloanțe centrul se rărea, oamenii și caii cădeau, stăvilind iureșul cu mormanele lor de cadavre. Și escadronul al doilea fu astfel secerat la rîndu-i, nimicit, lăsînd locul celor care veneau în urmă.

Atunci, în înverșunarea aceea de eroism, cînd începu cea de a treia șarjă, Prosper se găsi amestecat printre husarii și vînătorii teritoriali. Regimentele nu se mai deosebeau, nu mai era decît un puhoi uriaș care se sfărîma și se refăcea necontenit tîrînd cu el tot ce întîlnea în cale. Nu-și mai dădea seama de nimic, se lăsa în voia calului, a acestui de treabă Zefir, care-i era atît de drag și pe care o rană la ureche părea că-l înnebunește. Acum se afla în centru. Alți cai se ridicau în două picioare, se răsturnau în jurul lui, oamenii erau aruncați la pămînt ca de o pleasnă de vînt, în timp ce alții, uciși fulgerător, rămîneau în șa, alergau mai departe, fără să mai vadă ceva. Și de data aceasta, după ce cîștigară încă vreo două sute de metri de teren, miriștile se acoperiră iar cu morți și muribunzi. Unii erau cu capul înfundat în pămînt. Alții, căzuți pe spate, priveau soarele cu ochii înspăimîntați, holbați de groază. Apoi un cal mare, negru, ofițeresc, cu pîntecele spinte-

cat, căuta în zadar să se ridice, cu picioarele dinainte încurcate în propriile-i măruntaie. Sub focul care se întețea, aripile se învîrtejiră încă o dată și se retraseră, ca să se năpustească, înverșunate.

În sfîrșit, abia al patrulea escadron, la a patra șarjă, ajunse în liniile prusace. Prosper, cu sabia sus, lovea în căști, în uniformele întunecate pe care le zărea ca printr-o ceață. Sîngele curgea în jur. Observă că Zefir avea gura însîngerată și își închipui că mușcase pe cineva din rîndurile dușmane. Larma din jurul lui era așa de sălbatică, încît nu se mai auzea nici măcar pe el însuși, strigînd. Totuși, își simțea gîtlejul sfîșiat de urletul pe care probabil îl scotea. Dincolo de prima linie prusacă, mai era, însă, una, apoi încă una și încă una. Eroismul se dovedea de prisos. Mulțimile acelea de oameni erau ca ierburile înalte, în care caii și călăreții dispăreau. De geaba le secerai, că ele nu se mai isprăveau. Împușcăturile continuau cu atîta intensitate și atît de aproape, încît uniformele se aprinseră. Totul se nărui, în învălmășeala aceea de baionete, printre piepturile spintecate și craniile zdrobite. Regimentele aveau să-și lase aici două treimi din efectivul lor și din această faimoasă șarjă nu mai rămăsese decît glorioasa nebunie de a fi încercat-o. Și deodată Zefir, atins de un glonte drept în piept, căzu într-o parte, strivind sub el coapsa dreaptă a lui Prosper, care de durere își pierdu cunoștința.

Maurice și Jean, care urmăreau eroica goană a escadroanelor, scoaseră un strigăt de mînie.

— Arză-l focul de război să-l arză ! Ce rost mai are să fii viteaz ?

Și trăgeau mai departe, pitulați în dosul tufișurilor de pe mica ridicătură de pămînt, unde se găseau răspîndiți în trăgători. Chiar și Rochas, care găsise o pușcă, trăgea și el cu ea. Dar platoul Illy era definitiv pierdut de data asta, căci trupele prusace îl năpădeau din toate părțile. Cam pe la orele două joncțiunea se terminase, iar corpul V și corpul de gardă se întîlniră, închizînd cercul.

Dintr-o dată Jean fu răsturnat și abia putu să mai îngaime :

— M-au dat gata !

Parcă l-ar fi lovit în moalele capului cu un baros. Chipiul sfîșiat, azvîrlit din cap, zăcea la pămînt, în spatele lui. Crezu mai întîi că are țeasta crăpată și că i se văd creierii. Cîteva clipe nici nu îndrăzni să ducă mîna la cap, încredințat că are să dea peste o spărtură. Apoi, luîndu-și inima în dinți, își văzu degetele înroșite de un șiroi de sînge. Asta îl impresionă atît de grozav încît își pierdu cunoștința.

În momentul acela Rochas dădu ordinul de retragere. O companie prusacă nu era la mai mult de două sau trei sute de metri. Puteau fi făcuți prizonieri dintr-o clipă într-alta.

— Nu vă grăbiți ! Întorceți-vă și trageți din mers... Punct de adunare, în dosul zidului aceluia scund, de colo.

Dar Maurice era desperat.

— Domnule locotenent, n-o să-l lăsăm aici pe caporal !

— Păi, dacă l-au dat gata, ce vrei să-i mai faci ?

— Nu, nu ! respiră... Să-l luăm cu noi !

Ridicînd din umeri, Rochas păru că vrea să spună că nu era să-i ia cu el în cîrcă pe toți cei care căzuseră. Pe cîmpul de luptă, răniții nu mai contează. Atunci Maurice, adresîndu-se lui Pache și Lapoulle, îi rugă din suflet :

— Haideți, măi, dați-mi o mînă de ajutor. Sînt prea slab numai eu.

Dar ei nici nu-l băgau în seamă, nu-l auzeau, nu se gîndeau decît la ei, mînați de instinctul lor de conservare. Tîrîndu-se pe genunchi, ei dispărură în goană spre zidul cel mic. Prusacii nu mai erau decît la o sută de metri.

Plîngînd de ciudă, Maurice, rămas singur cu Jean, leșinat, îl cuprinse cu brațele și voi să-l ducă. Dar, cu adevărat, el era prea slab, prea firav, prea distrus de oboseală și de spaimă. Într-o clipă se clătină și căzu cu el cu tot. Măcar dacă ar fi zărit un brancardier ! Căuta cu privirea înnebunită, crezînd că vede vreunul printre

cei care fugeau, şi-i chema cu gesturi largi. Nimeni nu se întorcea. Îşi adună ultimele puteri, îl luă iar pe Jean şi reuşi să se depărteze vreo treizeci de paşi. Dar cînd un obuz explodă chiar lîngă ei crezu că s-a sfîrşit, că o să moară şi el peste trupul tovarăşului său.

Maurice se ridică încet. Se pipăi şi văzu că n-avea nimic, nici măcar o zgîrietură. De ce să nu fugă ? Mai era încă timp, putea să ajungă la zidul mic din cîteva sărituri şi ar fi scăpat. Frica îl năpădea iar şi îl făcea să-şi piardă minţile. Dintr-o săritură o rupse la fugă, dar legături mai tari decît moartea îl ţintuiră locului. Nu ! Era cu neputinţă. Nu putea el să-l părăsească pe Jean. Ar fi simţit cum îi sîngeră pînă şi ultima fibră din trup. Frăţia care se înjghebase între acest ţăran şi el mergea pînă în adîncul fiinţei sale, pînă la rădăcinile vieţii. Poate că ajungea pînă la primele zile ale lumii, de parcă n-ar mai fi fost pe lume decît doi oameni, dintre care nici unul n-ar fi putut să renunţe la celălalt, fără a renunţa la el însuşi.

Dacă Maurice n-ar fi mîncat, cu o oră mai înainte, coaja aceea de pîine, sub ploaia de obuze, n-ar fi putut găsi niciodată puterea să facă ceea ce avea să facă. De altfel i-a fost cu neputinţă, mai tîrziu, să-şi mai aducă aminte. Pesemne îl luase pe Jean în cîrcă, apoi s-o fi tîrît, oprindu-se şi pornind de zeci de ori, peste mirişte şi prin tufişuri, împiedicîndu-se de toate pietrele, ridicîndu-se totuşi în picioare. O voinţă de neînvins îl susţinea, o putere care l-ar fi făcut să ducă şi un munte. În dosul zidului celui mic îl regăsi pe Rochas şi pe cei cîţiva oameni ai grupei, care trăgeau necontenit, apărînd drapelul, pe care sublocotenentul îl ţinea sub braţ.

Nici o linie de retragere, în cazul unei înfrîngeri, nu fusese indicată corpurilor de armată. Din cauza lipsei de prevedere şi a haosului, fiecare general era liber să facă cum îl taie capul şi, la ora aceea, toţi se vedeau zvîrliţi spre Sedan, sub cumplita încleştare a armatelor germane învingătoare. Divizia a doua a corpului 7 se retrăgea destul de în ordine, în timp ce rămăşiţele celorlalte divizii, amestecate cu ale corpului 1, se şi năpus-

teau spre oraş într-o învălmăşeală îngrozitoare, ca un şuvoi de mînie şi de spaimă, care tîra cu sine oamenii şi animalele.

Dar, în momentul acela, Maurice observă cu bucurie că Jean deschisese ochii. Şi, în timp ce alerga la un pîrîu din apropiere, după apă, fiindcă voia să-l spele pe faţă, rămase foarte surprins văzîndu-l din nou, în dreapta, în fundul vîlcelii singuratice, ocrotite de cline repezi, pe acelaşi ţăran, pe care îl văzuse de dimineaţă, arîndu-şi mai departe cîmpul, fără grabă, apăsînd pe coarnele plugului tras de un cal mare, alb. De ce să piardă o zi ? Ce, fiindcă se dădeau lupte, să nu mai cultive nimeni grîu şi lumea să nu mai trăiască ?

VI

Pe terasa înaltă unde se urcase ca să vadă cum stau lucrurile, Delaherche se pomeni cuprins iar de dorința arzătoare de a afla ce se întîmplă. Vedea bine că obuzele trec pe deasupra orașului și își dădea seama că cele trei sau patru care dărîmaseră acoperișurile cîtorva case din apropiere nu puteau fi socotite decît niște rare răspunsuri la tragerile slabe și fără efect ale tunurilor din Palatinat. Dar nu deslușea nimic din luptă și simțea nevoia unor lămuriri neîntîrziate, biciuit de teama de a nu-și pierde averea și viața în catastrofa aceasta. Coborî, lăsîndu-și acolo luneta, îndreptată spre bateriile nemțești.

Totuși, cînd ajunse jos, înfățișarea grădinii din incinta fabricii îl făcu să se oprească un moment. Era aproape ora unu și în ambulanță se îngrămădeau rănitii, iar vehiculele se țineau lanț pe sub gang. Cum de pe acum nu se mai găseau vehicule reglementare cu două și cu patru roți, începuseră să-și facă apariția carele de artilerie, căruțele de furaje, furgoanele de materiale, tot ce se putea rechiziționa pe cîmpul de luptă. Ba, pînă la urmă, începură să sosească și căruțe și briște țărănești, luate de pe la ferme și trase de cai rătăciți. În ele erau îngrămădiți rănitii adunați de ambulanțele mobile de la pos-

turile de prim ajutor unde fuseseră pansați în grabă. Era îngrozitoare descărcarea acestor sărmani, unii de o paloare verzuie, alții învinețiți de congestie. Mulți dintre ei leșinaseră, unii se tînguiau amarnic, iar alții, îndobitociți de spaimă, se lăsau pe mîna infirmierilor cu ochii îngroziți, în timp ce vreo cîțiva mureau într-un ultim spasm, la prima atingere. Năpădiseră atîția răniți, încît toate saltelele din sala cea mare cu tavanul scund urmau să fie ocupate. Doctorul Bouroche dădu ordin să fie întinși și pe stratul de paie, orînduit din grija lui lîngă peretele de la un capăt al sălii. Cu toate acestea, el și cu ajutoarele sale puteau face față, deocamdată, operațiilor. Se mulțumise numai să ceară încă o masă cu o saltea și cu o mușama, pentru hangarul unde făcea operațiile. Un ajutor dădea repede cu un șervet îmbibat de cloroform pe la nările răniților. Cuțitele subțiri de oțel luceau, fierăstraiele făceau un zgomot ușor, abia simțit, de pilă, iar sîngele curgea cu țîșniri neașteptate, repede curmate. Operații erau aduși și scoși din sală într-un iureș de nedescris, încît abia mai rămînea timp să se șteargă mușamaua cu buretele. La capătul peluzei, după o tufă de salcîmi, într-o groapă pe care trebuiseră s-o sape și în care aruncau morții, azvîrleau și picioarele și brațele tăiate, toate rămășițele de carne și oase de pe mesele de operație.

Doamna Delaherche și Gilberte, așezate sub un copac bătrîn, nu mai pridideau cu răsucitul feșilor. Bouroche, care trecu pe acolo, cu fața aprinsă, cu șorțul înroșit de sînge, i-aruncă un pachet de feși lui Delaherche, țipînd la el :

— Poftim, fă și dumneata ceva, dă-ne o mînă de ajutor !

Dar fabricantul se scutură repede.

— Iertați-mă ! Eu trebuie să mă întorc după vești. Nici nu mai știm pe ce lume trăim.

Apoi, sărutînd din fugă părul neveste-si, îi spuse :

— Biata mea Gilberte, și cînd te gîndești că un obuz care ar cădea aici ar putea să facă totul praf și pulbere ! E îngrozitor...

Ea era foarte palidă. Ridicîndu-şi capul şi aruncînd o privire în jur, se cutremură. Apoi, surîsul ei involuntar, nestăpînit, îi veni pe buze.

— Vai, da, e îngrozitor să vezi toţi oamenii ăştia pe care îi taie... E nostim că pot să stau aici fără să leşin.

Doamna Delaherche îl văzuse pe fiul său sărutînd părul tinerei femei. Schiţă un gest, ca şi cum ar fi voit să-l dea la o parte, cu gîndul la celălalt, la bărbatul care desigur îi sărutase şi el părul, noaptea trecută. Dar mîinile-i bătrîne tremurară şi ea spuse în şoaptă :

— Cîte suferinţe, Dumnezeule ! De-ale noastre nici nu ne mai aducem aminte...

Delaherche plecă, spunînd că se va întoarce numaidecît cu veşti sigure. Chiar din strada Maqua el fu surprins de numărul mare al ostaşilor care se întorceau de la luptă fără arme, cu uniforma zdrenţuită, albi de praf. Nu putu să afle, de altfel, nimic precis de la cei pe care se străduia să-i întrebe : unii răspundeau, năuci, că nu ştiu nimic ; alţii sporovăiau cu atîta belşug de gesturi şi cu atîta înflăcărare, încît păreau nişte ieşiţi din minţi. Atunci se îndreptă iarăşi, în neştire, spre subprefectură, cu gîndul că numai acolo veneau toate veştile. În timp ce străbătea piaţa liceului-internat, două tunuri, ultimele piese care mai rămăseseră dintr-o baterie, sosiră în galopul cailor şi se opriră lîngă trotuar. În Strada Mare îşi dădu seama că oraşul începe să fie năpădit de cei dintîi fugari : trei husari, pe jos, stînd lîngă o poartă, îşi împărţeau o pîine ; alţi doi, cu paşi mărunţi, îşi duceau caii de căpăstru, fără să ştie în ce grajd să-i adăpostească ; ofiţerii alergau zăpăciţi, părînd că nu ştiu încotro merg. În piaţa Turenne, un sublocotenent îl sfătui să nu mai întîrzie, fiindcă obuzele cădeau des pe acolo. O schijă rupsese chiar atunci gardul de fier din jurul statuii marelui comandant de oaste, învingătorul Palatinatului. Şi, adevărat că, în vreme ce o luase la sănătoasa pe strada subprefecturii, văzu cum explodează două proiectile, cu un zgomot asurzitor, pe podul Meusei.

Stătea proţăpit în faţa cămăruţei portarului, gîndindu-se cum o să intre în vorbă, ca să-l iscodească, cu vreunul dintre aghiotanţi, cînd o voce tinerească îl strigă :

— Domnule Delaherche !... Intraţi repede înăuntru, că afară nu prea miroase a bine...

Era Rose, lucrătoarea de la fabrica lui. Numai la ea nu se gîndise, dar, mulţumită ei, toate uşile aveau să i se deschidă. Intră în cămăruţa ei şi primi să ia loc.

— Ştiţi că mama e bolnavă şi s-a culcat. Vedeţi, am rămas numai eu, pentru că tata este de gardă la fortăreaţă... Adineauri împăratul a vrut iar să arate că-i viteaz şi a ieşit din nou. A putut să ajungă doar pînă la capătul străzii, la pod. Un obuz a căzut chiar în faţa lui şi calul unuia dintre aghiotanţi a fost omorît. După aceea, s-a întors... Nu-i aşa, ce era să facă ?

— Atunci poate că ştii cum stăm... Ce spun mărimile astea ?

Ea îl privi mirată. Cu chipul ei rumen, plin de voioşie, cu părul ei mătăsos, cu ochii limpezi de copil vioi, fără astîmpăr, care se interesa de toate, Rose rămăsese în mijlocul acestor grozăvii fără să înţeleagă mare lucru din ele.

— Nu, nu ştiu nimic... Pe la prînz am dus o scrisoare pentru mareşalul Mac-Mahon. Împăratul era cu el... Au stat aproape o oră închişi împreună, mareşalul în pat, împăratul aşezat lîngă pat, pe un scaun... Ştiu toate astea, pentru că i-am văzut cînd s-a deschis uşa.

— Ei, şi despre ce vorbeau ?

Ea îl privi din nou şi nu-şi putu stăpîni rîsul.

— Păi nu ştiu, de unde vreţi dumneavoastră să ştiu una ca asta ?

Asta aşa e, păru că spune cu un gest Delaherche ca o scuză pentru întrebarea lui prostească. Totuşi, gîndul acestei ultime convorbiri îl sîcîia : cît de importantă trebuie să fi fost ! Ce hotărîre or fi luat ?

— Acum — continuă Rose — împăratul s-a întors în cabinetul său şi e în şedinţă cu doi generali, care tocmai au sosit de pe front.

Se întrerupse şi, aruncînd o privire spre scară, spuse :
— Stați, uite-l pe unul din generali... Şi uite-l şi pe celălalt.
Delaherche ieşi repede şi recunoscu pe generalul Douay şi pe generalul Ducrot, ai căror cai aşteptau afară. El îi privi cum încalecă şi cum o pornesc apoi în galop. După ce părăsiseră platoul Illy, fiecare dintre ei venise în fugă să vestească pe împărat că bătălia era pierdută. Îi dădură amănunte precise asupra situației. Armata şi Sedanul se găseau din momentul acela înconjurate din toate părțile şi dezastrul avea să fie îngrozitor.
În cabinetul său, împăratul se plimbă cîteva minute în tăcere, cu pasul lui şovăielnic, de bolnav. Nu mai era cu el decît un aghiotant general, care stătea în picioare, mut, lîngă o uşă. Iar el umbla într-una de la sobă pînă la fereastră, cu chipul răvăşit, chinuit acum de un tic nervos. Spatele părea că i se înconvoaie şi mai mult, ca sub prăbuşirea unei lumi ; iar ochii lui fără viață, acoperiți de pleoape grele, arătau resemnarea fatalistului care jucase şi pierduse ultima partidă contra destinului. Totuşi, de fiecare dată cînd ajungea în fața ferestrei întredeschise, tresărea şi se oprea o clipă.
La una din aceste opriri, atît de scurte, făcu un gest tremurător şi şopti :
— Vai, tunul ăsta, tunul ăsta care se aude bubuind de azi-dimineață !
Într-adevăr, de acolo, bubuitul bateriilor de pe Marfée şi de pe Frénois te asurzea. Era ca un uruit de trăsnet, din cauza căruia se cutremurau geamurile, ba chiar şi zidurile, o larmă stăruitoare, neîncetată, care te scotea din sărite. Şi el se gîndea pesemne că de acum încolo lupta era fără nădejde de victorie şi că orice rezistență era o crimă. Ce rost mai avea atîta vărsare de sînge, atîtea mădulare zdrobite, atîtea capete retezate ? Ce rost mai aveau alți morți, pe lîngă morții risipiți pe cîmp ? De vreme ce erau învinşi, acum, cînd totul se sfîrşise, de ce să se mai continuie măcelul ? Destule grozăvii şi dureri se vedeau sub soare !

Împăratul, întors lîngă fereastră, începu din nou să tremure, şi ridică braţele.

— Vai, şi tunul acela, tunul acela, care nu mai tace o dată !

Poate că se trezise în el gîndul înfricoşător al răspunderii, o dată cu imaginea acelor mii de cadavre sîngerînde, cu care greşelile sale acoperiseră pămîntul. Sau poate că inima sa miloasă de visător, de om cumsecade ispitit de gînduri umanitare se înduioşase. În această lovitură cutremurătoare a sorţii, care îi zdrobea şi-i spulbera norocul, ca pe un pai prins de vîrtejul furtunii, el găsea lacrimi pentru alţii, înspăimîntat de măcelul fără noimă care continua şi pe care nu putea să-l îndure. Acum bombardamentul ăsta blestemat îi spărgea pieptul şi-i înteţea suferinţa.

— Vai, opriţi numaidecît, numaidecît, tunul, tunul acela !

Şi împăratul fără tron, care încredinţase puterea împărătesei regente, capul de oşti care nu mai comanda de cînd trecuse în mîinile mareşalului Bazaine conducerea supremă, simţi atunci în el, ca o zvîcnire de putere, o nevoie nezăgăzuită de a mai fi o ultimă dată stăpîn. De la Châlons rămăsese în umbră, nu mai dăduse nici un ordin, resemnat să nu mai fie decît o povară fără nume, un lucru de prisos, o boccea supărătoare, cărată de ici-colo odată cu celelalte bagaje ale trupelor. Şi acum nu se trezea ca împărat decît ca să sufere înfrîngerea. Primul şi ultimul ordin pe care avea să-l mai dea, pornit din inima sa unde mila se amesteca cu spaima, trebuia să fie ordinul înălţării drapelului alb pe cetăţuie, pentru obţinerea unui armistiţiu.

— Vai, tunul, tunul acela !... Luaţi un cearşaf, o faţă de masă, orice-o fi ! Daţi fuga şi spuneţi să-l oprească !

Aghiotantul se grăbi să plece şi împăratul îşi continuă mersul nesigur, de la cămin pînă la fereastră, în timp ce bateriile tunau necontenit, zgîlţîind casa întreagă.

Jos, Delaherche tot mai sta de vorbă cu Rose, cînd un sergent de serviciu veni în fugă.

— Domnişoară, nu mai găsim nimic, nu pot să dau de o servitoare... N-aveţi cumva o pînză, o bucată de cearşaf alb ?

— Vreţi un prosop ?

— Nu, nu, nu e destul de mare... O jumătate de cearşaf, bunăoară...

Rose, îndatoritoare, se şi repezise la dulap.

— Numai că nu am cearşaf tăiat... O pînză mare albă ? Nu, nu găsesc nimic potrivit... A, stai, nu vreţi o faţă de masă ?

— O faţă de masă ! Straşnic ! Tocmai asta îmi trebuia.

Şi adăugă, plecînd :

— O să facem din ea un drapel alb, pe care să-l ridicăm pe cetăţuie, ca să cerem pace... Mulţumesc, domnişoară !...

Fără să vrea, Delaherche tresări de bucurie. Aşadar au să-şi recapete liniştea ! Îndată, însă, bucuria lui i se păru lipsită de patriotism şi se stăpîni. Oricum, însă, i se luase o greutate de pe inimă. Observă cum un colonel şi un căpitan, urmaţi de un sergent, ieşiseră valvîrtej din localul subprefecturii. Colonelul ducea sub braţ faţa de masă făcută sul. Se gîndi să pornească după ei şi o părăsi pe Rose, care era tare mîndră de faptul că dăduse ea pînza. În clipa aceea sună ora două.

În faţa primăriei Delaherche fu înghiontit din toate părţile de un val de soldaţi speriaţi, care coborau din mahalaua Cassine. Îl pierdu din vedere pe colonel şi, deşi era curios, nu mai stătu să vadă cum se înalţă drapelul alb. Tot nu l-ar fi lăsat să intre în turn. Iar, pe de altă parte, cum se spunea că obuzele începuseră să cadă pe clădirea liceului-internat, fu cuprins de o altă grijă : cine ştie dacă fabrica lui nu luase foc de cînd plecase el de-acasă. O luă la picior, stăpînit de aceeaşi nelinişte arzătoare. Goana asta îi făcea bine. Dar trecerea pe străzi era oprită de pîlcuri de oameni. La fiecare răspîntie se iveau alte piedici. Abia în strada Maqua răsuflă uşurat, cînd văzu faţada monumentală a casei sale, neatinsă, fără urmă de fum sau scîntei. Intră, strigînd de departe către mama şi soţia sa :

— Merge strună ! Se ridică drapelul alb. Are să înceteze focul !

Apoi se opri, căci ambulanța oferea o priveliște cu adevărat înspăimîntătoare.

În uscătoria vastă, a cărei ușă era larg deschisă, nu numai că toate saltelele erau ocupate, dar nu mai rămăsese loc nici pe stratul de paie așternut la capătul sălii. Începuseră să întindă paie chiar printre paturi. Răniții erau înghesuiți unii lînă alții. Pînă acum erau aproape la două sute și tot veneau cu nemiluita. Ferestrele mari învăluiau într-o lumină albă toată suferința omenească îngrămădită acolo. Cîteodată, la vreo mișcare prea repede, cîte un rănit țipa fără să vrea. Horcăielile de agonie se auzeau prin aerul jilav. În fund de tot, o tînguire înceată, aproape cîntată, nu mai contenea. Liniștea creștea mereu, ca un fel de amorțeală resemnată, ca mohorîrea apăsătoare a unei camere mortuare, pe care numai pașii și șoaptele o mai întrerupeau din cînd în cînd. Rănile, pansate în grabă pe cîmpul de luptă, ba unele rămase chiar deschise, își arătau grozăvia printre zdrențele mantalelor și ale pantalonilor sfîșiați. Se vedeau picioare întinse, încălțate încă, sfîrtecate și însîngerate. Genunchi și coate zdrobite parcă de un ciocan, lăsau să bălăngăne mădularele fără viață. Se puteau vedea mîini rupte, degete gata să cadă, ținute doar de o bucată de piele. Cele mai multe păreau picioarele și brațele fracturate, înțepenite de durere, grele ca plumbul. Dar rănile cele mai grave erau acelea care sfîșiaseră pîntecele, pieptul, sau zdrobiseră capul. Coapsele sîngerau prin niște găuri îngrozitoare, măruntaiele se înnodaseră grămadă sub pielea întinsă, șale tăiate, ciopîrțite, frîngeau trupurile în atitudini schimonosite. Plămînii erau străpunși dintr-o parte în cealaltă, unii perforați atît de fin încît nu curgea nici un strop de sînge, alții cu o spintecătură largă, din care viața se scurgea într-un șuvoi roșu. Apoi hemoragiile interne, nevăzute, îi doborau dintr-o dată pe oameni, care începeau să aiureze, pămîntii la chip. Dar capetele avuseseră de suferit și mai cumplit : maxilare

zdrobite, dinţi amestecaţi cu limba zdrenţuită într-un terci însîngerat, orbite străpunse, cu ochiul aproape scos ; scăfîrlii deschise, în care puteai să vezi creierii. Toţi cei atinşi de gloanţe în măduva spinării, sau în creier, zăceau ca nişte cadavre, în toropeala agoniei, în timp ce ceilalţi, cei cu fracturi, cei cuprinşi de febră, se zbuciumau, cereau de băut cu glasul stins şi rugător.

Apoi alături, sub şopron, unde se făceau operaţiile, altă grozăvie. În învălmăşeala dintîi nu se făceau decît operaţiile urgente, impuse de starea desperată a răniţilor. Cum se temea de vreo hemoragie, Bouroche trecea imediat la amputare. De asemenea nu-şi mai pierdea vremea să caute proiectilele şi să le scoată din fundul rănilor, dacă se cuibăriseră în vreo zonă periculoasă, la baza gîtului, în regiunea subsuoarei, la inghine, la îndoitura cotului sau a genunchiului. Celelalte răni, pe care prefera să le lase sub observaţie, erau doar pansate de infirmieri, după poveţele lui. Numai el făcuse patru amputări, cu intervale între ele, iar ca să se mai odihnească, extrăsese cîteva gloanţe, între operaţiile mai grele. Dar începuse să se simtă obosit. Nu erau decît două mese, a lui şi încă una, la care lucra unul din ajutoarele sale. Tocmai întinseseră un cearşaf între mese, ca un paravan, aşa ca cei operaţi să nu se poată vedea. Cu toate că le tot spălau cu buretele, mesele erau tot roşii de sînge ; iar căldările pe care le deşertau la cîţiva paşi, pe un strat de margarete, căldările acelea a căror apă limpede se înroşea şi de un pahar de sînge, păreau că sînt pline cu sînge curat, hîrdaie întregi de sînge, care înecau florile din straturi. Cu toate că aerul intra în voie în sală, o duhoare greţoasă se ridica de pe mese, din pînzele acelea, din truse, învăluită în mirosul fad al cloroformului.

Milos cum era, lui Delaherche i se rupea inima, cînd o trăsură elegantă, care tocmai intra pe poartă îi atrase atenţia. Fără îndoială că nu mai găsiseră decît trăsura asta luxoasă şi înghesuiseră răniţii în ea claie peste grămadă. Erau opt cu toţii. Fabricantul scoase un stri-

găt de surprindere şi de spaimă, recunoscîndu-l pe căpitanul Beaudoin în ultimul rănit care fu coborît.

— Vai, sărmane prieten !... Stai, să chem pe mama şi pe soţia mea.

Veniră amîndouă numaidecît, lăsînd înfăşuratul feşilor în seama a două servitoare. Infirmierii, care-l apucaseră pe căpitan, îl aduceau în sală şi erau să-l culce de-a curmezişul pe un strat de paie, cînd Delaherche zări pe o saltea un soldat care nu mai mişca, cu faţa pămîntie, cu ochii deschişi.

— Ia te uită ! Păi ăsta a şi murit !

— Da, da, aşa-i, spuse un infirmier. N-are rost să ne mai încurce aici !

Infirmierul şi un coleg al lui luară corpul şi-l duseră la groapa săpată în dosul salcîmilor. Aci se mai găseau încă vreo doisprezece morţi, puşi la rînd, împietriţi în ultimul spasm, unii cu picioarele întinse, de parcă suferinţa le-ar fi lungit şi mai mult, alţii strîmbi, în poziţii groaznice. Unii se schimonoseau, cu ochii daţi peste cap, cu dinţii rînjiţi sub buzele răsfrînte, în timp ce altora, cu feţele alungite, înfiorător de triste, li se mai prelingeau şi acum lacrimile de sub pleoape. Unul, tînăr de tot, mic şi slab, cu jumătate de cap spulberat de-o explozie, strîngea la piept cu mîinile încleştate fotografia unei femei, o fotografie ştearsă din acelea de mahala, stropită de sînge. Iar la picioarele morţilor, claie peste grămadă, se vrăfuiau picioare şi braţe tăiate, tot ce se tăia cu fierăstrăul sau se îndepărta de pe mesele de operaţie, aşa cum dă cu mătura un măcelar prin prăvălie, ca să strîngă într-un colţ rămăşiţele de carne şi de oase.

În faţa căpitanului Beaudoin, Gilberte se cutremurase. Doamne, ce palid era, întins pe salteaua aceea, cu faţa fără pic de sînge sub murdăria de care era mînjită. Şi gîndul că doar cu cîteva ore mai înainte el o ţinuse în braţe, parfumat şi plin de viaţă, o îngheţa de spaimă. Îngenunchie lîngă el.

— Ce nenorocire, dragă prietene ! Dar nu-i nimic, nu-i aşa ?

Şi fără să-şi dea seama, îşi scoase batista şi-i ştergea faţa, fiindcă nu putea să-l vadă aşa, murdar de sudoare, de pămînt şi de pulbere. I se părea că-i face bine dacă-l curăţă puţin.

— Nu-i aşa ? Nu-i nimic, eşti rănit numai la picior.

Căpitanul, într-un fel de toropeală, deschidea ochii cu greutate. Îşi recunoscuse prietenii şi se silea să le zîmbească.

— Da, numai la picior... Nici n-am simţit cînd m-a rănit. Am crezut că am călcat rău şi de aceea am căzut...

Dar vorbea cu greutate.

— Ah, mi-e sete, mi-e sete !

Atunci doamna Delaherche, aplecată de cealaltă parte a saltelei, dădu fuga după un pahar şi o cană cu apă, în care pusese puţin coniac. Şi după ce căpitanul goli paharul cu sete, ea trebui să împartă ce mai rămăsese în sticlă răniţilor din jur : toate mîinile se întindeau spre ea, toţi o implorau cu buzele pîrlite de febră. Un zuav algerian, căruia nu i-a mai rămas nimic, începu să plîngă.

În timpul acesta Delaherche încerca să intre în vorbă cu doctorul, ca să obţină un tratament de favoare pentru căpitan. Bouroche tocmai intra în sală, cu şorţul plin de sînge şi cu faţa lui mare, asudată, pe care părul, ca o coamă de leu, părea că o învăluie în flăcări. La trecerea lui, oamenii se ridicau în sus, voiau să-l oprească, fiecare arzînd de dorinţa de a fi examinat fără întîrziere, de a fi salvat şi de a şti ce e cu el : „Veniţi la mine, domnule doctor, veniţi la mine !" Auzea în urmă rugăminţi abia şoptite, iar alţii, dibuind, îi atingeau uşor hainele cu degetele lor. Dar el, cu gîndul la treburile lui şi de-abia trăgîndu-şi sufletul de oboseală, îşi organiza munca fără să asculte pe nimeni. Vorbea tare cu sine, îşi număra cu degetele pacienţii, le dădea numere, îi rînduia : ăsta, ăla, apoi celălalt ; unu, doi, trei ; un maxilar, un braţ, o pulpă, în timp ce ajutorul, care era alături, ciulea urechea, ca să nu uite.

— Domnule doctor — spuse Delaherche — e aici un căpitan, căpitanul Beaudoin...

Bouroche îi luă vorba din gură.

— Cum, Beaudoin, e aici ?... Vai, bietul băiat !

Se opri în fața rănitului. Dar dintr-o privire văzu, pesemne, gravitatea cazului, căci spuse imediat, fără să se mai aplece ca să examineze piciorul rănit.

— Bun ! Să mi-l aduceți îndată ce termin cu operația care se pregătește acum.

Și se întoarse sub șopron, urmat de Delaherche, care nu voia să-l slăbească, de teamă să nu-și uite făgăduiala.

De data aceasta era vorba de dezarticularea unui umăr, după metoda lui Lisfranc ; era ceea ce chirurgii numesc o operație frumoasă, operație elegantă și rapidă, care nu durează decît patruzeci de secunde. În momentul acela se și dădea cloroform pacientului, în timp ce un ajutor îi apucase umărul cu amîndouă mîinile, cu cele patru degete la subsuoară și cu degetul mare deasupra. Atunci Bouroche, cu un scalpel în mînă, după ce strigase : „Așezați-l", prinse deltoidul, străpunse brațul și tăie mușchiul. Apoi, întorcînd cuțitul, desprinse încheietura dintr-o singură izbitură și brațul căzu, desprins din trei mișcări. Ajutorul apăsă strîns cu degetele mari pe artera humerală. „Culcați-l iar !" Bouroche rîse fără să vrea, pe cînd făcea ligatura, căci toată operația nu durase decît treizeci și cinci de secunde. Nu mai rămînea decît să aducă zdreanța de carne peste rană, ca pe un epolet turtit. Era o operație frumoasă, fiindcă omul se afla în primejdie să-și piardă în trei minute tot sîngele prin artera humerală, fără să mai punem la socoteală pericolul de moarte ce pîndește pe un rănit ori de cîte ori e ridicat sub acțiunea cloroformului.

Delaherche, înghețat de groază, ar fi voit să fugă. Dar nu mai avu timp, căci brațul se și găsea pe masă. Soldatul amputat, un recrut, un țăran zdravăn, care se trezea din amorțeală, zări brațul pe care îl luase un

infirmier să-l arunce după salcîmi. Îşi privi ţintă umărul, îl văzu tăiat şi sîngerat şi se necăji groaznic.

— Ah, fir-aţi ai dracului de dobitoci, uite ce-aţi făcut din mine!

Bouroche, sleit de puteri, nu spuse nimic. Apoi adăugă cu blîndeţe :

— Am făcut cum era mai bine, flăcăule. Era păcat s-o mierleşti! Şi, la urma urmei, cînd te-am întrebat, mi-ai spus că primeşti.

— Am primit, am primit! Ce ştiam eu?

Şi, liniştindu-se, începu să plîngă cu lacrimi amare :

— La ce dracu mai sînt bun de-aici înainte?

L-au scos afară, pe paie, şi au spălat cu nădejde muşamaua şi masa, iar căldările cu apă roşie, aruncate din nou în fugă pe iarbă, însîngerară tufele albe de margarete.

Dar Delaherche se minuna că auzea mereu tunul. De ce nu înceta? Faţa de masă a Rosei trebuia să fîlfîie acum pe fortăreaţă. Şi, dimpotrivă, ai fi zis că tirul bateriilor prusace era şi mai viu. Era un vacarm care te asurzea, un bubuit care zgîlţîia şi pe cei mai potoliţi, într-o spaimă tot mai mare. Toate zguduiturile astea care îţi sfîşiau inima, dăunau cu siguranţă şi operatorilor şi celor operaţi. Toată ambulanţa era răvăşită, înnebunită, pînă la exasperare.

— Doar se terminase. Ce mai vor acum? strigă Delaherche, care asculta neliniştit, socotind la fiecare clipă că aude ultima bubuitură.

Apoi, întorcîndu-se spre Bouroche, ca să-i aducă aminte de căpitan, rămase surprins să-l găsească întins pe burtă, pe o grămadă de paie, cu braţele goale pînă la umeri, vîrîte în două găleţi cu apă rece. Ajuns la capătul puterilor morale şi fizice, doctorul se odihnea acolo, distrus, doborît de tristeţe, de desperare fără margini, în unul din acele minute de înfrîngere a practicianului, care se simte neputincios. Şi, totuşi, era un om zdravăn, rezistent, o fire dîrză. Dar fusese şi el atins de întrebarea „la ce bun“? Sentimentul că nu va face niciodată totul, că nu va putea face totul, îl pa-

ralizase pe neaşteptate. La ce bun, de vreme ce şi aşa moartea era mai tare ?

Doi infirmieri îl aduceau pe o brancardă pe căpitanul Beaudoin.

— Domnule doctor — îndrăzni să spună Delaherche — iată-l pe căpitan.

Bouroche deschise ochii, îşi scoase braţele din cele două găleţi, le scutură şi le şterse de paie. Apoi, ridicîndu-se în genunchi, spuse :

— A, da, fir-ar să fie, altul la rînd... Păi da, sigur, nu s-a terminat ziua.

Şi sări în picioare, cu forţe noi, scuturîndu-şi capul de leu cu părul roşcat, îmbărbătat de meserie şi de disciplina severă.

Gilberte şi doamna Delaherche veniseră după brancardă ; dar se opriră la cîţiva paşi, cînd căpitanul fu culcat pe salteaua acoperită cu muşama.

— Bun, va să zică-i deasupra gleznei drepte, spunea Bouroche, care vorbea mult, ca să-i abată atenţia rănitului. Nu e rău în locul ăsta. Scapi ieftin... Ia să vedem şi noi cum stăm.

Dar se vedea că e îngrijorat de toropeala în care căzuse Beaudoin. Se uită la pansamentul de urgenţă, o legătură obişnuită, strînsă şi prinsă de pantalon cu o teacă de baionetă. Şi mîrîia printre dinţi la sudălmi, întrebînd cine o fi fost neisprăvitul care făcuse o treabă ca asta, de mîntuială. Apoi, tăcu deodată. Înţelesese : cu siguranţă că pe drum, în fundul trăsurii înţesate de răniţi, bandajul se slăbise şi, alunecînd, nu mai strînsese rana, ceea ce provocase o hemoragie grozavă.

Bouroche se mînie grozav pe un sanitar care-l ajuta.

— Mă, mormolocule, taie o dată mai repede !

Sanitarul tăie pantalonii şi izmenele, bocancul şi ciorapul. Piciorul, pe urmă laba, apărură în toată goliciunea lor, palide, mînjite de sînge. Deasupra gleznei se vedea o rană urîtă, în care o schijă de obuz vîrîse o fîşie de postav roşu. O bucată de carne sfîrtecată, o parte din muşchi, atîrna terciuită din rană.

Gilberte trebui să se reazime de un stîlp al șopronului. Oh, carnea aceea, carnea aceea atît de albă, carnea aceea amestecată acum cu sînge și ciopîrțită! Cu toată groaza, nu-și putea lua ochii de acolo.

— Ei, drăcia dracului! spuse Bouroche. Da' bine te-au mai dichisit!

Pipăi piciorul și-l simți rece, pentru că pulsul nu mai bătea în el. Se întunecă la față, strîngînd buzele, așa cum făcea totdeauna în fața cazurilor grave.

— Ei, drăcia dracului! Urît arată piciorul! repetă el.

Căpitanul, pe care îngrijorarea îl trezise din toropeala lui, se uită țintă la el, așteptînd. În cele din urmă, îl întrebă:

— De ce, domnule doctor?

Dar Bouroche își avea tactica lui: nu cerea niciodată direct unui rănit consimțămîntul pentru o amputare absolut necesară. Prefera ca rănitul să vadă el însuși că nu e altă scăpare.

— Urît arată piciorul, șopti el, ca pentru sine. N-o să-l putem salva.

Beaudoin vorbi din nou, nervos:

— Păi atunci, să scăpăm de el, domnule doctor. Ce credeți?

— Cred că ești un viteaz, domnule căpitan, și că o să mă lași să fac ce trebuie.

Ochii căpitanului Beaudoin se pierdură, se tulburară ca într-un fel de ceață roșiatică. Înțelesese. Dar, cu toată spaima grozavă care îl sugruma, răspunse scurt, cu curaj:

— Dați-i drumul, domnule doctor.

Pregătirile nu durară mult. Ajutorul stătea gata cu șervetul îmbibat cu cloroform, pe care-l puse repede sub nasul pacientului. Apoi, în momentul în care se produse scurta frămîntare care precedea anestezia, doi infirmieri îl traseră pe căpitan pe saltea, în așa fel ca să aibă picioarele libere. Unul dintre ei îl apucă de piciorul stîng, în timp ce un ajutor, apucîndu-l de drep-

tul îl apăsa zdravăn cu amîndouă mîinile, chiar la inghine, ca să comprime arterele.

Cînd Gilberte îl văzu pe Bouroche apropiindu-se cu bisturiul, nu mai putu să mai îndure :

— Nu, nu, e îngrozitor !

Şi, simţind că leşină, se sprijini de doamna Delaherche, care trebui să întindă braţul ca s-o ţină în picioare.

— De ce mai stai aici ?

Cu toate acestea nici una nu se clinti din loc. Întoarseră capul, ca să nu mai vadă, şi rămaseră nemişcate, tremurînd vargă, strînse una lînă alta, cu toate că nu se iubeau prea mult.

Tocmai în ceasul acela din zi tunul porni să bubuie mai tare ca pînă atunci. Era ora trei şi Delaherche, dezorientat, scos din fire, spuse că nu mai înţelege nimic. Acum nu mai rămînea nici o îndoială : bateriile prusace, în loc să se potolească, îşi înteţeau focul. Pentru ce ? Ce se întîmplase ? Era un bombardament infernal. Pămîntul se cutremura, văzduhul ardea în flăcări. În jurul Sedanului cerul de bronz, cele opt sute de tunuri ale armatelor germane, trăgeau deodată, bîntuind cîmpiile vecine cu focul lor necontenit. Şi dacă tot acest foc concentric ar fi bătut centrul de pe toate înălţimile dimprejur, ar fi făcut praf şi scrum oraşul în două ceasuri. Partea proastă era că obuzele începuseră din nou să cadă pe case. Se auzeau explozii din ce în ce mai dese. Un obuz explodă în strada Voyards. Altul dărîma coşul cel mare al fabricii, iar bucăţile de moloz căzură de pe acoperiş în faţa hangarului.

Bouroche ridică ochii, bombănind :

— Au de gînd acum să ne prăpădească şi răniţii ?... Vacarmul ăsta e insuportabil !

În vremea asta infirmierul ţinea întins piciorul căpitanului şi doctorul, cu o rapidă incizie circulară, tăie pielea sub genunchi, cu cinci centimetri mai jos de locul unde socotea că trebuie să taie oasele cu fierăstrăul. Pe urmă, repede, cu acelaşi bisturiu, pe care nu-l mai schimba, ca să nu piardă vremea dădu la o

parte pielea, o ridică de jur-împrejur, ca pe o coajă de portocală curățată. Dar, cînd să taie mușchii, un infirmier se apropie și-i șopti la ureche :

— Numărul doi s-a dus.

În zgomotul acela asurzitor, doctorul nu auzi nimic.

— Vorbește, mă, dracului, mai tare ! Îmi vîjîie urechile din cauza afurisitelor de tunuri.

— Numărul doi s-a dus.

— Care era ăla cu numărul doi ?

— Brațul.

— Bun ! Ei, păi, aduceți pe cel cu numărul trei — falca.

Și cu o îndemînare extraordinară, fără să șovăie, reteză mușchii dintr-o singură tăietură, pînă la oase. Dezveli tibia și peroneul, puse între ele călușul cu trei reazime, ca să le sprijine. Apoi, cu o singură mișcare a fierăstrăului, le reteză pe amîndouă, și piciorul rămase în mîinile infirmierului care-l ținea.

Curse puțin sînge, datorită străşniciei cu care apăsase ajutorul în jurul pulpei. Legătura celor trei artere se făcu repede. Dar doctorul clătină din cap. Și după ce ajutorul își luă degetele, el examină rana și spuse încet, fiind sigur că pacientul nu putea încă să-l audă :

— E prost. Arteriolele nu dau sînge.

Apoi, cu un gest, își încheie diagnosticul: încă un biet flăcău dus pe copcă ! Și pe fața lui plină de sudoare se iviră iarăși oboseala și o tristețe fără margini, deznădejdea acelui „la ce bun“, de vreme ce din zece inși nici patru nu puteau fi salvați. Se șterse pe frunte și începu să îndoiască pielea și să facă cele trei suturi de apropiere.

Gilberte se întoarse chiar în clipa aceea. Delaherche îi spusese că-i gata și că poate să se uite. Totuși, zări piciorul căpitanului, pe care sanitarul îl ducea la groapa de după salcîmi. Groapa cu morți se umplea treptat. Alți doi morți erau întinși în ea, unul cu gura neagră, căscată peste măsură, de parcă ar mai fi urlat și acum ; altul, închircit de o groaznică agonie, se făcuse cît un pumn, de parcă ar fi fost un copil pipernicit și rahitic.

Partea proastă era că grămada de resturi se revărsase pînă la urmă şi în aleea vecină. Neştiind unde să pună mai bine piciorul căpitanului, sanitarul stătu puţin pe gînduri, dar neavînd ce face, îl aruncă tot în grămadă.

— Bun, e gata ! îi spuse doctorul lui Beaudoin, pe care-l trezeau din somn. Ai scăpat.

Dar căpitanul nu se bucura ca omul care se deşteaptă, aşa cum se întîmplă după operaţiile reuşite. El se ridică puţin şi căzu înapoi pe saltea, îngînînd cu o voce slabă :

— Vă mulţumesc, domnule doctor. Mai bine că s-a terminat o dată.

Atunci simţi usturimea pansamentului cu alcool. Şi pe cînd aduceau brancarda ca să-l ia, o explozie îngrozitoare zgudui toată fabrica. Un obuz explodase în dosul şopronului, în curtea cea mică, unde se afla pompa de apă. Geamurile se făcură ţăndări, în timp ce un fum gros năvălea în ambulanţă. În sală panica îi ridicase pe răniţi din culcuşurile lor de paie şi toţi strigau îngroziţi, vrînd să fugă.

Delaherche se repezi, ca ieşit din minţi, ca să vadă stricăciunile. Au să-i dărîme şi au să-i ardă oare casa ? Ce se întîmplase ? Dacă împăratul voia încetarea focului, de ce începuseră iar ?

— Mişcaţi-vă dracului o dată ! strigă Bouroche sanitarilor împietriţi de groază. Spălaţi-mi masa şi aduceţi-mi pe numărul trei !

Spălară masa, aruncară încă o dată, din fugă, căldările cu apă înroşită pe pajiştea grădinii. Tufele de margarete nu mai erau acum decît un terci năclăit de sînge, verdeaţă şi flori tocate în sînge. Iar doctorul, căruia îi fusese adus numărul trei, ca să se odihnească puţin, se apucă să caute un glonţ, care, după ce spărsese maxilarul inferior al pacientului, intrase, pesemne, sub limbă. Curgea mult sînge şi-i mînjea degetele.

În sală, căpitanul Beaudoin fusese din nou culcat pe saltea. Gilberte şi doamna Delaherche urmaseră brancarda. Pînă şi Delaherche, cu toată frămîntarea lui, veni să stea puţin de vorbă.

— Odihneşte-te, domnule căpitan. O să-ţi pregătim o cameră şi te vom lua la noi.

Dar, în buimăceala lui, rănitul se deşteptă o clipă şi avu un moment de luciditate.

— Nu, sînt sigur că am să mor.

Şi îi privi pe cîteşitrei, cu ochii măriţi, plini de spaima morţii.

— O, domnule căpitan, cum îţi vine să spui una ca asta ? şopti Gilberte, îngrozită, silindu-se să zîmbească. Peste o lună vei fi iar pe picioare.

El clătina din cap ; nu mai avea ochi decît pentru ea. O privea, cu o nesfîşită părere de rău după viaţă, cu slăbiciunea unui om care simte că se duce, aşa, prea tînăr, fără să fi gustat din plin bucuria de a trăi.

— Am să mor, am să mor. Oh, e îngrozitor...

Apoi, deodată, zărindu-şi uniforma mînjită şi ruptă, şi mîinile murdare, păru că suferă cumplit că e nevoit să apară astfel în faţa femeilor. Îi fu ruşine să se lase în halul ăsta, iar gîndul că nu era destul de corect îl făcu, pînă la urmă, să-şi recapete curajul. Reuşi să vorbească cu o voce mai veselă :

— Numai că, dacă e să mor, aş vrea să mor cu mîinile curate... Doamnă, fiţi atît de amabilă să udaţi un şervet şi să mi-l daţi.

Gilberte dădu fuga, se întoarse cu prosopul şi voi să-l şteargă chiar ea pe mîini. Din această clipă, el dădu dovadă de mult curaj, preocupat să moară ca un om civilizat. Delaherche îl îmbărbăta şi o ajuta pe soţia lui să-l aşeze cît mai bine. Iar bătrîna doamnă Delaherche, în faţa acestui muribund, cînd văzu că soţii se îngrijesc atîta de el, simţi că-i trece supărarea. Trebuia să tacă şi de data asta, deşi ştia şi se jurase că-i va spune tot fiului său. La ce să mai întristeze toată familia, din moment ce moartea avea să şteargă păcatul ?

Şi lucrurile se terminară repede de tot. Căpitanul Beaudoin, care slăbea mereu, căzu iar în toropeală. O sudoare de gheaţă îi scălda fruntea şi gîtul. Deschise o clipă ochii, pipăi, ca şi cum ar fi căutat o plapumă în-

chipuită, pe care voia s-o tragă pînă la bărbie, cu mîinile crispate, cu o mişcare înceată şi stăruitoare.

— Vai, mi-e frig, mi-e tare frig !

Şi muri, stingîndu-se fără să horcăie, iar faţa lui liniştită, subţiată, păstră întipărită o tristeţe fără margini.

Delaherche avu grijă ca trupul, în loc să fie aruncat la grămada comună, să fie aşezat într-un şopron vecin. Voia s-o silească pe Gilberte, care era foarte mişcată şi plîngea, să se ducă acasă. Dar ea spuse că i-ar fi foarte frică acum, singură, şi că mai bine rămîne cu soacră-sa în agitaţia aceea a ambulanţei, unde mai putea să uite, lucrînd.

Şi alergă imediat să dea de băut unui ostaş dintr-o unitate de vînători din Africa, prins de aiureala fcbrei, ajută unui sanitar să panseze mîna unui soldat tînăr, un recrut de douăzeci de ani, care venise pe jos de pe front şi care îşi pierduse degetul cel mare. Şi, fiindcă era drăguţ şi ghiduş, şi făcea haz de rana lui cu un aer nepăsător de parizian poznaş, Gilberte îşi recăpătă voioşia alături de el.

În timpul agoniei căpitanului canonada crescuse parcă în intensitate. Un alt obuz căzuse în grădină, retezînd unul din copacii seculari. Oamenii, înnebuniţi, strigau că tot Sedanul e în flăcări, fiindcă în mahalaua Cassine se declarase un mare incendiu. Era sfîrşitul lumii, dacă bombardamentul ar mai fi continuat multă vreme cu aceeaşi intensitate.

— Nu e cu putinţă, mă duc iar acolo ! spuse Delaherche scos din fire.

— Unde ? întrebă Bouroche.

— La subprefectură, ca să ştiu dacă împăratul doar îşi bate joc de noi, cînd vorbeşte de înălţarea drapelului alb.

Doctorul rămase cîteva clipe uluit, cu gîndul la drapelul alb, la înfrîngere, la capitulare ; toate veneau să-i sporească suferinţa pe care o îndura ştiind că nu poate să-i salveze pe toţi, pe bieţii flăcăi care erau aduşi făcuţi zob. Făcu un gest furios de desperare.

— Du-te dracului ! Că şi aşa tot ne-a luat dracu pe toţi !

Afară, lui Delaherche îi fu şi mai greu să-şi croiască drum prin mulţimea tot mai deasă. Din minut în minut, străzile erau tot mai înţesate de puhoiul de soldaţi răzleţiţi de unităţi. Întrebă pe mai mulţi dintre ofiţerii pe care îi întîlni, dar nici unul nu văzuse drapelul alb pe fortăreaţă. În cele din urmă, un colonel spuse că l-a întrezărit o clipă, doar cît a fost ridicat şi dat jos. Asta ar fi explicat totul, fie că germanii nu putuseră să-l vadă, fie că, văzîndu-l că apare şi dispare, ei îşi inteţiseră focul, înţelegînd că agonia era aproape. Ba umbla zvonul că un general, înnebunit de mînie, se năpustise — la apariţia drapelului alb — şi-l smulsese cu propriile sale mîini, frîngîndu-i lemnul şi călcînd în picioare pînza. Şi bateriile prusace trăgeau fără încetare, proiectilele plouau pe acoperişuri şi pe străzi, casele ardeau, iar unei femei un proiectil îi zdrobise capul la colţul pieţei Turenne.

La subprefectură, Delaherche n-o mai găsi pe Rose în odăiţa de la portar. Toate uşile erau vraişte. Începuse debandada. Se sui atunci pe scară şi nu întîlni decît oameni speriaţi ; nimeni nu-l întrebă ce caută acolo. La primul etaj, pe cînd şovăia neştiind încotro să se îndrepte, o întîlni pe fată.

— Ah, domnule Delaherche, e rău, rău de tot... Poftiţi, uitaţi-vă repede, dacă vreţi să-l vedeţi pe împărat.

Într-adevăr, la stînga, o uşă prost închisă se crăpase niţel şi prin deschizătură putea fi zărit împăratul, care îşi reluase plimbarea, cu paşi nesiguri, de la sobă pînă la fereastră. Se zbuciuma, nu se oprea locului, în ciuda durerilor grozave.

Tocmai intrase un aghiotant, cel care închisese atît de prost uşa, şi îl auziră pe împărat întrebîndu-l cu o voce enervată de durere :

— Bine, domnule, de ce mai continuă bombardamentul, de vreme ce am dat ordin să se ridice steagul alb ?

Tunul acela al cărui bubuit nu mai contenea, sporindu-şi violenţa cu fiecare clipă, ajunsese pentru el un chin insuportabil. De cîte ori se apropia de fereastră, parcă îl lovea drept în inimă. Iarăşi sînge, iarăşi vieţi omeneşti secerate din vina lui ! Fiecare minut îngrămădea alţi morţi, fără nici un folos. Şi, în revolta sa de visător înduioşat, adresase de zeci de ori aceeaşi întrebare desperată persoanelor care intrau.

— Ei bine, de ce mai continuă bombardamentul, din moment ce am ordonat să se ridice steagul alb ?

Aghiotantul îngăimă un răspuns, pe care Delaherche nu-l putu prinde. De altfel împăratul nu se oprise de loc, împins fără încetare de nevoia de a se întoarce la fereastra aceea unde bubuitul neîntrerupt al bombardamentului îi sfîşia inima. Era şi mai palid acum, iar figura lui prelungă, tristă şi obosită, cu urme din fardul pus de dimineaţă, arăta că sfîrşitul e aproape.

În clipa aceea un omuleţ repezit, cu uniforma plină de praf, şi în care Delaherche recunoscu pe generalul Lebrun, trecu prin faţa lor pe coridor şi împinse uşa, fără să se anunţe. Şi, numaidecît, se auzi iarăşi vocea neliniştită a împăratului.

— Dar bine, domnule general, de ce continuă bombardamentul, de vreme ce am dat ordin să se înalţe drapelul alb ?

Aghiotantul ieşi, uşa se închise şi Delaherche nu putu să audă nici măcar răspunsul generalului. Totul dispăruse.

— Ah — spuse iarăşi Rose — lucrurile stau prost. Simt eu, după faţa domnilor ăstora. E ca şi cu faţa mea de masă, pe care n-am s-o mai văd. Spun unii că a fost ruptă... Din toate astea îmi e mai milă de împărat, că el e mai bolnav decît mareşalul. Ar fi mai bine să stea în pat, decît în camera asta, unde se prăpădeşte, mergînd aşa, într-una.

Rose era foarte mişcată, iar pe chipul ei frumos, bălai, se vădea o milă sinceră. De aceea Delaherche, al cărui zel bonapartist se răcise în chip ciudat de vreo două zile, o socoti cam prostuţă. Cu toate acestea mai

stătu puţin cu ea jos, ca să pîndească plecarea generalului Lebrun. Iar cînd apăru generalul, se luă după el.

Generalul Lebrun îi arătase împăratului că, dacă voiau să ceară un armistiţiu, era nevoie de o scrisoare iscălită de comandantul suprem al armatei franceze, care să fie trimisă comandantului suprem al armatelor germane. Apoi, el se oferise să scrie această scrisoare şi să pornească în căutarea generalului de Wimpffen, care urma s-o semneze.

Avea scrisoarea la el, dar se temea că n-o să-l găsească pe de Wimpffen, neştiind în ce punct al frontului se afla. Şi apoi, în Sedan era o asemenea îmbulzeală, încît trebui să meargă cu calul la pas. Delaherche putu, astfel, să-l însoţească pînă la bariera du Ménil.

Dar, ieşit la drum, generalul Lebrun porni în galop şi avu norocul, cînd ajunse la Balan, să-l zărească pe generalul de Wimpffen. Numai cu cîteva minute mai înainte Wimpffen îi scrisese împăratului : „Sire, veniţi să luaţi comanda trupelor, care îşi vor face o datorie de onoare deschizîndu-vă un drum printre liniile duşmane". De aceea o mînie groaznică îl cuprinse numai la auzul cuvîntului de armistiţiu. Nu, nu, nu semna nimic. El voia să se lupte ! Era ora trei şi jumătate. Şi puţin după aceea avu loc eroica şi desperata încercare, ultimul asalt pentru deschiderea unui drum printre bavarezi, un nou marş spre Bazeilles. Ca trupele să mai capete curaj, se minţea şi se striga pe străzile Sedanului şi pe cîmpiile din împrejurimi : „Vine Bazaine, vine Bazaine !" Încă de dimineaţă ăsta era visul multora. Li se părea că aud tunul armatei din Metz, la fiecare nouă baterie pe care germanii o băgau în foc. Au fost adunaţi aproape o mie două sute de oameni, soldaţi împrăştiaţi din toate corpurile şi din toate armele. Şi coloana aceasta mică porni eroic, în pas alergător, pe drumul măturat de obuze. Mai întîi a fost ceva extraordinar : oamenii care cădeau nu împiedicau avîntul celorlalţi. Au mers aşa aproape cinci sute de metri, duşi de un curaj cu drept cuvînt vijelios. Dar curînd rîndurile se răriră, cei mai curajoşi dădură îndă-

răt. Ce puteai să faci împotriva numărului copleşitor ? Aici nu mai era la mijloc decît îndrăzneala nebunească a unui comandant de armată care nu voia să fie învins. Şi generalul de Wimpffen rămase în cele din urmă singur cu generalul Lebrun, pe drumul acesta dintre Balan şi satul Bazeilles, pe care trebuiră să-l părăsească definitiv. Nu le mai rămînea decît să se retragă sub zidurile Sedanului.

Indată ce-l pierdu din ochi pe general, Delaherche se grăbi să se întoarcă la fabrică, stăpînit de un singur gînd : să se urce din nou la postul lui de observaţie, ca să urmărească tot ce se întîmplă în depărtare. Dar, cînd ajunse, se opri o clipă, dînd sub bolta porţii de colonelul de Vineuil, care era adus, cu cizma plină de sînge, aproape leşinat, întins pe fîn, în fundul unui faeton de zarzavagiu. Colonelul se încăpăţînase să-şi adune resturile regimentului, pînă în clipa cînd căzuse de pe cal. Îl urcară numaidecît într-o cameră la primul etaj şi Bouroche, venit în grabă, găsi numai o rană a gleznei. De aceea se mulţumi să panseze rana, după ce scoase dinăuntru bucăţile de piele din cizmă. Nu se mai putea stăpîni şi coborî, scos din fire, strigînd că mai bine şi-ar tăia singur un picior decît să-şi mai facă meseria în condiţii atît de groaznice, fără instrumentele potrivite şi fără ajutoarele necesare. Într-adevăr, jos, nemaiştiind unde să mai pună răniţii, se hotărîseră să-i întindă în grădină, pe iarbă. Se şi făcuseră două rînduri de oameni care aşteptau văietîndu-se afară, sub ploaia de obuze ce cădeau mereu. Numărul celor aduşi la ambulanţă, de la amiază, trecea de patru sute şi doctorul ceruse chirurgi, dar nu i se trimisese decît un medic tînăr din oraş. Nu putea face numai el toate ! Cerceta, tăia, reteza cu fierăstrăul, cosea la loc, înfuriat şi îndurerat, văzînd că îi aduceau mereu mai mult de lucru decît era cu putinţă unui om să prididească. Gilberte, beată de spaimă, îngreţoşată de atîta sînge şi atîtea lacrimi, rămăsese lîngă unchiul său, colonelul. O lăsase în curte pe doamna Delaherche să dea de băut celor

chinuiţi de febră şi să şteargă obrajii năduşiţi ai muribunzilor.

Pe terasă, Delaherche încercă repede să-şi dea seama de situaţie. Oraşul suferea mai puţin decît se aşteptase, căci un singur incendiu îşi arunca trîmbele de fum gros şi negru în mahalaua Cassine. Fortul de la Palatinat nu mai trăgea, pesemne din lipsă de muniţii. Doar tunurile de la bariera Parisului mai slobozeau arareori cîte un proiectil. Şi îndată, atenţia îi fu atrasă de un alt drapel alb ce se înălţa pe turn. Dar probabil că de pe cîmpul de bătaie nu putea fi văzut, deoarece focul continua tot atît de intens. Acoperişurile vecine îi ascundeau lui Delaherche drumul spre Balan şi el nu putu să urmărească mişcarea trupelor. De altminteri, punînd ochiul la luneta care rămăsese îndreptată spre inamic, zări statul-major german, pe care-l văzuse în locul acela încă la amiază.

Comandantul suprem, minusculul soldat de plumb, înalt cît jumătate din degetul cel mic, în care era sigur că recunoaşte pe regele Prusiei, stătea tot în picioare, în uniforma lui de culoare închisă, în faţa celorlalţi ofiţeri, cei mai mulţi culcaţi pe iarbă, încărcaţi de fireturi. Se găseau acolo ofiţeri străini, aghiotanţi, generali, mareşali de curte, prinţi, toţi cu binocluri, şi urmărind încă de dimineaţă, ca la un spectacol, agonia armatei franceze. Şi acum drama cutremurătoare lua sfîrşit.

De pe înălţimea împădurită a culmii Marfée regele Wilhelm asistase la joncţiunea trupelor sale. Se isprăvise. Armata a treia, sub comanda fiului său, prinţul regal de Prusia, care venise pe drumul de la Saint-Menges şi Fleigneux, luase în stăpînire platoul de la Illy, în timp ce armata a patra, comandată de prinţul regal de Saxa, ajungea la locul de întîlnire prin Daigny şi Givonne, ocolind pădurea Garennei. Corpurile XI şi V dădeau astfel mîna cu corpul XII şi cu Garda. Încercarea supremă de spargere a încercuirii, în momentul în care se desăvîrşea, zadarnica şi glorioasa şarjă a diviziei Margueritte, smulsese regelui un strigăt de ad-

mirație : „Oh, ce viteji". Acum, cînd învăluirea matematică, neîndurată, se termina, cînd fălcile cleștelui se închiseseră, regele putea să cuprindă, dintr-o singură ochire, șirul nesfîrșit de oameni și de tunuri care încercuia armata învinsă. La nord încleștarea devenea din ce în ce mai strînsă, împingîndu-i pe fugari în Sedan, sub focul tot mai intens al bateriilor, a căror linie neîntreruptă tivea zarea.

Spre sud, satul Bazeilles învins, pustiit și trist, ardea în ultimele pîlpîiri, aruncînd bușneaguri groase de fum și de scîntei, în timp ce bavarezii, stăpîni pe Balan, își puneau tunurile în bătaie la trei sute de metri de porțile orașului. Dar celelalte baterii, cele de pe malul stîng, instalate la Pont-Maugis, la Noyers, la Frénois, la Wadelincourt, care trăgeau fără să se oprească de aproape douăsprezece ore, băteau mai de sus, completînd cercul de foc de netrecut, pînă sub picioarele regelui.

Dar regele Wilhelm, obosit, își lăsă ochianul deoparte, pentru o clipă. Și continuă să privească cu ochii liberi. Soarele pieziș cobora spre pădure, apunînd pe un cer de o limpezime fără pată. Toată cîmpia aceea nemărginită părea poleită cu aur, scăldată într-o lumină atît de clară, încît cele mai mici amănunte căpătau forme ciudat de precise. Putea să distingă casele din Sedan, cu zăbrelele mici și negre de la ferestre, întăririle, fortăreața, sistemul acela complicat de apărare, ale cărui metereze se deslușeau foarte clar. Apoi, de jur-împrejur, satele curate și înverzite, împrăștiate printre țarini, păreau niște ferme scoase din cutiile de jucării, Donchery la stînga, la marginea cîmpiei netede, Douzy și Carignan la dreapta, în livezi. Parcă ai fi putut număra copacii din pădurea Ardenilor, a cărei mare de verdeață se pierdea pînă la frontieră. Scăldată în lumina aceea, Meusa, cu coturile sale leneșe, nu mai era decît un rîu de aur fin. Și lupta îngrozitoare, mînjită de sînge, părea un pastel delicat, văzut de la înălțimea aceea, sub privirile de bun rămas ale soarelui : călăreții morți, caii cu pîntecele desfăcute, presărau

platoul Floing cu pete vii. Spre dreapta, spre Givonne, cele din urmă învălmăşeli ale retragerii încîntau ochiul cu vîrtejul de puncte negre care alergau sau care se rostogoleau. În acest timp, în peninsula Iges, la stînga, o baterie bavareză, cu tunurile ei mari cît nişte beţe de chibrituri, părea o jucărie mecanică pusă la punct perfect, aşa de bine i se puteau urmări mişcările, cu o regularitate de ceasornic. Dobîndiseră victoria, nesperată, fulgerătoare şi regele nu avea remuşcări, în faţa acestor cadavre atît de mici, a acestor mii de oameni care valorau mai puţin decît praful de pe drum, a acestei văi imense în care incendiile din Bazeilles, măcelurile de pe Illy şi spaima Sedanului nu împiedicau natura nepăsătoare să se arate frumoasă, în amurgul senin al unei zile minunate.

Dar, deodată, Delaherche zări un general francez, îmbrăcat cu un veston albastru, care suia coastele culmii Marfée, călare pe un cal negru, iar în faţa lui mergea un husar cu un drapel alb. Era generalul Reille, pe care împăratul îl însărcinase să ducă regelui Prusiei această scrisoare : „Frate, neputînd să mor în mijlocul armatelor mele, nu-mi rămîne decît să depun sabia mea în mîinile Majestăţii-Voastre. Sînt al Majestăţii-Voastre bun frate, Napoleon". În graba sa de a opri măcelul, deoarece nu mai era stăpîn, împăratul se preda, sperînd să-l înduioşeze pe învingător. Şi Delaherche îl văzu pe generalul Reille oprindu-se la zece paşi de rege, descălecînd, apoi înaintînd, fără arme, doar cu o cravaşă în mînă, ca să înmîneze scrisoarea. Soarele asfinţea într-o geană uriaşă de lumină trandafirie. Regele se aşeză pe un scaun, se sprijini de spătarul unui alt scaun, pe care îl ţinea un secretar, şi răspunse că primeşte spada şi aşteaptă să i se trimită un ofiţer împuternicit să ducă tratativele în privinţa capitulării.

VII

La ora aceeea, în jurul Sedanului, de pe toate pozițiile pierdute, de la Floing, de pe podișul Illy, din pădurea Garennei, din valea Givonnei, de pe drumul spre Bazeilles, se revărsa un puhoi de oameni îngroziți, de cai și de tunuri, năpustindu-se spre oraș. Fortăreața asta, pe care ca niște neghiobi se gîndiseră să se sprijine, se transforma într-o ispită nenorocită, într-un adăpost la îndemîna celor ce fugeau. Ea era mîntuirea către care se lăsau tîrîți chiar și cei mai viteji, în descurajarea și spaima ce pusese stăpînire pe toți. Își închipuiau că, o dată ajunși acolo, după metereze, au să scape, în sfîrșit, de urgia acelei artilerii grozave care bubuia de aproape douăsprezece ore. Parcă nu mai rămăsese nici conștiință, nici judecată : animalul tîra omul după el. Nebunia instinctului de conservare îi mîna în goană, în căutarea unui bîrlog în care să se cuibărească și să moară.

Lîngă zidul cel mic, Maurice, care stropea cu apă rece fața lui Jean, îl văzu că deschide ochii și izbucni într-un chiot de bucurie.

— Ah, săracul de tine, credeam c-ai dat ortul popii !... Și să nu-ți închipui că vreau să te cert, da' tare greu mai ești, omule !

Încă năucit, Jean părea că se trezeşte dintr-un vis. Apoi, cînd înţelese, pesemne, şi îşi aduse aminte, două lacrimi mari i se prelinseră pe obraji. Băiatul acesta atît de firav, pe care-l îndrăgise şi-l îngrijea ca pe un copil, găsise, prin urmare, în avîntul prieteniei lui, destulă putere ca să mai glumească.

— Ia stai să-ţi văd un pic scăfîrlia.

Rana nu era cine ştie ce, numai o zgîrietură a pielii capului, prin care cursese cam mult sînge. Părul, îmbibat cu sînge închegat, formase un fel de tampon. De aceea se feri cu grijă să dea cu apă pe el, ca nu cumva rana să se deschidă iar.

— Aşa, te-am ferchezuit. Acum mai ai şi tu chip de om... Stai niţel, să-ţi pun şi ceva pe cap.

Şi, luînd de-alături chipiul unui soldat mort, i-l aşeză cu grijă pe cap.

— Numai bine măsura ta... Acum, dacă poţi să te ţii pe picioare, sîntem o mîndreţe de flăcăi.

Jean se ridică, îşi clătină capul, ca să se încredinţeze că era teafăr. Numai ţeasta şi-o simţea cam grea. Avea să meargă bine de tot. Şi, cuprins de o înduioşare de om simplu, îl înşfăcă în braţe pe Maurice, mai-mai să-l înăbuşe la piept, neputînd rosti decît aceste vorbe :

— Oh, puişorule drag, puişorule drag !

Dar prusacii nu mai erau departe şi ei nu trebuiau să-şi mai piardă vremea pe după zid. Locotenentul Rochas se şi retrăgea, cu cei cîţiva oameni ai lui, apărînd drapelul pe care sublocotenentul îl ducea sub braţ, înfăşurat pe lemn. Lapoulle, înalt cum era, putea să se ridice şi să mai tragă din cînd în cînd, peste coama zidului ; în vreme ce Pache îşi pusese puşca în bandulieră, socotind fără îndoială că era de-ajuns, că venise acum ora de mîncare şi de somn. Mergînd pitiş, Jean şi Maurice se grăbiră să-i ajungă din urmă. Nu duceau lipsă nici de arme, nici de cartuşe : n-aveai decît să întinzi mîna să le iei de jos. Se înarmară iarăşi, fiindcă lepădaseră tot de pe ei, şi raniţa şi celelalte, în clipa cînd unul trebuise să-l ia în cîrcă pe celălalt. Zidul se

întindea pînă la pădurea Garennei şi mica ceată, crezîndu-se în siguranţă, se ascunse repede îndărătul unei ferme, iar de acolo intră în pădure.

— Ei, — spuse Rochas, cu încrederea lui nezdruncinată de totdeauna — o să ne tragem sufletul o clipă aici şi pe urmă pornim iar ofensiva.

De la cei dintîi paşi, toţi simţiră că intră în iad. Dar nu mai puteau da îndărăt, trebuiau să treacă cu orice preţ prin pădure, singura lor linie de retragere. În clipa aceea era o pădure îngrozitoare, pădurea deznădejdii şi a morţii. Înţelegînd că pe acolo se retrăgeau trupe, prusacii o ciuruiau cu gloanţe, o copleşeau cu obuze. Şi pădurea se zbuciuma şi vuia, în trosnetul crengilor rupte, de parc-ar fi fost biciuită de o furtună. Obuzele retezau copacii, gloanţele făceau să plouă cu frunze, iar din trunchii despicaţi păreau că se aud glasuri jalnice, hohote de plîns izbucneau o dată cu grindina de crenguţe din care lăcrima seva. Ai fi zis că-i jelania unei mulţimi înlănţuite, groaza şi ţipetele a mii de fiinţe ţintuite la pămînt, care nu puteau să fugă, sub focul acesta intens. Nicicînd un vifor de spaimă nu s-a abătut mai cumplit decît în pădurea bombardată.

Maurice şi Jean, care-i ajunseseră pe camarazii lor, fură cuprinşi de groază numaidecît. Mergeau în momentul acela pe sub copaci înalţi şi puteau să alerge. Dar gloanţele şuierau, se încrucişau. Era cu neputinţă să le ghiceşti direcţia, în aşa fel ca să te aperi fugind de la un copac la altul. Doi oameni fură ucişi, loviţi din spate şi din faţă. Înaintea lui Maurice, un stejar secular, cu trunchiul sfărîmat de un obuz, se prăvăli cu măreţia tragică a unui erou, strivind totul împrejurul lui. Şi, în clipa cînd tînărul sărea înapoi, în stînga lui, un fag uriaş, căruia un alt obuz îi zburase coroana, se sfărîma, se prăbuşea, aidoma schelăriei unei catedrale. Unde să fugă? Incotro să-şi întoarcă paşii? Din toate părţile nu se vedeau decît crengile căzînd ca într-o imensă clădire care ar sta să se prăbuşească, cu sălile înşirate sub tavane ce se dărîmă. Apoi, după ce săriră

într-un tufăriş, ca să scape de primejdia de a fi striviţi de copacii cei mari, Jean fu cît pe-aci să fie tăiat în două de un proiectil care, spre norocul lui, nu explodă. Acum nu mai puteau înainta prin desişul de netrecut al tufişurilor de tot felul. Tulpinile subţiri îi apucau de umeri ; buruienile înalte li se încolăceau de glezne ; ziduri neaşteptate de mărăcini îi opreau locului, în timp ce frunzişul zbura împrejurul lor, sub coasa uriaşă care cosea pădurea. Lîngă ei, un alt ostaş, trăsnit de un glonţ în frunte, rămase în picioare, strîns între doi mesteceni tineri. De zeci de ori, prinşi în acest tufăriş, simţiră cum trece moartea pe lîngă dînşii.

— Dumnezeule mare ! spuse Maurice. Să ştii că nu mai scăpăm de-aici !

Era pămîntiu şi se înfiorase tot ; iar Jean, atît de inimos de obicei, care-l îmbărbătase şi de dimineaţă, se îngălbenea şi el, cuprins de un frig cumplit. Asta era spaima, spaima îngrozitoare, molipsitoare, de neînlăturat. Şi iarăşi o sete mare îi ardea, o uscăciune nesuferită a gurii, o strîngere a gîtlejului, violent dureroasă ca o sugrumare. Pe deasupra, mai aveau şi ameţeli şi greaţă, în timp ce vîrfuri de ace le furnicau în picioare. Şi, cu suferinţa aceasta a fricii în toată fiinţa lor, cu capul vîrît între umeri, vedeau zburînd mii de puncte negre, ca şi cum ar fi putut deosebi, în trecere, norul zburător al gloanţelor.

— Mă, a dracului soartă ! îngăimă Jean. Cum să nu te superi că eşti aici, să-ţi dai sufletul pentru alţii, în timp ce dumnealor stau pe undeva şi trag liniştiţi din lulea.

Maurice, scos din minţi, cu privirea rătăcită, adăugă :

— Da, de ce eu şi nu altul ?

Era revolta eului, furia egoistă a individului care nu vrea să se sacrifice pentru specie şi să termine cu viaţa.

— Mă, şi barem de-am şti pentru ce — mai spuse Jean — dacă asta ar sluji la ceva !

Apoi, ridicîndu-şi ochii şi privind spre cer, adăugă :

— Şi, după toate astea, porcul ăla de soare nu se hotărăşte s-o ia din loc! După ce o apune şi cînd s-o înnopta, o să înceteze poate lupta!

De multă vreme, nemaiştiind cît e ceasul, fără să mai aibă măcar conştiinţa timpului, el pîndea, în felul ăsta, soarele, care cobora încet şi care parcă nici nu mai mergea, oprit în loc, acolo, deasupra pădurilor de pe ţărmul stîng. Şi nu era nici măcar laşitate din partea lor, era o nevoie năvalnică, tot mai mare, de a nu auzi obuzele şi gloanţele, de a pleca în altă parte, să-i înghită pămîntul, să nu mai ştie de nimic. Dacă n-ar fi fost demnitatea lor de oameni, ambiţia aceea măruntă de a-şi face datoria în faţa camarazilor, şi-ar fi pierdut minţile, şi ar fi şters-o, fără voia lor, în goana mare.

Dar Maurice şi Jean se obişnuiau iar şi cu asta şi, înnebuniţi cum erau, simţeau în ei un fel de inconştienţă şi de beţie, care era, de fapt, vitejie. Pînă la urmă nici nu se mai grăbiră prin pădurea blestemată. Grozăvia se mărise şi mai mult, prin mulţimea de copaci bombardaţi, omorîţi la postul lor, care se prăvăleau din toate părţile ca nişte străjeri uriaşi, neclintiţi. Sub umbrare, în lumina nedeslușită, verzuie, şi atît de plăcută, în adîncul adăposturilor tainice, căptuşite cu muşchi, bîntuia moartea năprasnică. Limpezimea izvoarelor singuratice era tulburată, muribunzii horcăiau pînă şi în colţurile cele mai ascunse, unde numai perechile de îndrăgostiţi se rătăciseră pînă atunci. Un om, cu pieptul străpuns de un glonţ, mai avusese timpul să strige „lovit" şi căzuse cu faţa în jos, mort. Un altul, cu amîndouă picioarele sfărîmate de un obuz, rîdea mai departe, fără să-şi dea seama de rana lui, încredinţat că se izbise doar de o rădăcină. Alţii, cu membrele ciuruite, răniţi de moarte, tot mai vorbeau şi alergau mai departe, încă vreo cîţiva metri, înainte de a se poticni, într-un spasm neaşteptat. În primul moment rănile cele mai adînci de-abia se simţeau şi numai după aceea începeau suferinţele înspăimîntătoare, cînd răniţii izbucneau în ţipete şi lacrimi.

Ah, pădurea blestemată, pădurea măcelărită, străbătută de vaietele copacilor nimiciţi, se umplea încetul cu încetul de suferinţa răniţilor care urlau ! Sub un stejar, Maurice şi Jean zăriră un zuav care ţipa într-una, ca o vită la tăiere, cu măruntaiele afară. Mai încolo un altul luase foc : i se aprinsese centura albastră şi flacăra, ajungînd la barbă, i-o ardea, în timp ce el cu şira spinării zdrobită, fără îndoială, nemaiputîndu-se mişca, plîngea cu lacrimi fierbinţi. Pe urmă un căpitan, cu braţul stîng smuls, cu şoldul drept sfîşiat pînă la pulpă, întins pe burtă, se tîra într-un cot, cerînd să fie împuşcat, cu o voce ascuţită, înfiorătoare prin tonul ei rugător. Alţii şi alţii îndurau chinuri îngrozitoare, semănaţi pe cărările pline de iarbă în număr atît de mare că trebuia să bagi bine de seamă ca să nu-i calci în picioare. Dar răniţii şi morţii nu mai aveau nici o importanţă. Camaradul căzut era părăsit, uitat. Nici măcar o privire înapoi. Aşa era soarta. Altul la rînd, — tu însuţi, poate !

Deodată, în clipa cînd ajungeau la marginea pădurii, răsună un ţipăt de chemare.

— Veniţi la mine !

Era sublocotenentul portdrapel, pe care-l lovise un glonţ în plămînul stîng. Căzuse şi îl podidise sîngele pe gură. Văzînd că nimeni nu se opreşte, avu tăria să-şi adune puterile şi să ţipe :

— Drapelul !

Dintr-un salt, Rochas, întors din goana lui, luă drapelul, al cărui băţ se frînsese, în timp ce sublocotenentul murmura, cu vorbele încleiate de o spumă însîngerată :

— Eu mi-am încheiat socotelile şi puţin îmi pasă !... Salvaţi drapelul !

Şi rămase singur, să se zbată pe muşchi, în acest colţ încîntător de pădure, smulgînd iarba cu mîinile crispate, cu pieptul chinuit de un horcăit care ţinu ore întregi.

În sfîrşit, ieşiră din pădurea asta a groazei. Pe lîngă Maurice şi Jean nu mai rămăsese din mica ceată decît locotenentul Rochas, Pache şi Lapoulle. Gaude, de care se rătăciseră, ieşi şi el dintr-un hăţiş şi porni în goana mare ca să-şi ajungă camarazii, cu goarna atîrnată de

umăr. Şi era o adevărată uşurare să te vezi iar în cîmp deschis, răsuflînd în voie. Şuieratul gloanţelor încetase, obuzele nu mai cădeau în partea asta a văiugii.

Curînd, în faţa porţii de la curtea unei ferme auziră înjurături şi zăriră un general mînios, călare pe un cal numai spume. Era generalul Bourgain-Desfeuilles, comandantul brigăzii lor, alb de praf şi el şi părînd zdrobit de oboseală. Pe faţa lui rotundă şi rumenă de chefliu se citea furia în care îl arunca dezastrul, privit de el ca un ghinion personal. De dimineaţă, soldaţii lui nu-l mai văzuseră. Cu siguranţă că se rătăcise pe cîmpul de luptă, alergînd după resturile brigăzii, cu riscul de a-şi găsi moartea, înfuriat cum era pe bateriile prusace, care măturau Imperiul şi cariera lui de ofiţer iubit la Palat.

— Pentru numele lui Dumnezeu ! ţipa el. Nu mai e nimeni pe aici, nu mai poţi obţine o informaţie în nenorocitul ăsta de ţinut !

Pesemne că locuitorii fermei fugiseră în adîncul pădurilor. În cele din urmă o femeie bătrînă de tot se ivi în prag, vreo servitoare uitată, pe care picioarele betege o ţintuiseră acolo.

— Hei, mătuşă, ia fă-te-ncoace !... Pe unde o fi Belgia ?

Ea se uita la dînsul, prostită, părînd că nu-l înţelege. Atunci generalul îşi pierdu cumpătul şi, uitînd că vorbea cu o ţărancă, începu să urle cît îl ţinea gura, că n-are chef să se lase prins în capcană ca un nătărău întorcîndu-se la Sedan, că o s-o şteargă în străinătate, şi fără multă vorbă ! Nişte soldaţi care se apropiaseră îl ascultau.

— Păi, domnule general — spuse un sergent — nu se mai poate trece, sînt prusaci peste tot... Era bine s-o întindem azi-dimineaţă.

Într-adevăr, umblau tot felul de zvonuri despre companii despărţite de regimentele lor, care, fără să vrea, trecuseră frontiera, despre altele care, mai tîrziu, reuşiseră chiar să străpungă vitejeşte liniile duşmane, înainte de joncţiunea completă.

Generalul, înfuriat peste măsură, dădea din umeri.

— Păi bine, mă, cu nişte flăcăi ca voi nu poate cineva să-şi croiască drum pe unde-o vrea ?... O să găsesc eu cincizeci de flăcăi care să se arunce din nou în foc.

Apoi, întorcîndu-se iar către ţăranca cea bătrînă, o întrebă din nou :

— Hei, mătuşă, răspunse o dată, pentru numele lui Dumnezeu !... Belgia aia, încotro o fi ?

De data asta ea înţelese. Întinse mîna, numai piele şi os, către pădurile cele mari.

— Colo, colo !

— Cum ? Ce spui ?... Casele alea care se zăresc în capul ţarinei ?

— Nu ! Mai departe, mult mai departe !... Colo, departe de tot !

Auzind-o, generalul simţi că se înăbuşă de mînie.

— Bine, dar un ţinut afurisit ca ăsta îţi întoarce stomacul pe dos ! Nu ştii niciodată cum e... Belgia era colea, că ne temeam să nu sărim într-însa, fără să vrem, şi acum, cînd vrem să ne ducem spre ea, ia-o de unde nu-i... Nu, zău, asta-i prea de tot ! La urma urmelor n-au decît să mă ia prizonier şi să facă din mine ce-or vrea, că eu mă duc să mă culc !

Şi, dînd pinteni calului, săltă în şa ca un burduf umflat cu vînt de mînie şi plecă la galop înspre Sedan.

Drumul cotea şi coborai în Fundul Givonnei, o mahala vîrîtă între coline. Aci drumul care urca spre păduri era străjuit de căsuţe şi de grădini. În momentul acela era înţesat de un puhoi atît de mare de fugari, încît locotenentul Rochas se trezi înghesuit, cu Pache, Lapoulle şi Gaude, lîngă un han, la o răscruce. Jean şi Maurice îi ajunseră cu mare greutate. Şi cu toţii fură surprinşi la auzul unei voci răguşite de beţiv, care striga către ei.

— Ia te uită ce mai întîlnire !... Fă-te încoace, frăţie !... Ei, oricum, aşa întîlnire zic şi eu !

Îl recunoscură pe Chouteau care stătea în han, sprijinit în coate, la o fereastră de la parter. Beat mort, el continuă, între două sughiţuri :

— Ştiţi ce, nu vă sfiiţi de loc. Dacă vă e sete... se mai găseşte o leacă pentru nişte fîrtaţi...

Şi, cu un gest nesigur peste umăr, strigă la cineva rămas în fundul sălii.

— Haide o dată, mă, gură-cască... dă de băut domnilor ăstora...

Apăru şi Loubet la rîndul lui, ducînd în fiecare mînă cîte o sticlă plină pe care o flutura, rîzînd. Era mai puţin beat decît celălalt şi strigă cu vocea lui de flecar parizian, fîrnîind pe nas ca negustorii de limonadă, într-o zi de sărbătoare populară :

— Ia răcoreala, ia răcoreala ! Cine mai doreşte ?

Nu-i mai văzuse nimeni de cînd plecaseră, chipurile, să-l ducă la ambulanţă pe sergentul Sapin. Fără îndoială, rătăciseră de ici-colo, hoinărind şi ferindu-se de colţurile pe unde cădeau obuze. Şi nimeriseră acolo, în hanul ăsta jefuit.

Locotenentul Rochas fu indignat.

— Staţi niţel, bandiţilor, că vă arăt eu vouă. De asta vă arde vouă, în timp ce noi toţi ne dăm sufletul luptînd !

Dar Chouteau respinse mustrarea.

— Ei, ascultă colea, bă, ţîcnit bătrîn, să ştii că nu mai există locotenenţi, nu mai sînt decît oameni liberi... Ce, nu ţi-au cărat de-ajuns prusacii ? Vrei să mai încasezi şi altele ?

Trebuiră să-l ţină pe Rochas, care spunea că o să-i zboare creierii. De altfel chiar şi Loubet, cu sticlele în braţe, se silea să facă pace.

— Haide, potoliţi-vă ! N-o să ne mîncăm aşa, că doar sîntem fraţi cu toţii !

Şi, adresîndu-se lui Lapoulle şi lui Pache, cei doi camarazi de grupă, le spuse :

— Nu fiţi proşti, mă ! Intraţi şi voi, să vă clătiţi gîtlejul !

O clipă Lapoulle stătu la îndoială, cu gîndul nedesluşit că ar fi rău să benchetuiască, în timp ce atîţia nenorociţi de camarzi îşi dădeau sufletul. Dar era aşa de zdrobit, atît de istovit de foame şi de sete ! Dintr-o

dată se hotărî, intră dintr-un salt în han, fără o vorbă, împingînd înaintea lui pe Pache, care, tot tăcut şi ispitit şi el, se lăsă dus. Şi nu se mai întoarseră.

— Bandă de tîlhari! spunea într-una Rochas. Ar trebui să fie toţi împuşcaţi!

Acum nu mai avea cu dînsul decît pe Jean, pe Maurice şi pe Gaude şi toţi patru erau împinşi, încetul cu încetul, cu toată împotrivirea lor, în şuvoiul de fugari care se scurgea cît era drumul de mare. Acum erau departe de han, duşi de vălătucul retragerii în dezordine, tălăzuit către şanţurile Sedanului, într-un şuvoi tulbure, asemenea mormanelor de pămînt şi de pietre pe care o furtună dezlănţuită pe culmi le mînă spre fundul văilor. De pe toate tăpşanele învecinate, pe toate povîrnişurile, prin toate vîlcelele, pe drumul de la Floing, prin Pierremont, prin cimitir, prin Champ-de-Mars, ca şi prin Fundul Givonnei, aceeaşi turmă se scurgea într-o goană nebună de spaimă, mereu mai mare. Şi cu ce mustrare puteau fi oare năpăstuiţi aceşti bieţi oameni care, de douăsprezece ceasuri, aşteptau nemişcaţi sub nimicitoarea artilerie a unui duşman nevăzut, în faţa căruia erau neputincioşi? Acum bateriile îi luau din faţă, din flanc şi din spate, focurile se înverşunau tot mai mult asupra aceluiaşi punct, pe măsură ce armata bătea în retragere, spre oraş. Asta însemna tocarea lor în grămada mare, terciuirea lor în fundul acelei văgăuni blestemate, în care erau măturaţi. Cîteva regimente din corpul al 7-lea, mai cu seamă dinspre Floing, se retrăgeau într-o ordine destul de bună. Dar în Fundul Givonnei nu mai era nici front, nici şefi: trupele se îmbulzeau unele peste altele, înnebunite, alcătuite din toate rămăşiţele, din zuavi, din puşcaşi algerieni, din vînători, din infanterişti, cei mai mulţi fără arme, cu uniformele mînjite şi zdrenţuite, cu mîinile şi feţele negre, cu ochii însîngeraţi şi bulbucaţi, cu gurile umflate şi învineţite de atîtea sudălmi şi măscări. Uneori un cal fără călăreţ se năpustea, alerga în galop, răsturnînd soldaţii, despicînd mulţimea într-o lungă frămîntare de groază. Pe urmă, treceau tunurile

într-o goană nebunească, baterii răzleţite, ai căror conductori, ca nişte oameni duşi de fumurile beţiei, striveau totul în calea lor, fără să strige „păzea !" Şi tropăitul de turmă nu mai contenea : era o defilare compactă, umăr la umăr, o fugă în masă, în care golurile se umpleau numaidecît, în graba instinctivă a oamenilor de a se vedea o dată la adăpost, îndărătul unui zid.

Jean ridică iar capul şi se întoarse spre apus. Prin norul des de praf stîrnit de picioare razele soarelui tot mai ardeau feţele asudate. Era foarte frumos şi cerul avea o minunată culoare albastră.

— Îţi vine să plesneşti, totuşi, nu alta — repetă el — cu porcul ăsta de soare care nu vrea să se ducă naibii !

Deodată Maurice recunoscu cu uimire pe soră-sa Henriette într-o tînără femeie lipită de o casă, mai-mai să fie strivită de valurile de oameni şi pe care o privea. O văzuse de aproape un minut şi stătea cu gura căscată. Ea vorbi cea dintîi, fără să pară surprinsă.

— L-au împuşcat la Bazeilles... Da, eram acolo... Atunci, fiindcă vreau să mi se dea corpul, m-am gîndit...

Henriette nu-i numea nici pe prusaci, nici pe Weiss. Toată lumea trebuia să înţeleagă. Într-adevăr, Maurice înţelese. El o adora ; hohoti de plîns.

— Biată surioară !

Pe la ceasurile două, după ce-şi venise în simţiri, Henriette se pomenise la Balan, în bucătăria unor oameni străini, plîngînd cu capul căzut pe masă. Dar lacrimile ei se opriră. În fiinţa asta tăcută, atît de firavă, se şi trezea eroina. Nu-i era frică de nimic, avea un suflet tare, de neînvins. În durerea ei, nu mai avea alt gînd decît să recapete corpul bărbatului ei pentru a-l înmormînta. Primul plan fusese simplu de tot : să se întoarcă la Bazeilles. Toată lumea o sfătuise să renunţe la gîndul acesta, arătîndu-i că e un lucru absolut cu neputinţă. De aceea, pînă la urmă căută pe cineva, vreun bărbat, care s-o însoţească sau care să ia asupră-şi demersurile necesare. Alegerea ei se opri asupra

unui văr, fost subdirector al rafinăriei generale de la Le Chêne, pe vremea cînd Weiss era funcționar acolo. Ținuse mult la bărbatu-său și n-avea să refuze să-i dea o mînă de ajutor. De doi ani, în urma unei moșteniri căpătate de nevastă-sa, se retrăsese la o proprietate frumoasă, Ermitage, ale cărei terase se înălțau lîngă Sedan, de cealaltă parte a Fundului Givonnei. Iar acum se ducea tocmai la Ermitage, printre atîtea piedici, oprită la fiecare pas, în continuă primejdie de a fi călcată în picioare și omorîtă.

Maurice, căruia Henriette îi explicase pe scurt planul, o aprobă :

— Vărul Dubreuil a fost totdeauna bun cu noi... Are să-ți fie de folos...

Apoi îi veni și lui o idee. Locotenentul Rochas voia să salveze drapelul. Unii veniseră cu propunerea să-l taie și să ia fiecare cîte o bucată din el sub cămașă sau să-l îngroape lîngă un pom, luînd puncte de reper, care să le îngăduie să-l dezgroape mai tîrziu. Dar să vadă drapelul ăsta sfîșiat, drapelul îngropat ca un mort, le strîngea prea mult inima. Ar fi vrut să găsească altă soluție.

De aceea, cînd Maurice le propuse să încredințeze drapelul unei persoane sigure, care să-l ascundă și să-l apere la nevoie, pînă în ziua cînd li-l va preda întreg, toți primiră.

— Ei bine — continuă tînărul adresîndu-se soră-si — mergem cu tine să vedem dacă Dubreuil e la Ermitage... Și pe urmă, nu vreau să te mai părăsesc.

Nu era ușor să te desprinzi din mulțime. Reușiră în cele din urmă și o apucară pe un drum cu maluri înalte care urca spre stînga. Apoi dădură peste un adevărat labirint de cărări și ulicioare, un cartier întreg alcătuit din grădini de zarzavaturi, din livezi, din case de odihnă, din mici proprietăți înghesuite unele într-altele ; iar cărările și străduțele astea mergeau printre ziduri, coteau dintr-o dată, dădeau în cine știe ce înfundătură : un minunat lagăr întărit pentru războiul de hărțuială, colțuri pe care zece oameni le puteau apăra timp de cea-

suri întregi împotriva unui regiment. Împușcăturile începuseră să scapere pe ici, pe colo, căci mahalaua domina Sedanul, iar garda prusacă sosea din cealaltă parte a vîlcelii.

După ce Maurice și Henriette, urmați de ceilalți, cotiră la stînga, pe urmă la dreapta, între două ziduri nesfîrșite, se pomeniră deodată în fața porții larg deschise a Ermitajului. Proprietatea, cu părculețul ei, se înălța în trei terase întinse și pe una din aceste terase se ridica locuința, o casă mare, pătrată, la care ajungeai pe o alee de ulmi seculari. În față, despărțite de vîlceaua îngustă, dar adîncă, se aflau alte proprietăți, într-o poală de pădure.

Henriette se neliniști din cauza ușii deschise vraiște.

— Nu mai sînt aici. Pesemne că or fi plecat.

Și, într-adevăr, Dubreuil se resemnase în cele din urmă, în ajun, să-și ducă nevasta și copiii la Bouillon, fiind sigur de dezastrul pe care-l prevedea. Cu toate acestea casa nu era goală, căci de departe, printre copaci, se vedea lume mișcîndu-se înăuntru. Și cînd tînăra femeie pătrunse în aleea cea mare, dădu deodată înapoi, la vederea cadavrului unui soldat prusac.

— Ei, drăcie ! strigă Rochas. S-au și ciocnit pe aici !

Toți voiră atunci să afle adevărul și se încumetară pînă la locuință. Ceea ce văzură le fu de ajuns : pesemne că ușile și ferestrele de la parter fuseseră sparte cu patul armei, căci ele se căscau deschise spre odăile devastate, în timp ce mobilele, aruncate afară, zăceau pe pietrișul terasei, în josul marchizei. Se putea vedea mai ales o garnitură întreagă de salon de un albastru deschis, canapeaua și cele douăsprezece fotolii, așezate la întîmplare, claie peste grămadă, împrejurul unei servante mari, cu marmura albă crăpată. Iar niște zuavi, vînători, soldați de linie și alții, din infanteria marinei, alergau pe după clădiri și pe alee, slobozind împușcături înspre păduricea din față, peste vîlcea.

— Domnule locotenent — îi explică un zuav lui Rochas — sînt niște porci de prusaci, pe care i-am surprins devastînd totul pe aici. După cum vedeți, le-am

făcut de petrecanie... Numai că porcii dracului se întorc zece contra unuia şi n-are să ne fie bine de loc.

Alte trei cadavre de soldaţi prusaci erau întinse pe terasă. Şi în timp ce Henriette le privea ţintă de data asta, probabil cu gîndul la bărbatul ei, care dormea şi el acolo somnul de veci, desfigurat, în sînge şi praf, un glonţ, trecîndu-i pe lîngă cap, se înfipse într-un copac dinapoia ei. Jean se şi repezise.

— Nu mai sta aici !... Repede, repede, ascunde-te în casă !

De cînd o văzuse iar, atît de schimbată, atît de înnebunită de durere, o privea cu inima sfîşiată de milă, amintindu-şi-o aşa cum i se arătase, în ajuns, cu zîmbetul ei de bună gospodină. În primul moment nu putuse să-i spună nimic, nemaiştiind măcar dacă ea îl recunoaşte. Ar fi vrut să se sacrifice pentru dînsa, să-i aducă din nou liniştea şi bucuria.

— Aşteaptă-ne în casă... Cum va fi vreo primejdie, o să găsim noi mijlocul să te scoatem pe la etaj.

Dar ea făcu un gest de nepăsare.

— La ce bun ?

În timpul ăsta Maurice o împingea şi el, silind-o să urce treptele şi să rămînă un moment în fundul săliţei, de unde putea privi în tot lungul aleii. Din clipa aceea ea asistă la luptă.

Maurice şi Jean stăteau după unul din primii ulmi. Trunchiurile bătrîne de sute de ani, de o grosime uriaşă, puteau cu uşurinţă să adăpostească doi oameni. Mai departe, gornistul Gaude se dusese lîngă locotenentul Rochas, care se încăpăţîna să păstreze drapelul, pentru că nu-l putea încredinţa nimănui ; şi îl aşezase lîngă el, lipit de copac, în timp ce trăgea cu puşca. De altfel, după fiecare trunchi se afla cîte cineva. Zuavii, vînătorii, soldaţii din infanteria marinei se fereau de la un capăt la altul al aleii şi nu scoteau capul decît ca să tragă.

În faţă, în pădurice, pesemne că numărul prusacilor creştea mereu, fiindcă împuşcăturile erau tot mai dese. Nu se vedea nimeni. De-abia la răstimpuri se zărea ful-

gerător profilul vreunui om care țîșnea de la un copac la altul. O casă de vară, cu obloane verzi, era și ea ocupată de pușcași, ale căror focuri porneau de la ferestrele întredeschise de la parter. Era pe la ceasurile patru și zgomotul tunului se rărea, se potolea încetul cu încetul. Iar ei se ucideau încă, așa ca într-o răfuială de familie, în fundul acestei gropi lăturalnice, de unde nu puteau zări drapelul alb, înălțat pe turn. Pînă noaptea tîrziu, cu tot armistițiul, mai rămaseră focare de luptă care se înverșunau. Împușcăturile stăruiau în mahalaua din Fundul Givonnei și în grădinile de la Petit-Pont.

Multă vreme continuară să se ciuruiască așa cu gloanțe, de pe o parte pe cealaltă a vîlcelii. Din cînd în cînd, cum făcea imprudența să se descopere, mai cădea, cîte unul, cu pieptul străpuns. Pe alee erau alți trei morți. Un rănit, întins cu fața în jos, horcăia îngrozitor, fără ca cineva să se gîndească măcar că l-ar putea întoarce, pentru a-i ușura agonia.

Deodată, ridicîndu-și privirile, Jean o văzu pe Henriette — care se întorsese liniștită — cum strecoară o raniță, în chip de pernă, sub ceafa nenorocitului, după ce-l întorsese pe spate. El dădu fuga și o aduse cu forța sub copacul unde se adăpostea cu Maurice.

— Vrei să te omoare ?

Femeia păru că nici nu-și dă seama de îndrăzneala ei nebunească.

— Nu... Dar mi-a fost frică, singură în sălița aia... Îmi place mult mai mult afară.

Și rămase cu dînșii. O așezară la picioarele lor, lipită de trunchi, iar ei trăgeau mai departe ultimele cartușe, la dreapta, la stînga, cu o asemenea furie, încît nu mai simțeau nici oboseală, nici teamă. Erau cuprinși de o inconștiență totală, lucrau doar ca niște automate, cu capul buimac, pierzîndu-și pînă și instinctul de conservare.

— Ia uită-te, Maurice — spuse deodată Henriette — nu-i așa că mortul ăsta din fața noastră e un soldat din garda prusacă ?

De cîteva clipe ea cerceta cu atenţie unul din cadavrele lăsate acolo de duşman, un flăcău îndesat, cu mustăţi mari, culcat pe o rînă în prundişul de pe terasă. Casca cu vîrf se rostogolise la cîţiva paşi, i se rupsese cureaua de susţinere. Şi cadavrul purta în adevăr uniforma gărzii : pantaloni gri închis, vestonul albastru, cu galoane albe, mantaua răsucită, legată în bandulieră.

— Îţi spun că e din gardă... Am eu o poză, la noi acasă... Şi pe urmă, fotografia trimisă de vărul Gunther...

Ea se opri deodată, se duse cu aerul ei liniştit pînă la mort, mai înainte ca vreunul să o poată opri. Se şi aplecase lîngă el.

— Petliţa e roşie, strigă ea. Oh, aş fi pus rămăşag că aşa e.

Şi se întoarse, în timp ce o grindină de gloanţe îi şuiera pe la urechi.

— Da, petliţa e roşie, nici nu se putea altfel... E din regimentul vărului Gunther.

După aceea nici Maurice nici Jean n-o mai putură ţine locului, la adăpost. Ea se frămînta într-una, scotea capul, voia să privească cu orice preţ spre pădurice, într-un continuu neastîmpăr. Cei doi o trăgeau mereu şi o împingeau cu genunchiul, cînd scotea prea mult capul. Nu mai încăpea îndoială că prusacii începeau să se creadă destul de tari şi gata de atac, fiindcă ieşeau la iveală, iar un puhoi venea vuind printre copaci. Şi ei sufereau pierderi grozave, toate gloanţele francezilor îşi atingeau ţinta, îi dădeau peste cap.

— Uite — spuse Jean — ăsta-i poate vărul dumitale... Ofiţerul ăla care-a ieşit chiar acum din casa cu obloane verzi, din faţă.

Într-adevăr, era acolo un căpitan, uşor de recunoscut după gulerul aurit al vestonului şi după vulturul aurit de pe cască, pe care soarele pieziş îl făcea să scînteieze. Fără epoleţi, cu sabia în mînă, el dădea un ordin pe un ton răstit iar distanţa era aşa de mică, numai de două sute de metri, încît îl puteai desluşi foarte lim-

pede, așa cum era, cu mijlocul subțire, cu fața trandafirie și aspră, cu niște mustăcioare bălane.

Henriette îl privea foarte atentă, cu ochii ei pătrunzători.

— El e, răspunse dînsa fără să se mire. Îl recunosc bine de tot.

Cu un gest de nebun, Maurice îl și luase la ochi.

— Vărul nostru... Oh, lua-l-ar dracu să-l ia, are să plătească el pentru Weiss.

Dar, cutremurîndu-se, ea se ridică și-i împinse pușca, al cărui glonț se pierdu în aer.

— Nu, nu, nu între rude, nu între oameni care se cunosc... E îngrozitor!

Și din nou, femeie slabă, se prăbuși lîngă un pom, plîngînd în hohote. Groaza o depășea. Era copleșită de spaimă și durere.

În timpul ăsta Rochas triumfa. În jurul său, împușcăturile celor cîțiva soldați, pe care-i îndemna cu vocea lui puternică, sporiseră într-atît la vederea prusacilor, încît aceștia, bătînd în retragere, intraseră din nou în pădurice.

— Țineți-vă bine, băieți! Nu vă lăsați!... Ah, lașii, uite-i cum o iau la sănătoasa! Lasă că le venim noi de hac!

El era vesel și parcă-și găsise iar toată încrederea lui fără margini. Înfrîngerile nu mai existau. Mîna asta de oameni din fața lui reprezenta armatele germane, pe care el avea să le dea peste cap, în doi timpi și trei mișcări. Trupul lui înalt și slăbănog, fața lui prelungă și osoasă, cu nasul coroiat, ce-i cădea peste gura păcătoasă, dar bună, rîdea cu o voioșie de lăudăros, cu bucuria soldatului care a cucerit lumea întreagă între aleasa inimii și o sticlă cu vin bun.

— Așa, băieți, de asta sîntem aici, să le tragem o scărmăneală să ne țină minte... Și nici nu se poate termina altfel! Ia gîndiți-vă ce ar fi pe capul nostru să fim învinși!... Învinși! Da' e cu putință una ca asta? Încă nițel, copii, și-au s-o ia la sănătoasa ca niște iepuri!

Urla, dădea din mîini, atît de naiv în amăgirea neștiinței lui, că soldații se înveseleau împreună cu el. Deodată strigă :

— Cu cîte un picior în c... ! Cu cîte un picior în c..., pînă la graniță !... Victorie, victorie !

Dar în clipa aceea, cînd inamicul, de cealaltă parte a vîlcelii, părea că se retrage cu adevărat, împușcături grozave izbucniră dinspre stînga. Era continua mișcare de învăluire, executată acum de un întreg detașament din gardă care ocolise prin Fundul Givonnei. Din momentul acela apărarea Ermitajului nu mai era cu putință. Cei vreo doisprezece oameni care-i mai apărau încă terasele se găseau între două focuri, în primejdie să li se taie drumul spre Sedan. Cîțiva oameni căzură și se produse o clipă de învălmășeală nemaipomenită. Prusacii trecuseră peste zidul parcului, alergînd în număr atît de mare pe alei, încît începu lupta la baionetă. Cu capul gol, cu haina smulsă de pe el, un zuav, un flăcău zdravăn cu barba neagră, făcea o treabă mai grozavă decît toți, străpungînd piepturi care pîrîiau, sfîrtecînd pîntece moi, ștergîndu-și baioneta înroșită de sîngele unuia în coastele altuia. Și, fiindcă baioneta se rupsese, el își urmă treaba mai departe, zdrobind la țeste cu patul armei, iar cînd, în urma unui pas greșit, fu dezarmat definitiv, sări la beregata unui prusac burduhănos, într-un salt atît de furios, încît amîndoi se rostogoliră pe prundiș, pînă la ușa spartă a bucătăriei, într-o încleștare de moarte. Printre copacii din parc, la fiecare colț de pajiște, alte măceluri făceau grămezi de morți. Dar lupta se înverșună în fața marchizei, în jurul canapelei și al fotoliilor de un albastru deschis ; un buluc furios de oameni își descărcau puștile în plină față, sfîșiindu-se cu dinții și cu unghiile, în lipsa cuțitului cu care să-și spintece piepturile.

Atunci Gaude, cu fața lui necăjită de om împovărat de necazuri despre care nu vorbea niciodată, fu apucat de o nebunie eroică. În această ultimă înfrîngere, deși știa prea bine că toată compania era nimicită, că nici un om nu putea răspunde la apelul lui, își apucă strîns

trompeta în pumni, o duse la gură şi sună adunarea, cu un suflu atît de furtunos, de parcă ar fi vrut să-i scoale şi pe morţi din somnul lor. Prusacii înaintau, dar el nu se urnea din loc, sunînd mai tare, cît îl ţineau plămînii. O ploaie de gloanţe îl doborî, ultima lui răsuflare zbură într-o notă de alamă, care se ridică spre cer ca o înfiorare.

În picioare, neputînd înţelege, Rochas nu făcea nici un pas ca s-o ia la fugă. El aştepta, îngăimînd :

— Ei, da ! Ce-i ? Ce s-a întîmplat ?

Nu-i intra lui în cap că şi asta tot înfrîngere era. Lumea se schimbase cu totul, chiar şi felul de a se bate. Nu-i aşa că oamenii ăştia ar fi trebuit să stea liniştiţi, de cealaltă parte a vîlcelii, pînă ce-ar fi mers ei să-i învingă ? Căci oricîţi ar fi omorît ei, veneau alţii cu nemiluita. Ce fel de război tîmpit era şi ăsta, în care se strîngeau zece ca să zdrobească pe unul singur, în care duşmanul nu se arăta decît seara, după ce te gonise cît e ziulica de mare printr-un bombardament plin de prudenţă ? Buimăcit, înnebunit, neînţelegînd nimic pînă atunci din campania asta, el se simţea împresurat, tîrît de ceva mai tare decît el, căruia nu i se mai împotrivea, cu toate că tot mai spunea, fără voia lui, cu încăpăţînare :

— Curaj, copii ! Acolo ne aşteaptă victoria !

Totuşi, cu un gest iute, pusese iar mîna pe drapel. Era ultimul lui gînd, să-l ascundă, pentru ca prusacii să nu pună stăpînire pe el. Dar, deşi băţul se rupsese, i se încurcă totuşi printre picioare şi locotenentul fu cît pe-aci să cadă. Gloanţele şuierau. Simţind cum vine moartea, Rochas smulse mătasea drapelului, o sfîşie, căutînd s-o distrugă. Şi tocmai în clipa aceea, lovit în gît, în piept, în picioare, se prăbuşi printre zdrenţele tricolore, de parc-ar fi fost îmbrăcat în ele. Mai trăi o clipă, cu ochii mari deschişi, văzînd, poate, cum se ridică în zare imaginea adevărată a războiului, lupta înfricoşată pentru viaţă, pe care trebuie s-o primeşti numai cu inima resemnată şi gravă, aşa, ca pe o lege. Apoi, sughiţînd uşor, îşi dădu sufletul, neştiutor ca un

copil, asemenea unei biete ființe mărginite, o gîză zburdalnică, strivită de legile naturii imense și nepăsătoare. Cu dînsul se termina o legendă.

La sosirea prusacilor, Jean și Maurice bătuseră de îndată în retragere, din pom în pom, ferind-o cum puteau mai bine pe Henriette în spatele lor. Trăgeau într-una, slobozeau un glonte, apoi fugeau să se adăpostească. În susul parcului Maurice știa o portiță pe care, spre norocul lor, o găsiră deschisă. Iute de tot, ieșiră din parc cîteșitrei. Dăduseră într-un drumeag îngust, care șerpuia printre două ziduri înalte. Dar, cînd să ajungă la capătul lui, niște împușcături îi făcură să se repeadă la stînga, într-o altă ulicioară. Din nenorocire, nimeriseră într-o fundătură. Trebuiră să se întoarcă în goana mare s-o ia la dreapta, prin grindina de gloanțe. Și, mai tîrziu, nu-și mai putură aduce aminte de drumul pe care merseseră. Se dădeau încă lupte după fiecare colț de zid, în încurcătura asta de străzi din care nu puteai ieși. Se mai dădeau bătălii sub porți, iar cele mai mici obstacole erau apărate și luate cu asalt, cu o îndîrjire grozavă. Pe urmă, dintr-o dată, ajunseră în drumul din Fundul Givonnei, lîngă Sedan.

Jean mai ridică o dată capul, privi către apus, de unde se înălța o trîmbă de lumină trandafirie și, în cele din urmă, un suspin de ușurare fără margini îi ieși din piept.

— Ah, uite că apune porcul ăla de soare!

Altminteri, toți trei goneau, goneau, fără să-și mai tragă sufletul. În jurul lor cei din urmă fugari se scurgeau fără încetare cît era drumul de lat, într-un iureș tot mai viu de șuvoi ieșit din matcă. Cînd sosiră la bariera Balanului, trebuiră să aștepte, în mijlocul unei învălmășeli sălbatice. Lanțurile podului se rupseseră, nu se mai putea folosi decît podișca pentru pietoni, așa încît tunurile și caii nu puteau trece. La ușa ascunsă a Castelului, la poarta Cassine, îmbulzeala, după cîte se spunea, era și mai înspăimîntătoare. Era prăbușirea nebunească în prăpastie : toate rămășițele armatei care se rostogoleau pe costișă veneau să se năpustească în oraș,

să cadă în el cu un vuiet de zăgaz deschis, ca în fundul unui canal. Mirajul nenorocit al acestor ziduri îi slăbea pînă la urmă şi pe cei mai viteji.

Maurice o luase în braţe pe Henriette şi, fremătînd de nerăbdare, îi spunea :

— N-au să închidă poarta pînă nu va intra înăuntru toată lumea.

De asta se temea mulţimea. Între timp, la dreapta, la stînga, soldaţii se şi instalaseră pe taluzuri, iar în şanţuri, un şir de baterii, de piese, de chesoane şi de cai se opriseră într-o învălmăşeală de nedescris.

Dar răsunară nişte apeluri repetate de goarne, urmate în curînd de semnalul limpede al retragerii. Erau chemaţi soldaţii întîrziaţi. Mulţi din ei mai veneau încă în pas alergător. De la periferie porneau împuşcături răzleţe, tot mai rare. Pe bancheta interioară a parapetului fură lăsate unele detaşamente, ca să apere căile de intrare şi poarta se închise în cele din urmă. Prusacii erau numai la o sută de metri. Îi vedeau umblînd încoace şi încolo pe drumul de la Balan, pe cînd luau în stăpînire, liniştiţi, casele şi grădinile.

Maurice şi Jean, care o împingeau înaintea lor pe Henriette, ca s-o apere de ciocniri, intrară printre cei din urmă în Sedan. Ceasurile vesteau ora şase. De aproape o oră bubuitul tunurilor încetase. Încetul cu încetul împuşcăturile răzleţe conteniră şi ele. Atunci, din larma asurzitoare, din groaznicul tunet care bubuia de la răsăritul soarelui, nu mai rămase nimic, decît un neant al morţii. Se lăsa noaptea, aşternîndu-se într-o tăcere lugubră, înspăimîntătoare.

VIII

Către orele cinci şi jumătate, înainte de închiderea porţilor, Delaherche se întoarse din nou la subprefectură, îngrijorat de consecinţe, acum cînd ştia bătălia pierdută. Aproape trei ceasuri stătu acolo, bătînd pietrele curţii, pîndind şi iscodind pe toţi ofiţerii care treceau. Aşa află despre întîmplările care se precipitau : de demisia trimisă şi apoi retrasă de generalul de Wimpffen, de deplinele puteri primite de acesta de la împărat, în scopul obţinerii, de la marele cartier prusac, a unor condiţii cît mai puţin supărătoare, în favoarea armatei învinse, în sfîrşit, de întrunirea consiliului de război, însărcinat să hotărască dacă e bine să se încerce continuarea luptei prin apărarea fortăreţei. În timpul acestui consiliu, la care erau adunaţi vreo douăzeci de ofiţeri superiori şi care i se păru că durează un veac, fabricantul de postav urcă de zeci de ori scările de intrare. Şi, deodată, la ora opt şi un sfert, îl văzu coborînd pe generalul de Wimpffen, roşu ca racul, cu ochii umflaţi, urmat de un colonel şi de alţi doi generali. Încălecaseră şi trecură podul de peste Meusa. Asta însemna acceptarea capitulării inevitabile.

Delaherche, liniştit, îşi aduse aminte că-i lihnit de foame şi se hotărî să se întoarcă acasă. Dar cum ajunse în stradă, nu mai ştiu ce să facă, în faţa îmbulzelii înspăimîntătoare care se produsese. Străzile şi pieţele gemeau, ticsite în asemenea hal de oameni, de cai şi de tunuri, încît ai fi zis că masa asta compactă nu putuse intra pe străzi decît cu forţa, bătută cu cine ştie ce mai uriaş. În timp ce, pe metereze, îşi întinseseră corturile regimentele care se retrăseseră în ordine, rămăşiţele împrăştiate din toate corpurile, fugarii din toate armele ; o mulţime care mişuna peste tot năpădise oraşul, într-o îmbulzeală, într-un puhoi tot mai înţesat, împotmolit, în care nu mai puteai mişca măcar o mînă sau un picior. Roţile tunurilor, ale chesoanelor, ale nenumăratelor căruţe se încurcau unele într-altele. Caii sfichiuiţi de bice, mînaţi în toate direcţiile, nu mai aveau loc să treacă mai departe sau să dea îndărăt. Iar oamenii, nemaiştiind de nici o ameninţare, năvăleau prin case, înfulecau ce mai găseau, se culcau pe unde apucau, prin odăi sau prin beciuri. Mulţi căzuseră în pragul uşilor, încurcînd intrările. Alţii, care nu mai aveau puterea să se tîrască mai departe, zăceau lungiţi pe trotuare, cufundaţi într-un somn de moarte şi nu se ridicau nici chiar cînd cei care treceau peste dînşii îi călcau pe mîini şi pe picioare, mulţumindu-se mai degrabă să se lase striviţi, decît să-şi mai dea osteneala să găsească alt loc.

Atunci Delaherche înţelese nevoia absolută a capitulării. La cîte o răspîntie chesoanele stăteau unele lîngă altele. Un singur obuz de-al prusacilor de-ar fi căzut pe unul din ele, le-ar fi aruncat în aer şi pe celelalte şi tot Sedanul s-ar fi aprins ca o torţă. Şi apoi, ce să faci cu o asemenea adunătură de nenorociţi, prăpădiţi de foame şi de oboseală, fără cartuşe, fără provizii ? Ar fi trebuit o zi întreagă numai pentru descurcatul străzilor. Nici măcar fortăreaţa nu avea arme, iar oraşul n-avea hrană. Acestea fuseseră argumentele aduse în consiliu de minţile cumpătate, care vedeau limpede situaţia, cu toată marea lor durere de patrioţi.

Şi ofiţerii cei mai cutezători, cei care fremătau de indignare, ţipînd că o armată nu se putea preda în felul acesta, trebuiseră să se încline în faţa situaţiei, pentru că nu găseau mijloacele practice de a începe din nou lupta, a doua zi.

În piaţa Turenne şi în piaţa Ţărmului, Delaherche reuşi cu greutate să-şi croiască drum prin mulţime. Trecînd prin faţa hotelului „La crucea de aur", îi fu dat să vadă tabloul trist al sufrageriei, în care nişte generali stăteau tăcuţi, în faţa mesei goale. Nu se mai aflau de nici unele, nici măcar pîine. Totuşi, generalul Bourgain-Desfeuilles, care tuna şi fulgera în bucătărie, mai găsise pesemne ceva, căci tăcu deodată şi urcă repede scara, ţinînd în mîini un pacheţel învelit într-o hîrtie unsuroasă. Era acolo atîta lume care privea din piaţă, pe geam, la masa asta de înmormîntare, măturată de foamete, încît fabricantul de postav trebui să-şi facă loc cu coatele, de parc-ar fi fost lipit, pierzînd uneori, la o opinteală a mulţimii, terenul pe care-l cîştigase pînă atunci. Dar pe Strada Mare zidul nu se mai putea trece şi pentru o clipă îşi pierdu nădejdea. Toate piesele unei baterii parcă fuseseră aruncate acolo claie peste grămadă. Se hotărî să treacă peste afete, încălecă peste tunuri, sări din roată în roată, de mai-mai să-şi rupă picioarele. Apoi se împiedică în drumul lui de cai şi se aplecă, resemnîndu-se să treacă printre picioarele lor, pe sub pîntecele acestor animale jalnice, pe jumătate moarte de foame. Dar, după un sfert de oră de sforţări, cînd ajunse în dreptul străzii Saint-Michel, piedicile tot mai mari îl înspăimîntară într-atît încît plănui s-o ia pe strada asta, ca să ocolească prin strada Plugarilor, cu nădejdea că drumurile lăturalnice vor fi mai puţin năpădite de lume. Spre ghinionul lui, tocmai acolo se găsea o casă suspectă, pe care o ceată de soldaţi beţi o asediau şi, temîndu-se să nu păţească ceva în toiul încăierării, se întoarse îndărăt. Din momentul acela se îndîrji şi mai mult, merse pînă la capătul Străzii Mari, cînd în echilibru pe vreo oişte de căruţă, cînd sărind peste furgoane. În piaţa liceului-internat fu dus în circă

vreo treizeci de paşi. Căzu iar, de fu cît pe-aci să-şi rupă coastele şi nu scăpă decît apucîndu-se de fiarele unui grilaj. Şi cînd, în cele din urmă, ajunse în strada Maqua, asudat, cu hainele sfîşiate, văzu că trecuse un ceas de cînd plecase de la subprefectură, de cînd se căznea să facă un drum pentru care nu-i trebuiau, de obicei, nici cinci minute.

Doctorul Bouroche, vrînd să împiedice invadarea grădinii şi a ambulanţei, avusese prevederea să pună la poartă doi soldaţi de pază. Delaherche, căruia-i trecuse deodată prin cap că poate casa lui era pradă jafului, simţi o adevărată uşurare. În grădină, vederea ambulanţei slab luminate de cîteva lanterne şi răspîndind o duhoare grea de febră, îl făcu din nou să se înfioare. Se împiedică de un soldat adormit în curte şi-şi aminti de fondurile corpului 7, pe care le păzea de azi-dimineaţă omul ăsta uitat acolo fără îndoială de şefii lui, şi atît de frînt de oboseală, că adormise. De altminteri casa părea pustie, cu parterul cufundat în beznă şi cu uşile deschise. Servitoarele rămăseseră, probabil, la ambulanţă, căci nu era nimeni la bucătărie, unde fumega trist numai o lampă mică. Aprinse un sfeşnic şi urcă încetişor scara principală, ca să nu trezească pe mamă-sa şi pe nevastă-sa, pe care le rugase să se culce, după o zi atît de grea, plină de emoţii aşa de grozave.

Dar, cînd intră în biroul lui, tresări. Un soldat era întins pe canapeaua pe care dormise cîteva ceasuri, în ajun, căpitanul Beaudoin şi nu înţelese ce se întîmpla, decît după ce-l recunoscu pe Maurice, fratele Henriettei. Cu atît mai mult cu cît, uitîndu-se în partea cealaltă, văzu pe covor, învelit într-o pătură încă un soldat — pe Jean — pe care-l zărise înainte de bătălie. Amîndoi, zdrobiţi, păreau morţi. Nu se opri de loc şi se duse pînă la camera soţiei lui, care era alături. Acolo, pe un colţ de masă, ardea o lampă, într-o tăcere înfricoşătoare. Gilberte se aruncase de-a curmezişul patului, îmbrăcată complet, de teama vreunei nenorociri, fără îndoială. Ea dormea, foarte liniştită, în

timp ce, alături, aşezată pe un scaun şi numai cu capul căzut pe marginea saltelei, Henriette aţipise şi ea, într-un somn frămîntat de vedenii, cu lacrimi mari sub pleoape. Delaherche le privi o clipă, fiind ispitit s-o deştepte pe tînăra femeie, ca să afle veşti. O fi fost oare la Bazeilles ? De-ar întreba-o, poate că i-ar da veşti despre boiangeria lui. Dar îl cuprinse mila şi tocmai ieşea din cameră, cînd maică-sa, tăcută, apăru în pragul uşii şi-i făcu semn să vină după dînsa.

Trecînd prin sufragerie, el îşi arătă uimirea :

— Cum, încă nu te-ai culcat, mamă ?

Ea îi făcu mai întîi semn cu capul că nu, apoi, cu glas încet, adăugă :

— Nu pot să dorm. M-am aşezat într-un fotoliu, lîngă colonel... Are temperatură mare de tot, se deşteptă mereu şi mă întreabă... Eu nu ştiu ce să-i spun. Intră să-l vezi.

Domnul de Vineuil aţipise la loc. Pe pernă, abia se putea desluşi faţa lui lungă şi roşie, pe care mustăţile făceau o pată mare, ca de zăpadă. Doamna Delaherche pusese un ziar în faţa lămpii şi tot acest colţ al camerei era slab luminat, iar lumina puternică se revărsa asupra ei, în timp ce stătea înţepată în fundul fotoliului, cu mîinile pe genunchi, cu privirea dusă departe, într-o visare tragică.

— Stai, murmură ea. Mi se pare că te-a auzit. Uite-l că se trezeşte iar.

Într-adevăr, colonelul deschise iarăşi ochii şi-i pironi asupra lui Delaherche, fără să-şi mişte capul. Îl recunoscu şi-l întrebă imediat cu o voce care tremura din cauza febrei :

— S-a terminat, nu-i aşa ? Capitulăm.

Fabricantul, întîlnind o privire de-a maică-si fu gata să mintă. Dar la ce bun ? Făcu un gest descurajat.

— Ce vrei să facă bieţii oameni ? Dac-ai vedea străzile oraşului !... Generalul de Wimpffen a plecat chiar acum la marele cartier prusac, pentru discutarea condiţiilor.

Ochii domnului de Vineuil se închiseră iarăşi ; fu scuturat de un fior prelung, în timp ce de pe buzele lui se auzi un geamăt surd :

— Of, Doamne, Doamne !...

Şi, cu pleoapele închise, continuă cu o voce întretăiată :

— Ei, ce vroiam eu, ieri trebuia să se înfăptuiască... Da, cunoşteam regiunea, i-am comunicat generalului temerile mele, dar nici pe el nu-l mai asculta nimeni... Colo, mai sus de localitatea Saint-Menges, pînă la Pleigneux, cu toate înălţimile ocupate, cu armata dominînd Sedanul, stăpînă pe trecătoarea Saint-Albert... Aşteptăm acolo. Poziţiile noastre nu pot fi cucerite, drumul spre Mézières rămîne liber...

Vorbele i se încurcau. Mai îngăimă încă vreo cîteva cuvinte neînţelese, în vreme ce viziunea bătăliei, născută din febră, se înceţoşa puţin cîte puţin, tîrîtă în somn. Adormise şi poate mai visa încă la victorie.

— Ce crede doctorul, o să mai trăiască ? întrebă Delaherche încet.

Doamna Delaherche dădu din cap afirmativ.

— Oricum, sînt grozave rănile astea la picior, urmă el. O să stea la pat multă vreme, aşa-i ?

De data asta rămase tăcută, ca şi cînd s-ar fi pierdut şi ea în marea durere a înfrîngerii. Ea ţinea de alte vremuri, aparţinea burgheziei aceleia vechi şi dîrze de la graniţă, atît de înflăcărată odinioară să-şi apere oraşele. La lumina vie a lămpii, pe faţa ei aspră, cu nasul uscăţiv, cu buzele tivite, se citea mînia şi suferinţa, toată indignarea care-i alunga somnul.

Atunci Delaherche se simţi singur, pradă unei întristări grozave. Îl cuprinse iarăşi o foame cumplită şi crezu că numai din cauza slăbiciunii îşi pierduse, aşa, tot curajul. Ieşi din cameră în vîrful picioarelor şi coborî iar în bucătărie, cu sfeşnicul în mînă. Dar acolo i se păru şi mai trist : soba stinsă, bufetul gol, cîrpele aruncate în dezordine, ca şi cînd vîntul dezastrului ar fi bîntuit şi pe acolo, ducînd cu el toată bucuria vie a lucrurilor de mîncat şi de băut. În primul moment

crezu că n-are să găsească nici o coajă de pîine, fiindcă resturile fuseseră trimise la ambulanță, pentru supă. Pe urmă, într-un fund de dulap, dădu peste niște fasole uitată din ajun. Și o mîncă așa, fără unt, fără pîine, în picioare, nemaiîndrăznind să se urce în sufragerie pentru un asemenea ospăț, grăbit, în mijlocul bucătăriei posomorîte, pe care luminița pîlpîitoare a lămpii o otrăvea cu o duhoare de petrol.

Nu era mai tîrziu de zece și Delaherche nu mai știa ce să facă, așteptînd să vadă dacă o să se semneze pînă la urmă capitularea. În el mai stăruia o neliniște ascunsă, o teamă ca nu cumva să se reînceapă luptele, o spaimă mare de tot ceea ce s-ar putea întîmpla atunci, și despre care nici nu vorbea, dar care-l apăsa greu pe inimă. După ce se urcă în biroul lui, unde Maurice și Jean nici nu se mișcaseră, el încercă zadarnic să se lungească într-un fotoliu ; somnul nu se lipea de dînsul, iar detunăturile obuzelor îl făceau să tresară, de îndată ce ațipea. Era bombardamentul înspăimîntîtor de peste zi care-i mai țiuia și acum în urechi. Asculta o clipă, îngrozit, cutremurîndu-se de marea tăcere care-l împresura acum. Neputînd ațipi, preferă să se ridice din nou, rătăci prin odăile întunecate, ferindu-se să intre în camera în care maică-sa veghea lîngă colonel, căci privirea fixă cu care ea-i urmărea mersul îl stingherea pînă la urmă. În două rînduri se întoarse să vadă dacă Henriette nu se trezise și se opri lîngă chipul atît de liniștit al soției lui. Pînă la ceasurile două din noapte, nemaiștiind ce să facă, coborî și se urcă într-una, negăsindu-și locul.

Nu putea să mai țină așa. Delaherche se hotărî să se întoarcă iar la subprefectură, simțind că n-are să poată închide ochii cît timp n-o să știe cum merg lucrurile. Dar jos, în fața străzii înțesate, fu cuprins de deznădejde : n-are să aibă nici cum puterea să se ducă și să se întoarcă, printre atîtea piedici. Numai gîndindu-se la ele și simțea cum i se taie picioarele. Stătea pe gînduri, cînd îl văzu venind pe doctorul Bouroche, care gîfîia și înjura.

— Ei, drăcia dracului! Să-ţi laşi şi pielea în mulţimea asta, nu alta!

Trebuise să se ducă la primărie, ca să-l roage pe primar să rechiziţioneze cloroform şi să i-l trimită dis-de-dimineaţă, căci provizia lui era pe sfîrşite şi, fiindcă avea operaţii urgente de făcut, se temea, după spusele lui, ca nu cumva să fie silit să-i măcelărească pe bieţii flăcăi fără să-i adoarmă.

— Ei, şi? întrebă Delaherche.

— Ei bine, ăştia nici nu ştiu măcar dacă farmaciştii mai au ceva cloroform!

Dar fabricantul nu mai putea de cloroformul lui. De aceea continuă:

— Nu, nu... S-a terminat acolo? Au semnat ceva cu prusacii?

Doctorul făcu un gest violent.

— Nimic precis! strigă el. Wimpffen s-a întors chiar acum... După cît se pare, bandiţii au nişte pretenţii că-ţi vine să-i iei la palme... Ah, mai bine am începe iar luptele, ca să crăpăm cu toţii!

Delaherche îl asculta, pălind.

— Dar e absolut sigur ce-mi spui?

— Am aflat şi eu de la domnii ăştia din consiliul municipal, care stau toată vremea acolo... Un ofiţer a venit de la subprefectură să le spună tot.

Şi mai dădu şi unele amănunte. Convorbirea dintre generalul de Wimpffen, generalul Moltke şi Bismark avusese loc la castelul Bellevue, lîngă Donchery. Groaznic om şi generalul Moltke, distant şi aspru, cu faţa lui spînatecă, de chimist matematician, care cîştiga bătăliile din fundul biroului său, prin calcul algebric! Fără ocoluri, ţinuse să se ştie lămurit că el cunoaşte situaţia desperată a armatei franceze: fără hrană, fără muniţii, demoralizată şi în dezordine, în neputinţă totală de a sparge cercul de fier în care era strînsă; pe cînd armatele germane ocupau poziţiile cele mai avantajoase, putînd să pîrjolească oraşul în două ceasuri. Nepăsător, el îşi impunea voinţa: toată armata franceză să se constituie prizonieră, cu arme şi bagaje. Bismark îl spri-

jinea, pur și simplu, cu înfățișarea lui de dulău cum- secade. Și chiar în clipa aceea, generalul de Wimpffen se căznise din răsputeri să respingă condițiile acestea, cele mai grele impuse vreodată unei armate învinse. Le arătă nenorocul lui, eroismul soldaților, primejdia de a împinge la desperare un popor mîndru. Timp de trei ore îi amenință, îi imploră, vorbi pe un ton desperat și mîndru, cerîndu-le să se mulțumească doar cu inter- narea învinșilor într-un colț al Franței, sau chiar în Algeria. Pînă la urmă obținu o singură concesie: ca ofițerii care își vor lua angajamentul în scris și pe cuvînt de onoare că nu vor mai lupta, să poată pleca la căminurile lor. În sfîrșit, armistițiul urma să se pre- lungească pînă a doua zi la orele zece dimineața. Dacă la ora aceea condițiile nu vor fi fost acceptate, bateriile prusace vor deschide din nou focul și orașul va fi in- cendiat.

— Dar asta e o tîmpenie! strigă Delaherche. Nu poate fi pîrjolit așa un oraș care n-a meritat cu nimic o asemenea soartă!

Doctorul îl scoase de tot din sărite, cînd îi mai spuse că ofițerii pe care-i întîlnise la hotelul Europa vorbeau de un atac de mari proporții, chiar în noaptea aceea. De la aflarea pretențiilor nemțești, o îndîrjire tot mai mare își făcea drum și unii voiau să încerce planurile cele mai năstrușnice. Chiar gîndul că n-ar fi leal să se folosească de întunericul nopții pentru a pune capăt armistițiului, fără vreo înștiințare prealabilă, nu oprea pe nimeni. Se vînturau tot felul de planuri ne- bunești, ca reluarea marșului spre Carignan, printre armatele bavareze, la adăpostul întunericului, recuce- rirea podișului Illy, prin surprindere, curățirea drumu- lui spre Mézières, sau chiar un salt de nestăvilit, care să-i treacă în Belgia. Alții, însă, nu spuneau nimic, își dădea seama că dezastrul nu se putea înlătura și-ar fi primit orice condiții, ar fi iscălit orice, numai să ter- mine o dată, cu un chiot fericit de ușurare.

— Bună seara! încheie Bouroche. Am să încerc să dorm vreo două ceasuri. Am mare nevoie de somn.

Cînd rămase singur, Delaherche fierbea de revoltă. Va să zică era adevărat, au să înceapă iar să se bată, au să pîrjolească şi să radă Sedanul de pe faţa pămîntului! Era deci de neînlăturat; lucrul acela înspăimîntător avea să se întîmple cu siguranţă, de cum se va ridica soarele ceva mai sus deasupra dealurilor, ca să poată lumina grozăvia măcelului. Şi, fără să-şi dea seama, se mai urcă o dată pe scara dreaptă de la pod şi ajunse, printre coşuri, la marginea terasei înguste de pe care se vedea tot oraşul. Dar, la ceasul acela, se găsea acolo sus în plin întuneric, într-o mare nesfîrşită ce-şi rostogolea valurile mari şi întunecate, în care nu desluşi la început absolut nimic. Pe urmă, clădirile fabricii, dedesubtul lui, se desprinseră cele dintîi din neguri, ca nişte pete nelămurite pe care le recunoştea: camera maşinii, sălile războaielor, uscătoriile, depozitele, iar priveliştea asta, grupul uriaş de construcţii, care era mîndria şi bogăţia lui, îl făcu să se înduioşeze la culme de propia-i soartă, cînd se gîndi că peste cîteva ceasuri, din toate astea, n-o să mai rămînă decît cenuşa. Privirea i se îndreptă din nou spre zare, dînd ocol acestui imens hău întunecat, în care dormea ameninţarea zilei de mîine. Spre miazăzi, înspre Bazeilles, zburau tăciuni aprinşi pe deasupra caselor ce se prăbuşeau în vîlvătăi. În vremea asta, către nord, ferma din pădurea Garenne, căreia i se dăduse foc de cu seara, ardea şi acum, însîngerînd pomii cu o puternică lumină roşiatică. Nici un alt foc, în afară de aceste două pîrjoluri. Încolo, o prăpastie fără fund, străbătută numai de groaza zgomotelor răspîndite în noapte. Undeva, poate departe de tot, poate pe metereze, cineva plîngea. Degeaba încerca el să străpungă bezna nopţii, să vadă dealurile Liry, Marfée, bateriile de la Frénois şi de la Wadelincourt, — cercul fiarelor de bronz pe care le ştia acolo, cu gîturile întinse, cu gurile deschise. Şi, în timp ce-şi îndrepta iar privirile asupra oraşului, de jur împrejurul lui, îi auzi răsuflarea de spaimă. Nu era numai somnul chinuit al soldaţilor căzuţi pe străzi, troznirea surdă a movilelor de oameni, de cai şi

de tunuri ; i se părea că simte şi insomnia plină de spaime a tîrgoveţilor, vecinii lui, care nu puteau dormi nici ei, scuturaţi de friguri, în aşteptarea zorilor. Toţi ştiau pesemne că încă nu se semnase capitularea şi toţi număerau ceasurile, tremurînd la gîndul că, dacă nu se semna, nu le mai rămînea decît să coboare în beciuri, ca să moară acolo striviţi, îngropaţi de vii sub dărîmături. I se păru că un glas deznădăjduit se aude din strada Voyards, cerînd ajutor, în mijlocul unui zăngănit de arme neaşteptat. Se aplecă şi rămase aşa, în noaptea întunecoasă, pierdut în ceţurile cerului fără o stea, cuprins de o asemenea înfiorare că i se zbîrlea tot părul de pe el.

Jos, pe canapea, Maurice se trezi cînd mijea de ziuă. Frînt de oboseală, nu se clinti din loc, cu ochii la geamurile albite încet-încet de lumina spălăcită a zorilor. În pătrunzătoarea luciditate a deşteptării, amintirile îngrozitoare îi reveneau în minte, bătălia pierdută, fuga, dezastrul. Revăzu totul pînă în cel mai mic amănunt, şi suferi groaznic din cauza înfrîngerii, al cărei răsunet îi ajunse pînă în adîncul fiinţei, ca şi cum el ar fi fost vinovat de ea. Cîntărea răul studiindu-se, tot atît de pornit, parcă, şi acum să se sfîşie singur. Nu era oare şi el un om oarecare, un trecător al vremii lui, cu o cultură strălucitoare, desigur, dar neştiind absolut nimic din ceea ce ar fi trebuit să ştie şi, pe deasupra, vanitos pînă la orbire, ticăloşit de dorinţa aprigă de a se bucura de viaţă şi de înflorirea înşelătoare a regimului ? Pe urmă alte icoane i se perindară prin minte : bunicul său, născut în 1770, unul din eroii Marei Armate, unul din învingătorii de la Austerlitz, de la Wagram şi de la Friedland ; tatăl lui, născut în 1811, pripăşit în birocraţie, mărunt slujbaş mediocru, perceptor la Le Chêne-Populeux, unde se istovise înainte de vreme ; iar el, născut în 1841, crescut ca un copil de oameni cu stare, ajuns avocat, în stare de cele mai grozave prostii şi de avînturile cele mai mari, învins la Sedan, într-o catastrofă pe care-o bănuia imensă, reprezentînd sfîrşitul unei lumi. Şi degenerarea asta a

neamului, care arăta lămurit pentru ce Franța victorioasă pe vremea bunicilor fusese învinsă în timpul nepoților, îi rodea inima, asemenea unei tare de familie, care se tot înrăutățea, ajungînd la nimicirea fatală, cînd avea să sune ceasul sorocit. S-ar fi simțit atît de curajos și de viteaz în cazul unei victorii ! Dar în înfrîngere, cu nervii slăbiți ca o femeie, se lăsa pradă unei deznădejdi atît de mari, încît parcă lumea întreagă se mistuia într-însa. Nu mai dăinuia nimic. Franța murise. Podidit de hohote, de plîns, își împreună mîinile, căci îi reveneau în minte rugăciunile îngăimate în copilărie :

— Doamne Dumnezeule, ia-mă la tine... Ia-i pe toți nenorociții ăștia care suferă...

Pe dușumea, în pătura în care era înfășurat, Jean începu să se frămînte. Nedumerit, el se ridică pînă la urmă în capul oaselor.

— Ce-i asta, puișorule ?... Ești bolnav ?...

Pe urmă, pricepînd că era iar vorba de gînduri care te făceau să-ți iei lumea în cap, cum spunea el, Jean îl întrebă cu glasul plin de grijă al unui părinte.

— Haide, spune ce ai ? Nu trebuie să te chinui atît pentru toate nimicurile !

— Ei — strigă Maurice — sîntem pierduți, gata ! Ne putem pregăti să devenim prusaci.

Și deoarece camaradul lui, cu mintea-i înceată de om fără carte, se minuna de una ca asta, el încercă să-l facă să priceapă istovirea seminției lor, dispariția sub șuvoiul unui sînge tînăr, de care era nevoie. Dar țăranul, cu o clătinare încăpățînată a capului, respingea explicația asta.

— Cum, adică, ogorul meu să nu mai fie al meu ? Să las prusacii să mi-l ia, cît timp n-am murit de tot și cît mai am încă două brațe ?... Măi să fie !

Pe urmă, la rîndul lui, își spuse și el gîndul, cu greutate, așa cum îi veneau cuvintele. Primiseră o chelfăneală grozavă, asta era sigur ! Dar, slavă Domnului, nu muriseră toți. Mai rămîneau mulți și ăștia au să fie în stare să clădească iarăși casa, dacă erau flăcăi de treabă și munceau din greu și dacă nu dădeau pe băutură ba-

nul cîştigat. Într-o familie, cînd munceşti cu tragere de inimă şi pui un ban deoparte, reuşeşti totdeauna s-o scoţi la capăt, oricît de afurisite ar fi ghinioanele. Ba să ştii că nu-i rău, din cînd în cînd, să mai primeşti şi cîte o palmă zdravănă : asta te face să cugeţi mai adînc. Iar dacă era adevărat că undeva era ceva putregai, ori mădulare bolnave, păi atunci mai bine să le vezi la pămînt, tăiate cu o lovitură de secure, decît să plesneşti din pricina lor ca de holeră.

— Pierduţi, a, nu, nu ! repetă el de mai multe ori. Eu nu sînt pierdut, nu simt aşa ceva !

Şi, bolnav cum era, cu părul încă lipit de sîngele zgîrieturii, se ridică în picioare, mînat de nevoia puternică de a trăi, de a-şi lua iar unealta sau plugul, ca să-şi clădească din nou casa, după vorba lui. El era plămădit din pămîntul bătrîn, îndîrjit şi cuminte, din ţara înţelepciunii, a muncii şi a economiei.

— Oricum — continuă el — mi-e milă de împărat... Treburile mergeau bine, pare-se, grîul se vindea cu preţ bun... Dar prea a fost prost să se bage în buclucul ăsta...

Maurice, care stătea istovit, făcu un alt gest de cumplită amărăciune.

— Oh, împăratul, îmi era drag, la drept vorbind, în ciuda ideilor mele despre libertate şi despre republică... Da, purtam dragostea asta în sînge, din pricina bunicului, pesemne... Şi uite că şi acolo e tot putregai. Încotro să ne îndreptăm acum ?

Privirea îi era rătăcită ; scoase un oftat atît de îndurerat încît Jean, cuprins de nelinişte, se hotărî să se scoale, cînd o văzu pe Henriette intrînd. Ea se trezise chiar atunci, auzind zvon de glasuri din camera vecină. Camera era plină acum de lumina palidă a zilei.

— Vii tocmai la timp ca să-l cerţi, spuse el, prefăcîndu-se că rîde. Nu-i de loc cuminte.

Dar la vederea surorii lui, atît de palidă, atît de necăjită, în Maurice se produse o criză salvatoare de înduioşare. Deschise braţele şi o chemă la pieptul lui, iar cînd Henriette i se aruncă de gît, fu cuprins de o

mare linişte. Plîngea şi ea şi lacrimile lor se amestecară.

— Oh, sărăcuţa, draga de tine, cît sînt de necăjit că n-am mai mult curaj ca să te pot mîngîia !... Bietul Weiss, bărbatu-tău, te iubea aşa de mult ! Ce ai să te faci tu fără el ? Toată viaţa, tu ai suferit mereu, fără să te fi plîns vreodată... Numai eu cîte necazuri ţi-am pricinuit pînă acum şi cine ştie dacă n-am să-ţi mai fac şi altele !

Ea îl opri, punîndu-i mîna pe gură, cînd Delaherche intră foarte agitat şi mînios foc. Coborîse în cele din urmă de pe terasă, apucat iar de o foame neaşteptată, o foame din acelea nervoase, pe care oboseala o făcea şi mai cumplită. Cînd se întorsese în bucătărie ca să bea ceva cald, găsise acolo, împreună cu bucătăreasa, pe o rudă de a ei, un dulgher din Bazeilles, căruia ea îi dădea de băut nişte vin fiert. Atunci omul ăla, unul din cei din urmă locuitori care rămăseseră acolo, printre pîrjoluri, îi povesti că boiangeria lui, distrusă în întregime, e o grămadă de dărîmături.

— Auzi dumneata, banditii ! Ce ziceţi de asta ? bîigui el, adresîndu-se lui Jean şi lui Maurice. Totul e pierdut. Au să dea foc Sedanului în dimineaţa asta, aşa cum au pîrjolit ieri şi Bazeillesul... Sînt ruinat, sînt ruinat !

Rana pe care Henriette o avea la frunte îi atrase atenţia. Îşi aduse aminte că nu putuse încă să stea de vorbă cu dînsa.

— Aşa-i, dumneata ai fost la Bazeilles şi acolo te-ai ales cu asta... O, bietul Weiss !

Şi, dintr-o dată, înţelegînd după ochii roşii ai tinerei femei că ea avea cunoştinţă de moartea bărbatului ei, dădu în vileag un amănunt înfiorător, povestit cu o clipă înainte de dulgher.

— Bietul Weiss ! Se pare că l-au ars... Da, au adunat trupurile locuitorilor împuşcaţi şi le-au aruncat pe rugul unei case aprinse, stropită cu petrol.

Cuprinsă de groază, Henriette îl asculta. Doamne Dumnezeule ! Nu-i rămînea, aşadar, nici mîngîierea de

a-şi îngropa scumpul ei mort, căruia vîntul avea să-i împrăştie pînă şi cenuşa! Maurice o strînse din nou în braţe, numind-o cu glas mîngîietor, biata lui Cenuşăreasă, şi rugînd-o să nu-şi facă atîta sînge rău, ea care era atît de curajoasă.

După o tăcere, Delaherche, care privea pe fereastră cum se luminează tot mai mult de ziuă, se întoarse repede ca să le spună celor doi soldaţi:

— Ei, dar ştiţi, uitam... Mă urcasem să vă anunţ că jos, în hangarul unde a fost depusă vistieria corpului, un ofiţer împarte tocmai banii la oameni, ca să nu cadă în mîna prusacilor... Ar trebui să coborîţi şi voi. Banii pot să prindă bine, dacă n-om muri cu toţii pînă deseară.

Sfatul era bun. Maurice şi Jean coborîră, după ce Henriette primi să ia locul fratelui ei pe canapea. Cît despre Delaherche, el trecu prin camera vecină, unde o găsi pe Gilberte cu acelaşi chip liniştit, dormindu-şi mai departe somnul de copilă, fără ca gălăgia discuţiilor sau hohotele de plîns s-o fi făcut măcar să-şi schimbe poziţia. Şi de acolo băgă capul în odaia unde mamă-sa veghea la căpătîiul domnului de Vineuil. Dar ea aţipise în fundul fotoliului, în timp ce colonelul, cu pleoapele închise, nu se mişcase, toropit de febră.

Colonelul deschise ochii mari de tot şi-l întrebă:

— Ei, s-a terminat, nu-i aşa?

Supărat de întrebarea care-l ţinea pe loc în momentul cînd spera să plece iar, Delaherche făcu un gest mînios şi răspunse în şoaptă:

— Oh, da, s-a terminat! Pînă o începe din nou! Nu s-a iscălit nimic.

Încet de tot, colonelul continuă, începînd să delireze:

— Doamne Dumnezeule, ajută-mă să mor înainte de sfîrşit!... N-aud tunul. De ce nu mai trag?... Colo, la Saint-Menges; la Fleigneux controlăm toate drumurile, îi vom arunca pe prusaci în Meusa, dacă vor să împresoare Sedanul, ca să ne atace. Oraşul e la picioarele noastre, ca un obstacol care ne întăreşte şi mai

mult pozițiile... Înainte marș! Corpul al 7-lea va lua comanda, corpul al 12-lea va apăra retragerea...

Iar mîinile lui se frămîntau pe cearșaf, se mișcau ca în trapul calului care îl ducea în vis. Încetul cu încetul, ele se liniștiră, pe măsură ce cuvintele îi erau mai anevoioase și el ațipea iar. Apoi se opriră de tot și colonelul rămase fără suflare, doborît de somn.

— Odihnește-te — murmură Delaherche — o să mă întorc eu, cînd voi avea vești.

Apoi, după ce se convinse că n-o deșteptase pe maică-sa, ieși ușor și dispăru.

Jos, în hangar, Jean și Maurice găsiră într-adevăr, stînd pe un scaun de bucătărie și apărat numai de o singură măsuță de lemn alb, un ofițer care, fără creion, fără chitanță, fără nici un fel de hîrțoage, împărțea adevărate averi. Băga foarte simplu mîna în fundul săculeților doldora de monede de aur și, fără să-și mai dea măcar oboseala să le numere, luînd repede cît încăpea în pumni, umplea chipiurile tuturor sergenților din corpul 7 care se perindau prin fața lui. Pe urmă, rămînea înțeles că sergenții vor împărți sumele cu soldații secției lor. Fiecare din ei primea banii cu stîngăcie, ca pe o rație de cafea sau de carne, apoi pleca, încurcat, golindu-și chipiul în buzunare, ca să nu iasă cu tot aurul ăsta în stradă, în văzul tuturor. Și nimeni nu scotea o vorbă, nu se auzea decît susurul cristalin al monedelor ; acești oameni necăjiți fuseseră cuprinși de uimire văzîndu-se deodată cu atîtea bogății pe cap, într-un moment cînd în oraș nu mai găseai să cumperi măcar o pîine sau o sticlă de vin.

Cînd Jean și Maurice se înfățișară, ofițerul trase întîi înapoi pumnul de aur pe care îl scosese.

— Nu sînteți sergenți nici unul din voi... Numai sergenții au dreptul să încaseze...

Pe urmă, cuprins de oboseală și vrînd să termine cît mai degrabă, adăugă :

— Ei, uite, dumneata, caporale, ține totuși... Repede, altul la rînd !

Şi dădu drumul monedelor de aur în chipiul întins de Jean. Acesta, impresionant de o sumă atît de mare, aproape şase sute de franci, vru să împartă imediat pe din două cu Maurice. Cine ştie, puteau să fie despărţiţi pe neaşteptate unul de celălalt.

În grădină, în faţa ambulanţei, făcură împărţeala şi după aceea intrară în ambulanţă unde recunoscură pe paie, lîngă uşă, pe toboşarul companiei lor, Bastian, un băiat zdravăn şi vesel, care avusese ghinionul să primească în inghine un glonţ rătăcit, pe la ceasurile cinci, cînd bătălia se terminase. Trăgea să moară încă din ajun.

În lumina slabă a dimineţii, la ceasul acesta al deşteptării, vederea ambulanţei îi îngheţă. Alţi trei răniţi muriseră în timpul nopţii, fără să-i fi băgat cineva în seamă, iar sanitarii se grăbeau să facă loc altora, scoţînd cadavrele. Cei operaţi în ajun deschideau ochii mari în toropeala lor şi priveau prostiţi dormitorul mare, plin de suferinţă, în care, pe paie, zăcea o turmă întreagă de vite pe jumătate înjungheate. Degeaba dăduseră seara niţel cu mătura şi dereticaseră, după treaba sîngeroasă a operaţiilor : pămîntul, încă ud, mai păstra dîre de sînge, iar un burete mare, pătat de roşu, asemenea unui creier, plutea într-un hîrdău. O mînă uitată, cu degetele strivite, era aruncată lîngă uşă, sub şopron. Astea erau fărămiturile măcelului, resturi groaznice de după masacru, la ceasul posomorît al zorilor. Iar neastîmpărul, nevoia gălăgioasă de viaţă din primele ceasuri fusese urmată de un fel de prăbuşire, sub febra apăsătoare. Şi numai vreun vaiet, îngăimat, înăbuşit din cauza somnului, se mai ridica uneori, tulburînd tăcerea molcuţă. Privirile sticloase se înspăimîntau la vederea zorilor. Din gurile încleiate ieşea o duhoare urîtă şi tot salonul cădea în şirul acela nesfîrşit de zile mohorîte, greţoase, întretăiate de moarte, pe care aveau să le trăiască schilozii nenorociţi ce-or să scape, poate, după două sau trei luni de acolo, cu vreun mădular mai puţin.

Bouroche, care își începea vizita după cîteva ceasuri de odihnă, se opri în fața toboșarului Bastian, pe urmă trecu mai departe, ridicînd abia vizibil din umeri. Nimic de făcut. Totuși toboșarul deschisese ochii și, ca un înviat din morți, urmărea cu privirea ageră pe un sergent care avusese gîndul bun să dea pe acolo cu chipiul plin de aur în mînă, pentru a vedea dacă nu sînt cumva niscai oameni de-ai lui, printre amărîții ăștia. Și uite că găsi doi și le dădu la fiecare cîte o monedă de aur de douăzeci de franci. Veniră și alți sergenți și aurul începu să plouă pe paie. Iar Bastian, reușind să se ridice, întinse amîndouă mîinile scuturate de fiorii morții.

— Și mie ! Și mie !

Sergentul vru să treacă mai departe, așa cum trecuse și Bouroche. La ce bun ? Pe urmă, om de treabă cum era, aruncă monede fără să le mai numere, în cele două mîini care se și răciseră.

— Și mie ! Și mie !

Bastian căzu iar pe spate. Încercă să prindă aurul care fugea, pipăi îndelung, cu degetele înțepenite. Și-și dădu sufletul.

— Cu bine ! Domnul și-a dat ortul... spuse un vecin, un zuav mititel, uscățiv și negricios. Asta-i de-a dreptul revoltător : tocmai cînd ai cu ce să-ți plătești un vinaț !

El avea piciorul stîng strîns într-un aparat. Cu toate acestea reuși să se ridice, se tîrî în coate și pe genunchi și, cînd ajunse lîngă mort, adună totul, îi scotoci mîinile și cutele mantalei. După ce se întoarse la locul lui, băgînd de seamă că ceilalți se uită lung la dînsul, se mulțumi să spună :

— Păi, se putea să-i las să se piardă așa ?

Maurice, cu inima strînsă în atmosfera asta de mizerie omenească, se grăbi să-l scoată repede afară pe Jean. Trecînd iar prin șopronul de operații văzură pe Bouroche, înfuriat că nu-și poate face rost de cloroform, hotărît totuși să taie piciorul unui biet flăcăiandru de douăzeci de ani. Și o luară la goană, ca să nu mai audă.

În clipa aceea Delaherche se întorcea de pe stradă. Îi chemă cu un gest şi le strigă :

— Sus, haideţi repede sus !... O să îmbucăm ceva, fiindcă bucătăreasa a reuşit să facă rost de nişte lapte. Zău că nu e rău, avem grozavă nevoie să mîncăm ceva cald !

Şi, cu toate strădaniile lui, nu putea să-şi ascundă bucuria mare de care fremăta. Coborî glasul şi adăugă, radios :

— S-a făcut, de data asta ! Generalul de Wimpffen a plecat iar să semneze capitularea.

Of, ce uşurare imensă : fabrica salvată, groaznicul coşmar spulberat, viaţa care avea să înceapă iar, plină de suferinţe, e adevărat, dar viaţă, viaţă, totuşi ! Bătea ceasul nouă şi micuţa Rose, care alergase prin cartier prin străzile ceva mai goale, pînă la o mătuşă a ei, brutăreasă, după pîine, venise să-i povestească întîmplările petrecute în cursul dimineţii, la subprefectură. Încă de la orele opt generalul de Wimpffen întrunise un nou consiliu de război, alcătuit din peste treizeci de generali, cărora le comunicase rezultatul demersului său, sforţările lui zadarnice, pretenţiile neînduplecate ale duşmanului victorios. Mîinile îi tremurau, o emoţie puternică îi umplea ochii de lacrimi. Şi tot mai vorbea, cînd un colonel din statul-major prusac se prezentă ca trimis special, în numele generalului Moltke, pentru a aminti că dacă, pînă la orele zece nu se va lua o hotărîre, ei vor deschide din nou focul asupra Sedanului. De aceea consiliul, în faţa necesităţii îngrozitoare în care se găsea, nu putu să facă altceva decît să-l împuternicească pe general să se ducă din nou la castelul Bellevue, ca să primească toate condiţiile. Generalul trebuia să fie acum acolo, iar toată armata franceză era prizonieră cu arme şi bagaje.

Pe urmă Rose dăduse o sumă de amănunte asupra fierberii grozave pe care vestea o stîrnise în oraş. La subprefectură văzuse ofiţeri smulgîndu-şi epoleţii şi izbucnind în lacrimi ca nişte copii. Cavaleriştii îşi aruncau de pe pod săbiile în Meusa. Un regiment întreg defi-

lase, fiecare om își arunca sabia, privind cum apa mai întîi țîșnește și apoi o înghite. Pe străzi, ostașii își apucau arma de țeavă și-i sfărîmau patul de ziduri, în timp ce artileriștii, care scoseseră mașinăria mitralierelor, o aruncau în fundul canalelor. Ba unii îngropau drapelele sau le dădeau foc. În piața Turenne, un sergent bătrîn, cocoțat pe o bornă, îi ocăra pe șefi și-i făcea lași, de parc-ar fi fost apucat de o nebunie neașteptată. Alții păreau îndobitociți, plîngeau cu lacrimi mari, tăcute. Și, de ce să n-o spunem, alții, cei mai mulți, aveau în priviri un licăr de mulțumire, o plăcută ușurare în toată ființa lor. Așadar ajunseseră în sfîrșit la capătul suferințelor, erau prizonieri, n-aveau să mai lupte! De atîtea zile sufereau din cauza marșurilor prea lungi și a foamei! Și, la urma urmei, la ce bun să mai lupte, dacă nu erau ei cei mai tari? Cu atît mai bine dacă șefii lor îi trădaseră, ca să se termine mai repede! Era un lucru atît de plăcut să-ți spui că ai să mănînci iar pîine albă și că o să dormi într-un pat!

Sus, în momentul în care Delaherche intra în sufragerie cu Maurice și Jean, maică-sa îl strigă.

— Vino încoace! Colonelul mă îngrijorează.

Domnul de Vineuil, cu ochii deschiși, începuse din nou, cu voce tare, visul gîfîit al febrei.

— Ce importanță are! Dacă prusacii ne taie drumul spre Mézières!... Uite-i că pînă la urmă ocolesc pădurea la Falizette, în timp ce alții urcă de-a lungul pîrăului Givonne... Avem granița la spate și o vom trece dintr-un salt, după ce vom omorî cît mai mulți... Ieri, asta voiam...

Dar privirile lui înflăcărate îl întîlniră pe Delaherche. Îl recunoscu și păru că se dezmeticește, că iese din nălucirile toropelii lui. Și, revenit la realitatea îngrozitoare, îl întrebă pentru a treia oară:

— S-a terminat, nu-i așa?

Atunci fabricantul de postav nu-și mai putu stăpîni o explozie de mulțumire.

— Oh, da, slavă Domnului, s-a terminat definitiv... La ora asta capitularea trebuie să fie iscălită.

Deodată colonelul sări în sus, în ciuda piciorului bandajat şi luîndu-şi sabia lăsată pe un scaun, se căzni s-o frîngă. Dar mîinile îi tremurau prea tare şi oţelul alunecă.

— Ia seama! Are să se taie! ţipă Delaherche. E primejdios, ia-i sabia din mîini!

Şi doamna Delaherche puse mîna pe sabie. Apoi, văzînd deznădejdea domnului de Vineuil, în loc s-o ascundă, cum îi spusese fiu-său, ea o frînse dintr-o izbitură bruscă pe genunchi, cu o forţă puţin obişnuită, de care nici ea nu şi-ar fi crezut în stare bietele-i mîini. Colonelul se lungise din nou în pat şi plîngea, privind cu un aer de nesfîrşită recunoştinţă la bătrîna lui prietenă.

În vremea asta, în sufragerie, bucătăreasa adusese ceşti de cafea cu lapte pentru toată lumea. Henriette şi Gilberte se treziseră, ultima odihnită de un somn bun, cu faţa luminoasă şi cu ochii rîzători. Gilberte îşi îmbrăţişa drăgăstos prietena pe care o plîngea, cum spunea ea, din adîncul sufletului. Maurice se aşeză lîngă soră-sa, în timp ce Jean, cam stîngaci, nevoit să primească, stătea în faţa lui Delaherche. Doamna Delaherche nu primi nici în ruptul capului să vină la masă. Îi duseră o ceaşcă, pe care se mulţumi s-o bea. Dar, alături, masa celor cinci, la început tăcută, se însufleţi numaidecît. Erau distruşi şi înfometaţi. Cum să nu se bucure că se află iar acolo, teferi, zdraveni, în timp ce mii de nenorociţi acopereau şi acum cîmpiile dimprejur? În sufrageria încăpătoare, aerisită, faţa de masă, albă ca o spumă, era o încîntare pentru ochi, iar cafeaua cu lapte fierbinte li se părea delicioasă.

Stătură de vorbă. Delaherche, care îşi recăpătase siguranţa de industriaş bogat, cu îngăduinţa patronului care vrea să se facă iubit de toţi şi e sever numai în nereuşită, se întoarse iar la Napoleon al III-lea, a cărui figură îi aţîţa, de alaltăieri încoace, curiozitatea de gură-

cască. Şi se adresa lui Jean, neavînd la îndemînă decît pe flăcăul ăsta simplu.

— Da, domnule, aşa-i ! Acum pot s-o spun, împăratul mi-a înşelat aşteptările... Căci, oricum, degeaba încearcă linguşitorii din jurul lui să-i găsească scuze : el e neîndoielnic cauza primă, singura cauză a nenorocirilor noastre.

Uitase că, bonapartist înflăcărat, uneltise cu cîteva luni înainte pentru reuşita plebiscitului. Şi nici măcar nu-l mai plîngea pe cel care avea să devină vinovatul de la Sedan şi căruia îi arunca în cap toate grozăviile.

— E un bicisnic, aşa cum sîntem siliţi s-o vedem acum. Dar asta încă n-ar fi nimic... E un om cu capul în nori, cu o minte prost alcătuită şi căruia lucrurile i-au părut uşoare, cît timp norocul a fost alături de el... Nu, vezi dumneata, să nu încerce cineva să ne înduioşeze cu soarta lui, spunîndu-ne că a fost înşelat, că opoziţia i-a refuzat oamenii şi creditele necesare. El ne-a înşelat pe noi, viciile şi greşelile lui ne-au aruncat în situaţia asta nenorocită în care ne aflăm.

Maurice, care nu voia să vorbească, nu putu să-şi stăpînească un zîmbet, în timp ce Jean, stînjenit de discuţia asta asupra politicii şi temîndu-se să nu spună prostii, se mulţumi să răspundă :

— Se spune, cu toate acestea, că e un om de treabă.

Dar cele cîteva vorbe, rostite cu modestie, îl făcură pe Delaheche să sară în sus. Toată groaza pe care o îndurase, toate spaimele prin care trecuse, izbucniră într-un strigăt pătimaş de furie, mergînd pînă la ură.

— Un om de treabă, bravo, e uşor de spus !... Ştii dumneata, domnule, că pe fabrica mea au căzut trei obuze şi că nu din osteneala împăratului a scăpat nepîrjolită !... Ştii dumneata că eu, care-ţi vorbesc, o să pierd o sută de mii de franci, din toată povestea asta tîmpită ?... Ah, nu, nu ! Franţa cotropită, pîrjolită, decimată, industria silită să şomeze, comerţul distrus, e prea mult ! De oameni de treabă ca ăsta sîntem sătui, să ne ferească Dumnezeu !... A ajuns în noroi şi în sînge, — acolo să rămînă !

Cu pumnul făcu gestul energic al scufundării şi menţinerii sub apă a vreunui nenorocit care se zbătea. Apoi îşi termină cafeaua, lingîndu-şi lacom buzele. Gilberte rîse uşor, fără să vrea, văzînd preocuparea îndurerată a Henriettei, pe care o servea ca pe un copil. După ce goliră ceştile rămaseră mai departe la masă, în liniştea fericită a sufrageriei largi şi curate.

Iar Napoleon al III-lea se găsea, chiar în ceasul acela, în casa sărăcăcioasă a ţesătorului, pe drumul de la Donchery. Încă de la orele cinci ceruse să plece de la subprefectură, fiindcă nu se simţea bine ştiind Sedanul în preajmă, ca o remuşcare şi o ameninţare. Apoi mai era chinuit într-una şi de nevoia de a-şi linişti întrucîtva inima simţitoare, prin obţinerea unor condiţii mai uşoare pentru nefericita lui armată. Dorea să se întîlnească cu regele Prusiei. Se urcă într-o trăsură luată cu chirie şi merse pe drumul mare, larg, mărginit de plopi înalţi ; era prima etapă a exilului, parcursă în răcoarea zorilor, cu sentimentul întregii măriri apuse pe care, fugind, o lăsa în urma lui. Şi pe drumul acesta se întîlni cu Bismark, care alergase în grabă, cu o şapcă veche pe cap, cu cizme grele, date cu unsoare, dornic numai să-l facă să piardă timp, să-l împiedice de a se întîlni cu regele, înainte de semnarea capitulării. Regele se mai afla încă la Vendresse, la paisprezece kilometri. Încotro să se ducă ? Sub ce acoperiş să aştepte ? Departe, pierdut într-un nor de furtună, palatul Tuileries dispăruse. Sedanul părea să fi rămas în urmă la multe leghe, despărţit parcă de un fluviu de sînge. Nu mai existau castele imperiale în Franţa, nici locuinţe oficiale, nici măcar un colţişor în casa celui mai mărunt dintre funcţionari, unde să îndrăznească să se aşeze. Vru să se adăpostească în casa ţesătorului, în casa aceea nenorocită pe care o zări în marginea drumului, cu grădiniţă de legume împrejmuită cu un gard de mărăcini, cu faţadă cu un singur etaj şi cu ferestruici mohorîte. Camera de sus, spoită numai cu var şi pardosită, n-avea altă mobilă decît o masă de lemn alb şi două scaune de paie. Stătu acolo plin de răbdare cîteva ceasuri, la început în tovă-

rășia lui Bismark, care zîmbea, auzindu-l vorbind de generozitate, apoi singur, tîrîndu-și mizeria, lipindu-și fața pămîntie de geamuri, privind încă o dată pămîntul Franței și Meusa care curgea atît de frumoasă prin cîmpiile întinse și mănoase.

Apoi, a doua zi și mai tîrziu, urmară alte etape îngrozitoare : castelul Bellevue, plăcută așezare burgheză, dominînd fluviul, și în care dormi și plînse, după întîlnirea cu regele Wilhelm ; plecarea sfîșietoare, ocolirea Sedanului, de teama mîniei învinșilor și a înfometaților, podul de vase întins de prusaci la Iges, înconjurul lung pe la nordul orașului, drumurile de țară, căile lăturalnile de la Floing, Fleigneux, Illy, toată fuga aceea jalnică în trăsură deschisă. Și colo, pe podișul tragic de la Illy, întesat de cadavre, întîlnirea de pomină : împăratul nenorocit, nemaiputînd suporta nici măcar trapul calului, fusese doborît pe pernele trăsurii de vreo criză violentă și fuma în neștire veșnica lui țigară, în timp ce o gloată de prizonieri, nemîncați, plini de sînge și praf, aduși de la Fleigneux la Sedan, se trăgeau în marginea drumului ca să facă loc trăsurii. Primii nu spuseseră nimic, următorii murmuraseră ceva, iar ceilalți, înfuriindu-se tot mai mult, izbucniseră în huiduieli, cu pumnii întinși, într-un gest de ocară și de blestem. Pe urmă mai avu de străbătut nesfîrșitul cîmp de luptă, de parcurs o leghe pe drumuri desfundate, printre dărîmături, printre morți cu ochii holbați și amenințători, după aceea cîmpul gol, întinsele păduri tăcute, granița, care trecea pe culmea unei coaste, apoi sfîrșitul, dincolo, pe drumul mărginit de brazi, în fundul văii înguste.

Și ce îngrozitoare a fost prima noapte a exilului, la Bouillon, la hanul poștei, pe care un număr atît de mare de francezi refugiați și de curioși îl înconjurase, încît împăratul socotise că trebuie să se arate fiind primit cu murmure și fluierături. Camera, cu trei ferestre care dădeau spre piață și spre rîul Semoy, era o cameră obișnuită, cu scaune îmbrăcate în pînză roșie, cu un dulap de mahon, cu oglindă, cu căminul împodobit cu o pendulă de zinc, încadrată cu ornamente din scoici și cu flori

artificiale, așezate sub globuri de sticlă. La dreapta și la stînga ușii se găseau două pătuțuri gemene. Într-unul se culcă un aghiotant, care dormi dus, cu pumnii strînși, rupt de oboseală, încă de la ora nouă. În celălalt împăratul se răsuci multă vreme, fără ca somnul să se lipească de el. Și se sculă, ca să-și mai uite durerile, plimbîndu-se, fără altă distracție decît aceea de a privi două gravuri care se găseau pe perete, de o parte și de alta a căminului, una înfățișîndu-l pe Rouget de l'Isle cîntînd *Marsilieza* și alta *„Judecata de apoi"*, în care surlele năprasnice ale arhanghelilor scoteau din pămînt pe toți morții, înviați din hecatombele bătăliilor, ca să depună mărturie în fața lui Dumnezeu.

La Sedan alaiul casei imperiale și toate blestematele de bagaje împovărătoare rămăseseră părăsite în dosul tufelor de liliac ale subprefectului. Nu mai știau cum să scape de lucrurile acelea, cum să le ferească de ochii atîtor sărmani care piereau de mizerie, atît de nesuferite ajunseseră prin nerușinarea lor provocătoare și prin ironia cumplită pe care le-o dăduse înfrîngerea. Au trebuit să aștepte o noapte de beznă. Caii, trăsurile, furgoanele, tingirile de argint, frigările, coșurile cu vinuri alese, plecară în mare taină din Sedan și luară și ele calea spre Belgia, pe drumuri întunecate, fără zgomot, cu înfiorarea plină de neliniște a unui furt.

PĂRTEA A TREIA

I

În timpul nesfîrşitei zile de luptă, de pe dealul de la Remilly, unde era clădită mica fermă a lui moş Fouchard, Silvine privise necontenit spre Sedan, în tunetul şi fumul tunurilor, cutremurîndu-se de grijă, cu gîndul la Honoré. Şi, a doua zi, îngrijorarea ei crescu şi mai mult, sporită de neputinţa de a afla ştiri exacte de la prusacii care păzeau drumurile şi refuzau să răspundă, neştiind, de altfel, nici ei nimic. Soarele strălucitor din ajun dispăruse şi se pornise să plouă cu găleata, mohorînd valea, învăluind-o într-o lumină cenuşie.

Spre seară, moş Fouchard, chinuit şi el în muţenia-i voită, negîndindu-se cîtuşi de puţin la fiu-său, dar dornic să ştie ce întorsătură aveau să ia, pentru el, nenorocirile altora, şedea în pragul uşii, în aşteptarea evenimentelor, cînd observă un vlăjgan în bluză, care, de cîteva minute, tot dădea tîrcoale de-a lungul drumului, ca un om stingherit de propria lui făptură. Fu atît de surprins cînd îl recunoscu, încît îl strigă tare, cu toate că treceau pe drum trei prusaci.

— Cum, tu eşti, Prosper ?

Cu un gest energic, vînătorul african îi închise gura. Pe urmă, apropiindu-se de el, îi spuse în şoaptă :

— Da, eu sînt. Mi-i lehamite să tot lupt fără rost şi am şters-o... Ia spune, moş Fouchard, n-ai cumva nevoie de un argat ?

Bătrînul îşi regăsi dintr-o dată toată chibzuinţa. Tocmai căuta un argat. Dar n-avea rost să-i spună.

— Un argat ? Nu, zău, nu-mi trebuie acum... Totuşi, intră să bem un păhărel. Sigur că n-o să te las aşa, necăjit, în drum.

În hogeac, Silvine punea mîncarea pe foc, în timp ce micul Charlot se ţinea de fusta ei, jucîndu-se şi rîzînd. La început ea nu-l recunoscu pe Prosper, cu care, totuşi, slugărise împreună pe vremuri, şi numai cînd aduse o sticlă de vin şi două pahare se uită la el. Scoase un ţipăt şi se gîndi la Honoré.

— Ah, vii de acolo, nu-i aşa ?... Honoré e bine ?

Prosper fu gata să răspundă, pe urmă şovăi. De două zile trăia ca într-un vis, într-o înşiruire năprasnică de lucruri nedesluşite, care nu-i lăsau nici o amintire precisă. Fără îndoială, i se părea că-l văzuse pe Honoré, mort, răsturnat peste un tun ; dar n-ar mai fi putut afirma acest lucru. Şi ce rost are să mîhneşti lumea, cînd nu eşti sigur ?

— Honoré ? murmură el. Nu ştiu... n-aş putea să spun.

Ea stărui, privindu-l ţintă în ochi.

— Atunci, nu l-ai văzut ?

Cu un gest încet, el dădu din mîini şi clătină din cap.

— Crezi oare că mai poţi să ştii ? Au fost atîtea lucruri, atîtea ! Uite, n-aş fi în stare să povestesc măcar atîtica din bătălia aceea afurisită !... Nu, nici măcar locurile pe unde am trecut nu le mai ştiu... Ne-am tîmpit, pe cuvîntul meu !

Şi, după ce dădu pe gît un pahar de vin, rămase posomorît, cu ochii pierduţi departe, în noaptea aducerii aminte.

Tot ce-mi amintesc este că se şi înnopta în clipa în care mi-am venit în fire... Cînd am căzut, şarjînd, soarele era sus de tot. Poate că zăceam acolo de ceasuri întregi, cu piciorul drept zdrobit sub sărmanul Zefir,

care primise un glonț drept în piept... Vă asigur că situația nu era de loc surîzătoare, cum zăceam acolo, printre grămezile de camarazi morți și fără țipenie de om în jur, chinuit de gîndul că aveam să mor și eu, dacă nu venea careva să mă ridice. Încet, am căutat să-mi trag șoldul ; dar era cu neputință. Zefir cîntărea cît o piatră de moară. Încă nu se răcise. Îl mîngîiam, îl strigam pe nume, cu vorbe dragi. Și iată ce n-o să uit niciodată : a deschis ochii, s-a străduit să-și ridice capul, care zăcea pe pămînt, lîngă al meu. Atunci am stat de vorbă : „Sărmane prieten — i-am spus — nu c-aș vrea să te dojenesc, dar zău, ce ai de gînd ? Vrei să mă vezi murind o dată cu tine, de mă ții așa de strașnic ?" Firește, n-a răspuns da. Dar eu tot am citit în privirea lui tulbure jalea mare pe care o simțea că mă părăsește. Și nu știu cum s-a făcut, dacă a vrut anume sau a fost numai o zvîrcolire, dar s-a opintit o dată și s-a răsturnat într-o parte. Atunci, am putut să mă ridic în picioare, ah ! într-o stare de plîns, cu piciorul greu ca plumbul... Dar, oricum, am luat capul lui Zefir în brațe și i-am spus mai departe o mulțime de lucruri, tot ce simțeam eu, că era un cal bun, că îl iubeam mult, că o să-mi aduc aminte totdeauna de el. El mă asculta și părea așa de mulțumit ! Pe urmă s-a mai zvîrcolit o dată și a murit, fără să-și ia de la mine ochii lui mari și goi... Totuși, e curios și n-o să mă creadă nimeni : adevărul gol-goluț e, cu toate astea, că avea în ochi lacrimi... Bietul meu Zefir, plîngea ca un om...

Sugrumat de durere, Prosper trebui să se oprească și izbucni și el în plîns. Dădu pe gît încă un pahar de vin, își continuă povestirea cu fraze întretăiate, trunchiate.

Se întuneca tot mai mult. Doar o rază roșie de lumină, întinsă peste cîmpul de bătălie, prelungea la infinit umbrele imense ale cailor morți. El, fără îndoială, rămăsese multă vreme lîngă calul său, neputînd să se îndepărteze din cauza piciorului. Apoi, o spaimă neașteptată îl făcuse totuși să plece din nevoia de a nu fi singur, de a-și regăsi camarazii, ca să nu-i mai fie

atît de frică. Astfel, de peste tot, din gropi, din tufişuri, din toate colţurile pierdute, se tîrau răniţii uitaţi, căutau să se adune, făceau grupe de cîte patru-cinci, mici asociaţii, în care le era mai uşor să geamă cu toţii şi să moară. Aşa dădu el în pădurea Garenne peste doi soldaţi din regimentul 43, care nu aveau nici măcar o zgîrietură, dar stăteau ascunşi în gropi ca nişte iepuri, în aşteptarea nopţii. Cînd aflară că el cunoştea drumurile, îi spuseră planul lor de-a o şterge în Belgia, de-a ajunge la graniţă prin pădure, mai înainte de a se lumina de ziuă. La început n-a vrut să-i conducă, fiind mai bucuros să ajungă de îndată la Remilly sigur că acolo va găsi un refugiu. Dar de unde să facă rost de o bluză şi de nişte pantaloni ? Unde mai pui că din pădurea Garenne şi pînă la Remilly, de pe un mal al văii pînă la celălalt, nu era nădejde să poţi trece prin numeroasele linii prusace. De aceea se învoi să le slujească de călăuză celor doi camarazi. Piciorul i se înfierbîntase. Avură norocul să capete o pîine la o fermă. Cînd porniră la drum, ceasul dintr-o clopotniţă îndepărtată tocmai bătea ora nouă. Singura primejdie mare, pe care o întîmpinară, fu la Chapelle, unde nimeriră chiar în mijlocul unui post inamic. Străjerii luară armele şi traseră în întuneric, în timp ce ei, tîrîndu-se pe pîntece, alergînd de-a buşilea, ajungeau din nou în desiş, sub şuierăturile gloanţelor. Din momentul acela nu mai părăsiră pădurea, aţintind urechile, bîjbîind cu mîinile. La cotitura unei cărări se tîrîră, săriră în spatele unei santinele singuratice, căreia îi tăiară beregata cu un cuţit. Pe urmă drumul fu liber şi ei merseră mai departe, rîzînd şi fluierînd. Şi, pe la trei dimineaţa, ajunseră într-un sătuleţ belgian, la un gospodar de treabă, care, trezit din somn, le deschise numaidecît coşarul, unde dormiră adînc, pe grămezile de paie.

Soarele era sus cînd se deşteptă Prosper. Deschizînd ochii, în timp ce camarazii lui tot mai sforăiau, zări pe gazdă înhămînd un cal la o căruţă mare, încărcată cu pîine, orez, cafea, zahăr şi tot felul de merinde ascunse sub nişte saci cu cărbuni de lemn. Află că omul acesta

cumsecade avea două fete măritate în Franța, la Raucourt, şi se pregătea să le ducă merindele, ştiindu-le într-o lipsă cumplită, în urma trecerii bavarezilor. Disde-dimineață îşi procurase biletul necesar de liberă trecere. Deodată Prosper se simți cuprins de o dorință nebună să se aşeze şi el pe lavița căruței şi să se întoarcă în patrie, în colțul acela de pămînt, căruia începuse să-i simtă dorul. Nimic mai simplu, avea să se coboare la Remilly, pe unde fermierul era nevoit să treacă. Totul se aranjă în trei minute. Primi pantalonii şi bluza mult dorite, fermierul îl prezentă peste tot ca pe băiatul lui, aşa că pe la orele şase Prosper coborî lîngă biserică, după ce fuseseră opriți numai de două sau de trei ori de posturile germane.

— Nu, mă săturasem ! spuse încă o dată Prosper, după o tăcere. Măcar de-am fi fost puşi la vreo treabă de doamne ajută, ca în Africa ! Dar aşa, cînd hăis, cînd cea, văzînd că nu eşti bun chiar de nimic, ajungi să zici că asta nu mai e viață... Şi apoi, bietul meu Zefir a murit. Rămînînd singur-singurel, n-am altceva de făcut decît să mă apuc iar de plugărie. Păi nu ? Tot e mai bine aşa, decît prizonier la prusaci. Dumneata, taică Fouchard, ai cai. O să vezi cît îmi sînt de dragi şi cum o să-i îngrijesc !

Ochii bătrînului străluciră. Mai ciocni o dată şi încheie fără grabă :

— Ei, Doamne, ca să-ți fac un bine, mă înduplec şi te primesc... Dar, uite, de simbrie va trebui să nu vorbim decît după terminarea războiului, căci, într-adevăr, n-am nevoie de nimeni şi timpurile sînt prea grele.

Silvine, care rămăsese pe scaun cu Charlot pe genunchi, nu-l părăsise din ochi pe Prosper. Cînd îl văzu ridicîndu-se ca să se ducă imediat la grajd, să vadă caii, ea îl întrebă iar :

— Aşadar, nu l-ai văzut pe Honoré ?

Întrebarea aceasta, pusă iarăşi pe neaşteptate, îl făcu să tresară, ca şi cum i-ar fi luminat deodată un ungher întunecat al memoriei. Tot mai şovăia. Se hotărî, totuşi.

— Ascultă ! Adineauri n-am vrut să te mîhnesc, dar cred că Honoré a rămas acolo.

— Cum adică, a rămas ?

— Da, cred că prusacii i-au făcut de petrecanie... L-am văzut răsturnat, într-o rînă, pe un tun, cu capul țeapăn și cu o gaură sub inimă.

Se făcu liniște. Silvine pălise îngrozitor, în timp ce moș Fouchard, emoționat, punea la loc, pe masă, paharul în care golise sticla de vin.

— Ești sigur, într-adevăr ? spuse ea cu o voce sugrumată.

— Da, cît poți fi de sigur de un lucru pe care l-ai văzut cu ochii tăi... Era pe un delușor, lîngă trei copaci. Cred că m-aș putea duce acolo cu ochii închiși.

Se năruise ceva în ea. Băiatul acela, care o iertase, care se legase cu o făgăduință, băiatul acela pe care trebuia să-l ia de bărbat, la eliberare, după terminarea războiului, fusese omorît ! Zăcea acolo, cu o gaură sub inimă ! Niciodată nu simțise că-l iubea așa de mult, într-atît nevoia de a-l vedea, de a-l ști, oricum, al ei, chiar în pămînt, o zguduia, scoțînd-o din nepăsarea ei obișnuită.

Îl lăsă jos brusc pe Charlot și spuse :

— Bine ! N-am să cred una ca asta pînă n-am să văd și eu cu ochii mei... Fiindcă știi unde e, ai să mă duci acolo. Și dacă e adevărat, dacă o să-l găsim, o să-l aducem.

Lacrimile o înnăbușeau. Se prăbuși pe masă, zguduită de suspine, în timp ce băiatul, uimit că fusese îmbrîncit de maică-sa, izbucnise și el în plîns. Ea îl luă din nou în brațe, îl strînse la piept, cu vorbe desperate, abia îngăimate.

— Bietul meu copil ! Bietul meu copil !

Moș Fouchard rămase înmărmurit. Oricît, își iubea și el copilul, în felul lui. Amintiri vechi, foarte îndepărtate, din vremea cînd Honoré se mai ducea încă la școală, îi veniră în minte. Și două lacrimi mari se iviră și în ochii lui roșii și alunecară pe pielea tăbăcită a obrajilor. De mai bine de zece ani nu mai plînsese.

începu să înjure, ajungînd să se supere din pricina acestui fiu care era al lui şi pe care, totuşi, n-avea să-l mai vadă niciodată.

— La dracu, e prea de tot, să n-ai decît un băiat şi să vezi cum ţi-l ia şi pe ăla !

Dar, cum se mai potoli puţin, Fouchard fu foarte necăjit cînd auzi pe Silvine vorbind într-una că se duce să caute corpul lui Honoré. Fără să se mai văicărească, Silvine se înverşuna într-o tăcere desperată, de neînfrînt. Nici n-o mai recunoştea, pe ea, care era aşa de ascultătoare altădată şi făcea toate treburile ca o fată resemnată. Ochii săi mari, supuşi, care dădeau chipului ei toată frumuseţea, căpătaseră o hotărîre sălbatică, în timp ce fruntea rămînea palidă, sub năvala părului des şi negru. Işi smulsese de pe umeri o broboadă roşie şi se îmbrăcase în negru de sus pînă jos, ca o văduvă. În zadar îi zugrăvea el greutatea cercetărilor, primejdiile care o pîndeau şi slaba speranţă de a mai găsi corpul. Ea nici nu-i mai răspundea şi bătrînul îşi dădea bine seama că va pleca şi singură, săvîrşind cine ştie ce nebunie, dacă o lăsa de capul ei. Asta-l îngrijora şi mai mult, din cauza complicaţiilor pe care putea să le aibă cu autorităţile prusace. Aşa că se hotărî să se ducă la primarul din Remilly, care îi era un fel de văr şi împreună puseră lucrurile la cale : Silvine fu prezentată ca văduva adevărată a lui Honoré şi Prosper ajunse fratele ei, aşa încît colonelul bavarez care locuia la capătul din vale al satului, la hotelul „Croix de Malte", binevoi să elibereze un bilet de liberă trecere pentru soră şi frate, autorizîndu-i să aducă, dacă-l vor descoperi, corpul soţului. Se înnoptase. Nu reuşiră să obţină altceva de la tînăra femeie decît să amîne plecarea pînă în zorii zilei.

A doua zi Fouchard nu voi nici în ruptul capului să le dea vreun cal, fiindu-i teamă că n-o să-l mai vadă. Cine îi garanta lui că prusacii nu-i vor confisca şi calul şi căruţa ? În sfîrşit, cu mare greutate se învoi să le dea măgarul, un măgăruş cenuşiu, cu o cotigă strîmtă, care era, totuşi, destul de mare ca să încapă un mort.

îi dădu, pe îndelete, tot felul de poveţe lui Prosper, care dormise bine, dar pe care gîndul călătoriei îl îngrijora acum, cînd, odihnit, încerca să-şi aducă aminte. În ultimul moment Silvine aduse pătura din patul ei, pe care o împături şi o aşeză în fundul cotigii. În momentul plecării se întoarse în fugă să-l sărute pe Charlot.

— Moş Fouchard, îl las în grija dumitale. Vezi să nu se joace cu chibriturile !

— Da, da ! Fii liniştită !

Pregătirile se tărăgănaseră. Era aproape şapte cînd Silvine şi Prosper, în urma cotigii strîmte trase de măgăruşul cenuşiu, care mergea cu capul în jos, coborîră povîrnişul repede de la Remilly. Plouase din belşug peste noapte şi drumurile se schimbaseră în rîuri de noroi. Pe cer alergau nori mari, vineţi, de o tristeţe nesf`rşită.

Ca să scurteze drumul, Prosper se hotărîse să treacă prin Sedan. Dar, înainte de Pont-Maugis, un post prusac opri cotiga şi o ţinu mai bine de o oră. După ce permisul de trecere trecu prin mîinile a patru sau cinci şefi, măgarul putu să pornească mai departe, cu condiţia să facă un mare ocol prin Bazeilles, luînd-o la stînga, pe un drum lăturalnic. Nu le dădură nici o lămurire. Fără îndoială se temeau să nu împiedice şi mai mult circulaţia în oraş. Cînd Silvine trecu Meusa, pe podul căii ferate, podul acela blestemat care nu putuse fi aruncat în aer şi care, de altfel, îi costase atît de scump pe bavarezi, zări cadavrul unui artilerist coborînd pe apă, cu aerul unui om plecat să hoinărească. Fu agăţat de un mănunchi de ierburi, lîngă care rămase o clipă nemişcat, apoi se răsuci pe loc şi porni mai departe.

În Bazeilles, pe care măgarul îl străbătu la pas, de la un capăt la altul, domnea distrugerea, ruinele înspăimîntătoare, pe care le aduce cu sine războiul, cînd trece pustiitor, ca un uragan furios. Morţii fuseseră ridicaţi. Pe uliţele satului nu mai era nici un cadavru. Ploaia spăla sîngele ; mai erau băltoace roşii, cu rămăşiţe suspecte, în care ţi se părea că mai poţi recunoaşte şuviţe de păr. Dar spaima care îţi strîngea inima venea

de la dărîmături, de la satul aşa de vesel cu trei zile mai înainte, cu case rîzătoare în mijlocul grădinilor, iar acum năruit, nimicit, arătînd bucăţi de pereţi înnegrite de flăcări. Biserica ardea însă asemenea unui rug uriaş de grinzi fumegînde, în mijlocul pieţii, din care se ridica necontenit o coloană groasă de fum negru, desfăşurată în slăvi ca o flamură de doliu. Străzi întregi dispăruseră ; nu mai era nimic, nici de o parte, nici de cealaltă, în afară de grămezile de moloz, calcinat, de-a lungul şanţurilor, într-o amestecătură de funingine şi de cenuşă, ca o cerneală noroiasă care îneca totul. În cele patru colţuri ale răspîntiilor casele erau ca rase de la pămînt, ca smulse de vîntul pîrjolului care bîntuise. Altele suferiseră mai puţin. Una rămînea în picioare, izolată, în timp ce casele din stînga şi din dreapta ei păreau tocate de gloanţe şi arătau ca nişte schelete goale. Şi o miasmă grea, de nesuferit, se răspîndea ; era mirosul greţos al pîrjolului şi mai ales duhoarea petrolului, vărsat cu găleata pe podele. Pe urmă ţi se înfăţişa jalea mută a lucrurilor pe care oamenii încercaseră să le salveze, bietele mobile aruncate pe ferestre şi zdrobite de trotuare, mesele schiloade, cu picioarele betege, dulapurile cu coastele rupte, cu pieptul spintecat, cu rufăria împrăştiată pe jos, sfîşiată, murdărită, toate tristele rămăşiţe ale jafului, pe care ploaia le destrăma pe îndelete. Printr-o faţadă căscată, printre nişte podele prăbuşite, se zărea o pendulă neatinsă — sus de tot, pe zid, deasupra căminului.

— Ah, porcii ! mormăi Prosper, în care sîngele soldatului de pînă mai ieri se înfierbînta la vederea unei astfel de grozăvii.

Strîngea din pumni. A trebuit ca Silvine, foarte palidă, să-l potolească din priviri de fiecare dată cînd întîlneau un soldat de-a lungul drumului. Într-adevăr, bavarezii puseseră santinele pe lîngă casele care mai ardeau şi oamenii aceştia, cu puşca încărcată şi cu baioneta la armă, păreau că păzesc pîrjolul, ca flăcările să-şi desăvîrşească opera. Cu gesturi ameninţătoare, cu strigăte guturale, cînd oamenii stăruiau, ei îndepărtau atît pe

curioşi cît şi pe cei interesaţi, care dădeau tîrcoale prin preajmă. Grupuri-grupuri locuitorii stăteau muţi, ceva mai încolo, cu freamăte de mînie înăbuşită. O femeie tînără de tot, despletită, cu rochia murdară de noroi, se încăpăţîna în faţa rămăşiţelor fumegînde ale unei căsuţe, voind să scotocească jăratecul, cu toate că soldatul de pază nu o lăsa să se apropie. Se spunea că-i arsese copilul în casă. Şi, deodată, pe cînd bavarezul o îmbrîncea cu brutalitate, ea se întorse, zvîrlindu-i în obraz toată desperarea ei îndîrjită, ocări de sînge şi mocirlă, cuvinte scîrboase care, parcă, o mai uşurau. Pesemne el n-o înţelegea, dar o privea îngrijorat, dîndu-se înapoi. Trei camarazi veniră în fugă şi-l scăpară de femeie, pe care o duseră de acolo urlînd. În faţa dărîmăturilor unei alte case, un om şi două fetiţe, toţi trei căzuţi la pămînt de oboseală şi mizerie, plîngeau, neştiind unde să se ducă, văzînd cum se spulberase, cu cenuşa, tot avutul lor. Dar trecu o patrulă, care-i împrăştie pe curioşi şi drumul rămase iar pustiu, numai cu santinelele, posomorîte şi aspre, veghind chiorîş la respectarea consemnului lor mîrşav.

— Porcii, porcii ! repeta Prosper, înăbuşit. Ce plăcere mi-ar face să sugrum vreunul, doi !

Silvine îl făcu din nou să tacă. Se înfioră. Într-o magazie cruţată de foc, un cîine închis, uitat acolo de două zile, urla cu un vaiet necontenit, aşa de jalnic, încît o groază străbătu cerul scund din care începuse să cearnă o ploaie cenuşie. Şi, în clipa aceea, în faţa parcului Montvilliers, se întîlniră cu trei căruţe mari încărcate cu morţi, căruţe de primărie, în care se încărcau în fiecare dimineaţă cu lopata, de-a lungul străzilor, gunoaiele din ajun. Acum fuseseră încărcate cu cadavre. Se opreau din loc în loc, pentru fiecare corp care era aruncat înăuntru, apoi porneau iar, în huruit greu de roţi, ca să se oprească mai departe, străbătînd întregul Bazeilles, pînă cînd se umpleau cu vîrf. Acum aşteptau, nemişcate, în drum, să fie duse la locul public de golire, la bolniţa din apropiere. Cîte un picior ieşea din grămadă şi rămînea ţeapăn în aer. Cîte un cap atîrna în jos, pe jumă-

tate smuls. Cînd cele trei căruţe porniră iar, hurducîndu-se prin băltoace, o mînă lividă, foarte lungă, care atîrna, începu să se frece de roată, fiind roasă, jupuită, mîncată treptat pînă la os.

În satul Balan ploaia încetă. Prosper o convinse pe Silvine să mănînce o bucată de pîine pe care avusese grijă s-o ia cu el. Se făcuse unsprezece. Dar cînd ajunseră aproape de Sedan un post prusac îi mai opri o dată. Şi de data aceasta fu îngrozitor. Ofiţerul se înfurie şi nu vru nici măcar să dea înapoi permisul de liberă trecere, pe care îl declară fals, într-o franţuzească foarte corectă, de altfel. Din ordinul lui, cîţiva soldaţi împinseră cotiga şi măgarul sub un şopron. Ce era de făcut ? Cum să-şi continue drumul ? Silvinei, care începuse să-şi piardă nădejdea, îi veni atunci o idee, amintindu-şi de vărul Dubreuil, ruda lui moş Fouchard, pe care îl cunoştea şi a cărui proprietate, Ermitage, se afla la vreo sută de paşi, înspre capătul uliţelor care dominau periferia. Poate că lui, ca om înstărit, o să-i dea ascultare. Deoarece puteau circula, cu condiţia să-şi lase cotiga acolo, îl luă pe Propsper cu ea şi, zorindu-se, găsiră poarta de fier a Ermitajului dată de perete. Şi, din depărtare, cum apucau pe aleea ulmilor seculari, zăriră un spectacol care-i miră grozav.

— Drace ! spuse Prosper. Ia te uită la ăştia ; le arde de petrecere !

Jos, la capătul scării, pe pietrişul fin al terasei, era o adunare veselă. În jurul unei măsuţe rotunde cu tăblia de marmură, erau aşezate în cerc nişte fotolii şi o canapea de satin albastru, înfăţişînd sub cerul liber un salon ciudat, udat leoarcă de ploaia din ajun. Doi zuavi, răsturnaţi la cele două capete ale canapelei, păreau că izbucnesc în rîs. Un infanterist mărunţel, care stătea pe un fotoliu, aplecat înainte, avea aerul că se ţine de pîntece. Alţi trei se rezemau, nepăsător, de braţele scaunelor pe care şedeau, în timp ce un vînător întindea mîna, ca şi cum ar fi vrut să ia un pahar de pe măsuţă. Goliseră pivniţa, fără doar şi poate, iar acum chefuiau.

— Cum e cu putinţă să mai fie aici ? murmură Prosper, din ce în ce mai uluit, pe măsură ce se apropia. Fîrtaţii ăştia îşi bat joc de prusaci ?

Dar Silvine, ai cărei ochi se holbau, scoase un strigăt şi făcu un gest brusc de groază. Soldaţii nu mişcau. Erau morţi. Cei doi zuavi, ţepeni, cu mîinile răsucite, nu mai aveau faţă, nasul le era smuls, ochii ieşiţi din orbite. Rîsul aceluia care se ţinea cu mîinile de pîntece se datora faptului că un glonţ îi sfîşiase buzele, sfărîmîndu-i dinţii. Era ceva îngrozitor, într-adevăr, să-i vezi pe aceşti nenorociţi care vorbeau, cu atitudini de păpuşi, cu ochi sticloşi, cu gurile deschise, cu toţii îngheţaţi, neclintiţi pentru vecie. Oare se tîrîseră pînă aici încă vii, ca să moară împreună ? Sau mai degrabă prusacii făcuseră haz adunîndu-i şi aşezîndu-i roată, ca o batjocură adusă străvechii voioşii franceze ?

— Nostim chef, oricît ! spuse Prosper îngălbenindu-se.

Şi, uitîndu-se şi la ceilalţi morţi, înşiraţi de-a curmezişul aleii, la rădăcina copacilor, pe iarbă, vreo treizeci de viteji, printre care zăcea şi corpul locotenentului Rochas, ciuruit de răni şi învelit în drapel, adăugă serios, cu mare respect :

— S-au luptat straşnic aci ! Nu m-ar mira dacă l-am găsi printre ei pe cetăţeanul pe care-l cauţi.

Silvine intrase în casa ale cărei uşi şi ferestre sparte se căscau în văzduhul ceţos. Fireşte, nu mai era nimeni acolo. Stăpînii pesemne plecaseră înainte de bătălie. Şi apoi, deoarece se încăpăţînase să pătrundă în bucătărie, scoase un nou strigăt de groază. Sub masa de spălat vase se rostogoliseră două corpuri, un zuav, un bărbat frumos cu barbă neagră, şi un găligan de prusac, cu părul roşu, amîndoi înlănţuiţi cu furie. Dinţii unuia pătrunseseră în obrazul celuilalt, dar braţele înţepenite nu-şi dăduseră drumul, făcînd să pîrîie şirile spinării rupte, înnodînd cele două trupuri într-un nod de turbare veşnică, în aşa fel încît trebuiau să fie înmormîntaţi împreună.

Atunci Prosper se grăbi s-o ia de acolo pe Silvine, întrucît n-aveau nimic de făcut în casa aceea lăsată

vraişte, adevărat lăcaş al morţii. Iar cînd, desperaţi, se întoarseră la postul unde li se opriseră cotiga şi măgarul, avură norocul să găsească împreună cu ofiţerul cel aspru pe un general venit să viziteze cîmpul de luptă. Acesta binevoi să vadă biletul de liberă trecere, pe urmă îl înapoie Silvinei, făcu un gest de milă, ca şi cum ar fi spus să-i dea drumul femeii să plece cu măgarul ei să caute cadavrul soţului. Fără a mai aştepta, urmaţi de cotiga strîmtă, ea şi tovarăşul ei porniră în sus, spre Fond de Givonne, ascultînd de noile dispoziţii, care-i opreau să treacă prin Sedan.

Pe urmă o apucară la stînga, ca să ajungă pe platoul Illy, pe drumul care străbate pădurea Garenne. Dar şi aici fură nevoiţi să zăbovească. De zeci de ori li se păru că nu vor putea să mai iasă din pădure, într-atît se înmulţeau piedicile. La fiecare pas, copacii tăiaţi de obuze, doborîţi ca nişte giganţi, barau drumul. Era pădurea bombardată, în care tunurile puseseră capăt unor existenţe seculare, cum ar fi secerat rîndurile vechii gărzi, alcătuită din veterani dîrji şi neclintiţi. În toate părţile vedeai zăcînd trunchiuri dezgolite, străpunse, sfîşiate, ca nişte piepturi. Şi nimicirea aceasta, măcelul ramurilor care îşi plîngeau seva, îţi dădea groaza sfîşietoare a unui cîmp de bătălie omenesc. Apoi mai erau şi cadavre de ostaşi, căzuţi frăţeşte, o dată cu copacii. Un locotenent cu gura însîngerată rămăsese cu amîndouă mîinile înfipte în pămînt, de parcă ar fi vrut să smulgă iarbă. Mai departe, un căpitan murise întins pe pîntece, cu capul ridicat, pe cînd urla de durere. Alţii păreau că dorm prin mărăciniş, în timp ce unui zuav, căruia i se aprinsese centura, îi arseseră cu desăvîrşire barba şi părul. De-a lungul drumeagului îngust de pădure au trebuit, în mai multe rînduri, să dea la o parte cîte un trup omenesc, pentru ca măgarul să-şi poată continua drumul.

Deodată, într-o vîlcea, groaza încetă. De bună seamă că bătălia trecuse printr-altă parte, fără să se atingă de acest colţ fermecător. Nici un pom nu fusese atins, nici o rană nu sîngerase pe muşchi. Un rîuleţ curgea printre

rotocoalele de lintiță, iar cărarea care-l însoțea era umbrită de fagi înalți, de o tihnă minunată. Răcoarea apelor curgătoare, tăcerea aceea înfiorată a verdeții aveau un farmec pătrunzător.

Prosper oprise măgarul, ca să-l adape din rîuleț.

— Ah, ce bine e aici ! spuse el, scoțînd fără voie un strigăt de ușurare.

Silvine privi în jurul ei, mirată, îngrijorată că se simte și ea înviorată și fericită. Ce rost avea, oare, fericirea atît de tihnită a ungherului acestuia pierdut, cînd, de jur-împrejur, era numai doliu și suferință ? Schiță un gest deznădăjduit de grabă.

— Iute, iute, haide !... Unde ? Ești sigur că l-ai văzut pe Honoré ?

Și, la cincizeci de pași mai departe, pe cînd ieșeau în sfîrșit pe platoul Illy, cîmpia netedă ca-n palmă se desfășură deodată în fața lor. Acesta era adevăratul cîmp de luptă, cu țarinile ce se întindeau cît vedeai cu ochii, sub uriașa boltă palidă a cerului, din care ploua mereu cu găleata. Aci morții nu mai erau îngrămădiți. Toți prusacii fuseseră pesemne îngropați, căci nu se mai găsea nici unul printre cadavrele împrăștiate ale francezilor, semănate de-a lungul drumurilor, pe miriște, în scobituri, după capriciile luptei. Lîngă un gard viu, primul care îl întîlniră fu un sergent, un bărbat minunat, tînăr și voinic, cu fața liniștită, care părea că surîde prin buzele întredeschise. Dar la vreo sută de pași mai încolo, de-a curmezișul drumului, văzură altul, mutilat îngrozitor, cu capul pe jumătate zdrobit, cu umerii împroșcați de fărîme de creier. Apoi, după corpurile singuratice, ici și colo, se arătară mici grupuri. Zăriră vreo șapte în șir cu genunchiul la pămînt, cu arma la umăr, loviți pe cînd trăgeau ; lîngă ei căzuse, în poziție de comandă, un subofițer. Pe urmă drumul trecea de-a lungul unei văgăuni înguste și aici fură din nou cuprinși de groază în fața unui fel de șanț plin de cadavre în care o companie întreagă părea că fusese secerată de schije. O avalanșă, un puhoi de oameni, vrăfuiți, sfîrtecați, ale căror mîini răsucite jupuiseră pămîntul galben,

fără să se poată agăţa de el. Şi un stol negru de corbi se ridică în zbor, croncănind. De pe acum, roiuri de muşte bîzîiau pe deasupra trupurilor, năvăleau înverşunate, cu miile, să soarbă sîngele proaspăt din răni...

— Dar unde e ? spuse din nou Silvine.

Mergeau acum de-a lungul unui ogor acoperit în întregime cu raniţe. Vreun regiment, prea încolţit, se va fi descotorosit de ele, cuprins de panică. Resturile cu care era semănat pămîntul povesteau episoadele luptei. Într-un cîmp de sfeclă, chipiele împrăştiate, asemenea unor maci roşii, mari, fîşii de uniforme, epoleţi şi centiroane vorbeau despre o ciocnire sălbatică, despre una din acele rare încleştări ale unui năprasnic duel de artilerie, care durase douăsprezece ore. Dar mai ales te împiedicai la tot pasul de sfărîmături de arme, de săbii, de baionete, de puşti, în număr atît de mare, încît păreau o vegetaţie a pămîntului, un lan care ar fi crescut într-o zi de groază. Gamele şi bidoane erau de asemenea presărate pe drumuri şi tot ce cursese din raniţele sparte : orez, perii, cartuşe. Şi ogoarele se înşirau într-o pustiire uriaşă. Împrejmuirile fuseseră smulse, arborii ca pîrjoliţi de foc, pămîntul însuşi răvăşit de obuze, călcat, bătătorit de goana mulţimilor, atît de pustiit, încît părea că o să rămînă de-a pururi sterp. Ploaia îneca totul în năframa cenuşie a umezelii ei. Şi de peste tot se desprindea o duhoare stăruitoare, acea duhoare a cîmpurilor de luptă, cu iz de paie putrede şi de postav ars, un amestec de putreziciune şi de praf de puşcă.

Silvine, istovită de priveliştea acestor cîmpuri ale morţii, peste care i se părea că merge de foarte mult timp, privea în jurul ei cu o spaimă crescîndă.

— Unde-i ? Unde-i oare ?

Însă Prosper, care începea să fie îngrijorat, nu răspundea. Mai mult decît cadavrele camarazilor, îl tulburau trupurile cailor, bieţii cai care se înşirau cu nemiluita, răsturnaţi pe o parte. Erau unii cu adevărat vrednici de plîns, în atitudini îngrozitoare, cu capul smuls, cu burţile sparte, cu maţele vărsate. Mulţi, răs-

turnaţi pe spate, cu pîntecele enorm, îşi ridicau în sus picioarele înţepenite, ca nişte pari ai desperării. Cîmpia fără margini părea băşicată de moviliţe. Unii, după o agonie de două zile, încă nu muriseră. La cel mai mic zgomot îşi ridicau capul îndurerat, îl întorceau cînd la dreapta, cînd la stînga şi-l lăsau să cadă iar, în timp ce alţii, nemişcaţi, scoteau din cînd în cînd un nechezat puternic, acea jelanie a calului pe moarte, atît de ciudată, atît de înspăimîntător de dureroasă, încît cutremura văzduhul. Şi Prosper, cu inima zdrobită, se gîndea la Zefir, cu nădejdea că, poate, avea să-l mai revadă o dată.

Deodată simţi pămîntul cutremurîndu-se sub galopul unei şarje turbate. Se întoarse şi abia avu timpul să-i strige tovarăşei lui :

— Caii, caii ! Aruncă-te în spatele zidului ăsta !

Din vîrful unei pante vecine, vreo sută de cai liberi, fără călăreţi, unii dintre ei încă purtînd calabalîcul ostaşilor, veneau la vale, se năpusteau spre ei, într-o goană infernală. Dobitoacele rătăcite pe cîmpul de luptă se strîngeau, astfel, în cete, din instinct. Rămase de două zile fără fîn şi fără ovăz, ele răseseră iarba rară, roseseră gardurile de mărăciniş şi scoarţa copacilor. Şi, cînd foamea le împoldea pîntecul, ca nişte pinteni, porneau buluc împreună, într-un galop nebun, şarjau peste cîmpia goală şi mută, zdrobind morţii şi curmînd chinurile răniţilor.

Tromba se apropia. Silvine abia avu timpul să tragă măgăruşul şi cotiga la adăpostul zidului.

— Doamne ! au să prăpădească tot !

Dar caii săriră obstacolul, într-un uruit de tunet, şi galopau de partea cealaltă, înfundîndu-se într-un drum scobit în teren, pînă la colţul unei păduri, după care dispărură.

Cînd Silvine aduse din nou măgarul la drum, îi ceru lui Prosper să-i răspundă :

— Hai, spune-mi, unde e ?

El, în picioare, îşi rotea privirile spre toate unghiurile zării.

— Erau trei copaci. Trebuie să-i găsesc... Zău așa, cînd te bați, nu prea vezi bine și nu ți-i ușor, pe urmă, să știi drumurile pe care ai mers.

Apoi, văzînd în stînga doi bărbați și o femeie, se gîndi să-i întrebe. Dar, la apropierea lui, femeia fugi, iar oamenii, amenințători, îi făcură semn cu mîna să nu se apropie. Mai văzu și pe alții și toți se fereau de el, se strecurau printre tufișuri, ca niște fiare tîrîtoare și viclene, îmbrăcați sărăcăcios, murdari de nedescris și cu mutre suspecte de bandiți. Observînd că morții pe lîngă care trecuseră ticăloșii aceia nu mai aveau ghete, ci erau cu picioarele goale și vinete, Prosper înțelese, în sfîrșit, că erau haimanale care se țineau după armata germană, jefuitori de cadavre, un puhoi ticălos de evrei prădalnici, veniți în urma cotropirii. Un vlăjgan slăbănog o șterse din fața lui în fugă, cu o raniță doldora în spate, cu buzunarele zornăind de ceasuri și de monede de argint furate.

Totuși, un băiat de vreo treisprezece-paisprezece ani îl lăsă pe Prosper să se apropie de el, și fiindcă acesta, recunoscînd în el un francez, îl făcea ca pe o albie de porci, băiatul protestă. Cum adică, n-aveau dreptul să-și cîștige traiul ? El aduna puști. I se plătea cîte cinci bani de fiecare pușcă pe care o găsea. De dimineața fugise din sat, fiind nemîncat din ajun și se angajase la un antreprenor luxemburghez, care se înțelesese cu prusacii, pentru strîngerea puștilor de pe cîmpul de luptă. Prusacii, de fapt, se temeau ca armele, strînse de țărani de la graniță, să nu fie duse cumva în Belgia, pentru ca de acolo să ajungă iar în Franța. Și o puzderie de pîrliți porniseră la vînătoare de puști, căutînd monezi de cinci bani și scotocind ierburile aidoma cumetrelor care, îndoite de mijloc, cutreeră fînețele în căutare de păpădii.

— Păcătoasă treabă ! îngăimă Prosper.

— Ei și ! Omul trebuie să trăiască, răspunse băiatul. Nu fur de la nimeni.

Și pe urmă, pentru că nu era de prin partea locului și nu putea să-i dea nici o informație, se mulțumi să-i

arate cu mîna o mică fermă din apropiere, unde văzuse lume.

Prosper îi mulţumi şi se depărtă, ca să se întoarcă la Silvine, cînd zări o puşcă pe jumătate îngropată într-o brazdă. Întîi nu voi să i-o arate băiatului. Dar, deodată, se răzgîndi şi strigă, aproape fără să vrea :

— Uite una colea ! O să mai iei cinci bani !

Silvine, apropiindu-se de fermă, observă alţi ţărani care săpau cu cazmalele şanţuri lungi. Dar aceştia se aflau sub ordinele directe ale unor ofiţeri prusaci, care, doar cu cîte o nuia în mînă, muţi şi ţepeni, supravegheau lucrarea. Locuitorii satelor fuseseră rechiziţionaţi pentru îngroparea morţilor, de teamă ca timpul ploios să nu grăbească descompunerea. Sosiseră două căruţe cu cadavre şi o echipă le descărca, culcîndu-le la repezeală unul lîngă altul, într-un rînd strîns, fără să le scotocească sau măcar să le privească feţele, în timp ce trei oameni, înarmaţi cu lopeţi mari, veneau după ei şi acopereau morţii cu un strat de pămînt aşa de subţire încît din pricina ploii pămîntul se şi brăzdase cu crăpături. N-aveau să treacă nici două săptămîni şi duhoarea avea să răbufnească prin crăpături, atît de grabnic fusese făcută treaba. Şi Silvine se opri pe marginea gropii ca să privească, pe măsură ce erau aduşi, morţii aceştia vrednici de plîns. Se cutremura, cuprinsă de o frică îngrozitoare, la gîndul că într-unul din chipurile acelea pline de sînge ar putea să-l recunoască pe Honoré. N-o fi fost, cumva, nenorocitul acela fără ochiul stîng ? Ori cestălalt, cu fălcile zdrobite ? Dacă nu se grăbea să-l găsească aci pe platoul întins şi lăsat în paragină, desigur că aveau să i-l ia şi să-l îngroape în grămadă. printre ceilalţi.

De aceea dădu fuga după Prosper, care ajunsese cu măgarul la poarta fermei.

— Doamne, unde e oare ?... Întreabă, cercetează !

În fermă erau numai prusaci şi cu ei o servitoare şi copilul ei, întorşi din pădure, unde fuseseră cît pe aci să moară de foame şi de sete. Era un ungher de tihnă patriarhală, de odihnă adevărată, după truda atîtor zile.

Ostaşii îşi periau cu grijă uniformele întinse pe frînghii de rufe. Un altul îşi ţesuse cu îndemînare pantalonii, în timp ce în mijlocul ogrăzii bucătarul postului aprinsese un foc mare, deasupra căruia fierbea supa într-o căldare ce răspîndea un miros plăcut de varză şi slănină. Cuceritorii se şi organizau, cu o linişte şi o disciplină desăvîrşită. Păreau nişte oameni înstăriţi, care, întorcîndu-se acasă, îşi fumează tihniţi pipele lungi. Pe o bancă, la o poartă, un roşcovan voinic luase în braţe copilul servitoarei, un băiat de vreo cinci-şase ani. Îl azvîrlea în sus, îi spunea în nemţeşte cuvinte de alintare, grozav de vesel văzînd cum rîde copilul de limba aceea străină, cu silabe aspre, pe care n-o pricepea.

Prosper vru de îndată să dea bir cu fugiţii, de teama unui nou bucluc. Dar prusacii aceştia erau cu siguranţă oameni de treabă. Surîdeau măgăruşului şi nici nu se osteniră să le ceară măcar permisul de trecere.

Apoi o luară nebuneşte la drum ! Între doi nori apăru pentru o clipă soarele, jos de tot, la dunga orizontului. Oare avea să-i apuce noaptea în bolniţa fără sfîrşit ? O nouă răpăială de ploaie întunecă soarele. În jurul lor rămase numai neţărmurirea cenuşie a ploii, o pulbere măruntă de apă care ştergea totul, drumurile, ţarinile, copacii. El habar n-avea pe unde e. Se rătăcise şi-o mărturisi. În urma lor, măgăruşul tropăia în acelaşi ritm, cu capul în jos, tîrîndu-şi cotiga, cu pasul lui resemnat de dobitoc ascultător. O apucară spre nord, se întoarseră spre Sedan. Nu mai ştiau încotro merg. În două rînduri o luară înapoi, băgînd de seamă că treceau iar prin aceleaşi locuri. Fără îndoială se învîrteau pe loc, aşa încît se opriră, în sfîrşit, desperaţi, istoviţi, la o răspîntie cu trei drumuri, biciuiţi de ploaie, prea sleiţi ca să mai caute drumul.

Dar fură surprinşi de nişte vaiete şi merseră pînă ajunseră la o căsuţă singuratică, spre stînga lor, unde găsiră doi răniţi, în fundul unei camere. Uşile erau deschise de perete şi răniţii tremurau de două zile, cuprinşi de febră, fără să fie măcar pansaţi. Nu văzuseră pe nimeni, nici ţipenie de om. Îi chinuia mai ales setea, în şiroitul

ploii care bătea în geamuri. Nu se puteau mişca. Strigară imediat: „Apă, daţi-ne apă!", strigătul acela de lăcomie sfîşietoare cu care răniţii îi urmăresc pe trecători, la cel mai mic zgomot de paşi ce-i trezeşte din amorţeală.

După ce Silvine le aduse apă, Prosper, care recunoscuse în cel rănit mai grav pe un camarad, un vînător african din regimentul său, înţelese că nu putea fi departe de terenurile pe care şarjase divizia Margueritte. Rănitul schiţă în sfîrşit un gest vag. Da, pe acolo, cum o iei la stînga, după ce ai trecut de un cîmp întins, cu lucernă. Şi, fără să mai aştepte, Silvine vru să plece doar pe temeiul acestei informaţii. Chemase în ajutorul răniţilor o echipă care umbla să adune morţii. Apucase hăţurile măgarului şi îl trăgea pe pămîntul alunecos, nerăbdătoare să se vadă o dată dincolo de lucernă.

Deodată Prosper se opri.

— Pe aici trebuie să fie. Uite, spre dreapta se văd trei copaci... Vezi urmele roţilor?... Mai încolo e un cheston sfărîmat... În sfîrşit, am ajuns.

Înfrigurată, Silvine se repezise şi privea chipurile celor doi artilerişti căzuţi pe marginea drumului.

— Dar nu e. El nu e aici!... Poate n-ai văzut bine. Da, cine ştie, ţi-o fi trecut prin faţa ochilor vreo nălucire!

Încetul cu încetul o speranţă nebună, o bucurie delirantă o năpădea.

— Dar dacă te-ai înşelat, dacă o trăi? Sigur că trăieşte, de vreme ce nu-i aici!

Deodată scăpă un strigăt înăbuşit. Tocmai se întorsese şi se afla chiar pe amplasamentul bateriei. Era îngrozitor! Pămîntul era răvăşit ca de un cutremur; fel de fel de sfărîmături zăceau peste tot. Morţii, căzuţi în toate chipurile, aveau atitudini îngrozitoare, cu braţele răsucite, cu picioarele îndoite, cu capetele schimonosite, aşa cum porniseră să urle cu gurile, cu dinţii albi, căscate. Un brigadier murise cu mîinile pe pleoape, într-o încordare de groază, ca şi cum n-ar mai fi vrut să vadă. Monedele de aur pe care le avusese un locotenent în

centură, se împrăştiaseră pe jos, o dată cu sîngele lui, şi zăceau printre măruntaie. Unul peste altul, perechea, Adolf — conductorul, şi Louis — ochitorul, cu ochii ieşiţi din orbite, rămîneau îmbrăţişaţi sălbatic, uniţi pînă şi în moarte. Şi, în sfîrşit, Honoré, întins pe afetul tunului, ca pe un pat de onoare, izbit în pîntece şi în umăr, cu faţa neatinsă, frumoasă în mînia ei, cu ochii aţintiţi mereu spre bateriile prusace.

— Oh, prietene — hohoti Silvine — dragul meu prieten...

Căzuse în genunchi, pe pămîntul ud, cu mîinile împreunate, într-o pornire de durere sălbatică. Cuvîntul de prieten, singurul pe care-l găsise, arăta dragostea pe care o pierduse, bărbatul atît de bun, care o iertase şi, uitînd de toate, consimţise s-o ia de nevastă. Acum se isprăvise cu nădejdea ei, de-acum încolo la ce bun să mai trăiască. Nu mai iubise niciodată pe altul şi tot pe el îl va iubi mereu. Ploaia încetă. Un stol de corbi, care dădea tîrcoale, croncănind, pe deasupra celor trei copaci, o îngrijora ca o ameninţare. Oare voiau să-i ia mortul ei scump, găsit cu atît de mare greutate ? Se tîrîse în genunchi şi alunga, cu o mînă tremurătoare, muştele lacome ce bîzîiau pe deasupra ochilor lui larg deschişi, în care ea mai căuta licărul privirii.

Dar, între degetele încleştate ale lui Honoré, zări o hîrtie pătată de sînge. Atunci, îngrijorată, Silvine căută să tragă hîrtia, smucind-o de cîteva ori. Mortul nu voia s-o dea, o ţinea atît de strîns, încît n-ar fi putut să i-o smulgă decît bucăţi. Era scrisoarea pe care i-o scrisese ea, scrisoarea păstrată de el la piept, sub cămaşă, strînsă astfel ca pentru un rămas bun, în ultimul spasm al agoniei. Şi cînd o recunoscu, fu pătrunsă de o bucurie adîncă, în toiul durerii ei, înfiorată de faptul că murise cu gîndul la ea. Ah, desigur, îi va lăsa scrisoarea scumpă ! Nu i-o va lua, dacă el ţinea aşa de mult s-o ducă în pămînt cu el. O podidiră iarăşi lacrimile şi se simţi mai uşurată, nişte lacrimi călduţe şi alinătoare de data asta. Se ridicase şi-i săruta mîinile, îl sărută pe

frunte, spunînd mereu doar cuvîntul acela de nețărmurită alinare :

— Prietene !... Prietene !...

Între timp soarele asfințea și Prosper se dusese să ia pătura. Și amîndoi, cu o încetineală plină de evlavie, ridicară corpul lui Honoré, îl întinseră pe pătura așternută pe pămînt și după ce îl înveliră, îl așezară în cotigă. Ploaia amenința să înceapă iar. Porniră la drum cu măgărușul, un mic convoi posomorît, prin inima cîmpiei ucigașe, cînd le ajunse la urechi un huruit îndepărtat de tunet.

Prosper strigă iar :

— Caii ! caii !

Era o nouă șarjă a cailor rătăcitori, slobozi și înfometați. De data aceasta veneau pe o întinsă miriște netedă, într-un puhoi năprasnic, cu coamele în vînt și nările pline de spumă. O rază oblică a soarelui roșu la asfințit proiecta la celălalt capăt al platoului zborul turbat al goanei lor. Îndată Silvine sări în fața cotigii, cu brațele ridicate în aer, de parcă ar fi vrut să-i oprească prin gestul ei de spaimă și mînie. Din fericire cotiră spre stînga, abătuți de o pantă a terenului. Altfel ar fi spulberat totul în calea lor. Pămîntul se cutremura. Copitele azvîrliră o ploaie de pietre, ca o grindină de schije, care răni măgarul la cap. Și dispărură în fundul unei rîpe.

— Foamea îi gonește așa, spuse Prosper. Bietele dobitoace !

Silvine, după ce legă cu batista urechea măgarului, apucă iar frîul în mînă. Și micul convoi funebru străbătu din nou platoul în sens opus, ca să parcurgă iar cele două leghe care îl despărțeau de Remilly. La tot pasul, Prosper se oprea și privea caii morți, părîndu-i rău că se depărtează, astfel, fără să-l fi revăzut pe Zefir.

Puțin mai jos de pădurea Garenne, pe cînd o apucau spre stînga, ca să ajungă iar pe drumul de dimineață, un post german le ceru biletul de liberă trecere. Și, în loc să-i depărteze de Sedan, le porunci să treacă prin

oraş, căci altfel urmau să fie arestaţi. N-aveau ce să facă, erau ordine noi. De altfel drumul li se scurta în felul acesta cu doi kilometri şi ei se bucurau, deoarece erau zdrobiţi de oboseală.

Dar în Sedan avură mult de furcă. Cum trecură de fortificaţii, îi trăzni o duhoare şi stratul de murdărie le ajunse pînă la genunchi. Era oraşul scîrnav, o cloacă în care de trei zile se îngrămădeau murdăriile şi excrementele a o sută de mii de oameni. Tot felul de rămăşiţe îngroşaseră acest culcuş omenesc, la un loc cu paiele şi fînul, putrezite de bălegarul vitelor. Şi mai ales scheletele cailor ucişi şi tăiaţi în bucăţi, chiar la răspîntii, otrăveau văzduhul. Măruntaiele putrezeau la soare, iar căpăţînile şi oasele se înşirau pe străzi, pline de roiuri de muşte. Cu siguranţă avea să bîntuie ciuma, dacă nu se grăbeau să zvîrle la canal tot stratul acela de murdărie înspăimîntătoare care, pe strada Menil, pe strada Maqua şi chiar în piaţa Turenne ajungea pînă la douăzeci de centimetri. Nişte afişe albe, lipite, de altfel, din ordinul autorităţilor germane, îi rechiziţionau pe locuitori pentru a doua zi, poruncindu-le tuturor, oricine ar fi fost, muncitori, negustori, bogătaşi, magistraţi să vină la lucru înarmaţi cu mături şi lopeţi, ameninţîndu-i cu pedepsele cele mai aspre, în cazul cînd oraşul n-ar fi fost curăţat pînă seara. Chiar de pe acum preşedintele tribunalului putea fi văzut, în faţa casei lui, răzuind caldarîmul cu lopăţica de jar şi aruncînd murdăriile într-o roabă.

Silvine şi Prosper, care o luaseră pe Strada Mare, abia puteau să înainteze prin acest noroi împuţit. Forfota în care fierbea oraşul le tăia drumul în fiecare clipă. Prusacii scotoceau tocmai atunci casele, ca să scoată ostaşii ascunşi, care se încăpăţînau să nu se predea. În ajun, cînd, pe la orele două, generalul de Wimpffen se întoarse de la castelul Bellevue, după ce semnase capitularea, se răspîndise imediat zvonul că armata prizonieră avea să fie închisă în peninsula Iges, pînă la organizarea convoaielor care s-o ducă în Germania. Cîţiva ofiţeri, destul de puţini, se gîndeau să profite de clauza prin

care erau lăsaţi liberi, cu condiţia să-şi ia angajamentul în scris că nu vor servi în rîndurile armatei. Numai un general, zice-se, generalul Bourgain-Desfeuilles, sub pretextul că e bolnav de reumatism, îşi luase angajamentul acesta. Chiar în dimineaţa aceea fusese petrecut cu huiduieli la plecare, cînd se urcase în trăsură, în faţa hotelului „La Crucea de Aur". Dezarmarea începuse din zorii zilei. Ostaşii trebuiau să treacă prin piaţa Turenne, pentru ca să-şi arunce armele, puştile, baionetele, în mormanul care creştea mereu, într-un ungher al pieţii, ca o năruire de fierotenii. Acolo se găsea un detaşament prusac sub comanda unui ofiţer tînăr, un flăcău voinic şi palid, cu veston albastru şi cu pană de cocoş la chipiu, care supraveghea dezarmarea cu un aer de corectitudine dispreţuitoare şi cu mănuşi albe în mîini. Un zuav refuzase într-un moment de revoltă să-şi dea puşca şi ofiţerul ordonase să fie ridicat, spunînd, fără cea mai mică tresărire : „Ia împuşcaţi-mi-l pe ăsta !" Ceilalţi treceau mai deprate, posomorîţi, îşi aruncau puştile cu gesturi mecanice, zoriţi să isprăvească o dată. Dar cîţi nu erau dezarmaţi încă mai dinainte, cei ale căror puşti rămăseseră împrăştiate pe cîmpul de luptă ! Şi cîţi dintre ei, încă din ajun, nu se ascundeau, plănuind cum să dispară, folosindu-se de zăpăceala aceea de nedescris ! Casele, năpădite, erau ticsite cu încăpăţînaţi de aceştia, care nu se predau şi se ascundeau prin unghere. Patrulele germane, răscolind oraşul, îi găseau pe unii ghemuiţi şi pe sub mobile. Şi cum mulţi dintre ei, chiar după ce erau descoperiţi, nu voiau să iasă din pivniţe, patrulele se hotărîseră să tragă în ei prin ferestruici. Era o adevărată vînătoare de oameni, o hăituire îngrozitoare.

Pe podul Meusei măgarul fu oprit de o îmbulzeală. Şeful postului care păzea podul, neîncrezător, temîndu-se să nu fie vorba de vreo afacere cu pîine sau cu carne, care urmau să fie vîndute pe sub mînă, ţinu să controleze conţinutul cotigii, şi, dînd pătura la o parte, privi o clipă surprins cadavrul, apoi, cu un gest, îi lăsă să treacă. Dar tot nu se putea înainta şi unul dintre primele convoaie de prizonieri, pe care un detaşament

prusac îl ducea în peninsula Iges, făcea să crească îmbulzeala. Turma nu se mai sfîrşea, oamenii se îmbrînceau, se călcau pe picioare, în uniformele lor zdrenţuite, cu capul plecat, cu privirile piezişe, cu spatele încovoiat şi mîinile bălăngănind, ca nişte învinşi care nu mai au nici măcar un cuţit, să-şi taie beregata. Vocea aspră a paznicului îi împingea de parcă i-ar fi mînat din urmă cu lovituri de bici, prin dezordinea mută în care nu se mai auzea decît plescăitul bocancilor, prin noroiul vîscos. Mai venise şi o răpăială de ploaie şi nimic nu era mai jalnic decît această turmă de soldaţi în mizerie, aidoma cerşetorilor şi vagabonzilor de drumul mare.

Prosper, a cărui inimă de vechi vînător african bătea să-i spargă pieptul de atîta furie înăbuşită, îi făcu deodată semn cu cotul Silvinei, arătîndu-i doi soldaţi care treceau. Îi recunoscuse pe Maurice şi pe Jean, duşi împreună cu camarazii lor, mergînd frăţeşte unul lîngă altul. În sfîrşit, cotiga, reluîndu-şi drumul în spatele convoiului, Prosper îi putu urmări cu privirea pînă în mahalaua Torcy, pe drumul drept care duce la Iges, printre livezi de pomi şi grădini de zarzavaturi.

— Ah ! murmură Silvine, cu ochii îndreptaţi spre trupul lui Honoré, cutremurată de ceea ce vedea. Poate că morţii sînt mai fericiţi !

Noaptea, care-i apucase la Wadelincourt, se făcuse neagră de tot cînd ajunseră la Remilly. În faţa cadavrului feciorului său, moş Fouchard rămase încremenit, deoarece fusese convins că n-avea să-l mai găsească. El îşi folosise bine ziua, încheind o bună afacere. Caii ofiţerilor, furaţi de pe cîmpul de luptă, se vindeau de obicei cu douăzeci de franci bucata, iar el cumpărase trei cu patruzeci şi cinci de franci.

II

În momentul în care coloana de prizonieri ieşea din Torcy, se produse o învălmăşeală atît de mare, încît Maurice fu despărţit de Jean. În zadar mai alergă el, după aceea, căci se rătăci şi mai mult. Şi cînd ajunse în sfîrşit la podul de peste canalul care taie peninsula de la Iges pe la baza ei, se pomeni printre vînătorii africani şi nu mai putu să-şi ajungă regimentul.

Două tunuri, întoarse spre interiorul peninsulei, interziceau trecerea podului. Imediat după canal, într-o casă de oameni înstăriţi, statul-major prusac instalase un post, sub ordinele unui comandant, însărcinat cu primirea şi cu paza prizonierilor. De altfel, formalităţile erau scurte, oamenii se numărau pur şi simplu ca oile, cînd intrau după cum îi împingea puhoiul din urmă, fără să se ţină seamă de uniforme, nici de numere. Şi cetele se înfundau mereu, urmînd să se instaleze pe unde se nimerea să-i ducă drumul.

Maurice crezu că poate să se adreseze unui ofiţer bavarez, care fuma liniştit, aşezat călare pe un scaun.

— Pe unde s-o iau, vă rog, ca să ajung regimentul 106 de linie ?

Fie că ofiţerul, în mod excepţional, nu înţelegea franţuzeşte, fie că a vrut să-şi bată joc de un pîrlit de soldat, rătăcindu-l, zîmbi, ridică mîna şi îi făcu semn să meargă drept înainte.

Deşi Maurice era de prin partea locului, nu mai venise niciodată în peninsulă. Porni din clipa aceea în recunoaştere, ca omul aruncat de o vijelie în pustietatea unei insule îndepărtate. Mai întîi, spre stînga, merse de-a lungul frumoasei proprietăţi La Tour a Glaire, al cărei parc micuţ avea un farmec neţărmurit, fiind plantat pe malul Meusei. Apoi drumul urma rîul, care curgea pe dreapta, la poalele unor maluri înalte şi rîpoase. Încetul cu încetul urca în cercuri mulcome, ocolind dealul care ocupa mijlocul peninsulei ; acolo se aflau nişte cariere părăsite, nişte scobituri în care se pierdeau cărările înguste. Mai departe, pe firul apei, era o moară. Pe urmă, drumul pornea oblic, cobora din nou pînă în satul Iges, aşezat pe clină, legat printr-un bac de celălalt mal, în faţa filaturii din Saint-Albert. În sfîrşit, începeau ogoarele arate şi pajiştile, o întreagă întindere de vaste terenuri netede şi fără arbori, pe care o închidea cotul rotunjit al rîului. În zadar cercetase Maurice, din ochi, coasta occidentală a dealului, că nu vedea decît cavaleria şi artileria în curs de instalare. Întrebă din nou, se adresă unui brigadier de vînători africani, care nu ştia nimic. Începuse să se înnopteze. Se aşeză o clipă, cu picioarele rupte de oboseală, pe o bornă de pe marginea drumului.

Atunci, în desperarea care-l cuprinse dintr-o dată, zări în faţă, de partea cealaltă a Meusei, cîmpiile blestemate unde luptase cu două zile mai înainte. În amurgul acelei zile ploioase, era ca o evocare cenuşie, ca o desfăşurare posomorîtă a unui orizont înecat în noroi. Defileul de la Saint-Albert, drumul îngust pe care veniseră prusacii, se strecura de-a lungul cotiturii rîului pînă la surpătura alburie a carierelor. Dincolo de urcuşul de la Seugnon se vălureau crestele pădurii de la Falizette. Dar, drept în faţa lui şi puţin spre stînga, se vedea mai ales Saint-Menges, al cărui drum cobora pînă la bac.

Mamelonul de la Hattoy era în mijloc, Illy foarte departe, în fund, Fleigneux înfipt în dosul unei cute de teren şi Floing mai apropiat, spre dreapta. Recunoştea cîmpul pe care aşteptase ore întregi, culcat printre verze, platoul pe care încercase să-l apere artileria de rezervă, vîrful unde îl văzuse pe Honoré murind pe tunul sfărîmat. Şi grozăvia dezastrului renăştea, umplîndu-l de durere şi de scîrbă pînă-n gît.

Totuşi, de teamă să nu-l apuce noaptea, cu bezna ei, îşi reluă cercetările. Poate că regimentul 106 se instalase mai jos, la poale, dincolo de sat. Dar nu dădu decît de nişte vagabonzi. Se hotărî atunci să facă ocolul peninsulei, de-a lungul cotului. Pe cînd străbătea un cîmp de cartofi, avu prevederea să dezgroape cîteva cuiburi şi să-şi umple buzunarele. Încă nu erau copţi, dar altceva nu mai avea, pentru că Jean, culmea ghinionului, se încărcase cu cele două pîini dăruite de Delaherche, la plecare. Ceea ce-l mira acum era numărul mare de cai pe care-i întîlnea pe pîrloagele acelea, a căror pantă dulce cobora din dealul de la mijloc pînă la Meusa, spre Donchery. De ce aduseseră toate dobitoacele astea ? Cum aveau să le hrănească ? Se înnoptase de tot, cînd ajunse pe malul apei, la o pădurice, unde dădu, spre surprinderea lui, peste ostaşii din escorta împăratului, care se şi instalaseră şi se zvîntau în faţa unor focuri mari. Domnii ăştia, poposiţi astfel mai la o parte, aveau corturi bune, marmite care clocoteau pe foc şi o vacă legată de un copac. Băgă de seamă imediat că era privit chiorîş, în uniforma lui de infanterist în zdrenţe, plină de noroi. Totuşi, îi dădură voie să-şi coacă şi el cartofii în spuză. Se duse la vreo sută de metri şi se aşeză la rădăcina unui copac, ca să-i mănînce. Nu mai ploua. Cerul se limpezise. Stelele luceau puternic în bezna albastră. Înţelese atunci că-şi va petrece noaptea acolo, rămînînd să-şi continuie cercetările a doua zi de dimineaţă. Era zdrobit de oboseală. Copacul avea să-l apere, cît de cît, în cazul cînd ar fi început iar să plouă.

Dar nu putu să adoarmă, chinuit de gîndul acestei închisori largi, deschise în noapte, în care se simţea

ferecat. Împingînd acolo cei optzeci de mii de oameni care mai rămîneau din armata de la Chalons, prusacii avuseseră o idee care dovedea o inteligenţă într-adevăr remarcabilă. Peninsula să fi tot avut o leghe în lung şi un kilometru şi jumătate în lat, spaţiu destul de mare ca să încapă în voie uriaşa turmă rătăcită a învinşilor. Şi el îşi dădea perfect seama că apa îi înconjura din toate părţile; cotul Meusei pe trei părţi şi apoi canalul de derivaţie la bază, unind cele două albii apropiate ale rîului. Numai acolo se găsea o poartă — podul — pe care îl păzeau cele două tunuri. De aceea, nimic mai uşor de păzit decît lagărul acesta, în ciuda întinderii lui. Observase chiar, pe celălalt mal, cordonul de santinele germane postate din cincizeci în cincizeci de paşi, pe malul apei, cu ordinul de a trage asupra oricui ar încerca să scape înot. În spatele cordonului galopau ulanii, făcînd legătura între diferitele posturi, în timp ce mai departe, împrăştiate pe cîmpia întinsă, s-ar fi putut număra liniile negre ale regimentelor prusace, o întreită incintă vie şi mişcătoare, care fereca armata prizonieră.

De altfel Maurice, cu ochii larg deschişi de nesomn, nu mai vedea acum decît întunericul în care se aprindeau focurile taberei. Cu toate acestea, tot mai deosebea, dincolo de panglica palidă a Meusei, siluetele nemişcate ale santinelelor, drepte şi negre în lumina stelelor. La răstimpuri regulate, strigătul lor gutural ajungea pînă la el, un strigăt de veghe ameninţătoare, care se pierdea în depărtare, în clocotul adînc al rîului. Coşmarul trăit cu două zile înainte îi revenea, la auzul asprelor silabe străine, care străbăteau acea frumoasă noapte înstelată a Franţei. Îi venea în minte tot ce văzuse cu o oră mai înainte, platoul de la Illy acoperit cu morţi, mahalaua aceea ticăloasă a Sedanului, unde se năruise o lume. Cu capul rezemat de o rădăcină de copac, în umezeala acelei margini de pădure, Maurice căzu iar pradă deznădejdii ce-l apucase în ajun pe canapeaua lui Delaherche. Şi ceea ce-l chinuia acum, sporind suferinţele mîndriei lui, era gîndul la ziua de mîine, nevoia de a

drămui căderea, ca să-şi dea seama în mijlocul căror ruine se prăbuşise lumea de ieri. De vreme ce împăratul îşi predase sabia regelui Wilhelm, îngrozitorul război nu luase oare sfîrşit ? Dar îşi aducea aminte ce-i răspunseseră doi soldaţi bavarezi, care duceau prizonierii la Iges : „Noi toţi în Franţa, noi toţi la Paris !" În aţipirea lui, avu deodată viziunea lucrurilor care se petreceau : imperiul măturat, spulberat sub lovitura unii universale, republica proclamată în iureşul înflăcărării patriotice, în timp ce legenda lui 92 trezea alaiul umbrelor, ostaşii ridicării în masă, armatele de voluntari care curăţiseră de străini pămîntul patriei. Şi în bietu-i cap bolnav se învălmăşeau toate : pretenţiile învingătorilor, asprimea cuceririi, încăpăţînarea învinşilor de a-şi da şi ultima picătură de sînge, luarea în captivitate a celor optzeci de mii de oameni care se aflau acolo, în peninsulă, deocamdată, apoi în fortăreţele Germaniei, timp de săptămîni, de luni şi poate chiar de ani de zile. Totul pîrîia, se prăbuşea pentru totdeauna în hăul unei catastrofe neţărmurite.

Strigătul santinelelor, din ce în ce mai tare, izbucni în dreptul lui şi se pierdu în depărtare. Se deşteptase. Se întorcea pe pămîntul tare, cînd o împuşcătură sfîşie tăcerea. Îndată un horcăit de moarte străbătu noaptea neagră. Se auzi o împroşcare de apă, zvîrcolirea scurtă a unui corp care se scufundă ca un pietroi. Fără îndoială, era vreun nenorocit care primise un glonţ în piept, pe cînd căuta să fugă, trecînd Meusa înot.

A doua zi Maurice fu în picioare încă de la revărsatul zorilor. Cerul era tot limpede şi el se grăbea să dea de Jean şi de camarazii din compania lui. Un moment se gîndi să cerceteze din nou interiorul peninsulei, dar pe urmă se hotărî să-i facă înconjurul pînă la sfîrşit. Şi cum se găsea iar în preajma canalului, zări resturile regimentului 106, vreo mie de oameni aşezaţi pe malul străjuit doar de un şir de plopi. Dacă seara, în loc să meargă drept înainte, ar fi apucat-o spre stînga, ar fi ajuns imediat la regiment. Aproape toate regimentele de infanterie erau îngrămădite acolo, de-a lungul malului,

care mergea de la „Tour a Glaire“ la castelul de la Villette, o altă proprietate burgheză înconjurată de cîteva colibe, înspre Donchery. Toţi îşi instalaseră tabăra lîngă pod, aproape de unica ieşire, mînaţi de acel instinct al libertăţii care face marile turme să se strivească în pragul tîrlei, la strungă.

Jean scoase un strigăt de bucurie.

— Ah, iată-te, în sfîrşit! Te credeam în rîu!

Era acolo cu ce rămăsese din grupă, cu Pache şi Lapoulle, cu Loubet şi Choteau. Aceştia, după ce dormiseră sub o poartă din Sedan, ajunseseră iar împreună, strînşi de măturoiul raziei. De altfel, în companie, nu mai era altă căpetenie în afară de caporal. Moartea îi secerase pe sergentul Sapin, pe locotenentul Rochas şi pe căpitanul Beaudoin. Şi, cu toate că învingătorii desfiinţaseră gradele, hotărînd ca prizonierii să dea ascultare numai ofiţerilor germani, toţi patru se strînseseră totuşi, în jurul lui, ştiindu-l om prevăzător şi cu experienţă, bun de urmat în împrejurări grele. Iată de ce în dimineaţa aceea înţelegerea şi buna dispoziţie biruiseră, în ciuda prostiei unora şi a încăpăţînării altora. Mai întîi, el le găsise pentru noapte un loc aproape uscat, între două şănţuleţe, unde se culcaseră, cu o singură foaie de cort pentru toţi. Apoi, făcuse rost de ceva lemne şi de o marmită. Loubet le pregătise cafeaua, a cărei plăcută fierbinţeală îi înviora din nou. Nu mai ploua, ziua se anunţa minunată. Mai aveau ceva pesmeţi şi slănină. Unde mai pui că, după cum spunea Chouteau, era o plăcere să ştii că nu mai asculţi de nimeni şi că poţi să hoinăreşti după plac. Deşi erau închişi, tot mai aveau loc. De altfel în două-trei zile nu vor mai fi pe aici. Aşa încît prima zi, ziua de 4, care căzuse într-o duminică, trecu cu voioşie.

Chiar Maurice, îmbărbătat iar, de cînd îşi regăsise tovarăşii de grupă, nu mai suferea decît din pricina muzicilor prusace, care cîntară toată după-amiaza, de cealaltă parte a canalului. Spre seară au fost şi coruri. Dincolo de cordonul santinelelor puteai să vezi ostaşii

plimbîndu-se în grupuri mici, cîntînd tare şi tărăgănat, pentru a cinsti duminica.

— Ah, muzicile astea! strigă în cele din urmă Maurice, exasperat. Mă scot din sărite !

Mai puţin nervos, Jean ridică din umeri.

— Păi de, vezi bine ! Au şi de ce să fie mulţumiţi. Şi, apoi, poate îşi închipuie că ne distrează... N-a fost o zi rea — să nu ne plîngem !

Dar, odată cu căderea nopţii, începu iar să plouă. Era un dezastru. Cîţiva soldaţi ocupaseră puţinele case părăsite din peninsulă. Alţii reuşiseră să-şi înjghebeze corturi. Cei mai mulţi, fără nici un fel de adăpost, chiar fără pătură, fură nevoiţi să petreacă noaptea sub cerul liber, pe potopul acela.

Pe la unu după miezul nopţii, Maurice, pe care oboseala îl făcuse să aţipească, se deşteptă în mijlocul unei adevărate bălţi. Şanţurile, umflate de ploaia torenţială, se revărsaseră, inundînd locul pe care se culcase. Chouteau şi Loubet înjurau mînioşi, în timp ce Pache îl scutura pe Lapoulle, care dormea totuşi buştean, cu pumnii strînşi, în lăcăraia aceea. Atunci Jean, aducîndu-şi aminte de plopii plantaţi de-a lungul canalului, dădu fuga să se adăpostească sub ei cu oamenii lui, care petrecură acolo tot restul acelei nopţi îngrozitoare, ghemuiţi, cu spatele lipit de scoarţă, cu picioarele strînse sub ei, ca să se ferească măcar de pleasna ploii.

Şi a doua zi şi a treia fură cumplite într-adevăr, sub ploile acelea torenţiale care nu se mai opreau, aşa de dese şi de nemiloase încît hainele nu mai aveau timp să se usuce pe trup. Începea foametea. Nu mai aveau nici pesmeţi, nici slănină, nici cafea. Timp de două zile, luni şi marţi, s-au ţinut cu cartofi furaţi de prin cîmpurile vecine. Ba încă şi ăştia, către sfîrşitul zilei următoare, ajunseseră aşa de rari, încît ostaşii care mai aveau bani îi cumpărau, plătindu-i chiar şi cu douăzeci şi cinci de bani bucata. Trompetele sunau, totuşi, distribuţia. Caporalul chiar se grăbise să ajungă în faţa unui mare şopron de la „Tour a Glaire", unde se zvonise că se vor da raţii de pîine. Dar prima oară a aşteptat în zadar

trei ceasuri ; pe urmă, a doua oară, s-a luat la ceartă cu un bavarez. Dacă ofiţerii francezi n-aveau nici o putere, nefiind în stare să acţioneze, statul-major german adunase oare armata învinsă aici, în bătaia ploii, ca s-o lase să moară de foame ? Se părea că nu se luase nici o măsură, nu se făcuse nici o sforţare pentru hrănirea celor optzeci de mii de oameni, lăsaţi în chinurile morţii, în acest iad înspăimîntător pe care ostaşii aveau să-l numească „Lagărul Mizeriei“, nume de groază de care şi cei mai viteji aveau să-şi aducă aminte cu înfiorare.

După lungile aşteptări fără folos în faţa şopronului, Jean, cu tot calmul lui obişnuit, îşi ieşise din fire.

— Cum ? Îşi bat joc de noi şi sună, cînd n-au nimic ? Să mă trăsnească Dumnezeu dacă mă mai duc !

Totuşi, la cel mai mic semnal, se ducea iar. Semnalele astea reglementare erau neomenoase. Ba mai aveau un ponos, care-i sfîşia inima lui Maurice. De fiecare dată, cînd sunau trompetele, caii francezi, părăsiţi şi slobozi de cealaltă parte a canalului, porneau în goană, se aruncau în apă, ca să se întoarcă la regimentele lor, înnebuniţi de fanfarele bine cunoscute, pe care le simţeau ca pe nişte împunsături de pinteni. Dar, istoviţi, tîrîţi de curent, puţini ajungeau la ţărm. Se zbăteau de-ţi era mai mare mila şi se înecau, în aşa mare număr, încît corpurile lor, plutind, umflate, astupau canalul. Iar cei care ajungeau la mal, erau prinşi ca de o nebunie, galopau şi se pierdeau peste cîmpiile pustii ale peninsulei.

— Iar carne pentru corbi ! zicea cu durere Maurice care îşi aducea aminte de numărul îngrijorător de cai întîlniţi de el. Dacă mai rămînem aici cîteva zile, o să ne sfîşiem unii pe alţii... Vai, bietele dobitoace !

Mai ales noaptea de marţi spre miercuri a fost îngrozitoare. Şi Jean, care începuse să se îngrijoreze serios de starea de surescitare a lui Maurice, îl sili să se învelească într-o bucată de pătură pe care o cumpărase cu zece franci de la un zuav, iar el cu bluza udă ca un burete înfrunta potopul, care nu încetă deloc în noaptea aceea. Sub plopi nu se mai putea sta, un puhoi de noroi curgea la vale, iar pămîntul îmbibat ţinea apa în băl-

toace adînci. Şi, mai rău, aveau stomacul gol, deoarece masa de seară se redusese la două sfecle pentru şase oameni, sfecle pe care nu putuseră să le fiarbă, din lipsă de lemne uscate. Dulceaţa răcoritoare a sfeclei se schimbase repede într-o senzaţie de arsură nesuferită. Unde mai pui că se declaraseră şi cazuri de dizenterie, din cauza hranei proaste şi a umezelii stăruitoare. De multe ori Jean, rezemat de trunchiul aceluiaşi copac, cu picioarele acoperite de apă, întinsese mîna, bîjbîind, ca să-şi dea seama dacă Maurice nu se descoperise, în somnul zbuciumat. Din clipa cînd, pe podişul de la Illy, camaradul lui îl salvase de prusaci, ducîndu-l în braţe, el îşi plătea datoria însutit. Fără să-şi dea seama, se dăruia în întregime, se uita cu desăvîrşire pe sine din dragoste faţă de celălalt. Şi toate se petreceau nelămurit şi viu în acest ţăran rămas aşa de aproape de pămînt şi care nu găsea cuvinte ca să dea grai simţămintelor. Pînă atunci îşi luase bucătura de la gură, cum spuneau oamenii din grupa lui ; acum şi-ar fi dat şi pielea ca să-l îmbrace pe celălalt, să-i pună la adăpost umerii, să-i încălzească picioarele. Şi, în mijlocul egoismului sălbatic care-i înconjura, în rîndurile acestei omeniri suferinde, căreia foamea îi întărîta poftele, poate că el datora tocmai deplinei uitări de sine folosul neprevăzut de a-şi păstra firea liniştită şi sănătatea întreagă ; căci numai el, zdravăn încă, nu-şi prea pierdea capul.

Iată de ce, după noaptea aceea înspăimîntătoare, Jean trecu la înfăptuirea unui gînd care-l chinuia.

— Ascultă, puişorule, dacă nu ne dau nimic de mîncare şi ne uită în văgăuna asta blestemată, trebuie, totuşi, să ne mişcăm puţin, dacă vrem să nu murim ca nişte cîini... Te mai ţin picioarele ?

Din fericire soarele se ivise iar şi Maurice se încălzise bine.

— Cum să nu, mă mai ţin picioarele !

— Atunci pornim în recunoaştere. Avem parale şi ar fi prea de tot să nu găsim ceva de cumpărat. Să nu ne

mai încurcăm şi cu alţii, că nu sînt oameni destul de cumsecade. N-au decît să se descurce singuri!

Într-adevăr, era revoltat de egoismul viclean al lui Loubet şi Chouteau care furau ce puteau, neîmpărţind niciodată nimic cu camarazii lor. Tot aşa nu te puteai aştepta la nimic bun nici de la bruta de Lapoulle, nici de la mironositul de Pache.

Aşadar porniră amîndoi pe drumul pe care mai trecuse Maurice, de-a lungul Meusei. Parcul de la „Tour a Glaire" şi casa de locuit erau devastate, prădate, pajiştile prăpădite ca după o furtună, copacii doborîţi, clădirile cotropite. O mulţime în zdrenţe, ostaşi plini de noroi, cu obrajii supţi, cu ochii aprinşi de friguri, stăteau acolo ca ţiganii, trăiau ca nişte lighioane în camerele murdărite, neîndrăznind să iasă afară de teamă să nu-şi piardă locul pentru noapte. Şi, mai departe, pe povîrnişuri, trecură prin rîndurile cavaleriei şi ale artileriei atît de disciplinate pînă atunci, decăzute şi ele, începînd să se destrame sub chinurile foamei, care înnebunise caii şi arunca peste cîmpuri oameni în cete devastatoare. Spre dreapta văzură o coloană nesfîrşită de artilerişti şi de vînători africani, scurgîndu-se agale prin faţa morii: morarul le punea în batistă cîte doi pumni de făină, pe un franc. Dar de teamă să nu aştepte prea mult trecură mai departe, nădăjduind că vor găsi ceva mai bun în satul Iges. Şi rămaseră înmărmuriţi cînd îl găsiră pustiu şi posomorît, ca un sat din Algeria, după trecerea unui nor de lăcuste: nici o fărîmă de hrană, nici pîine, nici legume, nici carne. Bietele case păreau răzuite cu unghiile. Se spunea că generalul Lebrun poposise la primar. În zadar se străduise să organizeze un serviciu de bonuri, plătibile după război, ca să poată înlesni aprovizionarea trupelor. Nu se mai găsea nimic: banii ajunseseră de prisos. Încă din ajun, se plătea doi franci pesmetele, şapte franci sticla de vin, douăzeci de bani păhăruţul de rachiu, zece bani tutunul de pipă. Şi acum ofiţerii trebuiau să păzească locuinţa generalului, ca şi colibele vecine, cu sabia în mînă, căci cete nesfîr-

şite de hoţi spărgeau porţile, furînd pînă şi uleiul din lămpi, ca să-l bea.

Trei zuavi îl chemară pe Maurice şi pe Jean. Dacă erau cinci, puteau să facă vreo ispravă.

— Veniţi încoace... Mă gîndesc la caii părăsiţi, care mor de foame. Dacă am avea cel puţin lemne uscate...

Apoi dădură buzna în casa unui sătean, sparseră uşile dulapurilor şi smulseră paiele de pe acoperiş. Nişte ofiţeri care veneau în pas alergător, ameninţîndu-i cu revolverele, îi puseră pe fugă.

Cînd îi văzu pe cei cîţiva locuitori rămaşi la Iges tot aşa de nenorociţi şi de lihniţi ca şi soldaţii, Jean se căi că dispreţuise făina aceea de la moară.

— Trebuie să ne întoarcem. Poate că mai este.

Dar Maurice începea să se simtă atît de obosit şi istovit de foame, încît Jean îl lăsă aşezat pe o stîncă într-o groapă din cariere, avînd în faţă orizontul larg al Sedanului. După o coadă de trei sferturi de oră se întoarse cu o cîrpă plină de făină. Şi nu găsiră altceva mai bun decît s-o mănînce aşa, cu pumnul. Nu era rea, nu mirosea a nimic, avea un gust fad de coca. Totuşi, prînzul acesta îi mai întremă un pic. Avură chiar norocul să găsească, într-o stîncă, un rezervor natural cu apă de ploaie, destul de curată, din care băură cu nesaţ.

Apoi, cînd Jean propuse să rămînă aici după masă, Maurice făcu un gest violent.

— Nu, nu, nu aici !... M-aş îmbolnăvi, de-ar fi să mai am multă vreme priveliştea asta în faţa ochilor...

Cu o mînă tremurătoare arătă orizontul imens, cu Hattoy, cu platourile de la Floing şi de la Illy, cu pădurea de la Garenne — toate meleagurile acelea groaznice pe care se petrecuseră măcelul şi înfrîngerea.

— Adineauri, pe cînd te aşteptam, a trebuit să mă întorc cu spatele, căci altfel aş fi ajuns să urlu de furie, da, să urlu ca un cîine întărîtat... Nu poţi să-ţi închipui cît de rău îmi face. Mă înnebuneşte.

Jean îl privea, mirat de mîndria lui rănită, îngrijorat că zăreşte în ochii lui privirea aceea rătăcită de om

nebun, pe care o mai văzuse înainte. Se prefăcu că glumeşte.

— Bine ! E lesne. Ne vom muta în altă ţară.

Şi hoinăriră pînă seara, încotro îi duceau potecile. Vizitară partea de jos a peninsulei, în nădejdea că vor mai găsi cartofi. Dar artileriştii luaseră pluguri şi răscoliseră pămîntul, culegînd, adunînd totul. Se întoarseră îndărăt, străbătură din nou mulţimile acelea sleite de ostaşi care nu aveau ce să facă şi îşi plimbau foamea, presărînd terenul cu trupurile lor amorţite, căzute de istovire cu sutele în nămiaza mare. Chiar şi ei, copleşiţi, trebuiau să poposească din ceas în ceas. Apoi o deznădejde mocnită îi ridica din nou în picioare şi începeau iar să umble încoace şi încolo, ca mînaţi de instinctul unei jivine care îşi caută hrana. Situaţia aceasta părea că dăinuieşte de luni de zile, deşi clipele se scurgeau, repezi. Pe cuprinsul ţarinilor, spre Donchery, le fu teamă de cai ; trebuiră să se adăpostească lîngă un zid, unde rămaseră multă vreme, ajunşi la capătul puterilor, privind cu ochii împăienjeniţi galopul dobitoacelor nebune, care se proiecta pe cerul însîngerat al apusului.

Aşa cum prevăzuse Maurice, miile de cai închişi la un loc cu armata şi cu neputinţă de hrănit, alcătuiau o primejdie care creştea din zi în zi. Mai întîi mîncaseră scoarţa copacilor, pe urmă se apucaseră de gardurile vii, de zaplazuri, de toate scîndurile pe care le întîlneau, iar acum se sfîşiau unii pe alţii. Îi vedeai cum se năpustesc unii asupra altora ca să-şi smulgă părul de la coadă, pe care-l mestecau cu furie făcînd clăbuci de spumă. Dar, mai ales noaptea, erau îngrozitori, de parcă întunericul i-ar fi chinuit cu visuri rele. Se strîngeau în cete şi atraşi de paie dădeau buzna peste puţinele corturi care mai rămăseseră în picioare. Zadarnic aprindeau oamenii focuri mari, ca să-i depărteze, căci focurile păreau că-i întărîtă şi mai mult. Nechezau atît de jalnic, atît de înspăimîntător, încît ai fi crezut că rag nişte fiare sălbatice. Dacă-i alungau, se întorceau mai numeroşi şi mai sălbatici. Şi, mai tot timpul, se auzea în

beznă strigătul prelung de moarte al vreunui soldat rănit, strivit de galopul lor turbat.

Soarele încă era pe cer, cînd Jean şi Maurice, în drum spre tabără, avură surpriza să dea peste cei patru oameni din grupă, ascunşi într-o groapă, cu nişte mutre care trădau c-au pus la cale cine ştie ce ispravă necurată. Loubet îi chemă numaidecît şi Chouteau le spuse :

— E pentru masa de astă seară... O să murim de foame, că de treizeci şi şase de ore n-am pus nimic în gură... Şi cum pe aci sînt cai şi cum carnea de cal nu e rea...

— Nu-i aşa, dom' caporal ? Vii şi dumneata, continuă Loubet. Cu cît o să fim mai mulţi, cu atît o să fie mai bine, cu o jivină atît de mare... Uite, e unul colo, pe care îl pîndim de o oră, găliganul ăla roşcat, care pare bolnav. O să terminăm cu el mai lesne.

Şi arătă un cal pe care foamea îl doborîse în marginea unui cîmp de sfeclă. Căzut pe o parte, calul ridica din cînd în cînd capul şi îşi plimba în jur privirile întunecate, suflînd din greu.

— Ah, mult mai ţine ! mormăi Lapoulle, chinuit de foamea lui cumplită. Mă duc să-i fac de petrecanie, — mă lăsaţi ?

Dar Loubet îl opri. Asta le mai trebuia acum. Să păţească ceva cu prusacii, care interziseseră sub ameninţarea pedepsei cu moartea, uciderea vreunui cal, de teamă ca leşul, lăsat în voia întîmplării, să nu stîrnească ciuma. N-aveau decît să aştepte ca să se întunece bine. Iată de ce stăteau tus-patru în groapă, la pîndă, cu privirile strălucitoare, neslăbind calul o clipă din ochi.

— Don' caporal — întrebă Pache cu o voce puţin tremurătoare — dumneata, care te pricepi la toate, n-ai putea cumva să-l omori, fără să se chinuiască ?

Cu un gest de revoltă, Jean refuză să facă un lucru atît de crud. Un biet animal pe moarte ! Oh, nu, nu ! La început vru să fugă, luîndu-l pe Maurice cu el, ca să nu participe la groaznica măcelărire. Dar, văzîndu-şi tovarăşul atît de palid, se mustră pe urmă că se arătase prea sensibil. Hei, Doamne, doar dobitoacele sînt făcute,

la urma urmelor, ca să-i hrănească pe oameni. Nu făcea ca oamenii să moară de foame, cînd aveau carne la îndemînă. Şi fu mulţumit văzîndu-l pe Maurice oarecum înviorat la gîndul că în seara aceea vor mînca. Spuse chiar el, pe un ton de voioşie :

— Nu, zău, nu ştiu cum s-ar putea face şi, dacă trebuie să-l omori, fără să-i faci rău...

— O, mie unuia puţin îmi pasă, întrerupse Lapoulle. O să vedeţi !

După ce noii veniţi se aşezară şi ei în şanţ, aşteptarea începu din nou. Din cînd în cînd unul dintre ei se ridica să vadă dacă animalul mai e acolo, cu gîtul întins spre adierea răcoroasă care venea dinspre Meusa, spre soarele care asfinţea, de parcă ar fi vrut să mai soarbă din el puteri de viaţă. Pe urmă, cînd amurgi pe nesimţite, cei şase oameni se ridicară în picioare, în pînda lor sălbatică, nerăbdători să înnopteze mai repede, privind în toate părţile, plini de îngrijorare şi de spaimă să nu-i vadă careva.

— Ei, gata, strigă Chouteau. Acum e acum !

Cîmpia se mai desluşea încă destul de bine, într-o rarişte de lumină nehotărîtă. Lapoulle porni în fugă cel dintîi, urmat de ceilalţi cinci. Luase din şanţ un pietroi rotund şi repezindu-se la cal, încercă să-i spargă ţeasta cu braţele întinse, în chip de măciucă. Dar chiar de la a doua lovitură, calul făcu un efort să se ridice în picioare. Chouteau şi Loubet se aruncaseră de-a curmezişul peste picioarele lui, căutau să-l ţină pe loc şi strigau către ceilalţi să le vină în ajutor. Calul necheza cu o voce aproape omenească, se zbătea şi i-ar fi făcut fărîme, dacă n-ar fi fost pe jumătate mort de foame. În acest timp capul i se mişca prea mult, loviturile nu-şi ajungeau ţinta şi Lapoulle nu putea să-i vină de hac.

— Drace ! Ce oase tari are !... Ţineţi-l bine să-l omor!

Jean şi Maurice, încremeniţi, nu auzeau chemările lui Chouteau, rămîneau cu braţele în jos, fără să se hotărască să-i vină în ajutor.

Iar Pache, deodată, într-o pornire instinctivă de milă religioasă, căzu la pămînt, în genunchi, îşi împreună

mîinile şi începu să bîlbîie rugăciuni, ca la căpătîiul celor în agonie.

— Doamne, Dumnezeule, îndură-te de el !...

Încă o dată Lapoulle lovi greşit şi rupse doar o ureche sărmanului cal, care se răsturna nechezînd puternic.

— Aşteaptă, aşteaptă ! mormăi Chouteau. Trebuie să terminăm o dată cu el, că altfel ne dă de gol... Nu-i da drumul, Loubet !

Îşi scoase din buzunar cuţitaşul, a cărui lamă nu era mai lungă de un deget. Şi, culcîndu-se pe corpul animalului, cu un braţ trecut după gîtul lui, împlîntă lama, scormoni în carnea vie, tăind bucăţi pînă dădu de arteră şi o reteză. Dintr-o săritură, se dădu în lături. Sîngele ţîşnea ca din ţeava unei cişmele, în timp ce picioarele se zvîrcoleau şi pielea i se înfiora convulsiv. I-au trebuit mai mult de cinci minute ca să moară. Ochii lui mari, lărgiţi, plini de spaimă şi de tristeţe se aţintiseră asupra oamenilor speriaţi, care aşteptau să-l vadă mort. Se tulburară şi apoi se stinseră.

— Doamne, Dumnezeule — îngăima Pache, tot în genunchi — ajută-l şi ia-l în sfînta ta pază...

Pe urmă, cînd nu mai mişcă, avură mult de furcă pînă să scoată o bucată ca lumea. Loubet, care trecuse prin toate meseriile, arătă cum trebuie să se procedeze, dacă vroiau să scoată muşchiul. Dar, măcelar neîndemînatic şi avînd numai cuţitaşul acela, el se rătăcea în carnea fierbinte, în care mai zvîcnea încă viaţa. Iar Lapoulle, nerăbdător, voind să-l ajute, spintecase pîntecele, fără nici un rost, aşa încît măcelul ajunse înspăimîntător. Umblau cu o grabă fioroasă în sîngele lui şi în măruntaiele împrăştiate, de parcă ar fi fost nişte lupi care răvăşeau cu colţii hoitul unei prade.

— Nu prea ştiu ce bucată o fi, spuse în sfîrşit Loubet, ridicîndu-se cu braţele încărcate cu o halcă enormă de carne. Dar tot o să ne săturăm pînă în gît.

Jean şi Maurice, cuprinşi de groază, întorseseră capul. Totuşi, cum îi zorea foamea, porniră şi ei pe urma celor din ceată, care o luaseră la fugă, ca să nu dea careva peste ei lîngă calul ciopîrţit. Chouteau dăduse peste un

chilipir, descoperind trei sfecle mari, uitate, pe care le aducea cu el. Loubet, ca să rămînă liber, aruncase carnea pe umerii lui Lapoulle, în timp ce Pache ducea marmita, pe care o tîrau după ei, pentru ocazii fericite. Şi toţi şase fugeau de mîncau pămîntul, neoprindu-se nici să mai răsufle, de parcă ar fi fost urmăriţi.

Deodată Loubet îi opri pe ceilalţi.

— Asta-i o prostie. Ar trebui să ştim unde ne ducem să fierbem ciosvîrta asta.

Jean, care începuse să se liniştească, le propuse să meargă spre cariere, care se aflau la vreo trei sute de metri. Se găseau acolo scobituri ascunse, în care puteau să aprindă focul fără să fie văzuţi. Dar cînd ajunseră, se iviră tot felul de greutăţi. Mai întîi, problema lemnelor. Din fericire descoperiră roaba unui cantonier, pe care Lapoulle o sfărîmă cu tocul bocancului. Pe urmă le lipsea cu desăvîrşire apa de băut. În timpul zilei soarele uscase micile gropi naturale cu apă de ploaie. Era pe undeva o pompă, dar cam departe, la castelul de la „Tour a Glaire", şi ostaşii făceau coadă lîngă ea pînă la miezul nopţii, fericiţi dacă în îmbulzeală vreun camarad nu le răsturna gamela cu cotul. Iar cele cîteva puţuri din apropiere secaseră de două zile. Nu mai puteau scoate din ele decît noroi. Mai rămînea apa Meusei, al cărei ţărm se găsea de cealaltă parte a drumului.

— Mă duc eu cu marmita, propuse Jean.

Toţi protestară îngroziţi.

— O, nu vrem să fim otrăviţi. Rîul e plin de morţi.

Într-adevăr, apele Meusei duceau cadavre de oameni şi de cai. Îi vedeai cum trec în tot momentul, cu pîntecele umflate, înverziţi, în descompunere. Mulţi se opriseră în bălării, pe maluri, împuţind aerul, mişcaţi într-una de curent. Şi mai toţi soldaţii, care băuseră din apa asta scîrboasă, se îmbolnăviseră de greţuri şi de dizenterie, după ce avuseseră mai întîi dureri îngrozitoare de stomac.

Şi, cu toate acestea, n-aveau încotro. Maurice îi lămuri că apa fiartă nu mai e primejdioasă.

— Atunci mă duc, spuse iar Jean şi-l luă cu el pe Lapoulle.

Cînd marmita fu în sfîrşit pe foc, plină cu apă, cu carnea în ea, se înnoptase de-a binelea. Loubet curăţase sfecla, ca s-o fiarbă în supă, o mîncare ca din lumea cealaltă, cum spunea el. Şi toţi înteţeau focul, împingînd sub marmită sfărîmăturile roabei. Umbrele lor uriaşe dănţuiau, bizare, pe pereţii acelei văgăuni de stînci. Pe urmă nu mai pututră să aştepte : se năpustiră asupra scîrboasei fierturi, îşi împărţiră carnea cu degetele răsfirate şi tremurătoare, nemaiavînd răgaz să întrebuinţeze cuţitul. Dar, fără voia lor, le venea greaţă. Mai ales lipsa de sare le era nesuferită. Stomacul lor nu voia să ţină fiertura aceea de sfeclă, fără gust, şi bucăţile acelea de carne fierte pe jumătate, lipicioase, cu gust de argilă. Aproape imediat începură vărsăturile, Pache nu putu să mai mănînce. Chouteau şi Loubet blestemau gloaba aceea îndrăcită de cal, cu care avuseseră atîta de furcă pînă s-o vadă clocotind pe foc şi care le dădea acum dureri de burtă. Numai Lapoulle cină pe săturate, dar era să dea de bucluc, peste noapte, după ce se întorsese cu ceilalţi trei şi se culcase sub plopii de pe malul canalului.

Pe drum, Maurice, fără să scoată o vorbă, apucîndu-l pe Jean de braţ, îl trase pe o cărare lăturalnică. Camarazii ăştia îl scîrbiseră din cale afară. Tocmai făurise un plan, să se culce în păduricea în care petrecuse prima noapte. Era o idee straşnică, pe care Jean o aprobă cu dragă inimă, cînd se văzu lungit pe terenul acela înclinat, foarte bine uscat, adăpostit de un strat gros de frunziş. Rămaseră acolo pînă la ziuă şi dormiră zdravăn, ceea ce le mai dădu puţină putere.

A doua zi era joi. Dar nu mai ştiau cum îşi duc zilele. Se simţeau fericiţi văzînd vremea frumoasă care părea să se restabilească. Jean îl convinse pe Maurice, în ciuda scîrbei pe care o simţea, să se întoarcă pe malul canalului, ca să vadă dacă regimentul lor nu urma să plece în ziua aceea. Acum, în fiecare zi, plecau grupuri de prizonieri, în coloane de cîte o mie, pînă la o mie două

sute, îndreptate spre fortărețele Germaniei. Cu două zile înainte văzuseră în fața unui post prusac un convoi de ofițeri și de generali care se duceau la Pont-à-Mousson, să ia trenul. Toți erau cuprinși de dorința înfrigurată de a părăsi o dată acest Lagăr al Mizeriei. Ah, dacă le-ar fi venit și lor rîndul ! Și cînd regăsiră regimentul 106, tot pe mal, în dezordinea crescîndă a atîtor suferințe, fură cuprinși de o adevărată desperare.

Totuși, în ziua aceea, Jean și Maurice crezură că vor mînca. Încă de dimineață se înfiripaseră legături comerciale între prizonieri și bavarezi, pe deasupra canalului : li se aruncau banii într-o batistă și ei le azvîrleau batista înapoi cu pîine neagră sau cu mahorcă proastă, abia uscată. Chiar și ostașii care nu aveau parale ajunseseră să facă afaceri, aruncîndu-le mănuși albe de ordonanță, care păreau să placă mult prusacilor. Timp de două ore, acest mijloc barbar de schimb făcu să zboare pachetele de-a lungul canalului. Dar, după ce Maurice trimisese în cravată o monedă de un franc, un bavarez îi aruncă o pîine în așa fel, încît, fie din stîngăcie, fie dintr-o glumă răutăcioasă, pîinea căzu în apă. Atunci nemții izbucniră în hohote grozave de rîs. De două ori se încăpățînă Maurice s-o scoată și de două ori pîinea se scufundă în apă. Pe urmă, atrași de rîsete, veniră niște ofițeri, care le interziseră soldaților să mai vîndă ceva prizonierilor, amenințîndu-i cu pedepse foarte aspre. Comerțul încetă. Jean trebui să-l potolească pe Maurice, care le arăta pumnii hoților acelora, strigîndu-le să trimită înapoi moneda de un franc.

Ziua, în ciuda soarelui strălucitor, fu groaznică. Goarna sună în două rînduri, făcîndu-l pe Jean să dea fuga pînă în fața șopronului, unde credea că se vor distribui alimente. Dar de fiecare dată nu primi decît îmbrînceli în înghesuială. Prusacii, așa de bine organizați, continuau să dea dovadă de o nepăsare brutală față de armata învinsă. În urma reclamațiilor generalilor Douy și Lebrun, aduseseră într-adevăr niște oi și cîteva căruțe cu pîine, numai că toate se făceau atît de fără chibzuință încît oile erau șterpelite și căruțele cu pîine

jefuite încă de la pod, iar trupele aflate la mai mult de o sută de metri nu ajungeau să primească nimic. Numai vagabonzii şi hoţii de care cu merinde mîncau. De aceea Jean, înţelegînd şmecheria, cum spunea el, îl aduse în cele din urmă pe Maurice în preajma podului, ca să pîndească şi ei hrana.

Se făcuse ora patru şi ei nu mîncaseră încă nimic în duminica acea însorită, cînd, deodată, avură bucuria să zărească pe Delaherche. Cîţiva înstăriţi din Sedan obţineau cu mare greutate autorizaţia de a veni să-i vadă pe prizonieri, cărora le aduceau provizii. Şi Maurice îşi şi arătase de cîteva ori surprinderea că nu primise nici o veste de la soră-sa. De îndată ce-l recunoscură de departe pe Delaherche, încărcat cu un coş şi ducînd cîte o pîine sub fiecare braţ, se năpustiră spre el, dar ajunseră prea tîrziu ; se produsese o înghesuială atît de mare, încît coşul şi una din pîini dispăruseră fără ca fabricantul de postav să-şi fi putut da seama cum îi fuseseră smulse.

— Ah, bieţii mei prieteni ! îngăimă el, înmărmurit, răscolit, — el care venise cu zîmbetul pe buze, cu mutra lui de om de treabă, care nu se ţinea de loc ţanţoş, în dorinţa lui de popularitate.

Jean apucase ultima pîine şi o apără ; iar în timp ce el şi cu Maurice, aşezaţi pe marginea drumului, înfulecau cu îmbucături mari, Delaherche îi punea în curent cu noutăţile. Soţia lui, slavă Domnului, era bine, sănătoasă. Numai că îl cam îngrijora sănătatea colonelului, care fusese cuprins de o mare descurajare, cu toate că mama lui continua să-i ţină de urît de dimineaţa pînă seara.

— Dar soră-mea ? întrebă Maurice.

— Sora dumitale ? Adevărat !... Era cu mine. Ea ducea cele două pîini. Numai că a trebuit să rămînă colo, de cealaltă parte a canalului. Postul de la intrare n-a vrut să-i dea drumul în ruptul capului... Ştiţi că prusacii le-au interzis cu desăvîrşire femeilor să intre în peninsulă.

Vorbi atunci de Henriette, de încercările ei zadarnice de a-şi vedea fratele şi de a-i veni în ajutor. Din întîmplare ea se pomenise în Sedan faţă în faţă cu vărul Gunther, căpitan în garda prusacă. Trecea înţepat şi aspru, făcîndu-se că n-o cunoaşte. Chiar şi ea, cuprinsă de scîrbă, ca în faţa unuia dintre ucigaşii soţului ei, grăbise pasul, la început. Pe urmă, printr-o schimbare neaşteptată, pe care nu şi-o explica, se întorsese şi-i spusese totul — moartea lui Weiss — cu o voce aspră, de reproş. Iar el schiţase doar un gest nelămurit, auzind de moartea grozavă a unei rude. Asta era şi soarta războiului. Şi el ar fi putut să fie omorît. Pe faţa lui de soldat, abia trecuse o înfiorare. Pe urmă, cînd îi vorbise de fratele ei, care era prizonier rugîndu-l să intervină ca să-l poată vedea, el refuzase să facă orice demers. Consemnul era categoric. Şi el vorbea despre voinţa germană ca despre o religie. La despărţire, ea avusese impresia că Gunther se credea împărţitor de dreptate în Franţa, cu asprimea şi trufia dispreţuitoare a duşmanului de veacuri, crescut în sentimentul de ură faţă de neamul pe care-l pedepsea.

— În sfîrşit — încheie Delaherche — astă-seară tot aţi mîncat ceva. Dar ce mă îngrijorează grozav e temerea că nu voi mai putea obţine o altă permisiune.

Îi întrebă dacă nu vor să le mai facă vreun serviciu. Îndatoritor, se însărcină să ducă scrisorile scrise cu creionul, pe care alţi soldaţi i le încredinţau, deoarece [illegible]varezii fuseseră văzuţi cum îşi aprindeau pipele, rîzînd, cu scrisorile pe care promiseseră să le dea la destinaţie.

Apoi, pe cînd Jean şi Maurice îl însoţeau pînă la pod, Delaherche strigă :

— Uite ! Uite-o colo pe Henriette !... Uite-o cum flutură batista.

Într-adevăr, dincolo de linia sentinelelor, în mulţime, se deosebea o siluetă mică şi subţire, un punct alb care lucea în soare. Şi amîndoi, foarte mişcaţi, cu ochii umezi, ridicară braţele, răspunzîndu-i prin semne desperate cu mîna.

A doua zi, vineri, fu pentru Maurice cea mai îngrozitoare dintre toate. Totuşi, după o nouă noapte liniştită în pădurice, avusese norocul să mănînce iar pîine, deoarece Jean descoperise la castelul din Villette o femeie care vindea cu zece franci bucata de jumătate de kilogram. Dar în ziua aceea fură martori la o scenă înspăimîntătoare, a cărei amintire avea să-i obsedeze multă vreme.

În ajun Chouteau observase că Pache nu se mai văicărea, ci avea înfăţişarea buimăcită şi mulţumită a omului care mănîncă pe săturate. Imediat îi trecu prin minte gîndul că prefăcutul o fi avînd pe undeva o ascunzătoare, cu atît mai mult cu cît îl văzuse în dimineaţa aceea dispărînd timp de aproape o oră, pe urmă apărînd, zîmbitor, cu gura plină. Sigur că i-o fi căzut vreo pleaşcă, ceva provizii capturate în vreo învălmăşeală. Şi Chouteau îi scotea din sărite pe Loubet şi pe Lapoulle mai ales. Auzi dumneata ce ticălos : să aibă de mîncare şi să nu împartă cu camarazii lui !

— Habar n-aveţi că astă-seară o să-l urmărim... Vom vedea dacă îndrăzneşte să se ghiftuiască singur, cînd nişte nenorociţi ca noi murim de foame lîngă el.

— Da, da, aşa e, o să-l urmărim ! repetă furios Lapoulle. O să vedem noi !

Strîngea pumnii. Numai gîndul că în sfîrşit o să mănînce îl înnebunea. Năprasnica lui poftă de mîncare îl tortura mai rău decît pe alţii. Era atît de chinuit de foame încît încercase să mănînce iarbă. De două zile, de cînd carnea de cal cu sfeclă îi provocase o dizenterie îngrozitoare, postea. Trupul lui de găligan era atît de stîngaci, încît la îmbulzeala pentru jefuirea merindelor, cu toată forţa lui, nu apuca niciodată nimic. Ar fi plătit cu sînge un codru de pîine.

Cum se înnoptă, Pache se strecură printre copacii de la „Tour à Glaire“, iar ceilalţi trei se luară după el, cu băgare de seamă.

— Nu trebuie să bănuiască nimic, spunea mereu Chouteau. Băgaţi de seamă dacă se uită îndărăt.

Dar la vreo sută de paşi mai încolo, fireşte, Pache se crezu singur, căci începu să meargă repede, fără să mai arunce măcar o privire înapoi. Şi putură să-l urmărească uşor pînă la carierele vecine ; îi căzură în spate tocmai cînd dădea la o parte două pietroaie, ca să ia de sub ele o jumătate de pîine. Proviziile îi erau pe sfîrşite. Mai avea ce să mănînce la o singură masă.

— Făţarnic împieliţat ce eşti ! urlă Lapoulle. Care va să zică, de asta te ascunzi tu !... O să mi-o dai mie, că asta e partea mea !

Să-şi dea pîinea ? De ce ? Aşa pirpiriu cum era, se îndîrji, cuprins de mînie, în timp ce-şi strîngea bucata la piept din toate puterile. Şi lui îi era foame.

— Lasă-mă în pace, auzi ? E a mea !

Apoi, văzînd pumnul ridicat al lui Lapoulle, o luă la goană, depărtîndu-se de cariere şi apucînd-o la vale, spre cîmpiile pustii, în spre Donchery. Ceilalţi trei îl urmăreau, gîfîind, în fuga mare. Dar cum era mai uşor, el le-o luă înainte, într-atît de cuprins de frică şi înverşunat să-şi păstreze codrul de pîine, încît părea dus de vînt. Străbătuse mai bine de un kilometru şi se apropia de păduricea de pe malul apei cînd întîlni pe Jean şi Maurice, care se întorceau la culcuşul lor de noapte. În trecere, le aruncă un strigăt de spaimă, iar aceştia miraţi de vînătoarea de oameni al cărei iureş turbat trecea pe lîngă ei, rămăseseră încremeniţi în marginea unui ogor. În felul acesta văzură toată scena.

Din nenorocire, împiedicîndu-se de o piatră, Pache căzu. Ceilalţi trei veneau şi ei, înjurînd, urlînd, aţîţaţi de alergătură, ca nişte lupi năpustiţi asupra pradei.

— Dă-mi-o, blestematule — striga Lapoulle — sau te curăţ !

Şi ridicase din nou pumnul, cînd Chouteau îi dădu gata deschis, briceagul de care se slujise la tăierea calului.

— Poftim briceagul !

Dar Jean se repezise ca să împiedice o nenorocire, pierzîndu-şi şi el capul şi ameninţîndu-i să-i bage pe toţi la carceră, fapt care-l determină pe Loubet să-l facă

„prusac", cu un rîs răutăcios, pentru că nu mai existau șefi și numai prusacii mai comandau.

— Trăsni-te-ar Dumnezeu ! repetă Lapoulle. Vrei să mi-o dai o dată ?

Deși palid de spaimă, Pache strînse și mai mult pîinea la piept, în încăpățînarea lui de țăran înfometat, care nu lasă o fărîmă din ceea ce-i aparține.

— Nu !

Atunci se isprăvi, bruta îi împlîntă briceagul în gît atît de năprasnic, încît nenorocitul nici nu putu să mai țipe. Brațele i se destinseră, bucata de pîine se rostogoli la pămînt, în sîngele care țîșnise.

În fața acestui omor tîmpit și nebunesc, Maurice, nemișcat pînă atunci, păru și el cuprins deodată de nebunie. Îi amenința pe tus-trei cu gestul, îi făcea asasini, cu atîta mînie, încît tot corpul îi tremura. Dar Lapoulle nici nu părea să-l audă. Stînd pe vine, la pămînt, alături de trupul neînsuflețit, înfuleca pîine stropită cu sînge. Avea o căutătură de dobitoc fioros, parcă-l buimăcea larma propriilor sale fălci ; iar Chouteau și Loubet, văzîndu-l înfulecînd atît de cumplit, nu îndrăzneau nici măcar să-și ceară și ei partea lor.

Se înnoptase de-a binelea. Era o noapte senină, cu un cer frumos înstelat. Maurice și Jean, care ajunseseră în pădurice, nu-l mai văzură în curînd pe Lapoulle, umblînd de colo pînă colo de-a lungul Meusei. Ceilalți doi dispăruseră. Se întorseseră, fără îndoială, pe malul canalului, îngrijorați de cadavrul pe care-l lăsau în urma lor. Lui, dimpotrivă, părea că-i e teamă să se ducă după ceilalți. Acum, cînd zăpăceala omorului trecuse, Lapoulle, îngreunat de digestia codrului de pîine înghițit prea repede, era firește cuprins de o mare teamă, care îl făcea să se frămînte, fără să îndrăznească s-o ia înapoi pe drumul pe care i-l tăia cadavrul, și tot umbla mereu pe mal, cu pasul nesigur al omului nehotărît. Se trezise, oare, căința în bezna acestui suflet întunecat ? Sau numai groaza de a nu fi descoperit ? Tot da tîrcoale, ca o fiară prin fața barelor de la cușcă, simțind totodată nevoia din ce în ce mai puternică să fugă, o nevoie

dureroasă ca o suferință fizică. Își dădea seama că va muri, dacă nu-i va da ascultare. Iute, cît mai iute, trebuia să iasă din această închisoare în care omorîse un om. Totuși, se aruncă la pămînt și rămase multă vreme întins printre ierburile malului.

În revolta care-l stăpînea, Maurice îi spunea lui Jean :

— Ascultă, eu nu mai pot rămîne aici. Te asigur că o să înnebunesc... Mă mir că trupul a rezistat, fiindcă nu mă simt prea rău. Dar capul o ia razna, da ! o ia razna, singur. Dacă mă lași încă o zi în iadul ăsta, sînt pierdut... Te rog, să plecăm, să plecăm imediat !

Și începu să-i explice niște planuri nebunești de evadare. Aveau să străbată Meusa înot, să se arunce asupra sentinelelor, să le sugrume cu o bucată de frînghie pe care o purta în buzunar sau să le spargă capul cu pietre. Ori aveau să le cumpere cu bani, să se îmbrace cu uniformele lor, ca să treacă liniile prusace.

— Taci, măi băiete ! spunea mereu Jean, desperat. Mă îngrozesc cînd te aud spunînd asemenea năzbîtii. Oare sînt lucruri chibzuite și cu putință, toate astea ?... Vedem noi mîine. Taci din gură !

Cu toate că și lui îi era, deopotrivă, sufletul plin de mînie și de scîrbă, el nu-și pierduse, totuși, judecata cu toată slăbiciunea pricinuită de foame, cu toate coșmarurile vieții acesteia care atingea străfundurile mizeriei omenești. Și, deoarece tovarășul lui își pierdea tot mai mult mințile, voind să se arunce în Meusa, trebui să-l țină pe loc, să-l constrîngă chiar, cu ochii plini de lacrimi, rugîndu-l stăruitor și certîndu-l. Apoi deodată îi spuse :

— Poftim, privește !

Se auzise un plescăit de apă. Îl văzură pe Lapoulle care se hotărîse să intre în rîu, după ce își scosese haina, ca să nu-l stînjenească în mișcări. Și cămașa lui făcea o pată albă, foarte vizibilă, pe cursul mișcător și negru al apei. Înota înaintînd încet, în susul apei, chibzuind fără îndoială locul unde ar fi putut să iasă la mal, în timp ce, pe celălalt mal, se deslușeau foarte bine siluetele subțiri ale sentinelelor nemișcate. Se văzu o licărire

neașteptată, ca de fulger, și se auzi o detunătură care răsună pînă la stîncile din Montiment. Apa spumegă doar, de parcă ar fi fost izbită de două lopeți smintite. Atîta tot. Corpul lui Lapoulle, o pată albă, începu să coboare, părăsit și flasc, în voia curentului.

A doua zi, într-o sîmbătă, Jean îl duse pe Maurice încă din zori în tabăra regimentului 106, în speranța reînnoită că vor pleca în cursul aceleiași zile. Dar nu venise nici un ordin, regimentul părea uitat. Mulți plecaseră, peninsula se golea, iar cei rămași cădeau bolnavi. De opt zile încheiate nebunia încolțise și creștea necontenit în iadul acela. Ploile încetaseră, dar îi chinuia acum soarele greu ca plumbul. Căldurile prea mari istoveau oamenii și dădeau cazurilor de dizenterie un caracter epidemic îngrijorător. Murdăriile, excrementele unei întregi armate bolnave otrăveau aerul cu duhori care te trăsneau. Nu se mai putea merge de-a lungul Meusei nici de-a lungul canalului, așa era de puternică putoarea hoiturilor de cai și de soldați înecați, care putrezeau printre ierburi. Și, pe cîmp, caii morți de foame intraseră în descompunere, răspîndind atît de cumplit molimile, încît prusacii, care începuseră să se teamă pentru ei, aduseseră tîrnăcoape și lopeți, silindu-i pe prizonieri să îngroape hoiturile.

De altfel, în sîmbăta aceea, foametea luă sfîrșit. Cum erau mai puțini și merindele soseau din toate părțile, trecură dintr-o dată de la lipsa cea cumplită la cel mai mare belșug. Aveau pîine cîtă pofteau, carne și chiar vin. Mîncară din zori și pînă în noapte să le vină rău, nu glumă. Se înnoptase și ei tot mai mîncau ; se îmbuibară pînă a doua zi de dimineață. Mulți se curățară din această cauză.

În timpul zilei Jean avusese o singură grijă : să nu-l scape din ochi pe Maurice, pe care îl simțea în stare de orice trăsnaie. Acesta băuse și spunea c-o să pălmuiască un ofițer german, numai ca să fie scos de acolo. Și seara, Jean, descoperind în dependințele castelului de la „Tour à Glaire“ un colț de pivniță liber, crezu că este cuminte să-și aducă tovarășul să doarmă cu el

acolo, nădăjduind că un somn bun poate l-ar mai linişti. Dar a fost cea mai îngrozitoare noapte din cîte petrecuseră ei în peninsulă, o noapte de spaimă, în care n-a fost chip să închidă ochii. Pivniţa era ticsită de alţi soldaţi, dintre care doi erau lungiţi în acelaşi colţ şi se luptau cu moartea, prăpădiţi de dizenterie. Cum se întunecă de-a binelea, vaietele lor înăbuşite, ţipetele nelămurite nu mai conteniră ; era o agonie al cărei horcăit creştea mereu. În hăul negurii, horcăitul acela ajunsese atît de groaznic, încît ceilalţi ostaşi, culcaţi alături de muribunzi, voind să doarmă, se supărau şi se răsteau la ei să tacă. Dar ei nu auzeau şi horcăitul continua, se tălăzuia, acoperea tot, în timp ce de afară se auzeau strigătele camarazilor beţi, care tot mai mîncau, de parcă le pierise saţiul.

Atunci începu chinul pentru Maurice. Încercase să scape de acel vaiet de durere crîncenă, care îl făcea să transpire de spaimă, dar, cum se ridicase bîjbîind, călcase pe mădularele altora şi se prăbuşise iar la pămînt, ca zidit de viu între cei muribunzi. Acum nici nu mai încerca să scape. Îi venea în minte tot dezastrul înspăimîntător, de la plecarea din Reims pînă la înfrîngerea de la Sedan. Îi părea că patimile armatei de la Châlons culminau abia în noaptea aceea, în negura de tuş a pivniţei aceleia, în care doi soldaţi horcăiau, împiedicîndu-şi camarazii să doarmă. Armata desperării, turma ispăşitoare, trimisă ca jertfă, plătise greşelile tuturor cu valul roşu al sîngelui ei, la toate popasurile. Şi acum, sugrumată fără glorie, acoperită de scuipat, cădea ca o martiră, sub pedeapsa pe care nu o meritase atît de aspră. Era prea mult. Maurice se simţea îndîrjit de mînie, însetat de dreptate, mînat de o nevoie arzătoare de a se răzbuna pe soartă.

Cînd se iviră zorile, unul dintre soldaţi murise, iar celălalt horcăia într-una.

— Haidem, vino, băiatule, îi spuse cu blîndeţe Jean. Vom ieşi la aer şi ne vom simţi mai bine.

Dar, afară, în dimineaţa aceea frumoasă, destul de caldă, după ce merseseră amîndoi de-a lungul malului

pînă ajunseră în preajma satului Iges, Maurice se aprinse şi mai mult şi ameninţă cu pumnul întins spre zariştea largă şi însorită a cîmpului de luptă, cu platoul Illy în faţă, Saint-Menges la stînga şi pădurea Garenne la dreapta.

— Nu, nu ! Nu mai pot ! Nu mai pot să văd locurile astea ! Cînd le văd în faţa ochilor, mi se rupe inima şi îmi plesneşte capul... Ia-mă, du-mă imediat de aici !

Era iar duminică. Din Sedan răzbăteau dangăte de clopote, în timp ce din depărtare se auzea destul de limpede o muzică germană. Dar regimentul 106 tot nu primise ordinul de plecare şi Jean, speriat de delirul crescînd al lui Maurice, se hotărî să încerce un mijloc pe care îl chibzuia încă din ajun. În faţa unui post prusac, pe drum, se pregătea plecarea altui regiment, regimentul al 5-lea de linie. O mare învălmăşeală domnea în coloană. Un ofiţer, care vorbea prost franţuzeşte, nu izbutea să ducă la capăt numărătoarea. Şi, atunci, după ce îşi smulseră de pe uniformă petliţele şi nasturii, ca să nu-i dea de gol numărul, intrară amîndoi în vîrtejul îngrămădelii, trecură podul şi ajunseră afară. Fără îndoială Chouteau şi Loubet avuseseră şi ei aceeaşi idee, căci îi zăriră în spatele lor cu priviri îngrijorate de ucigaşi.

Ah, ce uşurare în primul moment de fericire ! Afară, parcă toate erau altfel, ca renăscute : lumina vie, văzduhul neţărmurit, mijirea făgăduitoare a tuturor speranţelor. Oricît ar fi fost de nenorociţi, nu se mai temeau de nenorocirea lor, rîdeau de ea, acum, cînd scăpaseră de cutremurătorul coşmar al Lagărului Mizeriei.

III

Jean şi Maurice auziseră pentru ultima dată, în dimineaţa aceea, semnalele aşa de vesele ale goarnelor franceze ; acum mergeau spre Germania, în turma prizonierilor, păzită şi din spate şi din faţă de cîte un pluton de soldaţi prusaci, în timp ce alţii îi supravegheau din stînga şi din dreapta, cu baioneta la armă. La fiecare post se auzeau numai trompete germane, cu note ascuţite şi jalnice.

Maurice fu fericit cînd văzu cum coloana o apucă la stînga, urmînd să treacă prin Sedan. Poate că avea norocul s-o zărească iar pe Henriette, sora lui. Dar cei cinci kilometri care despărţeau peninsula Iges de oraş fură de ajuns să-i strice bucuria de a fi scăpat din groapa aceea murdară, unde îndurase chinuri de moarte timp de nouă zile. Alt chin era şi convoiul acesta jalnic de prizonieri, de soldaţi fără arme, cu mîinile bălăngănind, mînaţi din urmă ca nişte oi, într-un tropăit plin de grabă şi de frică. Îmbrăcaţi în zdrenţe, mînjiţi de murdăria în care fuseseră lăsaţi, slăbiţi de o săptămînă lungă de nemîncare, semănau a vagabonzi, a borfaşi de rînd, strînşi de jandarmi de pe drumuri, în vreo raită neaşteptată. Încă din mahalaua Torcy, cînd bărbaţii

începuseră să se oprească în loc, iar femeile să iasă la poartă cu un aer de compătimire adîncă, Maurice se simți copleșit de rușine și lăsă capul în jos, cu gura amară.

Jean, om cu picioarele pe pămînt, care nu punea la inimă orice, se gîndea numai la prostia pe care o făcuseră de a nu fi luat cîte o pîine fiecare. Ba, în graba plecării, porniseră la drum nemîncați ; iar foamea îi dobora din nou. Și alți prizonieri trebuie să se fi aflat în aceeași situație, căci mulți din ei, cu banii în mînă, rugau lumea să le vîndă cîte ceva. Unul înalt de tot, care părea tare bolnav, arăta o monedă de aur, întinzînd-o cu mîna-i lungă pe deasupra capetelor soldaților din escortă, desperat că nu găsea să cumpere nimic. Și tocmai atunci, Jean, care pîndea, zări de departe, în fața unei brutării, o grămadă de vreo douăsprezece pîini. Aruncă imediat, înaintea celorlalți un franc și voi să ia două pîini. Apoi, deoarece prusacul de lîngă el îl împingea cu brutalitate, el se încăpățînă să-și ia măcar moneda înapoi. Dar căpitanul căruia i se încredințase supravegherea coloanei, un chelbos mărunțel, cu mutră obraznică, veni în fugă. Ridică spre Jean patul revolverului și se jură că va sparge capul primului care va îndrăzni să mai miște. Și toți încovoiară spatele, lăsară ochii în jos, în timp ce marșul turmei supuse continua, în tropotul înăbușit al picioarelor.

— Oh, ce l-aș mai pălmui ! murmură Maurice înfuriat. Ce mai dos de palmă i-aș da, să-i sară dinții din gură !

Din momentul acela nu mai putu suferi să vadă mutra scîrboasă, bună de pălmuit a căpitanului. De altfel intrau în Sedan, trecînd pe podul de pe Meusa. Și scenele de brutalitate se repetau, se înmulțeau. O femeie, o mamă fără îndoială, care vru să îmbrățișeze pe un sergent tînăr de tot, fusese dată la o parte atît de sălbatic, cu o lovitură de pat de armă, încît se prăvăli la pămînt. În piața Turenne niște burghezi fură îmbrînciți pentru că aruncau merinde prizonierilor. Pe Strada Mare, unul dintre aceștia, alunecînd pe cînd

lua o sticlă oferită de o doamnă, fu ridicat cu lovituri de cizmă. Sedanul, care de opt zile vedea trecînd astfel turma vrednică de plîns a învinşilor, mînată cu ciomagul din urmă, nu se putea totuşi obişnui ; o înfrigurare tainică de milă şi de revoltă îl zguduia la fiecare nou convoi.

Între acestea, Jean se gîndea şi el la Henriette şi deodată îi veni în minte Delaherche. Făcu semn cu cotul prietenului său :

— Auzi ? Acum, deschide bine ochii, dacă o fi s-o luăm pe strada lor !

Într-adevăr, de cum intrară pe strada Maqua, zăriră de departe mai multe capete, aplecate la una din ferestrele monumentale ale fabricii. Pe urmă recunoscură pe Delaherche şi pe Gilberte, soţia lui, rezemaţi cu coatele de marginea ferestrei, iar în spatele lor, în picioare, chipul lunguieţ şi aspru al doamnei Delaherche. Aveau pîini şi fabricantul le arunca înfometaţilor care întindeau mîinile tremurînde şi rugătoare.

Maurice observă numaidecît că sora lui nu era acolo. În vremea asta, Jean, îngrijorat că pîinile zboară şi temîndu-se că n-are să mai rămînă nici una pentru ei, făcu semn cu mîna strigînd :

— Şi nouă ! Şi nouă !

Familia Delaherche fu plăcut surprinsă. Feţele lor, care păliseră de înduioşare, se luminară, în timp ce le făceau semne cu mîna, fericiţi că se văd iarăşi. Şi Gilberte ţinu să arunce chiar ea ultima pîine în braţele lui Jean, treabă pe care o făcu cu atîta drăgălaşă stîngăcie, încît izbucni într-un rîs fermecător.

Neputînd să se oprească, Maurice întoarse capul, întrebînd din mers, îngrijorat :

— Dar Henriette ? Henriette ?

Delaherche îi răspunse atunci printr-o frază întortocheată. Dar glasul i se pierdu în tropăitul picioarelor. O fi înţeles pesemne că tînărul nu-l auzise, căci făcea într-una semne şi repeta mai ales unul, arătînd încolo, spre sud. Coloana o şi apucase pe strada Ménil. Faţada

fabricii dispăru, cu cele trei capete care se aplecau, în timp ce o mînă flutura o batistă.

— Ce-a spus ? întrebă Jean.

Maurice, amărît, privea înapoi, dar degeaba.

— Nu ştiu, n-am înţeles... Nu mai am linişte pînă cînd nu aflu veşti.

Şi tropăitul continua, prusacii zoreau şi mai mult marşul cu brutalitatea lor de învingători şi turma ieşi din Sedan pe poarta de la Ménil, lungindu-se într-un şir îngust, care gonea de parc-ar fi fost alungat din urmă de o haită de cîini.

Cînd trecură prin Bazeilles, Jean şi Maurice se gîndiră la Weiss, căutară din ochi urmele căsuţei, apărată cu atîta dîrzenie. În Lagărul Mizeriei li se povestise despre pustiirea satului, despre pîrjoluri, despre măcel, dar ce vedeau întrecea blestemăţiile închipuite. După douăsprezece zile grămezile de dărîmături tot mai fumegau. Zidurile şubrede se prăbuşiseră şi nu mai rămăseseră zece case tefere. Dar ceea ce le mai alină puţin durerea fu faptul că întîlniră roabe, căruţe pline de căşti şi de puşti bavareze, culese după luptă. Dovada că omorîseră şi ei mulţi căpcăuni şi incendiatori de ăştia îi mai uşură.

La Douzy trebuia să aibă loc halta cea mare, ca să se îngăduie oamenilor să îmbuce ceva. Cu mult chin ajunseră pînă acolo. Prizonierii, sleiţi de nemîncare, oboseau foarte repede. Cei care în ajun se ghiftuiseră bine aveau ameţeli, se mişcau cu greutate şi abia se mai ţineau pe picioare, căci lăcomia asta, în loc să le dea forţe noi, mai rău îi slăbise. De aceea, cînd se opriră într-o livadă, de partea stîngă a satului, nenorociţii se prăbuşiră în iarbă, necutezînd să mai mănînce. Lipsea vinul, iar nişte femei miloase, care voiau să se apropie cu sticle, fură alungate de sentinele. Una dintre ele, speriată, alunecă şi căzu, scrîntindu-şi piciorul. Şi ţine-te ţipete, lacrimi, o întreagă scenă revoltătoare, în timp ce prusacii, care puseseră mîna pe sticle, le goleau de zor. Dragostea şi mila ţăranilor pentru ostaşii duşi în captivitate se arăta, astfel, la tot pasul. În schimb

se spunea că faţă de generali se purtau cu o asprime sălbatică. Chiar la Douzy, cu cîteva zile mai înainte, locuitorii huiduiseră un convoi de generali care îşi dăduseră cuvîntul că nu vor mai servi în armată şi se duceau la Pont-à-Mousson. Pentru ofiţeri drumurile nu erau sigure : muncitorii, soldaţii evadaţi, poate chiar dezertorii, săreau la ei cu furcile. Voiau să-i ucidă, ca pe nişte ticăloşi şi vînduţi ; le era mintea aprinsă de basmul trădării, care şi peste douăzeci de ani avea să-i facă nesuferiţi în ochii ţăranilor, pe toţi galonaţii ăştia.

Maurice şi Jean mîncară jumătate din pîine, pe care avură norocul s-o stropească cu cîte-o duşcă de rachiu, din bidoanele pe care reuşise să le umple un arendaş de treabă. Dar le fu groaznic de greu să plece iar la drum. Urmau să doarmă la Mouzon şi, cu toate că etapa era scurtă, sforţarea li se părea peste puterile lor. Cum se sculau de jos, se pomeneau ţipînd, atît de tare le înţepeneau picioarele ostenite, după cea mai mică odihnă. Mulţi, cărora le sîngerau picioarele, se descălţară, ca să poată merge mai departe. Dizenteria făcea mereu ravagii ; după primul kilometru un soldat căzu şi trebuiră să-l împingă la o parte, pe marginea şanţului. Mai departe, alţi doi se prăbuşiră lîngă un gard de mărăcini, de unde îi ridică o bătrînă abia seara. Toţi se clătinau pe picioare, sprijinindu-se în toiegile pe care prusacii, în bătaie de joc, poate, îngăduiseră să le taie, la marginea unei pădurici. Ajunseseră un buluc de cerşetori, plini de răni, jigăriţi, de-abia trăgîndu-şi sufletul. Şi neomeniile se înmulţeau. Cei care se depărtau, chiar pentru vreo nevoie firească, erau aduşi înapoi cu ciomagul. În coada coloanei, plutonul de escortă avea ordinul să împingă cu baioneta de la spate pe cei rămaşi în urmă. Deoarece un sergent refuzase să meargă mai departe, căpitanul dădu ordin la doi oameni să-l ia de subsuori şi îl tîrîră aşa, pînă ce sărmanul se învoi să intre iar în coloană. Dar chinul cel mai mare rămînea tot mutra bună de pălmuit a ofiţerului chelbos, care se folosea de faptul că vorbea foarte corect franţuzeşte,

ca să-i insulte pe prizonieri în limba lor, în fraze scurte şi biciuitoare ca nişte lovituri de cravaşă.

— Oh — spunea mereu Maurice, furios — de mi-ar cădea ăsta în mînă, ce ți l-aş mai căsăpi bucățică cu bucățică!

Bolnav mai curînd de o mînie neputincioasă decît de istovire, Maurice nu mai putea îndura. Toate îl scoteau din sărite, pînă şi sunetele ascuțite ale trompetelor prusace, care mai-mai că-l făceau să urle ca o fiară de enervare. N-avea să ajungă niciodată la capătul acestui drum greu, fără să-şi frîngă gîtul. Chiar cînd treceau prin satele acelea mărunte, suferea îngrozitor, văzînd cum îl privesc femeile cu milă. Ce-o să fie cînd vor ajunge în Germania, cînd oamenii din tîrguri se vor îmbulzi să-l întîmpine cu un rîs batjocoritor! Vedea de pe acum, în închipuirea lui, vagoanele de vite în care aveau să intre claie peste grămadă, sila şi chinurile drumului, viața tristă în fortărețe, sub cerul iernii, acoperit cu norii de zăpadă. Nu, nu! Mai bine o moarte grabnică, mai bine să rişti să-ți laşi pielea la cotitura unui drum, pe pămîntul Franței, decît să mucezeşti acolo, în adîncurile unui fort întunecat, timp de luni şi luni, poate!

— Ascultă — îi spuse el încet lui Jean, care mergea alături de el — o să aşteptăm pînă ce trecem pe lîngă o pădure şi dintr-un salt o să ne pierdem printre copaci. Granița belgiană nu-i departe. Vom găsi noi pe cineva care să ne ducă pînă acolo.

Jean, care avea o minte mai limpede şi mai chibzuită, se cutremură, cu toate că revolta îl făcea şi pe el să se gîndească, în cele din urmă, la o evadare.

— Eşti nebun de-a binelea! Or să tragă în noi, or să ne curețe.

Dar, cu un gest, Maurice îi spuse că s-ar prea putea să nu-i nimerească şi, la urma urmei, că dacă le-or rămîne ciolanele pe acolo, atîta pagubă!

— Bine! continuă Jean. Dar ce ne facem, pe urmă, cu uniformele noastre? Vezi şi tu că satele sînt pline de posturi prusace. Ne-ar trebui măcar altă îmbrăcăminte.

Sînt primejdii prea mari, băiete. N-o să te las să faci niciodată asemenea nebunie.

Şi trebui să-l potolească. Îl luă de braţ, îl strînse lîngă el, ca şi cum s-ar fi sprijinit unul pe celălalt, în timp ce-i tot spunea una şi alta, cu felul lui de om ursuz şi duios.

Auzind în spatele lor, în acel moment, nişte şoapte, se întoarseră. Erau Chouteau şi Loubet, care plecaseră de dimineaţă, în acelaşi timp cu ei, din peninsula Iges şi de care se feriseră pînă atunci. Acum cei doi se ţineau scai de ei. Trebuie că Chouteau auzise vorbele lui Maurice, planul lui de fugă prin hăţişuri, căci şi-l însuşea întocmai. Le şopti la ureche :

— Bravo, fraţilor, mergem şi noi. Grozavă idee ! Hai s-o întindem !... Alţi camarazi au şi şters-o. Ce, o să ne lăsăm noi tîrîţi ca nişte javre pînă-n ţara porcilor ăstora... Ei, ce-aţi zice să facem tus-patru o plimbare la aer curat ?

Maurice se înfierbîntă iar şi Jean trebui să se întoarcă şi să-i spună ispititorului :

— Dacă eşti grăbit, ia-o înainte. Ce mai aştepţi ?

Privirea pătrunzătoare a caporalului îl tulbură puţin pe Chouteau. Îi arătă imediat motivul adevărat al stăruinţei lui.

— Păi de ! Dacă sîntem patru, o să fie mai uşor... Tot scapă unul, doi.

Atunci, cu un semn scurt din cap, Jean refuză, hotărît. Nu avea încredere în domnişorul ăsta, cum spunea el, se temea de vreo mişelie. Şi trebui să-şi pună în joc toată autoritatea pe care o avea asupra lui Maurice, ca să-l oprească, fiindcă prilejul tocmai se ivise, în timp ce mergeau pe lîngă o pădurice deasă de tot, despărţită de drum numai printr-o pîrloagă plină de bălării. Dacă treceai peste pîrloaga asta în goana mare şi te topeai în hăţiş, erai salvat.

Pînă atunci Loubet tăcuse chitic. Nările lui nerăbdătoare adulmecau vîntul, ochii lui ageri de băiat isteţ pîndeau momentul prielnic, căci era hotărît să nu se ducă să muncească în Germania. Avea încredere în piciorul

lui, în şiretenia lui, care îl scoseseră totdeauna din încurcătură. Şi deodată se hotărî.

— Ei, gata ! M-am săturat ! O şterg !

Dintr-o săritură, se şi năpusti în pîrloaga vecină, iar Chouteau îl imită, fugind alături de dînsul. Cît ai clipi din ochi, doi prusaci din escortă se luară după ei, fără ca celorlalţi să le dea prin gînd să-i oprească cu un glonţ. Şi scena fu aşa de scurtă, că nici nu se dumiriră bine în primul moment. Loubet, fugind iepureşte printre tufişuri, avea să scape cu siguranţă, în timp ce Chouteau, mai puţin sprinten, era aproape să le cadă în gheare. Dar, cu o sforţare desperată, acesta le-o luă iar înainte, se aruncă în picioarele camaradului său, pe care îl doborî şi, în timp ce prusacii se năpusteau asupra celui căzut, ca să-l ţină pe loc, Chouteau intră în pădure şi dispăru. Se auziră cîteva focuri de armă. Abia acum îşi aminteau de puşti ! Încercară chiar un fel de hăituială prin pădure, dar fără folos.

În acest timp cei doi soldaţi îl snopeau pe Loubet. Scos din fire, căpitanul se repezi, spunînd că va da un exemplu. Faţă de această încurajare, loviturile de picior, izbiturile cu patul armei continuară să plouă, aşa încît, cînd nenorocitul fu ridicat de jos, avea un braţ rupt şi ţeasta despicată. Îşi dădu sufletul mai înainte de a ajunge la Mouzon în droşca unui ţăran, care primise să-l ia.

— Vezi ? se mulţumi să murmure Jean la urechea lui Maurice.

Privind într-acolo, spre pădurea de nepătruns, amîndoi îşi exprimau mînia împotriva banditului care alerga acum liber ; şi se simţiră, în cele din urmă, plini de milă pentru nenorocitul ce-i căzuse victimă, un chiulangiu, care, sigur, nu preţuia mare lucru, dar, oricît, era un băiat vesel, dezgheţat şi deştept. Se vede treaba că şiretenia nu e totdeauna de folos !

La Mouzon, cu toată lecţia asta grozavă, pe Maurice începu să-l chinuie iar gîndul fugii. Ajunseseră acolo atît de sfîrşiţi încît prusacii trebuiră să le ajute prizonierilor să-şi întindă cele cîteva corturi puse la dispo-

ziţia lor. Tabăra se afla lîngă oraş, pe un teren jos şi mocirlos ; dar, din păcate, în ajun poposise acolo un alt convoi şi nu mai aveai unde pune piciorul de murdării : era o adevărată cloacă, de o scîrnăvie fără seamăn. Ca să se ferească, se văzură siliţi să aşeze pe pămînt nişte pietroaie netede, pe care le găsiră, din fericire, în apropiere. Şi seara fu mai puţin aspră, supravegherea prusacilor slăbise niţel, după ce căpitanul dispăruse, oploşit fără îndoială la vreun han. La început sentinelele îngăduiră unor copii să le arunce prizonierilor, peste capetele lor, fructe, mere şi pere. Pe urmă dădură voie locuitorilor din împrejurimi să năvălească în tabără, aşa încît nu după multă vreme o grămadă de negustori de ocazie, bărbaţi şi femei, vindeau pîine, vin şi chiar ţigări. Toţi cei care aveau parale mîncară, băură, fumară. În lumina palidă a amurgului, tabăra părea un colţ de bîlci, plin de larmă.

Dar în spatele cortului Maurice se înflăcăra, spunîndu-i mereu lui Jean :

— Nu mai pot ! Cum s-o înnopta bine, o şterg... Mîine o să fim departe de frontieră, va fi prea tîrziu.

— Ei bine ! S-o ştergem, spuse Jean în cele din urmă, nemaiputîndu-se împotrivi, cucerit şi el de gîndul obsedant al fugii de sub escortă. O să vedem dacă nu ne-o rămîne pielea pe aici.

Dar, din momentul acela, începu să privească cu atenţie, în faţă, pe vînzătorii din jurul lui. Unii camarazi îşi făcuseră rost de bluze şi de pantaloni şi umbla zvonul că oamenii miloşi înjghebaseră adevărate prăvălii de îmbrăcăminte, ca să uşureze fuga prizonierilor. Şi îndată atenţia îi fu atrasă de o fată frumoasă, bălăioară, înaltă, de şaisprezece ani, cu nişte ochi minunaţi, care ţinea în mînă un coş cu trei pîini. Nu-şi striga marfa ca celelalte, ci avea un zîmbet îmbietor şi îngrijorat şi mersul şovăielnic. El o privi ţintă şi privirile lor se întîlniră şi rămaseră un moment fixate una într-alta. Atunci ea se apropie, cu un zîmbet încurcat de fată frumoasă care se oferă.

— Vreţi pîine ?

Jean nu răspunse. O iscodi printr-un imperceptibil semn. Pe urmă, cum ea îi răspunsese din cap că da, el mai îndrăzni s-o întrebe în şoaptă.

— Sînt haine ?

— Da, sub pîini.

Şi, tare de tot, se hotărî să-şi strige marfa : „Hai la pîine ! Hai la pîine ! Cine mai cumpără pîine ? Dar cînd Maurice vru să-i strecoare douăzeci de franci, ea trase mîna cu un gest brusc şi fugi, lăsîndu-le coşul. Totuşi, o mai văzură întorcînd capul şi trimiţîndu-le rîsul duios şi mişcat al ochilor ei frumoşi.

După ce primiră coşul, Maurice şi Jean fură grozav de tulburaţi. Se îndepărtaseră de cort şi nu-l mai putură găsi, aşa erau de speriaţi. Unde să se aşeze ? Cum să-şi schimbe hainele ? Li se părea că toată lumea scormoneşte din ochi coşul ăsta, pe care Jean îl ducea atît de stîngaci, şi vede ca la lumina zilei ce e în el. În cele din urmă se hotărîră şi intrară în primul cort gol, unde, în graba mare, se îmbrăcară amîndoi cu pantalonii şi cu bluzele, după ce-şi băgară în coş, sub pîini, efectele militare. Şi lăsară totul acolo. Dar găsiră numai o şapcă de lînă, pe care Maurice, silit de Jean, şi-o puse în cap. Iar Jean, exagerînd pericolul, se credea pierdut, fiindcă rămăsese cu capul gol. De aceea se tot sucea, căutînd ceva să pună pe cap, cînd îi dădu în gînd să cumpere pălăria unui bătrîn tare jegos, care vindea ţigări.

— Ia cu trei bani bucata, două bucăţi la cinci bani ţigările de Bruxelles !

De la bătălia de la Sedan nu mai era vamă ; marfa belgiană intra liber şi bătrînul în zdrenţe făcuse afaceri frumoase de tot, ceea ce nu-l împiedică să ridice pretenţii mari cînd înţelese de ce voiau să-i cumpere pălăria, un fetru jegos, găurit de tot. Nu vru s-o dea decît pe doi franci, tînguindu-se că va căpăta guturai.

Lui Jean îi veni altă idee : să-i cumpere bătrînului toată marfa, celei trei duzini de ţigări pe care tot le mai plimba încoace şi încolo. Şi, fără multă vorbă, cu pălăria trasă pe ochi strigă, cu glas tărăgănat :

— Două la trei bani, două la trei bani, ţigările de Bruxelles !

De data asta erau salvaţi. Îi făcu semn lui Maurice s-o ia înainte. Acesta avusese norocul să găsească pe jos o umbrelă şi, cum începuse să picure, o deschise liniştit, ca să treacă de linia santinelelor.

— Două la trei bani, două la trei bani, ţigările de Bruxelles !

În cîteva minute Jean termină marfa. Lumea se îngrămădea, rîzînd : uite şi unul mai de treabă, care nu fură lumea sărmană ! Atraşi de chilipir se apropiară şi prusacii şi trebui să le vîndă şi lor. Manevrase în aşa fel încît să treacă peste împrejmuirea păzită şi-şi vîndu ultimele două ţigări unui sergent gras şi bărbos, care nu vorbea nici o boabă franţuzeşte.

— N-o lua aşa de repede, pentru numele lui Dumnezeu, spunea mereu Jean în spatele lui Maurice. O să ne prindă din cauza ta.

Picioarele îi duceau fără voia lor. Numai cu mare greutate se opriră o clipă la o răscruce, printre grupurile care stăteau în faţa hanului. Nişte tîrgoveţi tăifăsuiau în tihnă cu soldaţii germani. Se prefăcură că-i ascultă. Îndrăzniră chiar să spună cîteva cuvinte despre ploaie, care, după cum se arăta, avea să cadă toată noaptea. Un om gras, care îi privea cu multă stăruinţă, îi făcu să se cutremure. Şi pe urmă, fiindcă după surîs li se păru un om de treabă, îl întrebară aşa, într-o doară, foarte încet.

— Domnule, drumul spre Belgia este păzit ?

— Da, dar treceţi întîi prin pădure şi pe urmă luaţi-o la stînga, peste cîmpie.

În pădure, în liniştea profundă şi întunecată a copacilor neclintiţi, după ce nu mai auziră nimic, cînd nimic nu se mai mişcă, crezîndu-se salvaţi, se îmbrăţişară, cuprinşi de o extraordinară emoţie. Maurice plîngea cu hohote, în timp ce lacrimi mari curgeau încet pe obrajii lui Jean. Era uşurarea după chinul îndelung îndurat, bucuria gîndului că durerile lor se vor sfîrşi, poate. Şi se strîngeau în braţe cu duioşie, înfrăţiţi de toate cele

îndurate împreună ; iar sărutarea schimbată în clipa aceea le păru cea mai plăcută și mai trainică din viața lor — o sărutare așa cum n-aveau să primească de la o femeie — le păru că pecetluiește prietenia nemuritoare, siguranța absolută că amîndouă inimile lor se topiseră într-una singură pentru totdeauna.

— Băiete — spuse Jean cu voce tremurătoare, după ce se mai liniștiră — e destul de bine că ne găsim aici, dar n-am terminat... Ar trebui să ne orientăm puțin.

Maurice, cu toate că nu cunoștea acest punct al frontierei, se jură că era de ajuns s-o ții drept înainte. Și amîndoi, unul după altul, se strecurară, merseră cu luare-aminte pînă la marginea tufărișului. Acolo, aducîndu-și aminte de ce le spusese tîrgovețul acela de treabă, voiră s-o apuce spre stînga, pentru a o tăia de-a dreptul prin miriști. Dar cum dădură într-un drum străjuit de plopi pe margine, zăriră focul unui post prusac, care le ațînea trecerea. Se vedea lucind baioneta unei santinele. Soldații își terminau cina stînd la taifas. Atunci o luară înapoi, se topiră în adîncul pădurii, îngroziți că prusacii sînt pe urmele lor. Li se părea că aud voci și pași. Bătură așa hățișurile timp de aproape o oră, pierzînd orice direcție, învîrtindu-se pe loc, fugind uneori într-o goană nebună ca fiarele alungate prin tufărișuri ori rămînînd alteori stane de piatră, îngroziți în fața unor stejari nemișcați pe care îi luau drept prusaci. În sfîrșit, dădură iar de drumul mărginit de plopi, la zece pași de sentinelă, aproape de soldații care acum se încălzeau în liniște.

— N-avem noroc ! mormăi Maurice. Asta-i pădure fermecată.

Dar de data asta fuseseră auziți. Se rupseseră niște crengi și se rostogoleau pietricele. Și cum, la somația sentinelei, o rupseră la fugă, fără să răspundă, soldații puseră mîna pe arme și împușcăturile ciuruiră tufișul cu gloanțe.

— Ah, fir-ar al dracului ! înjură pe înfundate Jean, care își înăbuși un țipăt de durere.

Primise în pulpa stîngă o pleasnă puternică de bici, care-l repezise cu spatele într-un copac.

— Te-a atins ? întrebă Maurice îngrijorat.

— Da, la picior. M-a luat dracu !

Amîndoi ascultau, gîfîind, părîndu-li-se, în spaima lor grozavă, că aud zgomot de urmărire foarte aproape. Dar împuşcăturile încetaseră şi nimic nu mai mişca în profunda linişte înfiorătoare care se aşternea din nou. Se vedea că postul nici n-avea de gînd să intre în pădure.

Jean, care se silea să se ridice în picioare, îşi înăbuşi un scîncet. Iar Maurice îl sprijini.

— Nu mai poţi să mergi ?

— Cred şi eu că nu !

Se înfurie la culme, el care era aşa de calm de obicei. Strîngea pumnii, îi venea să-şi dea cu ceva în cap.

— Ah, fir-ar al dracului ! Ce ghinion. Să-ţi nenoroceşti laba tocmai cînd ai atîta de alergat ! Pe cinstea mea, sînt bun de aruncat la gunoi !... Întinde-o tu singur !

Maurice îi răspunse, însă, vesel :

— Prost mai eşti, mă !

Îl apucă de braţ, îl ajută şi se grăbiră amîndoi să se depărteze. După cîţiva paşi, făcuţi cu greutate, cu un efort eroic, se opriră din nou, îngrijoraţi, zărind în faţa lor o casă, un fel de mică fermă, la marginea pădurii. La ferestre nu lucea nici o lumină, poarta ogrăzii era larg deschisă înspre clădirea goală şi neagră. Şi cînd îşi luară inima în dinţi să pătrundă în curte, se minunară găsind acolo un cal înşeuat, fără să se poată dumeri de ce şi cum se afla acolo. Poate că stăpînul avea să se întoarcă, poate că zăcea cu capul găurit în dosul vreunui tufiş. Niciodată n-au putut şti ce se întîmplase.

Dar un plan brusc încolţi în mintea lui Maurice, făcîndu-l să se înviorcze numaidecît.

— Ascultă, frontiera e prea departe şi, pe urmă, hotărît, ne-ar trebui o călăuză... Dar dacă am merge la Remilly, la unchiul Fouchard, sînt sigur că te-aş duce cu ochii închişi, atît de bine cunosc cele mai mici dru-

meaguri... Ei, ce zici de ideea mea ? O să te urc pe calul ăsta şi unchiul Fouchard n-o să ne dea afară, cred eu.

Mai întîi voi să-i cerceteze pulpa, care avea două găuri. Glonţul ieşise, probabil, după ce sfărîmase tibia. Emoragia era uşoară, Maurice se mulţumi să lege bine pulpa cu batista lui.

— Şterge-o singur ! spunea mereu Jean.

— Taci, nu fi prost !

După ce-l aşeză bine în şa pe Jean, Maurice luă calul de dîrlogi şi porniră. Să tot fi fost pe la unsprezece noaptea. Socotea că vor face drumul în trei ore, chiar dacă ar merge la pas. Dar gîndul unei greutăţi neprevăzute îl scoase un moment din sărite : cum să treacă Meusa, ca să ajungă pe malul stîng ? Podul de la Mouzon era, cu siguranţă, păzit. În cele din urmă îşi aduse aminte că mai era un bac, la vale, la Villers ; şi aşa, într-o doară, socotind că în sfîrşit norocul o să-i ajute, se îndreptă spre sat, prin livezile şi arăturile de pe malul drept. Toate merseră la început destul de bine. Trebuiră doar să se ferească de o patrulă de cavalerie şi rămaseră cam un sfert de oră, nemişcaţi, după un zid. Ploaia începuse iar şi mersul devenea foarte obositor pentru el, fiindcă trebuia să tropăie prin ogoarele desfundate, pe lîngă cal, care era din fericire un cal de treabă, foarte blînd şi ascultător. La Villers, într-adevăr, avură noroc : bacul, care la acest ceas tîrziu din noapte tocmai adusese un ofiţer bavarez, putu să-i ia imediat şi să-i treacă pe malul celălalt, fără nici o piedică. Şi primejdiile, oboselile groaznice începură de-abia în sat, unde mai-mai să fie înhăţaţi de sentinelele răspîndite de-a lungul drumului dinspre Remilly. O luară din nou peste cîmpuri, la voia-ntîmplării, prin viroage şi cărări înguste, abia călcate de picior de om. Cele mai mici obstacole îi sileau să facă ocoluri mari de tot. Treceau peste garduri de mărăcini şi şanţuri, deschizîndu-şi drum prin hăţişuri de nepătruns. Jean, cuprins de febră, în burniţa măruntă, se prăbuşise de-a curmezişul pe şa, aproape leşinat, agăţîndu-se cu amîndouă mîinile

de coama calului, în timp ce Maurice, care își trecuse dîrlogii pe brațul drept, trebuia să-l țină de picioare ca să nu alunece în jos. Mai mult de o leghe, timp de aproape două ore, marșul acesta istovitor păru că dăinuie o veșnicie, cu zdruncinături, cu alunecări neașteptate, cu pierderi de echilibru ; în fiecare clipă animalul și cei doi oameni erau cît pe-aci să se prăbușească. Arătau acum ca un convoi ajuns în ultimul hal de mizerie, ei plini de noroi, calul tremurînd pe picioare, omul pe care îl ducea, înțepenit, mort parcă după un ultim sughiț ; celălalt, năucit, cu privirea rătăcită, mergînd necontenit, împins numai de dragostea lui frățească. Se crăpă de ziuă. Cam pe la cinci ajunseră, în sfîrșit, la Remilly.

În curtea micii ferme care domina satul, la ieșirea din strîmtoarea Haraucourt, moș Fouchard încărca în căruță două oi înjunghiate în ajun. Văzîndu-l pe nepotul său în halul ăsta se zăpăci într-atît, încît după primele explicații zbieră la dînsul :

— Să vă iau la mine, pe tine și pe prietenul tău ?... Ca să am neplăceri cu nemții ! Ah, nu ! Asta nu ! Mai bine aș crăpa pe loc !

Totuși, nu îndrăzni să oprească pe Maurice și pe Prosper să-l dea pe Jean jos de pe cal și să-l întindă pe masa mare din bucătărie. Silvine alergă să aducă sulul de la patul ei și-l strecură sub capul rănitului, care nu se trezise încă din leșin. Dar bătrînul mormăia, scos din fire, văzîndu-l pe omul ăsta pe masa lui, spunînd că stă foarte rău aici, întrebînd de ce nu-l duc imediat la ambulanță, de vreme ce aveau norocul să aibă o ambulanță la Remilly, lîngă biserică, în vechea clădire a școlii, o fostă mănăstire, unde se găsea o sală mare, încăpătoare.

— La ambulanță ! protestă la rîndul său Maurice. Ca să-l trimită prusacii în Germania, după însănătoșire ? Căci toți răniții sînt ai lor !... Îți bați joc de mine, unchiule ? Nu l-am adus eu pînă aci ca să li-l dau lor plocon !

Lucrurile se cam încurcau, unchiul spunea că o să-i zvîrle afară, cînd careva rosti numele Henriettei.

— Cum, Henriette? întrebă tînărul.

Şi află pînă la urmă că sora lui era de două zile la Remilly, atît de îndurerată de moartea soţului ei, încît nu mai putea suferi să stea în Sedan, unde trăise fericită. Întîlnindu-l din întîmplare pe doctorul Dalichamp, de la Raucourt, pe care îl cunoştea, ea se hotărîse să stea la moş Fouchard, într-o cămăruţă, pentru a se devota cu totul răniţilor din ambulanţa vecină. Numai aceasta, spunea ea, ar putea s-o facă să mai uite. Îşi plătea casa şi masa şi era la fermă izvorul multor înlesniri, din care pricină moş Fouchard o privea cu multă îngăduinţă. Se însenina întotdeauna, cînd auzea că e vorba de un cîştig.

— Aşa! Soră-mea e aici! repetă Maurice. Atunci asta voia să-mi spună domnul Delaherche, cu gestul acela larg, pe care nu-l puteam înţelege!... Ei bine, dacă ea e aci, atunci se înţelege de la sine că rămînem şi noi.

Deşi era obosit, voia să se ducă numaidecît chiar el la ambulanţă, unde rămăsese peste noapte soră-sa, iar unchiul se înfurie acum că nu putea să plece prin sate cu droşca şi cu cele două oi, cum cerea negustoria lui de măcelar ambulant, cît timp nu se termina într-un fel afurisitul ăsta de bucluc cu rănitul, picat din senin.

Cînd Maurice o aduse pe Henriette, îl surprinseră pe moş Fouchard cercetînd cu multă grijă calul pe care Prosper îl dusese la grajd. Animalul era obosit, dar zdravăn şi îi plăcea grozav. Rîzînd, tînărul îi spuse că i-l dădea în dar. Henriette îl luă şi ea de o parte, îi arătă că Jean o să plătească şi că ea însăşi are să se ocupe de dînsul, că-l va îngriji în cămăruţa din spatele grajdului, unde cu siguranţă n-are să-l caute nici un prusac. Şi moş Fouchard, ursuz, nu tocmai sigur că o să-i iasă un cîştig bun din afacerea asta, se sui pînă la urmă în droşcă şi plecă, lăsînd-o să facă aşa cum o crede ea mai bine.

Atunci, în cîteva minute, ajutată de Silvine şi de Prosper, Henriette aranjă camera, unde îl duseră pe Jean, care fu culcat într-un pat primenit, fără să dea alte semne de viaţă decît nişte bolboroseli nedesluşite. Deschidea ochii, privea, părea că nu vede pe nimeni. Maurice băuse un pahar de vin, mîncase nişte carne şi se prăbuşise deodată, destinzîndu-se după atîta oboseală, cînd sosi şi doctorul Dalichamp, ca în toate dimineţile, pentru vizita la ambulanţă. Tînărul mai găsi putere să-l urmeze, împreună cu sora lui, la căpătîiul rănitului, îngrijorat să afle în ce stare se găsea.

Doctorul era un om scurt, cu capul mare şi rotund, cu coleretă şi păr cărunt. Faţa lui rumenă se înăsprise, la fel cu a ţăranilor, căci trăia numai în aer liber, mereu pe drumuri, spre a alina vreo suferinţă ; iar ochii vii, nasul borcănat, buzele pline de bunătate mărturiseau o viaţă întreagă de om de treabă, săritor la nevoie, puţin cam năuc uneori, medic fără pretenţii, din care practica îndelungată făcuse un tămăduitor de ispravă.

După ce-l examină pe Jean, care nu se trezise din toropeală, murmură :

— Tare mă tem să nu fie nevoie de o amputare.

Maurice şi Henriette fură grozav de mîhniţi. Totuşi, el mai adăugă :

— S-ar putea să-i salvăm piciorul, dar va fi nevoie de o îngrijire serioasă şi va dura mult, mult... În momentul ăsta suferă de o depresiune fizică şi morală atît de puternică, încît singurul lucru bun este să-l lăsăm să doarmă... Vom mai vedea mîine.

Pe urmă, după ce îl pansă, se interesă de Maurice, pe care îl cunoscuse copil, pe vremuri.

— Şi dumitale, voinicule, ţi-ar merge mai bine într-un pat decît pe scaunul ăla.

Ca şi cum nu auzea, tînărul se uita fix înaintea lui, cu privirea pierdută. În beţia ostenelii, febra urca din nou şi clocotea în el o încordare nervoasă extraordinară, toate suferinţele, toate revoltele adunate de la începutul campaniei. Vederea prietenului său în agonie, simţămîntul propriei sale înfrîngeri, faptul că rămăsese gol, fără

arme, de nimic bun, gîndul că atîtea eforturi eroice duseseră la o atît de mare nenorocire îl făceau să se ridice cu înflăcărare contra destinului. În sfîrşit, spuse :

— Nu, nu ! Nu s-a terminat ! Nu ! Trebuie să plec... Nu ! Dacă el are să stea aci cu săptămînile, poate cu lunile, eu nu pot să rămîn, vreau să plec imediat... Nu-i aşa, domnule doctor, c-o să mă ajutaţi, înlesnindu-mi să fug şi să mă întorc la Paris ?

Tremurînd, Henriette îl prinsese în braţe.

— Ce spui ? Slăbit cum eşti, după ce-ai suferit atîta ! Nu te las. N-ai să pleci de aici, înţelegi ?... Nu ţi-ai făcut de-ajuns datoria ? Gîndeşte-te şi la mine, că mă laşi singură şi că nu te mai am decît pe tine de acum înainte.

Lacrimile lor se amestecară. Se îmbrăţişară cu desperare, pentru că se adorau, cu acea dragoste a fraţilor gemeni, atît de strînsă, venită parcă de dincolo de naştere.

Dar el se înflăcăra şi mai mult.

— Crede-mă că trebuie să plec... Sînt aşteptat. Aş muri de mîhnire, dacă n-aş pleca... Tu nu poţi să-ţi dai seama ce fierbe în mine, numai la gîndul să stau cuminte deoparte. Îţi spun că lucrurile nu se pot termina aşa, că trebuie să ne răzbunăm. Pe cine ? Vai, nu ştiu, dar trebuie să ne răzbunăm de toată nenorocirea asta ca să mai avem de ce trăi pe lume !

Cu un gest, doctorul Dalichamp, care urmărea scena cu mare interes, o opri pe Henriette să răspundă. După un somn bun Maurice avea să se mai liniştească. Dormi într-adevăr toată ziua şi toată noaptea următoare, mai bine de douăzeci de ore, fără să mişte măcar un deget. Dar cînd se deşteptă, a doua zi de dimineaţă, hotărîrea lui apăru şi mai neclintită. Nu mai avea febră, era întunecat, îngrijorat, grăbit să scape de toate ispitele liniştii pe care le simţea în jurul lui. Sora lui, îndurerată, înţelesese că nu trebuie să mai stăruie. Şi doctorul Dalichamp, cînd veni la vizită, promise să-i uşureze fuga, mulţumită actelor unui sanitar-ajutor, care tocmai murise la Raucourt. Maurice urma să se îmbrace cu bluza

cenuşie, să-şi prindă banda cu cruce roşie la braţ şi să treacă prin Belgia, ca să se întoarcă iar la Paris, care era încă liber.

În ziua aceea el nu părăsi ferma şi stătu ascuns, aşteptînd să se înnopteze. De-abia deschise gura. Încercă numai să-l ia cu el pe Prosper.

— Ia spune, nu te ispiteşte să te întorci, ca să-i mai vezi pe prusaci ?

Fostul vînător dintr-o unitate africană, care tocmai termina o felie de pîine cu brînză, îşi înălţă cuţitul în aer.

— Ah, atît cît ni i-au arătat, ne-a fost de ajuns !... Deoarece cavaleria nu mai e bună de altceva decît să te mîne la o moarte sigură, după ce totul s-a sfîrşit, de ce vrei să mă mai întorc acolo ? Zău că nu ! Am suferit prea mult, fără să fi săvîrşit vreo ispravă.

Tăcură un timp şi el vorbi iară, căutînd, fără îndoială, să-şi ascundă durerea inimii lui de ostaş.

— De altfel aci e prea mult de lucru. Arăturile de toamnă bat la uşă şi pe urmă vine rîndul semănăturilor. Trebuie să ne gîndim şi la pămînt, nu-i aşa ? E bine să facem războaie, dar ce ne-am face dacă lumea n-ar mai ara ?... Înţelegi, nu pot să las lucrul baltă. Nu că moş Fouchard ar fi om de-nţeles, căci nici nu cred că voi vedea vreodată un gologan din mîna lui, dar vitele încep să ţină la mine şi, zău, azi-dimineaţă, cînd ne găseam taman colo, sus, pe costişa de la Vieux-Clos, priveam în depărtare spre afurisitul acela de Sedan, dar mă simţeam alt om, ştiindu-mă singur sub sfîntul soare, cu vitele mele, şi apăsînd pe coarnele plugului.

Cum se înnoptă, doctorul Dalichamp sosi în cabrioletă. Voia să-l ducă chiar el pe Maurice pînă la frontieră. Moş Fouchard, mulţumit că vede măcar unul cărîndu-se, coborî să iscodească drumul, ca să fie sigur că nici o patrulă nu dădea tîrcoale pe acolo ; în vremea asta Silvine termina de reparat bluza de sanitar, cu banda de cruce roşie pe mînecă. Înainte de plecare, doctorul, care mai examină o dată pulpa lui Jean, nu putu promite nimic. Rănitul zăcea încă într-o somno-

lenţă de neînvins. Nu recunoştea pe nimeni şi nici nu vorbea. Şi Maurice era gata să plece, fără să-şi fi luat rămas bun, cînd, aplecîndu-se să-l sărute, îl văzu deschizînd ochii mari de tot, mişcînd buzele şi vorbind cu o voce slabă.

— Pleci ?

Pe urmă, cum toţi se minunau, le spuse :

— Da, v-am auzit în timp ce nu puteam să mă mişc... Haide, ia toţi banii. Caută în buzunarul de la pantaloni.

Din banii visteriei, pe care-i împărţiseră, le mai rămîneau aproape cîte două sute de franci de fiecare.

— Banii, protestă Maurice ! Tu ai mai multă nevoie de bani decît mine, care am picioarele întregi ! Cu două sute de franci am cu ce să mă întorc la Paris şi, după aia, ca să-mi rup gîtul, n-are să mă coste nimic... La revedere, dragul meu, şi îţi mulţumesc pentru toate lucrurile bune şi cuminţi pe care le-ai făcut, căci, fără tine, aş fi zăcut acum în cine ştie ce şanţ, ca un cîine.

Cu un gest, Jean îl făcu să tacă.

— Nu-mi datorezi nimic : sîntem chit... Pe mine m-ar fi înşfăcat prusacii, acolo, dacă nu m-ai fi luat în spate. Şi ieri m-ai smuls pentru a doua oară din ghearele lor... Ai plătit de două ori. Acum ar fi rîndul meu să-mi dau viaţa... Ah, ce îngrijorat o să fiu că nu mai sîntem împreună !

Îi tremura glasul. În ochi i se iviră lacrimi.

— Îmbrăţişează-mă, băiete !

Se sărutară. Şi, ca în ajun, în pădure, în adîncul acestei sărutări se simţea înfrăţirea în primejdiile trăite în cele cîteva săptămîni de viaţă eroică petrecute laolaltă, care îi uniseră mai strîns decît anii întregi de prietenie obişnuită. Zilele fără pîine, nopţile fără somn, oboselile excesive, moartea mereu prezentă, toate se împleteau în amintirile pline de duioşie. Pot oare două inimi să se libereze, cînd dăruirea de sine le-a contopit, astfel, una în alta ? Dar sărutarea schimbată în întunericul din pădure era plină de speranţa nouă pe care le-o deschidea fuga, în timp ce sărutarea de acum era înfiorată de

spaima despărţirii. Le va fi dat să se mai întîlnească vreodată ? Şi cum ? În ce împrejurări ? Dureroase sau pline de bucurie ?

Doctorul Dalichamp, care se urcase în cabrioletă, îl chema pe Maurice. El o îmbrăţişă din tot sufletul pe Henriette, care, foarte palidă în hainele ei de văduvă, îl privea în tăcere prin păienjenişul lacrimilor, şi-i spuse :

— Îţi încredinţez un frate... îngrijeşte-l bine şi caută să-l iubeşti şi tu, aşa cum îl iubesc eu !

IV

În încăperea mare, pardosită cu lespezi de piatră şi spoită cu var, se păstraseră mai înainte fructele. Se mai simţea încă mireasma plăcută a merelor şi a perelor. Singura mobilă era un pat de fier, o masă de lemn alb şi două scaune, fără să mai punem la socoteală un dulap vechi de nuc, foarte mare, în care încăpeau o sumedenie de lucruri. Dar cît era de tihnită camera ! Se auzeau numai zgomotele înăbuşite din staulul vecin, răpăiala slăbită a copitelor şi mugetul vitelor. Prin fereastra care da spre miazăzi pătrundea lumina puternică a soarelui. De acolo se vedea numai o frîntură de deal şi un lan de grîu, la marginea unui crîng. Şi odaia închisă, tainică, era atît de bine ascunsă de orice privire încît nimeni din lume nu i-ar fi putut bănui existenţa.

Henriette aranjă îndată lucrurile. S-au înţeles, pentru înlăturarea bănuielilor, ca numai ea şi doctorul să pătrundă în camera lui Jean. Silvine nu trebuia să intre niciodată, decît dacă era chemată de Henriette. Dereticatul se făcea în zori de către cele două femei ; pe urmă, uşa rămînea ferecată ziua întreagă. Noaptea, dacă rănitul ar fi avut nevoie de ceva, n-avea decît să ciocănească în perete, căci încăperea în care locuia Hen-

riette era vecină cu a lui. Şi, în felul acesta, Jean se pomeni dintr-odată despărţit de lume, după săptămîni de învălmăşeală cumplită, nemaivăzînd decît pe tînăra asta atît de blajină, al cărui pas uşor nu făcea nici un zgomot. Îi părea ca şi la Sedan, cînd o văzuse pentru prima oară, aidoma unei năluci, cu gura ei puţin cam mare, cu trăsăturile fine, cu un păr frumos de culoarea ovăzului copt şi ocupîndu-se de el cu o bunătate neţărmurită.

În primele zile febra rănitului fu aşa de mare încît Henriette nici nu se clinti de lîngă el. În fiecare dimineaţă doctorul Dalichamp venea, chipurile, s-o ia şi să se ducă împreună la ambulanţă. Îl examina pe Jean şi îl pansa. După ce sfărîmase tibia, glonţul ieşise afară. Dar doctorul era nedumerit de înfăţişarea rănii. Se temea ca vreo aşchie de os, care nu putea fi găsită cu sonda, să nu-l oblige la rezecţia osului. Stătuse de vorbă cu Jean în privinţa asta, dar el, la gîndul de a rămîne şchiop, prin scurtarea piciorului, se răzvrătise. Nu, nu! Mai bine mort decît schilod. Şi doctorul, lăsînd rana sub observaţie, se mulţumea s-o panseze cu tifon îmbibat în ulei de măsline şi acid fenic, după ce introdusese în adîncul ei un tub de cauciuc, pentru scurgerea puroiului. Dar îi pusese în vedere lui Jean că, fără operaţie, se va vindeca nespus de greu. Totuşi, din a doua săptămînă, febra scăzu. Rănitul se simţea mai bine, cu condiţia să nu facă absolut nici o mişcare.

Atunci se înfiripă şi intimitatea dintre Jean şi Henriette. Căpătară unele deprinderi, care-i făceau să li se pară că trăiau aşa de cînd lumea şi că aşa trebuiau să trăiască mereu. Ea petrecea lîngă el toate ceasurile în care nu era ocupată la ambulanţă, purtîndu-i de grijă să mănînce şi să bea la timp şi ajutîndu-l să se întoarcă, dovedind o putere pe care n-ar fi putut-o bănui în braţele ei subţiri. Uneori stăteau de vorbă amîndoi. De cele mai multe ori nu spuneau nimic, mai ales la început. Dar niciodată nu păreau să se plictisească. Viaţa era plăcută în tihna asta atît de mare; el mai simţea încă rănile războiului, iar ea purta rochia de doliu, cu

inima zdrobită de pierderea pe care o suferise! La început el se simţise oarecum stingherit, dîndu-şi seama că îi era superioară, aproape o doamnă, în timp ce el nu fusese niciodată altceva decît ţăran sau ostaş. Abia dacă ştia să scrie şi să citească. Pe urmă se mai liniştise puţin, văzînd-o că se poartă cu el fără îngîmfare, cum s-ar fi purtat cu un egal; asta îi dăduse curajul de a se arăta aşa cum era, inteligent în felul său, prin puterea unei judecăţi cumpănite. De altfel se mira şi el, simţind că se mai cioplise, că nu mai era atît de greoi şi că avea idei noi. Toate astea se datorau oare înspăimîntătoarei vieţi pe care o ducea de două luni? Din atîtea suferinţe fizice şi morale ieşise mai şlefuit. Dar mai ales se simţi pe deplin cucerit, cînd îşi dădu seama că nici ea nu ştia mai mult decît el. Ajungînd, de foarte tînără, după moartea mamei sale, cenuşăreasa casei, mica gospodină care avea pe capul ei grija a trei bărbaţi, cum spunea ea: bunicul, tatăl şi frate-său, — nu avusese timp să înveţe. Ştia să citească, să scrie corect şi să socotească, — ce puteai să-i ceri mai mult? Şi nu se mai pierdea în faţa ei. Îi apărea cu mult mai presus de toţi ceilalţi, numai pentru că o ştia de o bunătate deosebită, de un curaj neobişnuit, sub înfăţişarea de femeie ştearsă, care se complăcea în grijile mărunte ale vieţii.

Se înţeleseseră imediat, vorbind despre Maurice. Dacă ea se purta faţă de el cu atîta devotament, o făcea pentru prietenul şi fratele lui Maurice, pentru omul de treabă, săritor, faţă de care se achita, la rîndul ei, de o datorie sufletească. Era plină de recunoştinţă şi însufleţită de o dragoste care creştea necontenit, pe măsură ce îl cunoştea mai bine pe omul simplu şi cuminte, cu judecată sănătoasă. Şi el, care se lăsa îngrijit de ea ca un copil, se simţea cuprins de o neţărmurită recunoştinţă. I-ar fi sărutat mîinile pentru fiecare ceaşcă de supă pe care i-o dădea. Între ei, legătura aceasta de gingaşă simpatie se strîngea mereu, zi de zi, în sihăstria adîncă în care trăiau frămîntaţi de aceleaşi griji. Cînd terminau cu depănatul amintirilor, cu amănuntele pe care ea le cerea cu nesaţ despre marşul lor dramatic de la Reims

la Sedan, o singură întrebare le revenea mereu pe buze : Ce făcea oare Maurice la ora aceea ? De ce nu scria ? Parisul fusese oare complet încercuit, de nu mai căpătau nici o veste ? Nu primiseră încă de la el decît o scrisoare, trimisă din Rouen, la trei zile după plecare, scrisoare în care le arăta, în cîteva rînduri, cum tocmai poposise în acel oraş, după un mare ocol pe care-l făcuse, ca să ajungă la Paris. Şi apoi, nimic. De-o săptămînă, tăcere desăvîrşită.

Dimineaţa, după ce doctorul Dalichamp îl pansa pe rănit, mai zăbovea cu plăcere lîngă el cîteva minute. Uneori se întorcea şi seara, cînd întîrzia lîngă el şi mai mult. Doctorul era, astfel, singura legătură a lui Jean cu lumea, cu lumea aceea largă din afară, atît de răvăşită de catastrofe. Veştile din afară nu pătrundeau decît prin el. Avea o inimă înflăcărată de patriot, care clocotea de mînie şi mîhnire la fiecare înfrîngere. De aceea nu mai vorbea de altceva decît de marşul cotropitor al prusacilor, al căror puhoi, după victoria de la Sedan, năpădea întreaga Franţă ca un val mohorît. Fiecare zi venea cu mîhnirea ei şi doctorul rămînea copleşit, lîngă pat, pe unul din cele două scaune, arătînd cu gesturi tremurătoare situaţia din ce în ce mai grea. Adesea avea buzunarele ticsite cu ziare belgiene, pe care le lăsa acolo. Cu întîrziere de săptămîni ecoul fiecărui dezastru ajungea, astfel, pînă în odaia aceasta izolată, apropiind şi mai mult, într-o jale comună, cele două sărmane fiinţe îndurerate închise în ea.

Aşa i-a citit Henriette lui Jean, din ziare vechi, evenimentele de la Metz, marile bătălii eroice, care reîncepuseră de trei ori, la răstimp de cîte o zi. Avuseseră loc cu cinci săptămîni înainte, dar cum Jean nu aflase de ele pînă atunci, le asculta cu inima strînsă, căci regăsea în ele mizeriile şi înfrîngerile pe care le suferise şi el. În liniştea înfiorată a camerei, în timp ce Henriette, cu glasu-i puţin cîntat, de şcolăriţă silitoare, rostea limpede fiecare frază, istoria îşi desfăşura tristele ei evenimente. După Froeschwiller, după Spickeren, în momentul în care corpul 1, zdrobit, tîra în fuga lui dezordonată

corpul al 5-lea, celelalte corpuri, eşalonate de la Metz la Bitche, şovăiau, se întorceau în năucirea atîtor dezastre şi se concentrau, pînă la urmă, în faţa unui lagăr întărit, pe malul drept al Mosellei. Dar ce timp preţios pierduseră, în loc să grăbească retragerea spre Paris, retragere care avea să ajungă atît de anevoioasă! Împăratul fusese nevoit să lase comanda mareşalului Bazaine, de la care toată lumea aştepta victoria. Atunci, la Borny, în ziua de 14, armata fusese atacată în momentul cînd se hotăra, în sfîrşit, să treacă pe malul stîng, avînd înaintea ei două armate germane, armata lui Steinmetz, neclintită în faţa lagărului întărit pe care îl ameninţa, şi armata lui Frederic-Carol, care trecuse fluviul mai sus şi înainta acum de-a lungul malului stîng, ca să taie legătura lui Bazaine cu restul Franţei, — la Borny, primele împuşcături izbucniseră abia pe la ora trei după amiază, — la Borny, ai noştri repurtaseră o victorie efemeră, care lăsa unităţile franceze stăpîne pe poziţiile lor, dar le bloca de o parte şi de alta a Mosellei, în timp ce se desăvîrşea mişcarea de învăluire începută de armata a doua germană. Pe urmă, la 16, urmase bătălia de la Rezonville. Toate unităţile se aflau, în sfîrşit, pe malul stîng, şi numai corpul al 3-lea şi al 4-lea rămăseseră în spate, întîrziate de înspăimîntătoarea îmbulzeală care se producea la întretăierea drumurilor dintre Étain şi Mars-la-Tour. Atacul îndrăzneţ al cavaleriei şi al artileriei prusace tăiase aceste drumuri încă de dimineaţă. Bătălia înceată şi nelămurită pe care, pînă la orele două, Bazaine ar fi putut s-o cîştige, neavînd de dat peste cap decît mîna de oameni din faţa lui, bătălie pe care, totuşi, a pierdut-o, din pricina fricii neîntemeiate de a nu fi despărţit de Metz, fusese o bătălie uriaşă, desfăşurată pe leghe întregi de dealuri şi de cîmpii. Francezii, atacaţi din faţă şi din flanc, făcuseră tot ce putuseră ca să nu înainteze, lăsînd inamicului timpul să-şi concentreze forţele, contribuind astfel ei înşişi la realizarea planului prusacilor, care urmăreau să-i dea înapoi pe francezi, de cealaltă parte a fluviului. În sfîrşit, la 18, după retragerea din faţa întăriturilor, urmase

lupta hotărîtoare de la Saint-Privat, pe un front de atac de treisprezece kilometri, cu două sute de mii de germani, cu şapte sute de tunuri, contra a o sută douăzeci de mii de francezi, care aveau numai cinci sute de tunuri. Germanii erau cu faţa întoarsă spre Germania, francezii cu faţa spre Franţa, ca şi cum cotropitorii s-ar fi schimbat în cotropiţi, în ciudata răsucire care se operase. Cu începere de la orele două se produsese cea mai înspăimîntătoare învălmăşeală — garda prusacă fusese respinsă şi tocată ; Bazaine rămăsese mult timp victorios, tare în flancul stîng, de neclintit, pînă în momentul cînd, spre seară, flancul drept, mai slab, trebuise să părăsească Saint-Privat, într-un măcel îngrozitor, tîrînd după el toată armata, învinsă, azvîrlită spre Metz, strînsă de acum înainte într-un cerc de fier.

În timp ce Henriette citea, Jean o întrerupea în fiece clipă ca să spună :

— Şi cînd te gîndeşti că noi îl aşteptam pe Bazaine încă de cînd eram la Reims !

Telegrama mareşalului, dată din 19, după bătălia de la Saint-Privat, în care spunea că-şi reia mişcarea de retragere, prin Montmédy, telegrama aceea care hotărîse înaintarea armatei de la Châlons, părea să fie doar raportul unui general învins, dornic să-şi micşoreze înfrîngerea. Şi, mai tîrziu, pe la 29 abia, cînd vestea apropierii armatei de ajutor ajunsese pînă la el, prin liniile prusace, mai încercase un ultim efort, pe malul drept, la Noiseville, dar aşa de moliu, încît la 1 septembrie, chiar în ziua cînd armata de la Châlons era zdrobită la Sedan, cea de la Metz se retrăgea, paralizată definitiv, moartă pentru Franţa. Mareşalul, pînă atunci numai un comandant mediocru, care neglija să înainteze cînd drumurile rămîneau deschise, şi izolat de-a binelea după aceea de forţe superioare, avea să ajungă, sub stăpînirea preocupărilor politice, un conspirator şi un trădător.

Dar în ziarele aduse de doctorul Dalichamp Bazaine rămînea bărbatul de seamă, ostaşul viteaz, de la care Franţa îşi aştepta scăparea. Şi Jean cerea să i se mai citească o dată unele pasaje, ca să priceapă bine cum

armata a treia germană, de sub conducerea prinţului regal de Prusia, putuse să-i urmărească, în timp ce prima şi a doua armată germană blocau Metzul, ambele aşa de tari în oameni şi tunuri, încît fusese cu putinţă să se scoată din ele o a patra armată, care, sub comanda prinţului regal de Saxa, desăvîrşise dezastrul de la Sedan. Pe urmă, lămurit, în sfîrşit, pe patul de boală, unde îl ţintuia rana, se străduia, totuşi, să mai spere.

— Păi atunci asta-i pricina pentru care n-am fost noi mai tari !... Nu-i nimic, se dau cifre : Bazaine are o sută cincizeci de mii de oameni, trei sute de mii de puşti, peste cinci sute de tunuri şi sigur că le pregăteşte o lovitură straşnică, cum ştie el.

Henriette îl aproba din cap, arătîndu-se de aceeaşi părere cu el, ca să nu-l mai amărască. Ea se pierdea în vîrtejul acestor mişcări uriaşe de trupe, dar presimţea că nenorocirea nu poate fi ocolită. Vocea-i rămînea limpede, ar fi citit, astfel, ceasuri întregi, mulţumită numai să-l poată distra. Uneori, totuşi, la relatarea vreunui măcel, abia mai îngăima, cu ochii plini de lacrimi. Fără îndoială îşi amintea de soţul ei, împuşcat acolo şi împins cu piciorul lîngă perete de ofiţerul bavarez.

— Dacă vă face atît de rău — spunea Jean, surprins — nu trebuie să-mi mai citiţi bătăliile.

Dar ea îşi revenea îndată, blajină şi îndatoritoare cum era.

— Nu, nu, iartă-mă, te asigur că şi mie îmi face plăcere.

Într-o seară, în primele zile ale lui octombrie, pe cînd bătea afară un vînt cumplit, ea se întoarse de la ambulanţă şi intră în cameră, foarte mişcată, spunînd :

— O scrisoare de la Maurice ! Mi-a dat-o doctorul.

În fiecare dimineaţă erau tot mai îngrijoraţi de faptul că Maurice nu dădea nici un semn de viaţă ; şi mai ales de-o săptămînă, de cînd umbla zvonul că Parisul fusese înconjurat în întregime, erau desperaţi că nu mai primesc veşti şi, neliniştiţi, se întrebau ce se mai întîmplase cu el de cînd plecase din Rouen. Acum îşi explicau tăcerea lui. Scrisoarea pe care le-o trimisese din

Paris pe adresa doctorului Dalichamp, la 18, chiar în ziua cînd plecau ultimele trenuri spre Le Hâvre, făcuse un ocol enorm şi numai printr-o minune ajunsese la destinaţie, după ce se rătăcise de zeci de ori pe drum.

— Ah, drăguţul de el ! strigă Jean, foarte fericit. Citiţi-mi-o repede.

Vîntul se înteţea. Fereastra trosnea, de parcă ar fi fost izbită puternic. Şi Henriette, aducînd lampa pe masa de lîngă pat, începu să citească, aşa de aproape de Jean, încît li se atingea părul. Cît era de plăcut şi de bine în odaia aceasta atît de liniştită, în larma furtunii de afară !

Era o scrisoare lungă, de opt pagini, în care, la început, Maurice arăta cum încă de la sosirea lui, în ziua de 16, avusese norocul să fie angajat într-un regiment de linie, care îşi completa efectivul. Pe urmă revenea la fapte, povestind cu o înfrigurare nemaipomenită tot ce aflase, evenimentele din luna aceea groaznică ; Parisul, liniştit după lovitura dureroasă de la Wissembourg şi de la Froeschwiller, îşi recăpătase speranţa într-o revanşă, dar avusese parte iar de noi amăgiri ; evoca victoriile legendare ale armatei, pusă sub comanda lui Bazaine, ridicarea în masă, biruinţe închipuite, măceluri de prusaci pe care le povesteau chiar miniştrii de la tribună. Şi, deodată, spunea cum trăsnetul, a doua oară năpăstuise Parisul, la 3 septembrie. Speranţele sfărîmate, oraşul neştiutor, încrezător, doborît sub lovitura destinului, strigătele de : Detronare ! Detronare ! care răsunaseră de cu seară pe bulevarde, scurta şi lugubra şedinţă nocturnă în care Jules Favre citise propunerea detronării cerute de popor. Pe urmă, a doua zi, la 4 septembrie, prăbuşirea unei lumi, prăbuşirea celui de al doilea imperiu, în prăpădul viciilor şi greşelilor lui, mulţimea buluc pe străzi, un puhoi de o jumătate de milion de oameni care ticsea Piaţa Concordiei, în lumina orbitoare a acelei frumoase duminici, tălăzuit pînă la grilajul Corpului legislativ, pe care abia îl păzeau o mînă de soldaţi cu patul puştii în sus, spărgînd porţile, năvălind în sala de şedinţe, de unde Jules Favre, Gambetta şi alţi

deputaţi de stînga voiau să plece la primărie, ca să proclame republica, în timp ce, în Piaţa Saint-Germain-l'Auxerrois se deschidea cu grijă o mică uşă a Luvrului, prin care se refugiase afară împărăteasa regentă, îmbrăcată în negru şi însoţită de o singură prietenă, amîndouă tremurînd vargă şi fugind, ghemuite în fundul unei trăsuri de piaţă ce le ieşise înainte şi le zgîlţîia straşnic, departe de Tuileries, pe unde acum se scurgea mulţimea. În aceeaşi zi Napoleon al III-lea părăsise hanul de la Bouillon, unde petrecuse prima noapte de exil, în drum către Wilhelmshof.

Cu un aer grav, Jean o întrerupse pe Henriette :

— Păi atunci, la ora asta, sîntem Republică ?... Cu atît mai bine, dacă asta ne va ajuta să-i batem pe prusaci !

Dar el clătina din cap. Cînd trăia la ţară, ceilalţi învăţaseră să se teamă de Republică. Şi, de altfel, în faţa inamicului, dezbinarea asta nu i se părea un lucru bun. La urma urmelor era firesc să vină altceva, dacă Imperiul era de bună seamă putred şi nimeni nu mai voia să audă de el.

Henriette termină de citit scrisoarea, care sfîrşea semnalînd apropierea germanilor. La 13, chiar în ziua cînd o delegaţie a guvernului Apărării Naţionale se instala la Tours, ei fuseseră văzuţi, la est de Paris, înaintînd pînă la Lagny. La 14 şi 15 erau la porţile Parisului, la Créteil şi la Joinville-le-Pont. Dar la 18, în dimineaţa cînd le scrisese, lui Maurice nu-i venea încă să creadă că ar fi cu putinţă să încercuiască Parisul în întregime. Cuprins iar de încredere, privea asediul Parisului ca o încercare neruşinată şi riscantă, hărăzită eşecului în mai puţin de trei săptămîni, ţinînd seama de armatele de ajutor pe care provincia avea să le trimită cu siguranţă, fără a mai vorbi de armata de la Metz, care se şi afla în marş spre Verdun şi Reims. Şi brîul de fier se strînsese în jurul Parisului, care, despărţit acum de lume, era o închisoare uriaşă de două milioane de oameni vii, din care nu răzbătea decît o linişte de moarte.

— Ah, Doamne! murmură Henriette, copleșită. Cît timp au să mai dureze toate astea? O să-l mai vedem vreodată?

O pală de vînt îndoi arborii în depărtare și vechile grinzi de lemn ale fermei parcă gemură. Dacă avea să fie aspră iarna, cîte suferințe pe capul bieților soldați, fără foc, fără pîine, care urmau să se lupte prin zăpadă!

— Ei, și? încheie Jean. E drăguță scrisoarea lui și mă bucur că am primit vești... Nu trebuie să pierdem niciodată nădejdea.

Și, zi de zi, luna octombrie se scurse, cu zările ei triste și cenușii. Cînd se potolea vîntul, cerul se acoperea cu stoluri de nori și mai întunecați. Rana lui Jean se cicatriza nespus de încet, drenul tot nu scotea puroiul așteptat, care i-ar fi permis doctorului să-l curețe, și rănitul slăbise mult și nu voia să audă în ruptul capului de operație, de teamă să nu rămînă beteag. O așteptare plină de resemnare, întreruptă uneori de îngrijorări surprinzătoare, fără cauză precisă, părea că adoarme acum odăița aceea pierdută, în tainița căreia veștile ajungeau ca din mare depărtare, nedeslușite, ca la deșteptarea dintr-un vis rău. Războiul groaznic, măcelurile și dezastrele își urmau firul hăt departe, fără ca lumea să poată ști vreodată adevărul adevărat și fără să audă altceva decît uriașa larmă înăbușită a patriei sugrumate. Și vîntul spulbera frunzele sub cerul vînăt, urmat de lungi tăceri adînci, în cîmpul gol, străbătut doar de croncănitul corbilor, care prevesteau o iarnă cumplită.

Unul dintre subiectele obișnuite de discuție ajunsese ambulanța, de unde Henriette ieșea numai ca să-i țină de urît lui Jean. Seara, cînd se întorcea, el îi punea tot felul de întrebări. Îi cunoștea pe toți rănitii ei. Voia să știe care a mai murit sau care s-a mai vindecat. Nu e vorbă că nici ea nu mai isprăvea de povestit despre lucrurile acestea, care-i umpleau inima, arătîndu-i cum își petrecea zilele pînă în cele mai mici amănunte.

— Vai — spunea ea mereu — bieții copii, sărmanii copii!

Nu mai era, ca în toiul bătăliei, o ambulanţă în care să curgă sînge proaspăt, în care amputaţiile să se facă în carne roşie şi sănătoasă. Era o ambulanţă sortită putreziciunilor spitalului, duhnind a febră şi a moarte, jilavă de convalescenţe zăbavnice, de agonii care nu se mai terminau. Doctorul Dalichamp întîmpinase mari greutăţi ca să-şi procure paturile, saltelele şi cearşafurile necesare. Chiar şi acum, în fiecare zi, întreţinerea bolnavilor, carnea, pîinea, legumele uscate, fără să mai vorbim de pansamente, de comprese, de aparate, îl sileau să facă minuni. Deoarece prusacii, instalaţi la Spitalul militar din Sedan, refuzaseră să-i dea ceva, chiar măcar cloroform, el aducea totul din Belgia. Cu toate acestea primise pe răniţii germani tot aşa de bine ca şi pe cei francezi şi îngrijea mai ales vreo doisprezece bavarezi, ridicaţi de pe cîmpul de luptă de la Bazeilles. Aceşti oameni înduşmăniţi, care se aruncaseră unii asupra altora ca să se ucidă, zăceau acum unul lîngă altul, în buna înţelegere la care-i aduseseră aceleaşi suferinţe. Şi ce sălaşuri de groază şi de mizerie erau cele două săli lungi ale şcolii vechi din Remilly, care cuprindeau vreo cincizeci de paturi fiecare, în lumina palidă a ferestrelor înalte!

Zece zile după bătălie s-au tot adus la răniţi uitaţi, găsiţi prin unghere. Patru rămăseseră într-o casă pustie din Balan, lipsiţi de orice îngrijire medicală, trăind Dumnezeu ştie cum, din mila vreunui vecin, fără îndoială. Rănile lor foiau de viermi, au murit infectaţi de plăgile acelea murdare. Puroiul acesta, pe care nimic nu-l putea combate, făcea ravagii, golind şirurile de paturi. Cum intrai pe uşă, te trăsnea o duhoare de gangrenă. Drenurile supurau, lăsînd să se scurgă, picătură cu picătură, puroiul împuţit. Adesea rănile trebuiau iar deschise pentru extragerea unor sfărîmături de oase nebănuite la început. Pe urmă se formau abcese, prin care puroiul răbufnea mai departe de locul rănii. Istoviţi, slăbiţi, cu faţa pămîntie, sărmanii îndurau toate chinurile. Unii doborîţi, care abia mai respirau, stăteau tot timpul pe spate, cu pleoapele închise şi negre, aidoma unor ca-

davre pe jumătate descompuse. Alţii, fără somn, chinuiţi de-o insomnie zbuciumată, leoarcă de sudoare, aiurau, ca şi cînd ar fi rămas ţicniţi de pe urma dezastrului. Şi fie că erau furioşi sau liniştiţi, cînd îi ajungeau frigurile febrei infecţioase, se isprăvea cu ei : infecţia biruitoare, trecînd în zbor de la unii la alţii, îi tîra pe toţi în vîrtejul putreziciunii victorioase.

Dar, mai ales, grozăvia era şi mai mare în sala bolnavilor fără nădejde de scăpare, a celor loviţi de dizenterie, de tifos şi de vărsat. Mulţi aveau vărsat negru. Aceştia se frămîntau mereu, strigau într-o aiurare necurmată, se ridicau în pat ca nişte spectre. Alţii, atinşi la plămîni, mureau de pneumonie, în accese de tusă înspăimîntătoare. Alţii, care urlau, erau potoliţi numai dacă li se picura, fără încetare, pe rană apă rece. Dar ora pansamentelor, mult aşteptată, aducea puţină alinare, aerisea paturile, destindea corpurile înţepenite din cauza şederii îndelungate în aceeaşi poziţie. Era, însă, şi ora cea mai temută, căci nu trecea o zi fără ca doctorul, cercetînd rănile, să nu constate, mîhnit, pe pielea vreunui nenorocit, puncte albăstrui, petele gangrenei cotropitoare. Operaţia avea loc a doua zi. Se tăia încă o bucată de picior sau de braţ ! Uneori gangrena se suia mai sus, bolnavul trebuia din nou operat, pînă i se ciuntea tot mădularul. Cînd se termina cu mădularul, venea omul întreg la rînd : cînd îi era trupul cotropit de petele palide ale tifosului, trebuia dus, clătinîndu-se pe picioare, beat, cu privirile pierdute, în sala osîndiţilor, unde se stingea cu carnea moartă şi duhnind a stîrv chiar înainte de agonie.

În fiecare seară, la întoarcere, Henriette răspundea la întrebările lui Jean, cu glasul întretăiat de aceeaşi emoţie :

— Vai, bieţii copii, bieţii copii !

Urmau amănuntele, care semănau între ele, despre chinurile zilnice ale acestui iad. Se amputase un umăr, se tăiase un picior, se rezecase un humerus. Dar gangrena sau infecţia purulentă avea să-i cruţe oare ? Sau mai fusese îngropat unul, cel mai adesea un francez, cîteodată un german. Rareori trecea o zi fără ca un coşciug,

făcut la repezeală din patru scînduri, să nu fie scos pe furiş de la ambulanţă, în amurg, însoţit de un singur infirmier, adesea chiar de o tînără infirmieră, ca omul să nu fie îngropat ca un cîine. În micul cimitir de la Remilly se săpaseră două şanţuri şi dormeau toţi, unii lîngă alţii, nemţii la stînga, francezii la dreapta, împăcaţi în pămînt.

Jean, fără să-i fi văzut vreodată, ajunsese să se intereseze de unii dintre răniţi. O întreba ce mai fac.

— Şi „Bietul copil" cum se mai simte astăzi ?

Era un tînăr ostaş voluntar din regimentul 5 de linie, care nu împlinise douăzeci de ani. Îi rămăsese porecla de „Bietul copil" fiindcă repeta într-una cuvintele acestea cînd vorbea despre el. Şi pentru că într-o zi l-au întrebat de ce-şi zice astfel, a răspuns că aşa îi spunea maică-sa. Era un biet copil, într-adevăr, deoarece se stingea, răpus de o pleurezie pricinuită de o rană pe care o primise în coasta dreaptă.

— O, drăguţul de el, spunea Henriette — care îl iubea ca o mamă — nu-i e bine, a tuşit toată ziua... Mi se rupe inima cînd îl aud.

— Dar Gutmann, ursul dumitale ? o mai întreba Jean, cu un surîs uşor. Ce zice doctorul, speră să-l mai scape ?

— Da, poate că va fi salvat. Dar suferă îngrozitor.

Cu toate că le era tare milă de el, nici unul nu putea să vorbească de Gutmann fără un fel de veselie duioasă. Cînd tînăra femeie intrase la ambulanţă, în prima zi, ea tresărise recunoscînd în soldatul bavarez pe omul cu barba şi cu părul roşu, cu ochii mari, albaştri, cu nasul mare şi pătrat, care o luase pe sus la Bazeilles, în timp ce bărbatul ei era împuşcat. Şi el o recunoscuse. Dar nu putea vorbi, deoarece un glonţ, intrat prin ceafă, îi retezase aproape jumătate din limbă. Două zile la rînd se dăduse înapoi, îngrozită, din faţa lui, cutremurată, fără să vrea, de un fior, cînd se apropia de patul lui, dar fusese cucerită de privirile desperate şi tare blajine cu care el o urmărea. Cum, nu mai era oare monstrul cu părul stropit de sînge, cu ochii holbaţi de furie, care o obseda cu amintirea-i îngrozitoare ? Trebuia să facă o

sforţare ca să-l regăsească, acum, în nenorocitul cu înfăţişarea aşa de cumsecade, atît de ascultător, deşi chinuit de suferinţe cumplite. Cazul lui rar, infirmitatea năprasnică înduioşase întreaga ambulanţă. Nu erau măcar siguri că-l chema Gutmann. Îl numeau aşa, pentru că singurul sunet pe care putea să-l pronunţe era un mîrîit de două silabe care aducea, oarecum, cu numele acesta. Încolo, bănuiau că era însurat şi că avea copii. Sigur că înţelegea cîteva cuvinte franţuzeşti, pentru că răspundea uneori cu o clătinare energică a capului. Căsătorit ? Da, da ! Copii ? Da, da ! Înduioşarea care-l cuprinsese într-o zi, cînd a văzut nişte făină, i-a făcut să presupună că, poate, fusese morar. Atîta tot. Pe unde i-o fi fost moara ? În ce sat îndepărtat al Bavariei plîngeau, acum, copiii şi soţia lui ? Avea să moară, oare, necunoscut, fără nume, lăsîndu-i pe ai săi, hăt departe, într-o aşteptare veşnică ?

— Astăzi — îi povesti într-o seară Henriette lui Jean — Gutmann mi-a trimis sărutări... Nu-i dau să bea, nu-i fac nici cel mai mic serviciu, fără să-l văd ducîndu-şi degetele la gură într-un gest de recunoştinţă înflăcărată... Nu e de rîs. E groaznic să fii astfel înmormîntat, înainte de timp...

Între-acestea, pe la sfîrşitul lui octombrie, Jean se simţi mai bine. Doctorul se învoi să-i scoată drenul, deşi tot mai era îngrijorat. Rana părea, totuşi, că se cicatrizează destul de repede. Convalescentul se şi sculă acum din pat, mergea timp de ceasuri întregi prin cameră sau se aşeza în faţa ferestrei, întristat de trecerea norilor. Pe urmă începu să se plictisească. Spunea că ar vrea să se ocupe şi el de ceva, să fie cumva de folos la fermă. Unul din păsurile lui tainice era problema banilor, deoarece îşi închipuia că cele două sute de franci fuseseră cheltuite de şase săptămîni încoace. Pentru ca moş Fouchard să se poarte bine cu el, trebuia deci ca Henriette să plătească. Gîndul acesta ajunsese chinuitor, nu îndrăznea să aibă o explicaţie cu ea şi simţi că i se luă o piatră de pe inimă cînd se învoiră să treacă drept al doilea argat, însărcinat, împreună cu Silvine, cu treburile gos-

podăreşti, în timp ce Prosper se ocupa de munca pămîntului.

Cu toată grozăvia timpurilor, o slugă în plus nu era de prisos în gospodăria lui moş Fouchard, căruia îi mergeau treburile din plin. În timp ce ţara întreagă gîfîia, sîngerînd din toate mădularele, el ştiuse să-şi extindă atît de mult afacerile de măcelar ambulant, încît acum tăia de trei şi de patru ori mai multe vite ca înainte. Mergea vorba că de la 31 august încoace făcuse afaceri straşnice cu prusacii. El, care în ziua de 30, cu puşca în mînă îşi apărase uşa de soldaţii din corpul 7, refuzînd să le vîndă măcar o coajă de pîine, strigîndu-le că a rămas cu casa goală, se făcuse negustor de toate cele, la 31, o dată cu apariţia primului soldat inamic ; dezgropase din pivniţe provizii grozave, aduse din văgăuni tainice, pe unde le ascunsese, turme întregi, nu glumă. Şi din ziua aceea ajunsese unul din cei mai mari furnizori de carne ai armatelor germane, uimindu-i pe toţi cu dibăcia lui de a-şi desface marfa şi de a-şi încasa paralele între două rechiziţii. Ceilalţi sufereau de pretenţiile uneori nesăbuite ale învingătorilor : el nu dăduse pînă acum nici o baniţă de făină, un hectolitru de vin, o halcă de bou fără să ia pe ele bani frumoşi, peşin. Toţi vorbeau în Remilly despre asta, spunînd că nu s-ar cădea din partea unui om care-şi pierduse fiul în război şi nici nu-i mai călca măcar pe la mormînt de care se îngrijea numai Silvine. Dar, cu toate acestea, era respectat pentru că se îmbogăţea, cînd cei mai şireţi rămîneau păgubaşi. Şi el, îndîrjit şi zeflemitor, ridica din umeri, mormăind :

— Eu sînt mai patriot decît ei toţi !... Păi patriot eşti, cînd le dai hrană prusacilor degeaba, cu nemiluita ? Eu îi pun să plătească tot... Las c-o să vedem noi mai tîrziu.

Încă de a doua zi Jean stătu prea mult în picioare şi temerile neexprimate ale doctorului se adeveriră : rana se redeschise, piciorul se umflă foarte tare şi pacientul fu nevoit să se aşeze iar în pat. Dalichamp sfîrşi prin a bănui că se mai găsea înăuntru o aşchie de os pe care

eforturile din ultimele două zile o făcuse să se desprindă. O căută și avu norocul s-o extragă. Dar extragerea nu rămase fără urmări : Jean fu iarăși istovit de o febră puternică. Niciodată nu mai căzuse într-o stare de slăbiciune ca asta. Și Henriette își luă din nou locul de paznică devotată, în odaia pe care iarna o făcea atît de tristă și de rece. Era în primele zile de noiembrie. Vîntul dinspre răsărit adusese primii fulgi de zăpadă și era tare frig între cei patru pereți goi, pe lespezile goale. În lipsa unei sobe de cărămidă, se hotărîră să pună una de tablă, al cărei duduit le mai însenina puțin singurătatea.

Zilele se scurgeau monotone și prima săptămînă după redeschiderea rănii fu cu siguranță pentru Jean și pentru Henriette cea mai tristă din lunga lor intimitate forțată. Oare nu avea să înceteze o dată suferința ? Pericolul avea să se ivească iar ? Nu le mai rămînea nici o nădejde de a pune o dată capăt atîtor necazuri ? Gîndul lor zbura mereu către Maurice, de la care nu mai aveau vești. Li se spunea că alții primeau scrisori, mici bilețele, trimise prin porumbei călători. Fără îndoială, glontul vreunui neamț omorîse, în zboru-i pe sub bolta liberă a slăvii, porumbelul care le aducea lor bucuria și dragostea. Toate păreau că fug, se sting, dispar, în vifornița iernii timpurii. Știrile de pe cîmpul de luptă nu ajungeau la ei decît cu mari întîrzieri. Puținele ziare pe care le aducea doctorul Dalichamp apăruseră cu o săptămînă înainte. Tot ce nu știau, tot ce ghiceau, lungul vaiet de moarte pe care, totuși, îl auzeau în liniștea cîmpiei, în jurul fermei, — toate intrau în urzeala tristeții lor.

Într-o dimineață doctorul sosi foarte agitat, cu mîinile tremurătoare. Scoase din buzunar un ziar belgian și-l aruncă pe pat, strigînd :

— Ah, prieteni, s-a zis cu Franța. Ne-a trădat Bazaine !

Jean, care stătea rezemat pe două perne, picotind, se deșteptă.

— Cum, a trădat ?

— Da, a predat Metzul și armata. Lovitura de la Sedan se repetă și, de data aceasta, este în joc tot ce-a mai rămas din trupul și din sîngele țării noastre.

Apoi, luînd din nou ziarul, citi :

— O sută cincizeci de mii de prizonieri, o sută cincizeci și trei de stindarde și drapele, cinci sute patruzeci și unu de tunuri de cîmp, șaptezeci și șase de mitraliere, opt sute de tunuri de fortăreață, trei sute de mii de puști, două mii de căruțe militare, material pentru optzeci și cinci de baterii...

Și doctorul continuă, dînd amănunte : mareșalul Bazaine, închis în Metz cu armata, redus la neputință, nefăcînd nici un efort să rupă cercul de fier care-l strîngea ; legăturile lui neîntrerupte cu prințul Frederic-Carol ; combinațiile lui politice suspecte și șovăitoare ; ambiția lui de a juca un rol hotărîtor, pe care părea că nici el nu-l știa precis ; apoi toată complicația tratativelor, trimiterea de soli suspecți și mincinoși la domnul de Bismarck, la regele Wilhelm, la împărăteasa regentă, care pînă la urmă nu mai voia să trateze cu inamicul, pe baza unei cedări de teritoriu ; și catastrofa de neînlăturat. Soarta care își desăvîrșea opera ; foametea care izbucnise în Metz ; capitularea forțată ; comandanții și soldații siliți să primească asprele condiții ale învingătorilor. Franța nu mai avea armată...

— Dumnezeii mă-si ! înjură printre dinți Jean, care nu înțelegea tot, dar pentru care Bazaine rămăsese pînă atunci un mare comandant, singurul salvator cu putință. Păi cum așa, ce-o să ne facem ? Ce s-o alege de cei de la Paris ?

Doctorul tocmai trecea la veștile de la Paris, care erau dezastruoase. Observă că ziarul purta data de 5 noiembrie. Metzul fusese predat la 27 octombrie, dar vestea ajunsese la Paris abia la 30. După înfrîngerile suferite pînă atunci la Chevilly, la Bagneux și la Malmaison, după lupta dată la Bourget și după pierderea lui, vestea aceasta căzu ca un trăsnet în rîndurile populației desperate, revoltată de slăbiciunea și neputința guvernului Apărării Naționale. De aceea, a doua zi, la 31 oc-

tombrie, începuse să clocotească răzmerița. O mulțime imensă se îmbulzea în piața primăriei, năvălind pe săli, făcîndu-i prizonieri pe membrii guvernului, eliberați în cele din urmă de garda națională, de teama biruinței revoluționarilor care cereau Comuna. Şi ziarul belgian încheia cu aprecierile cele mai jignitoare pentru marele Paris, sfîşiat de războiul civil în momentul cînd inamicul era la porțile lui. Nu era asta oare destrămarea din urmă, băltoaca de noroi şi de sînge în care avea să se năruie o lume?

— E foarte adevărat, murmură Jean, palid de tot. Nu-i vreme de harță cînd prusacii sînt la doi paşi!

Henriette, care nu spusese nimic pînă atunci, ferindu-se să se pronunțe în treburile politice, nu-şi putu reține un strigăt, cu gîndul la fratele ei.

— Doamne Dumnezeule, de nu s-ar amesteca şi Maurice, care se aprinde atît de uşor, în toate bazaconiile astea!

Urmară cîteva clipe de tăcere şi doctorul, un patriot înflăcărat, reluă:

— Nu-i nimic, dacă nu mai sînt ostaşi, vor creşte alții! S-a predat Metzul, poate să se predea pînă şi Parisul, dar Franța va dăinui mai departe... Da, rădăcinile sînt tefere, cum spun țăranii noştri şi, oricît, nu vom pieri!

Dar vedeai cît de colo că încearcă să-şi dea curaj. Vorbi de noua armată care se înjgheba pe Loira şi primise botezul focului înspre Arthenay, în condiții cam vitrege, dar care avea să se oţelească şi să vină în ajutorul Parisului. Era înflăcărat mai ales de proclamațiile lui Gambetta, care plecase din Paris în balon, la 7 octombrie, şi se instalase încă de-a doua zi la Tours, de unde chema la luptă pe toți cetățenii, vorbind într-un grai aşa de bărbătesc şi de înțelept totodată, încît țara întreagă se dăruia acestei dictaturi a salvării obşteşti. Şi nu era oare vorba să se alcătuiască o altă armată în nord, alta în răsăritul țării, să se scoată ostaşii din pămînt din iarbă verde, numai prin puterea credinței? Asta însemna trezirea provinciei, voința nestăvilită de

a făuri tot ce era de trebuință, de a lupta pînă la ultimul ban și pînă la ultima picătură de sînge.

— Haida de ! — încheie doctorul, sculîndu-se să plece — adesea am socotit că nu mai scapă unii bolnavi, care după opt zile aveau să fie teferi.

Jean zîmbi.

— Domnule doctor, vindecă-mă repede, ca să mă pot duce iar la datorie.

Cu toate acestea și Henriette și el rămaseră cu sufletul cotropit de tristețe din cauza acestor vești rele. Chiar în seara aceea s-a pornit viscolul și, a doua zi, cînd Henriette, tremurînd de frig, se întoarse de la ambulanță, îi spuse că murise Gutmann. Frigul cumplit îi secera pe răniți, golind șirurile de paturi. Sărmanul mut, cu limba amputată, horcăise două zile în șir. În timpul ultimelor ceasuri de viață ea rămăsese la căpătîiul lui, căci o implorase din priviri. Îi vorbea din ochii înlăcrămați, îi spunea, poate, adevăratul lui nume, numele satului îndepărtat în care îl așteptau nevasta și copiii. Și se stinsese necunoscut, trimițîndu-i cu degete tremurînde o ultimă sărutare, în semn de mulțumire pentru bunătatea cu care-l îngrijise. Numai ea îl însoțise la cimitir, unde pămîntul înghețat, pămîntul străin și greu căzu cu zgomot înăbușit peste coșciugul de brad, o dată cu bulgării mari de zăpadă.

Apoi, și a doua zi, Henriette spuse la întoarcere :

— „Bietul copil“ a murit !

De mila acestuia, era cu ochii plini de lacrimi.

— Dacă l-ai fi văzut, în agonie ! Mă striga : Mamă ! Mamă ! și întindea spre mine cu atîta dragoste brațele, încît a trebuit să-l iau pe genunchi. O, nenorocitul, îl slăbise atît de mult suferința, că nu era mai greu ca un copilaș... Și l-am legănat ca să moară mulțumit, da, l-am legănat, eu, pe care mă numea mama lui, eu, care nu eram mai mare ca el decît cu cîțiva ani... Plîngea, iar eu nu mă puteam stăpîni să nu izbucnesc în plîns, și, uite, mai plîng și acum...

Se înăbușea. Trebui să se întrerupă.

— Cînd a murit, a murmurat de mai multe ori cuvintele cu care se poreclise: „Bietul copil, bietul copil..." Oh, da, sigur, sînt nişte bieţi copii toţi flăcăii ăştia de treabă, unii chiar atît de tineri, cu mădularele schilodite de războiul vostru crîncen, şi chinuindu-se atît, pînă ajung să zacă în pămînt!

Acum, în fiecare zi, Henriette se întorcea la fel de cutremurată de vreo agonie şi suferinţa altora îi apropia şi mai mult în ceasurile posomorîte pe care le trăiau atît de însîngeraţi, în tainiţa acelei odăi mari şi liniştite. Erau ceasuri tare plăcute, totuşi, căci între inimile lor, care învăţaseră, treptat, să se cunoască, se ivise dragostea, o dragoste pe care ei o credeau frăţească. El, cu mintea lui atît de chibzuită, se înălţase în intimitatea lor necontenită şi ea, văzîndu-l aşa de bun şi de înzestrat cu judecată, nici nu se mai gîndea că e un biet ţăran, care, pînă să ajungă ostaş, ţinuse coarnele plugului. Se înţelegeau foarte bine, formînd o pereche minunată, cum spunea Silvine, cu zîmbetul ei grav. De altfel, nu se ivise între ei nici o situaţie stingheritoare: ea continua să-i îngrijească piciorul, fără ca privirile lor limpezi să fie întunecate de altceva. Mereu în negru, în hainele ei de văduvă, Henriette parcă nici nu mai era femeie.

Totuşi, Jean, în timpul lungilor după-amiezi cînd rămînea singur, nu-şi putea lua gîndul de la ea. Simţea pentru dînsa o recunoştinţă neţărmurită, nu fel de respect pios, care l-ar fi făcut să înlăture, ca o pîngărire, orice gînd de dragoste. Şi, totuşi, îşi spunea că dacă ar fi avut o soţie ca ea, atît de drăgăstoasă, atît de blajină, şi de harnică, viaţa i s-ar fi părut un rai. Nenorocirea lui, anii amărîţi pe care-i petrecuse la Rognes, dezastrul căsniciei, moartea năprasnică a soţiei lui, tot trecutul acesta îi venea în minte ca o nostalgie după desmierdări, cu speranţa nelămurită, abia mijită de a-şi mai încerca o dată norocul. Închidea ochii şi aţipea. Şi parcă se vedea nedesluşit la Remilly, însurat din nou, şi stăpîn pe o ţarină care-i ajungea să hrănească un cămin de oameni de treabă, fără ambiţii. Dar toate acestea erau

atît de șterse, încît nici nu existau și, sigur, nu vor exista niciodată. Nu se mai credea în stare decît de prietenie. O iubea, astfel, pe Henriette numai pentru că Maurice îi era ca un frate. Apoi visul acesta nelămurit al căsătoriei ajunse ca o mîngîiere, ca una din acele închipuiri pe care le știi de nerealizat și cu care te mai alini în ceasurile de întristare.

Henriettei nici prin gînd nu-i trecea așa ceva. După drama fioroasă de la Bazeilles, inima ei rămăsese sfîșiată. Și dacă pătrundea în ea vreo alinare, vreo dragoste nouă, asta se întîmpla fără ca ea să-și dea seama, aidoma dibuirilor unei semințe care încolțește, fără ca frămîntarea tainică să fie dată în vileag prin ceva. Nu-și dădea seama nici măcar de plăcerea pe care o simțea stînd ceasuri întregi lîngă patul lui Jean, citindu-i ziarele acelea ce nu le aduceau, totuși, decît mîhniri. Niciodată mîna ei, întîlnind-o pe a lui, nu se încălzise cîtuși de puțin; niciodată ideea viitorului n-o făcuse să viseze, cu dorința de a mai fi iar iubită. Totuși, nu uita de toate necazurile și nu se simțea mîngîiată decît în camera aceasta. Cînd se găsea acolo, trebăluind, harnică și blajină, — inima i se liniștea, îi părea că fratesău se va întoarce în curînd, că toate vor merge strună, că vor ajunge să fie cu toții fericiți și nu se vor mai părăsi. Și ea vorbea despre asta fără tulburare, atît de firești i se păreau toate, fără să-i dea în gînd să se întrebe mai mult în dăruirea neprihănită și neștiută a inimii ei întregi.

Dar într-o după-amiază, pe cînd se ducea la ambulanță, spaima care o îngheță cînd văzu în bucătărie un căpitan prusac și alți doi ofițeri, o făcu să înțeleagă marea dragoste pe care o nutrea pentru Jean. Fără îndoială, oamenii ăștia aflaseră de existența unui rănit la fermă și veniseră după el. Asta însemna plecarea lui inevitabilă și captivitatea în Germania, în bezna vreunei fortărețe. Ascultă, tremurînd, cu sufletul la gură.

Căpitanul, un bărbat rotofei, care vorbea franțuzește, îl muștruluia strașnic pe moș Fouchard.

— Nu se mai poate. Îţi baţi joc de noi... Am venit chiar eu să-ţi pun în vedere că, dacă se mai repetă, o să te fac răspunzător. Da, voi şti să iau măsuri !

Foarte liniştit, bătrînul se prefăcea că este încremenit, bălăbănindu-şi mîinile ca şi cum n-ar fi înţeles.

— Ce tot spuneţi, domnule, ce tot spuneţi ?

— O, nu-mi mai împuia urechile ! Ştii foarte bine că cele trei vaci pe care ni le-ai vîndut duminică aveau carnea putredă... Putredă complet, de la vite bolnave, moarte de vreo boală infecţioasă, căci mi-au otrăvit oamenii. Doi dintre ei or fi şi murit pînă acum.

Dintr-o dată, Fouchard făcu pe revoltatul, pe omul indignat.

— Vacile mele, carne putredă ? Ce carne frumoasă aveau, s-o dai unei lăuze, să prindă putere !

Şi se boci, se bătu cu pumnii în piept, strigă că este om cinstit, că mai bine şi-ar tăia din trup, decît să vîndă carne stricată. De treizeci de ani îl ştie lumea şi nu e unul care să spună că a fost înşelat la cîntar sau la calitatea mărfii.

— Erau sănătoase cum mă vezi şi te văd, domnule, şi dacă soldaţii dumneavoastră au avut dureri de burtă, or fi avut pentru că au mîncat prea mult. Afară de cazul cînd vreo mînă criminală n-o fi pus vreo otravă în marmită...

Îl năucea astfel cu un puhoi de vorbe, de ipoteze atît de absurde, încît căpitanul, scos din fire, i-o reteză scurt.

— Destul ! Ţi-am pus în vedere. Ia seama !... Şi mai e ceva. Vă bănuim pe toţi din satul ăsta că primiţi cu braţele deschise pe partizanii din pădurea de la Dieulet, care ne-au omorît şi alaltăieri o santinelă... Auziţi, băgaţi bine de seamă !

După plecarea prusacilor moş Fouchard ridică din umeri, cu un rînjet de dispreţ nesfîrşit. Păi sigur că le vindea mortăciuni. Numai cu de-astea îi ghiftuia ! Toate stîrvurile pe care i le aduceau ţăranii, moarte de boală sau găsite prin şanţuri, nu erau oare bune pentru ticăloşii ăştia ?

Făcu cu ochiul şi spuse, în şoaptă, cu un aer de triumf zeflemitor, întorcîndu-se către Henriette, care se liniştise :

— Păi spune şi tu, fetico ! Cînd te gîndeşti că tot mai sînt oameni care mă ponegresc că n-aş fi patriot !... Nu ? N-au decît să facă şi ei la fel, să-i îndoape cu mortăciuni şi să le umfle gologanii... Nu-s eu patriot ! Dar, pentru Dumnezeu, eu am ucis cu vacile mele bolnave mai mulţi decît au omorît atîţia soldaţi cu puştile lor !

Cînd află toată tărăşenia Jean căzu, totuşi, pe gînduri. Dacă autorităţile germane bănuiau că locuitorii din Remilly îi primeau pe partizanii din pădurea de la Dieulet, puteau dintr-un moment într-altul să facă percheziţii şi să-l descopere. Nu se putea împăca cu gîndul că ar putea să-şi bage gazdele la apă, sau să pricinuiască Henriettei fie şi cea mai neînsemnată supărare. Dar ea îl rugă fierbinte şi îl convinse să mai rămînă cîteva zile, căci rana i se cicatrizase cu încetul şi el nu avea picioare atît de zdravene ca să se întoarcă la vreunul din regimentele aflate în luptă, în nord sau pe Loire.

Şi atunci, pînă pe la mijlocul lui decembrie, s-au scurs zilele cele mai friguroase, cele mai amărîte din sihăstria lor. Frigul ajunsese atît de năprasnic, încît soba nu mai reuşea să încălzească încăperea aceea mare şi goală. Cînd priveau pe fereastră zăpada groasă care acoperea pămîntul, se gîndeau la Maurice, înmormîntat, acolo, în Parisul îngheţat şi mort, despre care nu mai aveau nici o veste sigură. Mereu îşi puneau aceleaşi întrebări. Ce făcea ? De ce nu dădea nici un semn de viaţă ? Nu îndrăzneau să-şi mărturisească temerile îngrozitoare : poate fusese rănit, poate era bolnav, poate chiar murise. Puţinele informaţii vagi care ajungeau pînă la ei prin ziare nu erau menite să-i liniştească. După pretinsele ieşiri fericite, mereu dezminţite, se răspîndise zvonul despre o mare victorie, cîştigată la 2 decembrie, la Champigny, de generalul Ducrot ; dar aflară apoi că a doua zi, părăsind poziţiile cucerite, Ducrot fusese nevoit să treacă Marna înapoi. Din clipă în clipă Parisul era sugrumat cu o legătură tot mai strînsă. Începuse foametea.

După blocarea cornutelor se blocară cartofii ; gazul aerian nu se mai dădea particularilor. Curînd după aceea străzile întunecate fură brăzdate de traiectoriile roșii ale obuzelor. Și ei doi nu se mai încălzeau, nu mai mîncau, fără să fie obsedați de imaginea lui Maurice și a celor două milioane de suflete închise în acest mormînt uriaș.

Din toate părțile, de altfel, din nord, ca și din centru, veștile se înrăutățeau. În nord, corpul 22 de armată, alcătuit din gărzile mobile, din companii de la depozite, din soldați și ofițeri scăpați din dezastrele de la Sedan și Metz, trebuiseră să părăsească orașul Amiens, pentru a se retrage în spre Arras ; și, la rîndul lui, Rouenul căzuse în mîinile inamicului, fără ca pumnul de oameni, risipiți, demoralizați, să-l fi apărat serios. În centru, victoria de la Coulmiers, obținută la 3 noiembrie de armata de pe Loire, făcuse să încolțească în suflete speranțe mari : reocuparea Orleansului, izgonirea bavarezilor, înaintarea spre Étampes și eliberarea apropiată a Parisului. Dar, la 5 decembrie, prințul Frederic-Carol cucerea din nou Orleansul, tăia în două armata Loirei, din care două corpuri se retrăgeau spre Vierzon și Bourges, în timp ce alte două, sub comanda generalului Chanzy, se dădea înapoi pînă la Mans, într-o retragere eroică, ce dură o săptămînă întreagă cu marșuri și lupte. Prusacii erau peste tot, la Dijon și la Dieppe, la Mans și la Vierzon. Apoi, mai în fiecare dimineață, se auzea zarva îndepărtată a vreunui oraș întărit, care capitula sub grindina de obuze. La 28 septembrie căzuse Strassbourgul după patruzeci și șase de zile de asediu și treizeci și șapte de zile de bombardament, cu zidurile sfărîmate, cu monumentele ciuruite de mai bine de două sute de mii de proiectile. Citadela Laonului sărise în aer. Toul se predase. Urma apoi un șir întunecat : Soissonsul, cu o sută douăzeci și opt de tunuri, Verdunul cu o sută treizeci și șase, Neufbrisach, cu o sută, La Fère cu șaptezeci și Montmédy cu șaizeci și cinci. Thionvilleul era în flăcări, Phalsbourgul își deschise porțile numai după douăsprezece săptămîni de rezistență înverșunată. Părea că

Franța întreagă ardea și se prăbușea, în larma bubuitului turbat al tunurilor.

Într-o dimineață, cînd Jean ținea să plece cu tot dinadinsul, Henriette îl apucă de mîini și îl opri, strîngîndu-l deznădăjduită.

— Nu, nu! Te rog din tot sufletul, nu mă lăsa singură... Ești prea slab. Mai așteaptă cîteva zile, numai cîteva zile... Îți promit că te voi lăsa să pleci, cînd doctorul va spune că ești destul de zdravăn ca să te întorci la luptă.

V

În seara aceea friguroasă de decembrie, Silvine şi Prosper rămăseseră singuri cu Charlot, în bucătăria cea mare a fermei. Ea cosea, iar el se apucase să-şi facă un bici frumos. Era ceasul şapte. Cinaseră pe la şase, fără să-l mai aştepte pe moş Fouchard, care întîrziase, pesemne, la Raucourt, unde era nevoie de carne ; iar Henriette, care era de gardă la ambulanţă în noaptea aceea, plecase, spunînd Silvinei să nu se culce pînă nu se duce să umple cu cărbuni soba lui Jean.

Afară, cerul părea grozav de negru, în contrast cu zăpada albă. Nu venea nici un zgomot din satul parcă înmormîntat ; în odaie se auzea numai cuţitul lui Prosper, care se străduia să împodobească codiriştea de corn a biciului cu romburi şi înflorituri. Din cînd în cînd se oprea şi se uita la Charlot, al cărui cap mare, bălai, moţăia, cuprins de somn. Copilul, adormind în sfîrşit, păru că tăcerea se făcuse şi mai mare. Încet, mama dăduse la o parte lumînarea, ca să nu-l supere pe micuţ lumina, apoi, văzîndu-şi mai departe de cusut, se pierduse în visare.

Abia atunci se hotărî Prosper, după o ultimă şovăială:

— Uite ce, Silvine, am să-ţi spun ceva... Da, am aşteptat să fiu singur cu dumneata...

Ea ridică ochii, cuprinsă de pe acum de îngrijorare.

— Iată despre ce e vorba... Iartă-mă că te fac să suferi, dar e mai bine să știi dinainte. Azi dimineață, la colțul bisericii din Remilly, l-am văzut pe Goliath, cum te văd și mă vezi, l-am văzut bine, așa că nu mai încape nici o îndoială !

Ea se îngălbeni, mîinile începură să-i tremure și nu mai găsi altceva să îngaime decît o tînguire înăbușită.

— Doamne, Dumnezeule !

Prosper continuă cu fraze chibzuite, îi povesti ce aflase în timpul zilei, descusînd pe unii și pe alții. Nimeni nu se mai îndoia că Goliath era un spion, care se oploșise pe vremuri în ținutul lor, ca să-i cunoască drumurile, posibilitățile materiale și pînă și cele mai neînsemnate trăsături.

Își aminteau de șederea lui la ferma lui moș Fouchard, de chipul neașteptat în care plecase, de învîrtelile pe care le mai făcuse pe urmă, pe lîngă Beaumont și Raucourt. Și acum, uite că se întorsese iar, cu o situație dubioasă la comandamentul din Sedan, cutreerînd din nou satele, ca și cum ar fi fost însărcinat să denunțe pe unii, să impună pe alții la contribuții mari, să vegheze asupra bunei funcționări a rechizițiilor care-i copleșeau pe locuitori. În dimineața aceea băgase groaza în Remilly, cu ocazia unei livrări de făină, prea înceată și cu lipsuri.

— Te-am prevenit, încheie Prosper. Știi va să zică ce ai de făcut, cînd o să vină aici...

Ea îl întrerupse cu un strigăt de groază.

— Crezi că va veni ?

— Ba bine că nu ! E și de așteptat... Ar trebui să fie lipsit de curiozitate, căci nu l-a văzut niciodată pe băiețel, cu toate că știe de el. Și unde mai pui că ești și dumneata la mijloc, tot frumușică, și va căuta să te revadă.

Dar ea îl opri cu un gest rugător. Deșteptat de zgomot, Charlot ridicase capul. Cu ochii în gol, ca trezit dintr-un vis, copilul își aminti de ocara învățată de la

un poznaş din sat şi spuse cu mutra lui serioasă de omuleţ de trei ani :

— Porcii de prusaci !

Mama lui îl luă înnebunită în braţe şi-l aşeză pe genunchi. Ah, biata făptură, bucuria şi deznădejdea ei ! îl iubea din tot sufletul şi nu putea să se uite la el fără să izbucnească în plîns. Era carne din carnea ei şi i se rupea inima auzindu-i pe ştrengarii de seama lui cum îl strigau cu răutate „Prusacul" cînd se jucau împreună pe drum.

Îl sărută de parcă ar fi vrut să-i strivească cuvintele în gură.

— Cine te-a învăţat vorbele astea urîte ? Nu trebuie să le mai spui, dragul meu, că nu e voie.

Atunci Charlot încăpăţînat, cum sînt copii, şi nemaiputînd să-şi ţie rîsul, se grăbi să înceapă iar :

— Porcii de prusaci !

Apoi, văzînd că mămica lui izbucneşte în lacrimi, începu şi el să plîngă, atîrnat de gîtul ei. Doamne, ce nouă nenorocire o mai pîndea ? Nu-i era destul că pierduse, o dată cu Honoré, singura speranţă a vieţii ei, chezăşia uitării şi a fericirii ? Trebuia ca celălalt să învie, să pună vîrf nenorocirii ei.

— Hai — rosti ea — vino să te culci, dragul mamei ! Eu tot te iubesc ; tu n-ai de unde să ştii cît mă faci să sufăr.

Şi îl lăsă o clipă singur pe Prosper, care, ca să n-o stînjenească uitîndu-se la ea, se prefăcuse că se apucă din nou să încrusteze cu grijă codiriştea biciului.

Dar, mai înainte de a-l duce la culcare pe Charlot, Silvine trecea de obicei cu el pe la Jean, cu care copilul era prieten la toartă, ca să-i spună noapte bună. Dar cînd intră, cu lumînarea în mînă, îl zări pe rănit aşezat pe marginea patului cu ochii mari deschişi, pironiţi în beznă. Ia te uită că nu dormea ! Zău că nu dormea ! Visa cu ochii deschişi la tot felul de lucruri, singur în liniştea nopţii de iarnă. Şi în timp ce ea îi umplea soba cu cărbuni, el se jucă puţin cu Charlot, care se dădea de-a dura prin pat, ca un pisoi. Ştia povestea Silvinei,

și ținea prietenește la fata asta inimoasă și supusă, care trecuse printr-o nenorocire atît de mare, rămînînd îndoliată după singurul bărbat pe care îl iubise cu adevărat și nemaiavînd pe lume altă mîngîiere decît bietul copilaș a cărui venire pe lume o chinuia mereu. De aceea, după ce ticsise bine soba, cînd ea se apropie să-și ia copilul în brațe, el observă, văzîndu-i ochii roșii, că plînsese. Cum, iar o supăraseră ? Dar ea nu vru să răspundă. O să-i spună ea mai tîrziu, dacă va mai fi nevoie. Hei, Doamne ! Oare ce mai era viața pentru ea, acum, decît un lanț de necazuri ?

Și Silvine pleca tocmai cu Charlot, cînd un zgomot de pași și de voci se auzi în curtea fermei. Jean, surprins, asculta.

— Ce să fie ? Nu e moș Fouchard care se întoarce de la drum, că n-am auzit roțile căruței.

Din fundul odăii lui retrase, ajunsese să-și dea astfel seama de viața lăuntrică a fermei, ale cărei zgomote, chiar și cele mai neînsemnate, îi ajunseseră familiare.

— Ah, da, sînt oamenii aceia, partizanii din pădurea de la Dieulet, care vin după provizii.

— Repede ! murmură Silvine, plecînd și lăsîndu-l iar în beznă. Trebuie să mă grăbesc, ca să le dau pîinea.

Într-adevăr, îi auzea bătînd cu pumnii în ușa bucătăriei. Prosper, necăjit că rămăsese singur, șovăia, sta de vorbă cu ei prin ușă. Cînd nu era stăpînul acasă, nu-i prea plăcea să le deschidă, căci se temea să nu facă stricăciuni, pentru care bătrînul l-ar fi tras la răspundere. Dar avu norocul ca tocmai în clipa aceea căruța lui moș Fouchard să coboare pe drumul în pantă, în trapul înăbușit de zăpadă al calului. Și îi primi chiar bătrînul.

— Ah, bine ! Sînteți voi trei... Ce-mi aduceți în roaba aia ?

Sambuc, slab, prăpădit, ca un tîlhar, încotoșmănit cu o flanelă de lînă albastră, prea largă pentru el, nici nu-l auzi, scos din sărite de Prosper, preacinstitul său frate, cum îi zicea el, care abia se hotărîse să deschidă ușa.

— Ia ascultă mă, nu cumva crezi că sîntem nişte milogi, de ne ţii afară pe o vreme afurisită ca asta ?

Dar în timp ce Prosper, foarte liniştit, ridicînd din umeri fără să răspundă, ducea la adăpost calul şi căruţa, moş Fouchard intră iar în vorbă, aplecîndu-se peste roabă.

— Care va să zică îmi aduceţi două mortăciuni de oi... Noroc că e frig, că n-am putea să stăm lîngă ele de duhoare.

Cabasse şi Ducat, cei doi gealaţi ai lui Sambuc, care-l însoţeau în toate expediţiile, protestară.

— Oh — spuse primul cu voiciunea lui gălăgioasă de provenţal — sînt doar de trei zile... Şi-au dat ortul la conacul Raffinilor, unde a dat molima în vite.

— *Procumbit humi bos*[1], declară celălalt, un fost portărel, care ajunsese pe aici din pricina gustului său prea pronunţat pentru fetiţe şi căruia îi plăcea să dea citate în latineşte.

Clătinînd din cap, moş Fouchard continua să deprecieze marfa, pe care se prefăcea că o găseşte prea veche. Şi încheie, intrînd în bucătărie împreună cu cei trei bărbaţi :

— Ce mai tura-vura, o să trebuiască să se mulţumească şi cu asta... Cade tocmai bine, pentru că la Raucourt nu mai au nici o costiţă măcar. Cînd ţi-e foame, nu-i aşa, mănînci de toate.

Şi, încîntat în cugetul său, chemă pe Silvine, care tocmai culcase pe Charlot.

— Adu-ne pahare, să bem o leacă pentru coliva lui Bismarck.

Fouchard păstra astfel bune legături cu partizanii din pădurea de la Dieulet, care de aproape trei luni ieşeau în amurg din desişurile lor de nepătruns, cutreerau drumurile, omorau şi jefuiau pe prusacii pe care-i puteau surprinde, se abăteau şi asupra gospodăriilor şi-i prădau pe ţărani, cînd le lipsea vînatul inamic. Ajunseseră spaima satelor, cu atît mai mult cu cît pentru fiecare

---

[1] Boul cade la pămînt (n. r.).

convoi atacat, pentru fiecare sentinelă omorîtă, autoritățile germane se răzbunau pe tîrgurile vecine pe care le învinovățeau de înțelegere cu partizanii, le pedepseau cu amenzi, luîndu-le primarii prizonieri și pîrjolind colibele. Și dacă țăranii nu-l trădau pe Sambuc și banda lui, cu toate că ar fi vrut-o cu tot dinadinsul, asta se datora numai fricii de a nu se pomeni cu vreun glonț, la o cotitură de drum, în cazul cînd bandiții ar fi scăpat teferi.

Numai lui Fouchard îi trecuse prin cap ideea năstrușnică de a face comerț cu ei. Cutreerînd ținutul în lung și în lat și cunoscînd deopotrivă coclaurile și grajdurile, partizanii ajunseseră furnizorii lui de vite moarte. Nu murea bou sau oaie pe o rază de trei leghe în jur, fără ca ei să nu vină noaptea să-i ridice leșul și să i-l aducă bătrînului. Și el le plătea cu merinde, cu pîine mai ales, cu cuptoare întregi de pîine pe care Silvine le cocea pentru ei. De altfel, chiar dacă nu-i erau de loc dragi, moșul avea totuși o admirație tainică pentru partizani, pușlamalele astea pricepute cu care își făcea interesul fără să se sinchisească de lume. Și, cu toate că făcea avere de pe urma afacerilor lui cu prusacii, rîdea în sinea lui, cu un rîs de sălbatic, cînd afla că s-a mai găsit unul cu gîtul tăiat pe marginea drumului.

— În sănătatea voastră ! spuse el ciocnind cu cei trei gealați.

Apoi, ștergîndu-și buzele cu dosul mîinii, adăugă :

— Ei, nu-i așa ? Au cam făcut tărăboi nemții pentru cei doi ulani pe care i-au găsit fără scăfîrlii, lîngă Villecourt... Știți că Villecourt arde de ieri. E o pedeapsă, cum spun ei, pe care au dat-o satului pentru că v-a primit... Trebuie să fiți cu ochii în patru, nu-i așa ? Și să nu vă mai întoarceți prea curînd. O să vă aducem noi pîinea.

Sambuc rînjea cumplit, ridicînd din umeri. Ei, aşi ! Să poftească prusacii, dacă le dă mîna ! Și deodată se supără și izbi cu pumnul în masă.

— Hei, ulanii ca ulanii, dar cu celălalt aș vrea eu să stau la taifas între patru ochi, știi cu care, nu-i așa ?

Cu spionul ăla care a fost cu simbrie la dumneata... Dumnezeii mamei lui astăzi şi mîine!

— Goliath, spuse moş Fouchard.

Înmărmurită, Silvine, care începuse din nou să coase, se opri, ascultînd.

— Aha! Goliath! Tîlharul! cunoaşte pădurea Dieulet cum îmi cunosc eu buzunarele şi e în stare să pună mîna pe noi, într-o bună zi, cu atît mai mult cu cît s-a şi lăudat astăzi, la hotelul „Croix de Malte", c-o să ne facă de petrecanie în mai puţin de opt zile... Un ticălos care, cu siguranţă, i-a condus pe bavarezi, în ajunul bătăliei de la Beaumont, nu-i aşa, măi?

— E adevărat ca lumina lumînării astea! întări Cabasse.

— *Per amica silentia lunae* [1], adăugă Ducat, ale cărui citate o mai luau razna cîteodată.

Dar Sambuc, cu o nouă izbitură de pumn, zgudui masa.

— L-am judecat şi l-am osîndit, tîlharul!... Dacă aflaţi cîndva pe unde trebuie să treacă, daţi-mi de ştire şi căpăţîna lui o s-o ia după scăfîrliile ulanilor, în Meusa, dumnezeii mamei lui! Pun mîna în foc!

Urmă o tăcere. Silvine îi privea cu ochii aţintiţi, foarte palidă.

— Toate astea sînt lucruri despre care nu trebuie să se audă, spuse cu prudenţă moş Fouchard. În sănătatea voastră şi noapte bună!

Terminară şi sticla a doua. Prosper, întorcîndu-se de la grajd, dădu o mînă de ajutor, ca să se încarce de-a curmezişul roabei, în locul celor două oi moarte, pîinile pe care Silvine le pusese într-un sac. Dar el nici nu răspunse măcar, ci întoarse spatele, cînd fratele lui şi ceilalţi doi plecară, dispărură cu roaba, în zăpadă, spunînd de mai multe ori:

— Noapte bună şi să ne vedem cu bine!

A doua zi, după prînz, pe cînd moş Fouchard era singur, îl văzu intrînd pe Goliath, în persoană, voinic,

---

[1] În tăcerea însoţitoare a lunii (n. r.).

rotofei, cu faţa rumenă şi cu un zîmbet liniştit. Chiar dacă tresări, văzîndu-l aşa, pe neaşteptate, nu-şi trădă emoţia. Clipi des din pleoape, în timp ce Goliath înaintă şi îi strînse cu străşnicie mîna.

— Bună ziua, moş Fouchard.

Numai atunci păru a-l recunoaşte.

— A, tu erai, băiete... Oh, te-ai făcut şi mai voinic! Cît eşti de gras!

Şi, măsurîndu-l cu privirea, îl văzu îmbrăcat cu un fel de manta de postav gros, albastru, pe cap cu o caschetă din aceeaşi stofă; avea o înfăţişare de om ajuns şi mulţumit de sine. De altfel, nu avea nici un accent, vorbea încet, greoi ca ţăranii din ţinut.

— Da, eu sînt, moş Fouchard... N-am vrut să trec pe aici fără să-ţi dau bineţe.

Bătrînul rămase neîncrezător. Ce căuta ăsta aci? Aflase oare de vizita din ajun a partizanilor la fermă? Rămînea de văzut. Oricît, fiindcă se arăta politicos, bătrînul ţinu să-i răspundă şi el cu aceeaşi politeţe.

— Ei bine, băiete, pentru că eşti aşa de cumsecade, să bem un păhărel împreună!

Se osteni chiar el să aducă două pahare şi o sticlă de vin. Tot vinul acesta băut degeaba îi sfîşia inima, dar aşa e în afaceri: trebuie să ştii să dai. Şi scena din ajun se repetă întocmai: ciocniră cu aceleaşi gesturi, cu aceleaşi cuvinte:

— În sănătatea dumitale, moş Fouchard.

— În sănătatea ta, băiete.

Apoi Goliath, binevoitor, uită de ce venise. Privea în jurul lui, ca un om care simte plăcere să-şi amintească de lucruri vechi. Totuşi, nu pomeni nimic de trecut, cum nu vorbi nici de prezent, de altfel. Discuţia se învîrti în jurul gerului cumplit care avea să stînjenească muncile agricole. Din fericire şi zăpada aducea ceva bun, omora insectele. Abia dacă se citi pe chipul său o umbră de amărăciune, cînd aduse vorba pe departe despre ura mocnită, dispreţul şi spaima cu care fusese întîmpinat în celelalte case din Remilly. Nu-i aşa? Fiecare e odrasla ţării lui şi-i firesc ca fiecare să-şi slu-

jească ţara aşa cum înţelege. Dar în Franţa erau unele lucruri asupra cărora lumea avea idei atît de caraghioase. Şi bătrînul îl privea, îl asculta, văzîndu-l aşa de chibzuit, de împăciuitor, cu faţa lui veselă, şi-şi spunea că omul ăsta de treabă cu siguranţă că nu venise cu gînduri rele.

— Păi, eşti singur de tot azi, moş Fouchard ?

— O, nu, e şi Silvine, dar s-a dus să dea de mîncare la vaci... Poate vrei s-o vezi pe Silvine ?

Goliath începu să rîdă.

— Păi, sigur că da... Să-ţi spun drept, pentru Silvine am venit.

Dintr-o dată, moş Fouchard se ridică, uşurat, strigînd tare :

— Silvine ! Silvine !... Te caută cineva !

Şi plecă, fără teamă de-acum înainte, deoarece fata asta avea să-i apere casa. Cînd o femeie ţine un bărbat în mreje atîta vreme, ani de zile, s-a zis cu el !

Cînd intră Silvine în casă, nu fu de loc mirată că dă peste Goliath, care şedea pe scaun şi o privea cu zîmbetul lui bun, puţin cam stînjenit, totuşi. Îl aştepta. Se opri, pur şi simplu, după ce trecu pragul, într-o înlemnire a întregei sale fiinţe. Şi Charlot, care o ajunse din urmă în fugă, se agăţă de fustele ei, mirat că dă cu ochii de un om pe care nu-l cunoaşte.

Urmă o linişte de cîteva clipe, în care amîndoi rămaseră încurcaţi.

— Prin urmare, ăsta e micuţul ? întrebă Goliath, în cele din urmă, cu glasul lui împăciuitor.

— Da, răspunse Silvine, aspru.

Tăcerea se aşternu iar între ei.

O părăsise în a şaptea lună a sarcinii. Ştia bine că avea un copil, dar acum îl vedea pentru prima oară. De aceea ţinu să se explice, ca un băiat practic ce era, convins că are motive temeinice.

— Uite ce e, Silvine, îmi dau seama că mi-ai purtat pică. Dar nu prea ai dreptate, cu toate astea... Dacă am plecat, pricinuindu-ţi o mare durere, ar fi trebuit să-ţi spui că am făcut-o pentru că nu eram de capul meu.

Cînd ai şefi, trebuie să-i asculţi, nu-i aşa ? Chiar dacă m-ar fi trimis la o sută de leghe pe jos şi tot ar fi trebuit să mă duc. Şi, fireşte, nu puteam să spun nimic. Mi s-a rupt inima şi mie c-am plecat aşa, fără să-mi iau rămas bun... Azi, Doamne ! n-aş putea să-ţi înşir verzi şi uscate, că eram sigur c-o să mă întorc. Totuşi, mă bizuiam pe întoarcerea asta şi, ca dovadă, iată-mă, am venit...

Ea întorsese capul şi privea zăpada din curte, prin fereastră, hotărîtă parcă să nu asculte. El, tulburat de dispreţul şi de tăcerea aceea încăpăţînată, se opri din explicaţii ca să-i spună :

— Ştii că te-ai făcut şi mai frumoasă ?...

Într-adevăr, părea foarte frumoasă, aşa palidă cum era, cu ochii ei mari, minunaţi, care-i luminau toată faţa. Părul ei greu şi negru îi acoperea capul ca o năframă de doliu veşnic.

— Ei, haide, fii drăguţă ! Ar trebui să-ţi dai seama că nu-ţi vreau răul... Dacă nu te-aş mai fi iubit, nu mă mai întorceam, cu siguranţă... Dar cum m-am întors şi toate se aranjează o să ne vedem iar, nu-i aşa ?

Cu o mişcare neaşteptată, ea se dădu înapoi şi-i răspunse, privindu-l drept în faţă :

— Niciodată !

— Cum niciodată ? Nu eşti tu soţia mea şi copilul ăsta nu e oare al nostru ?

Fără să-l slăbească din ochi, ea îi spuse, vorbind rar :

— Ascultă, e mai bine să terminăm numaidecît... L-ai cunoscut şi dumneata pe Honoré. Îl iubeam. Numai pe el l-am iubit tot timpul. A murit pe front, ucis de voi... Niciodată n-o să mai fiu a dumitale. Niciodată!

Cu mîna în sus, făcu legămîntul cu un glas în care se simţea atîta ură, încît Goliath rămase buimăcit un moment şi, încetînd s-o mai tutuiască, îngînă :

— Da, ştiam. Honoré a murit. Era un băiat tare cumsecade. Numai că — ce vrei ? — au mai murit şi alţii. Aşa-i războiul... Şi apoi, am crezut că, de vreme ce-a murit el, nu mai e nici o oprelişte. Căci, ce mai încolo

și încoace, Silvine, dă-mi voie să-ți aduc aminte, n-am fost brutal, dumneata ai consimțit...

Dar nu apucă să termine, văzînd-o atît de cutremurată, cu mîinile pe față, gata să se sfîșie singură.

— Oh, da ! Tocmai asta mă face să-mi ies din minți. De ce-oi fi consimțit, de vreme ce nu te iubeam de loc ?... Nu pot să-mi aduc aminte. Eram atît de tristă, atît de bolnavă din pricina plecării lui Honoré și poate că s-a întîmplat ce s-a întîmplat tocmai pentru că îmi vorbeai de el, arătîndu-te că ții la el... Doamne, cîte nopți am petrecut plîngînd pînă îmi secau ochii, cu gîndul la asta ! E groaznic să fi făcut un lucru pe care n-ai fi vrut să-l faci, fără să te poți dumeri pe urmă de ce l-ai făcut... Și el mă iertase, îmi spusese că dacă porcii ăia de prusaci nu-i vor face de petrecanie, el tot o să mă ia de nevastă cînd va fi lăsat la vatră... Și dumneata îți închipui c-o să mă întorc iar la dumneata ? Ei, să știi, chiar de-ar fi să mă văd cu ștreangul de gît și tot așa ți-aș spune : nu, nu, niciodată !

De data aceasta Goliath se posomorî. O știuse fată supusă, dar acum își dădea seama că e de neclintit, că hotărîrea ei e sălbatică. Cît era el de cumsecade, dar acum cînd se știa stăpîn, ar fi vrut s-o aibă chiar cu forța ; și dacă nu-și impunea voința cu brutalitate, o făcea dintr-o prudență înnăscută, dintr-un instinct de viclenie și răbdare. Găliganului ăstuia cu pumni mari nu-i plăcea bătaia. De aceea se gîndi s-o silească prin alt mijloc.

— Bine ! Dacă nu vrei să mai știi de mine, am să-mi iau băiatul...

— Cum să iei băiatul ?

Charlot, de care uitaseră, rămăsese în poala mamă-si înghițindu-și lacrimile, în timpul certei. Și Goliath, care se sculase în cele din urmă de pe scaun, se apropie.

— Nu-i așa ? Tu ești micuțul meu, pui de prusac... Hai cu mine !

Dar Silvine, cutremurîndu-se, îl și înșfăcase în brațe și îl strîngea la piept.

— El, prusac ? Nici pomeneală ! E francez, din Franța !

— Ăsta e francez ? Ia uită-te la el și uită-te și la mine ! E leit taică-său. Ce, seamănă cumva cu dumneata ?...

Și numai atunci îl văzu bine pe vlăjganul bălai, cu barba și cu părul creț, cu fața bucălată și trandafirie și cu niște ochi albaștri care aveau o strălucire de faianță. Și, ce e drept e drept, micuțul avea aceeași chică bălaie, aceiași obraji, aceiași ochi de culoare deschisă, toate trăsăturile liftelor de peste hotar. Chiar și ea se simțea deosebită, cu șuvițele-i negre care, în turburarea ei, alunecau din coc pe umeri.

— Eu l-am făcut și al meu e ! spuse ea, furioasă. E un francez care nu va ști niciodată un cuvînt din nemțeasca voastră ticăloasă. Da, un francez care va ajunge într-o bună zi să vă ucidă pe toți, ca să-i răzbune pe cei uciși de voi !

Charlot, agățat de gîtul ei, începuse să plîngă și să strige :

— Mamă, măicuță, mi-e frică ! Ia-mă cu tine !

Atunci, Goliath, care, fără îndoială, nu voia să facă scandal, se dădu înapoi și se mulțumi să spună, tutuind-o iar, cu o voce aspră :

— Ține bine minte ce-o să-ți spun, Silvine... Știu tot ce se petrece pe aci. Îi primiți pe partizanii din pădurea Dieulet, îl primiți pe Sambuc, fratele argatului vostru, un bandit pe care voi îl aprovizionați cu pîine. Și mai știu că băiatul ăsta, Prosper, e un vînător din regimentul african, un dezertor care ne aparține. Și mai știu că ascundeți un rănit, un alt soldat care, la un cuvînt al meu, s-ar pomeni în Germania, într-o fortăreață... Ei, vezi ? Sînt bine informat, nu-i așa ?...

Ea îl asculta acum mută, înspăimîntată, în timp ce Charlot, agățat de gîtul ei, spunea mereu cu vocea gîngăvită :

— Oh, mămico, du-mă de aci, că mi-e frică !

— Ei bine — reluă Goliath — sigur că nu sînt om rău și nu-mi plac gîlcevile, trebuie s-o recunoști ; dar

îți jur că o să pun să-i aresteze pe toți, cu moș Fouchard în frunte, dacă nu mă primești în odaia ta lunea viitoare... Și o să iau băiatul, o să-l trimit acasă, la maică-mea, căreia o să-i pară tare bine cînd o să-l vadă, căci de vreme ce vrei să te desparți de mine, copilul rămîne al meu... Pricepi, nu-i așa, că nu-mi mai rămîne decît să viu să-l iau, cînd n-o să mai fie nimeni pe aici ? Eu sînt stăpîn acum și fac ce-mi place... Hei, ce hotărîre iei ?

Dar ea nu răspundea nimic, strîngea copilul mai tare, ca și cum i-ar fi fost frică să nu i-l smulgă chiar atunci. Și în ochii ei mari creștea, înspăimîntată, o ură de moarte.

— Ei bine, îți dau trei zile răgaz să te gîndești. Ai să lași deschisă fereastra de la camera ta care dă în spre livadă... Dacă luni seara, la orele șapte, nu găsesc fereastra deschisă, a doua zi pun să-i aresteze pe toți și pe urmă vin să iau băiatul... La revedere, Silvine !

El plecă liniștit, ea rămase împietrită în același loc, cu capul vuind de gînduri atît de negre și de înfricoșătoare, de parcă se prostise de-a binelea. Și toată ziulica simți, în sufletul ei, zbuciumul acestei furtuni. Mai întîi, se gîndi, parcă mînată de instinctul matern, să-și ia copilul în brațe și să plece încotro o vedea cu ochii, în lumea largă. Dar ce s-ar face la căderea nopții și cum ar putea să-și mai cîștige pîinea pentru ea și copil ? Unde mai pui că prusacii, care cutreerau drumurile, ar aresta-o și ar aduce-o, poate, îndărăt. Pe urmă, se gîndi să-i spună și lui Jean, să-i dea de veste lui Prosper și chiar lui moș Fouchard. Și iar șovăi și dădu înapoi. Oare putea ea să fie atît de sigură de prietenia oamenilor, ca să aibă chezășia că n-o vor jertfi pentru liniștea tuturor ? Nu, nu, n-o să spună nimănui nimic, o să iasă singură din încurcătură, deoarece singură se vîrîse în ea, prin refuzu-i încăpățînat. Dar ce să născocească, Doamne Dumnezeule ? Cum să împiedice nenorocirea ? Căci cugetul ei de femeie cinstită se revolta. Nu și-ar fi iertat toată viața dacă, din vina ei,

s-ar fi abătut năpasta peste atîta lume, mai ales peste capul lui Jean, care se arăta atît de drăguţ cu Charlot.

Orele treceau, ziua următoare se scurse, fără ca ea să fi găsit vreo scăpare. Îşi vedea mai departe de treburi, mătura prin bucătărie, îngrijea de vaci, pregătea ciorba. Şi în tăcerea ei necurmată, tăcerea aceea înspăimîntătoare în care se înverşuna mai departe, creştea din ceas în ceas, otrăvind-o tot mai mult, ura faţă de Goliath. El era păcatul ei, osînda ei. Fără dînsul, l-ar fi aşteptat pe Honoré, iar Honoré ar fi trăit şi azi şi ea ar fi fost fericită. Cu ce ton îi spusese că el e stăpîn acum ! De altfel, ăsta era adevărul : nu mai erau nici jandarmi, nici judecători la care să te duci ; peste tot numai dreptul pumnului. Oh. de-ar fi ea mai tare, să-l prindă în gheare cînd va veni, pe el care se fălea c-o să-i prindă pe alţii ! Ea nu mai trăia decît pentru copilul care era carne din carnea ei. Acest tată de ocazie nu însemna nimic şi nu însemnase niciodată nimic. Nu-i era soţie, şi cînd se gîndea la el se simţea cuprinsă numai de mînie, de ură neîmpăcată. Decît să-i dea copilul, mai bine l-ar fi omorît şi apoi şi-ar fi pus şi ea capăt zilelor. Şi aşa cum i-o spusese de la obraz, ea ar fi vrut ca acest copil, pe care i-l făcuse ca pe un dar al urii, să fie de pe acum mare, în stare s-o apere ; îl vedea, mai tîrziu, cu o puşcă în mînă, ciuruindu-le pielea tuturor nemţilor ălora. A, da, un francez mai mult, un francez omorîtor de prusaci !

Cum nu-i mai rămînea, totuşi, decît o zi, trebuia să ia o hotărîre. Încă din prima clipă, o idee înfiorătoare trecu prin vraiştea bietului ei cap bolnav : să le dea de veste partizanilor, trimiţîndu-i lui Sambuc ştirea pe care o aştepta. Dar gîndul acesta rămăsese vag, nelămurit, şi ea îl înlăturase ca pe un gînd prea monstruos, de care nici nu putea fi vorba măcar. La urma urmelor, bărbatul ăsta nu era oare tatăl copilului ei ? Nu putea să-l dea pe mîna ucigaşilor ! Pe urmă, gîndul acesta îi venise iar în minte, tot mai aprig, mai stăruitor, iar acum se impunea cu toată forţa biruitoare a simplităţii lui desăvîrşite. Dacă Goliath murea, Jean, Prosper şi moş

Fouchard nu mai aveau de ce să se teamă. Iar ei îi rămînea mai departe Charlot, pe care niciodată n-avea să i-l mai ceară cineva. Şi mai era ceva, ceva adînc, neştiut de ea, ce creştea din adîncul întregei sale făpturi : trebuinţa de a sfîrşi o dată cu paternitatea, prin suprimarea tatălui, bucuria sălbatică de a-şi spune că se va simţi ca eliberată de povara greşelii ei, rămînînd singura mamă şi stăpînă a copilului, neîmpărtăşind dreptul cu un bărbat. O zi întreagă suci şi răsuci planul acesta, nemaiavînd tăria să-l înlăture, revenind într-una la amănuntele capcanei, prevăzînd, combinînd cele mai neînsemnate fapte. În momentul acela ajunsese o idee fixă înfiptă ca un cui, o idee pe care n-o mai judeci. Şi cînd trecu la fapte, dînd ascultare unui imbold de care nu mai putea scăpa, porni ca în vis, mînată ca de-o voinţă străină, a cuiva necunoscut dinlăuntrul ei.

Duminică, moş Fouchard, îngrijorat, le trimisese vorbă partizanilor c-o să li se aducă sacul cu pîine în cartierele de la Boisville, un ungher tare singuratic, cale de doi kilometri. Şi cum Prosper era ocupat cu altceva, moş Fouchard trimise pe Silvine cu roaba. Poate că aşa era scris să se întîmple ! Silvine văzu în asta un semn al destinului şi îi dădu întîlnire lui Sambuc pentru a doua zi seara, cu o voce hotărîtă, fără înfrigurare, ca şi cum n-ar fi putut face altfel. A doua zi i se mai arătară şi alte semne, dovezi sigure că oamenii, ba chiar şi lucrurile voiau omorul acesta. Mai întîi, moş Fouchard, chemat pe neaşteptate la Raucourt, le lăsă vorbă să nu-l aştepte cu masa, socotind că nu se va întoarce pînă la opt. Pe urmă Henriette, căreia îi venea rîndul de gardă la ambulanţă abia marţi, primi înştiinţarea, foarte tîrziu, că trebuia s-o înlocuiască în seara aceea pe persoana de serviciu, care era bolnavă. Şi fiindcă Jean nu ieşea niciodată din camera lui, orice zgomot ar fi auzit, nu mai rămînea decît Prosper, care ar fi putut să se amestece. El nu admitea gîtuirea unuia de către mai mulţi. Dar cînd îl văzu pe fratele său venind cu cei doi gealaţi, scîrba pentru soiul

ăsta de oameni îi spori ura față de prusaci: cu siguranță că n-are să se ducă să salveze pe vreunul din ticăloșii ăștia, chiar dacă i se făcea de petrecanie în chip josnic. Și atunci preferă să se culce, înfundîndu-și capul în pernă, ca să nu audă și să fie, cumva, ispitit să se poarte ca un ostaș.

Era șapte fără un sfert și Charlot se încăpățîna să nu se culce. De obicei abia își mînca porția de supă și cădea cu capul pe masă de somn.

— Hai, culcă-te, iubitule, îi spunea mereu Silvine, care îl dusese în camera Henriettei. Să vezi ce bine e să faci nani în patul bunei tale prietene!

Dar copilul, înveselit tocmai de chilipirul care dăduse peste el, dădea mereu din picioare și rîdea de nu mai putea.

— Nu, nu... Rămîi, mămico... joacă-te cu mine, mămico...

Ea nu-și pierdu răbdarea, se purta cu blîndețe, repetînd cu dezmierdări:

— Fă nani, puișor... Fă nani, cînd te roagă mămica.

Și copilul adormi, în sfîrșit, cu rîsul pe buze. Ea nici nu se mai ostenise să-l dezbrace, îl acoperi bine ca să-i fie cald și plecă, fără să-l încuie cu cheia, atît de adînc dormea el de obicei.

Niciodată nu se simțise Silvine mai liniștită, cu mintea mai limpede și mai vioaie. Lua hotărîri cu atîta repeziciune, umbla cu atîta ușurință, de parcă s-ar fi desprins de propriu-i trup, lucrînd sub imboldul altcuiva dinlăuntrul ei, pe care nici nu-l cunoștea. Îl și adusese înăuntru pe Sambuc, care era însoțit de Cabasse și Ducat, sfătuindu-i să procedeze cu cea mai mare băgare de seamă. Îi conduse în camera ei, îi așeză în dreapta și în stînga ferestrei, pe care o deschise, cu toate că era tare frig. Era întuneric beznă. Încăperea era slab luminată numai de lucirea zăpezii. O liniște de moarte venea dinspre cîmp. Trecură anevoie clipe lungi, care nu se mai terminau. În sfîrșit, la un zgomot ușor de pași, care se apropiau, Silvine plecă, se întoarse

în bucătărie, unde se aşeză, ca să aştepte, nemişcată, cu ochii mari aţintiţi asupra flăcării luminării.

Mai trecu încă multă vreme, Goliath dădu o raită în jurul fermei, mai înainte de a-şi încerca norocul. Îşi închipuia că o cunoaşte bine pe Silvine şi de aceea îndrăznise să vină înarmat numai cu un revolver. Dar un fel de nelinişte îi dădea, parcă, de veste. Împinse de tot fereastra, îşi lungi gîtul şi o strigă încet :

— Silvine ! Silvine !

De vreme ce găsea fereastra deschisă însemna că se răzgîndise şi se învoia. Faptul acesta îi prilejui o mare plăcere, cu toate că ar fi preferat s-o vadă întîmpinîndu-l, liniştindu-l. Fără îndoială că moş Fouchard o chemase tocmai atunci, să termine vreo treabă începută. Ridică puţin tonul :

— Silvine ! Silvine !

Nici un răspuns, nici o suflare. Încălecă pe fereastră şi intră înăuntru cu gîndul să se strecoare în pat şi s-o aştepte sub plapomă, atît era de frig.

Deodată, se produse o învălmăşeală cumplită. Se auziră tropăituri, alunecări, înjurături înăbuşite şi horcăituri. Sambuc şi cei doi fraţi ai lui se năpustiseră asupra lui Goliath. Şi, cu tot numărul lor, nu izbuteau să-l răpună pe găligan, căruia primejdia îi înzecea forţele. Prin beznă, se auzeau mădularele pîrîind şi zvîrcolirile celor care se încleştaseră, gîfîind. Din fericire, lui îi căzuse revolverul. O voce, a lui Cabasse, îngăimă înăbuşită : „Frînghiile, frînghiile !" în timp ce Ducat îi dădea lui Sambuc legătura de funie, pe care avusese prevederea s-o aducă. Urmă atunci o operaţie sălbatică, făcută cu lovituri de picioare şi ghionţi. Întîi îi legară picioarele, apoi îi imobilizară braţele, pe lîngă şolduri, pe urmă îi legară tot corpul fedeleş, pe bîjbîite, după cum se smucea, cu atîta belşug de noduri şi ocoale, încît omul părea prins într-o reţea ale cărei ochiuri îi pătrundeau în carne. Cum Goliath tot mai striga, vocea lui Ducat îi spunea mereu : „Tacă-ţi clanţa !" Ţipetele încetară. Cabasse îi înnodase cu brutalitate pe gură o batistă veche, albastră. În sfîrşit, mai răsuflară

puțin și-l duseră, astfel, ca pe un pachet, în bucătărie, unde îl lungiră pe masa cea mare, lîngă lumînare.

— Oh, mult ne-a mai dat de furcă ticălosul ăsta de prusac, sudui Sambuc, ștergîndu-și fruntea de broboane. Hei, Silvine, mai aprinde o lumînare, ca să-l vedem mai bine pe împielițatul ăsta de porc !

Galbenă la față și cu ochii holbați, Silvine se ridică. Fără să spună un cuvînt, aprinse o lumînare, pe care se duse s-o așeze de cealaltă parte a capului lui Goliath, care apăru viu luminat, ca între două făclii. Și privirile lor se întîlniră în clipa aceea : el îi cerea îndurare, pierdut, cuprins de spaimă. Dar ea păru că nu înțelege, se dădu îndărăt pînă la bufet și rămase acolo, în picioare, dîrză și înghețată.

— Pîrlitul ăsta mi-a mîncat o jumătate de deget, mîrîi Cabasse, a cărui mînă sîngera. Trebuie să-i rup și eu ceva !

Tocmai ridica revolverul, pe care îl luase de jos, cînd Sambuc îl dezarmă.

— Nu, nu ! Lasă prostiile !... Noi partizanii nu sîntem tîlhari, ci judecători... Auzi, mă, prusac ticălos, o să te judecăm ! Și să nu-ți fie teamă, că noi respectăm dreptul de apărare... N-o să te aperi tu, pentru că tu, dacă îți scoatem botnița, o să ne spargi urechile. Dar o să-ți dau îndată un avocat și încă unul renumit !

Aduse trei scaune, le puse în rînd, alcătuind ce numea el tribunal : el la mijloc, avînd în dreapta și în stînga pe cei doi aghiotanți ai lui. Toți trei se așezară, apoi el se ridică, vorbi cu încetineală zeflemitoare, care crescu treptat, schimbîndu-se într-o mînie răzbunătoare.

— Eu sînt în același timp și președinte și acuzator public. Nu e tocmai după tipic, dar ce să-i faci, nu sîntem destui... Prin urmare, eu te acuz că ai venit în Franța ca să ne spionezi, plătind astfel prin cea mai murdară trădare pîinea mîncată la mesele noastre. Căci tu ești cauza principală a dezastrelor noastre, tu, trădătorul, care, după lupta de la Nouart, i-ai condus pe bavarezi pînă la Beaumont, în timpul nopții, prin pădurea de la Dieulet. Era nevoie de un om care să fi

locuit multă vreme prin meleagurile astea, ca să cunoască atît de bine cele mai neînsemnate cărări. Noi ne-am convins : ai fost întîlnit pe cînd călăuzeai artileria pe drumuri îngrozitoare, schimbate în fluvii de noroi, unde a trebuit să se înhame cîte opt cai la fiecare tun. Cînd priveşti din nou drumurile astea, nu-ţi vine să crezi : te întrebi cum a putut să treacă pe acolo un corp de armată... Fără tine, fără crima de a te fi oploşit printre noi şi de a ne fi vîndut, lovitura prin surprindere de la Beaumont n-ar fi avut loc, noi nu ne-am fi dus la Sedan, poate că am fi reuşit chiar să vă burduşim. Şi nu vorbesc de meseria dezgustătoare pe care continui s-o faci, de neruşinarea cu care ai apărut din nou pe aici, triumfător, denunţînd în dreapta şi în stînga şi băgînd spaima în toată lumea... Eşti cea mai ticăloasă dintre canalii. Cer pentru tine pedeapsa cu moartea.

Urmă un moment de linişte. Sambuc se aşezase din nou pe scaun. În sfîrşit, spuse :

— Numesc din oficiu pe Ducat apărător al tău... El a fost portărel. Ar fi ajuns departe de tot fără patimile lui. Vezi că nu-ţi refuz nimic şi că sîntem oameni de treabă...

Goliath, care nu putea să mişte un deget, întoarse ochii spre apărătorul lui improvizat. Numai ochii îi mai rămăseseră vii în cap, nişte ochi care implorau fierbinte, sub fruntea palidă, leoarcă de sudorile spaimei, în ciuda frigului din cameră.

— Domnilor — îşi începu Ducat pledoaria, ridicîndu-se — clientul meu este într-adevăr cea mai mîrşavă canalie din cîte există şi n-aş primi să-l apăr, dacă n-ar fi cazul să observ, pentru a-l scuza, că toţi îi seamănă în ţara lui... Priviţi-l ! Vedeţi bine după ochii lui că e tare mirat. Nu-şi înţelege crima. În Franţa, noi nu ne atingem de spioni decît cu cleştele ; în timp ce dincolo, la ei, spionajul este o carieră ţinută în mare cinste, un mijloc glorios de a-ţi servi ţara. Îmi voi permite chiar să spun, domnilor, că poate au dreptate. Sentimentele noastre nobile ne fac cinste, dar din nenorocire din

pricina lor am fost bătuţi. Dacă pot să mă exprim astfel, *quos vult perdere, Jupiter dementat*[1]... Vă rog să apreciaţi, domnilor.

Şi se aşeză, în timp ce Sambuc lua iar cuvîntul :

— Şi tu, Cabasse, tu n-ai nimic de spus pentru sau contra acuzatului ?

— Am de spus — strigă provenţalul — că n-ar trebui atîta vorbărie ca să-i facem de petrecanie ticălosului ăstuia. Am avut multe necazuri în viaţă, dar nu-mi place să se ia în derîdere orînduielile justiţiei, că nu-i un semn bun... La moarte ! La moarte cu el !

Solemn, Sambuc se ridică în picioare.

— Prin urmare, asta vă e sentinţa... Moartea ?

— Da, da, moartea !

Scaunele fură împinse înapoi şi el se apropie de Goliath, spunîndu-i :

— S-a dat hotărîrea. O să mori !

Cele două lumînări ardeau cu flacără mare ca nişte făclii de-o parte şi de alta a chipului descompus al lui Goliath. Ca să ceară îndurare şi să urle cuvintele care-l înăbuşeau, Goliath se străduia atît de năprasnic, încît batista albastră de pe gura lui se umpluse de spumă. Era îngrozitor să-l vezi pe omul acesta redus de pe acum la tăcere, ca un cadavru, pe omul acesta care urma să moară cu tot puhoiul de lămuriri şi rugăminţi zăgăzuit în gîtlej.

Cabasse îşi încărcă revolverul.

— Să-i zbor creierii ? întrebă el.

— O, nu, nu ! strigă Sambuc, i-ar plăcea lui să scape aşa uşor.

Şi, întorcîndu-se iar spre Goliath, spuse :

— Tu nu eşti ostaş, deci nu meriţi onoarea să mori cu un glonţ în cap... Nu ! Tu o să crapi ca un porc de spion ce eşti.

Se întoarse şi ceru politicos :

— Silvine, dacă nu te superi, fă-ne rost de un hîrdău.

[1] Jupiter le ia minţile celor pe care vrea să-i piardă (lat). (n.t.).

În timpul scenei judecății Silvine nu se mișcase. Ea aștepta cu fața împietrită, absentă parcă, absorbită cu totul de ideea fixă care o chinuia de două zile. Și, cînd i se ceru un hîrdău, ea se supuse fără vorbă, dispărînd un minut în camera vecină, de unde se întoarse cu un hîrdău mare, în care spăla rufele lui Charlot.

— Uite, pune-l acolo, sub masă, la margine!

Ea îl puse jos și, cînd se ridică, ochii i se întîlniră din nou cu ochii lui Goliath. În privirea nenorocitului se citea o supremă implorare și revolta omului care nu voia să moară. Dar, în momentul acela, nu mai avea în ea nimic de femeie, nimic altceva decît voința acestei morți, așteptată ca o eliberare. Se retrase iar spre bufet și rămase acolo.

Sambuc deschise sertarul mesei și scoase din el un cuțit mare de bucătărie, cuțitul cu care se tăia slănina.

— Care va să zică, fiindcă ești un porc, o să-ți tai beregata ca unui porc!

Și fără să se grăbească, discută cu Ducat și Cabasse, ca tăierea beregatei să se facă așa cum se cuvine. Dar se iscă o neînțelegere, deoarece Cabasse spunea că, prin părțile lor, în Provența, oamenii tăiau porcii ținîndu-i cu capul în jos, în timp ce Ducat se împotrivea, indignat, spunînd că această metodă este barbară și anevoioasă.

— Trageți-l mai pe marginea mesei, deasupra hîrdăului, ca să nu se murdărească podeaua!

Îl traseră pe marginea mesei, Sambuc se apucă de lucru liniștit, cu socoteală. Dintr-o singură tăietură cu cuțitul cel mare, îi reteză beregata de-a curmezișul. Imediat, din carotida tăiată, sîngele începu să curgă în hîrdău, cu un șipot ușor de cișmea. Nu făcuse o rană prea mare și abia cîteva picături țîșniră sub zvîcnirea inimii. Dacă moartea i-a fost mai înceată, în schimb, nu l-au văzut măcar zvîrcolindu-se, căci frînghiile erau zdravene și corpul rămase complet nemișcat. Nici o zguduitură, nici un horcăit. Agonia se putea urmări numai pe față, pe masca aceea chinuită de spaimă, de unde sîngele se scurgea picătură cu picătură, lăsînd

pielea decolorată, albă ca o rufă spălată. Ochii se goleau şi ei. Se tulburară şi se stinseră.

— Ştii ceva, Silvine, o să ne mai trebuiască, totuşi, un burete.

Dar ea nu răspunse; stătea cu braţele strînse la piept, într-un gest inconştient, ţintuită de podea, strînsă de gît ca într-un inel de fier. Privea. Deodată, băgă de seamă că Charlot era şi el acolo, agăţat de fusta ei. Fără îndoială, se deşteptase, izbutise să deschidă uşile şi intrase tiptil fără să-l fi văzut cineva, ca un copil curios. De cît timp se afla acolo, pitit pe jumătate după maică-sa? Privea şi el. Cu ochii lui mari, albaştri, sub chica bălaie, privise sîngele curgînd, izvorul roşu care umplea treptat hîrdăul. Poate că toate astea îl distraseră. Oare nu înţelesese de la început? Să fi fost şi el atins, mai tîrziu, de suflul grozăviei? Îşi dăduse seama instinctiv de grozăvia la care asista? Deodată începu să ţipe, speriat:

— Oh, mămico, mămico, mi-e frică! Du-mă de aci!

Şi Silvine, auzindu-l, primi o lovitură a cărei putere o cutremură toată. Era prea mult. Ceva se năruia în ea. În sfîrşit, groaza covîrşea forţa, înflăcărarea ideii fixe care o ţinea în picioare de două zile. Femeia miji din nou în ea şi Silvine izbucni în lacrimi. Cu un gest nebunesc, îl ridică pe Charlot şi-l strînse la piept cu patimă. Şi fugi cu el, într-o goană înspăimîntată, nemaiputînd să audă, nemaiputînd să vadă, simţind doar trebuinţa să fugă, pentru ca să piară undeva, în prima groapă nevăzută în care ar cădea.

Tocmai în minutul acela Jean se hotărî să crape puţin uşa. Cu toate că nu-l îngrijorau niciodată zgomotele de la fermă, acum fusese surprins de acest du-te vino şi de glasurile pe care le auzea. Şi tocmai în camera lui liniştită veni să se prăbuşească Silvine, cu părul vîlvoi, suspinînd, zguduită de o criză de deznădejde atît de puternică, încît el nu putu să prindă de la început sensul cuvintelor îngăimate de ea printre dinţi. Ea repeta mereu acelaşi gest, ca şi cum ar fi vrut să alunge o vedenie înfiorătoare. În cele din urmă Jean

înțelese, văzu și el, la rîndu-i, capcana, omorul, pe mamă în picioare, pe micuț agățat de fustele ei, în fața tatălui cu beregata tăiată, cu sîngele șiroind. Rămase înghețat, inima lui de țăran și de ostaș se strînse de groază. Oh, războiul, înspăimîntătorul război care schimba toată această biată lume în dihănii sîngeroase, care semăna porniri groaznice de ură, stropind pe fiu cu sîngele tatălui, perpetuînd gîlceava semințiilor, făcînd mai tîrziu pe fiu să crească în ura față de familia tatălui, spre care poate va porni cîndva s-o nimicească ! Niște semințe criminale pentru recolte înspăimîntătoare !

Prăbușită pe un scaun, acoperindu-l cu sărutări desperate pe Charlot care plîngea la gîtul ei, Silvine spunea mereu aceeași frază, ca un țipăt al inimei sale sfîșiate :

— Oh, sărmanul meu copilaș, n-o să se mai spună că ești prusac... Oh, sămanul meu copilaș, n-o să se mai spună că ești prusac !

Moș Fouchard tocmai sosise în bucătărie. Bătuse strașnic, ca un stăpîn, pînă se hotărîseră să-i deschidă. Și, într-adevăr, avusese o surpriză puțin plăcută, găsind mortul pe masa lui, și hîrdăul plin de sînge dedesubt. Firește că, fiind de felul lui puțin îngăduitor, se supărase.

— Cum, mă, derbedeilor, nu puteați să faceți ticăloșia asta afară ? Ce, socotiți casa mea o grămadă de băligar, de veniți să-mi stricați mobila, cu isprăvi de soiul ăsta ?

Apoi, văzînd că Sambuc se scuza, arătîndu-i cum stau lucrurile, bătrînul continuă, cuprins de frică, supărîndu-se și mai tare :

— Și ce naiba vreți să fac eu cu mortul vostru ? Credeți că e frumos din partea voastră să procopsiți pe careva cu un mort, fără să vă întrebați cum o să scape de el ?... Ia să presupunem că ar intra o patrulă, nu m-aș curăța ? Pe voi nici capul nu vă doare, dar nu v-ați întrebat dacă eu n-o s-o pat din tărășenia asta ?... Ei, drăcia dracului, v-arăt eu vouă dacă nu vă luați

chiar acum mortul de aici! Auziţi? Luaţi-l de cap, de picioare, de ce vreţi, dar în fuga mare şi să nu mai rămînă un fir de păr aci, în trei minute!

În sfîrşit, Sambuc căpătă de la moş Fouchard un sac, cu toate că pe bătrîn îl durea inima să dea ceva. Îl alese printre cele mai proaste, spunînd că şi un sac rupt e prea bun pentru un prusac. Dar Cabasse şi Ducat se căzniră mult şi bine ca să înghesuie pe Goliath în sacul acela: corpul era prea mare, prea lung şi picioarele rămîneau afară. Pe urmă îl scoaseră afară şi-l încărcară în roaba care slujea la căratul pîinii.

— Pe cinstea mea — declară Sambuc — că ne ducem să-l aruncăm în Meusa!

— Mai ales — insistă Fouchard — legaţi-i două pietroaie mari de labe, să nu mai iasă golanul deasupra apei!

Şi în noaptea foarte întunecoasă, pe zăpada palidă, micul convoi porni, dispăru, fără alt zgomot decît uşorul scîrţîit plîngător al roabei.

Sambuc se jura mereu pe capul tatălui său că-i legase bine mortului cele două pietroaie de labe. Cu toate acestea, corpul ieşi la suprafaţă şi prusacii îl descoperiră după trei zile la Pont-Maugis, printre nişte bălării. Furia lor fu fără margini, cînd scoaseră din sac mortul, cu beregata tăiată ca la porci. Au urmat ameninţări înfricoşătoare, jigniri, percheziţii. Fără îndoială, unii locuitori trăncăniseră prea mult, căci, într-o seară, prusacii veniră să-l aresteze pe primarul de la Remilly şi pe moş Fouchard, vinovaţi că ar fi avut legături cu partizanii, pe care-i acuzau de isprava aceea. Şi moş Fouchard, în această împrejurare nespus de grea, fu într-adevăr la înălţime, cu nepăsarea lui de ţăran bătrîn care cunoştea puterea de neînvins a stăpînirii de sine şi a tăcerii. Se duse fără să se sperie, fără să ceară explicaţii măcar. Avea să vadă el cum stau lucrurile. Prin împrejurimi se spunea, în şoaptă, că făcuse de pe urma prusacilor o avere însemnată, că avea saci întregi de bani, îngropaţi pe undeva, unul cîte unul, pe măsură ce îi cîştigase.

Cînd află de toate astea, Henriette fu grozav de îngrijorată. Temîndu-se din nou să nu-şi bage gazdele la apă, Jean voi să plece, cu toate că doctorul îl găsea încă prea slab. Henriette ţinea ca el să mai aştepte vreo cincisprezece zile, copleşită şi ea de o tristeţe îndoită, la gîndul că vor trebui să se despartă în curînd. Cu prilejul arestării lui moş Fouchard, Jean reuşise să scape, ascunzîndu-se în fundul hambarului. Dar nu era oare în primejdie să fie prins dintr-o clipă în alta şi ridicat în cazul unor noi cercetări ? De altfel, ea tremura şi de grija unchiului. Atunci se hotărî să se ducă într-o dimineaţă la Sedan, să vadă familia Delaherche, care avea în gazdă, după cum se spunea, un ofiţer prusac foarte puternic.

— Silvine — spuse ea, plecînd — îngrijeşte-l bine pe bolnavul nostru, dă-i ciorbă la prînz şi doctoria la patru.

Servitoarea, prinsă de treburile ei obişnuite, ajunsese iar fata curajoasă şi supusă care conducea ferma în lipsa stăpînului, iar Charlot ţopăia şi rîdea în jurul ei.

— Să nu vă fie frică, doamnă, că n-o să-i lipsească nimic. Am eu grijă de el.

VI

La Sedan, în strada Maqua, la familia Delaherche, viaţa reintrase în făgaşul ei obişnuit, după zguduirile grozave pricinuite de bătălie şi de capitulare ; şi, de aproape patru luni, zilele se scurgeau monotone sub tăvălugul mohorît al ocupaţiei prusace.

Dar un colţ al vastelor clădiri ale fabricii rămăsese tot închis, de parcă era pustiu : dincolo de apartamentele patronului era o cameră care dădea spre stradă şi în care locuia acum colonelul de Vineuil. În vreme ce ferestrele celelalte se deschideau, lăsînd să pătrundă toată forfota, toată zarva vieţii de afară, ferestrele odăii aceleia păreau moarte, cu obloanele lor veşnic închise. Colonelul se plînsese că-l supără ochii, iar lumina zilei îi înteţea şi mai mult durerile, după cum spunea el. Şi, cum cei din jur nu ştiau dacă minte sau nu, ţineau zi şi noapte o lampă lîngă dînsul, ca să-i facă pe plac. Timp de două luni nesfîrşite trebui să stea la pat, deşi doctorul Bouroche nu-i găsise decît o spărtură a gleznei. Rana nu se închidea şi se iviseră tot felul de complicaţii. Acum se dădea jos din pat, dar era atît de copleşit sufleteşte, atît de chinuit de o durere nelămurită, care-l năpădea cu atîta îndărătnicie, încît îşi du-

cea zilele întins într-un şezlong, în faţa unui foc zdravăn de lemne. Slăbea văzînd cu ochii, ajungînd o umbră, fără ca medicul care-l îngrijea, tare nedumerit, să-i poată descoperi vreo leziune, drept pricină tăinuită a acestei morţi lente. Se stingea încet, ca o flacără.

Doamna Delaherche, bătrîna, se închisese cu el de cum începuse ocupaţia. Se înţeleseseră, pesemne, din cîteva vorbe, o dată pentru totdeauna, asupra dorinţei lor nestrămutate de a rămîne zăvorîţi împreună în sihăstria acestei odăi, atîta vreme cît vor mai locui prusacii în casă. Mulţi petrecuseră aici cîte două-trei nopţi ; un căpitan, domnul de Gartlauben, mai era şi acum încartiruit. După aceea, nici colonelul nici bătrîna doamnă nu mai pomeniseră despre asta. În ciuda celor şaptezeci şi opt de ani pe care îi avea, ea se scula cu noaptea în cap, vrenea şi se aşeza într-un fotoliu, de cealaltă parte a căminului, în faţa prietenului său, şi la lumina neclintită a lămpii începea să lucreze ciorapi pentru copiii sărmani, în timp ce el, cu ochii aţintiţi la tăciuni, nu făcea niciodată nimic, părînd că nu trăieşte şi nu moare, într-o inerţie tot mai mare, din pricina aceluiaşi gînd. Nu schimbau, cu siguranţă, nici douăzeci de cuvinte într-o zi. El o oprise cu un semn ori de cîte ori ea, care umbla încoace şi încolo prin toată casa, îi aducea, fără să vrea, vreo veste dinafară, aşa încît de acum înainte nu mai răzbătea pînă la el nimic din viaţa de afară ; nu aflase nimic despre asediul Parisului, despre înfrîngerile de pe Loire sau despre suferinţele zilnice pricinuite de invazie. Dar în zadar căuta colonelul să nu mai vadă lumina zilei şi să nu mai audă nimic, acolo, în mormîntul lui în care intrase de bună voie, căci înspăimîntătorul dezastru, îndolierea de moarte trebuie că ajungea pînă la el prin pereţi, o dată cu aerul pe care îl respira. Căci, ceas de ceas, se topea văzînd cu ochii, de parcă era otrăvit.

În acest timp la lumina zilei, în nevoia lui de trăi, Delaherche se frămînta, căutînd să-şi redeschidă fabrica. În împrejurările acelea, cînd lucrătorii şi clienţii

erau dezorientaţi, nu putuse să pună în funcţiune decît războaiele. Atunci, ca să-şi umple cît de cît mohorîtele ceasuri de răgaz, îi venise ideea să facă un inventar complet al întreprinderii şi să studieze anumite îmbunătăţiri la care visa de multă vreme. Tocmai avea la îndemînă, ca să-l ajute la treaba asta, pe un tînăr, pripăşit la el în urma bătăliei, băiatul unui client de-al lui. Edmond Lagarde crescuse la Passy, în prăvălioara de noutăţi a tatălui său. Sergent în regimentul 5 de linie, în vîrstă abia de douăzeci şi trei de ani şi părînd numai de optsprezece, luptase ca un erou cu atîta înverşunare, încît se întoarse pe la orele cinci la bariera Ménil, cu braţul stîng străpuns de unul din ultimele gloanţe. Delaherche, om cumsecade, îl ţinuse în casă, după ce fuseseră evacuaţi răniţii din magaziile lui. În felul acesta, Edmond ajunsese să facă parte din familie: acolo mînca, acolo dormea şi acolo trăia, făcînd pe secretarul fabricantului de postav după ce se vindecase, aşteptînd să se poată întoarce la Paris. Mulţumită protecţiei lui Delaherche şi pe temeiul angajamentului solemn pe care şi-l luase, de a nu fugi, autorităţile germane îl lăsau în pace. Era blond, cu ochi albaştri, drăgălaş ca o femeie şi, de altfel, atît de sfios şi de gingaş, încît se îmbujora la cea mai neînsemnată glumă. Fusese crescut de mama lui, care-l întreţinuse cu mare trudă la liceu din bruma de cîştig dobîndită de pe urma unei negustorii mărunte. Şi Cherubinul rănit, pe care tînăra femeie îl îngrijise ca o camaradă, se topea după Paris şi ofta după el cu patimă, de faţă cu Gilberte.

În sfîrşit, familia se mai mărise cu un nou oaspete, domnul de Gartlauben, căpitan din trupele de ocupaţie, al cărui regiment înlocuise la Sedan unităţile active. Cu tot gradul lui modest, el era cineva în Sedan, căci unchiul lui, instalat la Reims, era guvernator general şi exercita o putere absolută în toată regiunea. Gartlauben se fălea că-i e drag Parisul, căci locuise şi el la Paris şi nici politeţea nici manierele pariziene nu-i rămăseseră străine. Într-adevăr, îşi dădea ifose de om bine

crescut, ascunzînd însă sub acest lustru o asprime înnăscută. Purta o uniformă care ţipa pe trupu-i înalt şi mătăhălos şi îşi ascundea vîrsta adevărată, desperat de cei patruzeci şi cinci de ani pe care-i avea. Cu ceva mai multă inteligenţă ar fi putut să fie un om primejdios ; dar vanitatea lui exagerată îl făcea atît de mulţumit de sine, că nici nu i-ar fi trecut vreodată prin cap că ar putea să-şi bată cineva joc de el.

Mai tîrziu el avea să fie pentru Delaherche un adevărat salvator. Dar ce îngrozitoare fură zilele de îndată după capitulare ! Sedanul invadat, înţesat de trupe germane, tremura, temîndu-se să nu fie jefuit. Apoi, trupele victorioase se scurseseră spre valea Senei, nelăsînd în Sedan decît o garnizoană, şi oraşul căzuse într-o linişte de cimitir : casele erau mereu închise, prăvăliile ferecate, iar pe străzile pustii, de cum se însera, mai răsunau doar paşii grei şi strigătele răguşite ale patrulelor. Nu mai sosea nici o scrisoare, nici un ziar. Sedanul era o temniţă cu porţile ferecate, izolată pe neaşteptate de restul lumii, nemaiştiind nimic din ce se întîmpla, neliniştită la gîndul unor dezastre noi, pe care le simţea pe aproape.

Şi, culmea necazurilor, lipsa de alimente devenea tot mai ameninţătoare. Într-o dimineaţă se treziră fără pîine, fără carne, cu toată regiunea ruinată, de parcă ar fi fost pustiită de un nor de lăcuste, de o săptămînă de cînd sute de mii de oameni îşi tălăzuiau puhoaiele revărsate. Oraşul mai avea hrană doar pentru două zile şi trebuiseră să se adreseze belgienilor, fiindcă totul venea acum din ţara vecină, peste graniţa deschisă, de unde dispăruse vama, smulsă şi ea de vîrtejul prăpădului. În sfîrşit, erau tot felul de mizerii, la care se adăuga lupta de fiecare zi între comandamentul prusac, instalat la subprefectură, şi consiliul municipal, întrunit în permanenţă la primărie. Degeaba acesta din urmă se împotrivea eroic, în rezistenţa lui administrativă şi nu ceda decît cu mare greutate, căci locuitorii erau tot mai copleşiţi de cerinţele mereu crescînde, de capriciile şi de numărul peste măsură de mare al rechiziţiilor.

La început, Delaherche a avut mult de suferit de pe urma ostaşilor şi ofiţerilor pe care trebuia să-i găzduiască. Toate liftele se perindau prin casa lui cu luleaua în dinţi. În fiecare zi se abăteau asupra oraşului, ca din senin, două-trei mii de oameni, infanterişti, călăreţi, artilerişti. Şi, cu toate să oamenii ăştia aveau dreptul numai la casă şi căldură, locuitorii trebuiau de multe ori să umble după merinde. În camerele în care erau cantonaţi un timp, rămînea o murdărie îngrozitoare. De multe ori ofiţerii veneau seara beţi şi se purtau mai rău decît ostaşii lor. Totuşi, o disciplină atît de severă îi ţinea în frîu, încît actele de violenţă şi de jaf erau rare. În tot Sedanul fuseseră batjocorite numai două femei. Abia mai tîrziu, cînd Parisul le opuse o vie rezistenţă, ei îşi impuseră cu asprime stăpînirea. Înfuriaţi că lupta nu se mai sfîrşeşte şi îngrijoraţi de atitudinea celor din provincie, trăiau cu teama unei răscoale generale, a unui război de hărţuială, pornit împotriva lor de către partizani.

Delaherche găzduise în ultima vreme un comandant de cavalerie, care dormea cu cizmele în picioare. După plecarea lui, s-a găsit murdărie pînă şi pe sobă. În a doua jumătate a lui septembrie, pe o ploaie grozavă, îi căzuse pe cap căpitanul de Gartlauben. La început Gartlauben fusese destul de aspru. Vorbea tare, cerea camera cea mai frumoasă, zdrăngănea sabia pe treptele scării. Dar, cînd o zări pe Gilberte, redeveni corect, se stăpîni şi trecu ţeapăn, salutînd politicos. Toată lumea îl linguşea, ştiind că un cuvînt spus de el colonelului comandant al Sedanului, era de ajuns ca să uşureze o rechiziţie sau să pună în libertate pe un om. De curînd, unchiul său, guvernatorul general, dăduse la Reims o proclamaţie de o cruzime înfiorătoare, decretînd starea de asediu şi pedepsind cu moartea pe oricine ar fi fost în slujba inamicului, fie iscodind, fie abătînd din drumul lor trupele germane cînd ar fi însărcinaţi să le conducă, fie distrugînd podurile şi tunurile, stricînd liniile telegrafice şi căile ferate. Inamicul, adică francezii! Inimile locuitorilor tresăreau la citirea afişului

mare, alb, lipit pe uşa comandaturii, care socotea drept fărădelegi durerea şi dorinţele lor. De pe acum sufereau cumplit ori de cîte ori uralele trupelor din garnizoană le vesteau alte victorii ale armatelor germane ! Astfel, fiecare zi venea cu doliul ei. Soldaţii aprindeau focuri mari, se îmbătau şi cîntau cît era noaptea de mare, în timp ce locuitorii, nemaiavînd voie să circule pe străzi după orele nouă, ascultau din fundul caselor mohorîte, înnebuniţi de nesiguranţa în care trăiau şi aşteptîndu-se la noi nenorociri. Şi tocmai într-una din aceste împrejurări, pe la mijlocul lui octombrie, domnul de Gartlauben dădu pentru prima oară dovadă de o oarecare delicateţe. Din zorii zilei Sedanul începuse iar să se apere. Umbla zvonul despre un mare succes al armatei de pe Loire, care se porni în marş să elibereze Parisul. Dar de atîtea ori, pînă acum, cele mai bune veşti se schimbaseră în solii ale altor dezastre ! Şi într-adevăr, chiar în seara aceea se află că armata bavareză cucerise Orléansul. Pe strada Maqua, într-o casă din faţa fabricii, nişte soldaţi zbierau atît de tare, încît căpitanul, văzînd-o pe Gilberte tare amărîtă, se duse să le dea ordin să tacă, socotind şi el că gălăgia asta nu-şi avea rostul.

În luna care se scurse domnul de Gartlauben avu iar prilejul să facă unele servicii mărunte. Autorităţile prusace reorganizaseră serviciile administrative şi de curînd fusese instalat un subprefect german, dar, cu toate că acesta părea mai înţelegător, neplăcerile continuau. Printre greutăţile de tot felul, care se iveau între consiliul municipal şi comandatură, una din cele mai des întîlnite era rechiziţionarea vehiculelor. Într-o dimineaţă, cînd Delaherche n-a putut să-şi trimită în faţa subprefecturii caleaşca înhămată cu doi cai, se iscase o furtună grozavă : primarul fusese arestat pentru scurt timp şi chiar şi el ar fi păţit la fel, dacă domnul de Gartlauben n-ar fi potolit mînia teribilă cu un singur cuvînt. Altă dată, la intervenţia lui, s-a acordat o păsuire oraşului condamnat să plătească treizeci de mii de franci amendă, drept pedeapsă pentru nişte închipuite

întîrzieri în reconstruirea podului de la Villette, pod distrus de prusaci, o mare pacoste care îi revoltase pe toţi şi adusese oraşul în sapă de lemn. Dar mai ales după predarea Metzului, Delaherche ajunse să-i datoreze o adevărată recunoştinţă oaspetelui său. Vestea îngrozitoare fusese pentru locuitori ca o lovitură de trăsnet, care le spulberase şi ultimele speranţe. Şi, chiar din săptămîna următoare, nesfîrşite coloane de trupe trecură iar, fiindcă un puhoi de oameni venea dinspre Metz. Armata prinţului Frederic-Carol se îndrepta spre Loire, cea a generalului Manteuffel mărşăluia în direcţia Amiens şi Rouen, în timp ce alte corpuri se duceau să întărească trupele de asediu din jurul Parisului. Timp de mai multe zile, casele gemură de ostaşi, brutăriile fură măturate pînă la ultima fărîmitură, măcelăriile pînă la ultimul os, şi caldarîmul rămase cu o duhoare de usuc, ca după trecerea unor turme de oi. Numai fabrica din strada Maqua n-a avut de suferit de pe urma acestei revărsări de gloate omeneşti, fiind apărată de o mînă prietenească şi recomandată numai pentru găzduirea cîtorva comandanţi bine crescuţi.

De aceea, Delaherche fu nevoit pînă la urmă să renunţe la atitudinea lui distantă. Familiile înstărite se închiseseră în camerele lor, evitînd orice legătură cu ofiţerii pe care îi găzduiau. Dar el, frămîntat cum era de veşnica lui dorinţă de a trăncăni, de a se face iubit de oameni şi de a se bucura de viaţă, suferea mult de pe urma acestui rol de învins neresemnat. Casa lui mare, acum tăcută şi îngheţată, unde fiecare trăia pentru sine, într-o ură neîmpăcată, ajunsese o povară apăsătoare pentru dînsul. De aceea, într-o bună zi, îl opri pe domnul de Gartlauben pe scară, ca să-i mulţumească pentru serviciile făcute. Pe urmă, încet-încet, se deprinseră să schimbe cîteva vorbe cînd se întîlneau, aşa încît, într-o seară, căpitanul prusac se pomeni în biroul fabricantului, tolănit într-un fotoliu, la gura sobei, în care ardeau nişte butuci straşnici de stejar ; fumară ţigări de foi şi stătură de vorbă prieteneşte despre veş-

tile recente. În primele cincisprezece zile, Gilberte nu se arătă de loc, iar el se prefăcu că nu știe nimic despre existența ei, deși, la cel mai mic zgomot, își îndrepta repede privirea spre ușa camerei vecine. Părea că vrea să-i facă să uite situația lui de învingător, se arăta îngăduitor și mărinimos, făcea cel dintîi haz de unele rechiziții caraghioase. Astfel, cînd într-o zi fusese rechiziționat un coșciug și un bandaj, se distrase grozav. Cît despre celelalte, cărbunii, untdelemnul, laptele, zahărul, untul, pîinea, carnea, fără să mai punem la socoteală îmbrăcămintea, sobele, lămpile, pe scurt, toate lucrurile de mîncare sau de primă necesitate în viața de fiecare zi, el se mulțumea să dea din umeri :

— Ei, Doamne, ce să-i faci ? E neplăcut, e adevărat — recunoștea și el că se cerea prea mult — dar așa e războiul, trebuie să trăiești în țara inamică.

Delaherche, pe care rechizițiile acestea nesfîrșite îl supărau foc, vorbea pe față ca de obicei, discutîndu-le în fiecare seară, din fir în păr, de parc-ar fi drămuit socotelile coșniței. Cu toate acestea, o singură dată se luară la harță mai aprins, cu privire la contribuția de un milion cu care prefectul prusac Rethel năpăstuise districtul Ardenilor, pretextînd că în felul ăsta acoperea pierderile pricinuite Germaniei de către vasele de război franceze și de expatrierea nemților care locuiau în Franța. Prin repartiția făcută, Sedanul trebuia să plătească patruzeci și două de mii de franci. Se strădui din răsputeri să-l facă pe oaspetele său să priceapă cît era de nedreaptă măsura asta, arătîndu-i că situația orașului era excepțională, că acesta avusese prea mult de suferit ca să mai fie năpăstuit într-atîta. Altminteri, după ciorovăielile astea se simțeau amîndoi mai apropiați sufletește, Delaherche rămînînd încîntat că se putuse îmbăta iarăși de potopul vorbelor lui, prusacul simțindu-se mulțumit că dăduse dovadă de o politeță cu adevărat pariziană.

Cu chipul ei vesel și nepăsător, Gilberte intră într-o seară în birou. Se opri la ușă, prefăcîndu-se surprinsă. Domnul de Gartlauben se ridică și, din politeță, se re-

trase după cîteva clipe. Dar a doua zi o găsi pe Gilberte în birou, așa că își luă iar locul obișnuit la gura sobei. Din momentul acela începură niște seri încîntătoare, pe care le petreceau aci în birou și nu în salon, ceea ce stabilea o subtilă distincție. Ba chiar cînd, mai tîrziu, tînăra femeie primi să cînte oaspetului ei, care o adora, se ducea numai ea în salonul vecin, lăsînd ușa deschisă. În iarna asta aspră bătrînii stejari din Ardeni ardeau cu vîlvătăi în fundul căminului înalt. Pe la orele zece luau cîte o ceașcă de ceai, stînd la taifas în căldura plăcută din biroul atît de încăpător. Iar domnul de Gartlauben, vădit, se îndrăgostise ca un nebun de femeiușca asta hazlie, care cocheta cu el acum, așa cum făcea altădată, la Charleville, cu prietenii căpitanului Beaudoin. El se ferchezuia cu și mai multă grijă, se arăta exagerat de curtenitor și se mulțumea cu cea mai neînsemnată atenție din partea ei, chinuit necontenit de teama de a nu fi socotit drept un sălbatic, un soldățoi necioplit, care se poartă brutal cu femeile.

Și, în felul acesta, viața se desfășura pe două planuri în încăpătoarea casă mohorîtă din strada Maqua. În timp ce la masă, Edmond, cu chipul său drăgălaș de Cherubin rănit, răspundea monosilabic la trăncănelile neîntrerupte ale lui Delaherche, îmbujorîndu-se tot de îndată ce Gilberte îl ruga să-i dea solnița — și în timp ce, seara, domnul de Gartlauben asculta, în extaz, din birou, o sonată de Mozart, pe care tînăra doamnă o cînta pentru el la pian, în fundul salonului, camera alăturată, în care viețuia colonelul de Vineuil, păzit de doamna Delaherche, rămînea tăcută, cu storurile lăsate, cu lampa veșnic aprinsă, ca un mormînt luminat de o lumînare. Luna decembrie îngropase sub zăpadă orașul. Veștile catastrofale se pierdeau în gerul năprasnic. După înfrîngerea generalului Ducrot, la Champigny, după pierderea Orléansului, mai rămînea doar o singură speranță întunecată, speranța de a transforma pămîntul Franței într-un pămînt al răzbunării, într-o glie nimicitoare care să-și înghită învingătorii. N-avea, deci, decît să ningă cu fulgi cît mai mari,

să se despice pămîntul sub mușcăturile gerului, pentru ca toată Germania să-și găsească mormîntul în el ! Și o spaimă nouă strîngea, acum, inima doamnei Delaherche. Într-o noapte, pe cînd fiul ei lipsea de acasă, fiind plecat în Belgia, după treburile lui, ea auzise trecînd prin fața camerei Gilbertei un zvon ușor de voci, zgomotul unor sărutări înăbușite, amestecate cu rîsete. Intrigată, se întoarse în camera ei, înspăimîntată de grozăvia pe care o bănuia : cel dinăuntru nu putea fi altul decît prusacul ; băgase ea de seamă unele priviri tainice între ei și se simțea zdrobită sub povara acestei rușini care le punea vîrf la toate. Oh, ce femeie adusese fiu-său în casă fără voia ei, femeie ușuratică pe care o iertase o dată, după moartea căpitanului Beaudoin, cînd nu spusese nimic din ce știa ! Și uite că o lua iar de la început, dar cu ce mîrșăvie de data asta ! Ce-i rămînea oare de făcut ? O astfel de grozăvie nu mai putea continua sub acoperișul ei. Asta mărea și mai mult doliul vieții ei de schivnică. Se chinuia zile întregi într-un zbucium îngrozitor. De cîte ori se întorcea la colonel, mai întunecată, fără să scoată o vorbă timp de ore întregi și cu lacrimi în ochi, el o privea țintă, închipuindu-și că Franța suferise încă o înfrîngere.

Tocmai în împrejurările acestea, într-o dimineață, se pomeniră pe strada Maqua cu Henriette, care venise să-l roage pe Delaherche să intervină pentru unchiul Fouchard. Auzise lumea rîzînd cu înțeles cînd se vorbea despre influența atotputernică pe care Gilberte o avea asupra domnului de Gartlauben. De aceea rămase oarecum stingherită în fața doamnei Delaherche, pe care o întîlni cea dintîi pe scară, urcînd spre camera colonelului, și se simți datoare să-i spună de ce venise.

— Oh, doamnă, ce bună ați fi dacă ați pune o vorbă bună ! Unchiul meu se află într-o situație îngrozitoare. Am auzit că ar fi vorba să-l trimită în Germania.

Bătrîna doamnă care, totuși, ținea la ea, nu-și putu stăpîni un gest de mînie.

— Bine, fetiţo dragă, dar eu n-am nici o putere... Nu mie trebuie să mi te adresezi...

Pe urmă, cu toată emoţia pe care o desluşea pe chipul Henriettei, adăugă :

— Vii într-un moment nepotrivit. Fiul meu pleacă astă-seară la Bruxelles. Şi, apoi, nici el n-are nici o putere, ca şi mine... Vorbeşte mai bine cu noră-mea, care poate orice.

Şi o lăsă pe Henriette buimăcită, sigură acum că nimerise într-o dramă de familie. Încă din ajun, doamna Delaherche luase hotărîrea să spună tot fiului ei, înaintea plecării lui în Belgia, unde se ducea să facă o comandă importantă de cărbuni, sperînd să-şi poată pune, astfel, în mişcare războaiele de ţesut. N-are să mai îngăduie cu nici un preţ ca grozăvia să se repete lîngă ea, în timpul acestei noi absenţe. Pentru a deschide vorba, ea voia să fie sigură că fiu-său nu-şi va mai amîna plecarea cu încă o zi, aşa cum tot făcea de o săptămînă încoace. Asta însemna prăbuşirea familiei, alungarea prusacului, izgonirea femeii în stradă, afişarea ruşinoasă a numelui ei pe toate zidurile, aşa cum fuseseră ameninţate că vor păţi femeile franceze care ar avea legături cu vreun prusac.

Cînd Gilberte o zări pe Henriette, scoase un strigăt de bucurie.

— Vai, ce fericită sînt că te văd ! Mi se pare atît de mult de atunci ! Îmbătrînim atît de repede în vîrtejul dandanalelor astea !

O duse în camera ei, o aşeză pe chaise-longue şi se lipi de ea.

— Hai, rămîi la masă la noi... Dar mai întîi să stăm de vorbă. Sînt sigură că ai să-mi spui atîtea lucruri ! Ştiu că n-ai mai primit veşti de la fratele tău. Aşa-i ? Bietul Maurice, ce milă mi-e de el, să-l ştiu în Parisul ăla fără lumină, fără lemne, fără pîine, poate ! Ce face băiatul ăla, prietenul fratelui tău, pe care îl îngrijeşti tu ? Vezi că am aflat despre asta din gura lumii... Nu-i aşa că vii pentru el ?

Henriette întîrzia cu răspunsul, cuprinsă de o mare tulburare lăuntrică. De fapt, nu venise ea oare pentru Jean, ca să fie sigură că or să-l lase în pace pe bolnavul ei drag, după ce-i vor da drumul unchiului ei? Auzind-o pe Gilberte vorbind despre el, se fîstîci toată şi nu mai îndrăzni să dea pe faţă motivul adevărat al vizitei, simţind un fel de scîrbă în sufletul ei, că trebuie să recurgă la trecerea deochiată pe care bănuia c-o are Gilberte.

— Va să zică — repetă Gilberte, cu un aer răutăcios — pentru băiatul ăsta ai tu nevoie de noi?

Şi pentru că Henriette, strînsă cu uşa, deschise vorba în sfîrşit de arestarea lui moş Fouchard, ea adăugă numaidecît:

— Ia te uită, aşa e! Proastă mai sînt! Şi eu care vorbeam despre asta, nu mai departe de azi dimineaţă!... Ei, dragă, bine ai făcut c-ai venit! Trebuie să facem numaidecît ceva pentru unchiul tău, fiindcă ultimele mele informaţii nu prea sînt îmbucurătoare. Vor să dea o lecţie exemplară.

— Da, m-am gîndit la voi, continuă Henriette cu o voce şovăitoare. Am socotit că o să-mi dai un sfat bun, că ai putea să faci ceva.

Tînăra femeie izbucni în rîs.

— Proastă mai eşti, o să intervin să-l pună în libertate pe unchiu-tău în mai puţin de trei zile!... Nu ţi s-a spus că am aci, în casă, un căpitan prusac care face tot ce vreau eu?... Auzi, dragă, nu-mi poate refuza nimic!

Şi rîdea şi mai tare, cu o satisfacţie de gîsculiţă cochetă. Apucase mîinile prietenei sale într-ale ei şi i le mîngîia, iar Henriette nu era în stare să găsească un cuvînt de mulţumire, îngrijorată şi chinuită de teama ca asta să nu fie o mărturisire. Cu toate acestea, cîtă seninătate şi cîtă voioşie firească!

— Las' pe mine, astă-seară o să te trimit acasă mulţumită...

Cînd trecură în sufragerie, Henriette rămase surprinsă de frumuseţea plină de gingăşie a lui Edmond, pe care nu-l cunoştea. O încînta ca un obiect frumos. Era oare

cu putință ca băiatul ăsta să fi făcut războiul și ca cineva să fi îndrăznit să-l rănească la mînă ? Povestea marii lui vitejii îl făcea și mai încîntător și Delaherche, care o primise pe Henriette ca un om fericit că vede o figură nouă, nu încetă, în timp ce se serveau la masă costițe cu cartofi copți în coaja lor, să-și laude secretarul, deopotrivă de muncitor și binecrescut, pe cît era de frumos. Astfel, prînzul în patru, în sufrageria bine încălzită, luă o înfățișare plăcută, intimă.

— Va să zică, pentru moș Fouchard ai venit ? spuse iar fabricantul. Îmi pare foarte rău că trebuie să plec astă-seară... Dar o să aranjeze nevastă-mea lucrurile, căci ei nu-i rezistă și obține tot ce vrea.

Rîdea, spunea lucrurile astea cu o naivitate desăvîrșită, măgulit în fond de această putere cu care se împăuna și el întrucîtva. Pe urmă, adăugă deodată :

— Pentru că veni vorba, dragă, ți-a vorbit Edmond despre descoperirea lui ?

— Nu, ce descoperire ? întrebă Gilberte înveselită, întorcînd spre tînărul sergent ochii ei frumoși, cu priviri alintătoare.

Dar el se îmbujora, ca sub vraja unei plăceri peste măsură de mari, ori de cîte ori îl privea vreo femeie în felul acesta.

— Zău, doamnă, nu e vorba decît de dantela aceea veche, de care vă părea rău că n-o aveți, ca s-o puneți la capotul dumneavoastră mov... Ieri am avut norocul să găsesc cinci metri de dantelă veche de Bruges, într-adevăr foarte frumoasă și ieftină. Negustoreasa o să vină îndată să v-o arate.

Ea era atît de încîntată, că l-ar fi sărutat.

— Oh, cît de drăguț ești. Am să te răsplătesc !

Apoi, în vreme ce se servea un pateu de ficat de gîscă, cumpărat din Belgia, schimbară vorba, se opriră o clipă la peștii din Meusa, care muriseră otrăviți, pentru ca în cele din urmă să ajungă la primejdia ciumei care amenința Sedanul la primul dezgheț. În noiembrie se și iviseră cîteva cazuri de epidemie. Degeaba se cheltuiseră, după bătălie, șase mii de franci pentru cură-

ţenia oraşului şi arseseră cu grămada raniţele, cartuşierele şi toate rămăşiţele suspecte : cu toate acestea, la cea mai mică umezeală răbufneau, din cîmpurile dimprejur, mirosuri greţoase de hoit, atît erau de ticsite cu stîrvuri, pe jumătate îngropate, sub cîteva palme de pămînt ! Peste tot, cîmpurile erau presărate cu morminte, pămîntul se crăpa sub apăsarea lăuntrică, putreziciunea se prelingea şi se răspîndea pretutindeni. Şi chiar mai zilele trecute se descoperise un nou focar de infecţie, Meusa, din care se şi scoseseră mai bine de o mie două sute de stîrvuri de cai. Toţi credeau că nu mai rămăsese în apă nici un cadavru omenesc, cînd un pîndar, cercetînd cu atenţie, la mai mult de doi metri adîncime, zărise sub apă nişte pete albicioase, care păreau nişte pietre : erau straturi de cadavre, trupuri spintecate care, neputîndu-se umfla, nu se mai ridicaseră la suprafaţă. De aproape patru luni zăceau acolo, în apă, printre bălării. Cîngile aduceau la suprafaţă braţe, picioare, capete. Ba chiar numai puterea curentului apei desprindea uneori şi ducea la vale cîte o mînă. Apa se tulbura, băşici mari de gaze se ridicau şi plesneau la suprafaţă, împuţind aerul cu o duhoare groaznică.

— Acum e bine că e ger, observă Delaherche. Dar cum s-o topi zăpada, o să trebuiască să facem cercetări, să dezinfectăm totul, că altfel ne ducem de rîpă cu toţii.

Şi, pentru că nevasta îl rugă, rîzînd, să treacă la subiecte mai curate în timpul mesei, el încheie, simplu :

— Ei da, am isprăvit-o cu peştele din Meusa pentru multă vreme.

Terminaseră masa şi erau la cafea, cînd fata din casă anunţă că domnul de Gartlauben cerea voie să intre o clipă. Asta produse oarecare vîlvă, deoarece pînă atunci căpitanul nu venise niciodată peste zi, la o oră ca asta. Delaherche spuse să fie poftit numaidecît, văzînd în asta o întîmplare fericită, ca să-i poată prezenta pe Henriette. Iar căpitanul, zărind o altă femeie tînără, fu şi mai politicos. Primi chiar o ceaşcă de cafea, pe care o bău fără zahăr, cum văzuse că fac atîţia la Paris. De

altfel, insistase să fie primit numai pentru că dorea să-i aducă imediat doamnei vestea că obţinuse graţierea unuia dintre protejaţii ei, un biet muncitor din fabrică, închis în urma unei încăierări cu un soldat prusac.

Gilberte găsi atunci prilejul să-i vorbească de moş Fouchard.

— Domnule căpitan, îţi prezint pe una dintre cele mai bune prietene ale mele, care ar dori să fie luată sub ocrotirea dumitale. Este nepoata fermierului arestat la Remilly, ştii dumneata, după povestea aceea cu partizanii...

— Ah, da, buclucul cu spionul, nenorocitul acela care a fost găsit într-un sac... Oh, e grav, foarte grav ! Mi-e teamă că nu voi putea face nimic !

— Domnule căpitan, mi-ai face atîta plăcere !

Îl privea cu ochii ei seducători.

El fu cuprins de o mulţumire fără margini şi se înclină cu un aer de supunere curtenitoare. Făcea tot ce voia ea !

— V-aş fi foarte recunoscătoare, domnule, îngăimă cu greutate Henriette, chinuită de o durere fără margini, cu gîndul la bărbatul ei, la bietul ei Weiss, împuşcat acolo, la Bazeilles.

Dar Edmond, care dispăruse pe nesimţite la sosirea căpitanului, se ivi iar, ca să-i spună Gilbertei ceva la ureche. Ea se sculă repede, le îndrugă ceva despre dantela pe care o aducea negustoreasa şi se duse după tînăr, scuzîndu-se. Atunci, rămasă singură în tovărăşia celor doi bărbaţi, Henriette putu să se tragă mai la o parte, aşezîndu-se lîngă fereastră, în timp ce ei îşi continuau, cu voce foarte tare, discuţia.

— Căpitane, te rog să mai iei un păhărel. Vezi dumneata, eu nu mă dau în lături şi îţi spun tot ce gîndesc, pentru că ştiu ce înţelegător eşti. Ei bine, te asigur că prefectul dumneavoastră nu procedează bine, cînd vrea să mai stoarcă de la oraşul nostru cei patruzeci şi două de mii de franci... Gîndeşte-te la toate sacrificiile noastre de la început. Mai întîi, în ajunul bătăliei, întreţinerea unei întregi armate franceze istovite, înfometate.

Pe urmă, dumneavoastră, care erați la fel de lihniți. Numai perindările astea de trupe, rechizițiile, despăgubirile, cheltuielile de tot felul ne-au costat un milion și jumătate. Să mai punem la socoteală încă pe atît pagubele pricinuite de bătălie, de distrugeri, de incendii : fac trei milioane. În sfîrșit, socotesc cam la două milioane pierderea suferită de industrie și comerț... Ei, ce mai spui ? Așa-i că am ajuns la cifra de cinci milioane pentru un oraș de treisprezece mii de locuitori ? Si ne mai cereți pe deasupra și o contribuție de patruzeci și două de mii de franci, fără să mai știm pentru ce ! Drept e oare și chibzuit ?

Domnul de Gartlauben dădea din cap, mulțumindu-se să răspundă :

— Ce vreți ? Războiu-i război !

Și așteptarea se prelungea, iar Henriette își simțea urechile vîjîind și era mai-mai să ațipească lîngă fereastră, sub povara a tot felul de gînduri nedeslușite si triste. În timpul ăsta Delaherche se jura pe cinstea lui că Sedanul n-ar fi putut face niciodată față crizei, în lipsa totală de bani în care se afla, fără ideea fericită de a se crea o monedă fiduciară locală, hîrtia monedă a Casei de Credit Industrial, care salvase orașul de la un dezastru financiar.

— Domnule căpitan, o să mai iei un păhăruț de coniac.

Și sări la alt subiect.

— Nu Franța a făcut războiul, ci Imperiul... Oh, împăratul mi-a înșelat toate speranțele. Dar s-a isprăvit cu el, mai bine ne-am lăsa țara sfîrtecată, decît... Uite, un singur om a văzut limpede în iulie. Da, domnul Thiers, care, în călătoria lui de acum prin capitalele Europei, săvîrșește încă un mare act de înțelepciune și patriotism. Toate urările oamenilor cu scaun la cap îl însoțesc, numai de-ar da Dumnezeu să reușească !

Cu un gest, el își termină gîndul, socotind un lucru nepotrivit, ca, în fața unui prusac, chiar simpatic, să-și manifeste dorința de pace. Dar dorința aceasta o simțea aprinsă în el, cum o simțea de fapt și vechea bur-

ghezie conservatoare, care participase la plebiscit. În curînd aveau să rămînă fără ostași și fără bani. De aceea trebuia să se predea; și un val de mînie mocnită se ridica din toate provinciile ocupate împotriva Parisului care se încăpățîna să reziste. De aceea conchise el, aproape în șoaptă, făcînd aluzie la proclamațiile înflăcărate ale lui Gambetta:

— Nu, nu! Nu putem fi de partea smintiților buni de legat. Asta e curat măcel... Eu, eu sînt cu domnul Thiers, care vrea alegeri; iar cît despre Republica lor, ei, Doamne, nu mai pot eu de ea! O s-o păstrăm dacă n-avem încotro și, cu timpul, o să mai vedem noi...

Foarte politicos, domnul de Gartlauben dădea întruna din cap, cu un aer aprobator, repetînd:

— Sigur, sigur...

Henriette, a cărei suferință crescuse, nu putu să mai stea. Simțea o mînie fără cauză precisă, o nevoie de a pleca de acolo. Se ridică tiptil și plecă după Gilberte, care lipsea de atîta vreme.

Dar cînd intră în dormitor, rămase uluită, zărind-o pe prietena ei întinsă pe chaise-longue și plîngînd, pradă unei emoții neobișnuite.

— Ei, asta e! Dar ce-i cu tine? Ce ți s-a întîmplat?

Lacrimile tinerei femei se înteţiră, dar nu voia să vorbească nimic, cuprinsă de o rușine care o îmbujora toată. Apoi, abia îngăimînd și ascunzîndu-se în brațele deschise ale Henriettei, îi spuse:

— Oh, draga mea, dacă ai ști!... N-aș îndrăzni niciodată să-ți spun... Și, cu toate astea, nu te am decît pe tine, poate că numai tu ai putea să-mi dai o povață...

O trecu un fior și se bîlbîi și mai mult.

— Eram cu Edmond... Cînd, pe neașteptate, doamna Delaherche m-a prins asupra faptului...

— Cum adică, asupra faptului?

— Da, eram acolo amîndoi, el mă strîngea, mă săruta...

Și, acoperind-o de sărutări pe Henriette, luînd-o în brațele ei tremurătoare, îi mărturisi totul.

— Oh, draga mea, nu mă judeca prea aspru, m-ar durea atît de mult !... Ştiu, ştiu, îţi jurasem că n-o să se mai întîmple... Dar l-ai văzut şi tu pe Edmond, e atît de viteaz şi atît de drăguţ ! Pe urmă, gîndeşte-te şi tu că bietul tînăr e rănit, bolnav, departe de maică-sa ! Şi, după toate astea, mai e şi sărac, fiindcă ai lui şi-au luat şi pîinea de la gură, ca să-l înveţe carte... Te rog să mă crezi că n-am putut să-l refuz.

Henriette o asculta speriată, încă nedumerită de cele auzite.

— Cum, cu sergentul ăsta era povestea !... Dar bine, dragă, toată lumea te crede amanta prusacului !

Deodată Gilberte sări în sus, îşi şterse lacrimile şi spuse răspicat :

— Amanta prusacului !... Ei nu, că asta e prea de tot ! E îngrozitor ! Mi-e silă de el... Drept cine mă luaţi voi ? Cum poate cineva să mă creadă în stare de o asemenea mişelie ? Nu, nu, nici în ruptul capului ! Mai bine moartă !

În răzvrătirea ei, devenise gravă, de o frumuseţe plină de durere şi mînie, care o transfigura. Dar, pe neaşteptate veselia ei uşuratică, cochetăria ei nepăsătoare se întoarseră iar, într-un hohot nestăvilit de rîs.

— Ei da, e adevărat, mă distrez pe seama lui. Mă adoră şi mi-e de ajuns să-l privesc, ca să-l văd la picioarele mele... Dacă ai şti cît e de nostim să-ţi baţi joc de burduhănosul ăsta, care-i convins în orice clipă că, în sfîrşit, are să-şi primească răsplata !

— Bine, dar e un joc tare primejdios, spuse cu gravitate Henriette.

— Ei aş ! Ce am de pierdut ? Cînd o să-şi dea seama că nu-i nimic de făcut, n-are decît să se supere şi să-şi ia tălpăşiţa !... Dar, nici vorbă, n-are să-şi dea seama niciodată ! Nu-l cunoşti. Face parte din rîndul ălora din care o femeie poate să facă tot ce vrea, fără nici un risc. Uite, în privinţa asta am eu presimţirile mele, care-mi dau totdeauna de veste. El e prea îngîmfat şi n-are să recunoască niciodată că mi-am bătut joc de el... Şi, tot ce îi voi îngădui, va fi să ia cu el amin-

tirea mea, cu mîngîierea pentru dînsul că s-a purtat corect, ca un om bine crescut, care a locuit multă vreme la Paris.

Făcea mare haz. Apoi adăugă :

— Pînă atunci, are să dea drumul unchiului Fouchard și nu va primi în schimb pentru treaba asta decît o ceașcă de ceai cu zahăr pus cu mîna mea.

Dar, deodată, fu năpădită iar de temerile ei, de groaza de a fi fost surprinsă. Și, cu lacrimi în ochi, spuse :

— Dumnezeule mare ! Dar doamna Delaherche ? Ce o să se întîmple ? Nu mă are de loc la inimă și e în stare să spună totul bărbatului meu.

Henriette se liniști pînă la urmă. Șterse lacrimile prietenei sale și o sili să-și aranjeze rochia.

— Ascultă, dragă, nu am puterea să te cert, deși știi, totuși, că te învinuiesc ! Dar m-am speriat atît cu prusacul tău, m-am temut de lucruri atît de urîte, încît povestea cealaltă e pentru mine o adevărată ușurare, zău așa !... Liniștește-te, totul se va termina cu bine.

Era un sfat înțelept, mai ales că Delaherche intră îndată împreună cu mama lui. Spuse că trimisese după trăsura cu care urma să plece în Belgia, fiindcă era hotărît să ia trenul de Bruxelles chiar în seara aceea. Voia să-și ia rămas bun de la soția lui. Pe urmă, întorcîndu-se spre Henriette, îi spuse :

— Fii pe pace ! Domnul de Gartlauben mi-a promis, cînd a plecat, că are să se ocupe de unchiul dumitale, iar, în lipsă-mi, soția mea va face ce va mai trebui.

De cînd intrase doamna Delaherche, Gilberte nu o mai slăbea din ochi, cu inima strînsă de spaimă. Avea să vorbească oare, spunînd ce văzuse, împiedicîndu-l pe fiu-său să plece ? Fără o vorbă, bătrîna își ațintise și ea ochii asupra noră-si, de cum intrase. Cu toată morala ei rigidă, simțea fără îndoială și dînsa ușurarea care o făcuse pe Henriette îngăduitoare. Doamne sfinte, dacă se încurcase cu tînărul ăsta, cu francezul ăsta care luptase atît de vitejește, nu trebuia oare s-o ierte, așa cum o mai iertase o dată pentru căpitanul Beaudoin ?

Ochii ei se îmblînziră și întoarse capul. Fiul ei putea să lipsească; Edmond avea s-o apere pe Gilberte contra prusacului. Ba mai și schiță un surîs ușor, ea care nu se mai înseninase de cînd cu vestea cea bună de la Coulmiers.

— La revedere, spuse îmbrățișîndu-l pe Delaherche. Vezi-ți de treburile tale și întoarce-te repede.

Și plecă, intrînd agale, de cealaltă parte a coridorului, în camera retrasă, în care colonelul, neclintit, își ținea ochii pironiți în întuneric, dincolo de rotocolul palid al luminii aruncate de lampă.

Chiar în seara aceea Henriette se întoarse la Remilly și peste trei zile avu bucuria să-l vadă, într-o dimineață, pe moș Fouchard, întorcîndu-se acasă liniștit, ca și cum ar fi venit de prin vecini, unde încheiase cine știe ce tîrg. Se așeză la masă și mîncă o bucată de pîine cu brînză. Pe urmă, la toate întrebările, răspunse fără grabă, ca un om care nu se temuse niciodată de nimic. De ce să-l mai fi ținut, dacă nu făcuse nici un rău? Nu-l omorîse el pe prusac, nu-i așa? De aceea se mulțumise să spună autorităților: „Cercetați, eu nu știu nimic". Și au trebuit să le dea drumul și lui, și primarului, pentru că nu aveau nici o probă contra lor. Dar ochii lui de țăran șiret și bun de șagă luceau de bucurie mută că-i păcălește pe toți ticăloșii ăia de care i se cam făcuse lehamite, acum, de cînd îi tot căutau nod în papură cu privire la calitatea cărnii.

Trecu și luna decembrie și Jean voi să plece. Acum piciorul era teafăr. Doctorul declarase că putea să plece pe front. Dar, pentru Henriette, asta însemna o suferință mare, pe care se sili s-o ascundă. După bătălia dezastruoasă de la Champigny, nu mai primiseră nici o veste de la Paris. Știau numai că regimentul lui Maurice, încleștat într-o luptă îngrozitoare, pierduse mulți oameni. Pe urmă, îi troienise aceeași tăcere; nici o scrisoare, nici măcar un rînd nu mai venise pentru ei, cînd știau că unele familii din Raucourt și din Sedan primiseră scrisori, pe căi lăturalnice. Poate că porumbelul care ducea veștile așa de mult așteptate

întîlnise în cale vreun uliu înfometat ; ori se prea poate să fi căzut în cine știe ce margine de pădure, străbătut de glonțul vreunui prusac. Dar mai ales îi chinuia teama ca Maurice să nu fi murit cumva. Tăcerea asta a marelui oraș, mut sub încleștarea împresurării, se schimbase, în neliniștea așteptării lor, într-o tăcere de mormînt. Pierduseră speranța că vor mai afla ceva și cînd văzu că Jean ținea să plece cu orice preț, Henriette nu-și mai putu stăpîni o tînguire înăbușită :

— Doamne Dumnezeule ! Care va să zică s-a sfîrșit, am să rămîn prin urmare singură !

Jean dorea să se alăture armatei de nord, de curînd reconstituită de generalul Faidherbe. De cînd corpul de armată al generalului Manteuffel ajunsese pînă la Dieppe, armata aceasta apăra trei departamente, despărțite de restul Franței — Nordul, Pas-de-Calais și Somme. Planul lui Jean, ușor de îndeplinit, era pur și simplu să ajungă la Bouillon și pe urmă să facă un ocol prin Belgia. Știa că pregătirile pentru formarea corpului al 23-lea, cu toți foștii soldați de la Sedan și Metz care mai puteau fi adunați, erau pe terminate. Umbla zvonul că generalul Faidherbe începe ofensiva și Jean își stabili definitiv plecarea pentru duminica următoare. cînd află de bătălia de la Pont-Noyelle, bătălie cu un rezultat nehotărît, pe care francezii fuseseră gata-gata s-o cîștige.

Tot doctorul Dalichamp se oferi și de data asta să-l conducă în cabrioletă pînă la Bouillon. Era un om de un curaj și de o bunătate fără margini. La Raucourt, unde bîntuia tifosul adus de bavarezi, pe lîngă cele două ambulanțe pe care le vizita, cea din Raucourt și cea de la Remilly, mai avea bolnavi în toate casele. Din cauza patriotismului lui înflăcărat și a nevoii pe care o resimțea de a protesta împotriva brutalităților fără rost, fusese arestat în vreo două rînduri de prusaci, care apoi îi dăduseră drumul. De aceea rîdea cu poftă în dimineața cînd veni să-l ia cu trăsura pe Jean, fericit că mai scapă încă pe unul dintre învinșii de la Sedan, dintre oamenii necăjiți și de treabă, cum spunea el,

pe care îi îngrijea și îi ajuta cu bani. Jean, care suferea grozav din pricina banilor, știind-o pe Henriette săracă, primise cei cincizeci de franci pe care-i oferise doctorul pentru drum.

În ziua despărțirii, moș Fouchard se purtă bine. Trimise pe Silvine să aducă două sticle cu vin, voind ca toată lumea să bea un pahar pentru nimicirea nemților. Dînsul, om căpătuit de acum înainte, își avea bănuții lui ascunși cu grijă și, liniștit, de cînd partizanii din pădurea Dieulet dispăruseră, urmăriți ca niște fiare sălbatice, nu mai avea altă dorință decît să se bucure de pacea care avea să se încheie în curînd. Ba chiar, într-o pornire de mărinimie, îi fixase simbrie lui Prosper, ca să-l lege de fermă, cu toate că băiatul nici n-avea de gînd s-o părăsească. Ciocni cu Prosper, voi să ciocnească și cu Silvine, pe care într-un timp voise s-o ia de nevastă, atît i se părea de cuminte și de devotată treburilor. Dar la ce bun ? Simțea că ea n-are să se mai urnească de la el nici cînd Charlot se va face mare și va pleca la rîndul lui în armată. Și după ce ciocni cu doctorul, cu Henriette, cu Jean, strigă :

— În sănătatea tuturor ! Fiecare să-și vadă de socotelile lui și cînd i-o fi mai rău să-i fie rău cum îmi este mie acum !

Henriette ținuse cu tot dinadinsul să-l însoțească pe Jean pînă la Sedan. Acesta se îmbrăcase ca un orășean, cu palton și pălărie tare, împrumutate de la doctor. În ziua aceea, pe un ger de crăpau lemnele, zăpada strălucea în lumina soarelui. N-aveau de gînd să se oprească în oraș, dar cînd Jean află că și acum colonelul său era adăpostit tot la familia Delaherche, ținu morțiș să se ducă să-l salute și să mulțumească în același timp fabricantului pentru atențiile lui. Aceasta fu ultima lui durere în orașul bîntuit de dezastre și doliu. Sosind la fabrica din strada Maqua, găsiră casa cutremurată de o moarte tragică. Gilberte era înspăimîntată, doamna Delaherche plîngea în tăcere, cu lacrimi mari, în timp ce fiul ei, venit din atelierele unde lucrul începuse să meargă ceva mai bine, vorbea tare, uimit de cele în-

tîmplate. Îl găsiseră pe colonel mort în camera lui, întins pe parchet, unde căzuse ca un bolovan. Lampa lui, care nu se stinsese niciodată, ardea singură, în camera închisă. Un doctor, chemat în grabă, n-a reuşit să-şi dea seama de ce murise, neputînd descoperi nici una din cauzele probabile — nici anevrism, nici congestie. Colonelul murise fulgerător, fără să se ştie din ce cauză. Dar abia a doua zi găsiră pe jos o bucată de ziar vechi, în care fusese învelită o carte şi în care se găsea relatarea predării oraşului Metz.

— Draga mea — spuse Gilberte Henriettei — adineauri, domnul de Gartlauben, coborînd scara şi-a scos chipiul în faţa camerei în care se odihneşte corpul unchiului. L-a văzut Edmond şi, nu-i aşa ? hotărît lucru, este un om cu mult bun simţ.

Pînă atunci Jean n-o îmbrăţişase niciodată pe Henriette. Înainte de a se sui în cabrioletă, cu doctorul, el vru să-i mulţumească pentru îngrijirile date, pentru faptul că-i purtase de grijă şi-l iubise ca pe un frate. Dar negăsind cuvintele potrivite, deschise braţele şi o sărută, plîngînd în hohote. Grozav de tulburată, ea îi întoarse sărutarea. Cînd calul porni, Jean îşi întoarse capul, mîinile lor fluturară în aer, în timp ce amîndoi repetau cu glas tremurător :

— Adio ! Adio !

În noaptea aceea, Henriette, întoarsă la Remilly, era de serviciu la ambulanţă. În timpul lungii sale vegheri, o podidiră iar lacrimile şi plînse cumplit, înăbuşindu-şi durerea în căuşul mîinilor.

VII

După lupta de la Sedan, cele două armate germane începură să-şi reverse din nou puhoaiele înspre Paris. Armata de pe Meuse venea pe la nord, prin valea Marnei, în timp ce armata prinţului regal al Prusiei, după ce trecuse Sena, la Villeneuve-Saint-Georges, se îndrepta spre Versailles, ocolind oraşul pe la sud. În dimineaţa aceea călduţă de septembrie, cînd generalul Ducrot, căruia i se încredinţase comanda corpului al 14-lea de armată, abia format, se hotărî să atace cea de a doua armată germană, în timpul marşului ei de flanc, regimentul 115, instalat în pădure, în stînga Meudonului, regiment din care făcea acum parte şi Maurice, primi ordinul de marş abia în momentul cînd dezastrul nu mai putea fi evitat. Cîteva obuze fuseseră deajuns ca o panică înspăimîntătoare să se producă în rîndurile unui batalion de zuavi, alcătuit din recruţi, restul trupelor fiind tîrîte într-o dezordine atît de mare, încît fuga înnebunită de spaimă nu încetă decît în spatele fortificaţiilor din Paris, unde produse o imensă îngrijorare. Toate poziţiile din faţa forturilor de sud erau pierdute şi chiar în seara aceea fusese

tăiat ultimul fir care mai lega orașul cu restul Franței, firul de telegraf al căii ferate din vest. Parisul era despărțit de lume.

Seara aceea fu pentru Maurice grozav de tristă. Dacă nemții ar fi îndrăznit, și-ar fi instalat tabăra de noapte în piața Carrousselului. Dar ei erau oameni de o prudență rară, hotărîți să facă un asediu clasic, după ce stabiliseră punctele exacte ale împresurării, cu cordonul armatei Meusei la nord, de la Croissy pînă la Marna, trecînd prin Épinay ; cu celălalt cordon al armatei a treia la sud, de la Chennevières pînă la Châtillon și Bougival, în timp ce marele cartier prusac, regele Wilhelm, domnul de Bismarck și generalul de Moltke tronau la Versailles. Împresurarea uriașă, pe care nimeni n-o crezuse cu putință, era un fapt împlinit. Orașul acesta, cu centura lui de bastioane pe o lungime de opt leghe și jumătate, cu cele cincisprezece forturi și șase redute izolate, avea să se afle ca într-o închisoare. Iar armata de apărare număra numai corpul al 13-lea, salvat și adus înapoi de generalul Vinoy, și corpul al 14-lea, în curs de alcătuire, încredințat generalului Ducrot, amîndouă întrunind un efectiv de optzeci de mii de oameni, la care trebuiau adăugați cei paisprezece mii de marinari, cei cincisprezece mii de partizani, o sută cincisprezece mii de luptători din garda mobilă, fără a-i mai socoti pe cei trei sute de mii din garda națională, repartizați în cele nouă sectoare ale fortificațiilor. Dacă numeric erau oameni destui, lipseau soldații disciplinați și oțeliți în luptă. Oamenii erau echipați și instruiți, iar Parisul se transformase într-o uriașă tabără de război. Pregătirile de apărare se făceau din oră în oră tot mai înfrigurate, se croiau drumuri, casele din zona militară erau rase de pe fața pămîntului, cele două sute de tunuri de mare calibru și celelalte două mii cinci sute de guri de foc erau puse în bătaie. Se turnau alte tunuri. Un întreg arsenal ieșise ca din pămînt în urma străduințelor patriotice ale ministrului Dorian. După ruperea negocierilor de la Ferrières, cînd

Jules Favre anunţă pretenţiile domnului de Bismarck cu privire la cedarea Alsaciei, la luarea garnizoanei din Strasburg în prizonierat şi la despăgubirile de trei miliarde de franci — un strigăt de mînie se ridică de peste tot, iar continuarea războiului şi rezistenţa fură salutate ca o condiţie vitală pentru existenţa Franţei. Chiar dacă nu mai spera în victorie, Parisul trebuia să se apere, pentru salvarea patriei.

Într-o duminică, pe la sfîrşitul lui septembrie, Maurice fu trimis în corvoadă la celălalt capăt al oraşului, iar străzile şi pieţele prin care trecu îi umplură inima cu o nouă speranţă. De la fuga dezordonată de la Châtillon, i se părea că inimile francezilor se întăriseră în vederea marii răfuieli. Ah, Parisul acesta, pe care-l ştia altădată atît de lacom de petreceri, atît de aproape de cele mai năstruşnice greşeli, îi părea astăzi simplu, viteaz şi plin de voioşie, consimţind la orice jertfă. Întîlnea peste tot numai uniforme, pînă şi cei mai nepăsători locuitori purtau un chipiu din uniforma gărzii naţionale. Ca un ceasornic uriaş, al cărui arc plesnise, viaţa socială se oprise brusc : industria, comerţul, afacerile încetaseră. Mai rămăsese o singură patimă, — voinţa de a învinge, unicul subiect de discuţie, care înflăcăra inimile şi minţile, în întrunirile publice, în timpul vegherilor din corpurile de gardă, în îmbulzeala de fiecare clipă a mulţimii care ticsea trotuarele. Puse astfel laolaltă, amăgirile legănau sufletele, iar încordarea împingea acest popor spre primejdia gesturilor nebuneşti de abnegaţie. O întreagă criză de nervozitate bolnăvicioasă se declara de pe acum, o înflăcărare molipsitoare care exagera încrederea ca şi frica, lăsînd frîu liber fiarei din om, care îşi arăta colţii la cel mai mic prilej. În strada Martirilor, Maurice fu martor la o scenă care îl înflăcără : un asalt în toată puterea cuvîntului, o bandă înfuriată năpustindu-se asupra unei case unde fusese văzută, toată noaptea trecută, o fereastră înaltă luminată puternic de o lampă, semnal neîndoielnic dat prusacilor din Bellevue, pe deasupra Parisului. Burghezii, obsedaţi, trăiau pe acope-

rişurile caselor, pentru a supraveghea împrejurimile. În ajun era să fie înecat în bazinul de la Tuileries un amărît care se uita la un plan al oraşului, desfăşurat pe o bancă.

Pînă şi Maurice, altădată atît de nepăsător, se molipsise de boala bănuielii, simţind că i se năruie toată încrederea de pînă atunci. Nu mai pierdea nădejdea ca în seara panicii de la Châtillon, cînd era îngrijorat să ştie dacă armata franceză va mai găsi vreodată bărbăţia de a lupta. Atacul din 30 septembrie asupra localităţilor Hay şi Chevilly, cel din 13 octombrie, cînd gărzile mobile ocupaseră Bagneaux, în sfîrşit, cel din 21 octombrie, în care regimentul lui pusese stăpînire un moment pe parcul de la Malmaison, îi dăduseră iarăşi toată încrederea, acea flacără a speranţei care-l însufleţea atît de puternic şi pe care o scînteie era de ajuns s-o aprindă. Dacă prusacii îi opriseră înaintarea în toate direcţiile, nu era mai puţin adevărat că armata se luptase vitejeşte, că putea încă să mai învingă. Dar suferinţa lui Maurice se datora acestui Paris atît de mare, care trecea brusc de la iluzia cea mai înflăcărată la cea mai adîncă descurajare, obsedat cum era de teama trădării, în dorinţa lui de a dobîndi victoria. Oare după împărat şi după mareşalul Mac-Mahon, generalul Trochu, generalul Ducrot n-aveau să fie nişte şefi mediocri, care să contribuie, fără voia lor, la înfrîngere ? Aceeaşi mişcare care răsturnase imperiul ameninţa să dărîme şi guvernul Apărării Naţionale, prin nerăbdarea celor violenţi de a pune mîna pe putere, ca să salveze Franţa. Chiar de pe acum Jules Favre şi ceilalţi membri ajunseseră şi mai nepopulari decît foştii miniştri ai lui Napoleon al III-lea, căzuţi de la putere. Din moment ce nu voiau să-i bată pe prusaci, n-aveau decît să lase locul altora, revoluţionarilor siguri de victorie, care să decreteze mobilizarea în masă, să pună în practică născocirile inventatorilor, care propuneau să se mineze împrejurimile oraşului sau să distrugă inamicul sub o ploaie de foc şi pulbere.

În ajunul lui 31 octombrie Maurice fu chinuit astfel de boala neîncrederii și a visării. Dădea acum crezare unor fantasmagorii de care ar fi rîs altădată. Și de ce nu ? Oare dobitocia și crima nu erau fără margini ? Și o minune n-ar fi fost oare cu putință în mijlocul catastrofelor care zguduiau lumea ? Strînsese în el o îndelungată obidă din ceasul cînd acolo, în fața orașului Mulhouse, aflase despre Froeschwiller, și mai sîngera încă din cauza Sedanului, ca dintr-o rană vie, mereu scormonită, care se deschidea iar la cea mai mică atingere. Mai păstra încă zguduirea fiecăreia din înfrîngeri, cu corpul vlăguit, cu mintea slăbită de un șir nesfîrșit de zile fără pîine, de nopți fără somn, tîrît de vîrtejul acestei vieți de coșmaruri, nemaiștiind măcar dacă trăiește. Gîndul că atîtea suferințe vor duce tot la o catastrofă, fără leac, îl înnebunea, făcea din acest om cu carte o ființă primitivă, care căzuse în mintea copiilor, tîrîtă necontenit de impresia momentului. Prefera orice, distrugerea, nimicirea, mai degrabă decît să dea un ban din averea, o palmă din teritoriul Franței. În el se desăvîrșea evoluția care, sub impresia primelor bătălii pierdute, distrusese legenda napoleoniană și bonapartismul sentimental pe care-l datora povestirilor epice ale bunicului său. Chiar de pe acum el nu mai era adeptul republicii teoretice și înțelepte, trecuse de partea violențelor revoluționare, credea în necesitatea teroarei, pentru măturarea incapabililor și a trădătorilor care sugrumau patria. De aceea, la 31 octombrie, fu de partea răzvrătiților, cînd veștile dezastruoase veniră una după alta : pierderea Bourgetului, atît de vitejește cucerit de către voluntarii Presei, în noaptea de 27 spre 28 ; sosirea domnului Thiers la Versailles, din călătoria lui prin capitalele Europei, de unde se întorcea, zice-se, ca să ducă tratative în numele lui Napoleon III ; în sfîrșit, în noianul de zvonuri vagi, care începuseră să se răspîndească, el aducea vestea de o îngrozitoare certitudine a predării Metzului, ultima lovitură de măciucă — un alt Sedan — și mai rușinos decît primul. Și, a doua zi, cînd află de evenimentele

de la primărie, de triumful momentan al răsculaților, de arestarea membrilor guvernului de Apărare Națională, prizonieri pînă la orele patru dimineața și salvați abia atunci, datorită schimbării de atitudine a populației, înfuriată mai întîi contra lor, îngrijorată apoi la gîndul că revolta ar putea să învingă, Maurice regretă eșecul Comunei, de la care, poate, ar fi venit salvarea ; ea, poate, ar fi chemat orașele la luptă, declarînd patria în primejdie, amintind atîtea fapte pilduitoare ale unui popor liber care nu vrea să piară. Domnul Thiers nici nu îndrăzni măcar să intre în Paris, iar întreruperea tratativelor era cît pe-aci să fie sărbătorită ca un mare eveniment.

Apoi luna noiembrie trecu într-o așteptare înfrigurată. Avură loc lupte neînsemnate la care Maurice nu luă parte în nici un fel. El se afla acum în tabără înspre Saint-Ouen și cînd se ivea vreo ocazie o ștergea, mistuit de nevoia necontenită după știri. Ca și el, Parisul aștepta, îngrijorat. Alegerea primarilor părea să fi potolit patimile politice ; dar mai toți aleșii aparțineau partidelor extremiste și faptul acesta constituia, pentru viitor, un simptom de temut. Și în liniștea asta vremelnică, Parisul aștepta atacul cel mare, atît de mult dorit, aștepta victoria, eliberarea. Și, iarăși, era limpede ca lumina zilei, aveau să-i dea peste cap pe prusaci, aveau să-i calce-n picioare. Se făceau pregătiri în peninsula Gennevilliers, socotită drept cel mai prielnic punct în vederea unei străpungeri. Pe urmă, într-o dimineață, înnebuniră de bucurie aflînd vești bune de la Coulmiers : recucerirea Orléansului, marșul armatei de pe Loire, care, zice-se, își și instalase tabăra la Étampes. Totul se schimbase. Nu mai era vorba acum decît să i se întindă mîna pe celălalt mal al Marnei. Se reorganizaseră forțele militare, se creaseră trei armate, una compusă din batalioanele gărzii naționale, sub ordinele generalului Clément Thomas, alta formată din corpurile 13 și 14, întărită cu cele mai bune elemente, spicuite de ici și de colo, cu care generalul Ducrot trebuia să pornească atacul cel mare ; în sfîrșit cea-

laltă, a treia armată de rezervă, alcătuită numai din garda mobilă, era încredinţată generalului Vinoy. Şi o credinţă nezdruncinată îl însufleţea pe Maurice, cînd poposi cu regimentul 115, la 28 noiembrie, ca să petreacă noaptea în pădurea Vincennes. Cele trei corpuri ale armatei a doua se aflau acolo şi se spunea că a doua zi urmau să se întîlnească, la Fontainebleau, cu armata de pe Loire. Dar numaidecît urmară ghinioanele şi greşelile obişnuite ; o creştere neaşteptată a apelor împiedică aruncarea podurilor de vase şi ordinele se băteau cap în cap, întîrziind mişcările de trupe. În noaptea următoare regimentul 115 trecu rîul printre cele dintîi. Pe la orele 10, sub o ploaie năprasnică de gloanţe, Maurice pătrunse în satul Champigny. Era înnebunit, ţeava puştii îi ardea degetele, în ciuda gerului cumplit. Singura lui dorinţă, de cînd se afla în marş, era să meargă aşa, tot înainte, pînă se vor întîlni cu camarazii din provincie. Dar în faţa localităţilor Champigny şi Bry armata se izbi de zidurile parcurilor de la Coeuilly şi de la Villiers, ziduri lungi de o jumătate de kilometru, din care prusacii făcuseră nişte întărituri de netrecut. Fu zăgazul de care se sfărîmară toate elanurile. După aceea n-au mai făcut decît să şovăie sau să bată în retragere. Corpul al treilea întîrziase ; primul şi al doilea, oprite pe loc, apărară două zile localitatea Champigny, pe care fură silite s-o părăsească în noaptea de 2 decembrie, după o victorie fără urmări. În noaptea aceea întreaga armată s-a întors să doarmă în corturi, sub copacii plini de chiciură din pădurea de la Vincennes, iar Maurice cu picioarele degerate, cu faţa lipită de pămîntul îngheţat, plînse amarnic.

Ah, ce zile mohorîte şi triste, după nereuşita acestui efort uriaş ! Atacul cel mare, pregătit de atîta timp, iureşul de nestăvilit care trebuia să elibereze Parisul dăduse greş, iar peste trei zile, o scrisoare a generalului de Moltke anunţa că armata Loirei, bătută, părăsise din non Orléansul. Cercul se strîngea tot mai mult, nemaiputînd fi rupt de acum înainte. Dar Parisul, în frigurile deznădejdii, părea că găseşte noi forţe

de rezistență. Spectrul foametei începea să-și arate colții. Pe la mijlocul lui octombrie se raționalizase carnea. În decembrie nu mai rămăsese nici o vită din marile cirezi de boi și din turmele de oi, cărora li se dăduse drumul prin Bois de Boulogne, plin de praful ridicat de tropăitul lor neîncetat, și începuse tăierea cailor. Proviziile, iar mai tîrziu rechizițiile de făină și de grîu, constituiau o rezervă de pîine pentru patru luni. Cînd făina se termină, trebuiră să se construiască mori prin gări. Duceau lipsă și de combustibil, pe care-l păstrau pentru măcinatul grîului, pentru coptul pîinii, pentru fabricarea armelor. Iar Parisul, fără gaz, luminat de rare felinare cu petrol, Parisul care tremura sub mantia-i de gheață, Parisul căruia i se dădea cu rația pîine neagră și carne de cal, tot mai spera, vorbea de Faidherbe la nord, de Chanzy pe Loire, de Bourbaki în est, ca și cum vreo minune ar fi putut să-i readucă victorioși la porțile lui. În fața brutăriilor și măcelăriilor, cozile lungi, care așteptau pe zăpadă, se mai înveseleau cîteodată la vestea unor mari victorii închipuite. În urma descurajării ce urma fiecărei înfrîngeri, speranța renăștea și mai dîrză, ardea cu o vîlvătaie și mai mare în norodul acesta cuprins de halucinări din cauza suferințelor și a foamei. În piața Château d'Eau trecătorii voiseră să omoare pe un soldat care vorbea de predare. În timp ce armata, care își pierduse curajul, simțind că sfîrșitul e aproape, cerea pace, populația mai voia încă un atac de mari proporții, un atac năvalnic în care poporul întreg, femeile, chiar și copiii, să se năpustească asupra prusacilor, ca un fluviu revărsat, care răstoarnă și duce totul cu sine.

Și Maurice rămînea stingher printre camarazii lui, cuprins de o ură crescîndă față de meseria asta de ostaș, care-l ținea deoparte, ferit, la Mont-Valérien, trîndav și fără rost. De aceea găsea mereu prilejuri s-o șteargă din tabără cît mai grabnic, ca să se întoarcă în Parisul lui atît de drag. Se simțea bine numai în mijlocul mulțimii, își dădea toată silința să spere ca și ea. Deseori se ducea să vadă cum pornesc baloanele,

care din două în două zile se ridicau din Gara de Nord, ducînd porumbei călători şi scrisori. Pe cerul mohorît de iarnă, ele se înălţau şi dispăreau ; şi inimile se strîngeau neliniştite, cînd vîntul împingea baloanele spre Germania. Multe trebuie să se fi pierdut. Trimisese şi el două scrisori soră-si, Henriette, fără să ştie dacă ea le primise sau nu. Amintirea surorii lui şi amintirea lui Jean rămăseseră aşa de îndepărtate, undeva, la capătul acelei lumi fără margini din care nu mai venea nimic, încît se gîndea rareori la ei, ca la nişte lucruri dragi, părăsite într-o altă viaţă. Sufletul lui era prea răvăşit de furtuna aceasta necontenită, care-l făcea să treacă de la deznădejde la înflăcărare. Apoi, din primele zile ale lui ianuarie, o altă mînie îl făcu să se revolte, — bombardarea cartierelor de pe malul stîng. Pînă la urmă, pusese întîrzierile prusacilor pe seama sentimentelor umane şi, cînd colo, ele fuseseră pricinuite numai de nişte simple greutăţi de instalare. Acum cînd un obuz omorîse două fetiţe la Val-de-Grâce, se simţea plin de dispreţ şi de mînie împotriva acestor barbari, care asasinau copiii şi care erau gata să dea foc muzeelor şi bibliotecilor. Dar, după primele zile de groază, Parisul îşi relua, sub bombardament, viaţa lui de îndîrjire eroică.

După înfrîngerea de la Champigny nu mai avu loc decît o încercare nenorocită de străpungere înspre Bourget şi în seara în care, din cauza focului tunurilor mari care bombardau forturile, platoul Avron trebui să fie evacuat, Maurice se simţi cuprins de aceeaşi mînie furioasă care pusese stăpînire pe tot oraşul. Valul de duşmănie crescîndă, care ameninţa să-l răstoarne pe generalul Trochu şi guvernul Apărării Naţionale, ajunsese atît de puternic, încît îi sili să facă o ultimă sforţare, zadarnică şi aceea. De ce se opuneau să trimită la luptă pe cei trei sute de mii de oameni din garda naţională, care se ofereau mereu, dorind să înfrunte şi ei primejdiile ? Era atacul năvalnic cerut chiar de la început, Parisul care-şi desfăcea zăgazurile, înecîndu-i pe prusaci sub puhoiul uriaş al maselor lui. Au trebuit

să dea ascultare acestei dorințe de fapte mari, cu toate că erau siguri de o nouă înfrîngere, dar pentru ca măcelul să nu fie prea mare, se mulțumiră să facă uz, alături de armata activă, de cele cincizeci și nouă de batalioane ale gărzii naționale mobilizate. Şi, în ajunul lui 19 ianuarie, fu o adevărată sărbătoare : o mulțime imensă, pe bulevardele și pe Champs-Elysées, privi defilarea regimentelor, care, cu muzica în frunte, treceau în acordurile marșurilor patriotice. Copiii și femeile îi însoțeau ; bărbații se urcau pe bănci ca să le strige urări înflăcărate de victorie. Pe urmă, a doua zi, întreaga populație porni spre Arcul de Triumf și lumea fu cuprinsă de un val de speranță, cînd dimineața sosi vestea ocupării localității Montretout. Povestiri epice circulau cu privire la avîntul de nestăvilit al gărzii naționale ; prusacii fuseseră dați peste cap ; Versaillesul trebuia să se predea înainte de căderea nopții. Tocmai de aceea prăbușirea a fost cu atît mai grozavă, cînd aflară pe înserate de inevitabila înfrîngere. În timp ce coloana din stînga ocupa Montretout, cea de la centru, care trecuse de zidul parcului Buzenval, se izbi de un zid interior. Venise dezghețul. O ploaie măruntă desfundase drumurile, iar tunurile, tunurile acelea fabricate cu ajutorul subscripțiilor, tunurile în care Parisul pusese ceva din sufletul lui, nu putură să ajungă la timp. La dreapta, coloana generalului Ducrot, intrată în luptă prea tîrziu, rămînea în urmă. Erau la capătul puterilor și generalul Trochu trebui să dea ordinul de retragere generală. Părăsiră Montretout, părăsiră Saint-Cloud, cărora prusacii le dădură foc. Şi, cînd se înoptă de-a binelea, la orizontul Parisului nu se mai văzu decît pîrjolul acela imens.

De data asta Maurice simți și el că totul se isprăvise. Timp de patru ore, sub focul crîncen al pozițiilor prusace, rămăsese în parcul din Buzenval, cu gărzile naționale, și, în zilele următoare, cînd se întoarse la Paris, le ridică în slăvi curajul. Garda națională s-a purtat, de fapt, vitejește. Păi atunci, înfrîgerea nu se datora ea, oare, în mod indiscutabil, tîmpeniei și tră-

dării căpeteniilor ? În strada Rivoli întîlni grupuri de oameni care strigau : „Jos cu Trochu ! Trăiască Comuna !“ Asta însemna trezirea avîntului revoluţionar, un nou imbold al mulţimii, atît de îngrijorător, încît guvernul Apărării Naţionale, pentru a nu fi doborît, socoti cu cale să-l silească pe generalul Trochu să-şi prezinte demisia şi-l înlocui cu generalul Vinoy. În aceeaşi zi, la Belleville, la o întrunire publică, unde intrase Maurice, auzi pe unii cerînd din nou un atac de mari proporţii. Ideea asta era o nebunie, ştia şi el, dar inima-i bătu, totuşi, mai repede în faţa acestei dorinţe îndîrjite de victorie. Cînd totul s-a sfîrşit, e bine să încerci şi imposibilul ! Toată noaptea visă numai minuni.

Mai trecură opt zile nesfîrşit de lungi. Parisul se stingea, fără să se vaiete. Prăvăliile nu se mai deschideau. Trecătorii, puţini, nu mai întîlneau trăsuri pe străzile pustii. Mîncaseră patruzeci de mii de cai şi plăteau acum cu bani grei cîinii, pisicile şi şobolanii. De cînd lipsea grîul, pîinea făcută din orez şi ovăz era o pîine neagră, cleioasă, greu de mistuit. Şi, ca să obţii cele trei sute de grame cît era raţia, trebuia să aştepţi la cozile nesfîrşite din faţa brutăriilor, unde era un adevărat omor de lume. Ah, ce îngrozitoare erau aşteptările astea din timpul asediului ! Cum dîrdîiau în ploaie bietele femei, cu picioarele în noroiul îngheţat ! Cît suferea de eroic marele oraş care nu voia să se predea ! Mortalitatea se triplase, teatrele fuseseră transformate în ambulanţe. De cum se însera, vechile cartiere luxoase se cufundau într-o linişte mohorîtă, într-o beznă adîncă, asemenea unor mahalale de oraş urgisit, pustiit de ciumă. Şi, în tăcerea aceea, în întunericul acela se auzea numai tunetul continuu al bombardamentului şi se vedeau numai proiectilele tunurilor, care aprindeau cerul iernii.

Deodată, la 29 ianuarie, Parisul află că, de două zile, Jules Favre ducea tratative cu domnul de Bismarck, pentru a obţine un armistiţiu şi, în acelaşi timp, se mai află că nu era pîine decît pentru zece zile, — timp care abia ar mai fi ajuns pentru aprovizionarea oraşului cu merinde. Capitularea se impunea cu toată brutalitatea

ei. Parisul, mohorît, înmărmurit de adevărul aflat în sfîrşit, nu se mai împotrivi. Şi în acea zi, la miezul nopţii, se trase ultimul proiectil de tun. Apoi, la 29, după ce germanii ocupară forturile, Maurice se întoarse cu regimentul 115, înspre Montrouge, înăuntrul fortificaţiilor. Şi atunci începu pentru el o viaţă fără rost, plină de trîndăvie şi de înfrigurare. Disciplina slăbise de tot, soldaţii se împrăştiau şi, hoinărind încoace şi încolo, aşteptau să fie trimişi pe la casele lor. Dar el era tot năucit, bolnav destul de serios de nervi, chinuit de o nelinişte care se schimba într-o desperare cumplită, la cea mai mică ciocnire. Citea cu lăcomie ziarele revoluţionare şi armistiţiul acesta de trei săptămîni, încheiat numai ca să îngăduie Franţei numirea unei Adunări care să încheie pace, i se părea o capcană, — trădarea cea mai mîrşavă. Chiar dacă Parisul se vedea silit să capituleze, el era, alături de Gambetta, pentru continuarea războiului, pe Loire şi în nord. Dezastrul armatei din est, uitată, silită să treacă în Elveţia, îl făcea să turbeze. Pe urmă, alegerile îl înnebuniră de tot ; se întîmplă tocmai ceea ce prevăzuse el : provincia laşă, înfuriată de rezistenţa Parisului, dornică de pace cu orice preţ, aducea înapoi monarhia, sub paza tunurilor prusace îndreptate încă spre Paris. După primele şedinţe de la Bordeaux, Thiers, ales în douăzeci şi şase de departamente, aclamat ca şef al puterii executive, ajunse în ochii lui monstrul, omul tuturor minciunilor şi al tuturor ticăloşiilor. Tuna şi fulgera tot timpul. Pacea asta încheiată de o adunare monarhică i se părea culmea neruşinării. Îi venea să urle cînd se gîndea la condiţiile puse, la despăgubirea de cinci miliarde, la predarea Metzului, la părăsirea Alsaciei, la aurul şi sîngele Franţei, care se scurgea prin această rană fără leac, deschisă în coasta ei.

De aceea, în ultimele zile ale lui februarie Maurice se hotărî să dezerteze. Un articol din tratat prevedea că soldaţii care îşi aveau tabăra în Paris vor fi dezarmaţi şi lăsaţi la vatră. El nu mai aşteptă, îi părea că i se va rupe inima de durere, cînd va părăsi caldarîmul

acestui Paris glorios, pe care numai foamea putuse să-l supună, şi dispăru; închirie în strada Urzicilor, mai la deal de Colina Morilor, într-o casă cu şase etaje, o cămăruţă strîmtă, mobilată, un fel de turn de unde se vedea marea fără margini a acoperişurilor, de la Tuileries pînă la Bastilia. Un fost coleg al lui de la facultatea de drept îi împrumutase o sută de franci. De altfel, de îndată ce se instală, se înscrise într-un batalion al gărzii naţionale şi solda de treizeci de bani trebuia să-i ajungă. Gîndul unei vieţi liniştite, egoiste, în provincie, îl îngrozea. Pînă şi scrisorile pe care le primea de la sora lui, Henriette, căreia îi scrisese imediat după armistiţiu, îl supărau, cu rugăminţile lor, cu dorinţa lor arzătoare de a-l vedea venind să se odihnească la Remilly. Refuzase, spunînd că se va duce mai tîrziu, cînd prusacii nu vor mai fi pe acolo.

Şi Maurice începu o viaţă de hoinăreală şi de trîndăvie, într-o înfrigurare crescîndă. Nu mai suferea de foame. Mîncase cu nesaţ, cu o plăcere neţărmurită, prima pîine albă. Parisul, îmbuibat de băutură, fiindcă nu dusese lipsă nici de rachiu, nici de vin, trăia acum în belşug şi căzuse la patima beţiei. Dar era tot un fel de închisoare, cu porţile păzite de nemţi, cu o mulţime de formalităţi, care te împiedicau să-l părăseşti. Viaţa socială nu-şi reluase cursul, nu se găsea de lucru, nu se mai încheiau afaceri. Un popor întreg aştepta fără să facă nimic, cu nervii zdruncinaţi, sub soarele strălucitor al acelui început de primăvară. În timpul asediului serviciul militar istovea cel puţin mădularele, ocupa mintea, dar acum populaţia căzuse dintr-o dată într-o viaţă de trîndăvie totală, izolată cum era de restul lumii. Ca şi ceilalţi hoinărea şi el de dimineaţa pînă seara, influenţat de atmosfera aceea de nebunie care, de luni de zile, pusese stăpînire pe populaţie. Libertatea neîngrădită de care se bucurau distrugea totul, pînă la urmă. El citea ziarele, se ducea la întrunirile publice, dădea din umeri la auzul prostiilor prea gogonate; se întorcea, totuşi, acasă cu mintea obsedată de acte de violenţă, în stare să facă fapte necugetate,

pentru a apăra ceea ce credea el că reprezintă adevărul și dreptatea. Și, din chilioara lui, din care putea privi tot orașul, își făurea mereu vise de victorie, își spunea că Franța mai putea fi salvată. Republica mai putea fi salvată, atîta vreme cît pacea nu era încă semnată.

La întîi martie prusacii urmau să intre în Paris și un strigăt prelung de blestem și de mînie țîșnea din toate piepturile. La toate întrunirile publice, Maurice auzea numai acuzații la adresa Adunării, a lui Thiers, a oamenilor de la 4 septembrie, pentru această rușine din cale afară de mare, de care nu voiseră să cruțe marele oraș eroic. El însuși, într-o seară, se înfurie atît de mult, încît luă cuvîntul, ca să strige că tot Parisul trebuie mai degrabă să meargă la moarte, pe ziduri, decît să îngăduie ca un singur prusac să pătrundă înlăuntrul lui. În populația aceasta înnebunită de lunile de spaimă și de foamete, pradă de acum înainte unei trîndăvii plină de visuri urîte, chinuită de bănuieli, în fața nălucirilor pe care și le plăsmuia, insurecția creștea în chip firesc, se organiza pe față. Era una din acele crize morale care se poate observa la sfîrșitul tuturor marilor asedii, pricinuită de excesul patriotismului înșelat, care după ce a înflăcărat în zadar sufletele, se schimbă într-o trebuință oarbă de răzbunare și de distrugere. Comitetul central, ales de curînd de delegații gărzii naționale, protestase împotriva oricărei încercări de dezarmare. O mare manifestație avu loc în piața Bastiliei, cu drapele roșii, cu discursuri înflăcărate. O mulțime imensă se bulucea din toate părțile. Un biet agent de poliție, legat pe o scîndură, fu aruncat în canal și omorît cu pietre. Iar după două zile, în noaptea de 26 februarie, Maurice, trezit din somn de bătaia tobelor și de dangătul clopotelor, văzu trecînd pe bulevardul Batignolles cete de oameni și de femei care tîrau niște tunuri. Se înhămă și el la un tun împreună cu alți douăzeci de inși, auzind că poporul luase tunurile acestea din piața Wagram, pentru ca Adunarea să nu le predea prusacilor. Erau o sută șaptezeci și în lipsa

cailor şi a hamurilor, populaţia le trase cu funii, le împinse cu pumnii, le urcă pînă în vîrful colinei Montmartre, într-un avînt sălbatic de hoardă barbară care îşi salvează zeii. Cînd, la 1 martie, prusacii trebuiră să se mulţumească să ocupe cartierul Champs-Elisées, îngrămădindu-se la bariere — o turmă de învingători îngrijoraţi — Parisul îndurerat nu se mişcă, cu străzile pustii, cu casele ferecate ; oraşul întreg părea mort, acoperit cu vălul imens al doliului său.

Mai trecură două săptămîni. Maurice nu mai ştia cum i se depăna viaţa, în aşteptarea acelui lucru nelămurit şi monstruos pe care-l simţea că se apropie. Pacea era definitiv încheiată. La 20 martie Adunarea trebuia să să instaleze la Versailles, dar, cu toate acestea, nimic nu se terminase pentru el. O răfuială îngrozitoare trebuia să înceapă. La 18 martie, cînd se dădu jos din pat, primi de la Henriette o scrisoare, în care îl implora din nou să vină s-o vadă la Remilly, ameninţîndu-l, cu duioşie, c-o s-o pornească singură la drum, dacă el are să mai întîrzie mult să-i facă această mare bucurie. Ea îi vorbea apoi de Jean, îi povestea cum după ce se despărţiseră pe la sfîrşitul lui decembrie, ca să intre în rîndurile armatei de nord, căzuse bolnav de nişte friguri afurisite într-un spital din Belgia şi abia săptămîna trecută îi scrisese că, deşi era încă slăbit, pleacă spre Paris, unde e hotărît să intre iar în armată. Henriette termina, rugîndu-l pe fratele său să-i dea veşti exacte despre Jean, de cum l-o vedea. Atunci, Maurice, cu scrisoarea deschisă în faţă, fu năpădit de amintiri duioase : Henriette, Jean, sora lui mult iubită, fratele lui de mizerie şi de suferinţă, — doamne, cît de departe erau fiinţele acestea dragi de gîndurile lui de fiecare ceas, acum, de cînd sufletul lui era atît de zbuciumat. Dar, pentru că soră-sa îl înştiinţa că nu-i putuse da lui Jean adresa din strada Urzicilor, se hotărî să-l caute chiar în ziua aceea, trecînd pe la diferite birouri militare. Dar abia coborîse şi traversa strada Saint-Honoré, cînd doi camarazi din batalionul său îi spuseră ce se petrecuse în timpul nopţii şi dimineaţa

la Montmartre. Şi cîteşitrei porniră în pas alergător, ca nişte nebuni.

Ah, ziua aceea de 18 martie, cît de hotărîtoare a fost pentru Maurice, în exaltarea ei! Nu putu să-şi amintească limpede mai tîrziu, nici ce spusese, nici ce făcuse. Mai întîi se vedea alergînd, în goana mare, înfuriat de complotul militar care încercase, de cu noapte, să dezarmeze Parisul, aducînd înapoi tunurile de la Montmartre. De două zile, Thiers, venit de la Bordeaux, pusese la cale, de bună seamă, lovitura aceasta cu scopul ca Adunarea de la Versailles să poată fără teamă să proclame monarhia. Apoi, se revedea chiar la Montmartre, pe la orele nouă, înflăcărat de victoriile descrise, de sosirea pe furiş a trupei, de fericita întîrziere a cailor de artilerie, care îngăduise gărzilor naţionale să ia armele, de soldaţii care nu îndrăzniseră să tragă asupra femeilor şi copiilor, punînd ţevile-n pămînt şi trecînd de partea poporului. Apoi se vedea alergînd prin Paris, dîndu-şi seama încă de la amiază că Parisul aparţinea Comunei, chiar fără lupte: Thiers şi miniştrii fuseseră puşi pe fugă de la Ministerul Afacerilor Străine, unde se întruniseră şi tot guvernul fugise speriat spre Versailles. Din cei treizeci de mii de oameni din trupele aduse la repezeală rămăseseră pe străzi mai mult de cinci mii. Pe urmă, pe la orele cinci şi jumătate, la un colţ al bulevardului din afara oraşului, el se vedea în mijlocul unui grup de turbaţi, ascultînd fără să se revolte povestirea îngrozitoare a omorului generalilor Lecomte şi Clément Thomas. Ah, generalii! Îşi aducea aminte de cei de la Sedan, nişte cheflii şi nişte incapabili. Cu unul mai mult sau mai puţin tot una era! Şi restul zilei se scursese în aceeaşi stare de exaltare, care deforma în ochii lui toate lucrurile, într-o răzvrătire pe care chiar şi lespezile străzii păreau că o doriseră, crescută şi ajunsă deodată stăpînă în fatalitatea neprevăzută a triumfului ei, lăsînd, în sfîrşit, la orele zece seara, primăria în mîinile membrilor Comitetului central, uimiţi şi ei că se găsesc acolo.

Dar o amintire rămînea, totuşi, foarte limpede în memoria lui Maurice : întîlnirea lui neaşteptată cu Jean, care se găsea de trei zile la Paris, unde venise fără un ban, slab şi sleit de puteri, din pricina frigurilor ce-l ţintuiseră timp de două luni în fundul unui spital din Brüxelles. Şi dînd peste un fost căpitan din regimentul 106, căpitanul Ravaud, se angajase de îndată în noua companie a regimentului 124, pe care acesta o comanda. Îşi reluase galoanele de caporal şi chiar în seara aceea părăsise ultimul cazarma Prince Eugène, împreună cu grupa lui, pentru a se duce pe malul stîng, unde toată armata primise ordinul să se concentreze, cînd, pe bulevardul Saint-Martin, un val de lume îi opri ostaşii în loc. Se auzeau ţipete, lumea voia să-i dezarmeze. Foarte calm, el răspundea să-i dea pace, că toate astea nu-l priveau pe el şi că el voia numai să execute ordinul primit, fără să facă rău nimănui. Atunci se auzi un strigăt de surprindere ; Maurice, care se apropiase, se aruncă de gîtul lui şi îl sărută ca pe un frate.

— Cum, tu eşti ?... Mi-a scris soră-mea. Şi eu, care voiam azi-dimineaţă să întreb de tine la birourile de mobilizare...

Ochii lui Jean jucau în lacrimi mari de bucurie.

— Oh, dragul meu, ce mulţumit sînt că te văd iar ! Şi eu te-am căutat, dar cum era să te găsesc în afurisitul ăsta de oraş atît de mare ?

Mulţimea urla într-una şi Maurice se întoarse.

— Cetăţeni, lăsaţi-mă să le vorbesc eu ! Sînt oameni de treabă, răspund eu de ei.

Îl apucă de mîini pe prietenul său şi-l întrebă, în şoaptă :

— Rămîi cu noi, nu-i aşa ?

Pe faţa lui Jean se întipări o nedumerire adîncă.

— Cu voi ? Cum vine asta ?

Apoi îl ascultă un moment cum tuna şi fulgera contra guvernului, contra armatei, amintindu-i tot ce suferiseră şi demonstrîndu-i că, în sfîrşit, ei vor fi stăpîni de aici înainte, că-i vor pedepsi pe incapabili şi pe laşi şi că vor salva Republica. Şi, cu cît se silea mai mult să-l

înțeleagă, cu atît fața lui liniștită de țăran simplu se întuneca de o amărăciune crescîndă.

— Ah, nu, dragul meu, nu rămîn, dacă-i vorba de o treabă ca asta... Căpitanul mi-a ordonat să mă duc la Vaugirard, cu oamenii mei, și acolo mă duc. Chiar de m-ar trăzni Dumnezeu acolo, eu tot mă duc. E și firesc, trebuie să-ți dai și tu seama.

Se pornise pe rîs, cu toată simplitatea. Adăugă :

— Mai bine ai veni tu cu noi !

Dar, cu un gest de revoltă furioasă, Maurice îi dăduse drumul la mîini. Și amîndoi rămaseră cîteva clipe față în față, unul în furia nebuniei care clocotea în tot Parisul, ca o pacoste venită de departe, din toate relele moștenite de la ultima domnie ; celălalt, tare prin bunul lui simț și prin neștiința lui, sănătos pentru că crescuse departe de Paris, pe tărîmul muncii și al economiei. Totuși amîndoi erau ca niște frați uniți printr-o legătură trainică și simțiră un fel de sfîșiere, cînd, la o îmbrînceală, se treziră despărțiți fără veste.

— La revedere, Maurice !

— La revedere, Jean !

Un regiment, regimentul 79, cu masa lui compactă, ieșind dintr-o stradă vecină, aruncase lumea pe trotuare. Se auziră alte țipete, dar mulțimea nu îndrăzni să stea în calea soldaților comandați de ofițeri. Și mica grupă din regimentul 124, astfel liberată, putu să-și urmeze drumul, fără să mai fie ținută în loc.

— La revedere, Jean !

— La revedere, Maurice !

Cu mîna, își tot făceau semne, supunîndu-se fatalității năprasnice a acestei despărțiri, cu toate că inima fiecăruia dintre ei era plină de celălalt.

În zilele următoare Maurice uită la început de cele întîmplate, fiind prins în vîrtejul evenimentelor neobișnuite care se precipitau. La 19, Parisul se deșteptase fără guvern, mai mult surprins decît speriat, auzind despre panica ce măturase, într-o noapte, la Versailles, armata, serviciile publice și pe miniștri. Și, pentru că vremea era minunată, în duminica aceea frumoasă de

martie lumea din Paris coborî liniştită pe străzi, ca să privească baricadele. Un mare afiş alb al Comitetului central, care chema populaţia la alegerile comunale, părea ticluit cu multă prudenţă. Se mirau numai că era semnat de nume cu totul necunoscute. În zorii Comunei, Parisul era contra Versaillesului, pe care-l ura pentru toate cele îndurate, fiind încă chinuit de bănuieli. Altminteri, domnea anarhia absolută, primarii şi Comitetul central se luptau între ei, cei dintîi făceau încercări zadarnice de împăcare pe cînd celălalt, nu prea sigur că are de partea lui toată garda naţională federată, continua să ceară modest numai libertăţi municipale. Focurile trase asupra manifestaţiei paşnice din piaţa Vendôme şi cele cîteva victime ale căror sînge înroşise pavajul, aruncară în tot oraşul primul fior de groază. Şi, în timp ce răzmeriţa victorioasă punea mîna definitiv pe toate ministerele şi pe toate administraţiile publice, la Versailles domnea furia şi frica ; guvernul se grăbea să strîngă forţe militare suficiente, ca să poată respinge un atac pe care îl simţea iminent. Cele mai bune trupe din armatele de Nord şi de pe Loire fură chemate în grabă şi, în vreo zece zile, se adunară aproape optzeci de mii de oameni. Îşi recăpătau atît de repede încrederea, încît chiar de la 2 aprilie, două divizii, deschizînd ostilităţile, luară de la federaţi Puteaux şi Courbevoie.

De-abia a doua zi, cînd Maurice porni cu batalionul său la cucerirea Versaillesului, revăzu în mintea-i înfierbîntată chipul trist al lui Jean, din clipa cînd îi striga la revedere. Atacul Versaillesului uluise şi indignase garda naţională. Trei coloane, vreo cincizeci de mii de oameni, năvăliseră de dimineaţă prin Bougival şi prin Meudon ca să pună mîna pe Adunarea monarhistă şi pe asasinul Thiers. Era atacul năprasnic, cel atît de mult dorit în timpul asediului, şi Maurice se întreba unde avea să-l mai vadă pe Jean, dacă nu printre morţii de pe cîmpul de luptă. Dar înfrîngerea veni prea repede. Batalionul lui abia ajunsese pe platoul Ciobăniţelor, pe drumul spre Rueil, cînd, deodată, obuzele trase

de pe Mont-Valérien începură să cadă în rîndurile lor. Rămaseră încremeniţi. Unii credeau că fortul era ocupat de camarazi de-ai lor, alţii povesteau că comandantul îşi luase angajamentul să nu tragă. Şi o spaimă nebună îi cuprinse pe oameni, batalioanele se împrăştiară, se întoarseră în fuga mare la Paris, în timp ce capul coloanei, prins în mişcarea de învăluire a generalului Vinoy, avea să fie măcelărit în Rueil.

În momentul acela Maurice, scăpat din măcel, fremătînd încă de înflăcărarea luptei, nu mai simţise decît ură contra pretinsului guvern de ordine şi legalitate, care, zdrobit de prusaci la fiecare ciocnire, îşi regăsea curajul numai cînd era vorba să biruiască Parisul. Iar armatele germane mai erau încă acolo, de la Saint-Denis pînă la Charenton, asistînd la acest frumos spectacol al prăbuşirii unui popor ! De aceea, în furia distrugerii oarbe care îl cuprindea tot mai mult, el aprobă primele măsuri violente, construirea de baricade de-a curmezişul pieţelor şi străzilor, arestarea ostaticilor, a arhiepiscopului, a preoţilor, a foştilor slujbaşi. Dintr-o parte şi din cealaltă începeau cruzimile : cei din Versailles împuşcară prizonierii : Parisul decreta că, pentru fiecare luptător comunard, va omorî trei ostatici. Astfel şi puţina judecată ce-i mai rămăsese lui Maurice, după atîtea zguduiri şi prăbuşiri, se ducea pe gîrlă, în vîrtejul nebuniei care bîntuia peste tot. Comuna îi apărea ca o răzbunătoare a înjosirilor îndurate, ca o liberatoare care aduce bisturiul menit să taie şi focul menit să purifice. Lucrurile nu erau prea limpezi în mintea lui. Omul de cultură din el evoca doar amintiri clasice, oraşe libere şi triumfătoare, federaţii de provincii bogate, care-şi impuneau lumii legile lor. Dacă Parisul era mai tare, el îl vedea ca într-un nimb de lumină, reclădind o Franţă a dreptăţii şi a libertăţii, reorganizînd o societate nouă, după ce măturase rămăşiţele putrede ale celei vechi. În realitate, după alegeri, numele membrilor Comunei îl surprinseseră întrucîtva prin neobişnuitul amestec de moderaţi, de revoluţionari, de socialişti de toate soiurile, cărora le era încredinţată marea misiune. Cunoştea pe

mai mulți dintre ei și îi socotea tare șterși. Oare și cei mai buni nu aveau să se poticnească, să se piardă cu totul în bulucul ideilor pe care le reprezentau ? Dar în ziua în care Comuna a fost în mod solemn constituită în piața primăriei, în timp ce tunurile bubuiau și steagurile roșii — simbol al victoriei — fîlfîiau în vînt — el voise să uite de toate, dus din nou pe aripile unei nădejdi fără margini. Și amăgirea începea iar, în criza ascuțită a bolii ajunsă la punctul ei culminant, în cumpăna dintre minciunile unora și credința înflăcărată a altora.

Toată luna aprilie Maurice luă parte la lupte în spre Neuilly. În primăvara aceea timpurie liliacul înflorea și luptele se desfășurau prin verdeața gingașă a grădinilor. Luptătorii din gărzile naționale se întorceau seara acasă cu buchete în țevile puștilor. Acum trupele adunate la Versailles erau așa de numeroase, încît s-au putut forma două armate, una de linia întîia, sub ordinele mareșalului Mac-Mahon, alta de rezervă, comandată de generalul Vinoy. În ceea ce privește Comuna, ea avea de partea ei aproape o sută de mii de cetățeni înscriși în gărzile naționale mobilizate și încă pe atîta de la partea sedentară ; dar, în realitate, participau la luptă cel mult cincizeci de mii. Și, pe zi ce trecea, planul de atac al celor de la Versailles devenea tot mai limpede : după Neuilly, ei ocupaseră castelul de la Bécon, pe urmă Asnières, numai că „să strîngă încercuirea", căci plănuiau să pătrundă pe la Point-du-Jour, de îndată ce vor putea să ia cu asalt întăriturile, sub focurile concentrate pornite de la Mont-Valérien și din fortul de la Issy. Mont-Valérien era al lor și toate eforturile lor tindeau să pună mîna pe fortul de la Issy, pe care îl atacau, folosindu-se de vechile lucrări ale prusacilor. De pe la jumătatea lui aprilie, împușcăturile și bubuiturile tunurilor nu mai conteneau. La Levallois, la Neuilly, era o luptă neîncetată, un foc de trăgători de fiecare clipă, ziua și noaptea. Tunuri grele, suite pe vagoane blindate, se mișcau pe calea ferată din jurul orașului și băteau pe deasupra localității Levallois, în Asnières. Dar la Vanves,

şi mai ales la Issy, bombardamentul continua cu turbare, toate geamurile din Paris se cutremurau ca în zilele cele mai grele din timpul asediului. Şi la 9 mai, cînd, după o primă alarmă, fortul de la Issy căzu definitiv în mîinile armatei de la Versailles, înfrîngerea Comunei fu pecetluită : era începutul panicii care o îndemna la cele mai nesăbuite hotărîri.

Maurice aprobă crearea Comitetului de salvare publică. Atîtea pagini pilduitoare din istorie îi treceau prin minte. Oare nu bătuse ceasul măsurilor cumplite, dacă mai ţineau să salveze patria ? Dintre toate actele necugetate, unul singur îi strînsese inima cu o nelinişte tainică ; răsturnarea coloanei Vendôme, de care se învinovăţea ca de o slăbiciune copilărească. Parcă-l mai auzea şi acum pe bunicu-său povestindu-i despre Marengo, Austerlitz, Iena, Eylau, Friedland, Wagram, Moscova, povestiri epice care-l mai înfiorau şi azi. Dar faptul că se rădea de pe suprafaţa pămîntului casa asasinului Thiers şi că se păstrau ostaticii ca o chezăşie şi ca o ameninţare, constituiau oare nişte represalii îndreptăţite de înverşunarea crescîndă a Versaillesului contra Parisului pe care îl bombarda şi unde obuzele dărîmau acoperişurile şi omorau femeile ? Trebuinţa întunecată de distrugere creştea în el, pe măsură ce visul lui se apropia de sfîrşit. Dacă ideea de dreptate şi răzbunare trebuia să fie înecată în sînge, — deschiză-se atunci pămîntul sub picioare, ca într-una din acele zguduiri cosmice, care au reînnoit viaţa ! Mai degrabă să se năruie Parisul şi să ardă ca un uriaş rug de jertfă, decît să se întoarcă la viciile şi ticăloşiile lui, la vechea societate roasă de o nedreptate înspăimîntătoare ! Şi el întrezărea, ca într-o viziune întunecată, oraşul gigantic prefăcut în cenuşă, oraşul din care nu mai rămăseseră decît nişte tăciuni fumegînzi, pe cele două maluri, ca o rană tămăduită prin foc — o catastrofă fără nume, fără seamăn, din care avea să iasă un popor nou. De aceea se aprindea şi mai mult la auzul ştirilor care se răspîndeau din gură în gură : cartierele erau minate, catacombele erau înţesate cu praf de puşcă, toate mo-

numentele stăteau gata să sară în aer, minele erau legate cu fire electrice, pentru ca o singură scînteie să le aprindă pe toate dintr-o dată ; se formară rezerve considerabile de materii inflamabile, mai ales de petrol, în stare să schimbe străzile şi pieţele în şuvoaie, în mări de flăcări. Comuna jurase că dacă cei de la Versailles vor intra în oraş, nici unul n-are să treacă de baricadele care închideau răspîntiile, pavajele o să se deschidă, clădirile se vor dărîma şi Parisul va arde, mistuind cu el o lume întreagă.

Şi Maurice se lăsă în prada acestui vis nebunesc, tocmai din cauza unei nemulţumiri care mocnea în el contra Comunei însăşi. Îşi pierduse încrederea în oameni, o simţea incapabilă, hărţuită de prea multe elemente potrivnice, înverşunată şi tot mai incoerentă şi mai stupidă, pe măsură ce se simţea mai ameninţată. Din toate reformele sociale promise, ea nu putuse înfăptui una singură măcar şi era sigur de pe acum că nu va lăsa în urma ei nici o operă trainică. Dar racila ei cea mai de seamă o constituiau mai ales duşmăniile care o sfîşiau, bănuiala de care erau roşi şi în care trăiau toţi membrii ei. Mulţi dintre ei, moderaţii, îngrijoraţi, nu mai asistau la şedinţe. Ceilalţi lucrau după nevoia momentului, tremurau în faţa unei dictaturi posibile, se găseau în situaţia în care grupările din adunările revoluţionare se distrug unele pe altele, pentru a salva patria. După Cluseret, după Dombrowski, Rossel avea să ajungă şi el suspect. Delescluze, numit delegat civil la Război, nu putea face nici el nimic, cu toată marea lui autoritate.

Şi marele efort social întrevăzut se destrămase eşuînd astfel în golul care se lărgea cu fiecare ceas în jurul acestor oameni neputincioşi, împinşi la acţiuni desperate.

În Paris teroarea creştea. Parisul, înfuriat la început contra Versaillesului, cutremurat de suferinţele asediului, se îndepărta acum de Comună. Înrolarea forţată, decretul care încorpora pe toţi oamenii sub patruzeci de ani, îi supărase pe cei paşnici şi pricinuise o fugă de

mari proporţii: plecau prin Saint-Denis deghizaţi în toate felurile, cu acte false de alsacieni, sau coborau în şanţul fortificaţiilor cu ajutorul frînghiilor şi al scărilor, în timpul nopţilor întunecoase. Burghezii bogaţi plecaseră de mult. Nici o fabrică, nici o uzină nu-şi deschisese porţile. Fără comerţ şi fără lucru, viaţa de trîndăvie continua, în aşteptarea chinuitoare a deznodămîntului inevitabil. Iar poporul trăia şi azi numai din solda gărzilor naţionale, cei treizeci de bani plătiţi acum din milioanele rechiziţionate de la Bancă, cei treizeci de bani pentru care mulţi din ei luptau, una din cauzele şi însăşi explicaţia răscoalei. Cartiere întregi se goliseră, prăvăliile fuseseră închise, faţadele păreau moarte. Sub lumina strălucitoare a soarelui orbitor din minunata lună mai, nu mai întîlneai pe străzile pustii decît convoiul sever al înmormîntărilor de federaţi, omorîţi de inamic, convoiuri fără preoţi, dricuri acoperite cu steaguri roşii, urmate de mulţimi cu buchete de flori în mînă. Bisericile, închise, se tranformau în fiecare seară în săli de club. Apăreau numai ziarele revoluţionare, celelalte fuseseră suprimate. Parisul era distrus, marele şi nenorocitul Paris care-şi arăta, contra Adunării, sila lui de capitală republicană, şi în care creştea acum teroarea Comunei şi nerăbdarea de a scăpa mai curînd de ea, în noianul zvonurilor înspăimîntătoare care se răspîndiseră, despre arestările zilnice de ostatici, despre butoaiele de praf de puşcă băgate în canale, unde, după spusa unora, stăteau de veghe oameni cu torţe, aşteptînd un semnal.

Maurice, care nu băuse niciodată, se văzu şi el prins atunci şi parcă înecat de valul beţiei generale. I se întîmpla, acum, cînd era de serviciu la vreun post înaintat sau cînd îşi petrecea noaptea la corpul de gardă, să primească un păhăruţ de coniac. Dacă mai lua unul se înfierbînta, în duhnelile de băutură care-l împresurau. Beţia cronică, moştenită de la primul asediu şi agravată de cel de al doilea era ca o molimă năvalnică. Populaţia asta fără pîine avea în schimb rachiu şi vin cu butoaiele şi băuse pînă la refuz, aiurînd după cel mai mic pahar. Pentru prima oară în viaţa lui, la 21 mai,

într-o duminică, Maurice veni beat spre seară în strada Urzicilor, unde dormea din cînd în cînd. Îşi petrecuse ziua tot la Neuilly, trăgînd cu puşca, bînd cu camarazii, vrînd să-şi alunge urîtul care-l copleşea. Pe urmă, cu capul năucit, sleit de puteri, venise să se trîntească pe patul din cămăruţa lui, adus de instinct, căci n-a fost chip să-şi mai aducă aminte cum se întorsese. Şi tocmai a doua zi, cînd soarele era sus, se deşteptă în dangăte de clopote, în tărăboi de tobe şi trîmbiţe. În ajun, la bariera Point du Jour cei din Versailles, găsind o poartă părăsită, intraseră în oraş nestingheriţi.

Cum coborî în stradă, cu puşca în bandulieră, un grup speriat de camarazi, pe care-i întîlnise la primăria sectorului, îi povesti cele întîmplate seara şi în timpul nopţii, dar atît de încurcat, încît nu înţelese mai nimic în primul moment. De zece zile, de cînd fortul Issy şi marea baterie de la Montretout, sprijinite de cele de pe Mont-Valérien, băteau meterezele, bariera de la Saint-Cloud nu mai putea fi apărată. Şi asaltul urma să fie dat a doua zi, cînd un trecător, pe la orele cinci, văzînd că nimeni nu mai păzea bariera, chemă numai cu un gest gărzile din tranşee, care se găseau la cîţiva paşi mai departe. Fără să mai aştepte, două companii din regimentul 37 de linie trecură bariera. Urmă, după ele, tot corpul al patrulea, comandat de generalul Douay. Toată noaptea trecură trupe într-un puhoi neîntrerupt. La orele şapte divizia Vergé cobora spre podul Grenelle şi ajunsese pînă la Trocadero. La orele nouă generalul Clinchamp lua Passy şi la Muette. La orele trei de dimineaţa primul corp îşi aşeza tabăra în Bois de Boulogne. În vremea asta divizia Bruat trecea Sena, ca să cucerească bariera Sèvres şi să uşureze intrarea corpului al doilea, care, sub ordinele generalului Cissey, trebuia să ocupe cartierul Grenelle, după o oră. În felul acesta, în dimineaţa de 22, armata de la Versailles era stăpînă pe Trocadero şi la Muette, pe malul drept şi pe Grenelle, pe malul stîng. Şi toate astea în mijlocul uluirii, al furiei şi al zăpăcelii Comunei, care vorbea de tră-

dare, încremenită de spaimă, la gîndul zdrobirii care nu mai putea fi înlăturată.

Aceasta fu şi prima impresie a lui Maurice cînd înţelese cum stau lucrurile : venise sfîrşitul, nu-i mai rămînea decît să moară cum trebuie. Dar toate clopotele sunau alarma, tobele băteau mai tare, femeile şi chiar copiii lucrau la baricade, străzile se umpleau de înfrigurarea batalioanelor adunate în grabă şi pornite în fugă la postul lor de luptă. Şi chiar de la prînz, vechea speranţă se trezea iar în inima soldaţilor înfierbîntaţi ai Comunei, hotărîţi să învingă, văzînd că versaillezii nu se urniseră aproape de loc. Armata aceasta pe care credeau că au s-o vadă la Tuileries în răstimp de două ore, opera cu o prudenţă extraordinară, fiindcă prinsese minte din înfrîngerile suferite, exagerînd tactica, învăţată cu atîtea pătimiri de la prusaci. La primărie, Comitetul salvării publice şi Delescluze, delegat la Război, organizau şi conduceau apărarea. Se povestea că ei respinseseră cu dispreţ o ultimă încercare de împăcare. Faptul acesta îi înflăcăra pe oameni, triumful Parisului devenea iar sigur ; în toate părţile rezistenţa avea să fie sălbatică, după cum şi atacul avea să fie neîndurător, în ura mărită de minciuni şi de cruzimile care ardeau inima celor două armate. Maurice îşi petrecu ziua între Champ de Mars şi Domnul Invalizilor, retrăgîndu-se încet, din stradă în stradă, trăgînd focuri de armă. Nu reuşise să dea de batalionul lui, lupta alături de camarazi necunoscuţi şi trecu cu ei pe malul stîng, fără măcar să fi băgat de seamă. Pe la orele patru apărară o baricadă care închidea strada Universităţii, în locul unde da spre Esplanadă şi o părăsiră abia în amurg, cînd aflară că divizia Bruat, strecurîndu-se de-a lungul cheiului, pusese mîna pe Corpul legislativ. Era cît pe-aci să fie prinşi. Ajunseră cu mare greutate în strada Lille, făcînd un lung ocol prin strada Saint-Dominique şi strada Bellechasse. Cînd se înnoptă, armata de la Versailles ocupa o linie care pornea de la bariera Vanves, trecea pe la Corpul legislativ, pe la palatul Élysée, pe

la biserica Saint-Augustin şi pe la Saint-Lazare şi ajungea la bariera de la Asnières.

A doua zi, într-o marţi, la 23, o zi primăvăratică, însorită şi caldă, a fost pentru Maurice o zi groaznică. Cele cîteva sute de federaţi, din care făcea şi el parte şi printre care erau oameni din mai multe batalioane, apărau încă întregul cartier, de la chei pînă în strada Saint-Dominique. Dar cei mai mulţi îşi aşezaseră tabăra pe strada Lille, în grădinile marilor palate care se găseau acolo. El însuşi adormise adînc, pe iarbă, lîngă palatul Legiunii de onoare. De dimineaţă, se aştepta ca trupele să năvălească dinspre Corpul legislativ, pentru a-i împinge în spatele baricadelor puternice din strada Bacului. Cu toate acestea, orele se scurgeau fără ca atacul să pornească. Se schimbau numai împuşcături la voia întîmplării, de la un capăt la altul al străzilor. Planul celor din Versailles se desfăşura cu o iuţeală prudentă, în hotărîrea bine chibzuită de a nu ataca din faţă puternica fortăreaţă pe care răsculaţii o făcuseră din terasa de la Tuileries. Adoptaseră sistemul în două coloane, prin stînga şi prin dreapta întăriturilor, aşa încît să pună mîna întîi pe Montmartre şi pe Observator, pentru ca apoi, printr-un ocol, să prindă toate cartierele din centru ca într-un năvod imens. Pe la orele două Maurice auzi că drapelul tricolor fîlfîia pe Montmartre. Atacat în acelaşi timp de trei corpuri de armată, care îşi azvîrliseră batalioanele asupra colinei, la nord şi la est, prin străzile Lepic, Saules şi Mont-Cenis, marea baterie de la Moulin de la Galette fusese luată şi învingătorii se năpusteau spre Paris, ocupînd piaţa Saint-Georges, Notre-Dame de Lorette, primăria din strada Drouot şi Opera nouă ; în timp ce, pe malul stîng, mişcarea de învăluire, pornită din cimitirul Montparnasse, ajungea în piaţa Enfer şi în Marché aux chevaux. Veştile acestea despre înaintarea atît de rapidă a armatei erau primite cu uluire, cu furie şi cu spaimă. Cum era cu putinţă ? Montmartre cucerit în două ore ! Montmartre, citadela glorioasă şi invincibilă a răzmeriţei ! Maurice băgă de seamă că rîndurile se răreau, că unii

camarazi tremurau de frică, o ştergeau tiptil, plecau să se spele pe mîini ori să se îmbrace cu o bluză, îngroziţi de represalii. Umbla zvonul că vor fi luaţi din flanc pe la Crucea Roşie, al cărei atac era în curs de pregătire. Baricadele din străzile Martignac şi Bellechasse fuseseră cucerite. Se şi vedeau pantalonii roşii ai ostaşilor versaillezi în capul străzii Lille. În curînd rămaseră numai fanaticii înverşunaţi, Maurice şi încă vreo cincizeci, hotărîţi să moară după ce vor fi omorît cît mai mulţi cu putinţă dintre versaillezii aceştia, care-i tratau pe federaţi ca pe nişte bandiţi şi care împuşcau prizonierii în spatele liniei de luptă. Din ajun, ura cumplită împotriva lor crescuse, era lupta pe viaţă şi pe moarte dintre răzvrătiţii, gata să moară pentru visul lor, şi armata care clocotea de patimi reacţionare, înnebunită că tot mai trebuia să se lupte.

Pe la orele cinci, pe cînd Maurice şi camarazii săi se retrăgeau, luptînd în spatele baricadelor din strada Bacului, coborînd din poartă în poartă pe strada Lille, trăgînd mereu — el văzu deodată un vălătuc gros şi negru de fum răbufnind printr-o fereastră deschisă a palatului Legiunii de Onoare. Era primul foc pus în Paris. Simţi în el o bucurie sălbatică, îndîrjit cum era de nebunia lui furioasă. Venise ceasul ca întregul oraş să ardă ca un rug uriaş, ca flăcările să purifice lumea ! Dar o apariţie neaşteptată îl lăsă cu gura căscată : cinci sau şase oameni ieşiseră în grabă din palat, avînd în fruntea lor un vlăjgan, în care îl recunoscu pe Chouteau, fostul lui camarad de grupă din regimentul 106. Îl mai zărise cîndva, după 18 martie, cu un chipiu cu galoane şi acum îl găsea înălţat în grad, plin tot de galoane, ataşat pe lîngă statul-major al vreunui general din spatele frontului. Îşi aminti de o poveste care-i ajunsese la urechi : că acest Chouteau s-ar fi instalat în palatul Legiunii de Onoare şi trăia cu o amantă, ducînd-o într-un zaiafet, întinzîndu-şi cizmele prin alcovurile acelea de mare preţ, spărgînd oglinzile cu focuri de revolver, ca să facă haz. Ba unii spuneau că amanta lui, care se ducea, chipurile, după tîrguieli la hale,

pleca în fiecare dimineață într-o trăsură de gală, scoțînd din palat baloturi de rufărie furată, pendule și chiar mobile. Iar Maurice, văzîndu-l cum aleargă cu oamenii lui, ținînd încă în mînă un bidon cu petrol, simți că-i vine rău și fu cuprins de o îndoială îngrozitoare, care-i zdruncină parcă toată credința. Acțiunea aceasta cumplită putea, prin urmare, să fie rea, dacă pornea din mîinile unui astfel de om !

Ceasuri întregi trecură și el tot se mai zbătea în desperarea lui, nemaigăsind dîrză, în el, decît voința oarbă a morții. Dacă se înșelase, atunci cel puțin să plătească greșeala cu sîngele lui ! Baricada care închidea strada Lille în dreptul străzii Bacului era foarte puternică, făcută din saci și butoaie de pămînt, avînd în fața ei un șanț adînc. El o apăra cu o mînă de alți federați, cu toții pe jumătate culcați, omorînd la sigur fiecare soldat care se arăta. Pînă la căderea nopții nu se clinti din loc și isprăvi cartușele, fără o vorbă, îndîrjit în desperarea lui. Privea cum se îngroașă la palatul Legiunii de Onoare coloanele de fum pe care vîntul le abătea spre mijlocul străzii. Dar flăcările încă nu se puteau vedea la lumina zilei ce se istovea. Într-un palat vecin izbucnise un alt incendiu. Și, deodată, un camarad veni să-l înștiințeze că soldații, neîndrăznind să ia baricada frontal, își făceau drum prin grădini și case, spărgînd zidurile cu tîrnăcopul. Se apropia sfîrșitul. Puteau să apară dintr-un moment în altul. Și, într-adevăr, la un foc de armă pornit în jos de la o fereastră, îl văzu din nou pe Chouteau și pe oamenii lui, care urcau ca niște apucați la dreapta și la stînga, în casele din colț, cu petrolul și făcliile. După o jumătate de oră, sub cerul negru ca păcura, toată răspîntia era în flăcări, în timp ce el, stînd tot culcat în dosul butoaielor și al sacilor, se folosea de lumina vie a pîrjolului ca să doboare pe soldații necugetați care îndrăzneau să se arate pe stradă, în afara porților.

Cît timp să mai fi tras oare Maurice ? Pierduse noțiunea timpului și a locurilor. Să tot fi fost orele nouă, poate chiar zece. Ticăloșiile pe care le săvîrșea el acum

îl umpleau de greață, ca gustul unui vin de proastă calitate care îți întoarce stomacul pe dos în timpul beției. În jurul lui, casele în flăcări începeau să-l învăluiască într-o căldură de nesuferit, într-o arșiță care-l înăbușea. Răspîntia, închisă cu grămezi de pietre, ajunsese un lagăr întărit, apărat de incendii, sub o ploaie de tăciuni. Nu dăduseră ei ordinele astea ? Să se dea foc cartierelor după ce părăseau baricadele, oprind trupele printr-o linie cumplită de jăratic și pîrjolind Parisul pe măsură ce-l vor părăsi ? Și el își dădea seama că nu ardeau numai clădirile din strada Bacului. În spatele lui vedea cerul aprins de o imensă lumină roșie, auzea un bubuit îndepărtat, ca și cum întregul oraș s-ar fi aprins. La dreapta, de-a lungul Senei, aveau să izbucnească alte pîrjoluri uriașe. De mult îl văzuse pe Chouteau dispărînd, de frica gloanțelor. Cei mai înverșunați dintre camarazii lui o ștergeau și ei unul cîte unul, înspăimîntați la gîndul că ar putea fi încercuiți dintr-un moment într-altul. În sfîrșit, rămăsese singur, lungit între doi saci de pămînt, cu gîndul numai la tirul lui necontenit, cînd soldații, care își croiseră drum prin curți și grădini, ieșiră printr-o casă din strada Bacului și se năpustiră asupra baricadei.

În nebunia acestei lupte pe viață și pe moarte, Maurice nu se mai gîndise de două zile la Jean. Și nici Jean, de cînd intrase în Paris cu regimentul său, care întărise divizia Bruat, nu-și mai amintise nici un moment de Maurice. În ajun, trăsese focuri pe Champ de Mars și pe esplanada Invalizilor. Pe urmă, în ziua aceea, părăsise piața Palatului Bourbon abia pe la prînz, ca să cucerească baricadele din cartier, pînă în strada Saint-Pères. El, de obicei atît de calm, fusese scos din sărite de războiul acesta fratricid, alături de camarazii a căror dorință arzătoare era să se poată odihni o dată, după atîtea luni de oboseală. Prizonierii, aduși din Germania și încorporați, tunau și fulgerau contra Parisului. Unde mai pui că povestirile grozăviilor Comunei îl scoteau pe Jean din sărite, rănind în el respectul lui pentru proprietate și setea lui de ordine. El rămăsese temelia

naţiunii, ţăranul cuminte, dornic de pace, în vederea reînceperii muncii, a afacerilor, a refacerii. Dar, mai ales, în mînia din ce în ce mai mare care spulberase în el chiar cele mai gingaşe preocupări, incendiile îl înnebuniseră de-a binelea. Să dai foc caselor şi palatelor, pentru că nu eşti biruitor, păi asta treabă era ? Numai nişte tîlhari puteau să fie în stare de o asemenea faptă. Şi el, care simţea că i se strînge inima, din cauza execuţiilor sumare din ajun, parcă-şi ieşise din minţi, sălbatic, cu ochii holbaţi cît cepele, lovind în dreapta şi în stînga şi urlînd.

Înfuriat, Jean ieşi în strada Bacului, cu cîţiva oameni din grupa lui. La început, nevăzînd pe nimeni, crezu că baricada fusese evacuată. Apoi zări, hăt colo, între doi saci de pămînt, un comunard care se mişca, punea arma la umăr şi trăgea spre strada Lille. Şi, mînat de urgia destinului, porni în fugă, se năpusti cu baioneta şi pironi omul pe baricadă.

Maurice nu avusese timp să se întoarcă. Scoase un ţipăt, ridicîndu-şi capul. Pîrjolurile îi scăldau într-o lumină orbitoare.

— Oh, Jean, dragul meu Jean, tu eşti ?

De murit voia să moară, cu o nerăbdare înverşunată, dar să moară străpuns de mîna fratelui său, asta era prea de tot. Asta-i spulbera tot farmecul morţii, otrăvindu-l cu o amărăciune îngrozitoare.

— Va să zică, tu eşti, Jean, dragul meu Jean ?

Trăsnit, dezmeticit, Jean îl privea. Erau singuri. Ceilalţi soldaţi porniseră pe urmele fugarilor. În jurul lor pîrjolul îşi înălţa tot mai sus flăcările. Pe ferestre se revărsau mari vîlvătăi roşii, în timp ce, dinăuntru, se auzeau cum se năruiesc tavanele aprinse. Şi Jean se prăbuşi alături de Maurice, hohotind de plîns, pipăindu-l, căutînd să-l ridice, ca să vadă dacă n-ar mai fi cu putinţă să-l salveze.

— Oh, băiatul meu, băiatul meu drag !

VIII

Cînd, după nenumărate întîrzieri, trenul de Sedan sosi, în sfîrşit, pe la orele nouă în gara Saint-Denis, o lumină puternică îmbujora tot cerul spre miazăzi, ca şi cum Parisul întreg ar fi fost în flăcări. Pe măsură ce se înnopta, lumina aceea sporise şi, treptat-treptat, cuprindea toată zarea, însîngerînd un pîlc de nori mici, care se pierdeau spre răsărit, în negura tot mai adîncă.

Henriette sări cea dintîi din vagon, îngrijorată de aceste pîlpîiri de pîrjol, pe care călătorii le zăriseră prin uşile vagoanelor încă de cînd trenul străbătea întinderile mohorîte ale cîmpiei. De altfel nişte soldaţi prusaci, care ocupaseră de curînd gara milităreşte, sileau pe toată lumea să coboare, în timp ce doi dintre ei, aflaţi pe peronul de sosire, strigau într-o franţuzească răstită :

— Parisul arde... Nimeni nu merge mai departe, toată lumea coboară... Parisul arde, Parisul arde...

Henriette fu cuprinsă de o îngrijorare cumplită. Doamne Dumnezeule, nu cumva sosea prea tîrziu ? Cum Maurice nu răspunsese la ultimele două scrisori, ea fusese năpădită de temeri atît de chinuitoare, la primirea veştilor de la Paris, din ce în ce mai alarmante, încît se hotărîse deodată să plece din Remilly. De cîteva

luni ducea la unchiul Fouchard o viață plină de mîhnire. Pe măsură ce Parisul rezista cu tot mai multă dîrzenie, trupele de ocupație deveniseră mai pretențioase și mai aspre. Și acum, cînd regimentele plecau rînd pe rînd în Germania, scurgerea necontenită a coloanelor militare secătuia din nou satele și orașele. Dimineața, sculîndu-se cu noaptea în cap, ca să ia trenul de la Sedan, Henriette văzu curtea fermei plină de un puhoi de cavaleriști care dormiseră acolo claie peste grămadă, înveliți în mantale. Erau atît de mulți, încît acopereau pămîntul. Pe urmă, la un semnal neașteptat al goarnei, toți se ridicaseră tăcuți, înfășurați în mantalele lor mototolite și atît de strînși unii în alții, încît i se păruse că e martoră la reînvierea unui cîmp de luptă în sunetele trompetelor judecății de apoi. Și mai dăduse de prusaci și la Saint-Denis ; tot de la ei auzise strigătele acelea care o năuceau :

— Toată lumea coboară. Nimeni nu merge mai departe... Parisul arde, Parisul arde...

Speriată, Henriette se repezi cu valiza în mînă și ceru lămuriri. De două zile se dădeau lupte la Paris. Calea ferată fusese tăiată. Prusacii stăteau în așteptare. Dar, cu toate acestea, ea voia să treacă. Zărindu-l pe peron pe căpitanul care comanda compania de pază a gării, alergă spre el :

— Domnule, mă duc să dau de urma fratelui meu, de care sînt foarte îngrijorată. Dați-mi voie să-mi continui drumul, vă rog din tot sufletul !

Se opri, surprinsă, recunoscîndu-l pe căpitan, a cărui față era acum luminată de un felinar.

— A, dumneata ești, Otto... Oh, fii bun, de vreme ce întîmplarea ne aduce și de data asta față în față !

Vărul ei, Otto Gunther, era și acum tot cu îngrijire îmbrăcat în uniforma lui strîmtă de căpitan al gărzii. Avea aceeași mutră țanțoșă de ofițer chipeș, pus la punct. Dar el n-o recunoștea pe femeia asta subțirică, plăpîndă, cu părul de un blond palid, cu chipul frumușel și blajin, ascuns sub voalul pălăriei. Numai țintuit

de privirea curajoasă şi neclintită a ochilor ei, îşi aduse aminte, în cele din urmă. Schiţă doar un gest.

— Ştii că am un frate soldat, continuă Henriette cu înflăcărare. A rămas în Paris, mi-i frică să nu se fi amestecat şi el în lupta aceea îngrozitoare. Te rog din suflet, Otto, dă-mi o mînă de ajutor, ca să-mi văd mai departe de drum.

Atunci se hotărî şi el să vorbească.

— Îţi spun drept că nu pot nimic. De ieri, trenurile nu mai circulă. Cred că au scos şinele înspre întărituri. Şi nu am la îndemînă nici trăsură, nici cal, nici om care să te conducă.

Ea îl privea, îngăimînd un fel de tînguiri nedesluşite, mîhnită că îl găseşte atît de rece, atît de hotărît să nu-i vină în ajutor.

— Of, Doamne, Doamne, nu vrei să faci nimic... De cine să mă mai rog, Doamne, Dumnezeule ?

Prusacii, stăpîni atotputernici, puteau, cu un singur cuvînt, să răstoarne tot oraşul, să rechiziţioneze o sută de trăsuri şi să scoată din grajduri mii de cai ! Iar el refuza, cu aerul dispreţuitor al învingătorului, al cărui principiu este să nu se amestece niciodată în treburile învinşilor, socotindu-le fără îndoială necurate, în stare să-i întineze gloria prea proaspătă.

— În sfîrşit — spuse iar Henriette, căutînd să se liniştească — cel puţin ştii ce se întîmplă. Te rog să-mi spui şi mie.

Căpitanul schiţă un zîmbet uşor, aproape imperceptibil.

— Arde Parisul... Poftim, să privim de acolo ! Se vede perfect.

Şi o luă înaintea ei, ieşi din staţie şi merse de-a lungul liniilor vreo sută de paşi, ca să ajungă la podeţul de fier construit pe deasupra căii ferate. După ce urcară scara strîmtă, cînd ajunseră sus şi se sprijiniră de rampă, nesfîrşita cîmpie netedă se desfăşura în zare, sub ochii lor, dincolo de dîmbul din apropiere.

— Vezi, arde Parisul...

Să tot fi fost nouă şi jumătate. Lumina roşie care înflăcăra cerul creştea necontenit. Spre răsărit, pîlcul de nouraşi însîngeraţi dispăruse şi nu mai rămăsese la zenit decît o pată întunecată, în care se resfrîngeau flăcările îndepărtate. Acum toată dunga zării era o vîlvătaie ; însă pe alocuri se deosebeau trîmbe de foc mai puternice, limbi de pară de un purpuriu intens, care brăzdau întunericul cu izbucnirea lor necurmată, printre norii fugari de fum. Şi ai fi zis că pîrjolul se întinde cuprinzînd, hăt, departe, din copac în copac, nu ştiu ce pădure uriaşă şi că pămîntul însuşi avea să ia foc de la acest năprasnic rug al Parisului.

— Uite — explică Otto — ridicătura aceea care se bolteşte ca o pată neagră pe un fond roşu, e Montmartre. Spre stînga, la Villette şi la Belleville, încă nu arde nimic... Pe semne că au dat foc cartierelor luxoase şi pîrjolul se întinde, se întinde necontenit. Ia te uită, colo în dreapta, un nou pîrjol ! Se zăresc flăcările, un vîrtej întreg de flăcări, din care se ridică o trîmbă arzătoare de aburi... Şi altele, mereu altele, pretutindeni.

El nu ridica tonul, nu se înflăcăra, dar Henriette era îngrozită de neţărmurirea şi de liniştea bucuriei lui. Ah, şi să vadă prusacii ăştia aşa ceva ! Simţea cum o jigneşte prin calmul şi prin zîmbetul lui abia schiţat, prin care parcă voia să spună că prevăzuse totul şi aştepta de multă vreme dezastrul ăsta fără seamăn. În sfîrşit, Parisul ardea, Parisul în care obuzele germane nu reuşiseră să strice decît cîteva burlane ! Parcă se răcorea de tot necazul şi se simţea răzbunat de zăbava nemăsurată a asediului, de gerurile cumplite pe care le îndurase, de greutăţile care se iveau necontenit şi de care Germania mai era încă întărîtată. În trufia biruinţei, nici provinciile cucerite, nici despăgubirea de cinci miliarde nu făceau cît spectacolul acesta al Parisului nimicit, care, cuprins de o nebunie furioasă, îşi dăduse singur foc şi se prefăcea în nori de fum, în noaptea senină de primăvară.

— O, era de aşteptat, adăugă el mai încet. Asta e un lucru mare !

În fața acestei catastrofe năprasnice, Henriette simțea cum o durere tot mai cumplită îi strîngea inima s-o înăbușe. Timp de cîteva minute uită de propria ei durere, copleșită de nenorocirea aceasta prin care un popor întreg își ispășea greșelile. Fără să vrea, se pomenea țipînd, cînd se gîndea la focul acela care mistuia atîtea vieți omenești, în fața priveliștii orașului aprins în zare, din care țîșneau pălălăile de iad ale sodomelor blestemate și urgisite. Cu mîinile împreunate a rugă, se tînguia :

— Cu ce-om fi păcătuit noi, Doamne, Dumnezeule, ca să fim osîndiți așa ?

Otto își și ridicase mîna în semn de dojană. Era gata să i se adreseze cu înverșunarea acelui rece și aspru protestantism militar, întărit cu pilde din biblie. Dar se uită la femeia tînără de lîngă el și, întîlnind frumoșii-i ochi limpezi și înțelepți, se opri. De altfel, gestul fusese îndestulător. Prin el vorbise ura de rasă, convingerea lui că venise în Franța ca un sol al dreptății, trimis de dumnezeul armatelor ca să pedepsească un popor păcătos. Pîrjolul care mistuia Parisul era osînda cuvenită pentru atîtea veacuri de viață ticăloasă, pentru destrăbălarea lui și pentru noianul lui de nelegiuiri. Încă o dată germanii aveau să mîntuie lumea, spulberînd și ultimele rămășițe ale putregaiului latin.

El lăsă brațul în jos și spuse doar atît :

— S-a isprăvit cu el... Un alt cartier se aprinde, — uite pîrjolul acela de colo, mai înspre stînga... Cred că vezi brîul acela mare, care se întinde ca un rîu de foc...

Tăcură amîndoi și o liniște înspăimîntătoare se așternu între ei. Într-adevăr, flăcările creșteau uneori pe neașteptate și se ridicau fără încetare, revărsîndu-se în slăvi, ca din cuptoare. Cu fiecare clipă marea de foc își lărgea zariștea nețărmuită și din talazurile ei incandescente țîșneau acum trîmbe de fum, care alcătuiau deasupra orașului un uriaș nor de aramă cătrănită ; și parcă-l mîna o adiere ușoară, căci se îndepărta încet prin bezna nopții, zăbrelind bolta cerului cu ploaia ei criminală de cenușă și funingine.

Henriette tresări deodată, de parcă s-ar fi trezit dintr-un vis urît și, năpădită iar de îngrijorarea care o cuprindea cînd se gîndea la frate-său, mai încercă o dată să-l înduplece cu rugămințile ei.

— Va să zică nu poți să faci nimic pentru mine ? Refuzi să mă ajuți să intru în Paris ?

Cu un alt gest, Otto păru că vrea să mături zarea.

— Ce rost ar avea, de vreme ce mîine nu se vor mai găsi în el decît mormane de ruine ?

Și așa se termină totul. Ea coborî de pe podeț, fără să-și ia măcar rămas bun, alergînd cu valijoara în mînă, în timp ce el mai rămase încă multă vreme sus, neclintit și subțire, cu uniforma bine strînsă pe el și cufundat în noapte, sorbind din ochi praznicul monstruos pe care i-l prilejuia priveliștea acestui Babilon în flăcări.

Tocmai cînd Henriette ieșea din gară, avu norocul să dea peste o doamnă corpolentă, care se tocmea cu un birjar, ca s-o conducă imediat la Paris, în strada Richelieu. Henriette o rugă atît de insistent, cu lacrimi așa de mișcătoare, încît pînă la urmă primi s-o ia cu dînsa. Vizitiul, un omuleț tuciuriu, dădu bice calului și nu scoase un cuvînt tot drumul. Dar doamna voinică sporovăia într-una și povestea cum, părăsindu-și prăvălia alaltăieri, după ce o încuiase, făcuse greșeala să lase niște lucruri de valoare ascunse în perete. De aceea, de două ore de cînd ardea orașul, era obsedată doar de gîndul să se întoarcă acasă și să-și salveze avutul, chiar dacă trebuia să treacă prin foc. La barieră stăteau de pază numai cîțiva soldați somnoroși și trăsura trecu fără multă bătaie de cap, mai cu seamă că doamna trăgea niște minciuni încornorate, spunîndu-le că se dusese după o nepoată de-a ei, ca să-l îngrijească, amîndouă, pe bărbatul ei rănit de cei de la Versailles. Piedicile mari începură pe străzi, unde baricadele opreau trecerea pe șosea mai la fiecare pas, silindu-i să facă mereu ocoluri. În cele din urmă, cînd ajunseră în bulevardul Poissonnière, birjarul spuse că nu merge mai departe. Și cele două femei au trebuit să-și urmeze drumul pe jos, prin strada Sentier, prin strada Jeûneurs și prin tot cartierul

Bursei. Cu cît se apropiau mai mult de fortificaţii, cerul aprins se lumina ca ziua în amiaza mare. Acum, ele erau surprinse de liniştea şi pustietatea acestei părţi a oraşului, unde ajungea numai un bubuit îndepărtat. Dar fiindcă, de la Bursă încolo, gloanţele ajungeau pînă la ele, fură nevoite să se strecoare pe lîngă case. În strada Richelieu, după ce-şi găsi prăvălia neatinsă, doamna cea voinică, încîntată, ţinu morţiş să-şi îndrepte tovarăşa pe drumul cel bun : strada du Hasard, strada Sfînta Ana şi, însfîrşit, strada Urzicilor. Nişte federaţi care mai ocupau cu un batalion strada Sfînta Ana, voiră un moment să nu le lase să treacă. În sfîrşit, pe la orele patru, cînd se lumina de ziuă, Henriette, istovită de emoţie şi de oboseală, găsi vechea casă din strada Urzicilor deschisă vraişte. Şi, după ce urcă pe scara strîmtă şi întunecoasă, trebui să apuce printr-o uşă, pe o scară care ducea pe acoperiş.

Pe baricada din strada Bacului, între cei doi saci de pămînt, Maurice putu să se ridice în genunchi şi nădejdea încolţi iar în inima lui Jean, care credea că l-a dat gata.

— Oh, dragul meu, va să zică trăieşti ? Voi avea oare norocul ăsta, păcătosul de mine ? Stai aşa, lasă-mă să mă uit.

Cercetă cu grijă rana la lumina vie a pîrjolului. Baioneta îi străpunsese braţul aproape de umărul drept. Dar, ce era mai rău, era că pătrunsese apoi între două coaste, atingînd fără îndoială plămînul. Totuşi, rănitul respira fără prea mare greutate. Numai braţul îi atîrna fără viaţă.

— Sărmane Jean, nu te prăpădi cu firea ! Sînt, totuşi, mulţumit. Mai bine să termin cu toate... Ai făcut destule pentru mine, căci, fără ajutorul tău, de multă vreme aş fi crăpat în vreun şanţ.

Auzindu-l spunînd cuvintele acestea, Jean fu năpădit de o durere cumplită.

— Să faci bine să taci ! Tu m-ai salvat de două ori din ghearele prusacilor. Eram chit şi venise rîndul meu să-mi dau viaţa. Cînd colo, tocmai eu te măcelăresc, în

felul ăsta... Ah, lua-m-ar dracu să mă ia ! Parcă am fost beat, de nu te-am recunoscut, da, — beat ca un porc, beat de atîta sînge cît am băut.

Cu lacrimi în ochi, își aminti de despărțirea lor de la Remilly, cînd, luîndu-și rămas bun, se întrebaseră dacă aveau să se mai vadă cîndva în cine știe ce împrejurări de întristare sau de bucurie. Atunci, la ce le folosiseră zilele petrecute împreună fără pîine și nopțile fără somn, cu moartea mereu în față ? Inimile lor nu se contopiseră oare, în timpul acelor cîteva săptămîni de viață eroică laolaltă, decît ca să ajungă la această grozăvie, la acest fratricid monstruos și stupid ? Hotărît, nu ! se răzvrătea el.

— Lasă-mă să fac ce știu eu, băiete. Trebuie să te salvez.

Mai întîi trebuia să-l ia numaidecît de acolo, căci armata omora răniții. Noroc că erau singuri, pentru că nu mai aveau nici o clipă de pierdut. Repede, cu briceagul lui, spintecă mîneca și scoase apoi vestonul. Și, fiindcă mai curgea sînge, se grăbi să lege solid brațul cu fîșii smulse din căptușeală. Pe urmă făcu un tampon pentru rana de la piept și legă brațul pe deasupra lui. Din fericire avea la el o bucată de sfoară și cu ea strînse zdravăn acest pansament barbar, care avea, totuși, o parte bună, că imobiliza întreaga porțiune atinsă și împiedica hemoragia.

— Poți să mergi ?

— Cred că da.

Dar nu îndrăznea să-l ia așa, în cămașă. După o clipă de gîndire dădu fuga într-o stradă vecină, unde văzuse un soldat mort și se întoarse cu o manta și un chipiu. Îi aruncă mantaua pe umeri și-l ajută să-și bage brațul sănătos în mîneca stîngă. Apoi, după ce-i puse chipiul în cap, spuse :

— Așa, acum ești de-ai noștri... Încotro o apucăm ?

Aci era încurcătura cea mare. Și numaidecît, cu toată speranța și curajul care se treziseră în el, neliniștea reveni. Unde să găsească un adăpost sigur ? Casele erau scotocite și toți comunarzii prinși cu arma în mînă erau

împuşcaţi. Şi apoi, nici unul nici altul nu cunoştea pe cineva în acest cartier, nici o ființă căreia să-i ceară adăpost, nici o ascunzătoare în care să-şi piardă urma.

— Cel mai bun lucru ar fi tot acasă la mine, spuse Maurice. Casa e mai dosnică şi nici ţipenie de om n-are să vină acolo. Dar e tocmai pe celălalt mal al Senei, în strada Urzicilor.

Jean, deznădăjduit şi nehotărît, înjura printre dinţi :

— Fir-ar al dracului să fie ! Ce-i de făcut ?

Nici gînd să te strecori pe Pont-Royal, pe care focurile îl luminau ca ziua-n amiaza mare. În fiecare clipă porneau împuşcături de pe amîndouă malurile. Şi te-ai fi izbit de palatul Tuileries care ardea şi de Luvrul baricadat şi păzit, ca de-o stavilă de neînvins.

— Va să zică am dat-o dracului, n-avem cum să trecem ! spuse Jean, care locuise la Paris timp de şase luni, după ce se întorsese din campania din Italia.

Deodată îi veni o idee. Dacă s-ar mai găsi ceva bărci lîngă Pont-Royal, ca altădată, ar putea să-şi încerce norocul. Şi-ar pierde destulă vreme, ar înfrunta primejdii mari şi n-ar fi tocmai uşor ; dar n-aveau ce face şi trebuia să treacă repede la fapte.

— Ascultă, puiuşorule, s-o ştergem, totuşi, de aici, c-altfel e rău de noi... Am să-i spun domnului locotenent că m-au prins comunarzii, dar că am reuşit să fug.

Îl prinse pe Maurice de braţul sănătos şi îl sprijini, ajutîndu-l să treacă de capătul străzii Bacului, printre casele care ardeau acum din pivniţă pînă-n acoperiş, aidoma unor torţe uriaşe. O ploaie de tăciuni aprinşi se abătea asupra lor, iar dogoarea era aşa de grozavă, încît le pîrlea părul de pe faţă. Pe urmă, cînd ajunseră pe chei, stătură o clipă ca orbiţi de lumina înspăimîntătoare a focurilor, care ardeau ca nişte jerbe uriaşe pe cele două maluri ale Senei.

— Slavă Domnului, nu ne putem plînge că n-avem luminări, mormăi Jean, supărat de această iluminaţie.

Se simţi ceva mai liniştit numai după ce coborî cu Maurice pe scara cheiului, mai la vale de Pont-Royal.

Aci, sub un pîlc de copaci mari, de pe malul apei, erau feriţi. Mogîldeţele negre care umblau încolo şi-ncoace pe malul celălalt îi neliniştiră o vreme. Se auziră împuşcături şi un ţipăt puternic, apoi o săritură în apă, urmată de o ţîşnire neaşteptată de spumă. După cît se vedea, podul era păzit.

— Ce-ar fi să ne petrecem noaptea în barca asta ? întrebă Maurice, arătînd un birou de scînduri care deservea navigaţia.

— Nu, zău ! Ca să ne ia mîine dimineaţă ca din strachină !

Jean rămăsese tot la planul lui. Găsise acolo o mulţime de bărci. Toate însă erau legate cu lanţuri. Cum să dezlege una şi să-i desfacă lopeţile ? În cele din urmă descoperi o pereche de vîsle vechi, reuşi să descuie un lacăt care, pesemne, nu fusese bine încuiat. Apoi, îndată ce-l culcă pe Maurice în partea dinainte a bărcii, se lăsă cu băgare de seamă în voia curentului, pe lîngă mal, prin umbra instalaţiilor de băi reci şi a şalupelor. Amîndoi tăceau, speriaţi de priveliştea jalnică ce se desfăşura sub ochii lor. Pe măsură ce coborau în josul rîului grozăvia părea tot mai mare în perspectiva zării. Cînd ajunseră la podul Solferino, văzură dintr-o privire cele două cheiuri în flăcări.

La stînga ardea palatul Tuileries. Încă de la căderea nopţii comunarzii puseseră foc palatului din amîndouă părţile, la pavilionul Florei şi la pavilionul Marsan. Focul se întindea cu repeziciune la pavilionul Orologiului, din centru, unde era pregătită o mină întreagă, alcătuită din butoaie cu praf de puşcă, îngrămădite în Sala Mareşalilor. În momentul acela clădirile intermediare zvîrleau prin ferestrele sparte trîmbe de fum roşcat străbătut de limbi de flăcărui albastre. Acoperişurile luau foc, coşcovite de crăpături aprinse, căscîndu-se ca un teren vulcanic sub năvala jarului dinăuntru. Dar mai ales pavilionul Florei, aprins cel dintîi, ardea de jos şi pînă sus, pe coamele largi, cu un uruit grozav. Petrolul, cu care fusese stropit parchetul, covoarele şi perdelele, dădea flăcărilor atîta tărie, încît drevele de fier

ale balcoanelor se răsuceau, iar sobele monumentale plesneau, cu sorii lor mari sculptaţi, roşii ca jăraticul.

Apoi, la dreapta, ardea de vreo şapte ore palatul Legiunii de onoare, aprins pe la orele cinci seara şi care se consuma ca vîlvătaia unui rug ale cărui vreascuri s-ar mistui cît ai clipi din ochi. În sfîrşit, mai ardea şi palatul Consiliului de Stat — un foc năprasnic, cel mai gigantic şi mai înspăimîntător, un cub de piatră uriaş cu cele două etaje de colonade, din care se revărsau flăcările. Cele patru clădiri, care împrejmuiau marea curte interioară, luaseră foc deodată. Şi aci petrolul vărsat din belşug pe cele patru scări, la cele patru colţuri, curgea în valuri, tălăzuind de-a lungul treptelor adevărate şuvoaie de iad. Pe faţada de pe malul apei, linia clară a ferestrelor mansardei se vedea ca o rampă înnegrită, în mijlocul unor limbi roşii care îi lingeau marginile, în timp ce colonadele, arhitrava, friza şi cornişele, cu sculpturile lor, apăreau cu un relief extraordinar, într-o lumină orbitoare de cuptor. Aci mai ales, puterea focului era atît de zguduitoare, atît de năprasnică, de parcă tot acest colosal monument ar fi fost ridicat din temelii, cutremurîndu-se şi vuind. Numai scheletul zidurilor lui groase mai stăteau în picioare, în grozăvia vulcanului care arunca în aer tabla acoperişurilor. Mai încolo, în apropiere, la cazarma Orsay, ardea o aripă întreagă, ca o coloană înaltă şi albă de flacără, de-ai fi zis că e un turn de lumină. Şi, în sfîrşit, în spate, ardeau alte focuri, cele şapte case din strada Bacului, cele douăzeci şi două de case din strada Lille, înroşind zarea şi vrăfuind flăcări peste flăcări, ca o mare însîngerată şi neţărmurită.

Jean îngăimă îngrozit :

— Doamne sfinte, e cu putinţă una ca asta ? Şi rîul o să ia foc !

Într-adevăr, barca părea că alunecă pe un rîu de jăratic. Cu răsfrîngerile jucăuşe ale acestor vetre uriaşe, ai fi crezut că Sena ducea la vale cărbuni aprinşi. Fulgere roşii năprasnice o străbăteau, cu un fîşîit puternic

de tăciuni galbeni. Şi ei alunecau la vale, domol, pe apa aceea aprinsă, printre palatele în flăcări, ca pe o stradă fără sfîrşit dintr-o cetate blestemată, care se mistuia de o parte şi de alta a unui şuvoi de lavă aprinsă.

— Oh, spuse şi Maurice, cuprins iar de nebunia lui în faţa nimicirii aceleia pe care o voise, — lasă să ardă totul, pînă n-o mai rămîne piatră pe piatră !

Dar Jean, cu un gest de om înspăimîntat, îl opri de parcă s-ar fi temut ca nu cumva blestemul să le aducă vreo năpastă pe cap. Cum era cu putinţă ca un băiat, care-i era atît de drag, unui băiat cu atîta carte, unui băiat atît de gingaş, să-i fi trecut prin cap asemenea năzbîtii ? Şi vîslea şi mai aprig, căci trecuse de podul Solferino, şi se afla acum într-un spaţiu larg, descoperit. Lumina era atît de puternică, încît rîul era luminat ca în amiaza mare, cînd razele soarelui cad de sus, fără nici o umbră. Se desluşeau cele mai mici amănunte cu o precizie ciudată, învolburările apei, grămezile de pietriş de pe maluri, tufişurile de pe cheiuri. Dar mai cu seamă podurile se arătau strălucitor de albe şi aşa de lămurite, că le-ai fi putut număra şi pietrele. Aşa cum stăteau între un foc şi altul, ai fi jurat că sînt nişte podeţe subţiri întinse pe deasupra acestei ape înroşite de pîrjol. Uneori, în mijlocul vuietului acestuia necontenit, se auzeau pîrîituri năprasnice. Adevărate viforniţe de funingine se abăteau deodată şi vîntul aducea cu el o duhoare împuţită. Grozăvia cea mare era că Parisul cu celelalte cartiere îndepărtate, colo, de o parte şi de alta a pîrtiei croite de apele Senei, nici nu mai existau. La dreapta şi la stînga, furia incendiilor îţi lua ochii, scufundînd toate, mai încolo, ca-n bezna unui hău. Nu se mai vedea decît neţărmurirea negurii, o genune fără fund, ca şi cum întregul Paris s-ar fi mistuit în noaptea veşnică. Cerul murise şi el, căci flăcările se ridicau atît de sus, în slăvi, încît nu se mai zăreau stelele.

Prins iar de nălucirile febrei, Maurice rînji ca un smintit.

— E mare praznic la Consiliul de Stat şi la Tuileries... S-au iluminat faţadele, policandrele scînteiază, femeile dansează... Oh, dansaţi, dansaţi, vă rog, cu fustele fumegînde şi cu părul în flăcări...

Şi, cu braţul teafăr, el evoca orgiile din Gomora şi Sodoma, tarafurile de cîntăreţi, florile, dezmăţurile monstruoase, palatele pîngărite de atîta desfrîu, luminînd blestemăţia goliciunilor cu o atît de mare risipă de lumînări, încît îşi dăduseră singure foc. Deodată se auzi un zgomot înspăimîntător. Era focul de la Tuileries, care, întinzîndu-se în amîndouă părţile, răbufnise în Sala Mareşalilor. Butoaiele cu praf de puşcă se aprindeau, pavilionul Orologiului sărea în aer, de parcă ar fi făcut explozie sub el o pulberărie întreagă. O jerbă imensă ţîşni în văzduh, un panaş care cotropi tot cerul negru ca un buchet de vîlvătăi al acestei serbări îngrozitoare.

— Aşa dans, mai zic şi eu ! strigă Maurice, ca la sfîrşitul unui spectacol, cînd se trage cortina şi totul cade în beznă.

Jean, bîlbîind, îl rugă din nou, cu vorbe înfrigurate. Nu, nu ! Nu e bine să vrei răul ! Dacă se năruia totul, n-aveau să piară şi ei ? Şi graba lui cea mai mare era să iasă la mal, scăpînd o dată de priveliştea asta groaznică. Totuşi fu chibzuit şi trecu dincolo de podul Concordiei, astfel încît să debarce tocmai pe cheiul Conferinţei, după cotul pe care-l face Sena. Şi chiar în clipa asta grea, în loc să dea drumul bărcii ca s-o pornească la vale, îşi pierdu cîteva minute ca s-o lege zdravăn, din respectul instinctiv pe care-l avea pentru avutul străin. Planul lui era să ajungă în strada Urzicilor prin piaţa Concordiei şi prin strada Saint-Honoré. După ce-l aşeză pe Maurice pe mal, sui singur scara cheiului, dar fu iar năpădit de îngrijorare cînd îşi dădu seama cît le va fi de greu să biruiască atîtea piedici îngrămădite acolo. Aci era fortăreaţa Comunei, cu neputinţă de cucerit, terasa de la Tuileries apărată de tunuri, strada Regală, Saint-Florentin şi Rivoli, închise de baricade înalte, solid construite. Toate acestea îndreptăţeau tactica arma-

tei de la Versailles, ale cărei linii, în noaptea aceea, alcătuiau un imens unghi, cu vîrful în piața Concordiei, cu o latură pe malul drept, către gara de mărfuri a Companiei Nordului și cu cealaltă pe malul stîng, la un bastion al fortificațiilor, în apropiere de Arcueil. Dar cum nu mai era mult pînă la ziuă, comunarzii evacuaseră palatul Tuileries și baricadele, trupa pusese mîna pe cartier, strecurîndu-se printre noi incendii, declarate în alte douăsprezece case care ardeau de la orele nouă seara, la răspîntia străzii Saint-Honoré cu strada Regală.

Cînd Jean coborî din nou pe mal îl găsi pe Maurice somnoros, ca năuc după criza de nervi prin care trecuse.

— N-are să fie ușor... Măcar ai să mai poți merge, băiete ?

— Da, da, fii fără teamă. Mort sau viu, tot ajung eu...

Cu mare greutate urcă, în deosebi, scara de piatră. Apoi, sus pe chei, merse încet, sprijinindu-se de brațul tovarășului său, cu un pas de lunatic. Cu toate că nu se luminase încă de ziuă, pălălăile focurilor vecine revărsau în piața aceea largă o lumină liliachie ca de zori. Trecură prin piața pustie, cu inima strînsă de priveliștea mohorîtei pustiiri. La cele două margini ale ei, de cealaltă parte a podului și la capătul străzii Regale, abia se deslușeau siluetele Palatului Bourbon și a bisericii Madeleine, brăzdate de bombardamente. Terasa palatului Tuileries, bătută de tunuri, se prăbușise în parte. Chiar în piață gloanțele ciuruiseră bronzul fîntînilor, trunchiul uriaș al statuii care întruchipa orașul Lille zăcea la pămînt, tăiat în două de un obuz, în timp ce, alături, statuia Strasbourgului, îmbrăcată în crep negru, părea că poartă doliu după atîtea ruine. Lîngă obeliscul neatins, într-o tranșee, se mai putea vedea și un tub de gaz aerian, spintecat, cine știe cum, de tăișul vreunui tîrnăcop, care se aprinsese din întîmplare și care azvîrlea, cu o șuierătură puternică, o pălălaie mare de foc.

Jean se feri de baricada care închidea strada Regală, între Ministerul Marinei şi clădirea Depozitului de Mobile, neatinse de foc. Din spatele mormanului de saci şi al butoaielor de pămînt, din care era făcută baricada, auzea voci groase de soldaţi. În faţă, baricada era apărată de o groapă plină de apă stătută pe care plutea cadavrul unui federat. Printr-o spărtură se zăreau casele de la răspîntia Saint-Honoré, mistuite de foc, cu toată intervenţia pompelor venite din suburbane, care se mai auzeau încă, împroşcînd apa. La dreapta şi la stînga puieţii de pe marginea trotuarelor fuseseră sfîrtecaţi, iar chioşcurile de ziare sfărîmate şi ciuruite de schije. Se auzeau ţipete puternice, căci pompierii descoperiseră într-o pivniţă şapte locatari aproape carbonizaţi.

Cu toate că baricada care oprea trecerea pe strada Saint-Florentin şi pe strada Rivoli părea şi mai de temut cu meterezele ei înalte şi iscusite, dintr-un fel de presimţire Jean găsi că trecerea era mai puţin primejdioasă pe acolo. Într-adevăr, baricada fusese cu totul evacuată, fără ca armata să fi îndrăznit, totuşi, s-o ocupe. Tunurile zăceau în amplasamentele lor, de parcă fuseseră părăsite de cînd lumea. Şi nici ţipenie de om în spatele acestor metereze de neînvins, în afară de un cîine pribeag care o luă la fugă. Dar, pe cînd Jean grăbea pasul pe strada Saint-Florentin, sprijinindu-l pe Maurice, sleit de puteri, se întîmplă tocmai ceea ce se temeau să nu li se întîmple : se pomeniră faţă în faţă cu o întreagă companie din regimentul 88 de linie, care ocolise baricada.

— Domnule căpitan — spuse el — dînsul este un camarad pe care l-au rănit tîlharii ăştia. Îl duc la ambulanţă.

Mantaua, aruncată pe umerii lui Maurice, îl scăpă basma curată şi inima lui Jean bătea să-i spargă pieptul în timp ce coborau, în sfîrşit, împreună pe strada Saint-Honoré. Abia se revărsau zorile. Din străzile laterale veneau mereu împuşcături, căci lupta era încă în toi în tot cartierul. Numai printr-o minune izbutiră să ajungă în strada Frondeurs, fără altă supărare. Cum nu mai

mergeau decît foarte încet, aceşti trei sau patru sute de metri pe care îi mai aveau de străbătut li se părură că nu se mai sfîrşeau. Apoi, în strada Frondeurs, dădură peste un post de comunarzi, care, speriaţi, crezînd că au de-a face cu un regiment întreg, o rupseră la fugă. Pînă în strada Urzicilor mai aveau de mers puţin pe strada Argenteuil.

Ah, strada asta a Urzicilor, cu cîtă înfrigurare o dorea Jean de patru ore, care păreau că nu se mai isprăvesc! Cînd ajunseră în ea, răsuflară uşuraţi. Era o stradă neagră, pustie, tăcută, de parcă s-ar fi găsit la o sută de poşte de locul luptei. Casa, o clădire veche şi strîmtă, fără portar, era scufundată într-un somn de moarte.

— Cheile sînt în buzunarul meu, îngăimă Maurice. Cea mare e de la uşa din stradă, cea mică de la camera mea, de sus.

Şi se prăbuşi leşinat în braţele lui Jean, care se simţea nespus de îngrijorat şi de încurcat. Uită să încuie la loc uşa de la stradă şi trebui să-l urce pe dibuitele, pe scara aceea străină, ferindu-se să nu se izbească de pereţi, de teamă să nu vină careva să-i vadă. Apoi, cînd ajunse sus, se rătăci şi fu nevoit să aşeze rănitul jos, pe o treaptă, ca să caute uşa, scăpărînd chibriturile pe care din fericire le avea la el. Şi numai după ce-o găsi, coborî să-l ia şi pe el. În sfîrşit, îl culcă pe patul îngust de fier, în faţa unei ferestre (de unde se vedea tot Parisul), pe care o deschise larg, dornic de aer curat şi de lumină. Se lumina de ziuă. Jean se prăbuşi lîngă pat, bohotind de plîns, zdrobit şi fără vlagă, chinuit iar de gîndul acela îngrozitor că-şi omorîse prietenul.

Cît să fi stat aşa? Fu prea puţin surprins, zărind-o deodată pe Henriette. Nimic nu era mai firesc : fratele ei era pe moarte şi de aceea venise. Nici măcar n-o văzuse cînd a intrat. Poate că stătea acolo de ceasuri întregi. Prăbuşit pe un scaun o privea acum prosteşte cum se frămîntă de colo-colo, zdrobită de o durere cumplită,

la vederea fratelui ei plin de sînge şi fără cunoştinţă. Pînă la urmă Jean îşi aduse aminte de ceva şi o întrebă :

— Spune-mi, te rog, ai închis uşa de la stradă ?

Tulburată, ea răspunse că da, dînd din cap, şi cum îi întinse amîndouă mîinile, dintr-o nevoie de dragoste şi de ajutor, el continuă :

— Să ştii că eu l-am omorît...

Henriette nu pricepea şi nu-l credea. Jean îi simţea mîinile mici rămînînd liniştite mai departe într-ale lui.

— Eu l-am omorît... Da, eu, acolo, pe o baricadă. El se lupta într-o tabără, eu în alta...

Mînuţele Henriettei începură să tremure.

— Eram ca nişte oameni beţi, nu mai ştiam ce facem... Eu l-am omorît...

Atunci Henriette, cutremurîndu-se, îşi retrase mîinile, albă ca varul la faţă, ţintindu-l cu ochii ei plini de groază. Va să zică se isprăvise cu toate şi n-avea să mai rămînă nimic din biata ei inimă zdrobită ! Cum, să fi făcut una ca asta tocmai Jean, la care se gîndise toată seara, fericită numai la gîndul că poate să-l mai vadă iar ? El săvîrşise fapta asta îngrozitoare şi, cu toate acestea, tot el îl salvase pe Maurice şi de data aceasta, aducîndu-l acasă prin atîtea primejdii ! Nu mai putea să-şi lase mîinile într-ale lui fără o repulsie a întregii sale făpturi. Dar scoase un strigăt în care punea ultima nădejde a inimii sale ţinute în frîu :

— Oh, am să-l vindec, trebuie să-l vindec acum !

În timpul lungilor vegheri la ambulanţa din Remilly, ajunsese foarte pricepută la îngrijirea şi pansarea rănilor. Şi ţinu să examineze numaidecît rănile fratelui său, pe care îl dezbrăcă fără să-l trezească din leşin... Dar, cînd îi desfăcu pansamentul rudimentar, făcut de Jean, Maurice începu să se frămînte şi scoase un scîncet de durere, deschizîndu-şi ochii măriţi de febră. De altfel o recunoscu numaidecît şi îi spuse, zîmbind :

— Ai venit şi tu ? Oh, cît sînt de mulţumit că te văd înainte de moarte !

Ea îl opri cu un gest de încredere deplină.

— Să mori ? Da' ce crezi că te las ? Vreau să trăiești !... Nu mai vorbi și lasă-mă să-mi văd de treabă !

Dar, după ce-i cercetă brațul străpuns și coastele atinse, Henriette se întunecă la față și privirea i se tulbură. Iute de tot luă camera în primire, găsi cu chiu și vai un pic de ulei, sfîșie niște cămăși vechi, ca să facă bandaje, în timp ce Jean coborî să aducă un ulcior cu apă. Nici nu mai crîcnea. O privea numai cum spală rănile, cu cîtă îndemînare le pansează, nefiind în stare să-i vină în ajutor cu ceva, zdrobit cum era din clipa sosirii ei. După ce Henriette termină, Jean, văzînd-o atît de neliniștită, se oferi, totuși, să plece după un doctor. Însă ea, păstrîndu-și judecata limpede, îi spuse că nu e bine să cheme orice doctor, care poate că-l va da pe frate-său pe mîna versaillezilor. Era nevoie de un om de încredere. Mai putea aștepta cîteva ore. În sfîrșit, cînd Jean vru să plece, ca să se întoarcă la regiment, rămase hotărît că o să se întoarcă îndată ce-i va fi cu putință să scape, căutînd să aducă și un chirurg cu el.

Totuși nu plecă încă ; părea că nu se poate hotărî să părăsească odăița asta, plină de nenorocirea pricinuită de el. După ce fusese închisă o clipă, fereastra fu deschisă din nou. Și din patul lui, rănitul, ridicîndu-și capul, privea afară, ca și ceilalți doi, care rămăseseră cu ochii pierduți în depărtare, în liniștea grea care îi copleșise în cele din urmă.

De pe această înălțime a dealului Des Moulins, mai bine de o jumătate din Paris se întindea sub ochii lor : mai întîi cartierele din centru, de la suburbana Saint-Honoré pînă la Bastilia, apoi cursul întreg al Senei, cu furnicarul îndepărtat de pe malul stîng, o mare de acoperișuri, de vîrfuri de pomi, de clopotnițe, de turle și de turnuri. Se lumina tot mai mult. Noaptea asta blestemată, una dintre cele mai grozave nopți ale istoriei, se terminase. Dar, în lumina curată a răsăritului de soare, sub cerul trandafiriu, pîrjolurile se țineau lanț. Drept în față se zărea palatul Tuileries, care mai ardea și acum, cazarma Orsay, palatul Consiliului de Stat și

al Legiunii de Onoare. Flăcările lor, care păleau în lumina soarelui, înfiorau cerul. Chiar şi dincolo de casele de pe strada Lille şi din strada Bacului mai ardeau, pesemne, şi alte case, judecînd după trîmbele de scîntei carer zburau din răspîntia Crucii-Roşii, şi mai departe încă, din strada Vavin şi din strada Notre-Dame-des-Champs. La dreapta, foarte aproape, aruncau, istovite, ultimele pîlpîiri, focurile din strada Saint-Honoré, în timp ce la stînga, la Palatul Regal şi la aripa cea nouă a Luvrului, se stingeau înainte de vreme nişte focuri tîrzii, aprinse spre ziuă. Dar, mai ales, ceea ce nu înţeleseseră la început, era fumul acela gros şi negru pe care vîntul de vest îl împingea pînă sub fereastra lor. De la orele trei de dimineaţă Ministerul de Finanţe ardea fără flăcări mari, mistuindu-se în vîrtejuri groase de funingine, atît de năprasnic îi erau ticsite cu vrafuri de hîrţoage, pînă în tavan, încăperile tencuite cu ipsos. Şi dacă o dată cu deşteptarea marelui oraş se spulberase impresia tragică a nopţii, groaza unei nimiciri totale, spectacolul Senei tălăzuind jăratic în albia ei, Parisul prins din toate unghiurile, — o tristeţe desperată şi întunecată trecea totuşi pe deasupra cartierelor cruţate, o dată cu buşnegaiul ăsta necontenit de fum gros, al cărui nor se tot lăţea într-una. Curînd soarele, care răsărise limpede, se ascunse după el, iar pe cerul roşcat fîlfîiau faldurile acestui doliu uriaş.

Maurice, care avea să înceapă iar să aiureze, spuse în şoaptă, schiţînd un gest zăbavnic, care cuprindea zariştea neţărmurită.

— Oare arde tot ? Oh, dar mult mai durează !

Ochii Henriettei se umpleau de lacrimi, ca şi cum nenorocirea ei s-ar fi mărit şi cu aceste prăpăduri uriaşe în care se amestecase şi fratele ei. Iar Jean, care nu îndrăzni nici să-i strîngă mîna, nici să-şi îmbrăţişeze prietenul, plecă, atunci, ca un zmintit.

— La revedere, pe curînd !

A putut să se întoarcă abia pe seară, pe la orele opt, după ce se înnoptase. Cu toate că era atît de îngri-

jorat de soarta prietenului său, Jean se simţi fericit cînd află că regimentul lui, care fusese scos din luptă şi trecuse în linia a doua, primise ordinul să asigure paza cartierului, aşa încît, instalîndu-se cu compania în piaţa Caruselului, spera să poată veni în fiecare seară, ca să afle veşti de la rănit. Nu se întorcea singur : întîmplarea îi scosese în cale pe fostul doctor al regimentului 106, pe care îl aducea, în desperarea lui, pentru că nu putuse să găsească alt medic, gîndindu-se că, oricum, omul acesta înfricoşător, cu cap de leu, era totuşi un om de treabă.

Bouroche, care nu ştia pentru ce rănit îl deranjase ostaşul acesta cu rugăminţile lui stăruitoare şi bombănea nemulţumit că trebuise să urce atîtea scări, fu cuprins de o mînie cumplită cînd înţelese că avea în faţa lui un comunard.

— Hei, drăcia dracului, dar ce, vă bateţi joc de mine ?... Nişte tîlhari care nu mai pot de-atîtea furtişaguri, de-atîtea omoruri şi de-atît pîrjol ! Situaţia banditului dumitale e limpede. Las' pe mine că-l vindec eu cu trei gloanţe în scăfîrlie !

Dar văzînd-o pe Henriette, atît de palidă în rochia ei neagră, cu părul ei frumos şi blond despletit, se potoli pe neaşteptate.

— E fratele meu, domnule doctor, şi este unul dintre soldaţii dumneavoastră de la Sedan.

El nu răspunse, desfăcu bandajele de pe răni, le cercetă în tăcere, scoase din buzunar nişte fiole şi făcu pansamentul la loc, arătînd tinerei femei cum trebuia să procedeze şi ea. Apoi, cu vocea lui aspră, îl întrebă deodată pe rănit :

— De ce-ai trecut, mă, de partea nemernicilor ? Cum de-ai putut să faci o astfel de ticăloşie ?

Maurice, căruia îi sticleau ochii în cap şi care-l privea, fără să fi deschis gura, de cînd îl văzuse intrînd, îi răspunse cu înflăcărare, cuprins de febră, cum era :

— Pentru că prea multă suferinţă e pe capul nostru, prea multă nedreptate şi prea multă ruşine !

Atunci Bouroche făcu un gest larg, ca şi cum ar fi vrut să spună că prea ajungi departe, cînd îţi intră în cap idei de felul ăstora. Vru să mai spună ceva, dar tăcu pînă la urmă. Şi plecă, adăugînd simplu :

— O să mai trec eu pe aici.

Pe scară spuse Henriettei că nu îndrăzneşte să-şi asume nici o răspundere. Plămînul era atins serios. S-ar putea ivi o hemoragie care l-ar curăţa fulgerător pe rănit.

Cînd Henriette se întoarse în cameră, se sili să zîmbească, cu toată lovitura pe care o primise drept în inimă. Oare nu-l vor putea salva, împiedicînd acel lucru groaznic, veşnica lor despărţire, a tuturor trei, care încă se mai aflau întruniţi aici, plini de dragoste arzătoare de viaţă ? Nu părăsise camera toată ziua. O vecină în vîrstă şi foarte îndatoritoare se oferise să-i facă toate cumpărăturile. Se întoarse să-şi ia iar locul lîngă pat, pe un scaun.

Dar, sub imboldul exaltării lui nervoase, Maurice începu să-l descoase pe Jean, voind să ştie ce se mai întîmplă. Jean nu-i spunea tot, ferindu-se să vorbească despre mînia turbată care creştea mereu în Parisul eliberat, împotriva Comunei în agonie. Era miercuri. Încă de duminică seara, de două zile nesfîrşite, locuitorii trăiseră în fundul pivniţelor, unde îi trecuseră mii de năduşeli de frică. Iar miercuri dimineaţa, cînd îşi luară inima-n dinţi să se arate, priveliştea străzilor desfundate, sfărîmăturile, sîngele şi mai ales focurile acelea înspăimîntătoare îi aruncaseră într-o furie oarbă de răzbunare. Pedeapsa avea să fie cumplită. Casele erau scotocite. Puhoaie de suspecţi, — bărbaţi, femei, înhăţaţi de ici de colo, erau daţi pe mîna plutoanelor sumare de execuţie. Încă de la orele şase seara armata din Versailles era stăpînă pe jumătate din Paris, de la parcul Montsouris la Gara de Nord, cuprinzînd arterele principale. Şi ultimii membri ai Comunei, vreo douăzeci, fuseseră nevoiţi să se refugieze în bulevardul Voltaire, la primăria sectorului al XI-lea.

Tăcură un timp, apoi Maurice murmură, cu privirile pierdute, prin fereastra deschisă, deasupra Parisului, în aerul călduţ al nopţii.

— În sfîrşit, mergem mai departe. Parisul arde !

Era adevărat. Flăcările se vedeau iar, o dată cu venirea nopţii, şi din nou cerul era injectat de pălălăile ucigătoare ale pîrjolului. În după-masa aceea, cînd explodase cu un bubuit înfricoşător pulberăria de la Luxembourg, se răspîndise zvonul că Panthéonul se prăbuşise în adîncul catacombelor. De altfel focurile din ajun nu conteniseră toată ziua, palatul Consiliului de Stat şi palatul Tuileries ardeau, iar Ministerul Finanţelor scotea acelaşi buşnegai de fum. De zece ori a trebuit să închidă fereastra, sub ameninţarea unui nor de fulgi negri, nesfîrşite pîlcuri de hîrtii arse pe care focul năprasnic le spulbera în slăvi, de unde recădeau ca o ploaie măruntă ; Parisul întreg fu acoperit de ele şi unele aveau să ajungă pînă şi în Normandia, cale de douăzeci de leghe. Iar acum nu ardeau numai cartierele din vest şi din sud, casele din strada Regală, din răspîntia Crucii Roşii şi din strada Notre-Dame-des Champs, ci tot estul oraşului părea cuprins de flăcări. Imensul pîrjol de la primărie ascundea orizontul ca un rug uriaş. Şi mai erau şi altele, Teatrul Liric, primăria sectorului IV, peste treizeci de case din străzile învecinate, toate ardeau ca nişte torţe, fără să mai punem la socoteală teatrul de la bariera Saint-Martin, la nord, care pîlpîia stingher, cu vîlvătăi roşcate, aidoma unor căpiţe aprinse în depărtarea unor cîmpii cotropite de întuneric. Răbufneau ici şi colo unele răzbunări personale, şi poate că alţii, din anumite socoteli criminale, se înverşunau să distrugă unele dosare. Acum nu mai putea fi vorba de nici o apărare, de vreo încercare de a opri prin foc trupele victorioase. Bîntuia numai un vînt de nebunie. Palatul Justiţiei, spitalul Hotel-Dieu, catedrala Notre-Dame fuseseră salvate din întîmplare. Auzi dumneata, să nimiceşti de dragul nimicirii şi să îngropi vechea omenire putredă sub cenuşa unei lumi, în speranţa că va răsări o societate nouă,

fericită şi neprihănită, într-un adevărat rai pămîntesc ca în legendele străvechi!

— Ah, războiul, războiul ăsta blestemat! spuse în şoaptă Henriette, în faţa acestei cetăţi de ruine, de suferinţă şi de agonie.

Asta nu însemna oare cel din urmă act, actul fatal, nebunia sîngelui care încolţise pe cîmpiile înfrîngerilor de la Sedan şi Metz, molima nimicirii născută din asediul Parisului, criza supremă a unei naţiuni în primejdie de moarte, în mijlocul măcelurilor şi prăbuşirilor?

Dar Maurice, cu ochii ţintă la cartierele care ardeau, îngăima încet, cu greutate:

— Nu, nu, nu blestema războiul. E bun şi el la ceva. Îşi are şi el rostul lui...

Jean îl întrerupse cu un strigăt de ură şi de căinţă.

— Pe dracu! Cînd te văd în halul ăsta şi încă din vina mea... Nu-l mai apăra: războiul ăsta e un lucru scîrbos!

Rănitul schiţă un gest nelămurit.

— Oh, ce contez eu în toate astea? Mai sînt atîţia ca mine! Poate că e bună la ceva şi vărsarea asta de sînge. Războiul este viaţa care nu poate exista fără moarte.

Şi Maurice închise ochii, istovit de sforţarea pe care o făcuse ca să spună aceste cîteva cuvinte. Printr-un semn, Henriette îl rugase pe Jean să nu mai discute. Ea însăşi simţea cum creşte într-însa revolta, mînia împotriva suferinţei omeneşti, cu toată liniştea ei de femeie plăpîndă, dar atît de curajoasă, cu privirile-i limpezi în care retrăia sufletul eroic al bunicului, eroul legendelor napoleoniene.

Trecură două zile, joi şi vineri, cu alte incendii şi cu alte măceluri. Bubuitul tunurilor nu mai contenea, bateriile de pe Montmartre, căzute în mîna armatei de la Versailles, trăgeau fără încetare în bateriile federaţilor, instalate la Belleville şi în cartierul Père-Lachaise. Iar acestea trăgeau la voia întîmplării asupra Parisului.

Nişte obuze căzuseră în strada Richelieu şi în piaţa Vendôme. La 25, pe seară, tot malul stîng al Senei se afla în mîinile trupelor. Dar, pe malul drept, baricadele din piaţa Castelului de Apă şi din piaţa Bastiliei rezistau mai departe. Aci se aflau două fortăreţe adevărate, apărate de un foc înfricoşător, necontenit. În amurg, cînd ultimii membri ai Comunei fugeau care încotro, Delescluze îşi luase bastonul şi venise ca la plimbare, liniştit, pînă la baricada care închidea bulevardul Voltaire, ca să cadă secerat de gloanţe ca un erou. A doua zi, la 26, în zori, Castelul de Apă şi Bastilia fură cucerite şi comunarzii nu mai ocupau acum decît La Villette, Belleville şi Charonne, tot mai puţini la număr, reduşi la o mînă de viteji care voiau să moară. Şi timp de două zile aveau să mai reziste încă şi să lupte cu înverşunare.

Vineri seara, pe cînd Jean pleca din piaţa Carrousel, ca să se ducă în strada Urzicilor, asistă în josul străzii Richelieu la o execuţie sumară, care-l tulbură grozav. De două zile funcţionau două curţi marţiale, prima la Luxemburg şi a doua la teatrul Châtelet. Condamnaţii primei curţi marţiale erau împuşcaţi în grădină, în timp ce pe ceilalţi îi tîrau pînă la cazarma Lobau, unde erau în permanenţă plutoane care îi executau, în curtea interioară, trăgînd în ei de la doi paşi. Aici, mai ales, măcelul ajunsese înspăimîntător : bărbaţi, copii, condamnaţi după un semn, fiind văzuţi cu mîinile negre de praf de puşcă, sau pur şi simplu încălcaţi în bocanci militari, nevinovaţi, denunţaţi pe nedrept, victime ale unor răzbunări personale, căutînd să dea în gura mare nişte explicaţii pe care nimeni nu le asculta, turme omeneşti aruncate de-a valma sub ţevile puştilor, atîţia nenorociţi dintr-o dată încît nu mai erau gloanţe pentru toţi, răniţii trebuind să fie omorîţi cu patul puştii. Sîngele curgea şiroaie ; cotigile cărau cadavrele de dimineaţa şi pînă seara. Şi prin oraşul cucerit, după toanele neaşteptate ale unei porniri turbate de răzbunare, alte execuţii aveau loc în faţa baricadelor, lîngă zidurile străzilor pustii sau pe treptele monumentelor. Astfel, Jean văzuse

nişte cetăţeni din cartier aducînd o femeie şi doi bărbaţi la postul care păzea Teatrul Francez. Civilii înstăriţi se arătau mai sălbatici decît soldaţii, căci ziarele care apăruseră îndemnau lumea la exterminare. O întreagă ceată aprigă se înverşuna mai ales împotriva femeii, una dintre acele incendiatoare cu petrol, care umplea de spaimă închipuirile aprinse şi pe care o acuzau că dădea tîrcoale seara, că se strecura pe lîngă locuinţele celor bogaţi, pentru a arunca în pivniţe bidoane de petrol aprins. Spuneau că au surprins-o stînd pe vine în faţa unei ferestruici de pivniţă din strada Sfînta Ana. Şi cu toate tăgăduirile şi bocetele ei, o aruncară, împreună cu cei doi bărbaţi, în fundul unei tranşei de baricadă, pe care nu o astupaseră încă, şi îi împuşcară pe toţi în această groapă neagră de pămînt, ca pe nişte lupi prinşi în capcană. Trecătorii priveau, o doamnă se oprise împreună cu soţul ei, în timp ce un băiat de brutărie, care ducea un pateu de carne prin apropiere, fluiera un cîntec de vînătoare.

Jean se grăbea să ajungă în strada Urzicilor, cu inima îngheţată, cînd deodată îşi aduse aminte de ceva. Nu cumva era Chouteau, fostul soldat din grupa lui, insul acela pe care-l văzuse îmbrăcat cu o bluză curată de lucrător de treabă, asistînd la execuţie, cu gesturi de aprobare ? Şi doar cunoştea rolul jucat de banditul, de trădătorul, de hoţul şi de asasinul ăsta ! Un moment, fu pe cale să se întoarcă acolo, să-l denunţe, ca să fie împuşcat şi el lîngă ceilalţi trei. Oh, ce mizerie, să-i vezi pe marii vinovaţi scăpînd de osîndă, plimbîndu-se nepedepsiţi la lumina soarelui, în timp ce oameni nevinovaţi putrezesc în pămînt !

La zgomotul paşilor care suiau pe scară, Henriette ieşise pe coridor.

— Fii atent, azi e într-o stare de exaltare neobişnuită... A venit doctorul şi mi-a spulberat orice nădejde.

Într-adevăr, Bouroche clătinase din cap, deoarece nu putea încă să promită nimic. Poate că, totuşi, tinereţea rănitului să fie mai tare decît complicaţiile de care se temea.

— Ah, tu eşti, spuse înfrigurat Maurice lui Jean, de îndată ce îl zări. Te aşteptam. Ce mai e nou ? Cum stăm ?

Şi, cu spatele sprijinit de pernă, în faţa ferestrei pe care soră-sa o deschisese la stăruinţele lui — arătîndu-i oraşul întunecat din nou, dar pe care o nouă lucire de jăratic îl lumina, întrebă :

— Ei, aşa-i că începe iar ? Parisul e în flăcări, arde tot Parisul de data asta !

O dată cu apusul soarelui focul de la Depozitul de Rezervă aprinsese cartierele îndepărtate pe Sena, în sus. La Tuileries, la Consiliul de Stat, tavanele urmau să se prăbuşească, aţîţînd jăraticul cu grinzile care se mistuiau, căci unele focuri parţiale răbufniseră iar şi se vedeau ţîşnind, cînd şi cînd, tăciuni aprinşi şi scîntei. Multe dintre casele socotite stinse începeau să ardă iar. De trei zile nu se mai întuneca fără ca oraşul să pară că se aprinde iarăşi, ca şi cum negurile ar fi suflat în tăciunii încă roşii, aţîţîndu-i şi împrăştiindu-i în cele patru colţuri ale zării. Ah, ce oraş de iad, care-şi aprindea văpăile o dată cu venirea nopţii, arzînd pentru o întreagă săptămînă şi luminînd cu torţele-i monstruoase nopţile acestei săptămîni însîngerate ! Şi, în noaptea aceea, cînd se mistuiră docurile de la La Villette, lumina a fost aşa de mare deasupra întinsei cetăţi, încît ai fi putut crede că arde într-adevăr din toate părţile, de data aceasta, năpădită şi înecată de flăcări. Sub cerul însîngerat, cartierele roşii tălăzuiau cît vedeai cu ochii valurile acoperişurilor de jăratic.

— Acum s-a sfîrşit — spunea mereu Maurice — Parisul arde de-a binelea !

Cuvintele astea repetate de zeci de ori îl exaltau, dintr-o trebuinţă febrilă de pălăvrăgeală, după toropeala grea care îl ţinuse aproape mut timp de trei zile.

Dar, auzind un scîncet înăbuşit, întoarse capul.

— Cum, surioară, tocmai tu, atît de vitează !... Plîngi pentru că am să mor ?...

Ea îl întrerupse, cu un ţipăt desperat.

— Dar tu n-ai să mori!
— Ba da, ba da, e mai bine aşa, trebuie!... Ei, lasă, cu mine n-o să dispară mai nimic bun! Înainte de război ţi-am dat atîta de furcă şi ai avut mult de pierdut şi băneşte şi sufleteşte din pricina mea!... Tot alaiul acela de năzbîtii, toate nebuniile acelea pe care le-am săvîrşit şi care, cine ştie, s-ar fi putut termina rău, cu închisoarea, cu mocirla.
Din nou ea îi tăie vorba, autoritară:
— Taci, taci o dată!... Ai răscumpărat totul!
Maurice tăcu şi rămase o clipă dus pe gînduri.
— Cînd voi fi în pămînt, da, poate... Ah, bunul meu Jean, ne-ai făcut totuşi, la toţi, un serviciu straşnic, cu împunsătura aia a ta de baionetă.
Dar şi Jean, cu ochii plini de lacrimi, protestă:
— Nu mai spune una ca asta! Vrei să-mi zdrobesc capul de pereţi!
Cu înflăcărare, Maurice continuă:
— Ia adu-ţi aminte ce mi-a spus după bătălia de la Sedan, cînd pretindeai că uneori nu-i rău să primeşti o palmă zdravănă... Şi mai adăugai că dacă ai vreun focar de infecţie pe undeva, în corp, vreun mădular vătămat, e mai bine să-l tai cu securea, decît să crăpi din pricina lui, ca de holeră. M-am gîndit adesea la cuvintele tale, de cînd m-am pomenit singur, întemniţat în Parisul ăsta bîntuit de nebunie şi de mizerie... Ei, uite, eu sînt mădularul acela vătămat, pe care l-ai tăiat tu...
În exaltarea lui tot mai mare Maurice nici nu mai ţinea seama de rugăminţile fierbinţi ale Henriettei şi ale lui Jean, îngroziţi. Continua, cu o înflăcărare crescîndă, bogată în simboluri şi în imagini strălucitoare. Partea sănătoasă a Franţei, cea cuminte, cumpătată, pătura ţărănească, rămasă mai aproape de pămînt, înlătura partea smintită, înrăită, coruptă de Imperiu, roasă de visări vagi şi de desfătări. Şi s-a văzut nevoită să taie, astfel, în propria ei carne, cu o sfîşiere a întregii sale fiinţe, fără să ştie prea bine ce făcea. Dar trebuia o baie de sînge şi încă de sînge francez, jertfă grozavă, sacrificiu

viu, în vîlvătăile focului mîntuitor. De-acum încolo, după ce ajunse, suind urcuşul pătimirii, pînă la culmea agoniei celei mai cutremurătoare, naţiunea răstignită îşi ispăşea greşelile şi avea să renască.

— Bunul meu Jean, tu eşti cel simplu şi cel vînjos... Du-te, du-te ! Ia cazmaua, ia mistria, răstoarnă pămîntul şi clădeşte-ţi iar căminul la loc !... Bine-ai făcut că pe mine m-ai doborît sub cuţit, pentru că eram ca un ulcer care îţi ajunsese pînă la os !

Şi, continuînd să aiureze, voi să se scoale şi să se rezeme de fereastră.

— Parisul arde, n-are să mai rămînă nimic din el... Ah, flacăra asta care smulge şi spulberă toate, care tămăduieşte toate rănile, tare am mai dorit-o ! Şi uite ce treabă straşnică face... Lăsaţi-mă să cobor în stradă, lăsaţi-mă să duc pînă la capăt opera asta de umanitate şi de libertate...

Cu multă greutate, Jean îl culcă iar în pat, în timp ce Henriette, plîngînd, îi vorbea despre copilăria lor, îl ruga fierbinte, în numele dragostei lor, să se liniştească. Şi peste Parisul nesfîrşit, străfulgerările pîrjolului se înteţiseră şi mai mult, marea de flăcări părea să cuprindă depărtările întunecate ale zării, iar cerul părea bolta unui cuptor uriaş, încins la alb. În lumina roşcată a incendiilor, trîmbele de fum gros de la Ministerul de Finanţe, care ardea cu îndîrjire de trei zile, fără o flacără, treceau într-una ca un nor gros, întunecat şi solemn de doliu.

A doua zi, sîmbătă, se produse o îmbunătăţire neaşteptată în starea lui Maurice : era cu mult mai liniştit şi febra îi scăzuse. Jean nu mai putu de bucurie cînd o găsi pe Henriette voioasă, începînd să depene iarăşi visul vieţii lor în trei, într-o fericire viitoare care s-ar mai putea încă înfiripa, căreia nu voia, însă, să-i spună pe nume. Să se îndure oare soarta de ei ? Ea îşi petrecea nopţile fără să se mai clintească din camera asta, în care gingăşia ei de gospodină harnică şi gesturile ei uşoare şi tăcute de îngrijire aduceau o alinare neconte-

nită. În seara aceea Jean zăbovi multă vreme lîngă prietenii lui cu o plăcere uimită şi plină de teamă. Peste zi, trupele luară Belleville şi Buttes-Chaumont. Numai cimitirul Père-Lachaise mai rezista încă, transformat într-o tabără întărită. Părea că totul se isprăvise. Ba el spunea chiar că încetaseră execuţiile. Vorbi numai de cetele de prizonieri care erau îndreptate spre Versailles. În timpul dimineţii întîlnise o coloană din astea, cu oameni de tot soiul, în bluză, în pardesiu, în cămaşă, cu femei de toate vîrstele, unele cu feţele scofîlcite de răutate, altele în floarea tinereţii, cu copii de cincisprezece ani abia, un întreg puhoi revărsat de mizerie şi de revoltă, împins de soldaţi în lumina strălucitoare a soarelui şi întîmpinat de burghezii din Versailles, după cum se spunea, cu huiduieli şi cu lovituri de baston şi de umbrelă.

Dar duminică Jean fu înspăimîntat. Era ultima zi din săptămîna asta îngrozitoare. De îndată ce soarele se ivise, măreţ, în zare, în dimineaţa aceea limpede şi caldă a unei zile de sărbătoare, el simţi parcă fiorul supremei agonii. Abia atunci se aflase de măcelărirea repetată a ostaticilor, de moartea arhiepiscopului, a preotului de la biserica Madeleine şi a altora, împuşcaţi miercuri, la Roquette, de călugării dominicani de la Arcueil, hăituiţi şi împuşcaţi joi din fugă, ca nişte iepuri ; vineri alţi preoţi şi jandarmi, în număr de patruzeci şi şapte, omorîţi cu focuri de armă de la doi paşi, în sectorul străzii Haxo. Şi furia represaliilor se aprinsese iar, trupele îi executau cu grămada pe ultimii comunarzi luaţi prizonier. Toată duminica asta frumoasă focurile plutoanelor de execuţie nu mai conteniră în curtea cazărmii Lobau, plină de sînge şi de fum, din care se auzeau horcăiturile muribunzilor. La Roquette, două sute douăzeci şi şapte de nenorociţi, adunaţi la întîmplare, de parcă i-ar fi prins cu năvodul, au fost mitraliaţi în grămadă, tocaţi de gloanţe. În cimitirul Père-Lachaise, bombardat de patru zile şi cucerit în cele din urmă mormînt cu mormînt, o sută patruzeci şi opt de inşi fuseseră

aruncați lîngă un zid, de pe a cărui tencuială se prelingea sîngele ca niște lacrimi mari, roșii ; trei dintre ei, care fugiseră, fiind numai răniți, au fost prinși și omorîți. Cîți oameni de treabă, printre cîțiva ticăloși, n-au fost în cei douăsprezece mii de nenorociți care au plătit cu viața lor încercarea Comunei ? Se spunea că venise de la Versailles ordinul cu privire la încetarea execuțiilor. Totuși, ele mai continuau, Thiers fiind hărăzit să rămînă ucigașul de pomină al Parisului, în gloria lui nepătată de eliberator al teritoriului ; în timp ce mareșalul Mac-Mahon, învinsul de la Froeschwiller, a cărui proclamație acoperea zidurile, anunțînd victoria, era numai învingătorul cimitirului Père-Lachaise. Iar Parisul, însorit și gătit ca de zi mare, părea în sărbătoare, străzile liberate erau ticsite de o mulțime enormă. Cu un aer de hoinari fericiți, oamenii se duceau să vadă dărîmăturile fumegînde, la locul incendiilor. Mamele, care își țineau de mînă copiii zglobii, se opreau în loc și ascultau o clipă, cu atenție, împușcăturile înăbușite din cazarma Lobau.

Duminică seara, în amurg, cînd Jean sui scara întunecoasă a casei din strada Urzicilor, își simți inima străpunsă de o presimțire îngrozitoare. Intră înăuntru și văzu imediat sfîrșitul cu neputință de înlăturat : Maurice, mort pe patul lui îngust, înăbușit de hemoragia de care se temea Bouroche. Prin fereastra deschisă se strecurau, ca un bun rămas, ultimele raze roșii ale soarelui. Două lumînări ardeau pe masă la căpătîiul patului. Iar Henriette, în genunchi, în hainele ei cernite de văduvă, pe care nu le mai părăsise, plîngea în tăcere.

Ridicîndu-și capul, la zgomotul pașilor, Henriette se simți străbătută de un fior cînd îl văzu pe Jean intrînd. Nebun de durere, el era gata să se repeadă, să-i apuce mîinile în mîinile lui, să-și contopească, printr-o strîngere, durerea lui cu durerea ei. Dar îi simți mînuțele tremurînd, îi simți întreaga ei făptură, cutremurată și revoltată, trăgîndu-se îndărăt, îndepărtîndu-se pentru totdeauna. Acum nu se isprăvise oare totul între ei ? Îi

despărțea mormîntul lui Maurice, ca o prăpastie fără fund. Și, plîngînd încet, căzu și el în genunchi.

Totuși, după un timp, Henriette începu să vorbească.

— Eram cu spatele spre el și țineam în mînă o cană cu supă, cînd l-am auzit țipînd... Pînă să ajung eu, el și murise, într-un val de sînge, strigîndu-ne, și pe mine și pe dumneata...

Fratele ei, Doamne ! Maurice al ei cel adorat chiar mai înainte de a se fi născut, frățiorul ei care era ca a doua ființă a ei, pe care îl crescuse, pe care îl salvase ! Singura ei iubire, de cînd văzuse, la Bazeilles, lîngă zid, corpul bietului ei Weiss ciuruit de gloanțe. Așadar războiul îi lua pînă la urmă tot ce-i fusese mai drag pe lume lăsînd-o singură-singurică, văduvă și pustie, fără o ființă care să țină la ea !

— Ah — strigă Jean printre hohote de plîns — și toate astea sînt numai din vina mea. Puișorul meu scump, pentru care mi-aș fi dat și viața, mi-a fost scris să te omor chiar eu, ca o brută !... Ce-o să facem acum ? O să mă poți ierta vreodată ?

Și, în clipa aceea, ochii lor se întîlniră și rămaseră înmărmuriți de tot ce puteau, în sfîrșit, să citească atît de limpede în ei. Le veneau în minte icoane din trecut, odăița aceea ascunsă de la Remilly, în care trăiseră zile atît de triste dar și atît de plăcute, totodată. El își amintea de visurile pe care și le făurise, mai întîi fără să-și dea seama, apoi ceva mai deslușite : viața la țară, căsătoria, o căsuță, cultivarea unei fîșii de pămînt care să poată îndestula o gospodărie de oameni modești și cumsecade. Acum visul se schimbase într-o dorință arzătoare. Era convins pînă-n adîncul sufletului că ar fi trăit ca într-un colț de rai alături de o femeie ca dînsa, atît de liniștită, atît de harnică și atît de curajoasă. Chiar și ea, care altădată nici nu întrezărise măcar un vis atît de frumos, în neprihănita dăruire a inimii ei, de care habar nu avea, vedea limpede acum, înțelegea totul dintr-o dată. Și ea dorise, atunci, fără să știe, căsătoria asta îndepărtată. Sămînța care încolțise atunci își croise, neștiută,

drumul și băiatul lîngă care la început se simțea doar mai împăcată cu durerea ei, îi era drag de-a binelea. Privirile lor își mărturiseau toate astea, își dădeau acum dragostea pe față numai pentru că urmau să se despartă pentru totdeauna. Mai era nevoie și de jertfa asta îngrozitoare, de această supremă sfîșiere. Fericirea pe care o întrezăriseră în ajun ca fiind cu putință, se năruia și ea astăzi, o dată cu celelalte, smulsă de valul de sînge care li-l răpise pe fratele lor.

Jean se ridică de jos, după o lungă și dureroasă sforțare, și-i spuse :

— Adio !

Henriette, care stătea nemișcată în mijlocul camerei, îi răspunse și ea :

— Adio !

Dar Jean se apropie de trupul neînsuflețit al lui Maurice. Se uita la fruntea lui mare, care părea acum și mai mare, la fața lui prelungă și subțire, la ochii lui pustii, altădată atît de nebunatici, în care se stinsese nebunia. Grozav ar fi dorit să-l sărute pe scumpul său puișor, așa cum îi spusese el, de atîtea ori, — dar nu îndrăzni. Se vedea mînjit de sîngele lui și se dădea înapoi în fața grozăviei destinului. Ce moarte, Doamne, sub prăbușirea unei lumi întregi ! În ultima zi, sub cele din urmă sfărîmături ale Comunei în agonie, iată că mai fusese nevoie și de victima asta ! Sărmana ființă ! Pierise însetată de dreptate, în ultima zvîrcolire a marelui vis întunecat pe care și-l făurise în această măreață și îngrozitoare viziune a vechii societăți nimicite, a Parisului prefăcut în scrum, a țarinei răscolite și curățite, ca să crească din ea, idilică, o nouă vîrstă de aur.

Copleșit de durere, Jean mai privi o dată pe fereastră, peste Paris. În amurgul senin al unei duminici atît de frumoase, soarele piezis, ajuns la dunga zării, învăluia orașul uriaș într-o lumină roșie, aprinsă. Parcă era un soare de sînge pe o mare nețărmurită. Geamurile de la mii de ferestre păreau niște vetre dogoritoare, cu jăraticul ațîțat de cine știe ce foale nevăzute. Acoperișurile

se aprindeau ca nişte straturi de cărbuni. Colţuri de ziduri galbene, monumente înalte, ruginii, scăpărau cu pîlpîiri jucăuşe, aidoma unor focuri mari de vreascuri, sub cerul serii. Buchetul acela uriaş, de purpură, nu era oare o jerbă finală ? Parisul întreg ardea ca nişte gigantice stive de lemne sau ca o străveche pădure uscată, care şi-ar lua dintr-o dată zborul spre slăvi, într-un stol năprasnic de flăcări şi de scîntei. Focurile continuau să ardă. Fuioare groase de fum roşiatic se ridicau mereu spre cer. De undeva venea o larmă puternică, poate ultimele horcăieli ale celor împuşcaţi în cazarma Lobau, poate chicotele de bucurie ale femeilor şi zarva copiilor care cinau afară, după o plimbare veselă, la mesele din faţa cîrciumilor. Din casele şi din palatele pustiite, din străzile pline de hîrtoape, din atîtea ruine şi atîtea suferinţe, viaţa mai fremăta încă, în pîlpîirile acestui splendid apus de soare, al cărui jar mistuia Parisul pe de-antregul.

Jean încercă atunci o senzaţie extraordinară. I se păru, în acea molcomă amurgire, că peste oraşul în flăcări mijeşte, de pe acum, lumina altor zori. Era, totuşi, sfîrşitul total, o înverşunare a destinului, o vrăfuire atît de cumplită de dezastre năprasnice, cum nu-i mai fusese dat vreodată altui neam să sufere : înfrîngerile care se ţineau lanţ, provinciile pierdute rînd pe rînd, miliardele care trebuiau plătite, cel mai înspăimîntător război civil înecat în sînge, dărîmăturile, morţii cu grămada. Rămăseseră săraci lipiţi, rămăseseră de ocară... O lume întreagă aştepta să fie zidită iar din temelii ! Chiar şi el pleca de acolo cu inima sfîşiată ; Maurice, Henriette, visul fericirii lui năzuite, totul fusese spulberat de furtună. Şi, totuşi, dincolo de cuptorul acela, în care se mai auzea încă vîjîitul pălălăilor, nădejdea încolţea iar, plină de viaţă, din slăvile liniştite ale cerului de o seninătate desăvîrşită. Asta însemna reîntinerirea fără greş a firii veşnice, a omenirii fără moarte, reînnoirea făgăduită aceluia care speră şi munceşte, pomul care odrăsleşte lăstare noi, puternice, după ce i s-a tăiat creanga putregăită, a cărei sevă otrăvită îngălbenea frunzele.

Într-un suspin Jean mai spuse o dată :

— Adio !

Cu faţa ascunsă în palmele împreunate, Henriette răspunse, fără să ridice privirea :

— Adio !

Acasă, ţarina pustiită fusese lăsată în paragină şi zidurile casei, arse de pîrjol, se năruiseră, însă Jean, cel mai umil şi cel mai îndurerat dintre toţi, porni înainte spre viitor, spre munca grea, dar măreaţă, a întregei Franţe, care trebuia să se înalţe iar din ruine.

Responsabil de carte: C. Olariu
Tehnoredactor: I. Gheorghiu
Corector: C. Moldoveanu

Dat la cules 12.12.57. Bun de tipar 27.02.58. Tiraj 25.150 ex. Hîrtie semivelină mată de 65 gr./m². Ft. 540×840/16. Coli ed. 30,96. Coli de tipar 38,5. Ediția I. Comanda 2250. Planșe tipo I. A. nr. 05246. Pentru bibliotecile mici indicele de clasificare 84—31=R.

Tiparul executat sub com. nr. 1904 la Combinatul Poligrafic Casa Scînteii „I. V. STALIN", București — R.P.R.

ZOLA

PRĂPĂDUL

EDITURA DE STAT PENTRU LITERATURĂ ŞI ARTĂ